
کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
فیلموتیک تاسیس ۱۳۰۲

ایران

و

سؤالات ایران

از

تألیفات مستر کرزن

مشتمل

بر چهار جلد

جلد I

در دارالعلم شیراز ترجمه شد

۱۳۱۱

ایران

این

کتاب که از تألیفات مستر کرزن

انگلیس است حسب الامر بندگان جناب

جلالتمآب اجل اکرم افخم اعظم صاحب

اختیار کل مملکت فارس نظام السلطنه

مدظله که بر مسند جاه و عزت متمکن باد

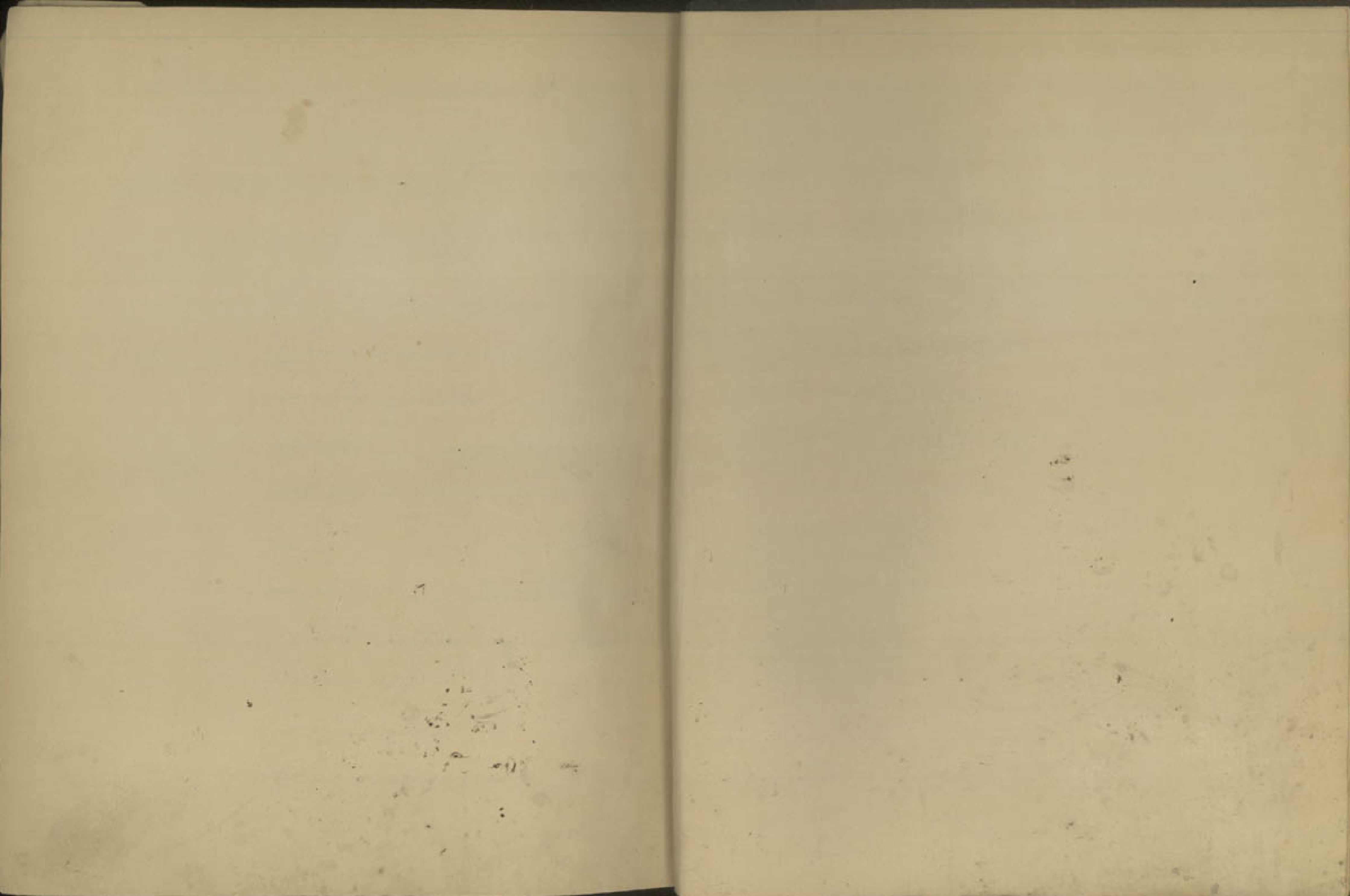
ترجمه شد

ترجمه

میرزا محمد شاگرد توپخانه مدرسه

پلتکنیک دولتی طهران

۱۳۱۱

N=84

فهرست

فصل اولی

ایران وسؤالاتندن

دیباجه

ائمه

مسافرت ۳

مقایسه

شرق و غرب —— مقایسه ایران با مغرب زمین
—— زنهای شرق زمین — کتب سازنده
— تعلیم ازمنه —— مائده همه هم —— مائده
نوزدهم

فصل دوم

در بیان طرق و وسایط عبور از آنها

وضع ایران —— ترتیب راهها —— انزلی
الی طهران —— رشت — پیله بازار ——
گیلان —— قزوین — میانه — سلطانیه
— خلیج فارس — بوشهر — محمره الی طهران
—— بغداد الی طهران —— (۱) راه ترابوزان
و سامسون —— سامسون —— دمشق الی بغداد ——
خلیج ایران الی بغداد —— بغداد الی طهران ——

ابنیه و جبال ولایات —— اسباب لازمه
در سفر —— زمان مسافرت ——

فصل سیم

در بیان شرح مسافرت از لندن الی [illegible]

مسافرت از پاریس الی قسطنطنیه —— راه آهن باطوم
و تفلیس — مذهب مردم — تفلیس ——
هوتل ذوسه‌ده — عزیمت از تفلیس ——
بادکوبه —— بحر خزر —— تزلزل
آتش کوف

۲ هوتل پرلندر

فصل چهارم

بادبان و بحر خزر

ارتباط کشتی‌های تجارتی در بحر خزر —— تیزراه

اهن کرای نوودسک — کارخانه قزل ارواک

— کشتیرانی در رود اکزوس — سنه

سلطنة در رود و تشروب کردن آنجا — وادکی د

ر کشتیهای ماوراء بحر خزر — خطوط تلگراف

ماوراء بحر خزر — سرعت حرکت راه آهن

— مخارج و منافع راه آهن ماوراء بحر خزر

— سایر تجارتهای دیگر — گمرکخانه

انبارها تجارت — سهولت مسافرت اهالی اطلس

— ازدیاد راه آهن ماوراء بحر خزر —

ازدیاد راه آهن اروپ بموازات این خط —

دفع و رفتار روسها در ماوراء بحر خزر — ژنرال

کروپاتکین — دفع سیاسی آسیای مرکزی —

زورنگ

کشتی

فصل پنجم

در بیان

در بیان راه از عشق آباد به قوچان

ورود عشق آباد — عبور از سرحد — در بیان

راه عشق آباد و قوچان — قطعه از این راه که متعلق

به روسهاست — جبال واقعه در سرحد —

راهی که قنقه کشیده اند — قطعه راه شوسه

که متعلق به دولت ایران دارد — دوربادام

و امام قلی — زبارانای قوچان —

پذیرائی ایلخانی در هنگام ورود — مهمانداری

خان — شروع عمومی — جمعیت و قدرت

اکراد — دفع اکراد — انتقال ایلخانی

— قدرت حکام اکراد — ایلخانی

حالیه — پیر ایلخانی — صفات ایلخانی

— دفع غارات ایلخانی — ترکیب مرکز

ارمنی قوچان — صحبت با ایلخانی —

وصف

قدرت

هیه ایلخانی — تمام اثر زنانه‌خان — شهر
قوچان — باغهای شهر — بازارهای شهر
— وسعت و حدود قوچان — راههای
عمده قوچان

فصل ششم

از قوچان الی کلات نادری

عزم ملاقات کلات نادری — مشایعت
ایلخانی — قوچان الی کابجر — بره
— دفع رنه کی درطیه — همراهان —
برج رادکان — عبور از نینه — عزیمت
بطرف بلغور — کتک خوردن راه — بلغور
بلغوردی وارده — باغ خان — تنکه
کو — آب گرم — رسیدن به کلات —

بلغور

بغز

دروازه

دروازه ارغوانشاه — ورود در تکیه
— گفتگوی مستحفظین — وضع سربازان
— هوا — خان — حمله ایرانیها به
راپورتی که خان به مشهد داده بود — گردش به چه
بالا رفتن بکوه — دورنمای محیط کلات
— تاریخ کلات — تعریف دیگر
نادرشاه — نازیل با نادر — تاریخ بعد
— حکمرانی کلات — قلعه نظامی
کلات — پنج دروازه کلات —
حبث کلات — آثار قدیم — زراعت
داب کلات — مراجعت به وارده —
کارده — راه مشهد — دورنمای شمال
شرق خراسان — خوانات دو دفعه رنه کی
از کلات — ملاقات ایلچی —

زلزله‌های مشهد — حادثهٔ اتفاقیه — مقبرهٔ خواجه ربیع — ورود به مشهد — طرق عمدهٔ کلات

فصل هفتم

مشهد

موقعیت سابق شهر — تاریخ مشهد — وسعت شهر — خیابان — قبرستان — جمعیت سوای مشهد — بازار و قراولخانه‌های شهر — اماکن مقدسه — اولات — [illegible] — صحن — تالار رواق — ضریح — سایر قبور — راجع به مسجد گوهرشاد — سایر بناهای دیگر واقعه در بست — کتابخانهٔ حضرت — مداخل روضهٔ مطهره — جمعیت مشهد — زیارات روضهٔ مطهره — وسعت موقوفات — کارخانه‌های مشهد — فقرا و درویش، — یهودیان مشهد — بناهای عموم مشهد — کارخانجات مشهد — اوضاع [illegible] و [illegible] — حکام شهر مشهد — ملاقات حاکم مشهد — ارک — حبس نمودن [illegible] الدوله — [illegible] مشهد — قونسولهای خارجه مشهد — برقرار شدن موسیو ولاسف در مشهد — قونسولخانه روس — قونسولخانه انگلیس — اجزاء قونسولخانه انگلیس — شغل قونسولها — جواسیس — فردوسی — خطوط تلگراف مشهد — طرق عمده مشهد

فصل هشتم

در بیان [illegible] رشته خراسان

مقصود از این فصل — خراسان — وضع
طبیعی خراسان — جمعیت خراسان — تاریخ
خراسان — مالیات خراسان —
مصارف — حکومت خراسان — اهل
کنگره‌ی خراسان — مملکت استرآباد — روسیان
اشوراده — وضع جزیره — جزیره چه بود —
خیال روسیه — تاریخ جزیره — پلاگیر
آقا محمد خان — دلیل کرشنی روسیه به جهة
استرآباد — وضع استرآباد دشتها خود —
ترکمانان روسیه و ایران — یاغی شدن ترکمانها
یا موت — ضعف قوت ایران — بجنورد
— قوچان — دره گز — وضع
روسیه — کلات نادری — خیال روسیه
در باب کلات — سرحد روس و ایران —
تجن

تجن — سرخس — جنگ عباس میرزا در سرخس
— سرخس جدید — متصرف شدن روسیه
سرخس قدیم را — مایه ضعف سرخس —
سرحدات شرقی — نواحی مشهد — اطراف
جام و باخرز و خواف — قاین — جمعیت
دهات کشته قاین — سیستان — رفتار
روسیه نواحی دافله — طبس — ترشیز
— تربت حیدری — نیشابور و سبزوار
— شاهرود و بسطام — تکیه قوت خراسان
— تجارت در خراسان — تجارت
سابق اهالی انگلیس با مشهد — وضع تجار
لیبه — تجارت ایران — راپورت
قونسول انگلیس — زیاد تجارتی هند و انگلیس
کرکسان اتی زیاد — طاقت تجارتی روسیه

باخرز و خواف

— گمرک مال التجاره روسی —— مال التجاره هند

— اولا تجارت نهر —— ثانیا مال التجاره انگلیس

— ثالثا مال التجاره روسی —— حمل مال التجاره

بخارج —— ترقی تجارت ایران با روس

— ثانیا با نه —— تجارت ایران با افغانستان

— مجموع مال التجاره خراسان —— تکلیف

دولت انگلیس در باب ترقی تجارت —— ملاحظه

سرحدیه در باب خراسان —— الحاق خراسان

به ماوراء خزر —— ملاحظه دولت انگلیس در باب

خراسان —— وضع رفتار ... خراسان نسبت

به شاه —— اقتدار روسیه —— وضع اهالی خراسان

با انگلیس —— طرق عمده سمت شرقی خراسان

فصل نهم

در بیابان سیستان

در بیابان سیستان

سرحدات شرقی ایران —— اولا از ذوالفقار

الی سیستان —— ثانیا سیستان —— ثالثا سرحد

بلوچ و ایران —— رابعاً سرحد مکران ——

سیستان —— وجه تسمیه سیستان —— اراضی

سیستان —— وضع حالیه —— تغیرات

سیستان —— تاریخ سیستان —— تاریخ قبل

تاریخ سنه ۲ ~~—— ... —— ...~~

~~—— عقاید در باب محولات ... —— ...~~

~~...~~ تقسیم سیستان —— نتیجه کار —— حاکم فعلی

حالیه سیستان —— مسافرین اروپ —— فایده

انگلیس از سیستان —— فایده سیستان به جهت روسیه —— ۲

ماموریت گلدسمید در سنه ۱۸۷۲

فایده سیستان به جهت دولت انگلیس

—— ملاحظات جنگی ——

سهولت لشکرکشی ... ——

جدا کردن سیستان ——

وضع ابنیه افغانستان ——

فایده ... —— آبادی و ...

—— سر راه ... ——

فصل دهم

از مشهد الی طهران

عقاید در باب محولات ... —— راه آهن —— از ...

فعالیت طرارهای مشهد — سرعت حرکت
— مخارج سفر — وزیر پستخانه —
اسبهای چاپارخانه — چاپارخانه —
بلافاصله — اسبهای پستخانهای ایران
— اخلاق اسبها — وضع تکیه را. —
منازل داخله نهایی مشهد و طهران — عزیمت
از مشهد — ورود زوار در نوقان. طرق —
شریف آباد — کاروانهای بین راه —
قدمگاه. — دشت نیشابور — شهر نیشابور
تاریخ شهر نیشابور — خراب شدن نیشابور
— مقبره عمر خیام — معابر — معادن
فیروزه. — تاریخ معادن — مداخل سالیانه
معادن فیروزه — وضع فروش فیروزه. —
ملاحظه عمده در باب فروش فیروزه — زعفرانی

سبزوار

— سبزوار — منار خسروجرد — تاریخ
منار خسروجرد — مهر و مزینان — قافله
زوار — سایر مسافرین — کاروانسرا
مسافت با شتر — راههای ایران —
قتل و غارت ترکمانها — مستحفظین قطار —
وضع عبور زوار از محل تراکمه — حکایت اسرا
— خدمت روسیه ~~[illegible]~~ در باب [illegible]
دادن امنیت راه[4] — پل ابریشم — عباس آباد

امنیت راه[4]

~~[illegible]~~ میاندشت — دهنه زیدر —
ارمیان — شاهرود — بازار شاهرود
بسطام — بناهای بسطام — قحطی در مسافرت
— شهرهای مخروبه — دامغان — تاریخ
دامغان — دولتآباد — دخمه — آهوان
— سمنان — البرز — راه قشلاق

— دروازه بحر خزر — سردره — دروازه حقیقی خزر — دماوند — ایوانکیف
طهران — مراتب این شهر و طهران

فصل یازدهم

طهران

وضع قدیم طهران — وضع طهران در زمان شاه عباس — وضع طهران در اوائل سلطنت صفویه — پایتخت نمودن آقا محمد شاه طهران را — وسعت طهران در زمان آقا محمد شاه — سفارت قدیم انگلیس در طهران — وضع جدید طهران — داخل شهر — میدان توپخانه — میدان مشق — میدان شاه — نقاره خانه — سفارت انگلیس — ارک

— تخت مرمر — اطاق موزه — تاج جواهر —

فصل دوازدهم

در بیان ممالک شمالی ایران

مازندران و گیلان — استراباد — تاریخ
استراباد — وضع حالیه شهر — راه تنگ
ورش — جهت استراباد — کارخانجات
استراباد — وضع زراعت و روستائیان
— ممالک سواحل بحر — اولاً سواحل دریا
— ثانیاً جنگل — ثالثاً — شهرها
و دهات — راه‌ها و جبال — جهت
این ممالک — اهالی ساکنین — اثر بحر
خزر به آب و هوای این ممالک — محصولات
— تاریخ تجارت ابریشم — جدول ابریشم تمام
ایران در وقت آن — ~~محصول~~ ابریشم گیلان —
محصول ابریشم مازندران — تاریخ تنزل ابریشم

مقدار حاصل

— مقدار حالیه ابریشم ایران — وضع
محصول ابریشم — محصولات دیگر —
مالیات — تاریخ — محاصره روس
— تاریخ بعد — عمارات شاه‌عباس در اشرف
— فرح آباد — شهرهای مازندران — ساری
— بارفروش — ~~[illegible]~~ مشهدسر
— آمل — راه‌ها — راه [illegible]
اهالی [illegible] — شهرهای گیلان و رشت —
ترقیات [illegible] — پیل روسیه دریا — گیلان
و مازندران — هوا و آب و هوا — ناخوشی
ملکی — اوقات ممالک ساحل بحر خزر

فصل سیزدهم

در بیان تاریخ احوال شاه و دخالت او در سلطنت

اقتدار سلطان ایران — سلسله قاجاریه
— وضع و ترتیب ناصرالدین شاه —
وضع حفظ صحت شاه — وضع سلیقه شاه
— اخلاق شاه — سلوک شاه با حیوانات
— وضع فکر شاه — وضع تلفیق
اوقات شاه — رسم دانستن شاه —
سفرهای فرنگستان شاه — مقایسه زمان سلطنت
شاه با زمان سلطنت سلف — مقایسه ۱۸۴۸
با ۱۸۹۱ — رفتن به حضور شاه — ازدواج
سلطنت — ترقی و تناسل قاجاریه —
شاهزاده‌ها — قانون انتخاب ولیعهد
— ابناء سلطنت — ولیعهد —
صفات ولیعهد — ظل السلطان —
ثروت ظل السلطان — مداخلات ظل السلطان

در طهران

در طهران — وضع چهره و صحت ظل السلطان
— نایب السلطنه — اقوام شخصی سلطنت
— دار الشورای مملکت — وضع بنای
دار الشوری — وضع حالیه دار الشوری —
وزرای مملکت — امین السلطان —
امین الدوله — قوام الدوله — فخر الدوله
— سایر وزراء — امیر نظام —
صاحب دیوان — امراء و وزرای مغضوب
—

فصل چهارم
در بیان وضع حکومت ایران

سلطنت مستقله — بدعتهای جدیده —
— اقتدار حقیقی سلاطین سلف — وسایط

ترقی اقتصادی — اداره مملکتی —
دربار ناصرالدین ارسلطنت — تقسیم ملوک —
وضع فرمان مملکت و پیشکشی — مداخل —
— وضع مداخل — اجرای کارها به رعایا
— دلیل اینکه چرا مردم به این کارها تن در داده
— تملک مواجب‌ها به مناصب — مگر مردم
نفع — پیشکش یا کمک — ملت
جعلی — تنبیه ادارات — عفت
از کارهای عمومی — مذهب — نوشته
— مواجب دولت — تقسیم قانون
— قانون شرع — قانون عرف —
وضع مملکت شرع و عرف — مذهب و سیاست
— محاکم — وضع دولتی قرآنی —
گرفتن دربار قانون — زمان شاه

قرآنی

— تمامیت قرآنی متمم — اثر ملکیه از عدم
قانون در افکار مردم ظاهر شده است —

فصل یازدهم
در بیان تنظیم و تربیت ایران

وضع ایران — صندوق عدالت —
مقصود از این فصل — پست — تلگراف
— روزنامه — تاریخ قدیم و حالیه روزنامجات
ایران — (۱) ایران — (۲) اطلاع
— (۳) شرف (۴) فرهنگ — روزنامه
زانه — سکه ایران — خرابی
— سکه‌های صنعت — طلا — لزوم
بانکهای اروپ — بانک‌های شرقی —
بانک شاهنشاهی ایران — مشابهه با بانک —

در میان مسکوکات ایران — آغاز افتتاح بانک
شاهنشاهی — انحصار نوتهای بانک
— رواج پول کاغذی در زمان مغول —
مقایسه بهره در باب پول کاغذی — نوت
بانک شاهنشاهی — سال اول افتتاح بانک
— معاهده رترکه در ۱۸۷۲ بسته گردید —
فسخ شد. از این معاهده — جنبه کلی فسخ معاهده
— امتیازات دیگر — امتیازات جدیده
— طرق [illegible] — لزوم راه در ایران
— راه کالسکه — راههای دیگر —
طرق چاپار — جاده‌ها — راه جدید
طهران الی [illegible] — طرقیکه قطعه کرده اند [illegible]
— راه آهن — [illegible]
— تعلیم و تربیت ایران — مدارس [illegible]

یا مکتب خانه

یا مکتب خانه — مدارس — مدرسه دولتی
— مخارج و قانون مدرسه — مدارس
دیگر — در بیان مذاهب اهالی ایران
— حرکت بابیان — ترقی مذهب بابیان
— انتشار مذهب بابیه — قتل بابیان
— کشتار بابیان — عدم پلتیک بابیان —
قواعد مذهبی بابیان — ملاحظات —
رفع اذیت بابیان — ایران مرکز [illegible]
فرقه کلیسای نسطوری — تاریخ یهودیان
— آزادی مذهب در ایران — [illegible]
— نتیجه اعمال کشیشان — ترقی اسلام
یهودیان ایران — وضع یهودیان —
اعتقاد

فصل شانزدهم

در بیان احوال ممالک شمال غربی و غربی ایران

وضع ییلاقی آذربایجان — سلسله جبال
— آب و هوای آذربایجان — جمعیت
— نباتات و معادن — تبریز —
زلزله — آبهای تبریز — تجارت
تبریز — گرفتن روسیه تبریز را — وضع حالیه
تبریز — سمت دارک (?) — مملکه اروپائیه
— ملکیت (?) — شاهزادگان —
ملاحظه روسیه در باب تبریز — تجارت
آذربایجان — مخالفت روسیه — تجارت
سنوات اخیر — حمل و نقل التجاره بجانب —
وضع حالیه تجارت — افواج آذربایجان
— وضع مشق دادن افواج —

افواج

افواج ساخلوی آذربایجان — خطوط تلگراف
— اردبیل — دریاچه شاهی یا دریاچه
ارومیه — جزیره‌ها (?) — چاه برب (?)
— مراغه — ارومیه — اصل نستوریان
— کشیشان این طایفه — مارشمعون —
اتباع مارشمعون — سایر کشیشان —
اولا کشیشان امریکائی — ثانیا کشیشان کاتولیک
فرانسه — ثالثا کشیشان پروتستان سویس
— رابعا کشیشان انگلیس — نتیجه این کار
— تعداد و وضع نستوریان ایران — اخراج
عربان (?) — الرانه (?) — کردستان
— تاریخ داخل اکراد — مذهب
و زبان اکراد — تقسیمات و وضع اکراد
— مملکت شیخ عبیدالله — عده اکراد ایران

— اولاد اکراد سرحد — تماشای کردستان خاص
— ثبات اکراد کرمانشاه — معمولات
— کرمانشاهان — وکیل الدوله —
طاق بستان — تصویر سلاطین ساسانیان
— عمارات [illegible] — بیستون —
تقاویر دارا — گنجنامه — همدان
— همدان قدیم یا اکباتان — سرحد ایران
دشمنان — طراق همه در ممالک شمال غربی

فصل ششم
در باب قشون ایران

تاریخ قشون ایران — پادشاهان ترکی —
قشون ایران در زمان سلاطین صفوی —
قشون ایران در زمان سلطنت نادرشاه — قشون
ایران

ایران در زمان فتحعلیشاه — قشون عباس
میرزا — صاحب منصبان فرانسوی —
صاحب منصبان انگلیسی — توسعه قشون ایران
— کلنل [illegible] — دفعه دوم تربیت قشون ایران —
تنزل قشون ایران — صاحب منصبان انگلیسی
— قشون محمدشاه — رفتن صاحب منصبان
انگلیسی از ایران — صاحب منصبان فرانسوی
— صاحب منصبان ایتالیائی و اطریشی و [illegible]
دولتانه — صاحب منصب فرانسوی از انگلیس
— صاحب منصبان اطریشی — صاحب
منصبان روسی — صاحب منصبان خارجه حالیه
— قشون حاضره ایران — تعداد قشون
ایران — قشون موجوده — سوار
— سواره نظام — سواره اصفهان

— قزاق — سپه نظام —

مواجب و رسوم فوج — لباس افواج —

وضع افواج — قشون مالک ایران —

قورخانه — توپهای قشون ایران — اسلحه

و قورخانه ایران — قورخانه — سربازهای

ایران و اسلحه آنها — ژاندارمری — قشون

اطریش — مخارج قشون — صاحب

منصبان ایران — مدرسه دولتی —

مدرسه نظامی — مریضخانه — وضع

سربازان ایران — مشق قشون ساخلوی طهران

— حرکت افواج — اداره نظامی

— حالت سربازان ایران —

تجهیز قشون ایران — وضع آتیه قشون ایران

—

فصل چهارم

دریاها و راه آهن ایران

فایده راه آهن — موانع طبیعی —

رودتر [?] — فابریکهای ژن [?] — الوان [?]

— مسابقه بوانان [?] — راه آهن

شاهزاده عبدالعظیم — قیمت راه آهن

— ترامواى — خطوط جدید —

راه آهن محمود آباد — مشاهدات دیگر

— مذاکره — قیمت مصالح

— نقشه روسیه [?] — ممانعت

روسیه از کشیدن راه آهن — ایفای ممانعت

روسیه — خطهای روسیه —

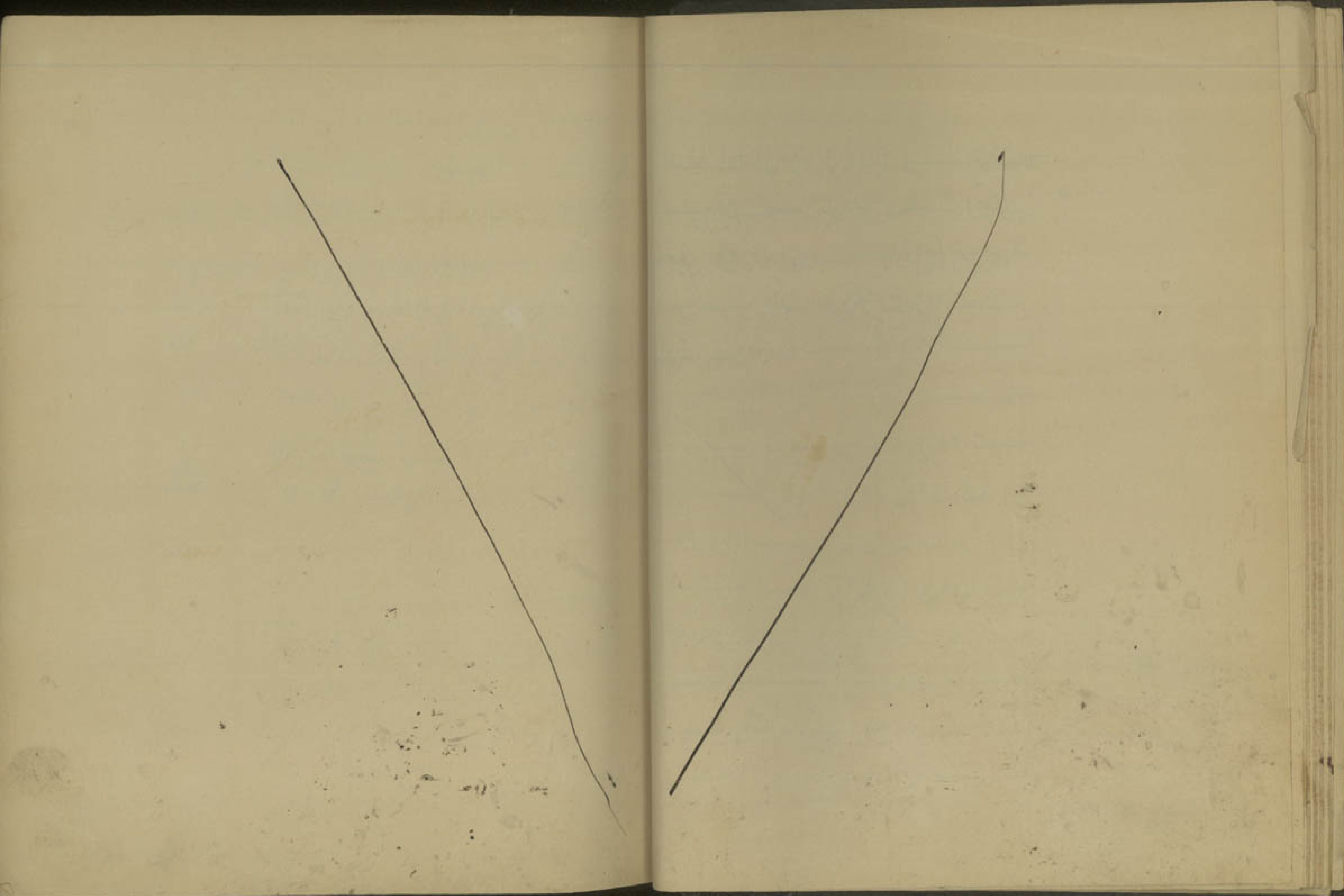
خطوط راه آهن که ممکن است در ایران کشیده شود

— ابلاغ [?] از تفلیس به تبریز و از تبریز به طهران

—— (۲) از باد کوبه به لنکران و از لنکران
به رشت و از رشت به طهران —— (۳) از
مشهد سرای طهران —— (۴) دره گرگان
—— (۵) از عشق اباد و قوچان به مشهد
—— (۶) راه دوشاق و سرخس الی
مشهد —— (۷) راه طهران الی مشهد
—— (۸) راه اهن سیستان ——
(۹) فقط راه اهن ماوراء ایران ——
(۱۰) راه بوشهر الی طهران —— (۱۱) راه
محمره و بروجرد الی طهران —— (۱۲) راه
بغداد الی طهران —— راه اهن به دکرا اردم
—— دره فرات —— مرانیت
این فصل —— ملی —— پلتیکی ——
نظامی —— عرضه جول —— افتخار

۱۰۱ ای

—— راه اهن ایران (۱۳۰۰) —— خوشتر به
—— نیرانه —— شه رعایای —— اتصال
حقیقی مرکز ایران —— راه اهن اسیای
صغیر —— فقط معروی بشان ——
خاتمه ——

سؤالات ایران

~~ایران~~

فصل اول

دیباچه

مطالبیکه شامل شرح وشامل ملاحظاتیست در وضع دربار و
دیوانخانه شاه ایران و حکام و حسب انتصاب عمال سفراء
و دیوانخانه عدلیه و وضع ملت و وضع علما و مساجد
و مدارس و ابنیه و قلعه های شهرها و قصبات بنادر و آثار قدیمه
و دوایر و حربیه و کارات و باغات و مخازن
و قورخانه و وضع قشون و وضع تجارت و اسباب کشتی
و معادن و غیره.

مقصود از تالیف کتاب —— قبل از اینکه شروع به مطلب
نمائیم لازم است که در این فصل مختصری از مقصود اصلی خود
مطلع سازیم و بجهة بیان این مطلب اکتفا بآنکه در روزنامه
تایمس نوشته است بیان مینمائیم

سفراء

مخازن

و اسلحه

تایمس

احترامات

مسافرت اعلیحضرت پادشاه ایران به مملکت انگلستان
در سنه ۱۸۸۹ و احترامات فوق العاده که اهالی آن دولت
درباره پادشاه بجای آوردند باعث براین شد که خیال
دولت انگلیس که مدتها بود بواسطه بُعد مملکت ~~ایران~~
درباب خواهش ایران منصرف شده بود چیزی تازه گردد
و ناصرالدین شاه از تمام سلاطین ایران شاید از همه جهة [illegible]
ممیزات دارد مسافرت این سلطان به انگلیس اتحاد
مابین این دو دولت [illegible] را پایدار کننده است و اگر چه
[illegible] نماید . مسافرت شاه را از [illegible] بر تمام پلتیک
دانان معلوم است که رفتن شاه در لندن و بازدید
کارخانجات وغیره مانند [illegible] است که دولت انگلیس
به مشرق زمین منعطف باشد هم چنین معلوم است که ایران با [illegible]
جهة تجارت را با انگلیس داده و یقینی است که هرکس بخواهد
در بازار [illegible] و کارهای مملکتی اول باید رشته را [illegible] دارد

دولت

دولت انگلیس این ملاحظات را از نظر [illegible] یقیناً به این نحو سلطان
ایران را به ایران [illegible] کرد چونکه [illegible] درصورت عدم
این ملاحظات [illegible] ~~دولت ایران از توانایی~~
~~[illegible] برایم~~

[illegible] سؤالات ایران —— از آنجایی که هر چیز در ایران از [illegible]
در [illegible] ایران ثابت به ذکر شده ام در این فصل به جهة خوانندگان بیان
میدارم تا آنکه اهالی انگلیس بدانند که به چه سبب مجبور شدند
که ایران را ترقی دهند و تقویت دهند . اتحاد دولت ایران
با دولت انگلیس به جهة و چرا که دولت انگلیس به سلطان
و مردمان ایران بطور اقدام رفتار نماید و به جهة بیانات این
دلایل چیزی است که در ضمن سرگذشت خود بیان خواهم نمود
[illegible] ایران [illegible] بیان خواهند و رفع شاه و حکومت ایران
و قوانین ادارات و [illegible] و تقویه و [illegible] و رفتار بزرگان
[illegible] و نتایج مسافرت [illegible] فرنگستان [illegible] سلطان ایشه .

این اقدامات به جهة دولت انگلیس [illegible]
نخواهد داشت و دولت ایران هم نخواهد
تلافی نماید

وقوت قشون و راه آهن و اقتدار و خیال روسیه و دولت انگلیس
و میل این دو دولت نسبت بخراسان و وضع پلتیک و تجارت
آن مملکت سایر ممالک دیگر ایران
مارک گرگر که در سنه ۱۸۷۵ در ایران آمده است این عبارت
می نویسد
گمان ندارم که این پذیرایی نسبت بمن اثری داشته باشد چونکه
ایرانیان میدانند که ما با دولت روسیه رقابت داریم و انجام
نمیشاید دو دولت را اسباب پلتیک خود قرار داده و از آنها
[illegible] سفر شد. البته خیال ایشان بیشتر قوت گرفته است
و ایرانیان می گویند که دولت انگلیس میخواهد ایران را تصاحب نماید
و روس هم همین خیال را دارد و در این صورت
هر که اول قدم پیش گذاشته دولت دیگر بهوای جلب
فایده چند در جنگ با ما همراهی خواهد نمود
هم چنین در این کتاب باید فراموش نکرد که مردمان ایرانی

ضدیت

به همین خیال باقی است باخبر و باز بیان خواهم نمود که در این چند
سال اخیر دولت ایران چه قدر ترقی کرده است و از وضع
گمرک و وضع تجارت و غیره نیز شرح داده خواهد
شد

خلاصه اهالی انگلیس بعد از مطالعه این کتاب به تمام مطالب
ایران مطلع می گردند چونکه تمام اوضاع ایران بطور خوبی
بیان شده است حتی به جهت تعیین مقدار گمرک و دیگر چیزها
دقت تحقیق نموده ام و در ضمن بعضی مطالب پلتیکی نیز
بیان می گردد

[illegible] ایران به مملکت هندوستان —— اگر چه مطالب
مندرجه این کتاب ذکر گردیده دلیل باید داشت که این کتاب
فقط سرگذشت سیاحت نیست بلکه کتابی است که در ضمن
سرگذشت مطالب عمده پلتیکی بیان گردیده است
دلیل بر تدوین ادعا همین که مطالب پلتیکی مندرجه این کتاب

تمام می شد چونکه یک وقت مطلبی نیز دیگر صحیح است
و نیز دیگری مخلوط و ملاحظه برای ما ذکر تیزی ممکن است
تمام این مطالب به یکی گردد ولی فقط در این کتاب
فوائد و ملاحظات عمده شهرها را که مطلع نظر دول
فارسه اند بیان میشود و ممالک آسیای مرکزی اکنون
به یکی گفته اند که هر دولتی قسمتی از آن را تصرف کرده است
و با زهم قصد تصرف دارد و این ممالک مشتمل اند بر ترکستان
و افغانستان و ماوراء فرود ایران و بحر خزر تعلق
مختلف در باب این ممالک دارند ولی عقیده مؤلف این است
که این ممالک مانند مهرهای شطرنج است که اشخاص مختلف با
هم حرکت میدهند و دولت انگلیس اکنون اقتدار زیادی
تمام بحار را فرو گرفته و کم کم رفته در برابری شده
و مهاجرین او باطراف حرکت کرده اند و معلوم است
که دولت انگلیس با هندوستان فایده ندارد و تصرف هندوستان

رابع به این است که در مشرق سلطنت داشته باشند در زمانیکه
هر سلطانی از خود دارات بسیار داشته و سلاطین ایران
از قبل اسکندر و تیمور که هند را متصرف شده بودند تقریباً
نصف عالم در تحت تصرف آنها بود و در اوایل این مائه
سلطان ایران تو به سلطان و شاهنشاه تمام مشرق زمین
بود و هیچ قدرت صرف مملکت خود را به دیگرانی واگذار
ننموده ولی انگلیس که مدتی در آرزوی این مطلب بوده موقع
بدست آورده و باطراف هند روان گردیده شد و اکنون چون
ملاحظه نمایم دولت انگلیس بزرگتر از اعظم شهنشاهی و اسفیر
حکومت مینماید و کلیتاً اهالی هند چون از اهل مشرق زمین اند
بسلطنت سلاطین مشرق زمین مایل اند و در این صورت هر قدر
اقتدار دولت انگلیس در هند و آسیای مرکزی زیادتر شود
به ثبت خود افزوده خواهد شد
تاریخ و جغرافیا ——— چون ازراه مملکت هند و سایر ممالک

دیگر اسبابی مرکزی منوط گردید اطلاع از احوالات آن
برما لازم است مطالب کلی ایران که مقطع نظر اول
خارجه است منقطع اصلی و بیان کلی این کتاب است
و هم چنین ~~...~~ در این کتاب ~~...~~
ارتباط ایران با ممالک خارجه و وضع اخلاق ساکنین آن
ذکر خواهم شد و نیز در این کتاب بیان می‌شود وضع مملکت
ایران و شرح شهرها و بناها و آثار قدیمه و سیاحت موجوده
و اخلاق وزراء و ترقیات ایران خصوصاً در زمان
سلطنت ناصرالدین شاه و وضع تعلیم و تربیت و وضع
سلوک شاه با مردمان و اخلاق واقعه ایران و کارهائی
که کرده و باید بکند و عبارات اخری در این کتاب
بیان خواهم نمود آنچه را که سیاحان در باب ممالک
دیگر بیان کرده‌اند در این دو قرن سیاحان انگلیسی
در باب ایران بیان کرده‌اند ~~...~~

ترقیات

معارف

معارف ـــ خلاصه در این کتاب بیان می‌شود
وضع طرق و کاروانسراها و شهرها و چاپارخانه‌ها و منازل و دقیقه
به دقیقه پرسازی (?) ~~...~~ داشتن این اطلاعات خالی
از فایده نخواهد بود
مذهب اهالی ایران ـــ برای اهالی انگلیس پوشیده نباشد
که ایرانیان نیز مانند ما مذاهب مختلفه داشته‌اند و سه هزار سال
قبل اجداد ما از ایران به این مملکت مهاجرت کرده‌اند و این
طایفه اول مهاجرین به اروپ در آمده و در داشته‌اند مذهب
معمول ~~داشتند~~ که مذهب اهالی قدیم زمین بود داشتند
و بعد دین اهورمزدا پرستی پیدا شد و بعد زردشت کتاب
زند و پازند تألیف کرده و آتش پرستی را رواج داد و بعضی
از این ... همین طرف رفتند (?)
تاریخ ایران ـــ تاریخ ایران را ملاحظه نمایم
ملتفت خواهیم شد که هیچ اسم از سیاحان از تواریخ ایرانیها

زند پازند

طفولیت به گوش ما رسیده. و معرفت احوال آنها در نزد ما
مشهود است. مثلاً جمشید و کیخسرو و دارا و غیره بواسطه
تصاویر موهومه و بناهای مخروبه معروف شده و اسکندر و چنگیز
و تیمور و غیره. بواسطه قتل و غارت و خونریزی و فتح
ممالک مشهور شده. اما هم چنین در تاریخ ایران ملاحظه
می‌نمائیم که سلاطین ~~ایران~~ روم به ایران دست درازی
کرده و بعض از ممالک آن را متصرف شده. اما در جای
دیگر می‌بینیم که ~~امپراطور~~ والریان امپراطور روم
در نزد شاپور ذوالاکتاف به زمین افتاده و شاپور رکاب
خود را بر سر آن گذاشته سوار است و دیوجانس هم بدست
الب ارسلان محبوس گشته و امپراطور ثانی هم
در جنگ مقتول شده. و در عهد نوشیروان و خسرو
پرویز دامنه مملکت ایران تا سواحل روم و قسطنطنیه
منبسط شده و بعد عمر لشکر کشیده و ایران ما حیطه

دیوجنس
الب

تصرف

تصرف ~~[illegible]~~ درآورد. هم چنین شعرای بزرگ ایران
از قبیل فردوسی و حافظ و سعدی و خیام و حکمای دانشمند
از قبیل بوعلی سینا و غیره. در نزد اروپائیان مشهور و معروف‌اند
و در سیصد سال قبل که شاه عباس بزرگ به تخت سلطنت
جلوس نمود دولت انگلیس وزرای سفیر به ایران روانه نموده و اسم
این سلطان هم در نزد اروپائیان مشهور است و تمام اینها
افتخارات بواسطه فتوحاتیکه کرده است نزد آفاق گشته
و در این سنوات اخیره که سلطنت ایران ~~[illegible]~~ مستقل
به خاندان ترک گردید اسلام این سلاطین مخصوصاً
نادرشاه که در تمام اروپ مشهور و همه کس بر احوالات
آنها مطلع است. و اگر دولت ایران تاریخ دیگری
نداشته باشد از این تاریخ به کمال معلوم میشود که از
۲۵۰۰ سال قبل الی حال چه وقایع از ممالکش مجری
گشته است

حکما
مقتدر

الیزابت

ارتباط دولت ایران با دولت انگلیس — دولت ایران
از زمان سلف با ملل مختلفه اروپا روابط دوستی میداشته
و در سلطنت ادوارد اول سفیری از جانب انگلیس
نزد ارغون خان سلطان ایران فرستاده
و در سیصد سال بعد فرستاد. از جانب الیزابت
کاملاً نزد سلطان دوم سلاطین صفوی آورد دیگر
سفیری هم از جانب شارل اول به ایران وارد
گردیده و در مائهٔ شانزدهم و مائهٔ هفدهم دولت
انگلیس سعی زیادی داشت که ابواب تجارت را
از سمت بحر خزر یا خلیج فارس با ایران مفتوح
نماید و در مابین این دو مائه تجارت بحری انگلیس
ترقی کرد. و تجارت را از سمت خلیج ایران
مفتوح نمودند و در مائهٔ حالیه
فیمابین این دو دولت اتحاد و دوستی برقرار
آمده

گردیده و اگرچه در این مائه در سلطنت حالیه به وسایط مختلفه
چند دفعه منقلب شده ولی اکنون روابط دوستی فیمابین
مستحکم گردیده و راست است در حقیقت هم [تقاضای] پلتیک دولت
انگلیس اینست که با دولت ایران متحد باشد چونکه اگر
این دولت با او متحد نباشد و با دولت دیگری بنای
مراوده و دوستی بگذارد ناچار خسارات زیاد
به دولت انگلیس وارد خواهد شد

تقسیم مسافرت — سرگذشت بعضی سیاحان
و بعضی سفراء در این کتاب مذکور خواهد شد و کلیهٔ ما
سرزمین به چهار حصه منقسم شده و هر یک از این
قطعات اربعه شامل است مطالب جغرافی و تاریخی
وطنی و این چهار قطعه بدین قسم منقسم شده اند
(۱) ممالک شمال شرقی (۲) ممالک مرکزی (۳) ممالک
جنوب غربی (۴) ممالک جنوبی و سواحل بحر و خلیج

احوالات

موافق

احوال این ممالک را بیانات مسافرین و آنچه خود
به تحقیق ملاحظه کرده‌ام ذکر خواهم شد و آنچه خود
در ایران مسافرت کرده‌ام از این قرار است
(۱) ۸۵۰ میل ~~سیر عملت~~ در ممالک سرحدی خراسان
و از آنجا به طهران
(۲) مسافرت از طهران الی بوشهر که ۸۰۰ میل است
(۳) مسافرت بحر از رودخانه کارون الی شط العرب
(۴) عبور از خلیج ایران
اولا خراسان ــ ~~در اینجا جهت خوانندهٔ بیان~~
~~بکنم با نقشه~~ بایستی مملکت خراسان را که در ازمنه
سلف دانسته است تا رود اکزوس ممتد شده و رود
و دهات و بعضی از شهرهای آن مملکت محسوب
میشده است ۲ و اکنون ~~خراسان~~ ~~از~~ [illegible]
[illegible] مملکت است پر کوه و دارای تیل

و اکنون قطعه از ان [illegible]
شد ۲

زیاد و دهات تحت حالیه آتشی در تمام عالم مشهور و معروف است
بوده تا یکصد سال قبل تمام این اهالی مملکت در دست
بابیان گرفتار بوده و در آسیای مرکزی شهری از
حیث کشتار و قتل و غارت مانند خراسان نیست
[illegible] و این مملکت از این بابت اول مملکت ایران است
و اکنون هم سربازخانه‌های روس و جاده‌های آهنی ترکستان
آنرا تنزل کرده است تا ببینیم از این همه چه روز
کند
ممالک مجاوره ــــ پس از بیان نمودن شرح
احوالات این مملکت طبعاً لازم است که مختصری
نیز ~~از ممالک~~ از احوالات ممالک مجاور بیان
نمایم و آنچه از احوالات این ممالک در این کتاب ذکر
خواهد شد یا برای العین خود مشاهده کرده‌ام یا از
کتب مصنفین معتبر اخذ شده است ~~و این ممالک مشتمل است~~

مصنفین ۲

احوالات

بسرحدات افغان و ایران و احوالات سیستان و بلوچ
که فی الحقیقه دانستن احوالات این مملکت [illegible]
به رابطه که با هند دارد چندان بی فایده نیست بلکه از مطالب
مهمات دولت انگلیس هند به ملاحظه هندوستان
در باب پلتیک و گفتگوی این سرحد موافقت تمام دارد
و هم چنین از ممالک [illegible] سواحل بحر خزر که طبیعت
آنها را بواسطه [illegible] و هوای مختلفه از اراضی ایران جدا کرده
[illegible] شمال غربی و غربی [illegible]
با [illegible] شهرهای بزرگ [illegible] و هم چنین درست
جنوب [illegible] خواننده از احوالات ممالک جنوب
شرقی و جنوب غربی اطلاع بهم رساند. و از وضع
و اخلاق ساکنین آن مداین [illegible] به اخلاق ایرانیان
خواهد برد
ثانیاً ممالک مرکزی ——— خلاصه شئی پس از رسیدن

تمام
در [illegible]
[illegible]
[illegible] که خواهد [illegible]
با [illegible] و [illegible]
[illegible]

بطهران

بطهران و توقف در آن شهر و مراوده با اعیان و بزرگان
از وضع سلطنت و دربار که [illegible] شکوه و جلال سابق
با وضع سلاطین معمول رقابت می‌نمود [illegible] سلطان
چنین اول سلطان مشرق زمین است اطلاع بهم خواهد
رسانید و هم چنین از احوالات طهران و وضع جغرافیه
آن که با [illegible] مطلع می‌گردد و از آن شهر پس از پیمودن
۷۰ میل وارد دشتی می‌شویم که ۴۰۰۰ الی ۵۰۰۰ پا
از سطح دریا ارتفاع دارد و این دشت در حقیقت
مرکز ایران را متعرض شده است و جبال واقعه
در این دشت که مانند دندان اره [illegible] اراضی واقعه
مابین بحر شمالی و جنوبی را به دو جزء قسمت می‌نمایند و در
دشتهائیکه [illegible] در پایه این جبال واقع
شده‌اند [illegible] شهرهای قدیم [illegible] و عمارات
و بناهای باشکوه [illegible] با آنکه طلا

از رفتار و عظمت سلطان که

شهرهای ایالتی

ومقبره سلاطین با اماکن مقدسه زیارتگاه مرتبه و اصفهان
با عمارات مجدده باشکوه و پلهای شکسته اش و مزارع
لم یزرع یعنی بیابان و مزار و درگه‌ها، فی این شهر محل تجارت
و دارای ۶۵۰۰۰ جمعیت بوده است و شیراز که
مدفن حافظ و سعدی است که الکنون تمام اکثر ان
شعرا در مدح ان شهر گفته اند به عکس شهری
مرتفع نه اب روان دارد نه چشمه نه عمارت
عالی دارد نه باغ نیکو ولی در اطراف این
شهر بفواصل مختلف و هنوز در وسط دشت مقبره
کیخسرو و عمارات ان موجود است

پرسپولیس

دوره خرابه‌های پرسپولیس طلار جمشید و دخمه دارا
و نقاشی دیر اینها که در حقیقت به منزله تاریخ است
هخامنشیه. مگر در
اثار قدیمه ــــ بر تران گفت که ملاحظه و دقت

ونقاشی دیر

در این

در این آثار قدیمه پیدا بوده است چونکه این آثار مرتبه
که قبل از آنکه وضع حالیه ایران از جنبه قرن پیش تغییرات
و وضع سلطنتی هم با قرون سابقه مختلف بوده است
و هم ضمن این با ما مرتبه که ایران حالیه ایران قدیم
نیست بلکه به مراتب ترقی کرده است ولی از طرف
دیگر مقصود من این نیست که در این کتاب این آثار را
شرح دهم چونکه مصنفین قبل بطور طول این مطالب را
بیان کرده اند و فی الحقیقه لازم نیست که انسان دیگر را
مصنفین قبل بیان نکرده اند بیان نماید و معلوم است
نوشتن این نوع کتب زحمت زیادی دارد چونکه
مصنفین این قسم کتابها باید از تواریخ و جغرافیا و فقه
کتیبه و عکاسی و علم ... وغیره معرفت داشته باشند
تا اینکه کتب شان چیز
و بیانات شان راست و درست باشد

و ما در این کتاب از آثار عتیقه فقط اطلاعاتی را که بواسطه
ترقی علم افزوده گشته است و مورخین قبل بیان
نکرده اند بیان میکنیم و سایر مطالب را در جغ
در جامع کتب مطوله دیگران خواهند
تا انتهای ممالک جنوب غربی —— در انتهای ممالک جنوب
غربی طبیعت رود عظیمه بزرگی موجود کرده است و اگرچه
حالیه اطراف این رودخانه بغیر از ریگستان و سنگ چیز دیگری
نیست ولی در سابق مزروع و معمور است و بیانیکه
برای این رود لقب داده است مورخین صفت مقدس
قدیم را که هنوز معنا نشده اند در این عهد کشف شده است
و آب این رود اکنون جاری است در میان زمینهای
عقیم و لم یزرع و در زمان سلف در ساحل این رود
شهرهای بزرگ موجود و عمارات سلطنتی بنا
ساخته بودند که کیخسرو و دارا و اسکندر و شاپور و

رود نیل

و سلاطین بزرگ از قبیل

فتح

یا بملاحظه فتح یا بجهت راحت در شهرهای ساحل این
رود وارد شده اند و این قطعه مملکت فارسی تجارتی
که منطقه اصلی مملکت دول است در بر دارد چونکه سرحدات
این مملکت نهر مرکب به دجله و فرات قطعها که
و اهم جمیع این اراضی است در تواریخ مشهور اند
و ما می توانیم از احیات عهد خانه نامیم و آثار زینتهای
مخروبه ابنیه دیگر که ها اثری رسم الخط قدیم بطور خوب
کشف میشود و از اطراف دیگر شهرهای مشهور آثار
شهر بابل و سامره و منا رد عمارات حالیه آن
که دانیال جایگاه دانیال توقف داشت و بنی اسرائیل
زاری میکردند و اسکندر مرحوم گردید و از طرف
دیگر رودخانه حیره است که شهر بغداد
بدار العرب در آن بجریان می شود و از پشت
دیگر این اراضی نهر مرکب به شط العرب در که

از احیات
کتیبه اشیر

که دو منارهای مساجد از دور نمایان است

راجع بخلیج ایران —— ملاحظاتی از دور و

در بحر عمان بیان خواهم نمود بنادر معموره و مخروبه که

در قدیم آباد بوده‌اند و هم چنین بیان خواهم شد که بعضی

مختلفه بر تعلق دو اداره دیگر. هر کدام خود ادعا

ادعای ملکیت این جزایر را میکنند و میتوان

گفت که بواسطه ضعف دولت (ملکیت این جزایر)

متعلق به آن دولت ~~که نبوده~~ است

تیز وضع شرقی زمین —— در این کتاب در خصوص

احوالات مسافرینیکه در شرقی زمین مسافرت کرده‌اند

ذکر خواهم شد و اگر لازم باشد به کتب آنها رجوع

میشود با آنکه بعضی از کتب آنها در این جا ~~[illegible]~~

تماشا میکنیم بجز آنکه میدانم که مسافرت در شرقی

زمین بسیار مشکلات از جهت عدم راه‌ها

و حکایت وضع و دوران ایران مانند کرات که دوری را میکند

و آن دریاها زلزله و یا آتش‌فشان شده داخل شده، و به کار

مشغول شد چونکه اکنون قریب پنجاه سال است

که طهران بواسطه پایتخت شدن قدری آباد گشته است

ولی من حیث المجموع ایران شرقی تر شده از زمینهای

و اکر آنها در کانیکه و در شکم میشنید و تجارت را

ساعات در هم میگذرانند و که برای فرنگیها میشود

ولی چونکه شخص بدقت ملاحظه کند میفهمد خواهد

شد که وضع این ملاحظه ~~۲۰۰۰ سال قبل [illegible]~~

بدبختانه ~~کمتر تغییر کرده است~~ و کار و در این

آب این بیابان ملکت ابزار تولید

(سا) مانند اروپائیها که به آهنگ تیزی وضعی

دگرگون شده و ~~بواسطه [illegible]~~

در قدیم آنها گفته که ایران بواسطه بناهای صنایع

چه ایران تغیری نکرده است

دیده عمارت واختلاف جزئی در لباس و خفتن تغییر
کرده است چونکه اگر ملاحظه نمائیم معلوم خواهد
شد که وضع این مملکت با وضع ۲۰۰۰ سال قبل تغییر
نکرده و مردمانش بهمان عادات و رسوم رفتار
می نمایند در حقیقت اختلافی که با قدیم پیدا کرده اند
است همه بجانب تنزل کرده است

در این کتاب بیان خواهد شد وضع و رفتار مردمان
مشرق زمین و رسوم و عادات آنها

مستر استانلی در یکی از رقعجات خود شرحی
از اسب ملک سیعط سودان که باعث قتل
چند نفر از سیاحان گشته است می نویسد و من
در این جا بیان میکنم که قرینه افریقا مملکت ایران است
واگرچه مسافرت در مملکت آسیا مخاطره اش از مسافرت
به افریقا کمتر است ولی خیلی ها کم از او نیست

وشخص

وشخص در زمان مسافرت باید از خیالی جاده راه
وانطرق بی آرام واندازه های بی انتها عبور نماید واینکه
اهالی انگلیس را به ایران وارد میخوانند سبب
است که این طایفه طبیعتاً میل به مسافرت ندارند
واهالی مشرق زمین در این هزار ساله خیلی ترقی نکرده اند
چونکه هنوز ایلات بلکه اهالی خود مملکت ایران در
طوایفی در اطراف پراکنده اند وهنوز مانند چند
قرن پیش با دلو از چاه آب میکشند واهالی مغرب
زمین میتوانند از مملکت خود خارج گشته و مدتی در
آسیا توقف نمایند تا اینکه همانند اجداد آنها در زمان
سلف به چه گونه زندگانی میکرده اند

مقایسه مشرق و مغرب — در جهت مقایسه
مشرق زمین با مغرب زمین لازم است که چند
دقت کنیم چونکه هر کسی که در آسیا وارد شد خیلی

خواهد دید بدون بذر، بدون راه، این بدون را،
شوسه دارای کوچه‌ای کم عرض و محله‌های کثیف
بدون کاروانسرای معتبر یا مهمانخانه ~~بدون راه شوسه~~
و چراغ گاز. ولی در مغرب زمین مسافر در هیچ جا
میل مسافرت هیچ لازم ندارد نه صابون نه حوله
نه منقل نه ~~[illegible]~~ رختخواب نه پرده نه چراغ نه دیگ
نه کماجدان نه مجمعه نه قند نه شمع نه میز نه آینه نه فرش
نه صندوق. در مغرب زمین هیچوقت شکایت ندارد از
عمامه بر سران و جهت نان فروشی نمی‌توانند که
دزد چنین دزدی را در تمدن شهرهای اطراف نوعی است که اغلب
یا اگر جزئی ازدحام رخ داد باید
از چند فرسخ فاصله ~~[illegible] شاه [illegible] گرد~~
دور موقع ورود به شهر از خارج نه بنای ~~کلاسیک~~
با شکوهی معلوم است نه اسم زنگ نه صدای
کارخانه نه چراغ [illegible] و فقط سکوت محض اطراف
شهرها

شهرها را احاطه کرده است. در هیچ جا انسان گوش به
غیر از صدای سگ چیز دیگر ~~[illegible]~~ نمی‌شنود. ولی پس از ورود
در شهر از همهمه و داد و بیداد عابرین و قال و مقال
بی‌جهت و بی‌فایده سرش درد خواهد آمد و یقین است
که این حالت با حالت مغرب زمین بسیار مختلف است
مقابله ایران با مغرب زمین — در تمام ممالک
مشرق زمین و اروپا مملکتی مانند ایران موجود
نیست. خیلی مشکل است که اهالی انگلیس
تصور این مخالفت را بنمایند
جبال انگلیس و اروپ از اغلب جاها آب دارد و از علف‌ها
پوشیده ولی در ایران سرخ و کبود و بدون گیاه و علف
مزارع اروپ در صورتیکه زراعت را درو کرده
باشند از دور خواسته علف‌ها [illegible] درو گشته
درو گشته معلوم است ولی مزارع ایران

فقط بواسطه جویهائیکه در اطراف حفر شده است

تشخیص داده میشوند

قراء اردبیل اماکنی هستند سبز و خرم دارای مزارع

زیاد و خانهای محقر که در تحت اشجار و نخیل پنهان

گشته اند ولی قراء ایلات فقط تشکیلات از خیمه‌ها

می باشد و در بعض قراء هیچ باغ نشده بجز گرد و

دو کرسی در ایران هرگاه ساخت خانه بغیر از

جنگلهای مازندران و گیلان جنگل خراب دیده میشود

نه رود و نه زمین سبز و در تمام ساحت شخص یکبارات

که آب بهرا برداشته والا خود این تلف

خواهد شد

حقیقه مؤلف اقتدار ایران ماهی در [illegible]

جغرافیه شرق و غرب و [illegible] موجود نیست بلکه انقلاب

کلی در میان اهالی است چنانکه در شرق زمین

دیده

دیده میشود که یک دشت وسیعی یک مرتبه بدون

هیچ واسطه [illegible] سبز میشود [illegible] در بهار

از گل و ریاحین پوشیده میشود و اگر [illegible] مزارع

و بعدها با همه هیئتهای آب جاری عالم وضع شرق

مانند حالت زنده خواهد ثابت بود. و در شرق زمین

در بهار یا پائیز شاید [illegible] میشود که روز بسیار گرم است

و بر عکس شب بسیار سرد و [illegible] در این مملکت

میل دارد هر ساعت قدرت خود را ظاهر نماید

زندگی شرق زمین —— در شرق زمین آثار شهرهای

قدیم که دلیل آبادی این مملکت بوده اند در بیابان

بیابانها مکشوف میشود و اهالی شهرهای حالیه میتوانند

از روی بناهای [illegible] که سابق بر این مملکت آباد و معمور

آباد و معمور است دارند و در هر شهری بواسطه باغهای اطراف

[illegible] و شخص در اول وهله [illegible] میکند که قدرت

باثروت

که شدیت باثروت و دارای بناهای عالی و اینکه
دارد شهر شده به غیر از بناهای قشنگ و ملکی دیگر به این
کثیف و مردمان بیکار چیز دیگر مشاهده نمی‌نماید
در میان این خانه‌ها نه باغچه موجود است نه آب‌ها

مظلم و وحشی

و نه مرغی و کلیة تقوای ایران منحصر است به ملک و وحشی
گری و اغلب مردمان شریر و ظالم دارای عمارات
نیکو هستند و این اشخاص هم تمام شکر و فنائی از
تربیت و علم و ادب و بالایی فایده ندارد
و اگر با انتظر حسنی عالم تر از تمام معلمین پاریسی
باشد نتیجه ای اگر دل خوشان ندارد و مردم
تهران به ادا اقرار نمی‌گذارند و کلیة تمام مشغول

فریفتن

فریفتن کیه گرانه دین مذهب اهالی ایران هم مدام
در تغیر است و قانون آن طور بجزه که به جهه یک

ممبر منفر

نفر معین است که به جهه ممبر متغیره و سلطنت هم

مستقلات

مستقلات هم جمهوری به این معنی که هرچه میخواهم
میکنند و هرچه میخواهم نمی‌توانم بکنم نفس آدمیت
مردمان تمکین میکنند که اینها را از اطاعت میرنجند و دفع
زندگی هم خوب است هم بد که انسان اسوه است

رذالت

گاه در عذاب گاه نجابت پیش میرود گاه رذالت
گاه به قهقهه گاه انسان درست میشود گاه تکفیر
کتب مسافرین ——— هر قبل از اتمام هر مطلب بهتر
است که از کتبی که شرح احوالات ایران دیده‌اند
مسطورات خصوصاً کتب سیاحان معتبر بیان نمایم

رذل

ده بی واسطه احوالات هفت ممالک بطور خوبی معلوم
چونکه هر مسافر که وارد شهری میشد آنچه به نظرش غریب
می‌آید می‌نویسد و پس از اینکه چیزی ملتفت از این نوع کتب
خواندیم انسان میتواند از مسطورات احوال ممالک را
بطور خوبی کشف نماید به جهة اینکه این کتب مانند آینه‌ای

جغرافیه، اخذ اشیاء مختلفه و معلوم است که در

این کتب ورقهائی[٢] که مصنفین انشا کرده اند همه بحوث

ضایع شده گردد و من در این کتاب اراده دارم آنچه حفظ

شده گرد آورده ام از کتب مصنفین قبل هم می نویسم

چونکه یک شخص نمی تواند در این مدت کم تمام یک

یک مملکت را مطلع گردد و در این جدول ذیل[٢] ترجمه

خوانند. اسامی تمام سیاحانی که از مائه دوم الی حال

وارد ایران شده اند و بواسطه تحقیقات خود بر اطلاعات

جغرافیائی ما افزوده اند ذکر می نمایم و در جلو اسم

هر یک از این مسافرین ~~تاریخ [illegible]~~

~~تاریخ [illegible]~~ تاریخ می نویسم ولی باید دانست که این

تاریخ نه تاریخ طبع کتب ایشان است بلکه متعلق است

به زمانیکه در ایران رفته و در آن مملکت قصد داشته اند

دیون ذکر شد که در نظر گذشت بعضی اوقات کتب

مصنفین

ورقهائی که مصنفین[٢]

ذیل[٢]

مصنفین قبل راجع می نمائیم یعنی و همچنین جدول جغرافیه

نیست و اسامی مهم یک نگاه می تواند مطلع گردد

که کتبی که درباره ایران نوشته اند چیست و مصنف

آن کیست و بطور کلی اسامی اشخاصی که شرح احوالات

و سیاحت خود را در کتاب طبع نکرده اند یا اینکه به زبان

مذهب ترجمه نشده است ذکر در این جدول ذکر نمی نمایم

جدول اسامی مصنفین

٩٠٠ — ١٠٠٠

علی ابن ابوالحسن (مسعودی) ٩١۴-٥

ابواسحق (استخری)

١٠٠٠ — ١١٠٠

ناصرو خسرو (١١۴٥-٥٠)

١١٠٠ — ١٢٠٠

Friar B Degalatti ١٣٤٠ ابن بطوطه

فرا پکولوتی ١٣٤٠

Friar فرا جوانی دی ماریکنولی ١٣٥٠

Jovanni di Marignoll

Don ١٤٠٤-٥ دون روی کونزالز دی کلاویجو

Ruy ganzalez di clavijo

عبد الرزاق ١٤٤١-٥٨

Nicolo conti ١٤١٩-٤٤ نیکولو کونتی

Nikitin — Athanasius ١٤٧٠ اتاناسیوس نیکیتین

Josafa Barbaro ١٤٧٤ ژوزافا باربارو

contarini — Ambrosio ١٤٧٤-٥ آمبروزیو کونتارینی

[crossed out] سانتو استفانو ١٤٩٤-٩

Hieronimo di Santo Stefano

ادریسی ١١٥٠

ربیع بنجامین ١١٦٠-٧٣

١٢٠٠-١٣٠٠

یاقوت ١١٨٠-١٢٢٩

فرا ویلیام دوروبروکیس ١٢٥٣ — friar william de Rubruquis

Nicolo ١٢٧١-٩٤ نیکولو - مافو - مارکوپولو — Maffeo and marco polo

ابو الفدا ١٣٣١-١٢٧٣

١٤٠٠-١٥٠٠

Marino Sanuto ١٣٠٠-٦ مارنو سانوتو

Friar ١٣٢٥ فرایر اودوریکوس دی پوردونون

odoricus de Pordenone

ابن بط

cristhopher Burrough 1564-80 کریستوفر بورو

cesare frederico 1563 سزاره فردریک

V. de Blanc 1570 ونسانیو دوبلانک

endre

Vincentio Valess 1571 ونسانیو دالساندری

Jhon Newberry 1581-5 جونا نیو بری

Ralph Fitch 1583-5 رالف فیچ

J. H. van Linschoten 1584-9 جونا وان لین شوتن

C. Lalert ~~1599~~ 1598 لابر

Antonia de gouvea 1598 انتونیو دی گوا

1600–1700

Sir 1599-1627 سرانتونی و سر ربورت شرلی

Anthony, and Sir Roobert Sherly

1500–1600

Ludovico di 1502 لودوویکو دی وارتما Varthema

Anonymous 1507-20 آنونی موس مرچنت Merchant

giovanni 1510 جیووانی انجولو Angelello

Antonia 1529 انتونیو تانریرو Tenreiro

gabriel de 1546-50 گابریل دو لوتز Luetz

1556 پیر علی

Anthony انتونی
jenkinson جنکینسن
Richard chenie 1565-80 ریکارد چینی
Arthur edward آرتور ادوارد
~~ادوارد~~
Laurence chapmon لورانس چاپ من
lieunel plumtree

Don garcia ۱۶۱۸ دن گارسیا دوسیلوای فیگروا
de Silva y Figuerova
giles hobbs ۱۶۱۹-۲۰ ژیل هوبس
Nicholas Heman ۱۶۲۳ نیکلاس ام
Sir thomas Herbert ۱۶۲۷-۸ سر تماس هربرت
provins — pere pacifique de ۱۶۲۸ پدر پاسیفیک دو پرووَنی
chinon — pere gabriel de ۱۶۲۸-۵۰ پدر گابریل دو شینن
J. B Tavernier ۱۶۲۹-۷۵ تاورنیر
Adam olearius ۱۶۳۷-۸ ادم اولیریوس
J. A. de Mandelslo ۱۶۳۸-۴۰ منده لس لو
Heer Desteng ۱۶۴۵ هیر دستنگ
pere Rigoardi ۱۶۵۰ پدر ریگوردی
Don ۱۶۵۰ دون پدرو سباستیانو کوبرو
pedro Sebastiano cubero

G Mainwaring ۱۵۹۹-۱۶۰۰ مین وارینگ
jhon cartwright ۱۶۰۰ ~~[illegible]~~ جون کارت رایت
Don juan de persia ۱۶۰۰ "دن ژوان دو پرسیا
Sir jhon Mildenhall ۱۶۰۰-۶ سر جون میلدن هال
S. K. Zalonkemeny ۱۶۰۲ زالن کمنی
pedro Teixeira ۱۶۰۴ پدرو تکزیرا
Pere paul Simon ۱۶۰۷ پر پول سیمن
joseph Salbanke ۱۶۰۹ ژوزف سالبانک
Troy ۱۶۱۱ فرای گاسپار دو سان برناردن
Gaspar de San Bernardino
jhon ۱۶۱۵-۶ جون کروتر و ریچارد استیل
crowther and Richard Steele
Tomas coryate ۱۶۱۶ تماس کوریات
Pietro Della valle ۱۶۱۶-۲۳ پیترو دلا واله
دن گا.

pere de la Maze ۱۶۹۸ پر دولامازه

x F. C. Schillinger ۱۶۹۹ شلنگر

۱۷۰۰ - ۱۸۰۰

cap. A. Hamilton ۱۷۰۰-۲۰ کاپیتن هاملتن

J. P. de Tournefort ۱۷۰۴ ژان دو تورنفور

le Bruen — Cornelius ۱۷۰۳-۴ کرنلیوس لبرون

pere Krusinsk ۱۷۰۵-۲۵ پر کروسنسکی

of Antermony — Jhon Bell ۱۷۱۶-۷ جون بل اوف انترمونی

Basil Batatzes ۱۷۱۹-۴۰ بازیل باتاتز

Dourry ~~Ef~~ Effendi ۱۷۲۰ دوری افندی

pere Bachoud ۱۷۲۲ پر باشود

cap. P. H. Bruce ۱۷۲۲-۳ کاپیتن بروس

pere Alexander ۱۶۵۰-۶۰ پر الکساندر دو رود de Rhodes

pere Manuel ۱۶۶۳ پر مانوئل گودینیو godenho

pere Angelo ۱۶۶۴-۷۸ پر آنژ دولابروس de la Brasse

J. de Thevenot ۱۶۶۴-۷ ژان دو تونو

Sir J. Chardin ۱۶۶۵-۷۷ سر جان شاردن

A. Daulier Deslandes ۱۶۶۵ دولیر دسلاند x

H. de Jager ۱۶۶۵ [illegible]

Jhon Struys ۱۶۷۱-۲ جون استرویس

F. Petis de la Croix ۱۶۷۴-۶ پتیت دولاکروا

Jhon Fryer ۱۶۷۶-۷ جون فرایر

pere S. N. Sanson ۱۶۸۳ پر سانسن

Eng. von ~~Kae~~ ۱۶۸۴-۸ ~~انگلبرت~~ کامپفر Kaempfer

pere Vilot ۱۶۸۹-۹۰ پر ویلوت

~~giov~~ ۱۶۹۴ جملی کارری [illegible] giov. Fran. Gemellicareri

پرادو

G Forster ۱۷۸۳-۴ فورستر

comte de ۱۷۸۴-۵ کنت دو فریر سووبوف

Ferrieres-Sauveboeuf

P. S. Pallas ۱۷۸۵ پالاس

W. Franklin ۱۷۸۶-۷ ویلیام فرانکلن

(Brydges) Sir H. Jones ۱۸۰۸-۱۱ ۱۷۸۶ سر جونس

champs Abbé de beau ۱۷۸۷ آبه دو بوشاپ

~~John~~ Jhon Taylor ۱۷۹۰ جون تایلر

G. A. Olivier ۱۷۹۶ الیویر

x Jhon Jackson ۱۷۹۷ جون جاکسن

۱۸۰۰-۱۸۹۱

Sir Jhon Malcolm ۱۸۰۰-۱۰ سر جان ملکم

J. Scott Waring ۱۸۰ جان اسکات وارینگ

pere Leandro ۱۷۳۵-۶ پر لئاندرو دی سیسیلیا di S. cecilia

J. Otter ۱۷۳۷-۹ اوتر

Two english gentlemen ۱۷۳۹ دو شخص انگلیسی

Abdul Kerim ۱۷۴۱ عبدالکریم

pere Bazin ۱۷۴۱-۷ پر بازن

Jonas Hanway ۱۷۴۳-۸ جناس هانوای

pere Desvignes ۱۷۴۴ پر دسوینیس

Dr. J. cook ۱۷۴۷ دکتر جون کوک

Bartholomew ۱۷۵۰ بارتولومیو پلستد plaisted

Lieu. E. B. Ives ۱۷۵۸ ایوس

carsten Niebuhr ۱۷۶۵ کارستن نیبور

S. G. Gmélin ۱۷۷۱-۲ گملن

R. Hablizt ۱۷۷۳-۴ هابلیزت xx

Abr. parsons ۱۷۷۵ پارسنز

Sir W. Ouseley ۱۸۱۱-۲ سرآوزلی

W. Price ۱۸۱۱-۲ پرایس

Rev. H. Martyn ۱۸۱۱-۲ مارتن

J. B. Rousseau ۱۸۱۲ روسو

col. G. Drouville ۱۸۱۲-۳ دروویل

M. Trygan ۱۸۱۲ تریگان

J. S. Buckingham ۱۸۱۶ بوکینگام

Lieu. W. Heude ۱۸۱۷ ویلیام هود

× M. von Kotzebue ۱۸۱۷ موسیو دن کوتزبو

col. J. Johnson ۱۸۱۷ جونسون

Sir R. Ker Porter ۱۸۱۸-۲۰ سرکر پورتر

Lieu. T. Lumsden ۱۸۱۹-۲۰ لومسدن

P. Gordon ۱۸۲۰ گاردن

C. J. Rich ۱۸۲۰-۲۱ ریچ

P. Amedee Jaubert ۱۸۰۵-۶ آمده ژوبر

col. A. de Bontemps ۱۸۰۷-۹ کلنل بونتم

P. A de Gardanne ۱۸۰۷ پرده گاردان

cap. Truilhier ۱۸۰۷-۹ کاپیتن تروئیل یر

A. Dupré ۱۸۰۷-۹ دوپره

P. Jancoigne ۱۸۰۷-۹ ژانکوآنی

col. Trezel ۱۸۰۷-۹ کلنل ترزل

J. P. Morier ۱۸۱۱-۵ ۱۸۰۸-۹ موریر

cap. W. P. Grant ۱۸۰۹ کاپیتن گرانت ×

Sir H Pottinger and cap. Christie ۱۸۱۰ سرهنری پوتینجر و کاپیتن کریستی

Gen. W. Monteith ۱۸۱۰-۳۱ مونتیث

Sir J. Macdonald Kinneir ۱۸۱۰-۳۰ سرجان مکدونالد کینر ...

رازی

G Fowler	1831-6	فولر
J. S. Stocqueler	1831-2	استوکلر
(Sir) A. Burnes	1832	برنس
Lal Mohan	1832	لال موهان
Lieut T. S. Powell	1833-4	پوول
Major Heidenstamm	1834	هیدانستام
x Baron Th. Korff	1834-5	بارن کرف
Rev. J. Perkins	1834-42	پرکنز
(Sir) H. Rawlinson	1834-60	راولنسن
Col. W. Stuart	1835-6	استوارت
Aucher Eloy	1835-7	اوشر الوی
Alex. Chodzko	1835-42	الکساندر کردزکو
Gen. F. R. Chesney	1835-7	جسنی
W. H. Ainsworth	1835-40	انس ورث

J. B. Fraser	1821-34	فرازر
Hon. G. Keppel	1824	کپل
M. Akourt	1826	موسیو آکور
(Sir) J. E Alexander	1826	سر الکساندر
Cap. B Mignan	1826-30	کاپتن مینیان
T. B. Armstrong	1828-9	ارمسترونگ
Th. Alcock	1828-9	الکوک
C. Belanger	1829	بلانژه
E Smith and H G Dwight x	1829	اسمیت ودوایت
A. N. Groves	1829	گروز
E Menetries	1830	منتری
Cap. A. Conolly	1830	کاپتن کونول
Sergeant Gibbons	1831	سرجانت جیبون
Dr. J. Wolff	1831-34	ولف

نور

(Sir) A. H Layard	۱۸۴۰-۲	سرلایارد
E. L Mitford	۱۸۴۰	میت‌فورد
comte de Sercey	۱۸۴۰	کنت دوسرسی
Dr. F. Forbes	۱۸۴۱	فوربس
x G osculati	۱۸۴۱-۲	اوسکولاتی
Lieut. W. B. Selby	۱۸۴۱-۲	سلبی
Dr. G. P. Badger	۱۸۴۲	بادجر
W. R. Holmes	۱۸۴۳-۴	هولمس
N. L. Westergaard	۱۸۴۳	وسترگارد
M. Wagner	۱۸۴۳	~~واگنر~~ داگنر
Lieut. R. Leech	۱۸۴۳	لیچ
Com. J. F. Jones	۱۸۴۴-۷	جونس
J. P. Ferrier	۱۸۴۵	فریر
H. de Hell	۱۸۴۶-۸	اومری دوهل

سر

V. Fontanier	۱۸۳۵-۸	فونتانیر	
Major D'arcy Todd	۱۸۳۶-۷	ماژور دارسی تود	
Sir J ~~Mett~~	۱۸۳۶-۸	سرمکنیل	McNeill
Sir Justin	۱۸۴۹-۵۳	سرجستن ولادی شیل	and Lady Sheil
Cap. R. Wilbraham	۱۸۳۷	کاپیتن ویلبراهام	
Eugène Boré	۱۸۳۷-۴۰	اوژن بوره	x
Haji Abdun Nabi	۱۸۳۸	حاجی عبدالنبی	
			اول
Cap. Lemm	۱۸۳۸-۹	کاپیتن لم	
Prince A	۱۸۳۹	شاهزاده سولتیکوف	Saltykoff
Cap. E. Conolly	۱۸۳۹	کاپیتن کونلی	
Ch. Texier	۱۸۳۹-۴۰	تکزیر	تکزیه
E. Flandin	۱۸۳۹-۴۱	فلاندن و کوست	and P. Coste
Dr. A Grant	۱۸۴۰	گرانت	
Baron, C. de Bode	۱۸۴۰-۱	بارن دوبود	

سرلایارد

capt. C. Clerk ۱۸۵۷-۷۳ کاپیتن کلرک
N. de Khanikoff ۱۸۵۸ خانیکف
Dr O. Blau ۱۸۵۸ بلاان
x E. Duhousset ۱۸۶۰ دو هوست
R. & G. Waston ۱۸۶۰ واستن
J. Ussmaston ۱۸۶۰ اوسماستن
M. de Blocqueville ۱۸۶۰ موسیو دو بلوکویل
E. B. Eastwick ۱۸۶۰-۳ ایستویک
Dr. H. Brugsch ۱۸۶۰-۱ بروگش
J. Ussher ۱۸۶۱ اوشر
(Sir) F. Goldsmid ۱۸۶۱-۷۲ گلدسمید
F. de Filippi ۱۸۶۲ فیلیپی
(Sir) Lewis Pelly ۱۸۶۲-۷۲ لویس پلی
Arm. Vambéry ۱۸۶۲-۳ وامبری

Miss Ida Pfeiffer ۱۸۴۸ میس ایدا پفیفر — پیرسر
Dr. F. A. Buhse ۱۸۴۸-۹ بوسه
E. Keith Abbott ۱۸۴۹-۵۹ کیث آبوت
Hon R. Curzon ۱۸۴۹-۵۳ کرزن
W. K. Loftus ۱۸۴۹-۵۲ لوفتوس x
M. Tchirikoff ۱۸۴۹-۵۲ چیریکف
R. B. Binning ۱۸۵۱ بینینگ
J. Berezin ۱۸۵۱ برزین
Czarnotta ۱۸۵۲-۴ سزارنوتا
H. Garnier ۱۸۵۲ گارنیر
Comte J. A. de ۱۸۵۵-۸ کنت دو گوبینو — Gobineau گوبینو
Sir J. Outram ۱۸۵۷ سر اوترام
W. A. Shepherd ۱۸۵۷ شپرد
capt. C. H. Hunt ۱۸۵۷ کاپیتن هنت

کاپیتن

× col. Euan Smith ۱۸۷۰-۲ کلنل اوان اسمیث

J. Bassett ۱۸۷۱-۸۵ باست

W. Brittlebank ۱۸۷۲ بریتل بانک

von Thielmann Baron Max ۱۸۷۲ بارن ماکس ون تیل مان

capt. H. C. Marsh ۱۸۷۲ کاپیتن مارش

Dr. H. W. Bellew ۱۸۷۲ بلو

Dr. G. Rozario ۱۸۷۲ روزاریو

W. T. Blanford ۱۸۷۲ بلان فورد

and capt. W. gill col. val. Baker ۱۸۷۳ کلنل بکر و کاپیتن گیل

P. Ogarodnikof ۱۸۷۴ اگورودنیکف

capt. Hon. G. Napier ۱۸۷۴ کاپیتن ناپیر

× F. C. Andreas F. Stolze and ۱۸۷۴-۸۱ استلز و اندریز

N. Rivadeneyra ۱۸۷۴-۵ ریوادنیرا

(Sir) C. M. Macgregor ۱۸۷۵ مک گرگر

(Sir) O. St. John ۱۸۶۴-۷۲ سنت جان ×

Comte J. de ۱۸۶۴-۶ کنت دو روشه شوار Rochechouart ×

D. W. Marsh ۱۸۶۴ مارش

F. Melchior ۱۸۶۵ ملکی

Vicount ۱۸۶۵ ویکونت پلینگتن Pallington

Dr. C. Haussknecht ۱۸۶۵-۹ هوسکنت

Dr. J. E. Polak ۱۸۶۵-۸۲ پلاک

Major B. Lovett ۱۸۶۶-۸۱ ماژر لوت

C. J. Wills ۱۸۶۶-۸۱ ویلس

A. H. Mounsey ۱۸۶۶-۷ مونسی

col. E. C. Ross ۱۸۶۷-۹۰ کلنل رس

D. W. Freshfield ۱۸۶۷ فرش فیلد

G. Melgunof ۱۸۶۸ ملگونف

Rev. E. L. Cutts ۱۸۷۰ کوتس

کلنل

	A. Laessoe	۱۸۸۰	لالسو
	col. O. E Stewart	۱۸۸۰-۹۱	استوارت
	E. ~~ED~~ O'Donovan	۱۸۸۰	اودونوان
	A. Condie-Stephen	۱۸۸۱-۵	کوندی استفن
	M. and J. Dieulafoy	۱۸۸۱-۲	مادام دیولافوا
	F. Stack	۱۸۸۱	استاک
Khan	gen. Gasteiger	۱۸۸۱	ژنرال کاستگرخان
	(col) H. L. Wells	۱۸۸۱-۹۱	کلنل ولس
	E. Orsolle	۱۸۸۲	اورسول
x	H Moser	۱۸۸۳	موزر
Benjamin	S. G. W.	۱۸۸۳-۵	بنجامین
	A. Riely	۱۸۸۴-	ریلی
	col. M. S. Bell	۱۸۸۴	کلنل بل
Jennings	capt. B. R. ~~Ha~~	۱۸۸۴-۵	کاپتن جنینگز

H. Ballantine	۱۸۷۵	بالانتین	
T. S. Anderson	۱۸۷۵-۶	اندرسن	
A Arnold	۱۸۷۵-	ارنلد	
Dr E Tietze	۱۸۷۵	تیتز	
E. A. Floyer	۱۸۷۶-۷	فلوای	
Sir R. Murdoch	۱۸۷۶	مردوک اسمث	Smith
capt. Puschin	۱۸۷۷	کاپتن پوشن	
Mme. C Serena	۱۸۷۷-۸	خانم سرنا	
K. D Kiach	۱۸۷۸	کیاک	
Dr. G Radde	۱۸۷۹-۸۰	راد	
gen. Grodekoff	۱۸۸۰	ژنرال گرودکف	x
gen Petrusevitch	۱۸۸۰	ژنرال پترویچ	
gen A. H. Schindler	۱۸۷۷-۹۱	ژنرال شندلر	
G Riederer	۱۸۷۹-۸۱	ریدرر	

H. de windt	۱۸۸۸	هنری دوویت
M. von Proskowetz	۱۸۸۸	مسیو ون پروسکوتز
comte de Sabran	۱۸۸۸	ک. دو ساران
E. G. Brown	۱۸۸۹	برون
capt. F. R. Maunsell	۱۸۸[illegible]	کاپتن مونسل
H. F. B. Lynch	۱۸۸۹	لینچ
Dr P F Traubenberg	۱۸۸۹	تردنبرگ
M Luthar	۱۸۸۹-۹۰	[illegible]
Major H. O. Sawyer	۱۸۹۰	ماژر ساویر
Mrs. Bishop	۱۸۹۰	بیشپ

تقیم از منه — چون اسامی تمام مؤلفین در آن
[illegible] ذکر شده است که به جهة [illegible] از اسامی شرح
مختصری ذکر نمایم

در زمان [illegible] و در اوایل [illegible] اروپاییان

Fr. Houssay	۱۸۸۵	هوسای
A. Nikolsky	۱۸۸۵	نیکولسکی
J R Preece	۱۸۸۵	پریس
Hedin Sven	۱۸۸۵	هدین سون
J D Rees	۱۸۸۵	ریس
Dr A Radler	۱۸۸۵	رودلر
cap. A. C. yate	۱۸۸۵	کاپتن یات
G Bonvalot	۱۸۸۶	بون والو
T Stevens	۱۸۸۶	استونس
H Binder	۱۸۸۶	بندر
col. A le Messurier	۱۸۸۷	کلنل مسوریر
lieu. R E Galindo	۱۸۸۷	گالندو
lieu. H. B. Vaughan	۱۸۸۸-۹۱	وگان
J. T. Bent	۱۸۸۹	بنت

آری

اطلاع قلیلی از احوالات ایران بواسطه تألیفات
بعضی سیاحان از قبیل ربی بنیامین (یهود
اسپانیولی) و ابن بطوطه مور تانژیر و ...
ویلیام ادر روبروکیس و اودوریکوس دی
پوردونین بهم رسانیده بودند و پس از این
مارکوپولو وارد ایران شد، و شرحی از احوالات
این مملکت نوشت و در اوائل مائه پانزدهم
چند نفر از تجار ونیس به جهت تجارت
وارد ایران شدند و بعد از انها تجار انگلیس نیز
درصدد ... دست تجارت را با اهالی مفتوح
نمودند و در مائه پانزدهم هنری سیم سلطان
اسپانیول دون روی د و کلاویخو را ایلچیانه
نزد تیمور ... فرستاد و در مائه شانزدهم سفیر سلطان
... نیز وارد اصفهان گردید و برادران شرلی

moor
Tangier

در بار

در تمامی هربرت که همراه سر دودمور کوتن سفیر شارل
اول بود دو کتاب مبسوط در احوالات ایران تألیف
شده
دن گارسیاس دو سیلوا فیگروا، فیلیپ سیم
که از اهالی اسپانی است کتابی نیز تألیف نمود ادم
اولیاریوس نیز به سفارت از جانب والی هولشتین
به ایران امد و کاپوچینی پر پاسیفیک دو پروونس
که از اهالی فرانسه است نیز کتابی تألیف نمود و کاپوچینی
و ... ایتالیائی هم سفر کرده همراه سفیر شارل
یازدهم وارد ایران گردید ...
در مائه هفدهم بسیاری از مؤلفین وارد ایران شده
و تمام سفرنامه و سیاحتنامه تاریخ در عقب هم وارد
ایران گشته و در حتی المقدور از احوالات این
مملکت و وضع و رسوم و عادات ساکنین آن را هم جمع

اروپائیان بیان نموده‌اند و مایه تعجب است که در تألیفات
ایشان فقط عادات و رسوم مردمان و شکوه دربار
سلاطین صفوی نوشته شده است بلکه هر یک از آثار
تخت جمشید گرفته مطلب تا اروپائیان است شرح
با تصاویر ذکر کرده‌اند

پیر رتر دولاوال که اصلاً از اهل رمی است و یکی از
نستوریان را در بغداد تزویج نموده بود بدون اغماض
~~در تألیفات خود~~ از موثقین قبل سبقت گرفته و بیش از
تمام احوالات ایران را بیان کرده است و بعد از
شاردن ژان باتیست که یکی از جواهر فروشان معروف
فرانسه است وارد ایران شده و احوالات دربار
سلاطین صفوی و سلاطین مغول را چنانچه هم وطنان خود
بیان نموده و کاردینال پس از نوشتن کتاب خود در احوال
ایران در شهر ... گوشه نشینی گرفته و در آنجا مرحوم گردید

وتو

و تورنو ودو لیر و سلانه نیز از اهل فرانسه اند و سیاحتی
نیز کشیده است فرانسوی دیگر فریر که جراح کمپانی
مشرق شده بوده است در احوالات ایران کتابی
تألیف کرده و تألیفات او کمتر از تألیفات
هربرت نیست و کورنلیوس لبرون هم شده از
... در ورت داشت و هر وقت به تحقیق
... که سابقین در باب مطلبی اشتباه کرده‌اند
تصحیح می‌نمود

مائه هجدهم — در مائه هجده یا مائه هجدهم به واسطه
افغانها و جنگهای زیاد ایران چندان مسافرینی وارد
ایران نگشته و مسافرینی که به وسایط مختلفه وارد شده‌اند
اول جوناس هنوی است ~~...~~ داشته مورخ ... که ابتدا سفیر کبیر
بیدا کرد نزد شاه سلطان حسین فرستاده بعد به ایران
آمد و ~~...~~ گردنیمی که در زمان ...

در افغان زندگانی می‌کند و چند نفر کاپیتان دیگر هم
کتابی تألیف کرده‌اند و اوضاع دوره نادرشاه.
بطرف هند رفته بعد وارد ایران گردیده و چونانکه
انواعی که سفر یادی دریا ... انتخاب راه انگلیسی
در بر فریزر داشت نیز کتابی مفصل تألیف کرده
و از تمام این کتب بطور خوبی معلوم می‌کند که در آن
زمان در ایران چیز از خونریزی و کشتار چیز دیگر
وجود نداشته است و دیگر از اوراق ما به فورستر
که اول مسافری است که از طرف ایران و افغانستان
و هندوستان به لندن رفته است شرح مسافرت خود را
نوشته و مقدار زیادی از اطلاعات جغرافیائی ما افزوده
ولی در باب احوالات ممالکی که در تحت تصرف
کریم خان زند بوده‌اند اطلاعی [illegible]
دکتر [illegible] نیز شرحی نوشته‌اند و این شخص اخر [illegible]

هم مسافرت کرده است و در همین زمان جکسن و اولیویر
نیز وارد ایران گشتند

مأخذ قرن نوزدهم —— پس از آنکه نقشه‌ها [illegible]
اغلب هم دوباره مسافرین از هر طرف یا به تنهائی یا به
همراهی سفراء وارد ایران گردیده و هر کدام هم سفرنامه
جداگانه خود نوشته‌اند و سرجان ملکم که در سنه ۱۸۰۰
و سنه ۱۸۱۰ به ایران آمده دو کتاب بسیار خوبی
تألیف نمود و بعد از آن سرجان ملکم دونالد کینر انگلیسی
و چند نفر صاحب منصبان انگلیسی هندی از قبیل کراسن و جونس و
دگرتی و مونتیث وارد ایران شدند و بعد از اینها
ژنرال گاردان سفیر ناپلئون با تردیلیمه ژنرال و تانک
کوان و دوپره وارد ایران گشتند و در سنه ۱۸۰۹ سر جونس
هارفورد که همراه موریر آمده بعد شرحی از ایلچیگری
خود نوشته است و موریر بعد در سال [illegible]

به برای سرانجام به ایران آمده سبب موقع هست آورده
و دو جلد کتاب مشتمل بر تاریخ و احوالات ایران تألیف
کرد و در سنه ۱۸۱۷ کتاب سرگذشت سفیر روسیه کنت
یرمولوف را تألیف نمود و در سنه ۱۸۳۶ کلنل استوارت
که جهت وزارت داری سرجان ایلچی آمده یک کتابی در احوال
ایران و سلطان محمد شاه باقی گذاشت و جیمز فریزر
شیل سفیر انگلیس زوجه خود را به برای تفنن کتابی
تألیف کرده و کنت گوبینو کتابی دیپلوماتیکی در باب
ایران تألیف نمود و به هرکدام از افراد و سفارتها
نیز کتابی تألیف کرده‌اند تنها گاردان دو بوده که در زمان
سفارت روسیه شرح مسافرت خود را در سنه
در سنه ۱۸۴۰-۱ بیان نمود واتسن و هیت و موسیو
باربیه دو مینار و نیز از این کارها غفلت نبوده‌اند
خلاصه پس از اینکه سیاحان تنها نه که دیگر در ایران
باقی

باقی ماند بعدت صحبت از قبیل المکات وارینک
و بکینگهام و سر کر پورتر و ویلی فریزر و ریتنف ماشه
تحقیق دارد ایران گشته و هریک بواسطه تألیفات
خود مقدار زیادی بر اطلاعات مردم اروپا از ایران
افزوده‌اند و صاحب منصبانی هم که انگلیس که در قشون
ایران خدمت می‌نمودند نیز یادگاری باقی گذاشته‌اند
و از آن قبیل‌اند لینچ و ماکلین پاتینجر و کاپیتان ارتور
کنولی (که در بخارا به قتل رسید) و سر الکس بورن
و سرلن بنیامین در سنه ۱۸۵۰ پس از اینکه از سیاحت
وزارت ایران اطلاع کامل هم رسانید کتاب بسیار
خوبی تألیف نمود واتسن که در سنه ۱۸۸۱ هم القصه
منتشر نمود و در اواسط این ماه به واسطه کتابهای انگلیسی
و امریکائی که به جهت هیات مبلغان به ایران آمده بودند
بر اطلاعات اروپائیان افزوده گشت و دوره تاریخ

سربازی را فرانسوی که در اینجا در قشون محمد شاه خدمت
می‌نمود و به سفیر انگلیس گردید به واسطه مراقبت در کار
کتاب مسطوری در جنگ دولت ایران با انگلیس نوشته
و به واسطه کشف [illegible] تاریخی و بیان
احوالات آثارهای قدیم در میان محققین شرق
زمین اول شخص محسوب می‌شد و سر لایارد هم
به واسطه اینکه در اغلب شهرهای ایران گشته است
اشتهارش از فرانسوی که تربیت وزیر دیگر
دنلهان و کرت و دیولافوای
زن محققه فرانسوی هست و در ۱۸۵۹ انجمن جغرافیائی
سنت پطرزبورغ موریه دو خانیکف را مأمور
به اطلاع از احوالات ایران نموده و اگرچه در این
مدت دولت انگلیس در این باب چندان میلی نداشت
ولی ملکه سیمه که به جهت گشته تا هند تلگراف

فرستاده شد و بعد کتاب مبسوطی تألیف نمود دستر
مکنت مارخام تاریخ بسیار مفیدی از ایران طبع نمود
و واتسن هم انتخابات کتب مورخین
قبل کتابی تألیف نمود و از اهالی المانی اسپیژل و جتی
و نولدک و گوتشمید نیز خود را در این انجمن
مورخین داخل نموده و به عقیده مؤلف مختصرترین
این کتب کتابی است که ابیزر کلوس فرانسوی نوشته است
و در این سی سال اخیر احوالات
قطعه تمام شرقی ایران نیز به واسطه خانیکف و [illegible]
و انتیخ باکر و ماتیز ذیل و سرپاک گرگور و او
دونوان مکشوف گشته است و این شخص اخیر بیابانهای
از ایران در سودان کشف کردید و اکنون
تمام این مورخین مذکوره مرحوم شده‌اند
در این زمان مستر استوکس [illegible] از وقع تجارت

و منابع و ادارات و مالیات ایران شرح نوشته
و [illegible] شده که بعدها اشخاص مذکور خواهم شد کتابی در باب
تاریخ و آثار و مختصر اطلاعات عمومی ایران تألیف
کرده است و دکتر ویلس که چند سال طبیب تلگرافخانه
انگلیس بوده وضع زندگی در ایران را بیان کرده است
و [illegible] کینگ [illegible] کتابی
که به زبان انگلیسی تألیف شده است ولی کتاب او
چندان قدر و قیمتی ندارد چونکه در ~~کتب~~ این شخص
در باب [illegible] ~~[illegible]~~ در باب بسیار بزرگی
نوشته است و ادعا می‌کند که کوه آرارات مرو دشت
که [illegible] که اکنون خشک است در باب [illegible]
نوشته و در عوض امام حسین امام حسن را در کربلا
شهید کرده است و سلطنت نادرشاه را در چند سال
قبل می‌نویسد و هم چنین می‌نویسد که در قشون انگلیسی

۲۵۰۰۰ تفنگچی موجود بوده و معلوم است
که چنین کتابی هیچ فایده ندارد ~~[illegible]~~
کتابی که مادام دیولافوای تألیف کرده است کتابی است
مصور ~~[illegible]~~ و مبسوط و زن دیگر موسوم ~~[illegible]~~
[illegible] شرح مسافرت خود را در بختیاری و
کردستان تألیف کرده است
در جدول ذیل [illegible] —— در جدول مذکور فقط
اسامی مورخین و محققین ذکر شده و [illegible]
انتخاب شده‌اند که تألیفات کدام بر دیگر رجحان دارد
و هم چنین در این جدول بیان کرده‌ایم اسامی مورخین
[illegible] نوشته‌اند ولی چه [illegible]
[illegible] که در تألیفات [illegible] کرده از هر دو [illegible]
[illegible] و آن [illegible]
از ایران قرار [illegible]

کاردان تا دیر اثرهای مهم موزیر
اروپائی فرانسه رانیها و تألیفات موزیر
داوری و فرازی بهترین کتب انگلیسی [illegible] و تحقیر
بواسطه ترکیبات [illegible] با وقت [illegible] که فقط
در مسافرت کرده است بر دوتای دیگر رجحان دارد
ده عشق . [illegible] فراز بواسطه اطلاعاتی که از وضع
زندگی عالیه ایرانیان داده است [illegible] مرکز
و از [illegible] موزیک [illegible] کارد [illegible]
سایرین برتری [illegible] موزیک [illegible] که باید
تز وضع ایران [illegible] داد
این [illegible] وضع طبیعی و اخلاق ایرانیان را تقریبا [illegible]
درجه [illegible] است و از مسافرین قبل چون [illegible]
در این باب [illegible] و از مسافرین [illegible]
[illegible] تقریر دقیقه تمام [illegible]

قابل ملاحظه ایرانیان گفته . و وضع طبیعی ارض [illegible]
بیان کرده است
بر همه کس معلوم است که این سیاحان بواسطه ندانستن
زبان فارسی و ندانستن [illegible] در تألیفات خود بسیار
غلط و خطا کرده اند و اسامی شهرها و [illegible] را غلط ذکر
کرده اند ولیکن از عیوب اینها چشم پوشیده و اگر
فقط [illegible] خواننده که [illegible] را
تمیز دهد و اگر در راه کتب [illegible] شاه [illegible]
[illegible] است [illegible] معلوم [illegible]
راه [illegible] در ایران [illegible] است
در حال چون ممکن است [illegible] دیگر [illegible]
[illegible]

٣ — ٦٥

٢٥

فصل دوم

در بیان طرق و وسایط عبور از آنها

پس از رفتن بایران و مراجعت از آن سرزمین چنان مناسب دانستم
که جدول مختصری در باب طرق و شوارع آن مملکت بجهت عموم مسافرین
ترتیب دهم چونکه در این زمان با وجود مراقبت سیاحان و دقت
مهندسین هنوز اهالی اروپا وقوف تامی در باب طرق ایران و منازل
آن را ندارند

سابق بر این بعضی سیاحان جداول متعدده مخصوص این کار ترتیب
داده اند ولی هیچکدام کامل و مختصر این جدول نمی باشند بجهت اینکه
از روی آن جداول شخص نمی تواند بطور کامل وضع منازل را فهمیده و بهترین
طرق را اختیار نماید

فواصل منازل را تماماً بدقت معین نموده ام تا اینکه هر مسافری اولاً
دانسته باشد که چند فرسنگ را در پیش دارد

وضع ایران — این مملکت که یکی از ممالک خوب آسیاست

[illegible] از ممالک

ـت بلند از ممالک بعیده محسوب میشود ولی مسافرت بدین
ملک بسیار سهل و آسان است چونکه سرحدات شمالی
و جنوبی منتهی میگردد به بحر خزر و خلیج فارس لیکن سرحدات
شرقی و غربی بیابانی است وسیع و لم یزرع

بجهت دول خارجه بسیار آسان است که قشون در این ملک از سرحد
شرقی و غربی داخل نماید چونکه هیچ مانعی برای قوت قشونی در جلو
یافت نمیگردد و در ایران هم چنین قشونی موجود نیست

بر مسافرین هموار برای است که یا از بحر خزر یا از خلیج فارس داخل
ایران شود ولی اگر شخصی از بحر خزر قدم بایران گذارد زودتر بطهران
که پای تخت مملکت ایران است خواهد رسید چونکه طهران از بحر خزر
بیش از ۲۰۰ میل فاصله ندارد ولی در قرون سابقه که زمام سلطنت
و فرمانروائی در کف اقتدار سلاطین صفوی و دار السلطنه اصفهان
مقر سلطنت بود ورود در ایران از خلیج فارس بهتر و بپای تخت
نزدیکتر بود

در اوایل مائه نوزدهم قبل از اینکه قفقاز را مسطیع نمایند بواسطه مخاطرات
علیه راه جنوبی بر راه شمالی خصوصا برای اهالی انگلیس ترجیح داشت
ووقوع مسافرت ایشان بدین نوع بود که از طرف هند به کلکته
امده و از انجا وارد بمبئی شدند و بعد از ان جا به ابوشهر وارد می شدند
چنانچه سر جان ملکم
و سر هارفورد جونس و سر گور اوزلی
اول اشخاصی بودند که قدم در مملکت
شاهنشاه ایران نهاده اند

ترتیب راهها — به جهت بیان این مطلب بهتر اینست
که نظم طبیعی را از دست نداده باین معنی که اول از شمال شروع
نموده و در مغرب ختم نمائیم

۱ انزلی الی طهران — بندر معروف بحر خزر در ایران [illegible]
موسوم به انزلی و ان واقع شده است در روی قطعه زمین مرتفع
ما بین بحر و مرداب

رشت — رشت یکی از شهرهای نیکو است و بنا ملکی در سمت
جنوب مرداب واقع شده و بهمین دلیل است که هر مسافری که
از سمت بحر خزر وارد ایران می شود اول از شهر رشت واضح هوای
ان بیان می نماید

از بادکوبه باستعانت جهاز کشتی های مرکوری که از اهالی قفقاز روسی
می باشند وارد انزلی می شوند ولی به جهت رفتن باروپا از بادکوبه
طرق متعدده در پیش است و مسافر می تواند بمیل خود راه را انتخاب
نماید

اولا باستعانت راه اهن از اروپا وارد قسطنطنیه شده و از انجا
با قایق چاپاری روسی یا اطریشی در مدت سه یا چهار روز به باطوم
امده و از ان محل در راه اهن تفلیس رفته و پس از ۳۲ ساعت
وارد بادکوبه میگردند

ثانیا از برلین و کراکوا با راه اهن به اودسا امده و از انجا با جهاز
روسی در مدت سه روز وارد باطوم می شوند

ثالثاً از سمت پطرزبورغ یا مسکو با راه آهن به والادی قفقاز
آمده و از آنجا از راه مشهور واریل بهادنت کالسکه وارد تفلیس
می‌شوند و طول این راه ۱۴۳ میل است
رابعاً بجهت رسیدن به بادکوبه راه دیگر نیز موجود است یا اینکه
بواسطه راه آهنی که به تاریخ [illegible] کشیده شده
به کنار رود ولگا می‌آیند و از آنجا با قایق وارد حاجی‌ترخان شده
و پس از آن از سمت ساحل غربی بحر خزر که پتروفسک
و دربند باشد بهمراهی جهاز رکورس
در مدت $2\frac{1}{2}$ روز وارد بادکوبه می‌شوند و این راه
بلاحظه زمان نزدیکترین همه طرق است چونکه از راههای دیگر
هیچ مسافری از لندن نتواند زودتر از ۸ یا ۹ روز وارد بادکوبه
شود
از ماه [illegible] الی ماه نوامبر جهاز هر کمپانی در یک وقت معین حرکت
کند و در موقع معین هم وارد انزلی می‌گردد مثلاً در شب یکشنبه
جهاز حرکت

جهاز حرکت می‌نماید و بعد از نزدیکی به بندر لنکران که سابقاً
متعلق به ایران بود و سرحد آنجا است بعد از ظهر روز دوشنبه وارد انزلی
می‌گردد و این فاصله را که ۱۹۷ میل است در مدت
۴۰ الی ۴۸ ساعت طی می‌نماید چنانچه بعضی اوقات
در صبح دوشنبه وارد می‌شود اما گاهی چنان اتفاق می‌افتد که پس از
رسیدن به نزدیکی انزلی کشتی مجبور می‌شود به اینکه دوباره به بادکوبه
رجعت نماید چونکه در این بندر بواسطه مرداب کشتی‌ها نمی‌توانند
به ساحل نزدیک گردند و باوجود بودن قایق مخصوص که کشتی‌نشان
ایرانی از این مرداب درست نموده است باز اغلب حمل و نقل مسافرین
بواسطه طغیان آب به ساحل رسیدن مشکل بلکه غیرممکن است
پس در این صورت مسافر بدبخت باید دوباره به بادکوبه مراجعت
نماید و تا یک هفته دیگر در آن کثافات نفت و قاذورات باید
تا اینکه دوباره موقع حرکت جهاز شده و سفر خود را اعاده نماید
پس از رسیدن جهاز به نزدیکی انزلی در یکی از [illegible] کشتی‌ها توقف

متوقف شده و از آنجا با قایق احمال و اثقال را به بندرگاه حمل مینمایند

در این بندر عمارت دو طبقه ساخته و از ایوان مخصوص او

در قرمز و سبز رنگ نموده اند

طبقه فوقانی این عمارت مختص اعلیحضرت پادشاه ایران است

و اطراف آن را جهت محافظت از رطوبت دریا با بوریا پوشانیده اند

ولی این عمارت اکنون قریب است با آنکه منهدم گردد

احمال و اثقال از انزلی به ساحل مرداب که بیش از ۱۰ میل نیست

بواسطه کرجی معمول ایران حمل میشود و این مسافت تا ربع

ساعت طول میکشد

طول مرداب از شرق بغرب ۳۰ میل و عرض آن از شمال

به جنوب ۱۲ میل است و سطح آن مملو است از علف بحری

و غیره که از [نیستان] [illegible] به آنجا وارد می نماید

مرغ های [حلال خوار] و غاز و اردک و قو و مرغ سقا و بعضی طیور

دیگر در آنجا یافت میشود و هم چنین در جبال واقعه بین شهر و بحر

نیز از

نیز از این طور زیاد یافت میشود و در حقیقت آن را بسیار

شکارگاه بسیار خوبی است

پس از رسیدن به انتهای جنوبی مرداب قایق بخار مبدل به کرجی میشود

و بعد از طی پنج میل راه در پیله بازار قدم بساحل میگذارند

پیله بازار ـــ و آن مشتمل است بر یک کاروانسرا و چند

خانه و یک شیل که سیم در جلو آن بجهت صید ماهی کشیده اند

و این محل را بواسطه پیله ابریشم و ابریشم که در آنجا یافت میشود

بدین اسم موسوم ساخته اند

از پیله بازار الی رشت خیابانی در وسط جنگل و غیره ترتیب داده اند

و نظر به بودن این خیابان کالسکه و گاری [جهت] [illegible] از پیله بازار به سمت

رشت حرکت می نماید و طول این خیابان را ۸ میل گفته اند

رودخانه رشت پاشا رود آب از [سمت] سمت چپ جدا شده

و بعد از عبور از آب بازار اعظم و با اطلاق [illegible]

می گردد

گیلان — از جمله ممالک شمالی ایران یکی شهر گیلان است
که حاکم نشین رشت و بعض بلوکات دیگر محسوب میشود و بیشتر مسافرین که
از اروپ وارد ایران میشوند اول بدین شهر آمده و پس از آن
باطراف دیگر روانه میگردد

این شهر مشتمل است بر باغات خوب و درختهای بزرگ
و غالب خانه‌های آنرا با چوب بنا نموده‌اند و مساجد و سایر
عمارات نیز در آنجا یافت میشود

آب و هوای این شهر بواسطه مجاورت جنگل و بحر بسیار مرطوب است
و در اطراف آن ده و دهکده و قصبه زیاد موجود است

این قطعه ساحل بحر خزر را از تمام سواحل دیگر آبادتر و حاصل
خیزتر است چونکه پس از گذشتن از خاک گیلان و رشت این
جنگلها و زمینهای حاصلخیز مبدل میشود به بیابانهای عظیم
و لم یزرع

از رشت بطهران یا عموماً در کل ایران بدو نوع میتوان مسافرت

نمود

نمود

۱ - با چاپارخانه

۲ - با مال شخص یا کاروان

نوع اول برتری از چند حیثیت رجحان دارد اولاً از بابت صرفه
ثانیاً از بابت زیاد و کم مدت سفر

سفر نمودن با کاروان کار بسیار مشکل و ناراحت است چونکه
شخص را از ابتدای سفر الی انتها بیک مال سوار مینماید و این حیوان
بیچاره که همه روزه باید راه برود گاهی لنگ میشود گاه چلاق
انسان باید کمر بسر خود نبزند بلکه بسر مال ولی راه چاپارخانه
خصوصاً راه رشت این طور نیست و شخص میتواند بطور آسوده‌گی
مسافرت نماید چونکه در بعضی منازل اسبهای خوب یافت
میشود

بجهت حمل احمال و اثقال نیز باید مال علاحده از بنه چاپارخانه
کرایه نمود و ماکولات را نیز باید همراه خود برداشت زیرا در چاپارخانه

خریداری میشود

کرایه اسب چاپارخانه سلولات که از روی فرسخ معین میشود ولی مسافرین از سوار شدن با اسبهای چاپارخانه حق آنکه از راه خارج شد و باطراف گردش نماید ندارد و محل استراحت هم در خود چاپارخانه‌ها نباشد

مسافرت نمودن بهمراهی کاروان بسیار صعب و پرزحمت است ولیکن انسان راحت خواهد بود چونکه در این نوع شخص باید چند مال بجهت خود و غذا و خیمه وغیره هم کرایه نماید و داشتن چند مال وخیمه نوکر متعدد لازم میشود و اگر هم شخص خیمه همراه برندارد در منزل سکنی و ماوائی ندارد

اگر شخص منفرد باشد بهتر است که چاپاری حرکت نماید ولی اگر از بیمار عاجز یا عیال همراه داشته باشد مجبورا باید همراهی کاروان حرکت نماید و در این صورت هم شخص چندان آزاد و مختار نیست چونکه هر مال اقلا باید روزی ۲۵ میل راه برود و اگر شخص بخواهد مال را تند براند

برانند باز

برانند باز بار بیشتر از معمول راه برود و پس از دو روز آن حیوان سقط خواهد شد و چاروادار ملاحظه چاروا دارد و نمیگذارد که مال را تند برانند

اما اگر شخص بخواهد اندکی سیاحت نماید رفتنش با کاروان مناسب‌تر است از چاپاری علاوه براین در همه خطوط ایران چاپارخانه نمیباشد بلکه در ۱۲ خط یعنی شاهراه دایر میباشد

مسافرت در ایران برای اروپائیها بسیار صعب و مشکل است چونکه عالم به لغت و اخلاق هم نمیباشند ولی اگر شخص در طهران دوستی داشته باشد و آن دوست از طهران غلام یا سواری روانه نماید که همراهی شخص مسافر شده از انزلی تا طهران آنوقت شخص مسافر آسوده و راحت میشود

نباید چنین تصور نمود که تمام چاپارخانه‌های ایران مانند راه رشت است بلکه در بسیار خطوط و منازل مغشوش و مسافرتش بسیار بد و صعب هم خواهد بود

از رشت الی کودم که مقدار ۱۸ میل راه است کالسکه میرود

و از قزوین الی طهران هم بواسطه بودن راه شوسه دلیجان و کالسکه حرکت می‌نماید

وجه کرایه اسب پستخانه در هر فرسخ یک قران می‌باشد ولی هر شخص واحد مجبور است که سه اسب کرایه نماید یکی جهت خود و دیگری هم جهت کمپنی نوکر و ثالث را هم برای شاگرد چاپار که معنی هدایت و بر گرداندن اسب‌ها همراه می‌برند ولی شخص می‌تواند که نوکر همراه خود نبرد مانند رفیق که همراه من بود لیکن در این صورت پس از پیاده شدن باید خورجین را خود شخص بر دوش گرفته و در مهمانخانه حمل نماید

اگر زیاده از اندازه معمول همراه شخص اسباب موجود باشد باید مال رابع کرایه نماید جهت حمل آن اسباب و این اسب که برای حمل اسباب معین می‌کنند چون کسی سوار او نیست و اختیارش در دست خود نباشد گاهی از اوقات از راه خارج شده و به دهات مجاور می‌رود در این صورت شخص باید مدتی گردش نماید تا اینکه او را پیدا نماید

وجه کرایه هر منزل را باید بدواً پیش ادا نمود و هم چنین پس از اتمام هر منزلی باید یک یا دو قران به شاگرد چاپارخانه تقدیم نمود و تعیین مقدار آن بسته به طول منزل می‌باشد مثلاً اگر منزل چندان طولانی نباشد باید یک قران داد والا دو قران و در این مسافت ۱۲۰۰ میل که من با چاپار حرکت نمودم هیچکدام از رفقا پول مسامحه ننمودند و گویا دلیل آن است که مسافرین ایرانی به ندرت به آنها چیزی می‌دهند و تمام اروپائی‌ها که در این مواقع قدری احتیاط کرده و زیاده وجه می‌دهند

معمول در هر پستخانه نان و تخم مرغ و پنیر موجود است ولی اگر شخص غذای دیگری بخواهد یا باید با خود برداشته باشد یا باید در دهات مجاور پستخانه رفته و به قیمت گزاف خریداری نماید

در وقت خارج شدن از چاپارخانه باید انعامی به دلالان و یا چاپارخانه یا رئیس آن محل داد و مقدار آن بسته به خدمت ایشان

شخص است هر چه بیشتر خدمت نماید یعنی زیاده بابو به دهد و مقدار
این وجه غالبا از دو قران است الی ۶ قران ولیکن این وجه
رسمی
معلوم قیمت معینی ندارد و قیمت انها را هر قدری که انصاف
داشته باشند علاحده دریافت میکنند

هر مسافرتی جهت این مخارج فوق العاده باید مقداری پول خرده نقره
قران همراه داشته باشد چونکه بغیر از قران یا دو هزاری پول
دیگری همراه داشته باشد از قبیل اشرفی و یره و مجیدی و غیره در دهات
مجبور است که انها را بقیمت بسیار نازلی بفروشد ولیکن حال
که بانک شاهنشاهی ایران دایر و براتهات اگر نوشته شخص همراه
بردارد چندان بد نیست ولی بعضی اوقات از آنهم کسر میگذارد
و این مقدار قرانی که شخص باید همراه بردارد باید ملاحظه بکند به محل
یا اینکه از طهران تا جای دیگر به حساب او نوشته
این مقدار پول که قریب یکصد تومان است شخص باید در کیسه ریخته
در کمر داشته باشد و این هم یکی از کارهای بازحمت است ولی جز

این شخص چاره ندارد

حال چون وضع مسافرت معلوم شد پس از رسیدن به رشت
و کوه دم و گرفتن تذکره شخص باید بالا چاپار خانه سوار شده و بجانب مقصود
روانه گردد

اراضی واقعه مابین رشت و طهران به سه قسمت عمده منقسم میشود
قسمت اول دامنه جنگلی واقعه مابین رشت و کوه و خود این جنگل
قطعه ایست از جنگل بسیار عظیمی که از سواحل بحر خزر شروع شده و در سمت
شرق و مغرب به ممالک تا قفقاز امتداد پیدا کرده
وسعت این جنگل از قرار معلوم از نود و ... چهار صد میل است
قسمت ثانی و ان کوهستانیست از جبال البرز ... که در مقابل این
رشته جبال با ارتفاع ۷۰۰۰ پا از سطح دریا بلند است
قسمت ثالث دامنه عبارتست از دشت مرتفعی که واقع است
مابین قزوین و طهران
منازل واقعه از رشت بقزوین اینقرار است که در این جدول قید شده

اسم منازل	تعیین فاصله بحساب فرسخ	تعیین فاصله بحساب میل (۱)
رشت		
کودم	۶	۱۶
رستم آباد	۵	۱۸ ۱/۲
منجیل	۵	۱۷ ۱/۲
پاچنار	۵	۱۴
مزرعه	۵	۲۰
قزوین	۵	۲۱
مجموع	۴۱	۱۰۶

پس از عزیمت از رشت تا فاصله بعیدی باید از میان جنگل عبور نمود و هوای این جنگل را

(۱) هرگاه عدد میل ها را بسه قسمت نمائیم خارج قسمت عدد فرسخ خواهد بود پس از این روی معلوم میشود که هر فرسخی معادل است با ۳ میل انگلیسی ولی باید فهمید که هر سه میل یک فرسخ تمام نیست شده فرسخ معادل است با ۲ ۱/۲ میل

رز بعض اوقات

در بعضی اوقات بواسطه مه تیره و مرطوب میگردد و درشکه بسیار دیده ام و در این جنگل درختهای بسیار مانند شگارهای جنگلهای انگلستان نیست چونکه

در جهت سهولت عمل در محاسبات از این کسر چشم می پوشیم

طول فرسنگ منضبط نیست چونکه این طول تعیین شده است از حرکت قاطر در یک ساعت پس معلوم است که این طول تغییر خواهد کرد بحسب سهولت و صعوبت راه مثلا اگر راه بستری سنگلاخ باشد یقین در این صورت قاطر کمتر راه خواهد پیمود از اینکه راه سراشیب و سنگلاخ نبوده باشد

لفظ فرسنگ عربیست و این را اعراب از زبان یونانی اخذ کرده اند و کلمه در این زبان پراسنگ تلفظ میشود چونکه سابق بر این در طرق و شوارع بمسافت اندازه های معین سنگ نصب میزدند تا اینکه مسافرین بتوانند طول راه را دانسته باشند از این روی معلوم گردید که این لفظ از دو کلمه ترکیب شده است که یکی پرا بمعنی که فیدیپر سنگ و دیگری از کلمه ترکیب شده است که فرسخ عبارت است از فاصله که شخص در اثنای راه رفتن تیز رفتن آن را برد

در اثنای بعضی جاهای دیگر طول فرسخ عبارت است از مسافتی که در راه قاطر نقش

شکارهای این ارضی غالباً شمال است بر خلاف کرش دره‌ها و قرقه‌ها ولی غیره
ولی شکارهای این سرزمین عبارتند از کفتار و گرگ و شغال و ببر و پلنگ
و سیاه‌گوش و خرس و خرگوش اما گرگهای اصل بحر خزر خیلی بی‌جا دادم حرار
نیستند ولی چنانچه پیداست آنها را که در اسطه شکارچی هندی در
نزدیک رشت صید شده و در شاهی خوردم چیز بسیار عظیم الجثه است

تراز تحوی چاهی صدای طبل انفجار

در بعضی کتب مطور شده است که با سنگ اندازه انتخابات منفرق ...
طول انهم درازی تیر ... داخل ... چونکه راه طول بیست ارج بر ده ...
و معلوم است که این مقدار کعب هندی دگرها است انسان مختلف ... چنانکه در ...
طول هر با سنگ بنا بر بعضی مقیاس ارج برده بر معادل ... ۲۳۰ ... ۳٫۵
دیگر با سنگ جدید ... طول ارج تیر کرده است معادل است ۹۱۵ ... ۳٫
جهت تعیین طول فرسنگ بهتر این است که رجوع بنا شرحی که ... شده
در جلد دوم صفحه ۵۸۴ — ۵۸۸ از تصنیفات خود در سنه ۱۸۸۸
بیان نموده است

خود شکافها رخچی چنین تقریر نمود که از بالای کوه ... سرزمین کرک ... عظیمه
شاهد نمودم

ولی بیشتر تمامی کوهای این سرزمین مانند دارد محفوظ و پر از شکاف‌ها است
است که بیچ شکارچی اراده به واسطه کثرت و درهمی درختان در آن
قطعه جنگل نتوانند شکار نمایند والا اگر چنین نبود در جلو من بود تمامی شکارهای
ارد وی تمام حیوانات این جنگل را بهر طرف تیر خود نموده بودند
در سلسله جبال البرز شکارهای گوسفند کوهی و بز کوهی و گرازهای بزرگ
موجود است

پس از عبور این جانب نشیب راه معدل ... از سکرود و بعضی از عبور از کوه‌ها
راه از میان تپه‌ها میگذرد ... با این ابزار راه با سنگ فرش بوده بودند
ولی اکنون ... سایر اعمال دکانهای ایرانیها بر عکس بعضی‌ها منهدم شده است
که در بعضی مکانهای مرطوب تمامی انسان در ... فرو میروند و حال آنکه
که ابزار را مانند آن کوچه‌ها نه راه سنگ فرش
پس از گذشتن از کوه دوم راه از کنار ساحل چپ سفید رود میگذرد

تا حد رستم آباد
و این راه بواسطه دورنماهای مختلفه جنگل و دره‌ها بسیار نیکو و با شکوه است
و در این منزل بواسطه ارتفاع اراضی اشجار تدریج کوتاه و قلیل‌تر می‌شوند
چنانچه اشجار جنگل مبدل به درختهای زیتون و بته‌های دیگر
می‌شوند.

در نزدیکی منجیل بواسطه پل هفت چشمه از روی رودخانه عبور می‌نماید
و اغلب بواسطه وزیدن باد از میان چشمه‌های پل صدای غریبی به گوش
مسافرین می‌رسد

بجهت آمدن از منجیل به پای خرزان باید از کنار شاهرود عبور
نمود و پس از گذشتن از پل لوشان راه از کنار رودخانه
پای خرزان می‌گذرد این رودخانه شعبه‌ایست از سفیدرود
در این منزل دره و پرتگاههای عظیم یافت میشود چنانکه
گردنه خرزان تقریباً ۷۵۰۰ پا از سطح دریا مرتفع
است و مسلم عبور از این گردنه خصوصاً در زمستان
بسیار مشکل و غالباً خوفناک است در حینی [illegible]

کاروانسرا یا

کاروانسرا یا مزرعه قهوه‌خانه و چشمه ندارد
بعد از عبور از این گردنه بفاصله بسیار کمی قریه‌ایست موسوم به مزرعه
و این قریه بواسطه عقرب گزنده‌اش مشهور و معروف است و زمین این
منزل مستوی نیست ولی پس از عبور از قریه آقا بابا زمین کم
کم مسطح و هموار میگردد و مسافر می‌تواند به یک نوع حرکت تا به حوالی
قزوین برود و راه بهمین نحو مسطح و مستوی است

قزوین — قزوین که یکی از شهرهای بزرگ ایران محسوب میشود
در مدتی قبل دارای جمعیت زیاده از صد هزار نفر بوده است ولی اکنون
قریب دو ثلث این جمعیت را بیشتر دارا نیست و این شهر از جهت
بزرگی اولین شهریست که (از ایرانیکه) اشخاص خارجه بدان قدم میگذارند
این شهر بعد از اصفهان و شیراز و طهران و تبریز و سلطانیه
در اوایل یکی از سلاطین صفویه پایتخت ایران بوده است
ولی حال از آن شکوه و ثروت قدیم خیلی کم باقی است
و بناهای آن با اتمام رو به انهدام نهاده است

بنای این شهر را مورخین نسبت میدهند به شاپور ذوالاکتاف (۱)

---

eastwick — لیکن

ایستویک که یکی از مورخین است در ص ۲۱۲ از جلد اول
تحقیقات خود بیان نموده که قزوین در سنه ۱۵۰ بنا شده است
و حال آنکه شاپور در سنه ۳۰۹ - ۳۱۰ به تخت سلطنت ملوک
عجم بود و معروف دیگر میگویند که بانی قزوین شاپور اول بود
چونکه او در سنه ۲۷۲ - ۲۴۲ مشغول سلطنت و جهانداری
[illegible]

مورخین در باب بنای قزوین گفتگوهای بسیار نموده اند
در کتب تحقیقات خود از اختبار این شهر گفتگو نموده اند
و جهت تحقیق این مطلب بهتر این است که رجوع نمایند
به ص ۲۱۱ از اصطخری نامه و به ص ۴۴۲ - ۴۴۱ از یاقوت نامه
و به ص ۱۲ از جلد اول [illegible] و [illegible] در [illegible] خود
نیز از این شهر [illegible] و بانی آن شرح مفصل ذکر شده است

ولی [illegible]

و این شهر در سنه ۱۰۷۸ به سلطان حسن حاج که موسوم به شیخ الجبل است
محاصره نمود و این شخص در قلعه که موسوم به الموت است (۱)

---

schefer

و مسیو شفر در ص ۱۲ از جلد اول تحقیقات خود شرحی در باب
بنای این شهر و مورخین که در این باب گفتگو نموده اند بیان نموده

لیکن

(۱) قلعه الموت را پیش از آنکه [illegible] خراب نمود سلاطین صفویه
مرمت نموده و محبس اشخاص بزرگ قرار داده بودند
و [illegible] در این قلعه محبوس بودند پس از آنکه موقع [illegible]
[illegible] رسید [illegible] را بجای [illegible] گرفته

chardin

شاردن در جلد [illegible] از تحقیقات خود در ص ۱۱۵
شرحی در باب این قلعه نوشته

sheil

مستر شیل که در سنه ۱۸۴۰ به طهران آمده بود از این
قلعه نیز شرحی بیان نموده است

و نیز ملحق ~~و این شهر~~ ۹۰ میل ~~از تهران~~ از تهران در کوهستان واقع است سکنه داشت

شهر قزوین در زمان سلاطین صفویه از جمله شهرهای بزرگ ایران محسوب

میگردید و شاه طهماسب اول که زمان سلطنتش از ۱۵۷۶-۱۵۲۴

بود پایتخت را در این مملکت ~~جد~~ قرار داده بود و مورخین میگویند

که او محل سلطنت خود را در این شهر قرار داد تا اینکه شاید از دست ترکمان

آسوده شود و بطور خوبی از وقع سلطنت او در اردبیل معلوم

میشود که از دست این طایفه بسیار عاجز و متاسف گردیده

بود ولی بعد از انقراض ... سال شاه عباس ~~دارالسلطنه~~

تغییر داده اصفهان را دارالسلطنه قرار داد

~~اصفهان~~ اصفهان نیز یکی از شهرهای بزرگ ایران است

و پیترو دلاواله که یکی از سیاحان معروف ایطالیا است در

سنه ۱۶۱۸ که هنوز شاه عباس مشغول جهانداری بود به ایران آمده

بود مینویسد که اگرچه اصفهان ~~[illegible]~~ شهر بسیار بزرگی

ولی به هیچ وجه برای پایتخت خوب نیست و منظر قابل

ملاحظه این شهر

ملاحظه این شهر فقط میدان شاه است و عمل قابل

سر تامس هربرت که یکی از مورخین میباشد و همراه سر دودمر کتن که از جانب

شاه ... به سفارت نزد شاه عباس آمده بود وقتی که در ایران گذاشته است

مینویسد که قزوین از هیچ جهت مساوی است با تمام شهرهای

ایران غیر از اصفهان

محیط برج و باروی این شهر ۷ میل است و عده ساکنین در سابق

۲۰۰ هزار نفر بوده است ولی روز بروز این جمعیت رو به تقلیل

نهاده از جائیکه کاردن که در ۵۰ سال بعد به قزوین آمده است

~~جمعیت را صد هزار نفر تعداد نموده~~ جمعیت را صد هزار نفر تعداد

نموده از این روی معلوم میشود که وضع این شهر در مدت ۵۰ سال

چه قدر تغییر نموده است

در سنه ۱۷۲۲ این شهر را افغانها و در سنه ۱۷۲۵ ترکها محاصره و تسخیر کردند

و چند دفعه هم بواسطه زلزله منهدم گردیده است و فقط چیزیکه از آثار

قدیم این شهر باقی مانده است ... درب دولتی است که شاه طهماسب

با همه و شاه عباس به اتمام رسانیده است ولی [illegible] این شهر

کرامت عمارت و در مسجد جمعه که مانند در مسجد شاه اصفهان است

نیز با قرآت و این مسجد را در مانند [illegible] مناره [illegible] با [illegible]

ولاکن چیزی که انسان با قرآت [illegible] کاشی و حسن [illegible] است

مسجد جمعه این شهر مسجد شاه است و این مسجد را آقا محمد شاه و فتحعلی شاه

در محوطه [illegible] بنای طهماسب ساخته اند

اگر چه قزوین [illegible] بزبان سلف بسیار [illegible] است ولی [illegible]

از شهرهای عمده محسوب می شود [illegible]

[illegible] و طهران [illegible] به واسطه [illegible] واقع است

مابین رشت و تبریز و طهران [illegible] که گذرگاه مسافرین و تجار است

[illegible] انگور [illegible] خوب و بعضی [illegible] کارخانجات [illegible]

[illegible] داخل [illegible] است

دروازه این شهر بسیار با قشنگی است و در داخل شهر به جهت مسافرین

مهمانخانه بسیار عالی ترتیب داده اند و این مهمانخانه که تعلق به [illegible]

دارد واقع

دارد واقع شده است که در وسط باغ بزرگی که درختان خوبی

دارد است [illegible] گشته

و بنای تلگرافخانه دیگری که در قزوین [illegible] تلگرافخانه انگلیس است

که از هند به لندن و از تبریز به طهران کشیده شده.

و در این مهمانخانه همه نوع اغذیه به جهت واردین مهیا است

سیم تلگراف دیگری که از این شهر می گذرد سیمی است که از طهران به

رشت به واسطه دولت ایران کشیده شده.

از مهمانخانه قزوین الی طهران که مقدار ۱۰۰ میل راه است

[illegible] چاپار [illegible] به جهت بردن مسافرین طهران

موجود است و این فاصله مابین قزوین و طهران را به ۲۴ [illegible]

یا [illegible] منزل تقسیم نموده اند و اسامی منازل از این قرار است

قزوین
[illegible]
[illegible]
[illegible]
شاه آباد

از قزوین الی طهران را، نوشته ترتیب داده‌اند و [illegible]
قرار است معلوم شد. و از آنجائیکه معلوم شده است در هر میل از این
راه ۴۶ [illegible] خرج نموده‌اند و مع ذالک راه بسیار خراب است
چونکه فقط خاک [illegible] از زمین [illegible] شن ریخته و بعد بلندی [illegible]
هموار ننموده‌اند

در طهران دو مهمانخانه [illegible] به جهت اشخاص خارجه
در نزدیکی میدان توپخانه ترتیب داده‌اند اول از اینها واقع است
در خیابان علاء الدوله [illegible] روبروی [illegible] و خود این شخص
سابقا مشغول ترتیب [illegible] اشتغال داشته است و [illegible] دیگر
واقع است در خیابان چراغ گاز [illegible] در این خیابان تا حال
هنوز مهمانخانه مفتوح نشده ولکن [illegible] قبل از این
مهمانخانه بوده‌اند

به جهت آمدن از قزوین بطهران راه دیگری نیز موجود است و آن
راه درست شمال این راه جدید است و چاپارخانه‌ها نیز دارای

راه قریانه

راه قریانه و اساسی منازل واقعه در این راه از این قرار است
عبدالله آباد   سفرخواجه   سنقرآباد   میانه

ما بین این دو منزل آخری [illegible] رود [illegible] موسوم به کرج
و فاصله آن از طهران ۲۶ میل است در سنه ۱۸۱۲ فتحعلی شاه عمارتی موسوم به سلیمانیه
در کنار این رود بنا نموده و در این عمارت دو مجلس عبدالله خان
که از نقاشان معروف آن عصر بوده است صورت دربارخانه
آقا محمد شاه و فتحعلی شاه را در دو مجلس کشیده است
رودخانه کرج از میان دره خارج می‌شود و آب بسیار گوارائی
دارد و در زمان فتحعلی شاه پل روی آن رودخانه سنگ
[illegible] بطهران [illegible] آورده‌اند
خلاصه از قزوین به طهران راه ارابه رو موجود است ولی
[illegible] است به زمان [illegible] از ساحل بحر
خزر تا طهران نیز طرق متعدده [illegible]
راه بر سایرین [illegible] که این راه از تمام راه [illegible]

دیگر سهل العبور نیست و اگر شخص از این راه وارد ایران شود
مدت مسافرتش از لندن الی طهران قریب سه هفته خواهد بود
به جهت آمدن به طهران راه دیگر از سمت شمال بحر خزر موجود است
و طول این راه ~~[illegible] میل است~~ به این طریق که از بحر خزر به تبریز
آمده و از آنجا به سمت طهران حرکت نماید
~~این راه [illegible] است [illegible]~~
به جهت آمدن از بحر خزر به تبریز ۴۰۰ میل راه در پیش است
و این راه محقق تجارتی نیست و راه دیگر نیز در همین
سمت موجود است نیز از سمت جنوب غربی بحر خزر
به ترابوزان آمده و از آنجا بعد از [illegible] ۵۰۰ میل
به تبریز می رسند و این راه چنانچه اینجا ذکر می شود
۵۰ سال قبل متعلق بوده است به انگلیس و چنان مال التجاره
انگلیس از این راه به ایران حمل می شده است
و از تفلیس نیز به تبریز می آیند و مسافتی که این شهر متعلق به

به ایران

اسامی منازل واقعه بین ترابوزان
و تبریز از این قرار است
(سی دو سطر)

به ایران تمام مال التجاره خارجه بواسطه تاجرهای خارجه بآن
شهر آمده و از آنجا تجارهای ایرانی به ایران نقل می نمودند ولی
اکنون که این شهر در تصرف دولت روس است و دوران
نواحی را این زنگنه [illegible] شده محل بیع و شری مال التجاره محلیت
که از این تمام می شد و این محل موهوم است به اکنون
~~[illegible]~~ تا جلفا که سرحد روس و ~~[illegible]~~ و تا جلفا از
نقطه از جلفا که سرحد روس و ایران است معادل است
با ۲۵۰ میل و بعد از طی این راه مسافت دارد
ایروان [illegible] که محل ارمنیان است [illegible]
از رود ارس بواسطه قایق [illegible] که از دو قدم بخاک ایران
می گذارند و این محل اول نقطه ایست که شخص باید
[illegible] باب های [illegible] و شاگرد چرچیان تا
[illegible]
فاصله جلفا از تبریز ۸۰ میل است و از اینجا به پنج منزل

اسامی منازل واقعه مابین [illegible]
و تبریز از این قرار است
(هیجده سطر)

چاپارخانه [illegible] به این اسامی [illegible] ساخته‌اند

اسم منازل	فاصله به فرسخ	فاصله به میل
ملقا	—	—
[illegible]	۵	۲۰
مرند	۵	۲۴
صوفیان	۵	۱۷
تبریز	۵	۲۳
مجموع	۲۰	۸۴

در باب خوی تبریز در فصلی که از ممالک شمالی ایران گفتگو می‌کنیم شرح مفصل داده خواهد شد ولی راهی که از تبریز به طهران می‌رود از جهت عبور و مرور در دوم راه ایران محسوب می‌شود

اسامی منازل واقعه فی ما بین طهران و قزوین ۶ تا است که قبل ذکر شد و لکن اسامی منازل واقعه ما بین تبریز و قزوین از این قرار است که در این جدول ذکر می‌شود

اسم منازل	فاصله به فرسخ	فاصله به میل
تبریز	—	—
سعیدآباد	۶	۳۰
حاجی آقا	۴	۱۴
تکمه‌داش	۵	۳۰
ترکمانچای	۵	۱۹
میانه	۵	۲۲
جمال‌آباد	۳	۱۲
سرچم	۴	۱۲
[illegible]	۴	۱۴ ۱/۲
نیک‌پی	۳	۱۲
زنجان	۶	۱۸ ۱/۲
سلطانیه	۶	۲۳ ۱/۳
خرمدره یا هیدج	۵	۲۰ ۱/۲
[illegible]	۴	۱۹ ۱/۲
سیاه‌دهان	۵	۱۷ ۳/۴
قزوین	۶	۱۸ ۲/۳
مجموع	۷۲	۲۶۴ ۱/۳

فاصله تبریز به طهران از این قرار ۲۶۴ میل است و لکن

فاصله رودبار از طهران ۴۰۴ میل

ما بین این منازل چند منزل هست که ذکرشان خالی از فایده نیست

اولا ترکمانچای واقع قریه‌ای است کوچک و در همین محل بود

که در فوریه ۱۸۲۸ فی ما بین دولت روس و ایران اعلان صلح

داده شد و اشخاصی که اعلان جنگ [illegible] داده‌اند همان [illegible]

و پاسکویچ بوده و بعد از [illegible] دو سال که جنگ دولت ایران

مغلوب گشته ایروان و نخجوان و چند شهر دیگر را

ضبط کرده [illegible] انگلیس به وقت روس تسلیم [illegible]

قره‌داغ این خطه دامنهٔ مملکت ایران از سمت آذربایجان تا حد
جبال قفقاز رسیده ولی از آن زمان تا حال این مملکت
بتدریج روی تناقص نهاده و از قراریکه معلوم است
پس از مدتی قلیل تمام این مملکت جزء ممالک خارجه
شده و نام چندین هزار ساله‌اش از میان می‌رود

میانه و آن محلی است پرشکار ولی دارای جانور است
موسوم به غریب گز و از قراریکه معلوم می‌شود گویا این
جانور در اینجا پیدا شده است چونکه اشخاصیکه قبل از ما به سفر
به ایران آمده‌اند هیچکدام از این جانور شرحی ننگاشته‌اند و از قراریکه
ذکر شده این جانور با اهالی آن ده کاری ندارد اما کسی که
اینجا غریب باید [illegible] باشد و بعضی دیگر هم ادعا می‌کنند که این
جانور هیچ دهنه ندارد ولی من خودم اشخاص چندی را دیدم
که تا چندین ماه از اثر گزیدن این جانور ناخوش بودند و بعضی اوقات هم
شخص را هلاک می‌کند

منظر این جانور

رنگ این جانور خاکستری بسیار تیره است ولی در پشت آن نقاط
قرمز چندی یافت می‌گردد و پس از گزیدن شخص باید شیر زیاد
نوشیده و آب بخورد یا آنکه پوست گاوی را که
در تو آن پوست مدتی بخوابد تا معالجه شود و گویا غیر از این
دو نوع معالجه دیگر اکنون در دست نمانده. بعضی اهالی
دیگر از قبیل مرند و شاهرود نیز این قسم جانور یافت می‌شود
در سنه ۱۸۹۱ فوجی از تبریز به طهران می‌آمدند در میان راه میانه
بیرون منزل نموده در شب بواسطه گزیدن همین جانوران رنجور شدند

زنجان و آن یکی از شهرهای ایران محسوب می‌شود حاکم نشین
این ملک همه است. و دیگر با صاحب ۲۰ هزار نفوس
و سابقاً این قلعه متعلق به بابیان و در همین شهر در سنه ۱۸۵۰
بعد از قتل میرزا محمد علی باب در تبریز جمع کثیری از بابیان
کشته شدند

سلطانیه و آن یکی از ولایات است که در وسط سهل نیست

مسافرین از عمارات عالیه و مساجد آن بسیار توصیف میکنند
ولی اکنون بواسطه زلزلهای پی در پی و خشکی و مرور زمان
و نیز بواسطه عدم مواظبت سلاطین و حکام منهدم گشته است
مقر شاه سلطان خدابنده که معروف در این محل است در اوایل
این عالیه منتقل شده در تابستان با خزائن و اکابر و اعیان و جمعی
زیادی از مردمان شهر بدین محل آمده و مدت تابستان را در اینجا
بخوشی گذرانیده مشغول میشد ولی پس از جنگ آخری روس با ایران
دولت روسیه ~~مسطحه~~ قدغن نمود که از این به بعد سلاطین
ایران مدت تابستان بدین محل نیایند و ~~خیلی این مطلب~~
گویا خیال دولت روسیه از این قدغن این بود که دولت
ایران هیچ وقت قشون حاضر نداشته باشد چونکه بر دفع کردن
منتعلقات بدان محل میرفت قشون زیادی نیز همراه خود
داشت و این کار باعث بر این بود که همیشه دولت ایران
مقدار معین قشون حاضر داشته باشد و یقین است که در این

فوریت دولت

فوریت دولت روس بسهولت میتوانست مقاصد خود را به
انجام برساند
~~این~~ راه های عمده که از سمت شمال و شمال غربی ~~به طهران~~ [ایران] منتهی میگردد
این است که ذکر میشود یکی دو راه دیگر نیز از سمت شمال بحر خزر موجود
اما چون طرق آن بسیار سخت و صعب العبورات حمل مال التجاره
از این دو راه نمیشود ولی اشخاص میتوانند از این دو راه عبور نموده
و وارد طهران شوند
نخستین از این دو راه راهی است که از ما بین جبال البرز عبور نموده
و بطهران میرسد
بر حسب عبور از این راه از سمت جنوب بحر خزر به مشهد سر که معروف
است به راه ده ابراهیم برادر حضرت امام ثامن الائمه آمده
و از آنجا از ما بین رشت و استرآباد عبور نموده وارد بارفروش
میشود و ~~این~~ و این راه اشرف طرق از ساحل بحر خزر به ایران
چنانچه از بحر خزر تا بارفروش ۱۵ میل راه است و از آنجا تا آمل

۴۸ میل واز دماوند الی طهران هم ۱۴۰ میل یا ۵ روز
راه کاروان است

در اول که از تجارت ایران [struck] راه از شروع مشهد [struck]
ولی نشود به اتمام نرسانیده است و کویا هرگز تمام نخواهم کردید
چونکه حال مدتی است که هیچ کار نمیکنند و فرقی که با روز اول نفس
دارد است که انوقت راه چون تازه درست شده بعد عیبی نداشت
ولی حال که به دست [struck] عمله جات ایرانی افتاده است راه پیچ و خم
شده و فرق تا هنر کاری حرکت می نماید

از رشت تا مشهد سر گشتگیان [illegible] روس [illegible]
دانه این راه مال التجاره روس بسیار حمل میشود چه هم برای
مازندران و هم برای طهران وساير ولایات دیگر و این راه
اگرچه در زمان ناصرالدین شاه در زمان [illegible]
درست شده ولی با زهم ان خوب نیست چونکه اغلب این راه
از بیابان شنی و کوه می گذرد

دو میلی راه

دو میلی راه را است که از [illegible] خوب [illegible] دارد به
کذشته واز ان جا به بار فروش [illegible] و بعد از پیمودن ۲۵ میل
راه وارد استراباد میشوند

جهت امدن از استراباد به شاهرود ۶۵ میل راه پیموده است
ولی این راه بسیار بد و عجب [illegible] است و در این حال راه
کاروان رو یا ارابه جهت رفتن از طهران خراسان یا از
خراسان به طهران موجود است

[illegible] خراسان در عشق اباد که دولت روسیه را
[struck] طرف مملکت خود که [illegible]
و این عشق اباد را دولت روسیه تازه [illegible] و حمل [illegible]
ساختن خود قرار داده است

دلیل اینکه شرح راه خراسان را [illegible] خوب ذکر نموده ام
است که دولت روسیه [illegible] مانع [illegible] فعل
دیگر از مملکتان که [illegible] ایران [illegible] در این اواخر

بواسطه سفیر روسیه گرمیتم لهان و سیزکبر لهان که مقیم روسیه است

این هم بکلی ممنوع و متروک گشته است و از طرف دیگر بازارک

افغانها ممانعت می نمودند ممکن نبود که شخص از طرف هند

به خراسان داخل شود ولی این طایفه سعی و کوشش زیادی دارند

که اشخاص خارجه را به مملکت خود راه ندهند و نقشه این کار هم

این هم به ارض خان نبوده است و نیز در این کار سعی دارند

که رفتن اشخاص خارجه به دیار ایشان بجهت خطر دارد لیکن در

زمان بعضی مسافرین از ~~قطعه~~ این راه عبور می نمودند

و کاپیتن مارش از کسانی بود که در سنه ۱۸۷۴ از این راه عبور کرد

و بعضی مسافرین هم ~~اجلب تیز لباس درایی ملک واصل شده~~

~~و عبور نموده اند~~ از قندهار و کابل و هرات عبور کرده به ایران آمده اند

و معلوم است که مسافرت این گونه اشخاص خالی از خطر

نبوده است و اشخاصیکه از این مملکت عبور نموده اند

از قراریست که ذکر می شود

در سنه ۱۸۰۰

در سنه ۱۸۳۰ کاپیتن ادرکنلی

در سنه ۱۸۴۰ مستر فریر

سنه ۱۸۶۰ سر رولیس

و چند نفر دیگر هم از این قبیل اشخاص به این مملکت داخل شده اند

خلیج فارس — سرحد جنوبی ایران خلیج فارس است

و شرح ~~بنادر~~ آن نوشته شد و بعضی راههای دیگر را مفصل

که از راه تجارتی فعلی مرتبه مفصل و مشروح ذکر خواهیم

نمود ولی اشخاصیکه وارد بندرهای مزبوره از راه یزد و کرمان

به طهران میروند و از راه شیراز مسافرت به طهران میروند چنانکه

سابق ذکر شد در زمان سلاطین صفویه که پایتخت اصفهان بود

از این راه مسافرین و تجار بسیار عبور نموده

ابوشهر — چنانچه سابق ذکر شد این بندر یکی از بندرهای معروف

ایران است ولی از حیث جهت دوم به ایران بندر مزبور بزرگ تر بوده

از هندوستان قدم به ایران گذارده اول در این مملکت وارد

در همین ایام اهل التجاره انگلیسی در بندر ~~[illegible]~~ بوشهر [illegible]

و بعد به ایران حمل می‌شد

فاصله این بندر ~~[illegible]~~ از طهران ۷۷۰ میل است و هر شخصی که

[interlinear: [illegible] طهران رود]

از این سمت وارد ایران ~~[illegible]~~ از شیراز و اصفهان و کاشان و قم رفته

در راه آهن می‌باشد و فاصله این بندر از شیراز ۱۷۰ میل است و تمام

این راه کوهستان و سنگلاخ می‌باشد و در این فاصله بکجاوه حرکت

نمودن مشکل است اما بعد از رسیدن به شیراز تمام راه الی طهران

مسطح و هموار ~~[illegible]~~ و بکجاوه حرکت

کردن بسیار سهل و آسان و رفتن عده و نیکو است

محمره الی طهران — چون راه این شهر بسیار سخت و ناهموار است

شخصی می‌تواند از سمت محمره وارد ایران شود و ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

از محمره دولتهای الی طهران [illegible] راه [illegible] بواسطه [illegible]

ایران ساخته شده و اهل انگلیس این راه را بر تمامی روی‌ها ساخته‌اند

به فکر دولت

چونکه دولت روسیه ~~[illegible]~~ مشغول است ساختن [illegible] این

عشق آباد و قوچان و لهذا در صورت کار [illegible] نموده‌اند و اگر

شخصی از این بندر که ۲۵۰ میل به پایتخت نزدیکتر است وارد ایران

شود یقیناً مسافرت ~~[illegible]~~ چندان اشکال نخواهد داشت زیرا که

در اکثر مقامات ~~[illegible]~~ مثل آن راه به جهت مسافرین مهمانخانه‌ها ترتیب

داده و چیزهای مایحتاج از اهل اروپ می‌باشد و در این صورت

واضح است که اشخاص خارجه چندان ~~[illegible]~~ [illegible] نخواهند کشید و شخص

در راه انجام مسافرت از شهرهای اهواز و شوشتر و دزفول

و خرم آباد و بروجرد [illegible] عبور نموده است

بغداد الی طهران — اگر ~~شخص~~ بعد از آنکه شخص از خلیج ایران

عبور نموده و وارد دجله و فرات شد آنوقت لهذا بهتر است که از طرف

بغداد به ایران مسافرت نماید و این راه از همه جهت بر سایر راهها

دیگر رجحان دارد مثلاً بر شخصی که از این راه وارد ایران شود

[illegible] خریدی کرده [illegible] است [illegible] خواهد شد

و علاوه برای این راه بواسطه عبور و مرور تجار روز [illegible] بهیچوقت خالی
نمی‌باشد ولی تعدادیست که اول ذکر نمایم طرق متعدده ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ چیزی را که بواسطه شخص می‌تواند اراده نماید به بغداد رود
در چندین سال قبل که خیال مسافرت بغداد را داشتم بواسطه عدم اطلاع
از راههای این شهر در هنگام سفر بسیار زحمت گذشت ولی باید دانست
که این شهر راهها [illegible] بار رو با چیزیست چونکه اگر شخص از بعضی راهها مسافرت نماید
آسان و از اغلب دیگر بسیار صعب می‌گذرد و راهها چیزی که به جهت
رسیدن به این شهر موجود است از قرار ذیل است که ذکر می‌کنیم

۱- راه تربوزان و سامسون — به جهت آمدن به بغداد از سمت بحر اسود
دو راه موجود است
اولا از تربوزان به دیار بکر یکی موصل آمده و بعد از آن به راه دجله
وارد بغداد می‌شوند
ثانیاً از سامسون به دیار بکر یکی آمده و بعد از آن به کشتی از دجله به بغداد
داخل می‌شوند

راه [illegible]

راه تاتوری که غالباً ترجیح می‌دهند باشد چونکه [illegible] خانه این راه را اختیار
نموده‌اند و هر چاپار را [illegible] و عبور داشتن اسباب عرب در مدت ۲۴
روز از لندن به بغداد می‌رسد
سامسون — و آن یکی از بنادر بحر اسود است و مخفی نباید بود
از این بندر عبور [illegible] و اسامی منازل واقعه فیمابین
سامسون و بغداد از قرار ذیل است که در جدول آتیه ذکر می‌شود ولیکن
عبور از این دو راه چون لازم است [illegible] عبور کرده بسیار سختی زیادی
دارد به جهت اینکه مسافر در اوقات آب [illegible] کم و بعضی اوقات
زیاد می‌کشد ولیکن در این صورت طول مسافرت تغییر پیدا
و هم چنین ممکن است از بحر الروم به اسکندریه آمده و از آنجا
به الیپو یا بیروت و دمشق عبور نمایند ولی در صورت بعد از
گذشتن از الیپو یا دمشق انتخاب راه بسته به میل مسافرین است
و راه عمده که از اسکندریه [illegible] الیپو موجود است منقسم به چهار راه
[illegible] است و از الیپو [illegible] ~~[illegible]~~ دیر

و اسامی منازل از ~~[illegible]~~ سامسان الی بغداد از این قرار است

کاواک	۸	kawak
الادیک	۶	aladik
جغتا خان	۶	chifta khan
امازیا	۷	
ایبابزار	۶	
قورخال	۷	
ترکات	۹	
یال دوزداغ	۹	
بابرا	۷	
سیوای	۷	
الاتخ	۷	
دیکالیداغی	۵	
کاتکار یا کاتکال	۲	
الدالیار خان	۷	
همنچلول	۶	
میکم خان	۴	
برلی	۹	

کوش بیراق

کوش بیران	۹
اربابوت	۶
غارپوت	۶
ملاکانی	۶
بکرییران	۹
اریخان	۵
باکلاتی	۶
دیاربکر	۶
کورکانه	۶
شیخی قاه	۶
کابیه یا مردین	۶
دارا	۶
نی[illegible] نصیبین	۶
ارناغور	۶

درروند	٦
حازره	٨
ناکیان	٦
زاهو	٦
اسکیه	٧
تلکیف	٧
موصل	٧
زاب	١٠
اربیل	٧
کوتی نیه	٦
التون کوپری	٦
کرکوک	٩
طاق	٩
دوز خورماتو	٧

صلاحیه	٩
قره تپه	٧
دلی عباس	٩
نخودان	٩
هبهب	٥
بغداد	٥

به ۹ منزل قسمت شد. و از اذنه تا حلب بیست و ده منزل است
و از این محل تا بغداد بیز چهار منزل موجودات و مجموع
این مسافت ۲۸ منزل می‌شد

دیاربکر اسکندریه	٢
حیم الیه	٧
قرانیق	٧
الپو	٩

دیر احیفر ۸

مسکنه ۷

ابو هریره ۸

حمام ۹

شیخ محمد آقا ۵

سبخه ۷

[illegible] ۷

تبنی ۸

دیر ۱۰

میادین ۱۰

صالحیه ۱۱

ابو کمال ۶

قائم یا قیان ۶

عانه ۸

انا ۷

حدیثه ۷

آلوس ۶

جبه ۸

هیت ۸

رمادی ۱۰

فلوجه ۸

ابو غریب ۶

بغداد ۷

از اسکندریه الی الپو رفتن با کالسکه یا اسب حرکت نمود
و مدت این مسافرت دو روز خواهد بود و از الپو الی
بغداد بواسطه مال کاروان در مدت چهارده روز یا پانزده
روز سراینه راه دیگری از الپو الی بغداد موجود است
اما از این راه‌های مذکور طرفی زیاد تر می‌باشد برای حرکه

از اسپیر تا ارزروم ۱۱ منزل به پای یکی می‌رسند و از آنجا
بعد از طی ۱۲ منزل به موصل آمده و بعد از ۱۲ منزل دیگر وارد
بغداد می‌شوند و اسامی منازل واقعه فی مابین اسپیر و دیاربکر از این
قرار است

اگری ۷
پکاریچ ۶
سلم ۷
مزار ۷
راچک ۶
خاوا با دواک ۹
مسینه ۷
سوراک ۶
کربانک ۶
قزلجا ۶

خان

خان ۶
دیاربکر ۶

از دمشق الی بغداد — از دمشق به واسطه کالسکه یا دلیجان در بیست
و ساعت به بیروت می‌رسند و از آنجا در مدت هشت روز
از تادمر [illegible] به تدمر وارد و در [illegible] وارد [illegible] باید شترها
حرکت نماید در مدت ۱۴ روز این فاصله را طی خواهند نمود
و بعد از تدمر [illegible] از این بیابان عبور نماید
اسامی منازل واقعه ما بین بغداد و دمشق از این قرار است

وردر
کیر
قریتین
عین البیضا
تادمر
راوا

سوخته

الجنب

برکاباک

دیر

واگر بخواهد از اینجا بیکی [illegible] عبور نماید در مدت

پانزده یا بیست روز میرود و طول این راه ۴۵۰ میل است

و در [illegible] سال قبل در سنه ۱۸۸۱ – ۱۸۸۲ در زمان [illegible]

[illegible] را بفرمان [illegible] روانه نمود ولی آن چاپار برای

[illegible] که از جانب حاکم فرستاده شد بعد کشته گردید

و [illegible] اگر [illegible] را بیاورد

مقدار [illegible] که به چاپار [illegible] داده بود معادل ۹۵۵۰

روپیه و بعد از پنج سال دیگر چاپار که از این راه [illegible]

[illegible] روانه و بعد از آن [illegible] شد [illegible]

این [illegible] نموده است [illegible]

[illegible]

حرف [illegible]

اسامی [illegible] که چاه آب در این راه یافت میشود

از این قرار است

ایدیر

اتیه

زمینا

التیف

ناکف

ایکارا

ال دابا

ایبوار

راجم سابوده

اسیح

گرزهوار

کوبیه

ب(?)

از خلیج ایران به بغداد — برحسب امکان به بغداد از خلیج ایران نیز راهی
موجود است ولی مدت این مسافرت زیاد خواهد بود و وقت(?)
امکان به بندر بوشهر از این قرارات که از آنجا در جهاز انگلیس
نشسته وارد بصره میشوند از آنجا با کشتی بخاری از دجله و شط
در مدت چهار روز به بغداد میرسند ولی طول این مسافرت
به ترتیب به زمان دادن [illegible] دارد و
تمام این مسافرت [illegible] میشد
بغداد الی طهران — سی [illegible] بغداد و عبور از خاک
عثمانی وارد سرحد ایران میشوند و فاصله این سرحد
از بغداد ۹۰ میل دارد خانقین ۵ میل است و منازل
واقعه از بغداد الی سرحد از این قرارات
بعقوبه یا [illegible] ۱۵ میل

بعقوبه ۱۴
شهرآباد ۲۶ شهربان
قزل رباط ۱۸
خانقین ۱۷

در این راه [illegible] خانه دایر [illegible] و شخص باید مال سواری خود را
از بغداد کرایه نماید و محل راحتش هم در کاروانسراها [illegible]
و بعد از عبور از سرحد ایران باید از این منازل عبور نماید

اسم منازل	فواصل به فرسخ	فواصل به میل
خانقین + (۱۰۰۰)	۳	۱۳
قصر شیرین (۱۷۰۰)	۶	۲۵
سرپل	۵	۱۸
کرند + (۵۲۵۰)	۸	۲۹
هارون آباد	۶	۲۰
ماهیدشت	۶	۲۲

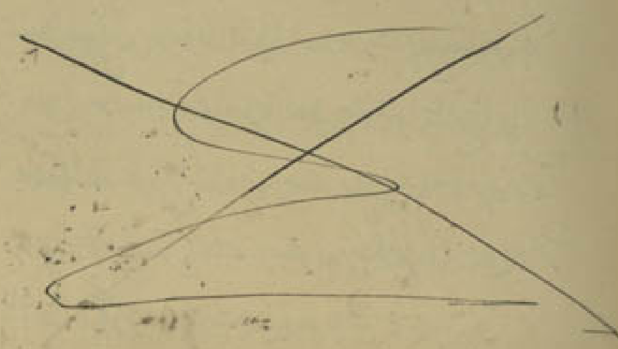
الی عراق + مرتفع ترین منازل را
کاروان ... موجود
می‌باشد

کرمانشاهان + (۵۰۰۰)	۴	۱۴
بیستون	۶	۲۱
صحنه	۴	۱۶
کنگاور +	۵	۱۸
سعدآباد	۶	۲۴
همدان +	۶	۲۵
ییلانجه	۷	۲۵
زره وزن	۴	۱۶
نوبران + نوبران	۹	۳۲
خرقان	۴	۱۴
کوشک	۵	۱۹
خانی آباد +	۶	۲۲
رباط کریم	۸	۳۲
طهران (۳۸۰۰)	۷	۲۸
مجموع	۱۱۲	۲۱۲

کلیه فاصله از طهران الی بغداد ۹۰ + ۴۰۸ است که تقریباً
۵۰۰ میل می‌شود (۱۲)

از کرمانشاهان الی طهران چاپارخانه موجود است ولی از کرمانشاهان
الی خانقین در یک منزل خیلی ... چاپارخانه نمی‌باشد و هر مسافری
از بغداد الی کرمانشاهان لابد است با کاروان حرکت نماید

امنیت و حال ولایات — مسافرت از این راه ... بسیار دارد
چونکه هم مسافرت است و هم سیاحت ... آمدن از خانقین
به کرمانشاهان ... از ... عبور شده و قطعه واقعه های ...
دیگر درست ... است : کل واقعه های ... و شهر دیگر ...

در زمستان این راه بواسطه برف مسدود می‌شود و نامش از قراریکه
ذکر شد انزلی رودبار است و بمنجیل و به ازآنکه شخص از این راه
عبور نمود از دشتهای مسیلا شام و شاهات عبور نموده و وارد
دشت ایران می‌شود و علاوه براین از خرابیهای عمده ایران
~~که کرمانشاهان و همدان باشند عبور نموده و دیگر از در بین راه باشد~~
شهرهای بی‌ترتیب و ملاقاتشان را که از آثار قریه ایران و صنایع
قدیم این مملکت شاهد خواهد شد

آنچه در باب رعایات و طرق ایران در این فصل ذکر شد بهیچوجه دخل
ندارد به آنچه سایر سیاحان دیگر ذکر نموده‌اند چونکه در هیچ کتاب
[illegible] شخص از قواعد از طرق و رعایات این مملکت با
اطلاع نمی‌رساند و می‌دارد فصل بجهت مسافرین بیان
~~[illegible]~~ معاودات طرق ما که از جبارت برای ورود مسافرین موجب
و هر دیگر [illegible] است که ذکر نمائیم که در موقع مسافرت
اسناد بجهت [illegible] اسباب منافع خواهد شد

اسباب لازمه دیگر — اگر شخص با کاروان مسافرت نماید اسباب
زیاد از قبیل خیمه و فرش و ظروف آشپزخانه و سایر چیزهای دیگر لازم دارد و فقط
وقت تعیین مقدار این اسباب بسته به میل و قوه خود مسافر است
ولی اگر با چاپار حرکت نماید مجبوراً اسباب لازمه را که ذکر
کردیم با خود بردارد والا در بین راه معطل شده و اسباب دردسر
[illegible] می‌گردد لهذا هیچ شخص نباید اسباب زیاد همراه خود بردارد
و بعضی اشیاء را هم نباید از لندن همراه بردارد به دلیل اینکه
در شهرهای ایران یافت می‌شود

اول ملاحظه که شخص باید داشته باشد این است که اسباب لازمه خود
بنوعی اختیار شود که به سهولت بتوان در پهلوی مرکب او گذاشت به این
معنی که هیچکدام آن طویل نباشد و دیگر اینکه اسباب که بنوعی باشند
که به هیچ عنوان [illegible] در هر جا [illegible] والا باید بزرگ شده و اسباب
زحمت می‌گردد — لباس و پوشش
شخص اروپائی در ایران [illegible] بر سایر [illegible] رفت و جبه کلاه [illegible]

برداری چونکه در این راه مجبور میشوند که اسباب را از عقب بواسطه کاروان
روانه نماید

تهیه اسباب در این نوع سفرها خورجین ترک است و آن در همه
شهرهای ایران یافت میشود و لازم نیست که از لندن همراه بردارند
و این خورجین ها از قالی درست نموده اند و شخص میتواند همه چیز
را در آن بگذارد هم شخص میتواند خورجین دیگر برای اسباب [illegible]
در ترک شاگرد چاپار بگذارد یا آنکه بلافاصله در عقب اسب شاگرد
چاپار زین دیگر که [illegible] است [illegible] قبا و [illegible] لازم است
باید بسیار [illegible] [illegible] نوکر ایرانی [illegible] اگر [illegible] نماید [illegible]
باید دانست که اگر شخص بخواهد بدون نوکر ایرانی در ایران سفر نماید
بسیار احمق میباشد ولا بد در تمام مواقع معطل خواهد گردید [illegible]
در خورجین ترک [illegible] پول [illegible] لازم است قرار دهد [illegible] میتواند
یک هفته [illegible] در [illegible] [illegible] دو [illegible] بزرگ
همراه [illegible] داشته [illegible] از [illegible] چونکه در وقت [illegible]

اشیاء زیادی حاضر کرده در غیر از دو [illegible] لازم دارد
زینهای ایرانی با زینهای فرنگی اختلاف زیاد دارند [illegible] و شخص
اروپائی نمیتواند براحت سواری نماید ~~[illegible]~~
~~[illegible] لازم است که [illegible]~~
[illegible] در این [illegible] تجربه است که از زینهای
[illegible] راه [illegible] چونکه دهنه اسب فرنگی
برای اسبهای ایرانی [illegible] نماید و بی [illegible] است و [illegible]
دهنه از [illegible] شده و شخص [illegible] خورده و برای
دلیل دهنه ایرانی [illegible] بر دهنه فرنگی در این مسافرت ترجیح دارد
[illegible] اسبهای ایران [illegible] بدین شکل H [illegible]
و در [illegible] است [illegible] [illegible] اسب [illegible]
و در این صورت اسب [illegible] قدر [illegible] باشد اگر دهنه [illegible]
[illegible] میتواند [illegible] و در [illegible] فرنگی
[illegible] است و چون این اسبها بسیار [illegible] حرکت [illegible]

از دین خود خارج نشده و میل خود حرکت رفتار خواهیم نمود

بهتر برای [illegible] بهتر است که هر کس یک هفته زغال همراه بردارد

و من در تفلیس یک هفته از پوستینهای روسی برای خود ابتیاع

نمودم تا کار کردن و جوراب پشمی نیز از لوازمات عمده است

اما خود ایرانیها شلوار سفری را هرگز در مملکت هیچ در ره نه

کافی هم باید همراه داشته باشند چونکه در این راه مجبوراً باید به بعضی

بعضی مکانها و اشخاص رفت و در نوع این نیز واجب است که اگر

انگشتر و [illegible] در روی فرش اطاق احساس نمایند بسیار

دلتنگ و متنفر می شوند و سنگینی و جهیز را نیز باید فراموش نمود

همه تبریز [illegible] با جثه این سفر جلیقه ای لنگی نیز ملک است

چونکه اولاً بسیار گرم و باد دوام اند تا نیاید هم بسیار دارند

و معلوم است که این نوع لباس برای سفر بسیار مطبوع و [illegible]

[illegible] دست لباس [illegible] و زینت هم برای ملاقات ایرانی

[illegible] باید همراه برد چونکه رفتار لباس انسان نیز با شتر [illegible]

بسیار است

بهتر است ولی در باب کلاه ایران رفتن باید [illegible] چونکه ایرانیان

هیچ ملاحظه کلاه را نمی نمایند ولی اگر شخص باید بحضور سلطان برسد

ناچار است که کلاه بزرگ همراه داشته باشد و اگر در فصل باران

عازم سفر بشود لباس مشمع نیز باید همراه داشته باشند والا در

بعضی مواقع از شدت نزول باران [illegible] ضایع و بی فایده [illegible] گردد

چون در جاها بارفتنها در ایران رفتن [illegible] هم [illegible] برای روانه

بهتر است که یک چتر بارانی همراه ببرند ولی برای زمستانها

~~[illegible]~~

بهتر است که یک [illegible] بزرگ از کرباس ترتیب داده و در هر منزل

از آن استفاده نمایند و خود [illegible] کرباسی که در هر شهر ایران یافت می شود

[illegible] همراه برداشته [illegible] چادر [illegible] برای [illegible] در حمام

[illegible] لازم است و [illegible] حوله و مسواک و صابون نیز از لوازم

عمده است و اگر از حمامهای [illegible] و [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] همراه بردارند [illegible] است

چونکه وضع طعام اهل ایران اختلاف زیاد با طعام اهل اروپ دارد
و علاوه براین تابع مذهب را نیز نگاه میدارند طعام مخصوص
[illegible] و ایشان نمکدان و یک کاسه و یک پیاله و یک [illegible] باید بردارند
لازم خواهد بود [illegible]

چون اطاقهای چاپارخانه‌ها غالبا در و پنجره درستی ندارد بهتر است
که شخص چند پرده و میخ همراه داشته باشد در ضمن اگر قدری
گوشت سرخ کرده یا ساردین همراه برد بسیار نیکو است
چونکه در چاپارخانه‌ها بغیر از نان و تخم مرغ چیز دیگری یافت
نمیشود ولی این اغذیه را در بازار اکثر شهرها مثل اصفهان
و طهران و سایر شهرهای معتبر و [illegible] فرنگیان
یافت میشود و لازم نیست که شخص از لندن حمل نماید در
سفر دیگر. [illegible] و [illegible]
قهوه و [illegible] دیگر نیز در شهرها یافت میشود [illegible]
[illegible] اجناس [illegible] اگر [illegible] همراه

[illegible]

بردارند چنانکه ضرر نخواهد داشت چونکه اگر [illegible]
محتاج خواهد بود و هیچ دیگری وجود ندارد و اگر شخص شکار دوست باشد
اسباب لازمه آنرا باید همراه داشته باشد ولی اگر اهل
شکار نباشد اسلحه بغیر از یک جفت طپانچه لازم ندارد
در اطراف طهران شکار زیاد یافت میشود ولی شکارهای خوب
از املاک شاه قدغن نموده اند و در هر وقتی چند روزی شاه بجهت
[illegible] جاهائیکه بشکار میرود و حکم براین جاری شده است که اگر شخص
در آن نواحی شکار نماید [illegible] اسلحه و تفنگ او را ضبط نمایند
ولیکن اگر شخص همراه [illegible] دیگر مانع نخواهد گردید
بلکه [illegible] در روز [illegible] شکار کمک مینماید

در سمت شمال طهران [illegible] شکار [illegible]
در سمت جنوب و جنوب غربی آهو و کبک [illegible] بسیار
طیور دیگر وجود دارد مثلا در سمت [illegible] چاپارخانه‌ها [illegible]
بواسطه قدغنی [illegible] شکار و کبک وجود دارند

که اغلب دسته دسته در کاروانسراها و مشغول چرا می‌شوند و تا
شخص مسافر زیاد به ایشان نزند حرکت نخواهند نمود
دیگر از جمله چیزهای لازم سفر که باید همراه داشته باشند شمع است
و شمعدان ولی شمع در تمام شهرها و قصبه‌های ایران یافت می‌شود
و اگر فانوس هم همراه داشته باشند بد نخواهد بود چونکه در این سفر
اگر شب همراه نداشته باشند روشنائی [illegible] می‌باشد
و دوربین هم در این سفر به جهت ملاحظه مکانهای [illegible] بسیار
مفید است و هم [illegible] نقشه بسیار خوب برای ایران نو
نمانده و گویا بهترین ~~[illegible]~~ از هر نوع نقشه برای
مسافرین [illegible] نقشه [illegible] است
زمان مسافرت —— بهترین فصول برای سیاحت در ایران
بهار است و پائیز ولی فصل اول بر ثانی رجحان دارد چونکه
در فصل بهار تمام زمینها سبز و چمنها پر از گل و ریاحین
می‌باشند و بر شخص ظاهر است که در این فصل چه ملک قدرت [illegible]
دارد.

بلد [illegible] از دیدن چمن‌های سبز و پر گل دشتها
~~[illegible]~~ بلبل بسیار محظوظ خواهند شد ولی در فصل زمستان مسافرت
~~بسیار مشکل است چونکه~~ به واسطه برودت هوا مشکل و در تابستان
هم به واسطه گرمی هوا تمام مسافرین مجبورند که در شب راه بروند
~~[illegible]~~ کلیتاً ایران مملکت است خوش آب و هوا
دارای انواع گلها و نباتات و زمینهای کویر هم در این مملکت بسیار است
ارتفاع جبال این مملکت زیاد است که همیشه در فوق آن برف موجود [illegible]
~~[illegible]~~ و چند رشته جبال دیگر در این ملک
یافت می‌شود و شرح آنها را ان‌شاءالله من بعد در موقع خود
ذکر خواهیم نمود
مسافرت در شب هم در این مملکت بسیار خوب است جهت
اینکه در مدت تابستان غالب شبها هوا صاف و بدون ابر
می‌باشد و علاوه از آن [illegible] در مدت تابستانها [illegible]
[illegible] مثلا [illegible] در مدت تابستان [illegible] مسافرت

نموده بودند اینکه قطره باران بر ماهیه بارد و یکبار اینها
آمد یک بعد کتابی در باب مسافرت در ایران و حرکت نمودن
در شب پر روشنائی مهتاب طبع کرده است

۲۹ — ۵۷
۴۱

۹

فصل سیم

در بیان شرح مسافرت از لندن الی عشق آباد

مسافرت از پاریس الی قسطنطنیه ـــ در اواخر ماه سپتامبر سنه ۱۸۸۹
از پاریس بیرون آمده و با راه آهن شرق از شهرهای وینه و بلغراد
و صوفیا و از دریا پل گذشته عبور نموده وارد قسطنطنیه شدم ولی
این راه آهن در صربستان و بلغارستان تند نمی‌رود هنوز [illegible] اگر
[illegible] چنانچه می‌توان گفت که اگر این راه آهن از روی نظم و قاعده
حرکت می‌کرد مسافرتش در مدت شصت ساعت به انجام می‌رسید
ولیکن اکنون این مقدار راه را در مدت ۹ [illegible] الی ۷۵
ساعت طی می‌نماید و هر مسافری که از این راه وارد قسطنطنیه می‌شود
این قدر در راه معطل می‌کند که از آمدن خود پشیمان می‌گردد و بعضی را
در پاریس بر راه [illegible] می‌دهند [illegible] که راه [illegible] دارد
است [illegible] آدم [illegible] بود [illegible] (در دریای [illegible])
خلاصه پس از رسیدن به اسلامبول [illegible] از راه آهن [illegible] شده

و بعضی نفرات از اجزاء سفارت ملاقات که در آن جا حاضر بودند تذکره
خود را نشان دادم آن شخص هم حقیقتا بسیار رسمی احترام نمود و از جا برخاست
با من گفتگو می‌کرد ولی از جمله‌های بسیار رسمی راجع به سیاحت خود که
برای سفر ایران مهیا شده بودم [illegible] دیدم که تمام از حرکت راه
ابهی منقوش شده و دیدم بر پا شده است مثلا چند ساعت که برای بعضی
اشنایان ایرانی بردم ارمغان آورده بودم تمام [illegible] کار خانه
تماشا [illegible] از [illegible] شکسته بود خیلی افسوس خوردم که چرا دولت
عثمانی [illegible] امور را [illegible] مملکت
خود را منظم و مرتب نمی‌سازد ولی تاسف من بسیار بی فایده بود
خلاصه دوباره اسباب سفرها را منظم نموده و از راه گردیدیم [illegible]
پل رسیدیم در مهمانخانه و ابر اشنای قدیمی را دیدم که در
منزل نموده بود و این شخص یکی از اجزاء سلطان [illegible]
[illegible] با چند نفر دیگر مامور شده بود که کتب خانه اسلامبول را
ملاحظه نماید بعد از تعارفات رسمی [illegible] پرسید که چه خیال دارید
بالام

دکلام [illegible] عرض [illegible] به جهت ادبیات تو هم که خیال
مسافرت ایران دارم و مقصودم این است که [illegible]
از این سخن بسیار اظهار بشاشت نمود و گفت که لابد اسفار تازه
بر سفرنامه من رجحان خواهد داشت چونکه از آن زمان تا بحال که یک
قرن تمام است [illegible] وضع و امور ایران تغییر نموده است من
جواب دادم که [illegible] وضع ایران تغییر نموده است
و تمام مردمان همان حالت قدیم خود را باقی [illegible] لیکن وضع [illegible]
هم [illegible] تغییر نموده و از آنها بالا ایران [illegible] نموده است و از طرف
دیگر [illegible] دفعه [illegible] شده است چونکه حال دولت روس
ترکمانها را که سابق باعث اغتشاش ایران بودند [illegible] نموده
از شر آنها اسوده کرده است [illegible] صحبتها [illegible] بسیار رفت
شدم ولی چون در روز [illegible] باز [illegible]
[illegible] ولی در ان موقع [illegible]
[illegible] تعلق داشت [illegible]

بیرون باقوم آمده و نفت به اطراف حمل می نمایند و از اینکه از
منتقل می باشد به انگلیس و در شهرهای لندن و ونیس و ترییست و
استروک و [illegible] دلم و انتورپ و بنادر مشهوره هند و چین و
ژاپن تجارت می نمایند و وضع بردن نفت با این کشتی جدید
طرزی است که در بعضی از انبارهای درست نموده و با تلمبه پر می نمایند
ولی به جهت چین و هند و ژاپن و بعضی ممالک دیگر پیپ ها ترتیب داده
و در انبار می ریزند تا اینکه حمل و نقلش آسان باشد و این کشتی ها
هر کدام چهار هزار تن بار حمل می نمایند و آن کشتی که در آن نشسته
بودیم موسوم بود به لوکس و به جهت آوردن نفت به سمت باطوم
روانه بود و خود این کشتی هم دو هزار تن نفت حمل [illegible]
و ~~[illegible]~~ دهن که این کشتی ها دارد این است که مانند
سایر جهازهای دیگر به تمام بار را از بغل از [illegible] و پیپ و [illegible]
و طرف بوانه نمی ریزند بلکه مستقیماً به سمت با [illegible] حرکت می نمایند و نقص
که با این کشتی زود نمی توان مسافرت نمود ~~[illegible]~~ و فاصله

باین قسطنطیه

باین قسطنطیه و باطوم را در مدت سه روز طی می نماید
در باطوم چند مهمانخانه دارد موسوم [illegible] و مهمانخانه فرانسه
و دیگری که موسوم است به مهمانخانه سلطنت بهترین مهمانخانه است
ولی در این مهمانخانه ها مانند مهمانخانه های سایر ممالک اسباب
مشغولیات و عشرت آماده نمی باشد چونکه اغلب مردم اینجا
عمله جات کارخانه نفت می باشند و در زمان استراحت هم
غیر از گفتگوی نفت صحبت دیگری در میان نیست هوای
این شهر در وسط روز بسیار گرم می شود و باران هم زیاد هم
می بارد ولی اشخاص کار کن در این شهر پول زیاد تحصیل پول می نمایند
لیکن بعضی از آنها بطوریکه [illegible] پول [illegible] بر آورده از اینجا
فرار می نمایند و تا مادام العمر اسم اینجا را نمی برند
~~[illegible]~~ و تعجب در اینجا است که [illegible]
کثافت [illegible] هوا [illegible] دارای جمعیت زیادی می باشد
~~سایر [illegible]~~

علاوه بر اینکه دولت روس مجبور است که این
شهر را نگهداری نماید حمل [illegible]

تجارت نفطات و جمعیت ها از قراری که در این سنوات تخمین زده‌اند
معادل است با ۱۰۰۰۰۰ نفر دارای نژادهای مرکبانه از اهالی ایران و
ارمنستان و یونان و انگلیس و آلمانی و یهود و ترک و در این مدت جمعی
از امریکا به این ملک مهاجرت نموده‌اند و سال به سال این شهر از هر
جهت ترقی می‌نماید چنانچه و ضمناً با سال گذشته که پنج روز در
جا توقف داشتم بسیار تغییر نموده بود و هوای این شهر ~~خیلی تعریف~~
~~ندارد چنانکه~~ بواسطه بوی نفت چندان تعریف ندارد و علما قشون
چندان قابل ملاحظه نیست بواسطه اینکه تمام عمله و کارگر ها فقیر و هیچ
دارند اشخاص فقیر به این ملک [illegible] جهت امر صنعت مهاجرت نموده
و در جامع این شهر بجز آنچه شکل نیز از انبارهای نفت چیزی
نرسید و آنچه از این انبارها مالیه موجود است هشتاد و پنج عدد
می‌باشد و هر کدام از آنها ۱۲۸۰۰۰ تن نفت جای می‌گیرد
و بیش از ۵۰۰۰ هزار قایق از بادکوبه به جهت حمل نفت به بنادر
[illegible] و تجار اینجا نفت می‌برند و نوبل رتشیلد و [illegible]

نوبل از تمام این اشخاص معتبرتر است و از کوه‌های بادکوبه به انتهای
تلمبه و لوله به شهر نفت می‌آورند و این لوله از میجالو به کردیل کشیده‌اند
و ~~طول آن چهل میل~~ که چهل میل راه است کشیده شده و قطر این لوله
چهار اینچ است و روزی ۷۰۰ تن نفت بواسطه این لوله به شهر
حمل می‌شود

~~نفتی که~~ در سنه ۱۸۸۹ چهارصد و پنجاه کشتی خارجه به جهت
حمل نفت به باطوم وارد شده است و ۲۱۲ عدد از این کشتی‌ها
متعلق به انگلیس بوده است و مجموع نفتی که در این سال حمل شده
معادل است ۶۴۹۰۸۵ تن و قیمت این مقدار نفت
۳۰۲۲۴۰۰ لیره بوده است و چنانچه سابق ذکر شد از این
شهر نفت به [illegible] و [illegible] حمل می‌نمایند و [illegible]
[illegible] (آنچه از این بابت عاید دولتین می‌شود قریب یکرور
لیره انگلیس است و دولت روس بر این خیال است که این شهر را
محل مخزن ساحلی قرار داده و بندر [illegible] که مرکز [illegible] بوده است

محل تجارت نماید لیکن بنظر می‌آید این خیال مجری نخواهد گردید

راه آهن باطوم و تفلیس —— این راه آهن از تمام راه‌های
دیگر بهتر و حفاظتش بهتر است چونکه در ابتدا بر دایره در خارج
شهر طرح شده ولی از آن در کنار بحر در امتداد به ریو(?) تا سی میل
راه می‌پیماید و بعد داخل دره ریون(?) شده و از میان
کوهستان عبور می‌نماید لیکن این دره‌ها پر از [illegible] پوشیده شده‌اند
از نباتات و اشجار و در روی بعضی از تپه‌ها زراعت [illegible] زراعت
نموده‌اند و در بعضی جاها چیت‌های(?) نفت زیادی بر روی آب [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible]
زیادی در دو [illegible] جمع کرده‌اند و وقتیکه ترن نزدیک به انبار [illegible]
[illegible] از دور چیست [illegible] شده و منظر نیکوئی حاصل می‌کرد در
فی الحقیقه راه آهن مستقیم عبور می‌نماید از میان جنگل‌ها و رودها [illegible]
از بحر خزر تا بحر اسود همه جا [illegible] پیدا از [illegible] برای
[illegible] می‌نماید [illegible] و بعضی [illegible] دیگر
کرده

کرده و منتظر آمدن ترن ~~می‌باشند~~ [illegible] امروز ترن می‌باشد که
انبار را با شخص می‌پردازند و تمام این کرجیان ملبس‌اند به لباس‌های
روسی که موسوم است به چرکزی و از اشخاص نظامی فرق
در وقت ورود ترن [illegible] و جمعی از عزیمت آن جمعیت [illegible] منزل
خود می‌روند

نقب سورام —— راه آهن واقعه فی مابین تفلیس و باطوم که ۲۲۰
میل فاصله دارد یا فی مابین پوتی و تفلیس در این فاصله کشیده شده است
ولیکن روسیان در سر این راه بسیار زحمت کشیده‌اند به سبب تنگی
راه آهن [illegible] و پیچیده چونکه در میان قطعه زمین کوه سورام
~~واقع شده~~ که با هزار و ۰۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد
واقع شده و طول این [illegible] سه میل راه می‌باشد که اکنون
سوراخ کرده‌اند لیکن زحمت و [illegible] روسیان [illegible]
سوراخ کردن سه میل راه بعد ملکه تسطیح زمین [illegible]
راه آهن و بنای پل و سایر اسباب [illegible] کرده [illegible]

سال که گذشته که من از انجا عبور می‌نمودم عده زیادی از عملجات
مشغول کار کردن بودند و قرار داده بودند که تا اوایل بهار ۱۸۹۶
انجا با تمام رسانند
ولیکن با وجود سعی زیاد دولت روسیه تا ماه اکتبر طول
کشید و این نقب [illegible] و تبریز
نقبهای اروپیات از حیث وسعت [illegible]
کناره فضائی دارد با هزار و [illegible] تر برج و طی این نقب به اندازه
۹۰ [illegible] و کرایه گران این راهات که روسیها دارا
داشته است به صرف مخارج این مخارج خارق عادت
چونکه درجه اول این ترن در مسافه ۲۰۰ میل $4\frac{1}{2}$
روپیه میدهند
تکمیف این راه با نفت میکنند
و در بعضی کوهها [illegible] دو آتش خانه [illegible] یکی در جلو
و دیگری در عقب لیکن آن آتش خانه جلوی دارای دو [illegible]

بخاری باشند

بخاری باشند و در این سفر مدت مسافرت سه ساعت
از سال قبل زیاد تر بود و از بابت آن
[illegible] معلوم شد که این راه سال قبل متعلق بود
به کمپانی ولی امسال دولت آنرا خریده و این بی‌نظمی
به سبب [illegible] دولت کار شده است

تفلیس —— این شهر یکی از شهرهای نیکوی شرقی است
و شرح آن بر تمام [illegible] معلوم و مرهون است [illegible]
زمین اطرافش حاصل خیزات ولی [illegible] حاصل خیز
[illegible] و در این جا انواع بقولات و میوه‌جات [illegible]
حاضر و مهیاست و کارخانجات [illegible] و غیره دیگر نیز
در این شهر دایر و برقرار است

هوتل دو لندر —— این مهمانخانه در تفلیس واقع شده است
[illegible] راه اروپا و آسیا و در این جا همه کس از ایران
ملاقات می‌کنند چونکه اشخاصی که از اروپا به آسیا [illegible]

داخل [illegible]

لاهذا در این جا توقف می‌نماییم و کتابچه از [illegible] باید [illegible]

در این جا در ده روز سیاحت دارد از [illegible] تفلیس هر کس بخواهد به محلی

برود [illegible] نقل مکان‌ها و [illegible] محل می‌باشد و در روز [illegible]

هم تا یک ماه در این جای ماه [illegible] و تکیه مهمانخانه دارد

شهر اشخاص [illegible]

معروف ایشان را که ملاقات نمودم از این قرار بوده اول

جوان فرانسوی که از [illegible] نیاید شان [illegible]

[illegible] (سرحد مغول) [illegible]

مراجعت نموده بعد [illegible] اتفاق [illegible]

مکرر از صاحب منصبان تلگرافخانه انگلیس به ایران [illegible]

هم صحبت سابق را [illegible] دریای خزر [illegible]

بعد [illegible] بیش [illegible] که ساخته پل شهر [illegible] دو دو [illegible]

انگلیس که از [illegible] کرده بوده [illegible] روسی‌ها داخل

داخل [illegible] حاضر بوده [illegible]

ده [illegible]

ده [illegible] مشغول [illegible]

بنا بر آنچه ذکر شد این مهمانخانه بهترین مهمانخانه‌ها می‌باشد از جهت

عبور و مرور مردم و [illegible] آرزو می‌کنم که یک دفعه دیگر در آن جا

داخل شوم تا اینکه شاید بعضی آشنایان قدیم و دوستان خود را

ملاقات نمایم

عزیمت از تفلیس —— بعد از شش روز دیگر از تفلیس عازم گشتیم

دل [illegible] (اول) از تفلیس [illegible] و تنگ نبودم بجهت

اینکه ترن در نصف شب حرکت می‌کند و [illegible] در اطاقچه منزل

نموده بودم [illegible] دو [illegible] بعد از آنکه

[illegible] بودم [illegible] روز ذیل عزیمت را

[illegible] دارد و در نصف شب [illegible] نشسته

[illegible] بطرف شرق روان گشتیم

بادکوبه —— بادکوبه شهریست کثیف [illegible] آبادی‌ها [illegible] نفت

[illegible] پیوسته [illegible] از دود کارخانجات [illegible] نفت [illegible] بد بو

عمارات قشنگ مزین به ~~[illegible]~~ تمام ایشان دو [illegible] در اطراف

زمینی قرینه سبزه‌گاه راه آهن برای رایل و [illegible]

[illegible] از زیر تلگراف خانه‌ها ([illegible] ~~[illegible]~~ تا)

یکهزار ~~[illegible]~~ دارای ۹۰۰۰۰ جمعیت ولی این جمعیت در این

پنجاه ساله در این شهر جمع شده اند چونکه سابق بر این جمعیتی بسیار

کم بود و تمام ~~[illegible]~~ ساکنین عمله و کارگر بودند ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ که [illegible] دولت

~~[illegible]~~ عملی حافظ الصحه [illegible] تمام مردم [illegible] ~~[illegible]~~

[illegible] طبقه اول کسانی بودند که ~~[illegible]~~ [illegible] مرکز

طبقه ثانی ~~[illegible]~~ اشخاصی بودند شارب ~~[illegible]~~ ولی نه بحد افراط

طبقه ثالث فقط اشخاصی دائم الخمر بودند ولی از تقسیم اسامی

ایشان در دفتر نوشته ~~[illegible]~~ و بعد از انقضای

چند سال احصائیات این سه طبقه را ملاحظه نمودند معلوم کردند

که اشخاص طبقة الاول طول العمر از دو طبقه دیگر ~~[illegible]~~

واز این مطلب

دلیل اینکه چرا جوانان [illegible] مردمان این شهر

اینقدر زیاد شده‌اند پرسیدم جواب دادند

که به سبب حفظ الصحه [illegible] شده و درست

معلوم نیست که کدام جهت [illegible]

[illegible]

~~[illegible] این ملاحظه [illegible] ساکنین این مملکت [illegible]~~

واز این مطلب نتیجه میگیرند که یکی از مشروبات اقتضا نماید

عمر کسی [illegible] طولانی میشود (~~[illegible]~~)

بحر خزر ——— به جهت آمدن از باد کوبه به داغستان [illegible] قایق

~~[illegible]~~ با مباشری که متعلق به کمپانی مرکوری است رفته و دو ساعت

بعد از ظهر روز [illegible] ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ سال گذشته هم در همین

قایق نشسته بودم در این قایق اگرچه بسیار کهنه [illegible]

[illegible] بهتر از سایرین [illegible] قایقهایی که در بحر

خزر [illegible] دارد ۱۵۰ عدد است

[illegible] [illegible] حل [illegible] هر کدام

[illegible] از باد کوبه به داغستان [illegible]

[illegible] ——— [illegible] که [illegible]

[illegible] ملاقات [illegible] با کمال اقدام [illegible]

و از وضعی که تا حال دانسته. راه آهنی میان مرو و هرات [illegible] به پیاله [illegible]
سافری انگلیس [illegible] و هم چنین میان مشهد که دولت روس
خیال دارد که راه آهن به هرات بکشد و این کار باعث
بر این خواهد بود که دولت انگلیس و روس در فراه با هم دیگر
متحد کرده اند هم چنین میگفت که خیال دارم به هرات برگشته
و تا شغفه نیز راه آهن کشم. و با راه آهن [illegible]
که از [illegible] به ولادی وستک میرود وصل نمایم و بر آل
مرو و پنجده و هرات دقیقها [illegible] از بیچیات [illegible]
وضع از اول ادامه قرار که نظر [illegible] بسیار با سال
پیش تر بوده است

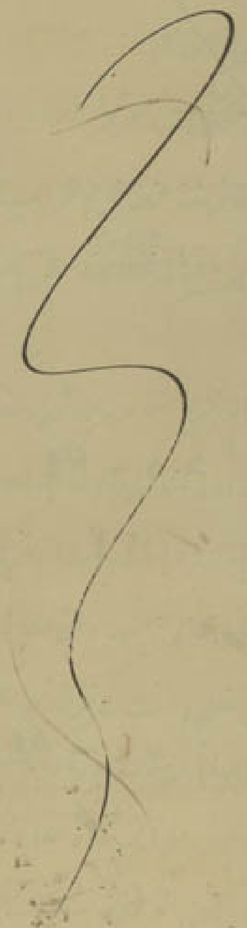
متمایز که در اول ادامه جنگ گرفتن بیت در هم پیچ حاضر شد.
بوده شمال [illegible] ترکمان و تاشقرغان و از [illegible] و پنجاب [illegible]
و چیز و افغان که از [illegible] سعادت مشهد و اطراف وطنی هم
مر رفته و این خبرت [illegible] زیاد بعد که ترن تا ده ساعت

پس از مها

پس از میانه شدن مسطلح کردیم داین اشخاص در بیت گرفتن [illegible]
نزاع میرفته اند هم دیگر را غفلتاً تعقیب کنند. و فقره [illegible]
و بعد از اینکه بیت فروختن قیمت بیت را به پول ایران [illegible] میگفت
اما باز نصف پول [illegible] را داده و بر این با قیمت بیت [illegible]
داشته

پس از عزیمت از [illegible] از [illegible] صاف [illegible]
دفعه از گذشتن از [illegible] و کوه ها [illegible] در بعضی جاها
[illegible] راه آهن بسیار خوب بود [illegible]
با بست اهار

در ساعت یازده [illegible] بعد از ظهر از [illegible] شد که [illegible]
از دور ملاحظه نمودم آثار قلعه را که در کتاب قبل [illegible] مذکور گردید
[illegible] دیوارهای این قلعه [illegible] بر پا بوده و [illegible]
تا صد سال دیگر بر پا خواهد ماند و تمام دیوارهای این قلعه از [illegible] گل
ساخته شده و [illegible] در [illegible] شد

دل در باب گوک تپه دولت روسیه خیال خوبی نموده‌اند

است که قرار داده‌اند که بعضی از ~~اسرا~~ سنگریان به سیبری نفی شده

و به بعضی جا روانه نمایند تا اینکه در آنجا مشغول کشت و زرع شوند

و اگر این کار سر بگیرد بعدها حاصل بعد از مدتی چند این تپه زیاد

خواهد کرد

بعد از انقضای ۷ ساعت به قزل ارباط عشق آباد رسیدیم و این

شهر که سرحد مابین روس و ایران است ۳۰۰ ~~سه~~ میل از

بحر خزر فاصله دارد و در این محل ما تنها کسیکه با دوست

حبیب خداحافظی نماید راه آهن را وداع نموده و مصمم سوار

ر ۲۰۰۰ میل راه کردیم و این تا در فاصله مقداری بعید

که به جهت مسافرتم یقینی نبود

فصل چهارم

نادر در قفقاز بحر خزر

قبل از اینکه شروع بشرح مسافرت خود بتمام قرابت کنم شرح
مختصری در باب راه‌های نادر در قفقاز و بعضی جزئیات
دیگر آنجا داده شود

در کتابی که سابق تالیف کرده ام شرح اینها بزبان انگلیسی مفصل بیان
کرده ام است ولی چون از آن زمان الی حال در کلیه امور آنجا اطلاعات
~~کلی~~ زیادی پیدا شده است لابد است باز شرح مختصری
از احوالات جنگهای آنجا ~~نادر~~ نمود و این فصل را ضمیمه کتاب
سابق کردم و بر همه کس معلوم است که بغیر از من [illegible]
هیچ کدام از سیاحان خارجه دو مرتبه در دو زمان مختلف از یک
شهر عبور نموده اند و به همین دلیل آنچه در این فصل ذکر می‌گردد
بیان [illegible] یقینا تحقیق از دیگر مطالب کتاب بیان
[illegible] و اهمیت زیاده تری ندارد تا آنکه [illegible] شود

۵۸ - ۶۹

۲۲

۷۰ - ۴۸

۱۶ ۴

که فقط مقصود من از بیان این فصل ذکر ۴۰۰ میل راه آهن است
که ژنرال آننکف در حوالات سرحد ایران کشیده است چونکه
بر تمام پلتیک‌دانان معلوم گشته است که پس از احداث این راه
وضع خراسان نظراً بکلی تغییر کرده و پلتیک دولت روسیه بکلی
دیگر شده است

ارتباط کشتی‌های تجارتی در بحر خزر ——— نباید هیچ تصور
نمود که تمام جهازات کشتی‌های کمپانی مرکزی از بادکوبه
به اوزن‌اده می‌آیند چونکه از ۱۸۸۹ ببعد کشتی‌های دیگر
مابین حاجی ترخان و تاریخچه عبور می‌نمایند و اکنون اگر
شخصی بخواهد از لندن و لاهه اسباب حرکت کرده مسافرت از این
راه بکند قدری کمتر می‌باشد ولی اگر کسی که شخص مستقیماً از حاجی
ترخان به اوزن‌اده برساند موجب مخارج زیاد است که از سمت
سواحل غربی به بادکوبه آمده و از آنجا داخل ماوراء قفقاز
و ماوراء بحر خزر گردد ولیکن از قراریکه شنیده‌ام امسال
از زمستان

از زمستان سال قبل الی حال به روز ... بادکوبه بعده
و از آنجا دوباره عودت می‌نماید و معلوم است که این کار باعث
ازدیاد تجارت و عبور و مرور مسافرین این راه گشته است

تیمور راه آهن کراسنوودسک ——— وقتیکه من در اوزون
اداه بودم گفتگوی کشیدن راه آهن از اوزون‌اداه الی کراسنوودسک
در میان بود ولیکن از جانب دولت روسیه و وزارت
جنگ حکم برخلاف میل ژنرال آننکف صادر گشته چونکه
امتیازیکه کراسنوودسک بر سایر بنادر دارد اینست که عمق آنجا
باندازه ۲۰ الی ۲۵ پا می‌رسد و حال آنکه سایر بنادر دیگر
تماماً بیشتر از ۱۲ الی ۱۴ پا نمی‌باشند و ~~...~~ و دولت
روسیه به ملاحظه ازدیاد این حمل به بادکوبه و ترقی تجارت
و آبادی ماوراء بحر خزر بسبب (خصوصاً اگر راه آهن
کشیده شود از ... اوز ... منتقل نماید) و نباید نظامی این ~~...~~
حمل را اجتناب ... است ولی برای ...

که دهنه بندر ... عمق در آسیا واقع ... بندری است که
در تمام مدت زمستان آب آنجا منجمد گشته و کشتی‌ها را از
ورود به بندر ممانعت می‌نماید ... ولی ... ال
این کشف ... مسئله برخلاف عقیده دولت روسیه بود
از قراریکه معلوم ... حتی‌المقدور در ... این راه ...
سعی خواهند نمود ... دائماً می‌گفت
که ... در ... بجهت ورود کشتی بیشتر از ۱۴ پا
عمق لازم نباشد ... عمق ... خواهد داشت
و از ... دیگر هم هیچ جای ... بیشتر از اوزن
ادا نباشد ولی از قراریکه ... در ... این راه
که قریب ۳۵ میل می‌شود ... به جهت
اینکه ... این راه لابد بواسطه ارزانی کرایه
حمل مال التجاره ... می‌کرایه ... بجهت حمل ... از
اوزن ادا ... بار ... ده کوپک کرایه گرفته می‌شد

اما اگر این راه

اما اگر این راه درست بشود مقدار کرایه ۵ کوپک خواهد
بود
خلاصه اگر دولت روسیه خیالشان را در باب کندن این راه
قوت دهد از نزدیکی ملاکاری که ~~بفاصله ۴۴ میل از~~
~~اوزن ادا~~ فاصله‌اش از اوزن ادا ۴۲ میل می‌باشد
شروع شده و بعد از آن ۸۵ میل را در کرای ...
ختم می‌گردد
در این نزدیکی بالاخانی و کاراجیک بجهت آوردن
نفت ۶۰ میل راه آهن کشیده بودند ولی اکنون ذکر می‌شود
که چون نفت از بالاخانی دیگر آورده نمی‌شد آن راه آهن را
برداشته‌اند و چون ... از ... عبور [illegible]
این مسئله را درست اطلاع ندارم و اینکه نفت از این جهت حمل
می‌شد بواسطه عدم کارخانه تصفیه نفت در ساحل شرقی ...
بیشتر می‌کرایه از آنچه حالیه از باکو حمل می‌شد

کارخانهٔ قزل اوزن — در قزل اوزن که صد ۱۶۰
میل از ... واقع گشته است یکی از مهندسین انگلیسی مقیم
در روسیه کارخانه به مخارج ۵۰۰۰۰ لیره برای ساختن
لکوموتیف و سایر اسباب های دیگر ساخته است ولی به این شرطها
که تمام عملیات از اهالی روسیه باشد و مصالح لازم را نیز از آنجا
ابتیاع نماید و [illegible] و تمام چراغهای این
مکانها را ... آمودریا با الکتریسیته روشن مینماید
سال گذشته پول زیادی به جهت ساختن پل [illegible] و ...
و پل جدیدی فرستاده شده است تا اینکه ... را [illegible]
مجدد قزل اوزن را از صد میل که اهالی ایران محافظت
نمایند و ... این بلوچستان هم در همین خاطر گرفتار میباشند
و بسیار واضح است که محافظت این جزء راه ها از کارهای جسیم
صعب ... و بسیار مخارج میباشد
در زمانی که ... گذشته بودم موسیو ... سازنده پل اوزن
و تجنه در عقب

و تجنه و مرغاب نیز ... داشت و میگفت که چنین قرار داده
که پل چوبی تجنه را برداشته و پل جدیدی از آهن ترتیب دهیم
و به جهت مخارج این کار ۴۰۰۰۰ لیره از جانب دولت
فرستاده شده است و هم چنین ذکر میکند که در باب پل مرغاب
که در مرو میباشد نیز همین خیال در پیش است ولی با وجود اینکه
... در ... پل جدید را ابتدایی کرده اند
تغییر این ... [illegible] چندان فرقی نخواهد داشت
به جهت اینکه چنانچه بعدها ذکر میشود پل اوزن را از چوب
در مدت ۱۰۰ روز به مخارج ۴۰۰۰۰ لیره تمام
نموده ولی در ... بعضی جاهای او را خراب
... هم خراب ... برای ... اسلام
آن به کلی ... باید او را نیز ... چند ...
... اوزن بوده تا آنکه ... ساحل اطراف ... (چنانچه اگر ... نصف میل ...
... واضح است)
و در این صورت اگر این ... جات ...

Charjui

ساختن پل بسیار محکم نمایند لهذا برای اینکه هر گونه [illegible] داشت
گذرانی در رود اکزوس ——— وضع رودخانه اکزوس بسیار
با سابق فرق کرده و کشتی رانی در رود آن هفته‌ها در چارجوی
بسیار ~~[illegible]~~ آسان گشته است چونکه سابق برای بواسطه ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ اخراج که در مذهب موجود بود مجبور ~~بودند [illegible]~~
~~[illegible]~~ مال التجاره و قشون را از اینجا
حمل می‌کردند ولی اکنون این [illegible] رفع شده فعلاً حمل و نقل
انبار [illegible] به افغانستان فایده کلی به دولت روسیه رسیده و بر
اقتدار [illegible] در اینجا [illegible] افزوده گشته است و در سابق برای
[illegible] (۴۰۰ میل را) یک هفته وقت لازم بود
ولیکن اکنون مدت مسافرت از سه الی ۴ روز گشته و [illegible]
[illegible] ظاهر می‌شود

[illegible] در مرو [illegible] اینجا ——— [illegible] ملاحظه [illegible]
در مرغاب بفاصله ۵۴ میل از مرو [illegible] است [illegible]

انارنمی

ان زمین اکنون حاصلخیز و قابل زرع گشته است ولی در سابق گمان
می‌نمودند که آب این زمین هرگز بکلی تمام نخواهد گردید لیکن پس از
آنکه [illegible] کورنل بولکلی این [illegible] است [illegible] که از مدتی دیگر
این زمین خشک خواهد گردید و یکی از مهندسین انگلیس [illegible] که در آنجا [illegible]
[illegible] شاه [illegible] تحقیق کرده است
در سنه ۱۸۹۰ در زمانیکه دولت روسی انگلیس را از ماورای خزر
بیرون می‌نمود بواسطه [illegible] این [illegible] مجبوراً از دولت انگلیس
خواهش نمود که مهندسی برای [illegible] این [illegible] و دولت انگلیس
بنابر خواهش او سرکلن [illegible] ~~[illegible]~~
مهندس که در زیر [illegible] ساخته بود در مرو فرستاد ولی
از قراریکه مهندس مذکور اخبار داده است وضع سابق را هم [illegible]
[illegible] از [illegible] ~~[illegible]~~ ساخته از
از قراریکه معلوم می‌شود [illegible] [illegible]
[illegible] چونکه در [illegible] دولت روسیه [illegible]

که اینجا اگر این سد بسته گردد ۸۰۰۰۰۰ جریب زمین
برای زراعت موجود خواهد گردید و قبل از اینکه گفته که این
مزارع ۳۰۰۰۰۰ جریب خواهد بود ولی اکنون تقریبا
با هزار ۱۸۰۰۰ جریب زمین را میتوان مشروب کرده
در زراعت [illegible] و این ~~[illegible]~~ و بولکیفلی
برای تعقیبه [illegible] که در این اواز یعنی ۱۰۰۰۰۰۰ نفر میتوانند
مسکن نمایند و ملکیه خانواده از مسلمین چینی و ترک از کلی
کوچانیده و در مرو آورده اند ولی الان اکنون قریب پنجصد خانوار
از ایل ارمنی [illegible] بزرگی جا بجا هجرت کرده جهت در این [illegible]
محل و جا ساخته اند
مکان دیگری که در این ملک موجود و قابل زراعت می باشد
~~[illegible]~~ زمینات واقع
ما بین ساحل رود اموداریا و [illegible] و چون دولت
روسیه بملاحظه تجارت بخارا خیال دارد که مجاری این رود

را از [illegible]

و اگر دولت روس خود مایه امید می رود که بعد از این اینکه
نیز این زمین آباد گردد

واگنهای بارکشی ماوراء بحر خزر —— وضع واگنهای بارکشی
ماوراء بحر خزر نسبت به سایر واگنهای دیگر اختلاف دارد
واگنها از روی تحقیق معلوم گشته است ۱۲۰ الی ۱۳۰
بلکه [illegible] در تمام این خطوط موجود است و عده مجموع
واگنهای بارکشی که در راه [illegible] تقریبا ۲۰۰۰ عدد [illegible]
~~[illegible]~~ گردد [illegible] ۱۵۰ عدد واگنهای [illegible] جهت
حمل نفت و آب موجود بکار است ولی گویا از این جهت
~~[illegible]~~ بملاحظات تجارتی و فنون
[illegible] این واگنها [illegible] خواهد گردید ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ —— خطوط تلگراف ماوراء بحر خزر
از بحر خزر الی سمرقند و تاشکند خط تلگراف دولتی [illegible]

و از اینجا خطی بطرف قزل اروات ممتد شده و از آنجا بخود
کشیده در استراباد ختم میگردد و خط دیگری نیز از کربنت
الی سرخس کشیده شده است و از مرو الی تخته بازار و از
چهار جوی الی خیوه و از مرغاب [illegible] راه آهن نیز الی
خط سیم [illegible] خط تلگراف موجود میباشد
از چهار جوی الی ترمز نیز از راه دریا اگر دولت
عبور میکند ولی از قراریکه میگویند در سایر جاهای
دیگر باستعانت کبوتر نامه هم خبر میرسانند
اگر از سرخس با تخته بازار دولت روسی خط تلگرافی را
با خط تلگراف هندوستان و افغانستان از طرف کابل
هرات وصل [illegible] آنوقت خط تلگراف هر روزی
مشکل [illegible] الی هند موجود میگردید ولی دولت
روسیه خیال میکند که اگر این کار صورت بگیرد اقتدار
دولت انگلیس دست و [illegible] در [illegible] محقق ~~میگردد~~
کشیده باشد

گذشته [illegible] از دریا [illegible] میگردد ولی اگر خوب
ملاحظه نماید [illegible] این خط تلگراف هایی که به [illegible] دولت
انگلیس [illegible] ندارد
سرعت حرکت راه آهن ـــــ سال گذشته که در ماورای
بحر خزر بوده مدت [illegible] از ازون آدا الی سمرقند که
۹۰۰ میل راه است هفتاد و دو ساعت طول کشید ولی اکنون
آن ترنهای سال گذشته مبدل شده است به ترنهای چاپاری
و تجارتی و اگر شخص با ترن چاپاری حرکت نماید مدت مسافرتش
هفت ساعت خواهد بود و ده ساعت این مقدار را نیز
در مهمانخانه [illegible] راه آهن توقف مینماید ولی اگر بخواهد
با ترن تجارتی حرکت نماید مدت مسافرت ۵۱ ساعت
زیاده تر خواهد گردید و اکنون در عقب ترن آهن ترن دیگر
افزوده اند و این ترنها فقط برای قهوه خانه معین ~~[illegible]~~
شده است و [illegible] این ملاحظه تمام قهوه خانهای [illegible]

در نزد ملاحان مرباشد موقوف کرده اند

مخارج و منافع راه آهن ماوراء بحر خزر ——— صورت
مخارج و مداخل راه آهن ماوراء بحر خزر را بعض اوقات منتشر نموده
طبع کرده اند و بعض اوقات هم هیئت تنزال آنچه کشف اطلاع
داده است از قراریست که ذکر میشود
در سنه ۱۸۸۷ پس از آنکه مقدار منافع و مخارج را هم
سنجیده اند ۴۰۰۰۰ لیره ضرر کرده بودند ولی در ۱۸۸۸
۱۰۰۰۰ لیره ضرر کرده بودند و بموجب سال ۱۸۸۹

Savaa Nermya

نیز امید داشتند که مانند سال قبل تنزل نماید لیکن نبود و دنیا
انتشار داده شد که مخارج سال ۱۸۸۹ از روی
تحقیق ۱۳۴۱۷۲۴ لیره بوده و مقدار مدخول با اندازه
۷۰۰۰ لیره از این مخارج اضافه بوده است ولی اینهم
هیئت تنزال آنچه کشف داده آن سال ~~بموجب~~ بموجب مذاکره
منعقد شد از این مقدار کمتر شد

موسیو ویشن

Vishnegradski

موسیو ویشنگرادسکی که وزیر مالیه (فواید) دولت روس است
و در سال ۱۸۸۹ در فصل پائیز به ماوراء بحر خزر رفته بود
در ~~بعبکه~~ بوجه آن سال می‌نویسد که مخارج راه آهن
ماوراء بحر خزر ۲۳۵ ۲۸۷ است و این مقدار با آنچه
سابق ذکر شد اختلاف زیاد دارد و همین وزیر مخارج سال
۱۸۹۰ را ۴۰۷۶۲۸ لیره محسوب داشته است
ولی از قراریکه ذکر می‌نمودند در این سال ۲۹۰۰۰ لیره
زیادتر از مخارج عاید کمپانی ایشان گردیده بود
سایر تجارت‌های دیگر ——— بر همه کس معلوم میباشد
که سال بسال حمل و نقل مال التجاره از این راه بیشتر میگردد
مثلاً مجموع وسایل مال التجاره که در سال ۱۸۸۹ از این راه حمل گشته
۲۱۷۴۱۸۸۰ پوند یا ۳۵۰۶۷۵ تن بوده است
تا حال ۹۰۶۹۰۸۱ پوند یا ۱۴۶۲۷۵ آن پنبه
و ابریشم و سایر چیزهای دیگر که از اسباب مرکب ورود

وارد شده است [illegible] و از آن تنگه و سایر جاهای دیگر که
از روی جاهایی خریده اند
با همین راه آهن داخل ماوراء بحر خزر و بخارا و ترکستان شده است
تا سال ۱۸۸۸ این صد و نود و چهار [illegible] فرق کرده است ولی مقدار
پنبه و پشم و ابریشم و میوه‌های خشک و چوب تنها که از آسیای مرکزی
داخل روسیه می‌شود در سال گذشته صد ۱۲۷ [illegible] زیاد
[illegible] و با آن هم روز بروز ترقی می‌کرده
تنها همین مال التجاره‌ها که سال بسال زیاد گشته است پنبه است
که از آسیا به اروپا می‌رسد مثلاً پیش از آنکه این راه آهن ساخته
شود همه ساله مقدار ۹۶۸۰ تن پنبه از آسیا به روسیا و اروپ
حمل می‌کردند ولی پس از ساخته شدن این راه برای
مقدار پنبه افزوده گشته است

در سال ۱۸۸۸ تا آنجا ۱۲۱۴۲۷۴ پوت یعنی
۱۹۵۵۵ تن پنبه حمل شد و در سال ۱۸۸۹ [illegible] مقدار آن
۲,۲۰۰,۰۰۰ پوت یا ۳۵۴۸۴ تن رسید که

در ژانویه

در ژانویه سال ۱۸۹۰ حمل شد ۲۵۲۸۶۰۰ پوت یعنی
۴۰۷۷۴ تن می‌باشد که ۱۹۴,۲۲۹ پوت یا ۳۱۱۶ -
تن از این مقدار از بخارا وارد روسیه گشته است و حال [illegible]
از روی آنچه در این کتاب حمل گشته است [illegible]
که به سال گذشته چه قدر را [illegible] اخراج شد و آنچه قطع
نظر از [illegible] می‌گفت که در این سال به اندازه
۴۰۰۰۰۰۰ پوت پنبه حمل خواهد شد به جهت اینکه اکنون
در اوزون ادا قریب ۲۵۰۰۰۰ پوت پنبه در انبار
موجود می‌باشد و با این راه [illegible] ۲۰۰۰۰ پوت حمل می‌گردد و حاصل
راه آهن در این پنج ماهه اول سال به واسطه ترقی این تجارت
عمده قریب ۵۰۰۰۰۰ ر. از حاصل سال ۱۸۸۹
زیاد تر شده بود

دولت روسیه به واسطه اینکه زراعت پنبه بیشتر بشود ۱۷۰۰۰
جریب [illegible] زمین را از اراضی ترکستان [illegible] به تجار [illegible] ایشان

مرکزی بوده سالها واگذار بمنفعه ولی اینجا تشریف کرده باز بوده

سال اول بهیچوجه از آنها اجاره دریافت نمایند

گمرکخانه — بواسطه این تجارت عمده که در ماوراء بحر خزر

دارند، اداره حسبه دولت روسیه گمرکخانه ای چند در آن

صفحات بنا کرده است

اصل گمرکخانه در اوزون ادا میباشد ولی در قزل اروات

و عشق آباد و آرتیک و کاکا آبها و دوشاق و تجنه و در سرخس

و مرو و یولتان و تخته بازار نیز محل جهت اخذ گمرک

ساخته اند

در اوزون ادا از تمام مال التجاره های خارجه که از سمت

بحر باکجا وارد میشود صد دو نیم گمرک گرفته میشود و همچنین

از تمام مال التجاره ای که از خشکی از اروپ و چین و ایران به ماوراء

بحر خزر و خیوه و بخارا و ترکستان میرود همین گمرک دریافت

میشود ولی اگر این مال التجاره ها از اوزون ادا به روسیه اروپ

و مکانهای دیگر

و مکانهای دیگر حمل شود صدی پنج گمرک گرفته خواهند شد

اگر این مال التجاره ها از بخارا و خیوه و ترکستان باشد

در اوزون ادا گمرک گرفته نخواهد شد و همچنین اگر مال ال

تجاره ایران از سمت عشق آباد و مسائل دیگر بحر ماوراء

بحر خزر داخل روسیه گردد از گمرک دادن معاف میباشد

انبساط تجارت — چنانچه ذکر شد حالا این خطراه

این مال التجاره خارجه را به ماوراء بحر خزر و خراسان و بخارا

و شمال افغانستان و روسیه ترکستان حمل و نقل میشود

و از آن ولایات در عوض پنبه و ابریشم و پشم و خز

و محصولات شرقی نیز بهمراه بمغرب نقل میشوند و دولت

روسیه بهیچ اندازه زوال این کف جهت ساختن این راه بسیار

اهتمام داشته باشد چونکه الکون این راه برای او وسیله

ساختن اهالی آسیا با نفوذ حرکت عظیم و نفوذی که در تبیع

آنها قرار داده باشند

سهولت مسافرت اهالی انگلیس ـــــ مسافرت اهالی
انگلیس به ایران از این راه بسیار آسان می‌باشد ~~و اکنون هم~~
ولی چنانچه سابق ذکر شد دولت روسیه نمی‌خواهد که اهالی
خارجه از مملکت او عبور نمایند لیکن اکنون بواسطه ازدیاد
تجارت شخص می‌تواند از آن مملکت عبور نماید بدون اینکه
شناخته شود اما اگر اتفاقاً در بین راه [illegible] اطلاع از احوال — سر صفحه
او پیدا نمایند دارد نشست [illegible] از آن عبور او داده نشود
مجبوراً او را دوباره برگردانند و گویا مقصود خیال دولت
روسیه این است که اشخاص خارجه پنهان از وضع مملکت
او اطلاع پیدا ننمایند (خصوصاً دولت انگلیس)

از دریای خزر راه آهن ماوراء بحر خزر ـــــ سابق بر این از راه
این ملاکان و کرای نوودسک [illegible] ذکر دیده ولی از قرار
معلوم اکنون شروع به کشیدن این راه کرده‌اند دارالسلطنه [illegible]
را [illegible] که به سرحد و نقشه [illegible] کشیده‌اند انتداد داده‌اند

در خیال اتمام

در خیال اتمام می‌گفت که از اتمام [illegible] تا ماه مه ۱۸۹۰
با تمام خواهد رسید ولی کاتبی ثابت که در ماه اکتبر ۱۸۹۰
به انگلستان رفته بعد اطلاع داد که دولت روسیه خیال انبساط
راه سرحد و همه راه‌ها را دارد و کلای [illegible] اطلاع رسید که قرار
همه گرفته است که این راه آهن را که به مقدار ۴۷۸۵
میل است در ده سال تمام کرده و به راه آهن سیبریا وصل نماید
(مخارج این راه را از ۳۵ الی ۴۰ میلیون لیره تخمین زده‌اند)
و اگر این نقشه انجام بگیرد لابد از سمت ناکته شروع کرده و در پیش
هم خواهند [illegible] و نقطه تقاطع این خط را با خط روسیه اروپ
در [illegible] قرار داده‌اند و نیز در این خیال می‌باشند که راه آهن
~~[illegible]~~ از کاری بیست
به تجدید و ترقی بکشند و اگر این خط تمام گردد دولت
روسیه قریب ۸۰ میل به هرات نزدیک‌تر خواهد بود
از دریا و راه آهن اروپ در عرض [illegible] این خط ـــــ هرات.

را این ما در او قفقاز را در اروپ واقع نمایم که او هم
تا قراتی که در خط والادی قفقاز وتزوفک
نشده است دوباره از جانب دولت ملکم از دیاد این
خط فاده کنند است و بعضی دیگر مرگویند که
دولت روسیه خیال دارد که خطوط راه این
روسیه مرکزی را از ست ولها خط تزوفک
و تاریخشینی وصل نماید و چنین بعضی دیگر گوینه که
درای تزوفک بدنی تهای ولادی قفقاز و تفلیکا .
خط راه این تفلیس و باقوم در کو. قفقاز سوراخ خواهند
شد ولی مخارج اینها بسیار خواهد گردید چونکه مرابع تقریباً
۵ میل زا. کوه را سوراخ نماید
از گفتن تمام اینها را. با چنین نتیجه رسید که دولت روسیه
برای خیال است که خطوط راه آسیا را با خطوط اهل
اروپ وصل نماید

وضع و رفتار

وضع و رفتار روسیان در ماوراء بحر خزر —— در مدتیکه در
ماوراء بحر خزر متوقف بودم چنین ملاحظه کرده و تاریخ
نگارنامه فرستادم
اگرچه از وضع و اخلاق روسیان بسیار چیزها نشنیده بودم
ولی اکنون برای العین مشاهده کردم که در این قطعه زمین مردمانی
تمکن کرده‌اند دائم الخمر و عیاش و ولگرد و دلیل این مطلب
است که دولت روسیه این اشخاص بیکاره و هرزه
روسیه اروپا را به این ملک رو لشکر نماید تا آنکه شاید در اینجا
تربیت شوند ولی نمیدانم که اسباب امور. گرای نوع اشخاص
در این جا بهتر فراهم می‌آید و بهمین واسطه در هر شهر کهای جیران
این مردمان اختلاط میکنند و اهالی آنجا را از شیء بری نمایند
اگرچه من این مطالب را از روی صحت و بدون غرض جنت روزنامه
نگار نوشتم ولی صریح ذالک باعث برای شد که دولت روسیه
~~کلیه حکام و ... ان ملک~~ گرانه وضع بی نظر آن ملک

آگاه گشته و تمام حکام و فرمانروایان آنجا را عوض نمود مثلاً
ژنرال کماروف را که حاکم ماوراء بحر خزر بود معزول و محبوس کرده
و بجای او ژنرال کوروپاتکین را منصوب نمود هم چنین کلنل
الیکانف را که در مرو بود به سمت تفلیس قفقاز فرستادند
خلاصه جمیع صاحب منصبان افغانستان و بخارا و تاشکند را معزول
کرده و بجای آنها دیگران نصب نمودند ولی ~~ژنرال انتهاف~~

ژنرال انیکف در این عزل و نصبهای خود تقصیر نمود ولی از
قراریکه ذکر کردیم در سنه ۱۸۹۳ معزول گشته و ادارات او را
به ژنرال کوروپاتکین واگذار نمودند

دولت روسیه بملاحظه این تغییرات در ۲۹ ماه مارچ ۱۸۹۰
اداره مخصوصی برای ماوراء بحر خزر در دست چهار نفر بوده
برای نصف و آن چهار نفر نظامها را مجرا کرد در کتاب سابق شرح احوال
مذکور شده بود از جزو اداره خارج نموده یا آنها صاحب منصبان
روسی قرار داد (که به جهت بسیار یکی از آنها سالیانه ۱۲۰

وظیفه برقرار نمودند) و معلوم است که به همین واسطه خیلی ریتیک
منسوبی ماوراء بحر خزر افزوده گشته و وضع آنها روز بروز ترقی
خواهد نمود

ژنرال کوروپاتکین ـــ از جمله ملاحظاتیکه اکثراً بر ترقی ممالک
ماوراء بحر خزر افزوده است یکی هم اخلاق و صفات حمیده حاکم جدید
است چه حاکم سابق شخص بسیار افتاده و بی دست و پا بخت
و علم جنگ بانزوده کوهستانی دارد و در شغل لشکری حاکم حالیه
شخصیست کافی و با علم و از همین است که در جنگ اول شخص ایشان
مرکزی محسوب میگردد

ژنرال کوروپاتکین در سنه ۱۸۴۸ متولد گشته و در سن بچه و سالگی
در قشون ترکستان ~~...~~ قبول شد و با آنها در جنگ
سمرقند رفت
پس از آنکه این شخص در سنه ۱۸۷۴ از مدرسه خارج گشت تا مدت
یکسال در الجزیره بود و در آنجا با قشون فرانسه ملحق شده و گاه با

در علم جنگ چند ابرهیه تالیف نمود و بعد از مراجعت از آن
حدود با سیاسی برگزیده امد و در جنگ خیوه از جانب دولت
روسیه بواسطه زخمهای چندی که در آن جنگ خورده بود نشان
سنت جارج برانی [illegible] شد و در سنه ۱۸۷۶ او را بجهت
انجام بعضی امور نزد یعقوب بیک فرستادند و در همین سال
کتاب [illegible] دیگری تالیف نمود
در جنگ روس و عثمانی ریاست قسمتی از قشونها با او بود
دیگر بعد از اتمام این جنگ او را بریاست [illegible]
اسیای مرکزی برقرار کردند و در همین موقع کتاب
تاریخ [illegible] از دولت انگلیسیه تالیف نمود در ۱۸۷۹
[illegible] ریاست قوه ترکستان را
باو واگذار نمودند و در اسیای مرکزی چندین فرستادند و در این
سال بواسطه اظهار [illegible] کفایت در جنگ [illegible]
[illegible] اشتهار زیاد بهم رسانید و در ادارهٔ
وزارت جنگ

وزارت جنگ بست بلند بیرون [illegible] و کلاتل کل قشون
اسیای مرکزی [illegible] کردید و در همین موقع کتاب دیگری
در باب [illegible] قشون روس [illegible] تالیف نمود [illegible] این کتاب
جمیع قشون روس قبول نمودند و [illegible] جنگی [illegible]
قرار داده اند

از تمام این مطالب مذکوره معلوم میشود که این شخص
بسیار دانا و با کفایت [illegible] و دقیق است که وجود
چنین شخص در [illegible] بسیار لازم دارد [illegible]
[illegible] حاصل خواهد [illegible] و در هر سالی
از جانب دولت ۴۰۰ [illegible] مواجب و ۹۰۰
[illegible] چه برای او تعیین کرده اند [illegible]
[illegible] سال [illegible] از مواجب [illegible]
[illegible] است و بسیار داخل است که این
حکومت این شخص بر حکومت [illegible] تمامی بسیار ترجیح دارد

چونکه از طفولیت در این ممالک بزرگ شده و از تمام کارهای
آنجا با اطلاع می باشد
سوبو لیریز بعهده از جمع روسیان تدابیر دفع اسباب
برکنار در سرحدات انگلیس و مطالب پیشگیران مرز دو
اطلاع دارد ~~[illegible]~~
چنانچه ذکر شد ژنرال وروسکی [illegible] زرنک
وهنکو و ل ژنرال رسان یک مامور سابق سخن [illegible]
آرام و [illegible] جر
ملاحظه عزل مامورین سابق و نصب این سه نفر و فتح ماوراء
بحر خزر لازم است بیش بسیار نیز فواید مصرف چنانچه در همین
چند روز اطلاع رسید که ژنرال کوروپاتکین هم تعمیرات
که تمام اهالی خارجه را از ماوراء بحر خزر بیرون نماید
بتراز آن نیک نفر انگلیس که ~~[illegible] دولت روسیه از انگلیس~~
~~[illegible]~~ که سابق ذکرش مذکور شد

استقلال دولت روسیه در اسباب مرکزی ــــ دولت
روسیه از ۱۸۸۵ الی حال استحکام و استقلالش روز
به روز بیشتر اسباب مرکزی افزوده، نمونه آن در اینجا
ملاحظه کنید مسائل واقعه زمان بین بحر اسود و رود آمو که ذکرش
~~[illegible]~~
وراء این شمال قفقاز ~~[illegible]~~ [illegible] مفصل ذیل را [illegible]
مذهب [illegible]
[illegible] این شمال قفقاز الی [illegible] تفلیس با [illegible]
انضباط تجارت بحر خزر
تیز راه آهن کراسنوودسک
از [illegible] ماوراء بحر خزر
تیز حکام ماوراء بحر خزر
[illegible]
[illegible]

سرحدات افغانستان

بزرگ کردن صاحب منصبان خارجه در قشون بخارا

ساختن راه آهن سرحدی در تاشکند

داخل کردن خانهای آسیای مرکزی را در سرحدهای روسیه

خلاصه از تمام این بناهای مذکوره معلوم می‌شود که چقدر

بر استحکام واستقلال دولت روسیه افزوده گشته است

واز طرف دیگر ملاحظه نمائیم دولت انگلیس انگلیسیه

نیز در سمت هندوستان بعضی به همین نحو بناها ساخته

وآماده جنگ می‌باشند ولی امید داریم که جنگ این دو دولت

هیچوقت سر نگیرد واز قرار معلوم چنین می‌باشد چونکه

به تجارب معلوم گشته است که دو دولت رقیب حاضر

جنگ دیرتر از دولت بی خیال و آسوده با هم جنگ

خواهند نمود

وضع سابق آسیای مرکزی —— اگر وضع سابق

آسیای مرکزی

آسیای مرکزی را ملاحظه نمائیم می‌بینیم که اکنون جمیع

آن ممالک در صلح و آسوده‌گی زیست می‌نمایند ولی از

طرف دیگر امید می‌رود که این دو دولت قوی روسی

و انگلیس از این نزدیکی با هم مقابل گردند ولی امید می

داریم که دولت روسیه با نهایت اعتدال همیشه با دولت انگلیس

در حالت صلح زندگانی نماید

دولت روسیه اکنون کمی در وضع بیطرفی افغانستان تردید است

ولی تا قریب ۱۵ سال دیگر افغانستان استقلالیت

در جلو نزاع این دو دولت و بعد از رفع این نزاع کوچک

و بسیاری نیز به همین حالت اداره و تا آنوقت هم ممکن است

که این دو دولت بوسایط دیگر با هم متحد گردند والا اگر

خدای نکرده آتش جنگ شعله‌ور گردد در قشون بسیار رسد

در میانه تلف خواهند گردید

فصل پنجم

در بیان آمدن از عشق آباد به قوچان

stewart

ورود عشق آباد — پس از رسیدن به عشق آباد شخصی را که کلنل
استوارت از خراسان به جهت بعضی اسباب من روانه نموده بود ملاقات
کردم و این شخص خیمه و اسباب را که همراه داشت در آن سمت سرحد
گذاشته و خودش به ملاقات من آمده بود و نوکرهای سابق من را که هیچکدام در عشق آباد
را همراه نیاورده و از بعضی این نوکرها که به جهت من روانه نموده بودند
زبان فارسی نمی‌دانستند و هیچ از آنها به کفت چیزی دیگر نمی‌گفتند و دیگر
اینکه از دولت روسیه در سمت خراسان کسی را که مسافرین خارجه
را از آنجا به جهت داخل شدن در خراسان اجازه حاصل نمایند

Komaroff

ملاقات پس از رفع خستگی سوار شده به دیدن جنرال کماروف
که آن سال گذشته هم دیده بودم رفتم اما جنرال به سمت
سرحد رفته بود و از قرار یکه بعد معلوم گردید بعضی کارها
نموده بود که پس از رسیدن من به عشق آباد جنرال کماروف در سرحد بوده

زده شد بهم خواهش او را بجای آورده و تلگرافی خبر ورود خود را [crossed out]
باو اعلان نمودم و او هم خواهش نمود که من یک چند روز در منزل او
توقف نمایم و عشق آباد را که در آن گردش تمام دل چون من از دیدن عشق آباد
بخوبی مطلع بودم که غیر از بازار و خانه‌های روسیان و منازل قشون آنجا
چیز دیگری ندارد از ماندن در آنجا عذر آوردم تعجب اینکه مرا جاسوس
فرض نمایند بچشم و خواستم هم در این باب معقول افتاده و داد
عزیمت فرستاده شد

در سنهٔ ۱۸۸۱ که دولت روسیه ماورای بحر خزر را محاصره نمود عشق آباد
محل ترکمانان بود ولی دولت روسیه بزودی وضع آنجا را تغییر
داده و بر وسعتش افزود و در سنهٔ ۱۸۸۴ دارای ۳۰۰۰ نفر جمعیت بود
در سنهٔ ۱۸۸۶ عده قشون ساخلوی آنجا ۱۰۰۰۰ نفر بود و از آن زمان
تا حال نیز روز بروز بر جمعیتش افزوده شده است

عبور از سرحد —— پس از ترتیب احمال و اثقال و بار نمودن
آنها بحال خود یک ساعت بغروب مانده روانه شدم چونکه قصد داشتم که تا باب

کوه سوار

کوه سوار
در تنگه شده و از آنجا با اسبی که از مشهد با خود همراه آورده بودم سوار شوم
چنانچه سابق ذکر نمودم این شخص ایرانی زبان روسی را نمیدانست و این کار
باعث بر این شد که در دو ساعت بعد [illegible] راه را که خیال کرده
و به تنهائی [crossed out] این مسافت را که قریب چهارده میل مرکب
به چاپار و وقتیکه من به قریه رسیدم یک ساعت از شب گذشته بود
در میان راه عشق آباد و قوچان —— این راه که یکی از راههای
عمده میباشد بجهت دولت روسیه فواید بسیار دارد و در
سنهٔ ۱۸۹۱ بمحض اینکه دولت روسیه ترکمانها را مطیع نمود
بخیال این افتاد که این راه را متصرف گردد تا اینکه از آنجا
بتواند بسهولت داخل خراسان شود و علاوه بر این از آن جهت
هم در این ملاحظات باعث ترقی و سهولت تجارت گشته در حقیقت
خراسان و ترکمان را باهم مربوط نموده است ولی دولت
روسیه بملاحظه اینکه غرب آن حدود را متصرف شود
راه شوسه از عشق آباد الی سرحد با خرج خود و دولت ایران

فراهم نمودند که اتفاقاً از مشهد الی سرحد راه شوسه ترتیب
دهند تا اینکه از عشق‌آباد الی خراسان همه‌روزه کالسکه حرکت نماید
تا مرافقت تجارت بهتر جهت دهند و [illegible] دولت ایران هم
چون غیر از اطاعت چاره دیگر نداشت ژنرال کاسنکوفان
اطریشی را مامور ساختن این راه نمود ولی چون ایرانیان مقدار
همین راه را نساخته بودند که روسیان قسمت معتنابه(?) تمام
نموده داشتند. درخواست کردند که ساختن آن را در اراضی خود
بازگذارد دولت ایران هم ناچار اطاعت نمود و ژنرال کاسنکو
فان را به بهانه اینکه با حاکم خراسان درست رفتار نمی‌نماید
و با روسیان تمام راه دارد معزول نمود و ملک التجار را به
این کار مامور کردند و این شخص متقبل گردید که در مدت
یکسال مبلغ ۱۲۰۰۰ لیره این راه را تمام نماید
و همچنین در این راه به فواصل معین نقاط برای برداشتن اسب
و مراح به جهت مسافرین و بعضی منازل دیگر بنا نماید

قطعه از این

قطعه از این راه که شکل برده‌ام مشاهده می‌شود — این راه که تو است
۷۵ میل میباشد از جهت خوب [illegible] اما در یک [illegible] شروع
گشته [illegible] می‌آید و در نزدیک شهر راه به شکل [illegible] است
چونکه دارای سوراخ و [illegible] زیاد میباشد ولی اکنون به
جهت [illegible] که [illegible] از آنجا حرکت نماید مشغول [illegible] دیگر
آنجا گشته [illegible] گشته از [illegible] پیوند [illegible] راه
[illegible] ۳۰ [illegible] زیاد در دره [illegible]
[illegible] واقع [illegible] پل ساخته [illegible] ولی [illegible]
بلافاصله [illegible] که از ذوب برف جاری می‌شود
لابد [illegible] لازم میباشد اما دولت روسیه [illegible]
داده و در بعضی موارد به عوض پل [illegible] آن راه را [illegible]
سنگ [illegible] شکسته ساخته است [illegible] اکنون [illegible]
سنگ [illegible] را سیل برده و در فصل زمستان یقیناً عبور از آنجا
مشکل خواهد بود [illegible] از [illegible] این قطعه [illegible] عجالت

ماهیچی از میان دره گذشته (تقریباً سه میل) و به قریه باجگان
که متعلق به روسیه می‌باشد می‌رسد و تقریباً یک میل
از این نقطه قریه که سابقاً موسوم به آندان بوده است
سرحد روس و ایران واقع گشته است و در تمام این
راه یک نفر سرباز و مستحفظ از جانب دولت روسیه
موجود نمی‌باشد چونکه دولت روسیه احتیاج ندارد که
سرحد خود را از ایرانیان محافظت نماید ولی در
نزدیکی سرحد مشغول ساختن بنائی از سنگ
می‌باشند و گویا از قرار معلوم پس از اتمام سرباز
و مستحفظ در این نقطه قرار خواهد داد
باجگاه ایران واقع گشته است در قریه کوچکی که تقریباً
به فاصله ده میل از سرحد در پای دره اتفاق افتاده است
و در تمام این راه هیچ مکانی [illegible] مگر اداره
زنگ کاروان و در پای همین [illegible]

بلوچی:

به قسمتی بلوچی نفوذ دارند

جبال واقعه در سرحد ——— سلسله کوهی که از سلطان
این راه شروع می‌شود که در شعبه اینها از جبال البرز که در
سمت شرق واقع گشته است و این جبال البرز مانند دیوار
بسیار بزرگ در تمام سرحدات شمال ایران کشیده
گشته و در سمت غرب متصل می‌گردد به رشته جبال
قفقاز و از آنجا در سواحل بحر خزر رشته‌ای تا به دماوند
که قله‌اش ۱۹۴۰۰ پا ارتفاع دارد می‌رسد و بعد
بطرف استراباد و گرگان کشیده گشته و در آنجا بواسطه
جنگل بسیار مانند دسته سیاه [illegible] که از یک
هم جدا گردیده باشند به نظر می‌رسد و این [illegible] در
متصل می‌گردد به رشته جبال پاروپامیزان (شعبه از جبال
هندوکوش) و در این ناحیه سابق الذکر موسوم
شده است: جبال کوردداغ و کوپت داغ

در رشته جنوب دره آرنگ باسم آلاداغ دهها
کوه نام برده می‌شود و این دره فوق که در ما بین این جبال واقع
گشته است سطحی باندازه ۰۰۰ م یا از سطح دریا ارتفاع
دارد و ارتفاع قلل این جبال از ۸۰۰۰ الی ۱۱۰۰۰ پا می‌رسد
و از قراریکه ذکر شده از درجات خراسان تقریباً ۱۶
قله می‌باشد که بعضی [illegible] ارتفاع می‌باشند ولی در تمام
این رشته جبال بغیر از تپه‌های (چون برا) چیز دیگری دیده
نمی‌شود و در همین رشته جبال می‌باشد که اغلب ترکمانها
و قطاع الطریق ایران منزل نموده و یکباره از دره‌ها
تمرد آغشته و تعلل کنند و بر ولایات [illegible] و عابرین را
لخت می‌نمایند

راه اینکه دفعه گذشته ذکر کرده‌ام ——— از قراریکه ذکر
می‌نمایند دولت روسیه خیال دارد که ~~عشق آباد و خراسان~~
فیمابین عشق آباد و خراسان راه آهن دایر بکنند ولی

ولی از این

هرگز در این راه را آهن کشیده نخواهند شد چونکه چنانچه سابق ذکر
شد تمام این راه از بیابان دره و ماهورها گذشته و دارای پیچهای
زیاد می‌باشد و هم چنین در طرف سرحد ایران بزنجها بین باج
گاه و قوچان خیلی پیچ می‌خورد اما اگر از طرف قوچان تا
بخواهند راه آهن به مشهد بکشند بسیار سهل و آسان می‌باشد
چونکه راه تمام از وسط دشت مسطح می‌گذرد ولی این راه
هیچوقت به جهت دولت روسیه فایده نخواهد داد زیرا که قرار
معلوم اگر راه آهن از طرف مشهد به روسیه کشیده شد
از طرف مقابل خواهد بود

از باجگاه دو راه در پیش می‌باشد که این یکی از آنجا به
دوربادام و امام قلی و دیگری به قوچان می‌رسد و مسافت
این راه تقریباً دوازده فرسخ یا ۴۸ میل می‌باشد
و اسامی منازل داشته در این راه از آنجا قرار است
عشق آباد به باجگاه ۴۰ میل

باجگاه الی باجگاه ایران ۲
باجگاه الی امام قلی ۲۱
امام قلی به قوچان ۲۳
مجموع ۴۶

قطعه راه شوسه که تعلق به دولت ایران دارد را که کار آن
فیمابین سرحد و قوچان این راه شوسه نمی‌باشد بلکه آنها
را راه باجگیر می‌نامند و بواسطه آن از عبور از این دره و ماهور
و راه‌های صعب‌العبور اقتضا بیشتر نداشته‌اند راه شوسه را
که ملک التجار بعهده گرفته است که در یک سال تمام نماید
اکنون قطعه از آن تمام کرده و عملیات بسیار هم ایران
را مشغول ترکمانیه نامشکی و صاف کردن را. و ساختمان
بعماراتیکه بزودی خراب خواهند شد می‌باشند و بیگ ... که
امالی ملک التجار بر سر عملیات این راه گذاشته بود دل
این شخص در چند ماه قبل برحمت ایزدی پیوست و اکنون

تمام عملیات

تمام عملیات بیل و خیال ... کاری خانه و کاران را
ملک التجار در دو برادران مدتی که مشغول گشته است همه تمام
نمایند بسیار محل تعجب خواهم بود

دوربادام و امامقلی ــــــ بعد از عبور از بادامی در
درست جنوب شرقی باجگاه راه ... از میان
تپه دوره‌ای می‌گذرد که از خشابه انها شخص بیاد
می‌آورد صحرای شام را که فیمابین بیت‌المقدس
و سامار یا واقع می‌باشد و بعد از پیمودن فاصله قلیل
شخص داخل تنگه می‌شود که از جنب ... را از ... ان
مجرای آب ... می‌گردد و در شکاف کوه ...
زنجیر کوچکی برای دیده‌بان ساخته‌اند و از چند شاه
دیوار سنگی که هنوز در میان ... برجای است اند ... ای
شخص بیاد می‌آورد زمانی را که ترکمانان در این سرزمین
مشغول سرقت و قتل و غارت بوده‌اند و ایرانیان ...

از این گردنه دارد دشت کوچک [بسیار] می‌شوند و قریه دوره بادام
که بواسطه چینهای [?] این کوه مشرف می‌شود در این محل
واقع گشته است و در اینجا منازل قلعه‌های کوچک [?]
که ترکمانان برای قزاقی ساخته بودند در مواقع معینه
شاهد می‌گردد و چون از [illegible] جاده و [illegible]
بسیار رفته گشته بودیم اراده بادام بعجله [illegible] شده و مشغول
استراحت گردیدیم
خلاصه روز دیگر سوار گشته و بعد از پیمودن راه زیادی
که در بیابان گردنه‌ها و دره‌ها و [illegible] رودخانه [illegible]
می‌گذرد در سه ساعت بقریه بزرگ امام قلی و در این
تمام اهل قریه مشغول نوحه و زاری بودند برای دو پسر
که در هنگام عبور از دره بواسطه سقوط سنگ مقتول
گشته بودند و در اینشان فرد [illegible] کفن کرده
و در حق زاری می‌نمودند و ما هم

دلم بسیار بحال آنان سوخته و پنج قران برای مخارج
بآنها دادم چونکه از دهقانان معلوم شد که بسیار فقیر
و پریشان می‌باشند و لیکن خارج شد از آن قریه رسیدیم
بقریه [illegible] که اهل ده برای دفن اموات در کنار راه حفر
نموده بودند و این قریه مانند سایر دهات کوهستانی ایران
در روی تپه واقع گردیده است ولیکن از بیرون بهیچ
که خراب این محل خانه خود را برای ما خالی نموده ولی
سرما ما را اذیت کرد و لیکن رضایتمان داده و دو روز در آن
قریه در جاده منزل نمودم و در این موقع قاصدی [illegible]
که رفتن خود را با چاپارخانه نموده بود از نزد ایلخانی قوچان
که بعدها شرح احوال آنکس ذکر خواهم شد نزد من آمده و سؤال
نمود که شما در چه وقت وارد قوچان خواهید شد من از آن
سؤال خیلی استنباط نمودم که ایلخانی می‌خواهد
از موقع ورود به ناحیه در حقیقت

معین نموده مطلع کنند و مشغول بنّائی گردد

زیارت ائل قوچان ——— روز دیگر در ساعت هفت
از امام قلی بیرون آمده و بطرف قوچان روانه گردیدیم
و در همین راه بگروهی زوار مشهد اعلی که از رشت
واردین و از عشق آباد آمده ملاقات نمودیم و این
اشخاص هرکدام بر خری سوار شده و با آواز بلند مدح امام
حسین و سایر امام های دیگر را میخوانند

راه این ماوراء و بحر خزر بجهت مسلمانانی که در اراضی
مرکزی و غرب زمین مسکن دارند و اطمینان بی کثرت است
برای زیارت مشهد و کربلا و نجف و هم چنین [illegible]
و شیعیانی که ~~[illegible]~~ از آناتولی میخواهند بزیارت مکه معظمه
روند از این راه مسافرت نمایند زیرا نزدیک تر و زودتر به
انجام میرسد

خلاصه پس از طی مقداری راه از میان دره خارج شده و داخل

[illegible]

شد اینکه از سمت شمال به [illegible] دارست جنوب به قوچان
میرود و گذشته و به کلات شاه محمد میرسیم و این کلات
که در وسط جنگل واقع گشته است شروع میشود از ارتفاعات
که از بابا کوه معروف گردیده اند و در غالب [illegible] این نواحی
زراعت عمده [illegible] و [illegible] این قریه تمام اراضی
که دولت انگلیس به جهت سربازان [illegible]
[illegible] میدهد

زیارت که در ۱۵ میل واقع است دارای [illegible]
[illegible] خاک زیاد و آب این قریه از چشمه‌ایست
که بتدریج در اطراف جمع شده و با آن زراعت می نمایند
و هم چنین در بعض مواضع درخت موز ~~[illegible]~~
دیده میشود ~~[illegible]~~ و در داخل [illegible] کرده اند
[illegible] که [illegible] قوچان [illegible] به جهت انگلیسان
دو فرسخ از بیابان ریگ های طولانی بوده ولی تقریباً

بفاصله سه ربع ساعت قبل از آنکه وارد شهر قوچان شویم
باغات و بوستانهائی را ~~[illegible]~~ که در وسط
دره وسیعی واقع گشته اند تماشا نمودیم این دره از سمت
شمال و جنوب محصور میشود بواسطه رشته جبالی که بسمت
نیزوان ممتد گشته و از سمت مغرب و مشرق ~~[illegible]~~
جبال بواسطه رشته جبالی که بطرف [illegible] شده گشته
مشرف [illegible] دور [illegible] نزدیک شد (بفاصله دو میل) قبل از اینکه
داخل آن زمین مسطح گردیم قنی دوباره داخل راه شده
و بطرف [illegible] قوچان [illegible] گردیدیم ولی از [illegible]
یک میل بر پل یک جنبه رسیدیم که در روی رود
اترک گشته بود دارا قراریکه شنیدیم [illegible] این رود
همان رودی است [illegible] باشد و این رود از نزدیکی تا [illegible]
و رشته جبل الله اکبر که بفاصله ۲۰ میل در سمت جنوب
قوچان واقع شده است خارج شده و به [illegible]

راه

راه دل والا ولایتی با کمال جلالی می نماید که اهل این [illegible]
از [illegible] که [illegible] به [illegible] باشد [illegible]
درست [illegible] به منبع این رود [illegible] باشد چونکه اگر این رود
از [illegible] جدا گشت تا کمال [illegible]
[illegible] کوشیدیم و در آن نواحی مشغول [illegible]
~~[illegible] درختان [illegible]~~
در اطراف [illegible] در کنار این جوی [illegible] دل
و اطراف [illegible] و باغهای [illegible] بسیار [illegible] یافت
میشود و در این باغها درختان [illegible] قبل [illegible] و توت [illegible]
و انار و [illegible] موجود بودند و در اطراف دیوارهای [illegible]
این باغات [illegible] بسیار [illegible] در [illegible]
[illegible] بود
و بوستانهای این ولایت [illegible] می باشد [illegible] بردند
و اگر [illegible] انداختن [illegible] اعلام

شخص محترم بعد اهالی قوچان از این بابت منافع زیاد حاصل
می‌شوند

به ایرانی ایلچی‌ها هنگام ورود ——— چون در مملکت
ایران رسم ~~است~~ برای جاریست که اگر شخص بزرگ
یا محترمی از مملکت دیگر به آنجا قدم گذارد همه جا به دولت
حضرت اقدس کالسکه ~~بجهت اقامت~~ و چند نفر به استقبال
او می‌فرستند لیکن ما در این موقع از رسیدن کالسکه و سوار
عقب کردیم به جهت آنکه ایلچی‌ها مسموع‌ها روز قبل از
ورود ~~مراجعه~~ برای امین کار تحقیق نشده بود در سنه
۱۸۷۳ که کلنل بیکر در این ملک آمده بود همین ایلچی‌ها سوار
و کالسکه به استقبال او فرستاده و با کمال احترام او را به ایرانی
برده‌اند

خلاصه تا این اطلاعات بسیار در کاروانسرای بیرون شهر
توقف شده و یک نفر و کیل افغان‌ها و یک سوار ترکمان

سرصفحه

به دارالخلافه

نواب خانم خان فرستادم تا او را از آمدن من مخبر سازد به جهت
آنکه میل داشتم که اگر ممکن شود داخل کوچه و بازار گردم دیگر مردمان
بی‌اعتنائی نخواهند نمود و کار را بر خود سخت گرفت که شاید ایلچی‌ها فراموش
کرده باشند یا آنکه از ورود خبر نداشته باشند هنوز خیالات
من با انجام نرسیده بود که ناگهان دو نفر سوار و یک درشکه که
~~[illegible]~~ که دو اسب سیاه بر آن بسته بودند از دور نمایان
گردیده و آن شخصیکه از جانب ایلچی‌ها آمده بود با من
به معذرت گفته و گفت شما خلاف قول خود را کرده‌اید
به دلیل آنکه قرار بوده که در ساعت یک وارد مشهد شوید و اکنون
تقریبا سه ساعت تنها مانده‌اید لیکن خواهش دارم که تقصیر
این مرد تا حال را عفو نموده زیرا که سرکار خانم جهت
شما جای کرده اند مسکن ما شده من از شما این ~~[illegible]~~
کلمات و دیدن سواره و کالسکه تقدیر ... شما ~~[illegible]~~
و بعد از خستگی‌ها رفته ... لهذا ... در کالسکه

نشسته و با سواران اطراف شهر را گردیدیم

مهمانداری خاقان ـــــ پیاده داخل شده در شهر

(نزدیک) دعوا از کوچه و بازارها در مهمانخانه‌ای که خاقان برای ما جا

کرده بود [illegible] شدیم و این عمارت سه اطاق

بیش نداشت و اطاقها تمام سفید [illegible] و منقوش [illegible] بوده

و در وسط حوض بود که [illegible] آب از وسط

آن فواره می‌شد و در چهار طرفش نیز جا را باغچه ترتیب

داده و گل کاری کرده بودند و در [illegible] این اطاقها را دری

[illegible] اسبابهای [illegible] و چند صندلی

[illegible] آماده بود و [illegible] تمام این اطاقها موافق

رسم قدیم ایران طلاکاری [illegible] و در آنها نقشهای

الوان [illegible] برده بودند و اطاق دیگری که برای خواب ما

مهیا کرده بودند [illegible] ایران [illegible]

قرار داده‌اند و دیوارهای [illegible] را با تصاویر [illegible]

[illegible]

مزین کرده‌اند در همین در این اطاق تقریرها فرموده

دولت روسیه و صورتهای عربها با موهای [illegible] ایران

برهنه، و صورت پادشاهان [illegible] و بعضی [illegible] صورتهای

مقدس از قبیل مسیح و مریم و غیره [illegible] یافت می‌گردید

هنوز نه به راحت نخوابیده بودم که شخصی از جانب [illegible]

با مجموعه پر از شیرینی آمده و بعد از تعارفات رسمی

سؤال نمود که شما در چه وقت خان را ملاقات خواهید

نمود [illegible] گفت که خان می‌گوید که شما باید اینجا [illegible]

[illegible] را به [illegible] چونکه او [illegible] است و از [illegible] دور

هم خواهش [illegible] قبول نموده و [illegible] آن مرد را که به

عهده [illegible] بوده [illegible] کردیم

شروع [illegible] ـــــ حال چون در حق [illegible] وارد گردیده‌ایم

[illegible] که اول شرح [illegible] ـــــ از وضع و اخلاق

ساکنین این سرحد [illegible] و احوالات ایشان [illegible]

نمائیم تا اینکه خواننده را املال کامل حاصل نشود
جمعیت و قدرت اکراد ——— در سیصد سال قبل سرحدات
شمال شرقی ایران را پیوسته اهالی تاتار غارت می‌نمودند
و این طایفه از میان کوه‌ها و دره‌ها بیرون داخل ایران آمده
~~مشغول قتل و غارت~~ و پس از قتل و غارت زیاد به مکان
خود مراجعت می‌نمودند شاه عباس که از دست این طایفه
بتنگ آمده بود جمعی از کردهای اطراف اصفهان را به این
محل مهاجرت داد تا اینکه هم از دست اغتشاش آنها
آسوده گردد و هم این طایفه اهالی تاتار را از دخول بایران
مانع شوند نیز و بعضی دیگر می‌گویند که شاه اسمعیل این
طایفه را در این محل آورده در هر صورت طوایفی را
که از اطراف اصفهان به این سمت مهاجرت داده بودند
مرکب از پنج شادلو و ~~زعفرانلو~~ و زعفرانلو و قوانلو
و اماملو و عده این مهاجرین ٤٠٠٠٠ خانوار بوده است

ولی اکنون

ولی اکنون تعداد هر طایفه ١٥٠٠٠ خانوار رسیده است
و یکی از مورخین تعداد خانوار اکراد مهاجر را ١٠٠٠٠٠
نوشته است اما گویا اشتباه ~~[illegible]~~ کرده باشند
و ١٠٠٠٠٠ نفر را ١٠٠٠٠٠ خانوار نوشته باشند
شاه عباس این طایفه را بملاحظه نگاهداری سرحد از خراج
دادن معاف کرده بود ولی از آن به بعد تاریخ سلاطین
مالیات برای آنها قرار داده و رؤسای آنها در یافت مالیات
را از آن زمان [illegible] قوچان و بجنورد محل عمده گشته
و تمام آنها را ایلخانی ملقب نمودند و در تمام اوقات این
طایفه ~~[illegible]~~ سر از اطاعت سلطان پیچیده و یاغی می‌شدند
و نادرشاه بملاحظه اینکه شاید این طایفه را با خود مهربان سازد
با ایلخانی آنها وصلت نمود ولی ~~[illegible]~~ [illegible]
نادر [illegible] بعد اکراد [illegible] آورده و طغیان
[illegible] و نادر [illegible] از [illegible] که [illegible]

این طایفه را تکلی نامیده اما علت آن را بیان نموده در سنه
۱۷۴۸ در همان نواحی اردو مشغول بوده‌اند و در زمان فتحعلیشاه
نیز این طایفه یاغی شده و بوده‌اند که در سنه ۱۸۲۲ ~~با ایران~~
در ایران تعقیب می‌نمودند که قشون عباس میرزا که در ...
ابتدا از اهالی ایل تعقیب این شهر را محاصره کرده و اکراد قسمت
ساخته ولی اکنون بواسطه تصرفاتی که دولت روسیه در آن
صفحات کرده است از اقتدار ایشان کاسته که به
شرح احوالی ذکر خواهند شد کاسته گردیده است
و به بی واسطه صدقات است ~~که ... اطاعت جاری~~
دیگر که اکراد آسوده شده دیگر از اطاعت جاری دیگر
نموده‌اند

در فصل اکراد —— از ... طایفه که در نواحی فرح‌آباد
مهاجرت نموده‌اند طایفه ... کجا است و ...
قریه ... باقی مانده‌اند و این طوایف در قوچان ...

و در بعضی ساکن گشته‌اند و اشخاصی که در زمان ترکمان‌ها در
نواحی رفته‌اند بیان می‌نمایند که ترکمان‌ها دیگر جرئت ایلغار
نمی‌نمایند و این دو طایفه هر وقت موقع بدست آورند یکدیگر را
غارت می‌نمایند ~~...~~ در باب اینکه جرئت ایلغار از وقوع
این طایفه مخوف است که بعضی در نواحی داخل ترکمان‌ها
~~... و از وقوع غارت اکراد ... گشته ...~~
قتل و غارت اکراد نمایند

و هیچ اسم ترکمان‌ها به نام ...

کردها بخصوص از بسیار ایرانیان امتیاز داده می‌شوند ...
قبایل ... و چونکه تمام این طایفه مردمانی
قوی و خوش‌سوار ... و اگرچه لباسشان مانند اهالی
ایران می‌باشد ولی از کلاه پوستی و پوستین که در ...
افکنده‌اند به همه کس ... اکراد شناخته
اکراد زعفرانلو —— لقب ایلخانی کرد اگرچه از جانب
دولت به رئیس اکراد داده شده ولی ... حقی ندارد

و چه نوشته دولت صفحه ۵ ماکرنجی برای این طایفه معین

نمایه امنا قبول نمود و تا حدی پیش

رفته که سلاطین قاجاریه سلطنت را عقب کرده اند

چونکه این طایفه اصلاً از اهالی ایران نباشند و از جاهای دیگر

بدین ملک مهاجرت کرده و سلطنت را عقب نهاده (که موروثی ما باشد)

الیخانی در میان اکراد ... بدون اینکه اجازه از شاه

بخواهد معترض را مقتول مینماید چنانچه در همین

که من در آنجا بودم ... شخص را که ... بقتل رسانید

و این شخص از قراریکه ذکر نمودند رمضان خان دزی را ادا

با گلوله ... زخم دار نموده بعد

قدرت حکام اکراد —— استماع ... قبل از این الیخانی

در میان اکراد حکومت میکرده از این قرار است

محمد حسین خان که رئیس این سلسله بوده است در ۱۸۲۰ از دست

و بعد از آنکه پسرش ابراهیم خان بدین منصب افراز گردید

قانونی وضع نمود

از آنجا حرکت نموده به قوچان آمد ... و در این محل به تی

با ترکمانها جنگ نمود و در ۱۸۱۵ این منصب را به پسر

او رضاقلی خان محول نمود و این شخص تقریباً مدت ۵۰ سال

در میان اکراد حکومت مینمود و فات نمود که در ۱۸۲۲

به قوچان رفته بعد معزول نمود که الیخانی ... قوچان شهرت

شعف به صفات حمیده و اخلاق پسندیده و شجاع و مشهور

و این شخص در قوچان متعلق است. که سلطان محبوب

محبوب و عزت طلب بود برادر خلفه الثابت حمیده

و با وفا گردیده دل ... بی ازآنکه عباس

میرزا قوچان را محاصره نمود مجبوراً تسلیم کردید و عباس

میرزا او را محبوساً بطهران فرستاده و از آنجا به سمت تبریز

روانه اشتی کرده و مشارالیه در همین بین از غصه این

شکست عظیم دار فانی را وداع کرده و بعد از او منصب الیخانی

گردید به پسر بزرگ او سام خان ... و الیخانی قاجاریه

که پسر کوچک رضاقلی خان می باشد به جهت شیبانی سمت
که در بیست و چهار سال قبل از این دولت این منصب را به وی
عطا نموده

ایلخانی حالیه ـــ امیرحسین خان امیرالامراء و شجاع الدوله
که ایلخانی حالیه است شخصی است به سن ۶۰ سال و در اوایل
سن در جنگ هرات که در سنه ۱۸۵۶-۷ اتفاق
افتاد و در جنگ مرو (۱۸۶۰) حضور داشت
ولی بعد از اتمام این جنگ‌ها با حاکم خراسان نساخت و شهر را
گذاشته و به خیال جنگ به سمت مشهد روان گردید لیکن حاکم
خراسان با او [illegible] از در دوستی
در آمده و این شهر را در اختیار او گذاشت تا قشون ایران رسیده
و ایلخانی بودن این دفعه را شاه به مشارالیه از اطاعت
چاپار دیگر نداده و متقبل گردید که سالیانه وجه معینی
به جهت شاه بفرستد و این مالیات را از ۵۰۰۰۰ هم

تا ۷۰۰۰ لیره ذکر کرده‌اند ولیکن بیم از آن می رود که بواسطه
ناخوشی هائی که از آن به ظهور رسیده او را گرفته و در طهران
حبس نموده (شغل او را به پسرش داده‌اند) [illegible] تا اینکه
دوباره پول زیادی به شاه داده و خود را آزاد نمود [illegible]
و از آن بعد الحال آسوده و آرام گشته است به جهت اینکه
نمی‌خواهد که حرکتی نماید فی الفور با اطراف اطلاع
به شاه رسیده و قشون او را از هر طرف محاصره می نماید
اما با وجود این تفاصیل اکنون یکی از حکام را اشخاص مقتدر
ایران شمرده می‌شود و پنهان نیستیم نمی باشد که دوباره
به دولت یاغی گردد

پسر ایلخانی ـــ ابوالحسن خان پسر بزرگ ایلخانی
خوانین به سن ۲۶ سال و بعد از اینکه پدرش حکومت
[illegible] مخصوصاً پدرش او را گرفته و در طهران حبس نمود اکنون
هم در آنجا در قشون [illegible] جای پدر را گرفته [illegible] که

شده برای تعیین کرده است که زنان فرمانیه دار فرار یکه
هر که هر زن او فتنی را که ترکمان بعد این قدر اذیت
کنند تا اینکه هلاک گردیده و معلوم نیست که بعد از ایلخانی
او چه تنبیه در خواهد شد یا خیر بجهت اینکه تمام مردم
او را دیوانه میدانند

صفات ایلخانی —— ایلخانی حالیه در میان تمام مورخین
و مورخین انگلیس به شرب مشهور گشته است چونکه ~~[illegible]~~
از بیست سال قبل الی حال مسافرین اروپائی که بدین ملک رفته اند
از او اظهار میشود

در سنه ۱۸۷۴ کلنل والانتاین بکر و در سنه ۱۸۷۶ کاپیتن
ناپیر و در سنه ۱۸۷۵ سرماک گریگر و در سنه ۱۸۸۰ اودنه
اودونوان ~~[illegible]~~ و اغلب این مسافرین او را ملاقات
کرده اند و در شرح حالات او را
نوشته اند یا خمار و چنانچه سابق ذکر شد در قوچان شراب

سفید خوب یافت میشود ولی هر کار رفتم تنها شراب صرف
نمیخواستند بلکه عرق در بهترین کنیاک و اقسام شراب را
در داخل هم میآشامند و جنرال گرودکف که در سنه ۱۸۸۰ حکم
جنرال اسکوبلف را اطلاع شاه به تبریزهای در خراسان
و قوچان به جهت تنبیه اذیت قشون روس که با ترکمن جنگ میکردند
رفته بود میگوید که بودن ما از وقع حاکم اکراد مطلع بودیم
در هنگام ملاقات در روی میز چند بطری شراب و لیکور
و ودکا و [illegible] برای او حاضر نمودیم و شجاع الدوله پس
از خالی نمودن چند بطری ادا [illegible] خوانندگان و مطرب خود را
احضار نمود ~~[illegible]~~
و چراغ حاضر و در مقابل ما [illegible] که هر یک و مجموع [illegible]
بودند [illegible] او برابر [illegible] از اینکه تمام مست
شدند ~~[illegible]~~ مطربان داخل شده و شروع برقص
نمودند و روز دیگر که ما ملاقات او را نمودیم [illegible] باز در چلو

خود چنین جوانی بود و می‌گفت که خارج دنیا را بسیار سیاحت
کرده است و در همین جهت علی‌الاتصال بزرگی حرف
می‌زند و گاه گاهی از تریاک و بستی استعمال می‌شد تا اینکه
در وقت ظهر از شدت مستی حال گردیده و در باغ خانه
که ما را به هوای فرنگی دعوت نموده بود بی‌اندازه حرف‌های
هرزه زد ولی از آنجائیکه تحمل کرده ذکر می‌نمایم ایشان
در این مدت با وجود حرف سخیف شرم‌آور باشد همه چیز را نکو می
فهمیده و به هیچ‌کس نمی‌توانست او را کنترل نماید و تمام اطفال که در این
موارد از او صادر می‌گردید از روی قاعده و قانون می
نبود و هم چنین تحمل ذکر می‌نمایم که معاشرت با این شخص
در هنگام مستی بسیار صعب و خطرناک می‌باشد
به جهت اینکه شخص باید همیشه حسب حال او را که از
روی مستی ذکر می‌نماید گوش داده و احتیاط نماید
که حرکت خلاف طبع ایلچی از او صادر نگردد والا

اگر شخص بخواهد

اگر شخص بخواهد به میل خود رفتار نماید احتمال می‌رود که نه‌تنها
[illegible] انسان را بکلی اذیت نماید و از آنجائیکه معلوم
می‌شود تمام خانواده او بر وضع خان رفتار می‌نمایند
چونکه خان زرگر که در سنه ۱۹۲۲ مهمان رضاقلی خان بود
می‌نویسد که تمام خانواده ایلچی بر وضع او رفتار نموده
و بیک مرتبه تمام مست می‌گردند

دفع عمارات ایلچی ـــــ نظر بلاحظه سابقه اجداد
خان و شیخوخیت او من با کمال ادب با وی رفتار می‌نمودم
جائیکه در درب حیاط ایستاده و کفش خود را بیرون
آورده و نوکران خود پیرادم و از آنجا با خانم نیز از خود
خانه داخل عمارت گردیدیم و جلو در خانه خانمان را معرفی
نمودم ایشان معرفی کاری کرده جواب دادند و یک بار
از دالان که پر از مستحفظ دفعه می‌برد داخل حیاطی
شدیم که طول آن دو برابر عرض آن بود و در اطاق [illegible]

آنچه با گچ موجود بود در وسط بزرگ خانه تمام خانه‌های ایران
حوض بزرگ ساخته که علی‌الاتصال ~~[illegible]~~ از فواره‌های آن
علی‌الاتصال آب جستن می‌کند و در حوض ریگ دور روی
سنگ فرش [illegible] نیست [illegible] با یراق ایستاده بود به
دیوار مجور از اطاق که [illegible] دارد طالار بسیار
بزرگ [illegible] که از وسط آن در روی دو [illegible] بلور و اسباب
چراغ زیادی نهاده بودند و از قرار معلوم بلور نزد ایرانیان
بسیار قرب دارد چونکه هرکس بقدر قوه خود در خانه اسباب
چراغ [illegible] آماده می‌سازد و در کناره این طالار اطاق
بود که خان در آنجا قرار داشت ولی پس از اینکه ما را از دور
شناخت فوراً از جای خود برخاست و تا چند قدم ما را استقبال
نمود و چون مدت حرف ما قریب دو ساعت طول کشید
من [illegible] از [illegible] مطلع شد. [illegible] خواهش [illegible]
سر شام

ترکیب کاری از چینی‌خانه ——— در اطاق شجاع‌الدوله
یکدانه عکس خودش موجود بود و [illegible] عکاسی ایرانی این
عکس را انداخته است و [illegible] اگرچه اکنون شصت سال از
عمرش می‌گذرد ریش و موی [illegible] هنوز مشکی است
دارای چهره اما بزرگ و [illegible] نزد [illegible] سر [illegible]
ما بوت مشکی [illegible] اطلس [illegible] کرده و شمشیر مرصع
بر حمایل کرده بود و دستکش سفید و جوراب سفید
در دست داشت و کلاه پوست که اکنون تمام اهالی
ایران بر سر می‌گذارند بر سر گذاشته و آنرا [illegible] ادراه
بود که گویا [illegible] و حلقه آبی بسیار بزرگ
بود. هیچ [illegible] سایر [illegible] ایرانیان از
میان [illegible] از [illegible]
خواستم [illegible] از [illegible]
سابق بر این اهالی ایران عمامه بر سر می‌گذاشتند ولی از زمان

سلطنت قاجاریه کلاه در میان اهالی ایران معمول گشته است
ولی در ابتدا که کلاه را وضع نمودند هر کدام یک ذرع الی سه
چهار یک ارتفاع داشت و در روی آن نیز شال (سلاطین)
محض امتیاز می‌بستند چنانچه حالا هم در هنگام سلام بعضا وضع
سابق رفتار می‌نمایند و لیکن آن کلاه‌های دراز قدیم
ممنوع شده و اکنون بیش از یک وجب ارتفاع ندارند و
علاوه برای کلاه‌های قدیم در فوق مایل و گوشه‌دار بوده اما کلاه
حالا ترک کلاه در هیچ جای ایران [illegible]
در پهلوی خانم سه نفر با جامه زنانه و کلاه کوچک یاد هست
می‌نشستند و [illegible] یکی از پسران خانم هم که سن چهارده سال
نیز حضور داشت و به شیخ میرزای اعلام که چه کلمه [illegible]
اعتبار نموده در کنار اطاق ترجمه از همه ایستاده
~~مشغول~~ و قهوه و قلیان در تشریف به مجلس
می‌آوردند.

صحبت با البانی —— در دو مجلس که من با البانی صحبت
نمودم (چونکه زبان فرانسه را خوب می‌دانستم) هر خیالات [illegible] بی‌محابا
زیاد و بیان شد و در اطراف بیشتر گفتم که با آدم نادانی
طرف گشته‌ام چونکه بعضی ادبیات عربیه که ایشان [illegible]
مردمان اروپا از [illegible] حالات بچگانه اهالی را دارند
و باز خود [illegible] می‌گفت که تمام این ترقیات از شرق
زمین به اهالی مغرب سرایت کرده است و معلوم است
که در مملکتی که تجارت عربیه [illegible] حاصل نمی‌آید
ترقی در رواج علوم بیشتر خواهد بود
سؤال و جواب با البانی ——
— جناب خان ترجمان ~~[illegible]~~ [illegible] چه طور [illegible]
— والله درست [illegible] نیست
از قراری که [illegible] معلوم گردید ۲۰۰۰۰ نفر خانه در [illegible]
تعریف البانی است که [illegible] خانه کوچکان تمام [illegible]

و یک رباعی با ملیجانی در زبانه و رباعی قرجهانی جنگجو و بهادر
می‌شوند

— در باب دولت روسیه و گرفتن خراسان چه می‌فرمایند
— روس که می‌خورد چگونه خراسان را می‌تواند بگیرد
— بهانه و شورش کمال‌ها و اوراق انبار اسلحه قرار داده
— خراسان [illegible] خراسان این طور نیست مگر
ما ماست می‌خوریم که روسیه ما را فرو برد نه قوت ایران
به قوت روس مانند [illegible] قوت آهنین به سنگ [illegible] داده
برای اگر روس بخواهد خراسان را بگیرد مردم تمام از زن و
مرد جنگ خواهند کرد

در این موقع بیاد آوردم کلمات [illegible] را که در سال
پیش [illegible] شخصی به گرد و کف نوشته بود که در دنیا
دو نوع مذهب صحیح می‌باشد که از آسمان آمده و دو دعای مثل
اهالی روسیه را [illegible] را راحت باشند

— در باب راه آهن ایران چه می‌فرمایند
— می‌دانم که چرا دولت ایران در مملکت خود راه آهن
نمی‌کنند [illegible] و بلکه در هر [illegible] راه آهن [illegible]
تعجب می‌کنند که چرا دولت ایران در این کار سهل اقدام
نمی‌نماید)

دوم ضمن [illegible] اشاره نموده‌اند که چرا از افغانستان اجازه
ندادیم که اشخاص خارجه در مملکت داخل شوند و گمان می‌کنند
که به قوانین [illegible] مثل [illegible] انها راحت رفتن و در این
موقع بیان کردیم که اهالی افغانستان [illegible] از [illegible] به
امریکا مسافرت [illegible] و خان [illegible] سؤال نموده که مگر
[illegible] امریکا ۸۰ فرسخ فاصله دارد و این سؤال
اتفاق [illegible] می‌باشد به سؤال [illegible] چونکه [illegible]
خان [illegible] شرح امریکا را بیان می‌کرد [illegible] متعجب
سؤال نمود که امریکا کجا است [illegible] در زیر زمین می‌باشد

میگوید شخصی از روی زمین به آسمان رسید دوم میخ در ۵۰۰ سال
قبل یک نفر از ایرانیان در راه این [illegible] مسافرت
می‌نموده که مرکب‌شان قوت [illegible] باندازه قوت
۵۰۰ اسب می‌باشد فرا [illegible] از جای خود پرواز
و نیز ذکر نموده و گفت شما [illegible] که ما
بگوئید قوله این است در کجا واقع است
الحال [illegible] که [illegible] از [illegible]
سوال مفصل بعد از من سوال کرد و آن سوال است
که شما برای چه سفر می‌کنید و برای چه [illegible]
[illegible] دولت به شما پول می‌دهد جواب شما در این مدت
چه قدر زحمت [illegible] داک دولت به شما پول نمی‌دهد پس از کجا
خرج می‌نمائید
ایرانیان [illegible] در این عقیده هستند که شخص با خود [illegible] به سفر
نماید و ~~[illegible] از آنکه [illegible]~~

دیگر گوید

دیگر گوید این چه بی عقل است که شخص عمر [illegible] و پول خود را
صرف گردشهای مهمل و بی فایده نماید و لی [illegible] باشند
که بواسطه همین اشخاص بی عقل بهره بزرگ [illegible] برترقی
ملک و اطلاعات دولت افزوده می‌شود
اینان را [illegible] ام خود را و [illegible] دیگر [illegible]
نخورده و اطلاع از احوال آن مملکت نداشته ~~[illegible] آنکه~~
[illegible] پس از آنکه من حرف [illegible] مفصل [illegible] دیگر که از
احوال [illegible] دولت انگلیس باشم گفت پدر شما
قبل شما [illegible] است که او را [illegible] کرد [illegible]
داشت دوم [illegible] می‌گفت [illegible]
و من [illegible] دوست می‌دارم [illegible] آنکه بسیار [illegible]
در [illegible] که [illegible] از [illegible] می‌باشد ~~[illegible]~~
[illegible] و کشتی [illegible] برای [illegible] بود و می‌گفت که [illegible]
قدیم در زمان قدیم [illegible] و کتاب [illegible] در [illegible]

رتبة این ترجیح دارند

هدیه آلمانی —— نوع تقلید نموده‌اند که در هشتاد سال
قبل ساعتی به ... آلمانی برسم سوغات داده بود
من آن ساعت آلمانی تقدیم نمودم و این ساعت
مانند سایرین عقربه دقیقه شمار و ثانیه
شمار که تعیین وقت از آن روی مشخص داشت
و به واسطه حقه که در وسط قرار داده بود و به
تعیین اوقات معلوم می‌گردید و چون این اعداد و اعداد
روشن نبود در روی کاغذی از
یک ال شفت نوشته و به آلمانی بردم تا در ...
کردم یاد بگیرد و آلمانی از دیدن این ساعت بسیار
خوشحال شده و از وقت این سؤال ... و من از
سؤال او فهمیدم که می‌خواهد در مقابل این چیز برسم
تحفه به جهت من بفرستد و اگر چه در روز چه دو بار دیر

اما سیف پارچه‌های زر دوزی و غلاف ... آورده بود و
می‌خواستیم بدهم دیگر ... پارچه‌ها را ...
ضبط نموده به خان چینی و اظهار نمودند که ...
قبول نخواهند شد

شام انگریزها در خانه خان —— در ۱۸۷۵ ...
نیز با خان ... جهت نموده و همین جواب‌ها را در کتاب
هند که دلیل بر قوت ... خان ... نوشته است و در
همان روز خان ما را به شام دعوت نموده و از انگریز خانه
خان شام بسیار ... یک ... کافی ... آورده بود و ...
اطاق چیده و شام خان که مانند غذای اروپائیان ...
مشتمل ... و اقسام فرنگی و انواع گوشت ...
و شراب و دوغ و ماست و کباب‌های گوناگون و انگور و ...
و ... و ... و شراب بسیار
نیز در کنار سفره چیده ... نان ...

کارون ذکر می‌نمایم که در ایران تقریباً بیش از هشت قسم پلو
ترتیب می‌نمایند و اسامی بعضی از آنها از این قرار است
پلو چلو چلوکباب آلوبالو پلو کلم پلو سبزی پلو
عدس پلو رشته پلو لوبیا پلو ته چین گوشت ته چین
بادنجان قیمه پلو شیرین پلو مرغ پلو باقلا پلو
ماش پلو کله پلو پاچه پلو و غیره ---- ولی عجب
در اینجا است که اگر شخص نفری پلو بخورد که نزدیک
موت شد پس از چه ساعت دیگر بسیار گرسنه می‌گردد
گشته و ضعف معده پیدا می‌نماید و بس در هیچ مجلسی
دیگر که در شام یا نهار ایرانیان حاضر بودم در همه جا
بهمین ترتیب در زیادی غذا شره می‌بینم اگر مثلاً
در سر غذا یکی از این بزرگان مثلاً پنجاه نفر وارد شود
باز زیاد خواهد آمد.
شهر قوچان ــــ جمعیت شهر قوچان ۲۰۰۰۰ نفر
ذکر می‌نمایم

ذکر می‌نمایند ولی دنیا از این مقدار کم جمعیت داشته باشد
برج و باروی این شهر را به روز بسکه الحال خالیه ساخته‌اند
ولی از افاغنه تا بحال هیچ تغییری نکرده و در بعضی موارد
مخصوصاً بواسطه ضعف‌های مکرر از زلزله ۱۸۷۲ و
۱۸۹۵ خراب گشته تمام دیوارها خراب شده و در خندق
ریخته است و در خارج شهر عده زیادی یخچال موجود
می‌باشد و این یخچال‌ها ~~[illegible]~~ بنائی است پس
بالا رفته که در دو جا از آنها ساخته شده.
باغ ایلخانی که در خارج شهر می‌باشد تقریباً وسعت ده
الی دوازده جریب می‌رسد و در تمام اطراف این باغ که مستاد
بزرگ است خیابان‌ها که در دو طرف درخت سیب‌کلاله
و انار و زردآلو و غیره کاشته شده. بطور مدرسه و در وسط
عمارتی با تماشای یکی از زمین ساخته و در هنگام زلزله
خان از شهر به این باغ می‌آید و در سنه ۱۸۹۴ که ساخته.

به مشهد می‌آید در همین باغ رمل آقامحمدخان افراشته و چادر نادرشاه را
در همین مکان افراشته بوده‌اند و هم چنین در خارج شهر سطح
مرتفعی موسوم به تخت نادرشاه می‌گردد و این محل
را بواسطه اینکه در هنگام محاصره قوچان خیمه نادرشاه مسکن
شده بود بدین اسم موسوم کرده‌اند و تقریباً یک میل
یک میل دور از شهر تپه ایست موسوم به تپه نادری و در همین
محل [illegible] در ماه جون ۱۷۴۷ نادرشاه را در میان
خیمه سر بریدند

بنای [illegible] —— بنای عمده این شهر مسجدی است
دارای گنبد و دو مناره و در فوق یکی از این مناره‌ها گلدسته
از چوب بنا شده و در هنگام اذان مؤذن در آنجا اذان می‌گوید
ولی اهل اسلام خارج مذهب را در مساجد خود راه نمی‌دهند
و بدین ملاحظه من از این مسجد بیرون از آنچه از خارج مشاهده می‌کردم
چیز دیگر کشف نکردم [illegible] که در سنه ۱۸۳۲ به قوچان

۱۰۸۱ بر

آمده بود در کتاب خود می‌نویسد که در زمانیکه نادر از فتح
سمرقند مراجعت نمود بعضی سربازان قوچان از سر قبر تیمور
۶۰ صفحه قرآن آورده و تمام این صفحات که به اندازه ۱۰
الی ۱۲ اینچ طول و ۷ الی ۸ اینچ عرض داشت به طور خوبی
با طلا و لاجورد مذهب کرده بودند و این اوراق را در امام
زاده قوچان گذاشته و بسیار احترام می‌نمودند ولی من
از بخت فراموش کردم که تحقیق صدق و کذب این مسئله را
تحقیق نمایم

بازارهای شهر —— بازارهای قوچان مانند سایر بازارهای
ایران مسقف می‌باشد ولی [illegible] دفعتاً انقلابی که وارد
است که بازارها را این بار دیگر به [illegible] کرده است
و در بازار برازان پارچه‌های زیادی روسی می‌بینید بود نه
و من اینکه فقط سوال نمودم که این پارچه‌ها از کدام ولایت
به اینجا آورده می‌شود جواب داد که از بجنورد می‌آورند

و فی الحقیقه هم همین طور بود چونکه در روی تمام پارچه ها
اسم کارخانه روسی نقش کرده بود و بعضی پارچه ها از انگلیس
و هندی و جلوار آن بعضی نیز در آن دکاکین یافت می گردید
و علت آوردن این پارچه ها را از ممالک مزبوره سؤال کردم
جواب دادند که چون از گمرک و باج دادن می باید آورده
می شود لهذا تمام بلور و چای و شکر و سایر چیزهای دیگر این
ملک از روسیه ~~حمل می شود~~ و به دره ابادو مشهد و نیشابور تا
حمل می شود و تجار عمده این ایالت می باشند و دیگر
مال التجاره که از این شهرها به خارج می رود پنبه و پوست و پشم
و غیره می باشد و ~~حمل~~ انتقال راه قوچان به
عشق آباد به جهت دولت روس بسیار فایده دارد
فقط تلگراف قوچان از تلگراف به مشهد متصل گشته و از طرف
دیگر به بجنورد که تقریباً به فاصله ۷۰ میل از دره اترک
واقع شده است متصل گردیده و از قوچان با خط تلگراف

قزل اردات

قزل اردات نیز متصل می شود و از قوچان الی عشق آباد
نیز به مصرف دولت روس که سیم های تلگراف خانه و کشیده به
وسعت دهرود و قوچان —— قبل از اینکه از قوچان
مسافرت نمایم بیفزایم که شرح از حدود و اوضاع اطراف
آن ذکر شد و حدود قوچان را به خوبی از دفع آن ملک
مطلع نمایم

قوچان از سمت شمال غربی منتهی می گردد به ایالت بجنورد
و از سمت جنوب به رادکان که در راه مشهد می باشد
~~منتهی می گردد~~ و این ~~ایالت~~ ایالت که تقریباً ۶۰ میل
طول دارد به عرض پانزده میل به میان کوه ها و دره های
معروف خراسان محدود می گردد و ۳۰ میل است و جهان که با ارتفاع
۲۸۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد و از شیخ تکلی ۱۰۰۰۰
پا مرتفع است در سمت جنوب قوچان واقع شده و نیز
در تمام ممالک شمالی ایران این دره حاصل خیزترین است

نزد کرده دروازهٔ این دره یک تپه هست که از سر و پهنی
داشته بود که ژنرال اسکوبلف گردوکها را به جهت
ذخیره‌ها آذوقه نزد شجاع الدوله فرستاد و هم چنین دولت
روسیه می‌داند که اگر اینجا اترک را متصرف شود همهٔ اذوقه
زیادی ~~خواهد داشت~~ داشته و بجنورد و خراسان را
متصرف خواهد گردید

ساکنین این اراضی شکل ایل را دارند از زعفرانلو و ترکمان
جلایر و ایرانی هستند ~~و از ترکمانیه~~ و تعداد نفوس این اراضی را
از ۹۰۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰۰ نفر ذکر کرده‌اند

مداخل ایلخانی در این نواحی از مالیات خانه‌ها و دکاکین
و مراتع حاصل می‌گردد و شاهزاده این وجوه را وقف
سوارها رفتن نماید و در سابق عده سوار مال
ایلخانی به ۱۰۰۰ نفر رسید ولی از قراریکه حال ذکر
می‌نمایند بیش از ۵۰۰ سوار موجود نیست

دولت روسیه مدتی است که بخیال تصرف این ملک افتاده است
و اگر دولت ایران مسامحه نماید و این ممالک را آباد و اگذار
نماید مثل است که تمام ممالک شمالی ایران را روس متصرف
گشته باشد و چندان بعید نیست که پس از چند سال دیگر
دولت روسیه بوسایط مختلف این اراضی را از ~~تحت~~
تصرف دولت ایران خارج نماید

راه‌ها عمدهٔ قوچان

قوچان الی مشهد و اسامی منازل آن از این قرار است
جعفرآباد شورجا رادکان چناران گناباد
کاظم‌آباد (۹۴ میل)

قوچان الی سبزوار

قوچان الی استرآباد — به جهت رفتن از قوچان الی استرآباد
از شیروان و بجنورد و دیگران عبور خواهند نمود

قوچان به شاهرود — و منازل آن از این قرار است

نردوان بجنورد سولقان چاهارم بلغام

قوچان الی دره گز

۷

۱۱۱ - ۸۶

۳۵

فصل ششم

از قوچان الی کلات نادری

عزم ملاقات کلات نادری — از قوچان قصد نمودم
که اگر ممکن باشد کلات نادری را که سیاحان و صورتش
شرح آنرا بیان نموده اند ملاقات نمایم ولی اکنون دولت ایران
بملاحظه روسیه قدغن اکید کرده است که اشخاص خارجه را
در آن قلعه سرحدی که از آثار غریبه طبیعت است راه ندهند
و من دانستم که بدون اجازه شاه یا حاکم خراسان دخول در آن
محل ممکن نیست و شاه هم هنوز از اروپا به ایران مراجعت نکرده
بود و از هم تخت سفیر انگلیس در طهران نبود و از طرف
دیگر نیز میدانستم که حاکم خراسان فاذن نخواهد داد چونکه اگر چنین
اجازه ای بدهد بسیاحان هم لابد از او اجازه خواهند گرفت
و ایرانیان هم در این موارد در این موارد [illegible] دست [illegible] خصوصا
نسبت به اشخاص خارجه که انگلیسی [illegible]

بعد صرف کلوله خوابیدیم صبح قصد نمودم که به اسم مسافرت
مشهد و شکار کوهستان به آن صفحات روانه شوم و اگر
ممکن شود بطوریکه با سیاحان [illegible] وارد قلعه گردم چونکه
میدانستم که اذن از هیچ طرف حاصل نمیشود بجز اینکه
اگر کسی از ایشان اذن بخواهد گمان میکنند که اگر ایشان [illegible] دارد
قلعه شود فی الفور به تدبیر قلعه را متصرف میشود

شایعات ایلخانی —— ایلخانی از تمام بختیارها ارادت
که قصد مسافرت مرا بشنود نماید و علاوه رای
را ملزم نمود که با کالسکه او به سمت مشهد مسافرت
نمایم و میگفت که اگر این علاوه را قبول ننمایم ساعت تمام را
به شمار ده خواهم نمود و هم چنین میگفت که اگر مقصود شما سواری
راه زیاد در پیش دارید و هم از ترس اینکه مبادا به مرا
رد نماید ناچار قبول نمودم و با ایلخانی [illegible] در کوه ها [illegible]
حرکت نمودیم و بعد از [illegible] طی نمودیم راه ایلخانی [illegible]

مرا در ماشین

مرا در کالسکه نشانیده و خود هم عقب بود
خلاصه پس از وداع ایلخانی در کالسکه که به چهار اسب
بسته شده و با چند نفر از غلامان ایلخانی به طرف
مشهد روان گردیدیم

[illegible] —— در ابتدا به جهت اینکه بر امان از اهالی
ملتفت قصد من نگردند به طرف مشهد روان گردیدیم و در راه از میان
دشت [illegible] میگذشت و تقریباً نصف مسافه ۳۰ میل از [illegible]
از [illegible] که آثارش در [illegible] بعد عبور نمودیم و در
حقیقت شد که این پل را ساخته است گویا از پل سازی [illegible]
[illegible] است و کالسکه چیان از راه خارج شده و
کالسکه در وسط دشت حرکت میدادند چونکه در راه
بواسطه عبور در رود [illegible] زیاد [illegible]
پل اول تمام دشت [illegible]
با شما [illegible] منزل [illegible] اینجا [illegible]

غروب می‌رسیدیم. قریه فتح‌آباد ده میل از قوچان فاصله دارد و در فاصله
هفت میل و معزآباد و ~~پنج میل~~ و دشت‌آباد یازده میل
و در هر چند نیم میل، چهار یا پنج ده می‌رسیدیم و بدین واسطه معلوم
می‌گردد که تمام اکراد در شهر و قرایا مسکن ندارند بلکه چادرنشین
[illegible] بیابان است. قریه چند چادرنشین هم و در سمت کوهها آثار
قریه خرابه و قنات خرابه نیز مکشوف می‌گردید
خلاصه پس از پیمودن ۲۵ میل راه. کلیه [illegible]
[illegible] کرده و خرابه‌ای اطراف قوچان را وارد گردیده و [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ شده و تا ۸ میل دیگر اطراف مشهد را پیمودیم
و در این دشت دریاچه کوچکی مشاهده (از شمال) می‌گردید و شنیده‌های اطراف
~~[illegible]~~ نظر [illegible] حاصل می‌گردید چونکه
(از جنوب غربی)
بواسطه اشعه شمس افق فوق شبه‌های شمالی قرمز رنگ [illegible]. و از آنجا
به شبه‌های [illegible] متحرکی می‌گردید و ما در [illegible] دیدیم. چادر زده
و مشغول راحت شدیم

۲. جغرافیات کردان
[illegible]

۲. ——— در هنگام عبور ~~[illegible]~~ در یکی از قرایا که در
خرمن کوبیده و مشغول کوبیدن بودند و طریق خرمن‌کوبی ایلیان
هم به طریقی است که ذکر می‌شود
در ابتدا در زمین مسطح دسته‌های گندم را روی هم
می‌گذارند و بعد از آن استوانه چوبی بزرگی را که مانند استوانه
[illegible] است به گاو بسته و در روی دسته‌های
گندم حرکت می‌دهند و نتیجه این عمل آنست که بواسطه دندانه‌های
استوانه تیز ریز ~~[illegible]~~ ساقه‌های گندم خرد شده و سهل به کاه
می‌گردد و بعد از این عمل در هنگام وزیدن باد با پنجه چوبی کاه را
بهوا می‌ریزند و در این موقع باد کاهها را به یک طرف برده و گندم‌ها
بواسطه ثقالت در همان محل ریخته می‌شوند و [illegible] در ۲۰۰
سال قبل شرح این اسباب را در کتب خود بیان نموده است
و از این رو معلوم می‌شود که از آن زمان الی حال وضع
زراعت و فلاحت ایران به یک‌گونه تغییر نکرده است و [illegible]

تا مدتی دیگر نزدیکی است در میان ایرانیان باقی و مدام جنگ
و دفع رذایل از خیمه ——— هنگامیکه شخص به منزل میرسد در ابتدا
محل مناسبی جهت خیمه تعیین مینماید و این محل غالباً در زیر درختان
یا لب جوی واقع است چون هنوز خیمه نرسیده است مدتی انتظار
در زیر آن درخت میکشند و اثاثیه نزدیکی اسبها افتاده
و سماورها آتش مینمایند و در معیت [illegible] جهت شخص مسافر
چای حاضر میشود بهتر از جای [illegible] و در این موقع سایر خدمه سر رسیده
و اول اسبابها فوراً [illegible] و به از عرق گیر [illegible]
[illegible] تمامی [illegible] خیمه به [illegible] اینکه
خیمه و اسباب [illegible] و [illegible] و در اینجا از [illegible]
نزدیکی [illegible] حیوان [illegible] و خیمه که [illegible]
و [illegible] نزدیکی [illegible] مشغول [illegible]
و از طرف دیگر سایر خدمه خیمه را نزدیکی [illegible] و مسافر
وارد خیمه [illegible] شده و تا وقت شام شرح مسافرت

فوراً لوله در ساعت ۹ تمام رسیده شد و بعد از زنگ
چهارپایان [illegible] حرکت میشود در ۵ ساعت [illegible] رفته [illegible] شروع
به حرکت نمودیم

هراتیان ——— قبل از اینکه مشغول شرح مسافرت خود گردم
لازم است که [illegible] خواننده تمام هراتیان خود را با [illegible] چونکه
در این فصل در بعضی موارد اسامی آنها لازم [illegible]
بعضی هراتیان [illegible] موسوم به [illegible] و [illegible]
اصلاً از اهالی ایران میباشند ولی در قرون سلف [illegible]
واحد شاه. دولتی به افغانستان [illegible] و در آنجا [illegible]
و بعد در [illegible] داخل شده. و در این اواخر [illegible]
[illegible] معین [illegible] جهت [illegible]
و [illegible] اشخاص [illegible] و [illegible]
هرات [illegible] مسافرت [illegible]
جهت [illegible] که اهالی [illegible]

که در آن زمان از ایران مالکم بعضی شهرهای ایران ~~[illegible]~~ می نمود
~~[illegible]~~ و این شخص در زندگی ایرانیان علناً زبان را
انگلیسی تکمیل ~~[illegible]~~ کرده و فوق العاده در زندگی
به گیت و چاره پس از چند هفته در راه طهران و مشهد جبان
خان را وداع نمود و دو نفر از یکه سوار ترکمان هم که [illegible]
حیات انگلیسی نگاه داشته [illegible] انسوارت به [illegible] می رود
[illegible] و این سواران که اصلاً از اهالی [illegible] ~~[illegible]~~ بودند
نامه از مشهد به هرات برده و از آنجا به هرات مشهد مراجعه نموده
این سواران ~~[illegible]~~ تفریحات موسوم به [illegible] ادبار و
سفید که در هم از آنجا [illegible] کرده است و اسباب این سواران
[illegible] چهار [illegible] از تمام اسبها [illegible]
چابک و سرعت حرکت آنها زیاد است و
ایرانیان در تمام [illegible] اسب [illegible] که چهار دست و پا
اسب زیاد [illegible] هم [illegible] چونکه در این صورت [illegible]

اسب بسیار

اسب بسیار هم خورده و [illegible] و اسب را [illegible] هفت
داشته باشند [illegible] دو یک از [illegible]
موسوم به [illegible] کرده [illegible] آباد به [illegible] کرده [illegible]
[illegible] که نرخ مسافرت این [illegible] بیان [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] تا اینجا
[illegible] بخواهم از این [illegible] بطوری [illegible] ملاحظه
گردد

برج رادکان ـــ ۱۱۵ [illegible] ـــ در ساعت ~~[illegible]~~
۷ نفر از [illegible] سوار شده و در ساعت ۸.۳۰ ~~[illegible]~~ رادکان
[illegible] که قلعه است بزرگ و دارای ۴۰۰ الی ۵۰۰
خانوار کرد [illegible] وارد شدیم و در [illegible] در راه مشهد
قریه [illegible] آباد ([illegible]) واقع شده است و برج رادکان
که ~~[illegible]~~ به [illegible] رادکان معروف گشته است [illegible]
قدیم [illegible] [illegible] و [illegible] تحقیق [illegible] است

که این برج از زمان فتح اعراب بجا مانده. و خارج
این برج ترکیبات از شترهای مجوف آجری
و در بالای آن کتیبه با کاشی این خط کوفی نوشته شده است
و در داخل سه رتبه عمارت ساخته بوده ولی الحال همه گل
و منهدم گشته است واهالی دامغان می‌گویند که این برج
محل نشستن دیو است و بعضی مورخین دیگر می‌گویند
که این محل مکان یکی از سلاطین تاتار بوده است و بعضی دیگر گفته‌اند
که این برج را جهت محافظت ساخته اند اما کلنل اشوارت
را این عقیده است که این محل را به جهت شکار بنا نموده اند و این دو
مطلب اخیر حقیقت از سایرین بیشتر است ولی تعجب در این جا است
که ما بین استرآباد و کرمان برجی به همین شکل و به همین نام موجود است
و از این روی معلوم می‌شود که نقطه دامغان کلمه ایست منتسب
بواسطه شکل برج چونکه این نقطه سرکرات و تجارتی بوده
کلنل اشوارت بیان می‌نماید که شترهای دامغان شهراً از شترهای

خراسان می‌باشند. و تحمل شان در سرما زیادتر از اعراب است
چونکه بزرگترین شترها شتر دو کوهان بخاری و شتر یک کوهان عربی
شتر دو رگه می‌شوند و این شترها از شترهای بخاری بزرگتر اند
در شترهای ایرانی عموماً ۴۰ الی ۵۰ من بار حمل می‌نمایند و شتر
مهری ۶۰ الی ۶۵ ولی شترهای خراسان هر کدام ۹۰
الی ۱۱۰ من بار حمل می‌نمایند

عبور از تپه ـــــ در خارج دامغان توقف نموده رمضان
علی را فرستادم تا اینکه بلدی به جهت رفتن به کلات بیاورد چونکه
از یکی از تجارهای افغان در قوچان شنیده بودم که از بین محل راهی
در میان کوه موجود است. رمضان علی شخصی را به انضمام که ما را به
تپه که و خروج از این نقطه محل فاصله دارد رسانید. و سه قران
اجرت در یافت نماید. چون این شخص از تپه به اطراف دیگر را
نمی‌دانست

در حالتیکه ما منتظر رمضان علی بودیم سیدی با چند نفر از قریه بیرون

آمده و باز به مزارع تنباکو رسیده و چنانچه گفتم ایرانیانت
بر لفظ گرلده میزید که امسال حاصل خوب نکرده است
و با به سال دیگر موقع تنباکو کاشتن زراعت میکنند (قریه بادکاف
وقف است)

خلاصه پس از اتمام رمضان عمل در ساعت ده عازم گردیدیم
ولی چهار فرسخ راه را بسیار رفته شد چونکه
هوا بواسطه تابش آفتاب بسیار گرم بود علاوه بر این گرد
برخواسته و تمام دشت را پر از گرد و غبار
میکند بود ولی از طرف ده میل راه رسیدیم به پای تپه که در سمت
شمال دشت واقع شده بود و از آن محل شروع جا ده
خاتمه پیدا کرده و در تمام این دشت چشم
با قریه ... شد در فاصله ۲۰ میل از راه دکان قلعه
جبال آتش فشان کشف نمودیم و در اطراف آن محل در زیر کوه پاره
که سابقاً در فوق آن نقطه ... بوده و بعد ...

در نزدیکی

در نزدیکی ... واقع شده است ولی از عبور از این محل
شمال را ... مرتفع ... و تقریباً بفاصله چند میل از پای
بار ... عبور نمایند و در این راه بفاصله ...
قرای ... دیوخان و ... شاه ... و در
دیگر ... که در سمت شمال این دشت بفاصله ...
از ... واقع شده است گردیدیم و در آن دشت
اکراد ... در سیاه چادرها
سکنا گزیده بودند

عزیمت بطرف ... ——

۱۱ اکتبر —— در ساعت ۶:۴۵ بعد از صبح سوار شده
و ... از این دشت گذشته و بعد ... (...)
که بفاصله ده میل در پای کوه واقع شده است رسیدیم و در این
محل ... که از میان کوه ... گذشته ...
میل راه ... و ... ده ...

به بلندی اتراق که در انتهای دامنه واقع شده است رسیدیم و در اینجا
راهنمای ما به اشخاص به جهت آن وارد گردنه که در میان کوه بود
شده بعد که و اطلاع ابنی کرده مانند دیوار سنگ شق
گشته و در تحت هوای جریان بعد از آن هوای در بعضی موارد
گرداب کوچکی تشکیل کرده و سوار به صعوبت از آن گرداب
عبور می‌نمود در این گردنه ورود دفعه دو دونای ایجاد دست
شده بودند به رود خانه گلوباد و در آنجا و بعد از دو ساعت
حرکت در میان این قطعه راه از اطراف راست یا سمت شرق
منحرف گشته ولی از که شتی از فوق کوه در استاد از شرق
از تپه های چند دیگر گذشته و دو باره شخص وارد دره
و در این دره چشمه و جوی فراوان و سبزیجات
این محل را و در دامنه کوه قریه که خانه های
آنرا از سنگ ساخته اند با آثار قلعه سنگی
و در این محل را اطراف شمال متمد شده و پس از صعود از تپه های

چند دو باره وارد دره دیگر شده و از آنجا به بلند ملقور
وارد در خونه و در این محل پیاده شده و شب را اتراق نمودیم
چونکه مدت ۹ ساعت راه پیموده بودیم و در این مدت تخمیناً
۲۴ میل راه طی کرده بودیم

کتک خوردن — پس از تهیه منزل و آذوقه خیمه شنیدیم
که آن شخص که ما را اهانت نموده بود کتک خورده است و از قرار
معلوم اهالی یکی از نوکرها گفته بود که امشب می‌رود که
که بواسطه اینکه صاحب منصب ما را اهانت کرده ام او
دیگر از نوکرها ملاحظه می‌کنند که سربازان او را اذیت می‌نمایند
ولی دیگر صدائی بلند نکرده و گویا حکومت عذر خواهی کرده است که کسی را
به این قطعه اهانت ننماید

X

ملقور وارده — در ۱۷ اکتبر از دره دیگر یافته و دیوار
یک سمت صعود و نزول در میان تپه های شمال مارش را به طرف
شمال منحرف گشته و به راه مشهد و ولایات منتقل می‌شود

که از بیابان در میگذرد فقط تلاف گریزانه ااین قلعه بکوس

به کنبد شده است که شخص در هنگام عبور با بید مواظب باشد

که پیم در عبور نشیب نخورد و انشعابی که از انگلیس به کلاتشا در

رفته اند تمام از این راه عبور نموده اند و این راه در بعضی مواقع

~~[illegible]~~ بسیار که دوست شده که یک نفر سوار به صعوبت

عبور می نماید و این محل موسوم است به دهنه ضوبره رف

قلعه بهاره ~~[illegible]~~ هر یکساعت راه دره قدری

وسعت یافته و دو راه یکی بطرف شرق و دو یکی بطرف شمال

شاه می گردد و اگر هیچ از هر دو راه به کلات می توان

رفت ولی راه طرق بسیار صعب و تنگ است و به یکدفعه

اب از آن راه عبور نماید و به ملاحظه بطرف شرق

روانه شدیم دیگر قره داغ به زودی سپید ~~[illegible]~~ واقع شد.

سید دو دست شرق کوه تا هر رود تنها و دهوار ترکمان شده

میشد ولی از یکساعت بعد بطرف چپ منحرف گشته و از دو

دوا. بویز

X

دوا. بونی عبور نمودیم و این محل بقعه لر لغزنده و تپه و ملهات

که بادیه دیگر از اب سایل نشده بودیم خیلی تامل و صعوبت

عبور می نمودیم و از فوق در تحت دره هموارات دره

سابق هم ناه میرشد و این محل که از تشغال عرب به صوب

شرق رفته شده و در تحت ان قریه و قلعه خرابه و درز دیگر دیگه

دارد و مکشوف میشد

باغ خان ـــ پس از عبور از قریه دره تا داد شرقی و سواران

ترکمان اف ردان کلات شیم دارد این محل قلعه کلات

از دور نمایان جمع دور دره قریب از ۵ ساعت سوار

سر هیبت کوچک ~~[illegible]~~ به جهت زینخ عطش پیدا شد. که انکار

مراز سواران ترکمان که در عقب به جهت ... ناظر

مانده بگریه و گشت یکی از ناظرها از گردنه انجا ه

~~[illegible]~~ و بالاخره شکنه اسب

و من اینجا خبر ... شدیم به جهت انکه ~~[illegible]~~ مرا نتم

که عبور از این راه بسیار مشکل است و ناچار بی جاده رفتار در
۶ تا محل گذاشته و به طرف معقب روانه گشتیم و پس از
پیمودن دو میل دیگر وارد قریه باغ خانان شدیم
تنگه گونه ـــــ در باغ خانان نیم تلگراف به طرف شمال
شرق منحرف شده و پس از بالا رفتن از تپه‌های رفیع
رسیدیم به یک سیل عمیق که در تحت نام ... و از این محل
دوباره به سمت جنوب کلات را نشانه نمودیم و پس از پیمودن
قدری راه وارد قره گزم که مانند یک جفت کرده است
گشته و از آن محل منزل گاه اطراف را ... نمودیم و از
همان جاها یک دشتاق سال قبل با چند نفر دیگر بدون تهیه
و اسباب به خیال ملاقات کلات نادری به همین سمت
روان گشتیم ولیکن در بین راه ماها ممانعت نمودند و اکنون
می‌خواهم ... سیل را خود را دور نمودم به خیال اینکه
کلات نادری را نشانه نمایم و در این محل چون راه بسته

براثر

بر اثر سیل‌ها از آب بسته شده و به این جهت حرکت نمودیم و در سمت
شمال از روی خاک‌های قرمز رنگ به جای اینکه از سنگ‌ها نموده ۴۰۰
دفعه و در هیچ محل نمی‌توان زراعت نمایان و سنگ و خاک گرد را
به رنگ ... العقیق ارغوانی است ... ۱۰ ام
دور دره سنگ‌های زیاد در یک شخص حرکت می‌نمودند و از
قرار معلوم این سنگ‌ها افتاده به رنگ معدنی چونکه
در تمام اوقات در روی سنگ‌ها آثار ... می‌رفته و خیلی ... است
از محلی به محل دیگر طرزها می‌نمودند ولی از نزول از تپه‌ها
وارد سیل خشک و سنگلاخ گشتیم و در این محل قطع تلگراف
به سمت راست منحرف می‌گردید ولی چون آب ... رفته بود به
ما طرف چپ در راست ... که المراحل ... دفعه دیگر
بعد روان گشتیم و در دهنه این دره ... از ... شکاف
سنگ بیرون آمده و در کوهی که در پایه آن آبشارها تدریجی
می‌باشد و تمام شکاف‌های این ... را به تحلیل ... می‌برد

فرض کرده اند و پس از طی یک میل راه از پای القراوه به قریه
ایورجان ~~آب گرم~~ که بواسطه چشمه آب گرم به آب گرم
موسوم شده است وارد شدیم

آب گرم ——— ~~[illegible]~~

پس از رسیدن به آب گرم قصد کردم که منزل به جهت هفته تهیه نمایم
چونکه می دانستم که قاطرها به جهت شب [illegible] نخواهند رسید و اهل قریه
در ابتدا که رفتم [illegible] گفتند که نه منزل داریم و نه علوفه ولی
پس از گفتگوهای زیاد رفع [illegible] و یک اطاق به جهت من خالی
کردند و من با آنچه که همراه داشتم قدری خود را راحت نموده
و منتظر قاطرها بودم تا اینکه از خوشبختی در ساعت ۱۰ از ۲۰
از دور نمایان شدند و دلیل رسیدن آنها این بود که در بین راه شخصی را
پیدا نموده و آن مرد آنها را سالما به منزل هدایت نموده
در اطاق [illegible] [illegible] که [illegible] کلمات
نادری [illegible] چونکه اهالی انگلیس را ملاقات [illegible] نه

ولی در این خود روز تمام دهقانان قسم گفتند که هیچکس اطلاعی از دخول در قلعه
ندارد و پس از این جهت بسیار اندوهناک بودم بجهت اینکه نخواستم
که پس از این همه زحمت [illegible] مراجعت نمایم و از طرف دیگر
نمی توانستم به تنهایی با وضع دیگر داخل قلعه شوم چونکه [illegible]
که شاید اهالی قلعه مرا می شناختند و باعث بدنامی اهالی انگلیس
شده [illegible] چون تمام ساکنین آن [illegible] را ملاقات نموده
بودند ~~[illegible]~~ نتوانستم تنها [illegible]
خلاصه بعد از تفکرات زیاد قصد کردم که در روز دوم [illegible]
[illegible] شده و آن وقت اگر مانع شدند به مشهد [illegible] نمایم
رسیدن به کلات ——— در ۱۸ اکتبر در ساعت [illegible] بعد از ظهر
سوار شده و در [illegible] مقابل [illegible] حرکت می نمودیم و پس از پیمودن
۱۰ میل راه وارد دره ایورجان شده و در انتهای جوی روان
گردیدیم و در این محل جوی بطرف شمال [illegible] و در میان دره [illegible]
[illegible] شده و در [illegible] مقابل [illegible] [illegible]

مرتفع و در میان دره قلعه مخروبه نیز نمایان بود ولی محل راه
از میان دره دیگری که [illegible] دهنه جنوبی است که با نقب
مخلوط بود از میان دره [illegible] گذشته و بدو خانه متصل شهر
و تقریباً در وسط دره آفتاب طلوع نمود و سمت جنوب کلات
در طرف راست نمایان گردید و دیواری بارتفاع ۷۰۰ الی
۸۰۰ پا از تحت دره سر باسمان کشیده بود و من چند دفعه در دور
این جای [illegible] که [illegible] و تمام اطراف او را بدقت ملاحظه
نمودم در دامنه خارجی این [illegible] با کلاس مشتمل است از امثال
چیزی که از ذات [illegible] است و این دیوار چون از نزدیک
کلات [illegible] دیگر آفتاب [illegible] در عصر
هنگام غروب آفتاب [illegible] مانند [illegible] برای دیوار
نامیده و تمام کوه مانند آتش بنظر آمد

دروازه ارغوان شاه —— پس از نزول از دره در فوق [illegible] را
شاهد نمودم که در آن محل دیوار سنگی [illegible] ساخته بود ولی [illegible] بوده

۷ میل از دهنه [illegible] اطلاع دره نزدیک شده و معبر تنگ
[illegible] که در تحت آن همیشه آب روان بود تشکیل می نمود
و در انتهای این معبر و عبور از انتهای چند دروازه سنگی را مشاهده
نمودم که بیش از ۲۰ ذرع عرض نداشت و مدخل این دروازه مشتمل
بود بر [illegible] که از میان آن آب جاری بود و در [illegible] که
وارد کلات شد بغیر از این راه دیگری نخواهد داشت
و این محل موسوم است به دهنه ارغوان شاه یا دروازه ارغوان
شاه و از قراری که مورخین ذکر نموده اند ارغوان شاه یا ارغون
خان پسر بزرگ هلاکو خان بود و در یکی از جنگها از محمود [illegible]
شکست خورده و در این قلعه متواری گردیده و در روی یک سنگ بزرگ
در اطراف دروازه و سمت راست شرح احوال این سلطان را [illegible]
کرده اند ولی نادرشاه این کتیبه را برداشت [illegible] و با استحکام
آن افزوده و معلوم است که از سابق کلات [illegible]
یا از زمان نادر الی حال [illegible] دروازه

باز شناخته نشدیم

ورود در قلعه ـــ ما با آنچه ذکر شد از جاهای دور دروازه
مشاهده نکردیم و سپس با رمضان علی خان و شکرالله سواره از
طاق و بستی که گفته شد وارد قلعه شدیم و در این موقع من مشغول
به خواندن شرح دروازه ارغوان شاه و ملاحظه برجها
که در داخل قلعه به جنگها ساخته شده بود نبود و بعد از اتمام
روی براه آوردیم ولی بیشتر از صد ذرع از دروازه
دور نشدیم صدائی از عقب ~~[illegible]~~ استماع کردیم چون نگاه
کردیم سربازی دیدیم که هنوز از خواب بیدار نشده و نیم تنه اش را
در روی شانه اش انداخته فریاد زنان می دود تا [illegible]
و هنوز او بما نرسیده بود که جمعی دیگر از برج نزدیک دروازه بطرف ما روان
افتادند! ما در دادن کرایه [illegible] ولی چون دیگر ما را [illegible] دیگر
خوردند بعد [illegible] دار [illegible] داشتم [illegible]
ملاحظه اینکه صاحب منصب هم را اذیت نشود

گفتگوی

گفتگوی مستحفظین ـــ چون قصد داشتم که خلاصه از قوانین و قواعد [illegible]
کرده و علاوه برای مردانم که سربازان تکلیف خود را به
انجام میرسانند ایستاده و با این [illegible] را نگاه داشتم و سربازان
در اول می‌خواستند که چرا ما را از دروازه بیرون نمایند اما [illegible]
[illegible] که [illegible] داخل [illegible] که [illegible] را نگرفتند و می‌خواستند
[illegible] که جواب داده‌اند [illegible]
در باره [illegible] که خان کلات [illegible] جواب داده
که [illegible] خواهند و [illegible] از این جا [illegible]
دارد [illegible] شکرالله را [illegible] که [illegible] شکرالله
سوار کرده [illegible] خانه خان [illegible] فرستاده و به شکرالله
گفتم که [illegible] احوالات ما را بیان [illegible] که قصد [illegible]
که از دروازه [illegible] خارج شوم اگر شما اذن [illegible]
داد که اذن [illegible] دارد [illegible]
اذن حاصل شد

وقع سربازها ——— چون از روانه نمودن لشکر [illegible] هفته در دم دروازه

با سربازان مشغول صحبت کردیم و چون همراه ما [illegible] بود

داشت قدری شیرینی خریده و آتش روشن نمودیم و هنگامی که سربازان

فهمیدند که من از اهالی انگلیس هستم قدری مهربان شده و گفتند که اگر

شما از مردمان روسی بودید ~~[illegible]~~

بودیم ۲۷ [illegible] وارد دروازه گشته شما را به [illegible]

~~[illegible]~~ و هم [illegible] جهت [illegible] اظهارات ما

نموده و گفتم که شما که صاحب [illegible] ~~[illegible]~~

فهمیده که من از اهالی انگلیس هستم و هم چنین می گفتند که در سال گذشته

یک نفر روسی داخل قلعه شد و دیگری [illegible] صد سرباز [illegible] تمام

جمع شده و سر [illegible] او را لشکر را از قلعه بیرون

نمودیم و آن [illegible] استحکام [illegible]

[illegible] از قلعه بیرون آمده و در [illegible]

[illegible] نمودیم مراجعت نمودند و ما را پریشان کرده ~~[illegible]~~

کرده ایم

کرده ایم اهل اسلام ها لباس انگلیس پوشیده و از صحبت نمودن

با انگلیسی ها رفت آمد [illegible] دروغ [illegible] سوال

نمودم که سوار این محل چگونه است جواب داده که بسیار [illegible]

به جهت آنکه در اینجا نفت مخلوط می باشد و به این واسطه [illegible]

بعضی [illegible] گرفتار شده ام چنین [illegible]

[illegible] پول [illegible] مواجب [illegible]

و اگر چه در این باب بسیار [illegible] شدم ولی افسوس [illegible]

این [illegible] و دولت [illegible] با احوال سربازان [illegible]

نشد

جواب خان ——— پس از آنکه [illegible] انگلیسی

مراجعت نمود و گفت که خان [illegible] ~~[illegible]~~

[illegible] که شما [illegible] تلگراف نمایید اگر حکومت

اجازه داده [illegible] والا [illegible]

مراجعت نمایید

پس از شنیدن این جواب مشغول نوشتن تلگرافی مفصل [illegible] استوارت
کردیم که اگر ممکن است از حکومت خراسان حکم را به اجازه
حاصل نمایید ولی کار مشکل این بود که [illegible]
آدم با نفوذ و با کفایت بزرگی دید و پس از تجسس زیاد گفته شد میرزا [illegible]
[illegible] فلان میرزا خوب [illegible] اما مشکل است که او از خانه
بیرون بیاید به جهت اینکه خاطر [illegible] [illegible] کتیبه [illegible] است
می فرستم [illegible] ده [illegible] که [illegible]
حاضر نماید

خلاصه پس از دادن جواب میرزا تلگراف را یک دقیقه بعد [illegible]
به جهت [illegible] اما لازم نبود در مدت یک ساعت خبر [illegible]
و من پس از [illegible] تلگراف قصه نمودم که [illegible] ارسال
روانه کردم تا اینکه جواب از مشهد رسید ولی یکی از ایرانیان
گفت که صلاح نیست که شما مراجعت نمایید چونکه اگر اذن هم
از مشهد داده شد البته شما را راه نخواهند داد و می [illegible]

بجواب او

به جواب او [illegible] دیگر در [illegible] ده روز [illegible] بعد [illegible]
[illegible] — پس از گذشتن یک ساعت تلگرافی رامیف [illegible]
و گفت که سیم پاره گشته است و در این موقع سواری از جانب
خان رسید و گفت که خان فارسی [illegible] [illegible] که [illegible]
تلگراف شکسته است من جواب دادم که اگر خان صلاح بداند
من خود به تلگرافخانه رفته و تلگراف نمایم گفت خیر سیم
پاره گشته است ولی در دو روز دیگر درست خواهد شد [illegible]
خبر رسید من جواب اول [illegible] [illegible] بودم که گفت
خان فارسی [illegible] که شما به طهران تلگراف نمایید چونکه [illegible] تلگراف
از کلات به طهران موجب [illegible] (؟) دوباره
گفت که خان [illegible] که لازم نیست به طرف تلگراف نمایید
پس از مراجعت از مشهد و تحصیل اجازه از [illegible] الدوله شما را
در کلات [illegible] خواهم داد چون من [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] گفتم [illegible] است که [illegible] [illegible] [illegible]

در جواب هر چه از اوراقات خانم و من هم سؤال پیغام را دنبا
نمودم که این سوار تفنگ برشته رکاب به اسب زده و گفت که خانا
سرزا به ملکی تمامیه داخل قلعه گردد (۱۰۰ ذرع از خارج قلعه توقف
شده بودم) و من پس از شنیدن این کلام دیگر ابدا از دیدن
کلات دست منقطع گردیده و در این موقع تلگرافچی گفت که دیگه
من تلگراف اطلاع به تلگرافخانه بردم تلگرافچی درخواست تلگراف نامه
که سیم برشته ببر خانه خواهد بود شد. و گفت خان مرزا یه که تمامی
بزودی این تلگراف نیز

خلاصه من از این واقعه بسیار رنجیده شدم و اگر بیشتر از این
از تدارک و حیله اهل ایرانیان با خبر شده بودم ولی از روز که
داخل خاک ایران شده بودم (۱۵ روز) این حال ما بودن آنجا
به جا به نخورده بود

راپورتی که خانا به مشهد داده بود ـــــ عین ترجمه این مطالب
این بود که پس از رسیدن به مشهد (بعد از سه روز) حاکم مشهد را مختصر

شاه نمودم

شاه نمودم چونکه خانا نوشته بود که یکی از قونسولهای انگلیس
با ایرانیان میل دارد در کلات [illegible] گردیده سربازان خواهشمند جلو
گیری تمامیه شخص کنند. و چون قونسول از خود را به تقصیر عاقبت
مستغفل بیچاره را نه کرده. و او را از قلعه بیرون نمودند
گوشش در باب بالا رفتن کوه. ـــــ در ۱۹ اکتبر قصد نقشه
نمودم که اگر ممکن شود قبل از که شش از کلات از کوه، بالا رفته
وضع آن محل را مشاهده نمایم چونکه در کتاب انگلیسی کور
خوانده بودم که غیر از دروازه ارغوانشاه و دو محل دیگر
از محلهای دیگر نمی توان داخل کلات گردید و در باب
کوه نگاری را هم ملاقات نمودیم که می گفت من این راهها را
می دانم ولی خودش جرأت نمی کرد که راهنمایی نماید اما
گفت که برادرزاده دارم فردا او را می فرستم که شما را به محل
هدایت نماید که از آن جا کلات مکشوف باشد و لیکن چون تقریبا تمام
که وقت او رفته آن پایه کوه را تا آنجا رفته اند چنانچه شما را به عهده زاده کی

نگاه کردم دیدم دامنه اش پیاده و اهالی کلات چون مرا و همراهانم را
مشاهده کردند بود که گمان میکردند که خیال تصرف کلات را
داریم چونکه در عهد [illegible] رمضان [illegible] ذکر [illegible]
مشغول شدند بودم از فوق صدائی استماع کردم چونکه دقت
ملاحظه کردم دیدم یکی از اهالی کلات در پشت تخته سنگ
پنهان شده و [illegible] به جانب ما [illegible]
خلاصه چون [illegible] پیدا کرده [illegible] قصه کردم [illegible] اکنون
صعود نمایم و در تمام عرض دره [illegible] را
بدین شکل ۷ کشف کرده بودم و میدانستم که از آن
محل شتر میتوانند بالا روند چونکه دامنه [illegible] قدری مایل
بود و [illegible] کسی که کلات را [illegible] کرده است میداند که این
محل در وسط دره واقع گشته است و بدین ملاحظه در
ساعت [illegible] بعد از ظهر [illegible] را با [illegible] و [illegible] الیوم
روان کردیم و در ساعت [illegible] بعد از ظهر بطرف [illegible] وارد

روانه شدیم

روانه شدیم و خود از پای دره از آب [illegible] شده و شروع
به بالا رفتن نمودم و خیلی به صعوبت به پای دیوار رسیدم چونکه
[illegible] در دو محل [illegible] رسا
پله های از سنگ تراشیده و [illegible] رسیدن به جهت
محافظت آن را ساخته است ولی اکنون آن هم خیلی
منهدم گشته است و این دو پله کمان به فاصله [illegible] پا در دو دره
واقع شده اند و یکی از پله کان [illegible] صعود [illegible]
۷ رسیدم و در این محل تقریبا [illegible] پای دیگر مرا
از [illegible] صعود [illegible] چونکه [illegible] بسیار [illegible]
مرات به بالا رفتن [illegible] نمودم و
[illegible] و [illegible] شخص از [illegible]
بالا رفت [illegible] پای [illegible] شکل [illegible] و بدین واسطه [illegible]
شوم [illegible] باشات [illegible]
از این کار بازداشت این [illegible]

از فوق این دیوار هیچ ممنوع نگردد

دورنمای محیط کلات —— در مراجعت در بالای کوه زنجیر رفته و از آنجا داخل کلات را مشاهده نمودم و در حقیقت آنچه خیال می‌کردم بودم غرابت و صحبت بیشتر چونکه از دیوار غیر از انتها در شرق و غرب خود دیوار چیزی دیگر مشاهده نمی‌کردیم چونکه این دیوار عجیبی که سنگ سخت داشتم از آن بالا بروم از دیوار شمالی غربی تر بعد و از این محل می‌توان بدون اغماض تمام محیط که تقریبا ۳۰ میل است مشاهده کرد این دیوار طبیعی مانند آنکه مصنوعاً ساخته شده باشد از روی نظم در دور قلعه عمودا کشیده شده بعد من از این محل دورنمای تمام محیط کلات را که از دور نمایان است در صفحه رسم نمودم و این کوه جبلی است که دوره [illegible] دوره کلات بدون [illegible] مرد از هم جدا نماید

تاریخ کلات —— آنچه را که خود برای این مشاهده کرده بودم بدقت ذکر کردیم و در این موقع مناسب چنان دیدم که از قول سیاحان دیگر آنچه را خوانده بودم بیان نمایم تا آنکه خواننده بخوبی از وضع کلات مطلع گردد

اگرچه این محل موسوم به قلعه نادری گشته است ولی در حقیقت قلعه نیست بلکه فلاتی است با ارتفاع ۲،۵۰۰ پا از سطح دریا ~~محیط~~ محیط دور دره و میل ارضی که به طول ۲۰ میل و عرض مختلف از ۵ الی ۷ میل رسیده و این محل را قلعه نامیده‌اند بجهت آنکه اطراف آن که ۱۵۰ میل مربع است احاطه گشته است از دیوار طبیعی که ~~بارتفاع~~ به اندازه ۷۰۰ الی ۱۰۰۰ پا یا از سطح دره مرتفع گشته است و از زمان سلف الی حال این محل در میان ایرانیان مشهور بوده است و در همین محل بر سر قشون افراسیاب [illegible] داده و تمام رود [illegible] عمق [illegible] و از قرار که فردوسی [illegible] نماید

طوس فرود آورد و کیخسرو را در آن قلعه بقتل رسانید و در عهد
سلاطین مغول و اعقاب چنگیزخان نیز این محل قلعه محکم محسوب
می‌گردید و بعض مورخین ذکر می‌نمایند که تیمور به دفعه از روی
تدبیر این دژ را مفتوح نمود

تقویت دژ توسط نادرشاه —— پس از آنکه نادر با ذخایر
دهلی بی شمار از هند مراجعت نمود مناسب چنان دید که
خزینه خود را در کلات که از طفولیت او آنجا بزرگ گردیده
بود قرار دهد (نادرشاه مشهور در قریه دستگرد محمدآباد که حاکم
نشین [illegible] درجز است [illegible] منزله کرده)
و به این ملاحظه امر نمود که مداخل این قلعه را تقویت نمایند و در
هر جا به جهت محافظت بروج سنگی با نقبه دروازه‌ها مستحفظ
قرار داده و هم چنین حکم نمود تا حجاران دیوار قلعه را از خارج
و داخل صاف نمایند تا اینکه دیگر کسی نتواند داخل قلعه شود
و هم چنین به جهت خود نیز منزلی در داخل قلعه ساخته و تماشا

ایوان

ایوان ها بنا نمود

بازیل باتاتزز —— از جمله اشخاصی که در عهد نادرشاه کلات
را بازدید کرده اند یکی بازیل باتاتزز است و این شخص که از تجار
یونانی بوده است و در سنه ۱۷۴۲(?) به ایران و آسیای مرکزی راه
دارست خیوه و بخارا وارد کلات گشته است و با نادرشاه
در مشهد ملاقات کرده است و اندرونامه که در این باب به فرانسه
نوشته و بعد آنرا ترجمه کرده اند معلوم می‌شود که شاه را بنای
از تاریخ این قلعه اطلاع نداشته است و در بعض موارد هم
اشتباه کرده است و سفرنامه او بهمین نحو غلط بود
تا ۱۸۷۴ که بکر و جیل در مراجعت از بخارا وضع این قلعه
را بطور خوبی ذکر نموده

در سنه ۱۸۳۱ در هنگام مراجعت از بخارا و قبل از حرکت بطرف مشهد
باتانز داخل کلات گردید و در روزنامه خود می‌نویسد که این قلعه
احاطه شده است بواسطه کوه مرتفعی که مانند دیوار عظیمی دور آن را

کنده شده است و محیطش دو از جهات اینجا ، استعدادی شهد
دیگر از هفت‌های شار الیه همین است) و تمام این قلعه دو مدخل
بیشتر ندارد و دو دروازه کلات که در تمام زمان زلزله کوه از هم منفصل
گشته و این دو ~~کتابخانه~~ را که سه سوار می‌توانند عبور
نماید موجود کرده است و عظمت این قلعه بطوریست که دیگر
محتاج نخواهد کرد به اینکه آذوقه از خارج به داخل حمل نماید
و نادرشاه این محل را بواسطه استحکام خزانه خود کرده است
ملکم در تاریخ ایران می‌نویسد که کلات بفاصله ۷۰ میل
در سمت شمال شرقی مشهد ~~واقع شده است~~ و دوره این قلعه
که محصور غیر ممکن است واقع شده است و دارد حدود کلات که
۱۲ میل ~~محیط دارد~~ و پس از آنکه دل شخص با هفت میل را وارد دشت
می‌شود به محیط ۱۲ میل و آن دشت بواسطه جبال بلند مرتفع است
دیگر یعنی از طرف دیگر پس از پیمودن یازده میل وارد دشت بزرگتر
از اول و جهان حاصل‌خیز می‌شود

تاریخ بعد

تاریخ بعد ـــ پس از قتل نادرشاه در سنه ۱۷۴۷ کلات در دست
طایفه خان جلایر افتاد و آن طایفه کلات را مع دامنه‌ها که در
اطراف ترکمانان (آتک) گفته می‌شد نگاهداری می‌نمودند و همیشه
ترکمانان هر وقت که از سمت مشهد تخطی به جهت ناحیه اگر
روان می‌کردید انجام فرانسه‌ای خود را بطرف کلات
روانه می‌نمودند ولی پس از آنکه دولت روسیه ترکمان را مطیع
نمود قرای خارج کلات را نیز بواسطه معاهده سنه ۱۸۸۱ متصرف
کرده و آن قرایا از این قرار است الی دره (کاه ایمان)
مهنه چاره (دوشاخ) چاچا و در حقیقت روسیه
تمام قرای شمالی این قلعه را متصرف شده و روز بروز در هم اند که
لهٔ که بیشتر می‌آید تا اینکه به یکمرتبه وارد کلات شود
نگاهداری کلات ـــ پس از خرابی ... ناصرالدین شاه
سپاهی نگاهداری کلات افتاده و ایشان را بطور خوبی
محافظت می‌نماید

ازقرار سافلوی مشهد ابدا ۵۰۰ نفر با دو عراده توپ کوهی
بیشتر در کلات نمی‌باشند و معلوم است که همگی نمی‌توانند
دیگر کلات بگیرد به جهت اینکه برادران بی‌جا [illegible] که جزو ازدحام
انها هم لابد به جهت تحصیل معاش بی‌کار نشده نمی‌روند درحالتیکه
ما از دروازه ارغوان شاه وارد شدیم هیچکس نمی‌توانست داخل
شود و جز نادری را محافظ و دیدبانی قرار داده از بالای
دیوار ازتوپ [illegible] بزودی کلات مفتوح نمی‌شود
نماید. نظامی کلات [illegible] از قراریکه معلوم می‌شود کلات
حالیه به جهت ایران چندان فایده ندارد ولی اگر روسیه ازا متصرف
شود شاید نظامی بدی خواهد داشت و از طرف دیگر هیچکس
نمی‌تواند [illegible] این محل را خزینه خود قرار نخواهد داد چونکه
قلعه خواهد شد به جهت محافظت اراضی ماوراء بحر خزر و اگر این
قلعه را [illegible] قوت [illegible] نماید مانع است به جهت آنکه اینک
و اگر قشونی در این جا قرار داشته باشد به آسوده گی [illegible] اطلاع

می‌تواند

می‌تواند بر سر راه این ماوراء خزر رفته و ارتباط روسیه را با بحر خزر
قطع نماید ولی دولت ایران نه چنین قوتی دارد و اکنون اگرهم داشته
باشد چه لازم است اینکه با روسیه در مخالفت زند خیال [illegible] در این قلعه نادری
[illegible] است به جهت را. این زمان [illegible] در روسیه
از زمان نادر الی حال بخیال تصرف این قلعه [illegible] چونکه
در این محل می‌توانند [illegible] قورخانه به جهت [illegible] نگاه دارد
نماید و اگر این قلعه در دست روسیه افتد به جهت ایران بسیار
~~خطرناک خواهد [illegible] چونکه اگر قشون از این محل [illegible]~~
~~[illegible]~~
از این محل قشون بطرف خراسان روان نخواهد شد چونکه فاصله
این دو محل که تقریبا ۴۰ میل است تماما از بیابان [illegible]
به عبارة اخری کلات نادری به جهت محافظت سمت شمال
مانع است نه سمت جنوب و گمان ندارم که هیچ قشونی از
استعداد این قشون حرکت نماید

پنج دروازه کلات ——— پس از ذکر ماهیه. نقاط [illegible] اینکه

ترابیت که از داخل آن نیز شرحی ذکر شد چونکه قبل از ما کر

و ما کسی که کوه سیاهان در باب داخل قلعه شرحهای مختلف

بیان کرده اند مثلاً [illegible] در کتاب [illegible] طول و عرض این محل

دوبرابر آنچه ما ذکر کرده است

~~دروازه‌ها~~ [illegible] پنج دروازه. هر کدام داخل کردید

و معروفترین این دروازه‌ها دروازه ارغوان و نفت

را [illegible] واقع شده است در سمت جنوب و [illegible] در شمال [illegible]

دروازه کنار [illegible] در جنوب شرقی و چوب بست در مغرب

و [illegible] در شمال غربی واقع شده اند ~~[illegible]~~ [illegible] تمام

این دروازه‌ها [illegible] برای محافظت قرار داده اند [illegible]

قرار معلوم در دو دروازه ارغوان شاه و نفت [illegible] محافظ

[illegible] و [illegible] برای دروازه‌ها [illegible] راه [illegible]

روز [illegible] یافت [illegible] در این محل [illegible]

[illegible]

زینه زیرا [illegible] اند ولی پس از آنکه این قلعه را بکوبی [illegible]

~~[illegible]~~ در [illegible] موارد هم دیده [illegible] قرار داده [illegible] تقریباً [illegible] محل

[illegible] شکل [illegible] غیر شکلی است

جمعیت کلات ——— ساکنین کلات مرکب از [illegible]

جلایر و بلوچات و [illegible] و عده ایشان از ۱۰۰۰ [illegible]

تجاوز نمی نماید و ایشان در دو قریه که در [illegible] که از وسط

آن جوی [illegible] مذکور ~~[illegible]~~ [illegible] داخل کلات

[illegible] در [illegible] از [illegible]

که قدری بالاتر از این [illegible] در محل مرتفع واقع شده

ساکن اند و دو قریه مذکور را [illegible] از دروازه ارغوان شاه [illegible]

کردم و قریه [illegible] و سایرین [illegible] از دروازه

~~[illegible]~~ که [illegible] دو سر [illegible] دارد [illegible]

[illegible] واقع گشته اند و در این محل [illegible]

~~[illegible]~~ مذکور [illegible]

چنانکه اکنون در روی بارگاه فلک ساخته اند از سنگ سرخ
شده . مرقد و معلوم نیست که کدام ورشت . این محل را به چوبها قطع
ساخته است ولی اکنون محل خان کلات میباشد
دار القرینه کبیر رود خانه نهایت شفاف سیل دریاها دره
که کلات را از شمال و جنوب احاطه کرده است جاری شده .
ولی از جور ازمنه کوه مزرعه و دشتها را از جنوب میزند
آثار قدیم —— علاوه بر برج نادری در قریه کبیر بعض عمارات
دیگر از زمان سلطان محمود و نادرشاه باقی است
در جنوب دهکده . در همان مرتفع آثار عمارت خرابه مشهور
به عمارت نادری مکشوف میگردد و بزرگترین این عمارات
محلی است موسوم به دیوانخانه که بیست ذرع مربع وسعت دارد
و در ان طرف این عمارت کوه هفت که ۱۵۰ پا از دشت
و ۱۰۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد واقع شده است
در بالای [illegible] و حوض و جوار [illegible] از نادرشاه در این محل
ساخته است

ساخته است
زراعت و آب کلات —— [illegible] کلات را [illegible]
که کلات مانند دره را سلاسل است ولی از تمام سطح این
قلعه قطعه کوچکی زراعت میشود و آب آن مشتمل است
از چشمه جوی مذکور و چند چشمه کوچک دیگر و به این واسطه
نتوانند در کلات جمعیت زیاد یا قشون بزرگ را نگاهداری
نمود مگر اینکه مایحتاج آنها را از خارج به داخل حمل نمایند
و زراعت کلات محصور است به دو محل یکی در دره و دیگر
در فوق دره از اراضی سابق در ساحل جوی و دفعات [illegible]
برنج و پنبه و دیم و خربزه و خیار زراعت میشود
ولی در قلعه نوتا که ۱۰۰۰ الی ۱۵۰۰ پا از [illegible]
ارتفاع دارد گندم و جو زراعت میشود و در خارج کلات
چنانچه در وقت [illegible] کرده و اهالی کلات [illegible]
به جهت [illegible] میشود [illegible] کلات [illegible]

به ناسزا فحش گفته‌اند

مراجعت به وارده ——— از این محل مترجمان [illegible]

مشهد روانه گردم و منزل اول این راه را در هنگام عبور از

وارده: دو غربیه دواب کلات ذکر نموده و فاصله این منزل را

از قرار عقیده مترجمین پنج فرسخ است ولی من از آن ~~[illegible]~~ پنج

۲۰ میل [illegible] مترداتم و هفته من در بیرون دهنه خیمه زده بودم و در این ۲

تا مراسی را که از گردنه افتاده بعد شاید به نموده و از روی

~~[illegible]~~ بخت پای آن حیوان شکسته بعد ولی قدری زخم

کشته بعد اما از شدت سرما و برودت دیگر آن حیوان

نمی‌توانست حرکت نماید

کارده ——— در ۲۰ اکتبر به طرف کارده روانه شدیم

و این را هفت فرسخ محسوب می‌نمایند ولی از قرار عقیده

من حساب نموده‌ام بیش از ۲۶ میل نمی‌گردد وقت اول

این راه جاهای اراضی است که در سه روز قبل پیموده بودیم

ولی از

ولی از [illegible] میل که از طرف [illegible] شرقی در استراد

تر [illegible] در بیان دره روان گردیدیم ولی [illegible]

[illegible] میل [illegible] در اثنای [illegible] ولی از بالا رفتن

[illegible] عبور از یک جر بسیار تنگ دارد

دره [illegible] گردیدیم و ما [illegible] تا [illegible] هفت درجه

این را چنین می‌نویسد

منازل دو ریع [illegible] راه دارد، الی کارده

(۲۷ میل) [illegible] ۱۰ ام چونکه در [illegible] یک تکه موجود

و اگر [illegible] بخواهم از این [illegible] دارد کلات [illegible] در تمام راه

مترجمان از [illegible]

در هنگام عبور به [illegible] رسیدیم که در روی [illegible]

که ۱۰۰۰ پا ارتفاع داشت واقع شد. بعد از آن کوه [illegible]

[illegible] پیچ من (به جهت اینکه [illegible] سلاطین [illegible] را [illegible]

به تعیین وزن این کوه) [illegible] قبله [illegible] در روی [illegible]

بزرگی که تقریباً باندازه ۲۰ پا از جاده مرتفع تر است
که ضبط ایرانی در سنه ۹۱۶ هجری محمد خان شیبانی پس از فتح
[illegible] کرده است ولی از عبور از این پل به بلخ
رسیده‌ایم که ام ازا هارک (یا وارک) می گفته‌اند [illegible]
در آنجا در زیر سایه پل قراری توقف مختصر پس از طی
و میل راه [illegible] تنگه تدریج وسیع شده تا آنکه وارد دره
گردیدیم دو طرف زرنگار دره با اشجار زیاد و در مدخل
این تنگه واقع شده است و تمام این قرا یا دهات محل سکنای [illegible]
را مشهد ــــ در ۲۱ اگست پس از عبور از دامنه شرقی
تپه که دره کاره را از [illegible] طرف مشهد در میان کوه
[illegible] که مشهور به دهنه کاره است وارد گردیدیم در این
محل چون آب برف و اطراف زیاد ماهی قیزل‌آلا [illegible] که این نقطه را
احاطه کرده است جریان [illegible] دور فوق [illegible] دامنه
تماشای کوه بارهائی به ارتفاع ۱۰۰۰ الی ۱۵۰۰ پا موجبات

وصل

[illegible] وسیل این محل [illegible] به الجه که من در تمام این سفرنامه
مشاهده نکرده‌ام در [illegible] لغت که آن اشخاصی که در جبال
آب که از برف در فصل [illegible] مسافرت نموده‌اند
اگر دانای قطعه [illegible] نمونه از وضع [illegible] این محل
بسیار متعجب خواهند گردید و آن [illegible] هم مانند جبال
آب از برف پوشیده شده [illegible] و چشمه‌ساران
هر کدام از یک طرف روان می‌گردیده

دوره کار شمال شرقی قراباغ ــــ خلاصه پس از عبور
از جبال و دامنه امتداد شرقی وارد [illegible] که [illegible] قبل از آنجا
طرف داول روان گردیدیم [illegible] و در این محل [illegible]
[illegible]
[illegible] که [illegible] شمال شرقی قراباغ [illegible]
و الکبر را از اول الی حال [illegible]
و به جهت بیان این مطلب [illegible]

مرقوم نشده‌ام دراین محل ذکر می‌نمایم

بسیار عزیمت از قوچان بطرف قرق درسیاق جبال روانه

کشیدن و تا مدت هشت روز دراین کوه‌ها که بین ایران و خراسان

مشغول سیاحت و گردش می‌بودم و هر روزه بواسطه برای

خاطر جغرافیایی بیش از ۳۵ میل راه طی کردیم

مسافت این هشت روزه

اسامی تمام این قرایا در نقشه‌های انگلیسی یافت نمی‌گردد و فقط

قریه که از این اراضی در نقشه‌جات ذکر می‌شود قلعه سردق

کلات نادریست و فی الحقیقه تعیین فواصل و اطلاع

از وضع قرایا دراین محل بسیار مشکلات چونکه اهالی

ایران فواصل را بحسب فرسخ (چهار میل) معین می‌نمایند

ولی از قراریکه بر من معلوم شده است چنانکه فاصله از یک

میل تجاوز نمیکند [illegible] اعم از آنکه دو میل

باشد یا ۵ میل از آنها فرسخ می‌نامند

اراضی

اراضی مذکوره که در سمت شمال از رود خراسان

منبسط گشته است اراضی خیلی عجیب و عدیم المثال

و رشته جبال چندی که از سمت شمال غربی و جنوب شرقی موازی

هم دیگر در تمام این اراضی ممتد گشته‌اند و تجویفات فضاهای دره‌های

بسیار عمیق و تشکیلات دل [illegible] در سمت جنوب

تدریجاً منبسط گشته و بعد چنانکه [illegible] قرایای خیلی بفواصل

مختلفه هستند [illegible] دو راه از این دره‌ها به دشت حاصل

خیز قوچان و نیشابور در شمال و جنوب [illegible]

که متصل می‌گردند و بعضی اوقات بسیار زاویه قائمه

گرد راقطع نموده و در وسط دره‌ها راه

احداث می‌نماید و این کوه‌ها اغلب کم وسعت و عمودی هستند

و گمان می‌نمایم که در تمام کره ارض جبالی بدین شکل یافت

نشود چونکه قاعده اینها تنگ و اغلب میل می‌نماید و ارتفاع

اینها مثل دیوار بارتفاع ۵۰۰ الی ۱۰۰۰ [illegible]

هم دیگر منع کننده اند [illegible] در قبل

مرتفعه بیرون از سنگ جز دیوار شاه‌نشین نگردیده و زراعت فقط

استفاده دارد و به تحت دره‌ها و هر قریه مانند اداره‌ای

که در صحرای زمین واقع شده است مثلاً برای در مسافرتی

انبار هر که زد از دره‌ی این قرایا و باغات و چوبهای

مردی و کوه‌های کوچک دیگر دره‌های انگلیس اثبات خواهد

آورد

حیوانات و وضع زندگی اهالی گله‌داری عموماً در تمام این قرایا

با الاغهای کوچک [illegible] بارکش مرتباً [illegible] و در

تمام این دره‌ها [illegible] نیز [illegible] نزدیکی شاه [illegible]

و بواسطه [illegible] عدم نظافت [illegible]

نگاه میدارند (متمول‌ها) [illegible] و هم بعضی بواسطه [illegible]

چیزی که در دامنه تپه‌ها روئیده [illegible] گله‌های گوسفند و بز

نگهداری مرتباً و گوسفند در تمام این قرا ارزان

و زیادات

و زیادات ولی گاو و شتر در تمام قرایا یافت نمیگردد

اما قاطر و مرغابی کمی زیادات که دانه [illegible] اهالی [illegible]

دینار میفروشند

در دره‌ها قریجات همه نوع میوه جات موجود است ولی درخت [illegible]

هیچ یافت نمیشود و [illegible] اهالی این دهات [illegible]

و مردمانی که اصلاً از نژاد ترکمان [illegible] اقوام [illegible]

[illegible] دارند تا به ایرانیها [illegible] این طایفه [illegible]

از کجا [illegible] و لکن اینها عبارت است

از یک چوب و باغ [illegible] که برای [illegible] و زنان

[illegible] مرتبه [illegible]

روی خود را [illegible] بواسطه چادر

میپوشانند ولی اگر [illegible] بصورت اینها نگاه

~~که چون [illegible]~~

بواسطه نداشتن [illegible] [illegible]

اهالی شرق زمین گمان می‌نمایند که زنان آنها بواسطه روگرفتن
عفیفه و پارسا می‌شوند ولی نمی‌دانند که انسان دارای
قوه‌ایست که بواسطه آن ~~هرچه منع شهوات~~ سلیقه
باید آن را از آن منع کرده‌اند زیادتر می‌شود مثلا بر تمام
عالم واضح گشته است که مسکرات مخصوصا عرق باعث
کوتاهی عمر و فرار ذهن و علیل قلب و مرضهای دیگر می‌شود
و با وجود این [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
و مکه که معلوم است تا بحال هم خود را معروف به ترک
مسکرات می‌نماید دارای [illegible] که عرق بنام [illegible] خورده
می‌شود پیغمبر موافق آن زمان حکم کرده است نه مطابق
حال و از شراب خوردن [illegible] نفع و ضرری [illegible]
وارد می‌شد ولی [illegible] که [illegible] مخفی هست
او این حکم را کرده است [illegible] و می‌توان
گفت که اکنون در ایران زنان [illegible] زیادتر از

تمام شهرها

تمام شهرهای دیگر یافت می‌شود و هم چنین لواط که در این مذهب
به کلی منع شده است اکنون در تمام ممالک ایران و عثمانی
شیوع یافته و قبح آن به ~~[illegible]~~ کلی برطرف گشته است
که [illegible] ~~[illegible]~~ خود را گرفته و به [illegible]
[illegible] می‌برد

ملاحظات طبی ـــــ علاوه بر مطالب مذکوره در [illegible]
دو مطلب دیگر از وضع این احکام بیان می‌نمایم

اولا [illegible] آنها [illegible] در حال [illegible]
واقع می‌شد و این [illegible] در [illegible] یا [illegible]
و [illegible] و هم چنین در [illegible] ذکر کرده
([illegible] که [illegible] دارد [illegible] می‌شوند)

ثانیا در عوض آنکه [illegible] و [illegible]
باید [illegible] را جاری نمود که [illegible]
کرده و [illegible] اطراف آنها

سلطنه است که طرف دیگر جاری نزدیک دهنه
نزدیک مشهد ــــ پس از قدری حرکت و عبور از دهنه رودخ
ورزان که آب و زراعت فراوان دارند به محلی رسیدیم
که از آنجا جبال عقب مشهد نمایان میشود و میتوان محل
~~عطوف~~ بجهت رؤیت منارها و گنبد حضرت امام رضا
علیه السلام باطراف ملاحظه می‌نمودم تا آنکه یکی از آنها لکه
برق بقعه منوره از دور نمایان گردید و معلوم شد که از آن
محل الی مشهد تقریبا ۱۲ میل راه فاصله است چونکه گنبد
~~مطلا~~ و مکلل است طلا مانند شعله نور چراغ یا شعله آتش
از دور نمایان بود ذاکر میشد [illegible] زوار که از راه
دور بزیارت آمده بودند ولوله و هلهله می‌نمودند و رفقای
[illegible] یا علی [illegible] دستمال خود را از [illegible] بستن
[illegible] ولی مع ذالک [illegible] خوشحال
[illegible] بطرف مشهد [illegible] روان گردیدیم

سبب رسیدن به مقصد

حادثه اتفاقیه

حادثه اتفاقیه ــــ در هنگامیکه من و نواب ملک بطرف
[illegible] می‌رفتیم و نواب ملک در جلو من [illegible]
یکمرتبه ~~[illegible]~~ صدای [illegible] قطع گردید [illegible]
~~[illegible]~~ چون ملتفت نمودم دیدم
که تقریبا ۲۰۰ ذرع اسب گرگری [illegible] افتاده
و [illegible] و بار آن هم قطعه [illegible] گرفته
افتاده است و این بیچاره که خود را از زیر اسب بیرون
کشیده بود مشغول مالیدن پای خود بود در صورتیکه خان
هم [illegible] در عقب اسب [illegible]
یکطرف فرار [illegible] دیدم داد از این مطلب
معلوم بود که اسب گرگری بواسطه ثقل بار [illegible] زمین
خورده [illegible] ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ [illegible] مشغول [illegible]
[illegible] ضمن [illegible] اسب [illegible]

بهتر

داشتیم فراهم نماید ولی زود تمام اسباب را منظم نموده
در دو ساعت براه آوردیم

تقریباً نیم ساعت بعد از شهر بپل رسیدیم این پل یازده
چشمه دارد رودخانه کشف (کشف رود) از زیر این پل می‌گذرد
این رودخانه را معتادات آب مشهد دانند فرسخ
سرچشمه می‌نامند این رود از چشمه گیلاس که جاری شود
ولیکن عبور از این راه [illegible] با چشمه‌های [illegible]
جبال مشهد جمع گشته و از گردنه آق دربند (دربند سفید)
می‌گذرد و بعد از پل خاتون که در سرحد روسیه است
... و اتصال بارود هری به رودخانه تجن وارد
می‌شود

حمله‌ای

سنگ فرش

پل مذکور که در ظهر پل مشهد واقع شده [illegible] سوم است
به پل شاه و روی پل را در ابتدا اسکندر تعمیر کرده‌اند
ولی این هم مانند کارهای منظم ایران از هم ریخته و [illegible]

به جهت

نگرفتن

به جهت ... با ... به جهت سهولت حرکت
مقبره خواجه ربیع —— پس از پیمودن یک میل راه
رسیدیم به مقبره خواجه ربیع
از قراری که ذکر می‌نمایند خواجه ربیع مرد متقی و رفیق
و ... امام رضا علیه السلام ... دارد با آنکه مدفن
نزدیک به مقبره امام باشد او را در این مکان ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ دفن کرده‌اند در مقبره خواجه ربیع احاطه
شده است بواسطه باغی که در اطراف آن ... و [illegible]
~~[illegible]~~ با اینکه در آن اطراف ... دیده
... داخل می‌شوند و از دو طرف ... معلوم
می‌شود که اهالی مشهد در اعیاد و روزهای ... به جهت
تفرج به این محل می‌آیند و این محل با صفاترین اماکن
اطراف شهر محسوب می‌شود و می‌توان گفت که در ...
ربیع مانند اماکن مقدسه دیگر مسجد با ... و ... موقوفه

دقت بیشتری نمودم که داخل آن باغ گردم و دفعتاً عکسی از خارج
آن باغ برداشته شد ولی از قراریکه بعد بهمهٔ من بیان
نمودند هرکس بخواهد می‌تواند در خرابه‌ها پیچ داخل گردد
دیگر از در آنجا [illegible] نماید

بنای عالیه همان بنای ابتدائی نیست بلکه این محل را شاه عباس
بزرگ در مکان آثار قدیم بنا نموده است و اکنون هم
دوباره مشغول تعمیر آن مکان بوده‌اند چونکه تمام کاشی‌های
کهنه آن فرو ریخته بود ولی نمی‌دانم که بانی بنای عالیه
که می‌باشد و از قرار کلمهٔ [illegible] که در سنه ۱۸۷۵ ذکر کرده
کاشیهای این محل بهترین کاشیهای ایران محسوب می‌گردید
ولیکن تمام آن کاشیها را کنده‌اند و نیز از هر قطعه جزئی
باقی نمانده است و مقبره بزرگ سلسله قاجاریه
فتحعلی خان قاجار پدر آقا محمد شاه که ~~[illegible]~~
به حکم نادر مقتول گردید نیز در این محل واقع شده است

ورود می‌شوند —— خلاصه پس از آن قدری راه و عبور از دیوار
خاک ریزه و دیوار شهر می‌شوند نمایان که دیده و در دور این شهر [illegible]
سایر شغلهای ~~[illegible]~~ مرتفع از پی دیوارها برجها [illegible]
گرد و ~~[illegible]~~ و خندق عمیق بزرگ
در دور بعد آن دیوار رفع نموده بودند

پس از عبور از دروازه که در آنجا مستحفظین گشتی با تفنگ‌ها
مسلح و تفنگ دو لوله دار دستشان دیدیم و پس بعد از یک ساعت
حرکت در میان شهر و عبور از خیابانهای بزرگ مشهد
که در فصل بعد [illegible] رفع آن ذکر خواهم کرد به محل
رسیدیم که در فوق آن علامت سفارت دولت مشهور انگلیس
و نام امپراطریس انگلستان و ملکه هندوستان نقش گشته
بود

قونسول عالیه دولت انگلیس در مشهد شارل استوارت
و [illegible] شاراالیه از اهالی [illegible] [illegible]

مهندس

الی

تتمه وبعد از تعارفات رسمی داخل عمارت گشته ومشغول
به صحبت وبیان فاتحه احوال مسافرت صرف کردیم

راه کارده الی مشهد از قراریکه ایرانیان میگویند ده فرسخ
است ولی موافق آنکه من حساب نمودم بیشتر از
۲۴ میل نیست

راه کلات الی مشهد از قراریست که مابین جدول
ذکر میشود

اسم منازل	فاصله به فرسخ	فاصله به میل
کلات نادری } دارده	۵	۲۰
کارده	۷	۲۶
مشهد	۸	۲۴
مجموع	۲۰	۷۰

هرات تا کلات

کلات الی دره گز (از ارغیان ۷۰ میل)
کلات الی مشهد (از قوچان و خارسکان) دو راه جدا
محسوب میشود

فصل [illegible]

مشهد

مورخین سابق مشهد —— در این نصف ماه اخیر جمعی بسیار
از سیاحان اروپ داخل مشهد شده و شرحی از آنجا نوشته اند
و ما هرچه را که مورخین قبل بطور طول ذکر کرده اند یک یک آنها
را جمع مینمائیم ولیکن مجبور از این هستیم که آنچه را که ایشانها
از روی سهو و خطا بیان کرده اند در این کتاب بطور صحت
ذکر نمائیم

اگرچه ذکر اسامی سیاحان در این موقع بجهت خوانندگان خالی
از فایده نیست ولی مع ذلک از بیان این مطلب چشم میپوشیم
چونکه تطویل کلام باعث کسالت خواهد گردید

تاریخ مشهد —— مشهد که از جمله اماکن مقدسه ایران است مشهور گردیده
بواسطه مدفن امام رضا که پسر امام موسی و امام هشتم ایرانیان است
و از قراریکه مورخین ذکر مینمایند مامون پسر هارون الرشید که [illegible]

114—147

34

8

فصل

در مرو ... بدون جهت یا بواسطهٔ سلطنت ~~...~~
این امام را که آنوقت در طوس ... مسموم ساخت
(زهر را داخل انگور کرده است) و بعضی دیگر میگویند که این شخص در آنجا
هم بسبب بزرگ غذائی فوت کردید نه بواسطهٔ زهر مامون ولی بهر صورت
پس از فوت نعش او را در دهکده سناباد پهلوی قبر هارون الرشید دفن
نموده و از آن به بعد ... دهکده سناباد محل زیارتگاه مردم گشته
و کم کم روی به آبادی نهاد و این ... که در سنه ۱۲۴۰ بدانجا رفته است
مینویسد که مشهد بواسطهٔ مدفن حضرت امام رضا شهری گشته است
پر جمعیت و در روی مدفن متبرکه امام بنائی ساخته و آنرا با
قندیلها و شمعدانهای طلا و نقره تزیین ساخته اند و در مقابل قبر
حضرت متبرکه امام رضا هارون الرشید واقع گشته است که در روی آن
نیز همین وضع قندیلها آویخته و با پردههای ابریشمی زردوزی آنرا
مزین کرده اند ولی وقتیکه شیعیان به زیارت حضرت امام رضا
میآیند قبر هارون را لگد زده و دائما لعنی میکنند

ازبیانات

بتوسط

[illegible]

از بیانات این شخص مورخ چنین معلوم میشود که در مائهٔ
چهاردهم مشهد محل ... است که شیعه ... برای زیارت آنجا
میرفته و در سنه ۱۴۰۴ که دن روی گونزالز کلاویخو سفیر اسپانیول
بسفارت نزد تیمور در گرفته میرفت از این شهر عبور نموده
وانرا شرح ~~...~~ بدین عبارت
بیان کرده است
مدفن امام رضا واقع گشته است در مسجد بزرگ و اطراف آنرا
با شبکه از نقره مشبک کرده اند و هر ساله بملاحظهٔ همین مدفن
زوار زیادی از اطراف شهرهای ایران به این شهر داخل ~~...~~
~~...~~ برای زیارت وارد میشوند
گوهرشاد زن شاهرخ پسر کوچک تیمور در پهلوی همین مسجد
بنا کرده که اکنون موجود و بمسجد گوهرشاد معروف میباشد
و خود شاهرخ هم ... بر زینت و تجملات آن مقبره افزوده
ولی تاریخ این سلاطین صفوی که در زمان شاه ... تمکن سلطنت

حمله نمودند این شهر ... چندان مردم
شود اما از زمان آل بویه بواسطه بروز مذهب شیعه کم کم سلاطین
و بزرگان به تمول این مقبره افزودند. ...
و مانند سایرین که خرج زیاد را از زیارت بیت الله ایرانیها
باز داشته در زیارت که سالی هزاران ... شاه اسمعیل
و شاه طهماسب نیز این مکان را زینت دادند ...
و به سالی ... هزاران نفر
گرد برای زیارت به این شهر میآیند و رفته رفته این
مکان را کعبه اهالی ایران نامیدند و شیعیان را از زیارت حج
باز داشته به این محل میفرستادند (از ترس بواسطه عثمانی)
از قراریکه بعضی مورخین ذکر مینمایند شاه عباس بواسطه نذر
که کرده بود از اصفهان ... با جمع اعیانش از اصفهان
پیاده به زیارت مشهد آمد (۱۹۹ [illegible]) و ...
ملتفت بود که شیعیان فقط همین یک محل را برای زیارت
خوبی انتخ[اب]

خوبی انتخاب نمودهاند ملکه نجف و کربلا که در مملکت
عثمانی واقع شده اند نیز از جمله زیارتگاههای معتبر ایرانیان
میباشند ولیکن دو دلیل بواسطه اهمیت علی و امام حسین
از امام رضا مشهد معتبر تر و زوارش زیادتر میباشند ۲ و بعلاوه ... این اماکن مقدسه را
اهل مشهد بجهت ... اتفاق انگلیس در درجه روس و تاتار ... را از ... به این نوع بیان کنند
تا حال بکرات محاصره شده و مردمانش را مقتول کرده اند ۱ مکه ۲ مدینه ۳ نجف ۴ کربلا ۵ کاظمین
مثلا در ۹۸۷ هـ در زمان سلطنت (از نزدیک بغداد) ۶ مشهد ۷ سامره ۸ قم
شاه عباس اول ... این شهر را محاصره کرده و بعد از آن ۹ حضرت عبدالعظیم (نزدیک طهران) ۱۰ ...
نوبت دیگر در زمان سلطنت محمد افغان ... و تخت افاغنه
شیعیان مشهد را بعد از کربلا مردانه ...
در ایران بواسطه افغانها محاصره شده و نیز مردمانش مقتول
و ... شدند
نادر شاه پس از جلوس به تخت سلطنت قصد داشت که مذهب
شیعه را تغییر دهد ولی مع ذالک بر آبادی مشهد بسی کوشید
و در آنجا بعد از ساختن گنبد و ایوان طلای امام رضا مقبره ...

به جهت حسد و فزونی بزرگی رضا قلی میرزا را (که ولیعهد کرده بود) نیز نابینا نمود

بعد از فوت نادر خراسان تا مدتی در تصرف شاهرخ میرزا پسر رضا قلی میرزا مرحوم بود و در این مدت بوالهوسهای پی در پی از طرف افغانها ~~جمعیت آن شهر که قریب به ٦٠٠٠٠ نفر میرسید تمام کشته شده~~ از ٦٠٠٠٠ نفر جمعیت شهر ٢٠٠٠٠ نفر باقی ماند بعد در آخر شاهرخ را آقا محمد خان خواجه گرفته و به قتل رسانید

در زمان سلطنت قاجاریه نیز چند مرتبه اهل خراسان با دولت جنگ نموده ولی اکنون از حسن اهتمام ناصرالدین شاه اهالی این شهر و سایر ممالک دیگر ایران در مهد امن و امان فارغ البال زندگانی مینمایند

وسعت[٢] وسعت شهر —— مشهد مانند سایر شهرهای دیگر ایران احاطه شده است از دیوار که ~~...~~ از گل ساخته شده. ساخته شده دور این دیوار بفاصله‌ها برجهای بزرگ و کوچکی که تفنگچی در مواقع افتاده است محل قشون بنا کرده‌اند دشمن این دیوار در تحت ۹ و در درون به چهار باب ... و از زمان معلوم ... سابق دور این دیوار خندق و جای نیز ~~...~~ موجود بوده است ولی اکنون بکلی خراب گشته و در بعضی جاهای آن اثری هم از او دیده نمیشود دور تمام این شهر پنج دروازه بیشتر نیست اسم و اسامی آنها از این قرار است دروازه بالای خیابان دروازه پائین خیابان دروازه سراب دروازه عیدگاه دروازه نوقان دارک این شهر که جزء ۳ ذکر شد نیز در اوقات ضرورت جنوب غربی این دیوار داخل گشته است

خیابان —— علاوه بر معبری بودن این شهر ~~اینست که~~ ~~بر سایر شهرهای دیگر ایران~~ جزیکه باعث اشتهار این گردیده

شهرهای دیگر ایران کهنه است و جدید خیابانها نیست بطول تخمین
وسیع که از سمت شمال غرب با شهر شروع کرده و در سمت
جنوب شرقی بشهر میگردد
در وسط این خیابانها در زمینهای [illegible] نهر است که در دو طرف
آن پل از چوب و آجر ساخته اند ~~[illegible]~~ و از زیر آنها
~~[illegible]~~ فاصله ای عبور مینماید و در دو طرف این
جوی در میان خیابان درخت زیادی از [illegible] غرس کرده اند
~~و دیگر از جوی های [illegible] که در دو طرف این خیابانها~~
~~[illegible]~~ میریزد که در دو طرف این
خیابانها در دکانها هر کارخانه از دولت و جمعیت این ملک
چنانکه معلوم میباشد بجهت اینکه عالیه در [illegible]
و جدید در اطراف این خیابانها موجود است [illegible]
[illegible] وسعت این خیابانها را ۲۰۰ پا ذکر کرده اند
در حالیکه حالیه بیش از ۸۰ پا وسعت ندارد و لی مرتبه

اول خیابان

برای خیابانها افزوده شده است چراغهای نفت است
که در هر ده ذرع فاصله بجهت روشنائی خیابانها در شب
روشن مینمایند
در موقع عصر این خیابانها پر میشود از سوار و پیاده و انواع
دلالها و سید و عمامه ترکی [illegible] که هر روز [illegible] ندارد
مشغول تاجر کتاب و درویش و صوفی عامی [illegible]
شیعه و سنی افغانها و [illegible] و ارمنی که [illegible] و کلاه اهل
این جماعت منظر انگیزی حاصل میگردد
قبرستان ـــــ از خیابان داخل کوچه ای [illegible]
که شخص وارد آن میگردد که بی نهایت [illegible] باشد و در هر
صد قدم فاصله بازار کوچک یا دکانی را مشاهده مینماید و خانهای
اعیان و بزرگان خیلی خوب ساخته اند ولیکن منازل فقرا و مساکین
بطوریست که [illegible] از [illegible] کوچه باریک [illegible]
و [illegible] کوچه ها [illegible] میدان و رسته قبرستان

موسوم به قبرستان دم صحن و زمین این محل را متولیان و خدام جهت
دفن اموات به مردم می‌فروشند چونکه شیعیان مرده‌های خود را
از تمام شهرهای ایران به این محل نقل می‌نمایند در تکیه که هر کس
که در این محل یا کربلا یا نجف دفن شود عذاب قبر نخواهد دید

اول سرا

۲ سطح تمام این قبرستان پوشیده شده است از تخته سنگ‌هایی که
مردم برای روی قبر اموات خود ساخته‌اند و اگر چه این قبرها
که بعد از پوسیده شدن مرده یعنی دیگران در روی آن جا [illegible]
بیرون خود شهر خراسان هم برای دفن این اموات ملک
نزدیک و در روی این سنگ‌ها اسم شخص مرحوم و تاریخ
وفاتش را با بعضی از آیه‌های قرآن حجاری می‌نمایند و بعضی
دیگر هم بجای اینکه بینشان پایمال نگردد در روی قبرشان
بنای مربع شکل بنا می‌نمایند که در آن هم بجهت تلاوت
قرآن در سر آن قبر قرار می‌دهند ولی چونکه گوشه‌ای از آن بنا جدا
کرده فی الفور زمین را بدیگری فروخته و دیگر چه بدی [illegible]

دفن می‌نما

دفن می‌نمایند

صحت هوای مشهد — با وجود این قبرستانهای متعدد
و جمعیت زوار و کثافت اهل شهر باز هوایش از بعضی شهرهای
ایران بهتر است

۲ جغرافیا

عرض جغرافیائی این شهر تقریبا با عرض طهران در یک خط
واقع گشته است ولی ارتفاعش از ارتفاع طهران کمتر است
(۲۶۰۰ — ۳۸۰۰) و هوا تقریبا با وجود این عوارضات
ظاهری چندان اختلاف قلیلی دارد
خانیکف بیان می‌نماید که سبب سلامتی هوای این شهر
این است که در دامنه شمالی کوه واقع گشته است و باد شمال ~~[illegible]~~
مانع است ~~از اینکه هوای [illegible] از اینکه هوای~~
از اینکه هوای شهر متعفن گردد ~~ولی [illegible]~~
ولیکن آب مشهد بسی کثیف شده و دارای [illegible]
چنانچه می‌نگیرد. [illegible] آشامیدنش [illegible] دلالت [illegible] ~~[illegible]~~

در اطراف آن گذاشته و در صحن حمامها این بنا را به‌کار برند
و معلوم است که خوردن چنین آب باعث امراض مهلکه
می‌گردد

بادگیر و قراولخانهای شهر —— از جمله بناهائیکه بر شکوه
شهر مشهد افزوده است بادگیرهائیست که در فوق خانهها ~~برحسب~~
ساخته شده الا در تمام شهرهای گرمسیر ایران این رسم معمول است
هیچ جا دیده نشده در خلیج فارس و در فتح بنای آنها بدین
و این ترتیب که در روی بیت بامها بنای مربعی که عرض
یک ذرع و نیم الی دو ذرع و ارتفاع دو الی چهار پنج ذرع ساخته
و سر آن را مسدود می‌نمایند ولی از چهار جهت شیارهائی
چند به عرض و طول دو ذرع مقابل هم باز می‌نمایند و بهمین واسطه
همیشه هوا را ~~[illegible]~~ اطاق خنک می‌نماید
و در بعضی ولایات دیگر بعوض این بادگیر سرداب در زیر زمین
در خانه ترتیب داده و در موقع حدت هوا به آنجا می‌روند

قراولخانه‌ها

قراولخانهائیکه در مواضع مختلفه بجهت حفظ و حراست شهر
ساخته‌اند نیز اسباب شکوه شهر گشته است ~~وضع بنای~~
~~بنای این قراولخانها بعینه مثل~~ و بنای این قراولخانها
مثل عمارات بیک ایوان و چند اطاق که برای سربازان ساخته‌اند
و در جلو هر قراولخانه چند عدد از آن تفنگهای فتیله سابق
ایران که اکنون بیک فلوس ارزش ندارد چیده و در پهلوی
سرباز به جهت می‌زنند و هنگامیکه صاحب منصبی بزرگ مستحق سلام است
مقابل قراولخانه می‌رسد ناگهان آن سرباز از ~~غفلت~~
~~حالت~~ جسته و یکی از آن تفنگها را بعجله
گرفته و با دست دیگر پشت سر ~~[illegible]~~
بهوا می‌زند تا اینکه شخص عابر از حال آن شخص ملتفت
گردد که سرباز برای او سلام زده است
اماکن متبرکه —— فی الحقیقه چونکه در مشهد [illegible]
حالت اشخاص خارج مذهب شیعه به نزد [illegible]

و از این جهت راحت می‌نماید چونکه در این اماکن متبرکه
اشخاص خارج مذهب را بهیچوجه اذن دخول ندارند
و اگر اتفاقاً از این طایفه کسی بخواهد در آنجا داخل گردد اولاً
باید تغییر لباس داده و بعد از آن پول زیادی بیک نفر بدهد تا که
او را در آن اماکن سیر داده و بیرون آورد و الا اگر بخودی خود
ممکن نخواهد گشت ولی از آنجائیکه از ترس مفاسدات همه مسلمانان و سیاحانیکه بجاهای
متبرکه در آنجا داخل گشته‌اند می‌توان بطور قول بطور وضوح از
اماکن را بیان نمود

اولاً ـــــ در انتهای خیابان دروازه‌ایست
که در بالای آن ساعت بسیار بزرگی نصب کرده‌اند
و بعد از گذشتن از این دروازه داخل بازاری می‌شوند
که تقریباً صد ذرع طول دارد و در این بازار
تمام اشیاء موجود می‌باشند چنانچه اگر شخص در آن حوالی
مسکن داشته باشد به هیچ چیز محتاج نخواهد گردید ولی مال التجاره

عمده این بازار

عمده این بازار فیروزه و انگشتری‌هائیست که در روی آنها آیات
قرآن حکاکی شده است و اگر شخص مقصر خود را بدین مکان
برساند دیگر کسی را به وی حق نیست و سایر بر این اشخاص
لباسهای مفاخرت و سیاه و کلاه‌های بزرگ را می‌دهند و لیکن سهو
اکنون چندیست که این قاعده را ممنوع نموده و دیگر از سلطان
کسی دیگر را راه نمی‌دهند

مقبره‌های ایران در سه محل می‌توانند ثبت شوند
اولاً در اماکن مقدسه و منازل مجتهدین
ثانیاً دیگر در میدان توپخانه و در زیر توپ مروارید
طهران
ثالثاً در اصطبل شاهی و حکام و اعیان و همچنانکه
اصطبل نیز محسوب شده است اینست که هر کسی در ایران
حتی القدور برای سواری خود اسب خوب تحصیل
می‌نماید و می‌گویند که اگر کسی اسب خود را تحریم

نگاه ندارد آن اسب دیگر برای او میمون نخواهد بود چنانچه
سرجان ملکم صاحب در تاریخ خود از قول ایرانیان نقل
مینماید که تمام مقاصدیکه بر سر نادر میرزا فرزند بزرگ
نادرشاه وارد آمد بجهت این بود که یکنفر شتر خود را
کشته بود و همچنین شخص صاحب اصطبل مجبور است که تا یکچند
مقدر از آنجا خارج نگشته است اغذیه‌ای را بطور خوبی مهیا
نماید

مرصاشیک

بنابر این اشخاص خارجه از این کار ایرانیان تعجب داشته‌اند
چونکه در زمان سلف کیش ذبیحه حیوانات احترام خود ملکها را
نسبت قرار داده بودند و ادعا مینمودند که هرکس به بستبان
بی احترامی نماید رانده درگاه مسیح خواهد گردید ولی
چون سلاطین و حکمای ما دیدند که این کار باعث اغتشاش
کلیه امور مملکت دولت و ملت میباشد بتدریج منسوخ نمودند
و امید میرود که تا مدتی دیگر ملت ایران نیز این عادت بکل

منسوخ و ترک خواهد کرد

ثانیاً صحن ـــ پس از گذشتن از بازار به دروازه میرسند
که بواسطه آن شخص داخل صحن میگردد

مستطیل

خود صحن فضا ذات قطعه مستطیل شکل بطول ۱۵۰ و عرض
۷۵ ذرع و تمام سطح این مکان پوشیده گشته است
از قبرهای اشخاص متمول و در چهار طرف نیز دالان زیادی
میباشد و در وسط سقاخانه ایست طلا که نسبت آن را به
شاه عباس میدهند

چهار دیوار این صحن مزین گشته است از کاشیهای الوان
و در وسط هرکدام از این اضلاع ایوان بزرگی ساخته
و آنها را نیز با کاشی تزئین نموده‌اند و در فوق هرکدام کتیبه بخط
کوفی نوشته گشته است

از کتیبه ایوان جنوبی چنان معلوم میشود که آن را در ۱۰۵۹
هجری شاه عباس ثانی ساخته است ولی سر ایوان دیگر را

در سنه ۱۳۴۲ هجری ساخته شده است
در فوق ایوان غربی گلدسته به هیئت موذن‌ها ساخته و اطراف
آن را با چوب مشبک کرده‌اند
ایوان شرقی ایوانی است که در داخل آن مدفن حضرت واقع
گردیده است و از کتیبه او معلوم می‌گردد که شاه
سلطان حسین در سنه ۱۰۸۵ این ایوان را با تمام رسانیده
ولی در کتیبه دیگر او صریحا نوشته‌اند که این ایوان را
در سنه ۱۱۴۵ نادرشاه از طلاهایی که از هند آورده
مطلا نموده است
در تمام حرم دو منار موجود است که یکی از آنها را مرحوم
شاه اسمعیل [illegible] ساخته است و
[illegible] در کتاب [illegible] می‌نویسد که در سنه ۱۸۲۴ که
[illegible] دوم این منار [illegible] شد بعد که از ترک
اینکه بنا را خراب [illegible] و فرمان به عمارت
اسه

۲
حسین

رسانیده او را از دست خراب کرده دوباره منار دیگر
در جای آن بنا نموده‌اند و منار دیگر را نادرشاه
بنا نموده و وقت فوقانی آن را با آجرهای مینا که در روی آن
تنکه طلا کشیده شده است ساخته‌اند و در فوق گلدسته
نیز به هیئت موذنین ساخته و بالای آن را مزین کرده‌اند
و این منار در تمام روز از دور مانند ستون آتش به
نظر جلوه‌گر می‌گردد
تاریخ رواق — بعد از ملاحظه عمارات سابق الذکر
شخص داخل [illegible] می‌شود که در آن
جا امام رضا را دفن کرده‌اند و اهالی شیعه را عقیده این است
که حضرت الحال زنده می‌باشند و هر کس که به زیارت او رود
او را می‌شناسد [illegible] او را می‌شناسد
و گاه‌گاهی از حضرت معجزات از قبیل شفا دادن
کور و فلج به ظهور می‌رسد [illegible] از این معجزات

سمتی متحیر گردد چونکه در ۲۰۰ سال قبل کتیبهٔ نادرانه نیز
سفر ادوارد ثابت همین نوع معجزات را نوشته و از قراریکه
ذکر می‌نماید شاه عباس به مذهب شیعه مذهب جعفریه
معجزات [illegible] برای این امام جعل نموده ولی نادر چنانکه
مرحوم ملکم در کتاب خود ذکر می‌نماید خیال داشت که مردم را
از این عقیده باطله باز داشته و هم کلیه این مذهب را منسوخ
نماید

در جلو ضریح اطاق است که سقف آنرا با سنگ مرمر فرش
نموده و در روی آن [illegible] قالی‌های بسیار خوب پهن افتاده
دارد ارتفاع دیوارهای این اطاق تقریباً ۷۷ پا میرسد
و در فوق آن گنبدی [illegible] بزرگ از طلا
ساخته ولی چنانچه کارون در تاریخ خود می‌نویسد
تمام این آجرهای طلا از برنج میباشند و در روی
آنها ورقهٔ نازکی طلا کشیده شده است ولی [illegible]

دیوارهای

دیوارهای این اطاق را با کاشی زینت کرده و در روی آنها
آیه‌های قرآن را بخط کوفی نوشته‌اند و از داخل این اطاق
همیشه بواسطه قرائت قرآن و فریاد زیارت خوانان
صدا و ولوله بلند است این صداها مانند وزوز زنبور بگوش
میرسد و با وجودیکه این مکان را تا بحال چندین دفعه غارت
کرده‌اند مع ذلک از سایر اماکن مقدسه مسلمانان اسباب
تجملی بیشتر میباشند و چنانچه وامبری ذکر می‌نماید هنگامیکه
شخصی داخل این بقعه گردید از دیدن جواهرات و تاج مرصع
و چهلچراغ‌ها و بازوبند مروارید و تحفه‌های مرصع و سپرها و دانه
نشانها و قندیل‌های طلا و نقره و غیره چشمش خیره گشته و حکم
نمی‌نماید [illegible]
اگرچه حقیقتاً در تجملات این بقعه بسیار افزوده ولی اولاد
او بکلیه غارت نموده‌اند [illegible] قطعه از ضریح
طلا که نادر داده [illegible] ۲۲۵ [illegible]

دیگر تعریف کردیم)

ضریح — در دور مقبره حضرت امام رضا ضریح
طلا و نقره و فولاد موجود می‌باشد اول قطعه از ضریح
اول را که شاه طهماسب ساخته است پس نادر کند و به مصارف
خود رسانیده است و لیکن ضریح ثالث را هنوز در جهت
~~[illegible]~~ محافظت دو ضریح دیگر ساخته است و کم
~~[illegible] داخل رواق [illegible]~~
در سرت رواق [illegible] جهت دخول و خروج ساخته‌اند
[illegible] اول در بیت در [illegible] طلا که با دانه‌های جواهر [illegible] کرده
[illegible] معلوم این در را فتحعلی شاه برای این محل ساخته
~~[illegible]~~ و در درگاه ثانی بابی از نقره نصب
نموده دو در ثالث مفقود [illegible] دو زنجیر آویخته‌اند
در دور ضریح زیارت‌نامه‌های چند با قاب چوب و نقره
آویخته شده است [illegible] که کسی قادر بخواندن نباشد باید پول

زیارت

زیارت‌نامه‌خوان دهد تا برای او زیارت بخواند
پس از اتمام زیارت زوار دوباره چرخی در دور ضریح
زده و بطور قهقرا ~~[illegible]~~ تا دم در آمده و بعد از
بوسیدن زنجیر با چهارچوبه در بیک طرف می‌روند
بی اعتقادی و شیادی از ساداتی که در آنجا مشغول خدمت
گری [illegible] گردید چونکه اینها از صبح تا شام بغیر از پول
جمع کردن کار دیگری ندارند
سایر قبور — مقبره [illegible] و دعای میرزا [illegible]
[illegible] ناصرالدین شاه نیز در صف رواق [illegible] اول [illegible] مسلمانان
[illegible] [illegible] بدون [illegible] اولین سیاح
اشخاص اروپائی که بوسایط مختلفه داخل حرم گشته‌اند —
است و [illegible] که در سال ۱۸۶۲ [illegible] دعا می‌نماید
که او اول کسی است از اشخاص اروپائی که داخل ضریح گشته است
[illegible] دیگران [illegible] که [illegible] [illegible]

:

کس دیگر داخل حرم نشده است ولیکن بعضی این طایفه شبه
هست. چونکه قبل از ایستویک در سنه ۱۸۲۲ فریزر داخل
حرم و رواق ضریح گشته و پس از آنها انگلیسی مخصوصه کلمه طیبه شهادت را
با داشتن [illegible] [illegible] جو توقف چند روزه [illegible] بعض
نقشه‌جات را حاصل نمود

در سنه ۱۸۳۰ کلنل [illegible] داخل حرم گشته و عمارات
آنجا را به دقت ملاحظه کرده است و در سنه ۱۸۳۲ بورنس
که از بخارا مراجعت می‌نمود داخل حرم گشته ولی از ترس
اینکه مبادا شناخته شود در صحن رواق ضریح نرفته است و در
سنه ۱۸۴۵ فریر نیز به آنجا وارد گشته است

فریزر که در سنه ۱۸۳۴ دوباره به مشهد مراجعت نموده بود
در ایام جنگ هرات بعضی از صاحب منصبان انگلیس
داخل حرم گشته بوده به جهت اینکه در آن موقع به جهت
جنگ چند ماه لشکر را تحمل [illegible] [illegible] انگلیس

حرم خزیده

حرم خزیده به بعد
تمام این اشخاص قبل از ایستویک داخل صحن و رواق ضریح گشته‌اند
ولی تعجب در اینجاست که خود ایستویک داخل ضریح نگشته
بلکه متولی باشی او را از پشت صحن او را در یکی از ایوان‌های بالا
مقابل برده و از آنجا وضع حرم را تماشا کرده است
و اما اشخاص بعد که اسامی مذکور شد داخل صحن رواق گشته
و وضع آنجا را بخوبی تماشا کرده‌اند و اشخاصی که بعد از
ایستویک داخل حرم گشته‌اند وامبری است که در سنه ۱۸۶۴
معروف است یکی از درویشان گشته و تمام بخارا و هرات
و مشهد را گردش کرده است و دیگر کلنل [illegible] است
که در سفر دیگر خود مشهد کارخانه‌ها [illegible] درست
کرده است و این شخص را حسام السلطنه در صحن و رواق
برد و بعد از آن اودونوان مذکور است که در سنه ۱۸۸۰ تمام
حرم گردش کرده و از دور داخل آنجا را تماشا کرده است

ولی کار عالیه چندان اشکالی ندارد به جهت اینکه هرکس
که داخل بست شد مرتکبانه از دم حتی محصور [illegible] چونکه اگر
ملتفت او گردند او را اذیت کنند لهذا دیگر داخل صحن
صحن گشتن. و در این زمان نیز خواندم که باید بیل
اینکه اگر اتفاقاً شخصی را بشناسند که خواهد حرکت نماید
ابتدا از چوب و قوس [illegible] بیرون
خواهد کرد [illegible] از بالای بام [illegible] تقریباً ۸۰
الی ۱۰۰ ذرع از مسجد گوهرشاد داخل صحن و اطراف
از آنجا بروم و نتوانستم ادعا نمایم که من اول کسی
می‌باشم از اهالی پارلمنت انگلیس که به این ملک داخل شده ام
را جامع مسجد گوهرشاد ——— و آن واقع [illegible] شده است
در پشت صحن و [illegible] مایل و مانند سایر مساجد دیگر دارای
حیاطی است وسیع و ایوانهای کاشیکاری [illegible] در ضلع دو شاه
بزرگ است در این مسجد موجود می‌باشد ولی [illegible]

پارلمنت

ولی انها را

و بعضی از ایوانها کاشی‌کاری کرده اند
از کتیبه‌ای که بالای ایوان معلوم می‌شود که در سنه ۸۲۱ هجری در سلطنت
شاهرخ این محل بنا گردیده است ولی در کتیبه ایوان دیگر
نوشته شده است که این مسجد در عهد شاه سلطان حسین
در سنه ۱۰۸۷ هجری ساخته گردیده است [illegible]
که در کتاب هند نوشته است که مسجد گوهرشاد بهترین
مساجد ایران می‌باشد و دارای در کتاب هند از پیش گمان
باید در این مسجد چنین می‌نویسد که [illegible] دروازه این
مسجد [illegible] است به راه مدرسه خانم و مصلی که در [illegible]
سر رفته و در راست [illegible] است و اگر دفع این سر در دروازه
یک ذرع باشد ممکن است که شخص ادعا نماید که آن دو دروازه
از در مسجد گوهرشاد بهتر می‌باشد ولی چون تقریباً هر سه این
بنا در عهد شاهرخ ساخته شده است و در آن وقت وضع
بنای ملک خوب بوده است [illegible] که شخص

اشیاء زیبای این سه دروازه قرار داد
کتیبه این مسجد از کلام حضرت امام رضا زینت یافت دل ای را
با کاشیهای سبز دارای ونارنجی تزیین کرده اند و کاشیهای
این مسجد هم از کاشیهای مسجد سمرقند و مسجد هرات زیباتر و
مرغوبتر و قیمتی تر است

سایر بناهای دیگر واقع در رب — از جمله بناهای
معروف داخل رب یک مدرسه میرزا ~~جعفر~~ صحنهاست
و این سنگی که از جمله سنگهای معروف ایران بشمار است
این مدرسه را به جهت طلاب از روی مسجد گوهرشاد ساخته
و موقوفات زیادی نیز برای مخارج سنت الی الابد
اقوام معین کرده است و هم چنین مدارس و حمام و مساجد دیگر
نیز در داخل بست آستانه مقدسه ساخته اند.
دار الضیافه حضرت روزی ۵۰۰ نفر به جهت غربا
و فقرا غذا درست میکنند و از فقرا بیکه مرکز سپیده روزی

به یا نفر

به یا نفر و ششصد فقرا این کارخانه غذا میدهند و تمام این
مخارج از موقوفات حضرت داده میشود

کتابخانه حضرت — خانیکف مینویسد که کتابخانه
حضرت را در عهد شاهرخ ساخته اند و اول کتابی که در ان ~~کتابخانه~~
انجا قرار داده اند قرآن ~~[illegible]~~ است بسیار بزرگ
دیگر در عهد شاه عباس و شاه سلطان حسین تعریف کتب
زیادی مردمان در آنجا آورده و پیشکش حضرت کرده اند
و الیفا هم یکی مینویسد که در سنه ۱۸۵۱ در کتابخانه حضرت
۲۹۹۱ کتاب — در ۱۸۵۴ هم جلد موجود بوده
و کتابهای دیگر در اینجا یافت میشود از این قرار است که

قرآن — ۱۰۴۱ جلد ۱۸۹ جلد [illegible]
۸۵۲ جلد خط
کتاب دعا — ۲۹۹ جلد
کتاب اخبار — ۲۴۶ جلد

کتب حدیث — ۲۲۱ جلد

کتابهای این کتابخانه در عهد نادرشاه . بنا به مقدار زیادی چونکه
او وقف به نجف ۴۰۰ جلد قرآن و کتب علمی دیگر بدون [illegible]
در کتابخانه حضرت نماند

مداخل ضابطه روضهٔ مطهره — مداخل این روضه مقدسه حاصل
میشود از املاکی که شیعیان به جهت این کار وقف کرده‌اند
و مارزوری می‌نویسد که در عهد سلطنت شاه سلطان حسین
و در اوایل مائه هجدهم مداخل این روضه سالی ۱۵۰۰۰
تومان بوده ولی در سنهٔ ۱۸۲۱ بعضی نوشته‌اند از
۲۰۰۰۰ الی ۳۰۰۰۰ تومان نوشته‌اند لیکن
ممکن است که نویسنده اشتباه کرده باشد و ۲۰۰۰۰
و ۳۰۰۰۰ تومان این مقدار نبوده باشد دیگری: از قراری که
حالا می‌گویند اکنون به ۶۰۰۰۰ تومان و دو برابر
خرج آن است و علاوه بر این املاک بعضی کاروانسراها

دوکاکین

دوکاکین و حمام نیز موجودات که کرایه آنها را سالیانه
متولیان جمع میکنند و به مصارف خدمه و طلاب
و متولیان میرسانند

جمعیت مشهد — جمعیت مشهد اکنون تقریباً ۶۰ یا ۷۰ هزار
که ملکم ذکر نموده است (۵۰۰۰۰ نفر) ولی هر سال بقدر
۱۰۰۰۰۰ نفر از اطراف به زیارت این روضه مقدسه
میآیند و بیشتر عده زواران داخل شهر از ۵۰۰۰۰
الی ۸۰۰۰۰ نفر میباشد

کلنل می‌نویسد که نیز جمعیت مشهد اغلب میباشد
و این طایفه معروفه اما بیگانه مشغول به خدمت روضهٔ مطهره
میباشند هیچ قدری بغیر از آدم لعنت کردن ندارند
و تمام اوقات به جهت افغانها و جهود در جمعی اند و مشغول
خیرات حضرت مبلغ میباشند

ریاست روضه مطهره — در زمان سلطنت ریاست

این لحاف یا شخص بعد موسوم به متولی باشی و لکن اینکه
نه از جانب اولیای دولت معین گشته باشد بلکه هر یک
بشخصه بلا ارث یا بواسطه رشوه و تقوی این درجه را تحصیل نموده
و بعضی اوقات هم اتفاقا ایشان را سجده ~~[illegible]~~ که حاکم خراسان
همه از دست اینها مستور میآید ولی امرا [illegible]
این قاعده را منسوخ نمود و ریاست آنجا را اکنون [illegible]
که حاکم خراسان صاحب باشد و اگرچه از محصولات
بعد از متولی باشی به ترتیب درجه هم مثل متولی دیگر موجود
میباشند ~~ملی اشخاص~~ و همه ساله شاه یا مجتهد مواجب
معین برای اشخاص میرساند و بعضی دیگر نیز هستند که فقط
مفتخوران از دولت که از زوار اخذ مینمایند
در ممالک اسلام مجتهد نیز مانند سلاطین احترام دارد و در گاه
در مسجد برای نماز حاضر شده جمع کثیر جمع گشته و برای او
احترام مینمایند و بعد از اتمام نماز [illegible] خود مجتهد یا شخص دیگر

در بالای

در بالای منبر رفته و بحرمت حاضرین روضه میخواند
تعزیه که فی الحقیقه تیاترات [illegible] و در این مملکت کمال
شیوع دارد که در هر کجا [illegible] میشود و ثواب عظیم
برای این کار فرض کرده‌اند ولی غافل‌اند از اینکه ~~[illegible]~~
از این کار هیچ وقت فایده برای حضرات شهدا حاصل نمیگردد
و حقیقتا آنها این کار را برای تفریح خاطر دشمنان و مدح
کرده‌اند
در هر مکان قونسول خانه انگلیس شخص بعد بسیار مقرب چنانچه
[illegible] اول هیچ نوع [illegible] اتراقات نمایند
و بست [illegible] ——— [illegible]
از [illegible] دروازه دیگر [illegible]
میشد و دروازه غربی موسوم است به دروازه [illegible]
نقاره خانه و در این محل مانند سایر شهرهای دیگر
ایران در وقت طلوع و غروب آفتاب نقاره میزنند
:

ما هذا را مشهد ـــ قبل از اینکه شروع شرح بالا را
دیگر کرده‌ایم بهتر است که شرح مختصری از دفع زوار بیان
نمائیم

بر همه کس معلوم است و باید که اگر شخصی از محلی به مکان
دیگری مسافرت نماید اگر در آنجا اسباب راحتی
فراهم نباشد لابد است از چند روز زندگی کوتاه صرف
دو دلیل کل اینکه زوار آن در مشهد زیادی باشد است
که در آنجا علاوه بر اینکه همه نوع اغذیه وفور دارد زنان
فاحشه نیز بسیار می‌باشند ولی بعضی مردمان معتبری
از روی قاعده شرع صیغه بازی می‌نمایند بجهت اینکه
موافق شریعت مطهره اسلامی می‌توانند دو نوع زن اختیار
نمایند (۱) عقدی (۲) صیغه و بعضی زنان این
نوع ثانی را بر اول رجحان می‌دهند چونکه در این صورت
بواسطه اینکه شخص ادعا به موعد معین صیغه کرده است از یک ساعت الی

ترجیح ۲

۹۹ سال

۹۹ سال) بدون عذر صحیح شرعی نمی‌تواند ملاقات
بعد ولی اینکه موعد صیغه منقضی گردید زن بر شوهر حرام
می‌گردد مگر اینکه دوباره صیغه را تکرار نمایند و باید دانست
بعد که هر شخصی نمی‌تواند صیغه را جاری نماید مگر در هنگام لزوم
اما اینکه زن و شوهر از هم جدا گشته زن فی الفور نمی‌تواند
شوهر دیگری اختیار نماید و یکی پس از دیگری ~~[illegible]~~
لکن باید آن که اقل مدتش چهارده روز می‌باشد مگر اینکه
شوهر نماید و چون رسم است که اگر زن آبستن باشد تا مدت
حمل نمی‌تواند شوهر کند سه ماه هم برای تعیین این مطلب عده
قرار داده‌اند ولی پس از انقضای این مدت سر ۱۰ ده روز
زن بشوهر صیغه‌ای فاعل مختار می‌باشد
در تمام شهرهای ایران از این گونه زنان که فی الحقیقه مثل فاحشه
می‌باشند بسیار است ولی از اینکه شخص وارد به شهر [illegible]

کردیه فی الفور حضرات [illegible] انتخاب شوند

مقبرهٔ نادرشاه — نادرشاه پس از آنکه خراسان را
فتح نمود در آنجا مکان [illegible] در دروازه بالا
خیابان در زمان حیاتش مقبره بجهت خود [illegible]
[illegible] برا بنا نمود ولی بعد از فوت آن سلطان [illegible]
آقا محمدخان خواجه [illegible] دشمنی کرده هم از تمام
زحمات این سلطان [illegible] و حکم نمود که [illegible]
او را با خاک [illegible] و خراب کردند و از قراریکه می‌گویند
استخوانهای این شاه [illegible] با استخوانهای
کریمخان زند در عمارت سلطنتی طهران در دالان کفش
کنی دفن نمودند تا آنکه [illegible] قدم بر روی خاک آنها
گذارند ~~[illegible]~~ در زمانیکه نادر در مشهد
اقامت داشت [illegible] زیادی ریخته
بوده و [illegible] مینویسد که در زمانیکه من در مشهد بودم
قتل زیادی

[illegible]

قتل زیادی در دوره [illegible] سلطان ذوالاقتدار
ایران و فاتح هندوستان گردیده بود

یهودیان مشهد — در شهر مشهد اکنون [illegible] بسیاری
از یهود موجود هستند و این طایفه اگرچه بظاهر مسلمانانند
ولی در باطن پیرو مذهب [illegible] هستند [illegible] و [illegible] اسلام
این طایفه از قراریکه ولف ~~[illegible]~~ است که [illegible]
یهودیه را [illegible] مردم [illegible] زند در مسلمان [illegible]
[illegible] جدا گفت که اگر دست [illegible] را چون سگ [illegible]
[illegible] حاصل کرد در آن بیمار [illegible] نمود [illegible]
[illegible] کنند و دست [illegible] را چون [illegible] تمام اهل
~~[illegible]~~ [illegible] از این قضیه تمام اهل شهر
یکمرتبه بر سر یهودیان ریخته و ۳۵ نفر از آنها
به قتل رسانیده [illegible] که شما اخلاف [illegible]
پیغمبر را کرده اید [illegible]

[illegible]

از ترس کشته شدن در ظاهر مسلمان گردیدند و انها علاوه
که اکنون یهودی هستند و تورات نفی کنند ندارند
از قراریکه ذکر می‌نمایند بسبب عمل فحش این عبده که یکنفر
یهودیه سگی را در روز عید قربان کشته بود و مسلمانان
بخیال آنکه ایشان را استهزاء نمایند بخلاف قول پیغمبرا
بهانه نموده و آن طایفه بدبخت را بقتل رسانیدند
در روز عید اضحی مسلمانان گوسفندی ذبح می‌نمایند
و این مطلب از حضرت ابراهیم به ایشان رسیده و اثبات
می‌گویند که از حضرت ابراهیم اسمعیل را می‌کشت
بر هر مسلمانی واجب می‌گردد که یک بز خود را بدست
خودش سر ببرد و عقیده این ملت بر این است که این
گوسفند در روز محشر به شکل براق گشته و شخص
قربانی کننده در موقع عبور از پل صراط بر آن
سوار گشته و داخل بهشت می‌گردد

بناهای عمومی

بناهای عمومی مشهد — خانهای کثیف در اینجا یافت می‌شود
ذکر می‌نمایند که در مشهد چهارده مدرسه و شانزده
کاروانسرا موجود می‌باشد و اگر شخص به آنجا رجوع
نماید اسامی هر یک را بطور قول کشف خواهد نمود

کارخانجات مشهد — در زمان قدیم در این شهر تیغه
شمشیر را خوب می‌ساختند و از این محل به تمام شهرهای
ایران حمل می‌گردید و از قرار معلوم تیمور در زمان
سلطنت خود معمار را از دمشق برای این صنعت بخراسان
آورد ولی اکنون چون شمشیر چندان قدر و قیمتی ندارد
در عوض آن رولور و تفنگ می‌سازند
شال و پارچه‌های ابریشمی و پنبه نیز در این شهر نسج می‌نمایند
(ولی خیلی پست‌تر از کاشان) و ٩٧٠ دستگاه برای
این کار موجود می‌باشد که ٦٥٠ عدد آن شال می‌بافند
می‌باشند به نسج نمایند و پارچه ابریشمی و ٣٢٠ عدد

دیگری صنعت نخ شال مینی کنده است هم چنین قالیهای
خوب که دارای رنگ ثابت می باشند از قاین
و برجند به این شهر نقل می نمایند و در خود شهر نیز جنس اعلای
قالی های ~~خوب~~ موجود می باشد

در سابق قالی های ترکمانی و بعضی جواهرات مال التجاره
عمده مشهد می بود ولی اکنون تمام انها را به روسیه برده
و از انجا به سایر جاهای اروپا حمل می نمایند و در استراباد
بواسطه اینکه نزدیک اباد ترکمان واقع گشته است شخص میتواند
قالی های ترکمان خوب ابتیاع نماید

در شهر مشهد سکه های قدیم تاتار نیز گاه گاهی بدست می آید
و بواسطه اینکه نزدیک نیشابور و معدن فیروزه می باشد فیروزه
زیادی در ~~[illegible]~~ ولی چون ~~[illegible]~~
تجار در سر معدن فیروزه های خوب را خریده و به خارج
می فرستند فیروزه خوب بسیار به ندرت در مشهد
یافت میشود

نقره کاری

بهترین صناعتهای این شهر ظروف سنگ است که حجاری
شده و بعضی اطراف انها حکاکی می نمایند و در مشهد دو نوع
سنگ به جهت این کار موجود است نوع اول سنگ است
قهوه رنگ و بسیار نرم ولی نوع ثانی که از نوع اول سخت تر است
ترات رنگ ابی خاکستری می باشد و فی الحقیقه اهالی
این شهر در این نوع حجاری مهارت بسیاری حاصل
کرده اند چونکه بر همه کس واضح است ~~که این نوع حجاری~~
که حجاری ظروف مخصوصا انهائیکه مرغوب است احتمال زیاد
دارد

اجرت صناعان وقت اشتها — در زمانیکه من
در شهر مشهد اقامت داشتم اجرت صناعان وقت اشتها
از این قرار بود

نجار — روزی — [illegible] قران

بنا	روزی	۲ قران
آهنگر	روزی	۵۰ شاهی
عمله	روزی	یک قران
نان	یکمن	چهارصد دینار
گوشت	یکمن	یک قران
غاز	درخارج دانه	ده شاهی
غاز	درشهر دانه	یک قران
گندم	یکمن	هفت شاهی
جو	یکمن	۴ شاهی

صرافان شهر مشهد —— در شهر مشهد ۱۱۴ صراف موجود می باشند و تمام وجه نقدیه این صرافان ۹۴۱۰۰۰ تومان می باشد

دو نفر از این صرافان هر یک ۱۰۰۰۰۰ تومان دارند و سه نفر دیگر هر یک ۵۰۰۰۰ تومان و دو نفر دیگر هر یک ۳۰۰۰۰

۳۰۰۰۰ تومان و باقی دیگر هر کدام دارای سرمایه کمی می باشند

بانک جدید شرقی در شهر مشهد نیز تازه بانک احداث نموده بود ولی پس از اینکه بانک شاهنشاهی در طهران محل ادارات منقرض گردید جزو ادارات گردید و در مکان حمل نیز بانکی برقرار شد و هم چنین بانک ازء ۲۰۰۰۰۰ تومان پول و مانوت روسیه در بانک تجارتی روسیه خراسان یافت می گردد حقیقت پول انگلیسی در آنجا به تومان و سه هزار و ده شاهی می فروشند (روپیه سی و چهار)

ملاقات حاکم مشهد —— حاکم حالیه خراسان از قراریکه سابق ذکر شد رکن الدوله می باشد (محمد تقی میرزا برادر شاه) و این شاهزاده اکنون تقریباً ۱۵ سال است که در این مملکت حکومت می نماید و در این مدت سرود نموده کرده است ولی تمام مردم خراسان به حکومت او

بسیار راغب بودند چونکه از قراریکه برمن معلوم شد
ثمرات خوب دیگر از آن ولیکن در سنه ۱۸۹۱ دوباره
اورا معزول نمودند و فتحعلی خان صاحب دیوان را
که از جانب ظل السلطان حاکم فارس بود بجای او
منصوب کردند (می گفتند که وزیر او با دولت روسیه
مراوده دارد)

ارگ ـــ ارگ که مسکن حاکم و دار الحکومه شیراز است
واقع شده است و در سمت جنوب غربی بواسطه میدان
بزرگی از شهر جدا گشته است و دور دور آن
دیوار بجهت محافظت دارد چهار برج بنا کرده اند و بعد از آنکه
از دروازه این قلعه داخل شدیم تا دم
دیوانخانه سواره آمدیم و بعد از پیاده شدن داخل حیاط گردیدیم
گفتم که سقف آنرا با نقاشی و با عکسها مزین کرده بودند
ولی در هم رفته همان قبیل کثیف ساخته اند در آنجا

عمارت

عمارات حکومتی مارا احتیاجات دیگری که شاهزاده در آنجا
بجهت بنا نبود

صحبت نمودن با رکن الدوله ـــ رکن الدوله اخوی شاه
قیافه او اگرچه شباهت به ناصرالدین شاه دارد
ولی آثار شاهزادگی از جبین او هویدا است
موی سر این شاهزاده سفید است ولی ریش او همه را
در سر زلف سفید کرده است و لباس خانه سایر بزرگان
ایران شکل جبه بر سرداری و شلوار سیاه در شکلی
بیشتر او در دست کرده و بواسطه بزرگی شکمش
بزحمت بسیار راه میرفت
ملاحظه بعد از تعارفات رسمی شاهزاده سؤال کردم
که سرکار والا در باب راه آهن مملکت ایران چه خیال
میفرمایند جواب دادند که اگر خداوند بخواهد
راه آهن در این مملکت کشیده بسیار خوب خواهد شد

همه جا را از سمت طهران به قم کشیده‌اند چونکه در آن
حفریات معدن مس و طلا و نقره و سرب و ذغال
سنگ یافت می‌گردد و دیگر از آنها سؤال نمودیم
که آیا اهالی ایران از احوالات شاه که در فرنگستان می‌باشند
مطلع می‌باشند یا خیر جواب دادند که در ایران فقط
سه روزنامه طبع می‌شود و در این روزنامه‌ها فقط اخبار
منافع دولت و ملت ما نه نوشته می‌گردد و هر دفعه
همه عده از آنها را به مشهد علی موسی الرضا برای بزرگان
می‌آورند و بعد از رسیدن این روزنامه‌ها مردم از هر چه
که در آنها نوشته است مطلع می‌گردند و هم ضمناً
از بعض وزراء و حالات ایشان در باب ترقی داخله مملکت
که در موقع خود ذکر خواهد شد با هم دیگر گفتگو نموده ولی از
سعی از خدمت ایشان مرخصی گرفته‌ایم
سالو مشهد ـــ چون در فصل [illegible] قشون مشهد

دو وضع

دو وضع آنها گفتگو نمائیم در این موقع از شرح آنها هم بوده‌ایم
و بیان مختصری خواهند را از وضع قشون سالو ولی الحاصل
می‌نمائیم
در مشهد سه فوج سرباز به منزله موجودات (مرکب از ۸۰۰ نفر)
و هم توپخانه آنجا از بیست عراده توپ حرکت یافت
می‌گردد ولی چون هرگاه با این توپخانه از هر جانب
و هیچ وقت هم توپچیان با آنها مشق سواری نموده از این قبیل در
وقت لزوم بسیار سلک ولی فایده نخواهند بود
قونسولهای خارجه مشهد ـــ قونسولهای عمده مشهد
قونسول روس است و انگلیس و این دو دولت برقابت
هم قونسول در آنجا قرار داده‌اند
در معاهده سنه ۱۸۸۹ دولت روسیه با دولت ایران
ضمنی قرار داده بودند که در تمام نقاط سرحد باید از جانب
دولت روسیه قرار دهند ولی دولت روسیه در موقع

این نایب قونسول در شهر مشهد فرستاده است و دولت
ایران هم بملاحظه اینکه رفع شر ترکمانها را از آن نواحی
نماید هیجان با پی این مسئله نکرده ولی دولت انگلیس
فقط بملاحظه پلتیک قونسول جداگانه روانه نموده است

برقرار کردن موسیو ولاسف در مشهد — روسیه از مدتی قبل
خیال داشت که قونسولی در شهر مشهد قرار دهد ولی دولت
ایران به این مطلب راضی نگردید تا اینکه در این اواخر
دولت روسیه موسیو ولاسف را در رشت مربوط بجهت
قونسولگری بسمت مشهد مأمور نمود و چون
دولت ایران بواسطه اتفاقاتی از روسیه و سمت شمال نتوانست
مانع او گردد لهذا به ناکامی تن در داده وی را
در ۱۸۸۹ بسمت مشهد روانه گردید و چون در عهدنامه
دولت انگلیس با ایران ذکر شده است که هر امتیازی که بملل
خارجه بدهد دیگر داده شود ایشان نیز حق خواهند داشت
لهذا دولت

لهذا دولت انگلیس هم ژنرال مکلین را که در سرحدات
ایران و افغان حکومت میکند به آن سمت روانه
نمود و این شخص قبل از آنکه ولاسف وارد مشهد
گردد به مشهد ورود نمود

قونسول ژنرال روس — دولت روسیه از چند سال
قبل به این خیال بود که قونسول ژنرال در مشهد قرار دهد
و میرزا عبدالله خان از عمال او عمارت بسیار بزرگ
ساخته که اکنون موسیو ولاسف در آنجا قرار دارد و ساخته
و در فوق آن بیرق روس را نصب کرده اند و بجهت
محافظت این محل چند نفر از قزاقان روس و چند از
سربازان ایران تعیین کرده اند و این اشخاص
در هنگام سواری قونسول ژنرال در جلو او حرکت مینمایند
و اهالی خراسان که سابق بر این از دیدن اشخاص
خارجه حیران گشته اند اکنون بیچاره

به توقف اتباع او در آن شهر راضی گردیده‌اند و معلوم است
که از عهد پطر کبیر قونسول به این زرنگی و دانائی در شهر مشهد
چه قدر بر اقتدار دولت روسیه افزوده گذاشته است
و اکنون هیچ کس جرأت اینکه به رعایای روس اذیت یا اعتراض
نماید ندارد و دولت روسیه مانند صاعقه در مملکت
ایران را (مخصوصاً از سمت شمال) گرفته و روز بروز
بر اقتدار و پلتیک خود می‌افزاید

قونسولخانه انگلیس — درین اثنا از کاغذ اینکه جهت
وقایع نگار نامه نوشته فرستادم این مطلب
شرح بود

چه قدر باید افسوس خورد از اینکه دولتی مانند دولت
انگلیس که بر خلاف روسیه قونسول در مشهد می‌فرستد
مکان برای او مانند دولت روسیه معین نماید تا اینکه
~~اهالی~~ اهالی آنجا از عهد پطر کبیر قونسول دولت به این مقتدری

مطلب

مطلع باشند ولی بعد از قراریکه مسموع گردیده دولت وجه
به جهت خریدن زمین برای قونسول معین نموده و این مکان
جائی را که در خارج شهر می‌باشد (۱۰۰ وجب) ابتیاع نمود
و لیکن بعد فسخ عزیمت نموده و در داخل شهر مکان
محاذی ... انتخاب نمود

اجزاء قونسولخانه انگلیس — اجزاء قونسولخانه انگلیس
شامل است بر یک قونسول و یک نایب قونسول و دو نفر
منشی و دو وکیل و سه سرباز هندی و یک وکیل و شش سرباز
ایرانی که از جانب دولت ایران برای خدمت و حفاظت
آنها معین گردیده است و جهت سوار قزاقان هم سپرده
به این قونسول می‌باشد ولی این جهت سوار برای جهت
پست مشهد الی هرات معین گردیده‌اند و هر روز را
کاغذهای هند و افغانستان را هرات به زودی به مشهد
رسیده و از آنجا به زودی به روسیه جانب طهران می‌برند

برای
توابع دولت روسیه در سمت خراسان مشتمل است بر ارامنه
و مسلمانان قفقاز و ترکمانهای ساکنین ماوراء بحر خزر دول
دولت روسیه از قرار تذکره تابعیت حاصل میکنند
و دولت انگلیس این امتیاز را داده است دارد قرار یکه
ذکر شد نموده دولت انگلیس به افغانها ~~امتیاز داده است~~
حکم کرده است که هر افغان تذکره روسی را از قونسول در این
ممالک دارا باشد مخالفت نمایند و لکن این مطلب ~~[illegible]~~
گویا پنهان مخصوصاً نشده و اگر دولت انگلیس هم در این
صفحات چنین امتیازی حاصل می‌نمود لابد قدرت
برائت اش از دو [illegible] می‌شد
طوس ——— در دو فرسخی شهر مشهد جائیکه ذکر شد
مدفن خواجه ربیع واقع و مشهور [illegible] گشته است
و این محل را در ۱۶۹۹ به جهت قرآن هر روز [illegible]

دارای قونسول از جانب حکومت هند و [illegible] نیز نایب
دارد و معلوم است که به چه جهت دولت انگلیس
اقتدار خود را در این ~~صفحات~~ بر تمام اهالی این صفحات
مبرهن و هویدا کرده و سعی نموده [illegible] قرار [illegible]
به ترابیه خواهد نهاد
شغل قونسولها ——— علاوه بر امور پلتیکی این دو قونسول
بعض شغلهای دیگری دارند چونکه دولت روسیه و دولت
انگلیس هر کدام در این صفحات توابع بسیار دارا می‌باشند
خصوصاً دولت انگلیس که روابط تجارت اهالی
هندوستان و افغانستان با ایران و اهالی کثیر با هم
تجارتی و بعضی شغلهای [illegible] دارد
افغانهائیکه از سمت افغانستان به مشهد می‌آیند مایل
برآیند که جزو رعایای انگلیس باشند چونکه در این صورت
کسی [illegible] برای آنها [illegible] از آنها

برای

اخیراً بنا شده است و با فاصله یازده میل در سمت
جنوب غربی مشهد آثار شهر قدیم طوس که در تواریخ ایران
مشهور می باشد مکشوف می گردد و آنچه اکنون از این شهر
باقی است آثار دیواریست که به محیط چهار میل در دور شهر
کشیده شده است و ارکان که در سمت شمال غربی واقع
گشته است

در وسط این محوطه خرابه بنائیست که بدون شک
متعلق به سنه بعد است (که مقبره [illegible] خانه [illegible])
محل او دو دیوان که مدتی در اینجا مشغول اقامات نموده است
مورخین گویند که این محل مقبره فردوسی است ولی شاید
اشتباه کرده است چونکه مقبره فردوسی در هفتاد سال
قبل مکشوف بود ولیکن در زمانیکه او دو دیوان به اینجا
رفته است هیچ اثری از آن محل باقی نمانده و در جائی
گندم زراعت کرده بودند

فردوسی

فردوسی — این شخص که یکی از شعرای بزرگ ایران
محسوب می شود در سنه ۹۴۰ تولد کرده و در سنه ۱۰۲۱ وفات
نمود و در این مدت عمر خود را در عهد سلطان محمد غزنوی
تاریخ سلاطین ایران را برشته نظم درآورده و به شاهنامه
موسوم ساخت ولی سلطان محمود پس از انجام این خدمت
بوعده خود وفا ننمود چونکه به او گفته بود که برای هر شعر
از این کتاب حکیم ابوالقاسم (فردوسی) یک مثقال طلا
جایزه خواهد داد این شخص حکیم پس از سی سال زحمت
این کتاب را به ۶۰۰۰۰ بیت ~~باتمام رسانیده~~ با [illegible]
فلاکت و ادبار باتمام رسانید ولی سلطان بواسطه تحریک
وزیر خلف وعده نمود و ۶۰۰۰۰ مثقال نقره باو بذل
نمود و از قراریکه در تاریخ ضد این شخص مسطور شده است
جوابهای سخت را در سر حمام بهر زد او برای شاه انتشار داد
بهر کلامش آنکه زر خالص میباشد وقعی نهاد [illegible]

همینکه سرحدات ایران کشور دیگر بدل به سیم گردیده است
اوقاتی که از اینجا است بسیار تلخ شده و [illegible] رجوع رای‌های
خطی دوازاک در افغ قت بمب دار قرار یکه اهل ایران
ذکر می‌نمایند این شخص دانسته در تمام کتاب هفت‌صفحه از دو نقطه
عرض ذکر نموده است

خطوط تلگراف مشهد —— چنانچه در سابق ذکر شد
از سمت شمال خط تلگراف به کلات نادری و از سمت
جنوب شمال غربی به قوچان و بجنورد کشیده شده است و از
کلات نادری و دیگر نیز خط موجود می‌باشد
از مشهد یک سیم به سمت سرحد و سرخس کشیده شده است
ولی بواسطه آنکه اهل سرخس پی در پی اورا خراب
می‌نمایند اکنون دیگر با آن مخابره نمی‌کنند و در ۱۸۹۱
این خط را با خط روسیه سرخس وصل نمودند و محل اتصال
در تجن ساخته شده و به همین واسطه خط تلگراف مشهد با خط
عشق‌آباد

عشق آباد و مرو وصل شده است و حالیه از مشهد به سمت
جنوب خط موجود نیست ولی در نظر گرفته‌اند که از مشهد الی بیرجند
خط بکشند و خواهند کرد

از طهران به نیشابور و سبزوار و شاهرود و مشهد (۵۷۰
خط تلگراف دولت ایران کشیده شده است ~~و اداره ایم~~
این ادارهٔ مخصوص متعلق به دولت ایران است ریاست آن خط را
به تلگرافچیان انگلیس واگذار کرده‌اند و وضع آن اکثر
خراب و در هفته چند روز پی در پی ابدا خط مخابره نمی‌توان
کرد

اهل ایران خصوصاً آنهائیکه در شهرهای خارج از پایتخت
زندگی می‌نمایند تلگرافخانه را بست قرار داده‌اند چونکه
گمان می‌نمایند که سیم تلگراف تا داخل عمارت شاه می‌رود
و به این واسطه مخابره ایشان با خود شاه بلاواسطه و بی‌فاصله
خواهد بود

وضع نما الی خراسان نسبت با الی خارجه ـــ در مدتی قبل
در شهرهای ایران خصوصاً اشخاص خارجه نمی توانستند
تنها حرکت نمایند و این کار هم باعث بر این میشد
که سیاحان نمی توانستند بعضی مواقع را بطور خوب ملاحظه
نمایند ولی الکنون چونکه مراوده اشخاص خارجه
در آن صفحات زیاد گشته است دیگر از دیدن آنها تعجب
حاصل نمی نمایند و شخص بدون آنکه بخواهد حرکت می نماید

طرق عمده مشهد

مشهد الی سرخس ۹۵ میل

مشهد الی هرات ـــ بجهت رفتن از مشهد به
هرات دو راه موجود میباشد و معروفترین آندو
راهی است که از تربت شیخ جام میرسد و فاصله
این راه تقریباً ۲۲۰ میل میباشد
مشهد الی سیستان ـــ بجهت آمدن از مشهد به سیستان

از تربت

از تربت حیدری و باجستان و برجند عبور نماید
از مشهد الی کلات ایلها با خط راه آهن ماوراء بحر خزر مسافرت
خواهند کرد و از مشهد به دوشاق هم ا جهه راه مسافرت
می نمایند واسامی تمام این منازل را ماک
گرگور در جلد دوم کتاب خود ذکر کرده است

Macgregor

فصل هشتم

در بیان دفع پلتیک تجارت خراسان

مقصود از این فصل — مقصود از بیان این فصل آنست
که شرح بیان دفع پلتیک و تجارتی مملکت خراسان را دلیل
مقصود اصلی بیان دفع تجارت خراسان است چونکه معلوم است
که در هر مملکت که تجارت رواج داده بهر انحو دنبال آن مطالب
پلتیک نیز موجود گردد و مقصود کلی من این است که خوانندگان را
مطلع سازم که بهر چه جهت دو دولت روسیه و انگلیس
در باب خراسان و مطالب پلتیک اتفاقی نمی‌کنند
در ضمن در این فصل بیان هر نوع منافع که بهر این دو دولت
از این شهر حاصل خواهد شد و به جهت بیان این مطلب
از ... ما یکه این دو دولت بخیال تصرف
خراسان تا الی اکنون آنچه را که از مورخین دفتر پلتیک
و ... شنیده‌ام بیان خواهم نمود ... است

۲۶۸ - ۱۷۶
۴۸

که اول شرح مختصر تاریخی در باب هر مملکت بیان نمایم
خراسان — خراسان (زمین خورشید) اشتمال
ممالک شمال شرقی ایران مصوب به مشهد و طول این مملکت
۵۵ درجه غربیت الی ۶۱ درجه شرقی یا از مصب
رودخانه کال مورا الی رود هری
رودخانه کال مورا از سمت جنوب دامنه سلسله جبال
البرز اتصال داشته. ولی از عبور از دشت هیجان در امتداد
شرقی به قره‌سو (آب سیاه) ملحق شده و از آنجا در امتداد
جنوب درواه طهران و مشهد از میل ابریشم که گذشته ولی از
طرف مشرق میل را ۰۰ در کویر معدوم می‌شود
عرض مملکت خراسان تقریباً ۳۰۰ میل است و طولش از سمت
شمال غربی الی جنوب شرقی ۵۰۰ میل مشهد در سمت شمال
محدود به مشهد به سلسله جبال البرز و این رشته جبال خراسان
~~از اراضی که جدا نموده~~ از اراضی سابقه ترکمان که حال

متعلق

متعلق به روسیه است جدا می‌نماید و حدود جنوبی این مملکت به کویر
نمک و کرمان است و این کویر اراضی خراسان را از ارض
کرمان جدا کرده است
وضع طبیعی خراسان — در این قطعه زمین که وسعتش از
۱۵۰۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰۰ میل مربع مشهد دو رشته کوه
زیاد و اختلاف طبیعی بسیار است مثلاً در سمت شمال رشته
جبال شاه... مشهد که قلل آن همیشه از برف سفید است دارای ارتفاع
این قلل از ۱۲۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰ پا می‌رسد و ما بین این
قلل دره‌ها واقع است. مشهد که تقریباً ۳۰۰۰ الی
۵۰۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد و در این دره‌ها
نهرها و فراعی موجود و هر گونه زراعت می‌نمایند و در وسط
این دشت عجیب کویر واقع شده است و هم چنین در جنوب
شرقی فلات کویر است با ارتفاع ۵۰۰۰ پا و دامنه
و در وسط این کویر تمام مزروع نیست و ...

دشت لوط است . هرگاه در اگرچه این دشت مانند کویر است
ولی چندان هم از آن تهی نیست و شرح احوال این دو دشت انشاالله
در فصلی که از ممالک شرقی گفتگو می‌شود بیان خواهم کرد

رودخانه‌ها و زراعت خراسان ——— زراعت این مملکت مانند
سایر املاک ایران با قنات مشروب می‌شود و دو رودخانه
در سمت مغرب رود اترک سوم [illegible] کشف رود و هم قسمتی در
همان نواحی پیدا شده که [illegible] در [illegible] مشهد [illegible] و بجهت
ممالک شمالی مشهد می‌رود . قره‌رود خانه کشف نیز وارد رود
هری رود می‌شود رود اترک در گرگان زراعت خوبی
دارد بحر خزر می‌ریزد و تقریباً در وسط همین دو رود رودخانه
قره‌سو [illegible] در کویر معدوم می‌گردند و در تمام این مملکت
که تقریباً در سمت نصف آن است و تمام اسبابش [illegible] بغیر از این
چند رود رود دیگری موجود نیست

جمعیت خراسان ——— جمعیت خراسان [illegible]

بلو

طوایف مختلفات در خراسان هست بعضی از مردمان را از مملکت
دیگر بدین مملکت آورده‌اند . داکنون غیر از ایرانیان طوایف
مغول که چنگیز و تیمور بدین مملکت فرستاده‌اند و اعراب و تاتار و ترکمان
در این سرزمین زندگانی می‌نمایند و اسامی متفرق این طوایف
که از زمان سلجوقی و محاربه عثمانی در این مملکت آمده‌اند . اینک اسامی
گروهای متفرقی تعداد تحقیقی معین نمیشود و چند نفر را بیان می‌نمایم

I ایرانیان	تاجیک	۴۰۰۰۰۰
	کرد	۲۵۰۰۰۰
	بلوچ	۱۰۰۰۰
II مغول	تیموری	۲۵۰۰۰۰
	هزاره	۵۰۰۰۰
III تاتار	افشار	[illegible]
	قاجار	[illegible]

IV عرب ۱۰۰۰۰۰

مجموع ۱۱۶۰۰۰۰

ولی این جمعیت ~~الحرف~~ ~~[illegible]~~ در برابر جمعیت کنونی است چونکه
قحطی سنه ۱۸۷۲ بکلی این مملکت را خراب نمود حالیه جمعیت
بیش از ۵۰۰۰۰۰ الی ۶۰۰۰۰۰ ~~نفر~~ نیست

تاریخ خراسان — مملکت خراسان که سرحد ایران است
همیشه میدان جنگ و جدال قتل و غارت بوده است و بارها
آنرا چندین مرتبه خراب نموده‌اند و این مملکت در زمان
سلف یکی از ممالک عمده محسوب و پایتخت ~~خوارزم (خیوه)~~
~~مشهور گشته~~ و تا حدود اکنون منقسم شده بود و تا زمان
محمد اتسز خوارزم (خیوه) و مرو و هرات و بلخ و قندهار
تقسیم می‌شد در زمان ملک شاه سلجوق (پسر الب ارسلان)
دانست این مملکت بهم [illegible] بعد که مردم در زیر ظلم
[illegible] و بغداد و اصفهان و ری و بخارا و سمرقند

مدر

منبسط

دارنج

و ارگنج و کاشغر همه روزه در سر نماز دعا به دوام دولت این سلطان
می‌نمودند ولی از آن زمان الی اکنون بتدریج ممالک او را افراد آن
تکه تکه قطعه قطعه ضبط کرده‌اند و گویا سلاطین حالیه ایران
گمان اینکه مملکت خراسان این قدر اهمیت داشته است
نداشته‌اند در اوایل این ماه ما به خراسان [illegible] نداشت
و اکثر [illegible] را [illegible] می‌نمودند [illegible] دولت ایران
افزوده [illegible] دانوقت مملکت خراسان [illegible]
می‌شد که تمام اقتدار ایران در آن قریه جمع شده باشد و این
و یک [illegible] که [illegible] ایلات خراسان همیشه در قتل و غارت
بوده و اکثر ده نفر از این طایفه که [illegible] ایام خواهم کرد
قبل دولت ایران از [illegible] تا [illegible] عقب کشیده و دولت
روسیه این طایفه را مطیع نمود و از آن [illegible]
و تا ۱۵ سال قبل از اهالی خراسان [illegible]
اما اکنون مدتی است که آسوده گشته‌اند [illegible]

طهران است. رفتار مأمورین با اهالی خراسان نیز بجانان و دیگر سلوک
می‌نمایند

مالیات خراسان — در عهد سلطنت محمد شاه (۵۰ سال قبل)
مالیات خراسان ۲۰۰۰۰۰ تومان نقد و ۵۰۰۰۰
خروار غله بود در ۱۸۷۵ ـ ۴۰۰۰۰۰ تومان نقد و
۴۵۰۰۰ خروار غله گرفته می‌شد ولی از ۱۸۸۹ الی الان
هر سالی ۵۳۹۰۰۰ تومان و ۴۰۰۰۰ خروار غله (دو
ثلث گندم یک ثلث جو) و ۱۲۶۰۰ خروار کاه دریافت می‌شد
صرف دوائر دیگر گردید امسال همین گونه مالیات دریافت
می‌نماید ۵۰۸۲۶۸ تومان و ۴۰۱۲۴ خروار جنس
و ۱۲۴۲۴ خروار کاه و از این رو معلوم می‌شود که روز بروز
مالیات مملکت زیاد و استقلال دولت کم می‌شود
مصارف — از این مالیات آنچه به تهران می‌رسد
(دیگر از ضمن مالیات میخورند بیان نخواهم شد) ۸۷۲۰۰ تومان نقد

۹۲۰۰و

و ۹۲۰۰ تومان جنس است اما تقریباً صرف مخارج قشون و مواجب
و صاحب منصب و وظیفه و وظیفه خوران و غیره می‌شود
حکومت خراسان — حکومت خراسان نیز مانند حکومت سایر
ممالک ایران فروخته می‌شود وقت آنکه کسی بیشتر قیمت داد
و حاکم خراسان نیز حکومت اطراف را به بزرگان و امرای
خود به نسبت مالیات می‌فروشد و این مشتریان هم را هر
سال باید دو برابر آن را ادا نمایند خواه ضرر کرده باشند خواه
منفعت و بعض اوقات در عرض یک سال حکومت یکی دو حاکم
به چند نفر فروخته و بعضی فرمان حکومت بزرگان مانند املاک
برای ... دست ... بر خواسته و به قیمت مراد می‌دهند

بمشتری

اهمیت خراسان — نظر به ~~حکام مختلفه~~ حکومت حکام
مختلفه و در تابعیت طوایف و غیره حکومت و در حد بودن
این مملکت با دولت روسیه و افغانستان بهم بسته و در باب سیاست
گفتگو می‌نماید و به همین دلایل وظیفه ... بای مملکت

ملحوظ نظر اولیای دولت گشته و در امورات انجام علمی باید

ملک استراباد ـــــ قسمت عمده سرحدات غربی و شمالی

مملکت خراسان که اهالی ایران مسکن داده باید دارند خود

نیز محسوب میشود ولی بواسطه تجارت با مملکت استراباد

قابل ملاحظه میباشد و این اراضی واقع شده ما بین قلیچ

استراباد رود در سمت جنوب شرقی بحر خزر و اراضی شامل دو

زمین حاصلخیز ما بین گرگان و رود اترک که در سمت

مشرق تا ۵۶ درجه طول شمالی شده و پای تخت این

اراضی شهر استراباد است و شرح آب و هوای مملکت

استراباد در فصول بعد انشاء الله ذکر خواهد کرد و در این

جا فقط در باب چند سرحدی این شهر گفتگو کرده

شهر استراباد که مقر حاکم است دارای ۸۰۰۰ جمعیت

و بندر آن بندر گز معروف به بندر ... که تقریباً

۵۳ میل از قلیچ استراباد فاصله دارد و حاکم این

شهر

شهر و بندر آن سواحل ایرانی مازندران (سعدالملک) و از

قراریکه ذکر شد باید این مازندران جوان زرنگ کار و دانی است

و به جهت آنکه از دست او اسوده باشند نیز اداره مملکت

استراباد و فرستاده است و هوای این محل نیز خوب است تا

شاه ... و ترکمانان ~~...~~ استراباد را ۲۸۰۰

نفر ذکر کرده اند و ۴۰۰ نفر از این ترکمانان در اق قلعه

ساکن اند ~~...~~ ۸ میل در ~~...~~ گرگان واقع شده (۳۰)

و ۲۹۰۰ نفر نیز در ... اردو زده بودند و ما بقی

در اطراف پراکنده گشته و یک چهارم تمام ایلیات ... باشند

اشخاص ... شمرده اند

مملکت استراباد اگر چه از مملکت خراسان جدا است و حکومت

انتظام با یک نفر نیست ولی مع ذالک بواسطه آنکه اگر

بخواهد داخل ایران شده از این ترکمانها عبور نماید و علاوه بر این جوانب

ترکمانها مابین گرگان و اترک ... جنبش آنکه در ... [illegible]

از سمت دریا و ملاحظات بحری منضم با جلب ملک خراسان

در پلتیک و ملاحظات تجارتی نیکو محسوب میگردد

روسیان آشوراده ——— پس از آنکه شخص دقت نقشه را ملاحظه

نماید بخوبی از وضع خلیج استراباد و ازین ساحل مطلع میشود

خلیج استراباد ~~محلیست~~ محلیست بطول ۴۰ میل و عرض

۸ میل و در سمت شمال از ما تقریبا بواسطه دماغه که بطول ۳۰

میل در دریا جلو رفته و تشکیل سه جزیره نموده است مجزا گشته

و بنابراین خلیج مذکور دریاچه کوچکی محسوب میشود و علاوه براینها

در هیچ محل بیش از ۳۰ پا عمق ندارد و در بعضی مواضع کمتر از این

مقدار است و میتوان گفت که این بندر از تمام بنادر

بحر خزر بهتر است ولی چون در دست ایران است ایلات دولت

نمیتواند فایده تجارتی از آن حاصل نماید ولیکن روسیه فایده

این محل را بخوبی دانسته ~~[illegible]~~ و بواسطه خدعه میخواهد

آنرا متصرف شود در عهدنامه گلستان سنه ۱۸۱۳ مقرر کرده

که بجهت کشتی جنگی دولت ایران در بحر خزر عبور ننماید

ولی در سنه ۱۸۴۰ چهار کشتی جنگی روسیه در بحر خزر جولان کرده و جزیره

آشوراده را ~~متصرف گردید~~ که در انتهای شبه جزیره میانقلعه

واقع شده است متصرف گردید و راولنسون[2] تاریخ این واقعه را

بعینه گویا نامی نماید

در سنه ۱۸۴۷ روسیه ها در آشوراده اردو زدند

در سنه ۱۸۴۲ خیال آنها را به دولت ایران اطلاع داده

در سنه ۱۸۴۴ بنای انبار در آنجا ساختند و بارخانه ها مشغول

تجارت گردید و دولت انگلیس ایران از دولت انگلیس

بجهت مخالفت روسیان استعانت طلبید

در سنه ۱۸۴۹ دولت انگلیس بجهت اخراج آنها سعی بسیار نمود ولی

اخر فایده حاصل نکرد

در سنه ۱۸۵۴ دولت ایران نوشت که جزیره را تخلیه نمایند دولت

روسیه جواب داد که ارسال به آشوراده در خاک ایران است ولی

[2] راولنسن

متعلق بروسیه است

در ۱۸۵۴ قوت روسیه اران جزیره زیاد کرده و بر قوت بحریه انجا نیز افزود

در ۱۸۶۶ [illegible] به [illegible] اشوراده رفته و ان محل را بعوض انکه روی تراکمه را میلیح نماید به دولت روسیه واگذار نمود

دولت روسیه پس از تصاحب این جزیره مجبور گردید که تراکمه را که در سواحل بحر خزر مشغول قتل و غارت بودند تنبیه بلیغ

در ۱۸۶۵ دولت روسیه میخواست [illegible] گز را سا قلعه قرار دهد ولی دولت ایران مانع گردید

در ۱۸۶۹ دولت روسیه کراسنوودسک را متصرف گردید

در ۱۸۷۰ دولت روسیه ساحل رود اترک را ادعا نمود

در ۱۸۷۱ تکلیبار را متصرف گردید

در ۱۸۵۱ تراکمه وارد جزیره شده و روسیان را که مست و خراب افتاده بودند به قتل رسانیده و دولت روسیه

بالجمله

باعث این کار را حاکم مازندران که برادر شاه بود نسبت به انته و از دولت او به دولت ایران شکایت کردید

دولت روسیه در اول بیک مرتبه جزیره را متصرف نگردید بلکه در اول به بهانه انکه میخواهد محافظت اطراف را نماید در ان جا ساختمان ساخته و چند کشتی نیز به جهت محافظت تراکمها [illegible] ولی انها در [illegible] بحر [illegible] نمود و بعد از این ترتیب جزیره را متصرف کردید و دولت ایران هم گرفتار [illegible] مانعت نبود لاجرم [illegible] نمود

۲ جاها

وضع جزیره ———— این جزیره اگرچه زمینی پست و باطلاقست ولی از ۵۰ سال قبل الی حال بتدریج اب دریا اطراف انرا ترک نموده است [illegible] که در ۱۸۶۶ انجا را ملاقات کرده است مینویسد که در ان زمان دو جزیره دیگر اشوراده [illegible] یکی دیگر صغیر و اولی بواسطه [illegible] که تقریبا [illegible] بیان قلم نصف میل عرض دارد [illegible]

وباطلاقست

جزیره ... ۳/۴ ۱ میل دور فی الجمله ۴/۳ میل مربع و این محل
لنگرگاه بحری دولت روسیه است و بعد از این بفاصله [illegible] میل
اشوراده کوچک واقع گشته است و طول این جزیره تقریبا دو میل
میشود و بعد از این جزیره جزیره دیگریست که بواسطه یک تنگه بساحل
ترکمان متصل میگردد

جزیره جدیده ــــ بغیر از این دو جزیره جزیره دیگری موجود است
که روسیان از اشوراده در وسط [illegible] این جزیره یعنی
دو جزیره اول اتفاق افتاده است و در این محل یک [illegible]
و یک [illegible] و بعض [illegible] دیگر بجهت قشون ساخته اند

خیال روسیه ــــ علاوه بر آنچه مذکور گردید دولت روسیه
پس از تسلط نمودن [illegible] دیگر قشون [illegible] در این محل لازم
نمیدارد ولی مع ذلک به تقویت این محل کوشیده و اکنون
خیال دارد که خلیج را نیز متصرف گردد و در ۲۰ سال قبل
خواهش نمود که بندر گز را باو واگذار نماید ولی دولت ایران قبول

ننمود ولی از دولت روسیه این همان را متصرف خواهد گردید
و بعد از اینکه این محل به تصرف او درآید احتمال اخذ دولت
ایران خواهد گردید و همچنین اکنون میل دارد که در رودخانه قره سو را
که بفاصله ۳۰ میل از [illegible] شرق استرآباد است ~~[illegible]~~
شروع و درست [illegible] تقریبا بفاصله ۶ میل از [illegible]
رود گرگان وارد بحر خزر میشود تصرف نماید و بعد از اینکه بندر
گز و این محل را متصرف شد استرآباد را هم تصرف خواهند نمود

محصب [3]

بندر گز یا کناره [illegible] محلیست دارای کوه‌های [illegible] و یک [illegible]
و یک [illegible] و [illegible] دکان که ارامنه روسی در آنجا تجارت مینمایند
و عامل قونسول روسیه و کمپانی [illegible] در این [illegible]
و این محل سه میل از [illegible] که [illegible] ایران است
فاصله دارد ~~[illegible]~~ و تقریبا ۱۰۰۰ نفر جمعیت
دارد

محلیت [2]

تاریخ جزیره ــــ قبل از اینکه شروع به [illegible] مطالب [illegible]

گمیش[۲]

دیگر کلمهٔ[۲] تبرات که ذکر نمائیم که از چه زمان ~~[illegible]~~ روسیها
در این جزیره توقف داشته اند

در ۲۰۰ سال قبل روسیها بدون اذن این جزیره را
متصرف ~~کرده بودند~~ گشته بودند و [illegible] که در ۱۶۶۸
دولت روسیه [illegible] شاه عباس [illegible]
از سمت بحر خزر به مازندران آمده و [illegible] را که در آن زمان

فرح[۲]

فرح[۲] آباد [illegible] متصرف گردیده و چون زمستان نزدیک بود
روسیان در این جزیره نشان [illegible] قلعه که تقریباً ۱۰ سال [illegible]
[illegible] متوقف گردیده و در این
موقع ایرانیان فرصت گرفته روسیان را از این محل [illegible]
[illegible] و [illegible] بعد [illegible]
و روسیان [illegible] در این جزیره [illegible]
~~[illegible]~~ گشته [illegible]
پطرکبیر —— در زمان سلطنت پطرکبیر دوباره روسیها

مازندران را متصرف گردیدند و این به این نحو بود که چون پطرکبیر
بی نظمی قشون ایران و تسلط افاغنه را ملاحظه نمود خیال
گرفتن ایران در ۱۷۲۲ قشونی جمع نمود و از دربند[۲] [illegible]

۲ [illegible]

گیلان گردید و شاه طهماسب دوم که در آن زمان از دولت
افغانها مستاصل گردیده بود با دولت روسیه قرارداد که اگر
اخراج افاغنه را از ایران بنماید ممالک مازندران
و گیلان و استرآباد را متعلق بایشان خواهد بود [illegible]
دولت روسیه تا چند سال این ممالک را متصرف گردیده و جزو
ممالک روسیه محسوب میشد

آغا محمد خان —— ۶۰ سال بعد از این مقدمه دوباره
دولت روسیه عازم گرفتن ایران گشته و لشکر به مازندران
کشید و قرار بود که در سنه ۱۷۸۶ [illegible] ایران [illegible]
[illegible] روسیها در ۱۷۸۱ شروع نموده به ساختن
قلعه محکم در اشرف که به مسافت ۲۵ میل [illegible]

واقع شده است و آقا محمد خان که در آن زمان شمال
سلطنت و استحکام ... ایرانی می‌کرد شاهزاده‌ای آنجا
اظهار شجاعت نمود و صاحب‌منصبان روسی را دعوت نمود و به
از طرف خرسند نمود. تمام ... و ... کشتی
بسیار قرار داد که آن نقطه را با خاک یکسان کرده و در دست
به مملکت ... مراجعت نمایند و این دفعه که مرتبه چهارم است
روسیه مجدداً به شمال ایران افتاده است ولی این مرتبه به تدریج
در مرور زمان کم کم به مقصود خود نائل شده و عنقریب معلوم
می‌شود که چه قدر از ممالک ایران را اینک مرتبه تصرف خواهد
نمود

دلیل کوشش روسیه در باب استرآباد — به این جهت حال ...
استرآباد نزدیک است به هرات روسیه ... می‌خواهد از آنجا
تصرف نماید بلکه اگر ... از آنجا ... استرآباد در آن خطر
واقع می‌شود و بهمین ملاحظه ... می‌خواستند این محل را

سعی می‌نمود تا اینکه از روی شکل تعهدنامه ... ...
در زمان فتحعلی شاه ... که به همین قسمت را داشت و علاوه
برای آن به تقویت ... می‌خواست از اردبیل به مشهد ... را
استرآباد و عبور می‌نمود ولی امروز که دولت روسیه عشق‌آباد
دارا و ترکمان را تصرف کرده است استرآباد ...
چندان قدری ندارد به جهت اینکه از عشق‌آباد به مشهد و از مرو
دیگر به هرات می‌رود و دولت ایران هم اکنون چندان استرآباد را
محافظت نمی‌نماید چونکه در سنه ۱۸۴۶ قشون ساخلوی استرآباد
۴۰۰۰ نفر ... و اکنون دولت روسیه به ممالک غربی ... و حال که ... از آنجا ...
چندان التفات ندارد به ممالک غربی ولی به واسطه اینکه استرآباد
جای ... رود ... واقع شده است ... در تصرف
آن می‌خواهد ... و علاوه برای آن از آن محل ~~تمام ایران را~~
می‌تواند تمام ایران را تصرف نماید
وضع استرآباد و ... رود — چه استرآباد را ...

۳ خود لطف هم نیز ...
و هرات

بواسطه رشته جبال [illegible] کوه [illegible] است و این جبال جبالی که
سابق ذکر کرده ایم امتداد رشته جبال البرز محسوب میشود
مرتفع‌ترین قلل این کوه که بفاصله ۱۵ میل از [illegible] جنوب
استرآباد واقع شده است ۱۳۰۰۰ پا ارتفاع دارد و ما بین
این رشته جبال دو راه [illegible] (۶۵ میل) موجود
و تنگه [illegible] ~~[illegible]~~
میتوان [illegible] سهولت راه قطار [illegible]
~~[illegible] از این [illegible] از این دو راه از یک~~
کدام از این دو راه [illegible] که از این راه عبور
[illegible] روز [illegible] خواهد [illegible]
دفاع در آنجا بهیچوجه موجود نیست
[illegible] در شاهرود [illegible] بواسطه [illegible] حاصل [illegible]
بسطام و شاهرود [illegible] میتوانند در مدت [illegible]
(۱۰۰۰۰ نفر) [illegible] علاوه [illegible]

راه [illegible]

راه مازندران و سواحل بحر را متوقف کرده است و هم قشون از [illegible]
میل بواسطه دو راه میتوانند داخل مشهد شوند اولاً از جاجرم
و بجنورد و قوچان ([illegible]) ثانیاً از سبزوار و نیشابور [illegible]
[illegible] استرآباد و شاهرود که کلیه ~~[illegible]~~ ممالک شمالی ایران
[illegible] و اگر قشون در این راه متوقف شود خراسان را از [illegible] — متوقف نموده است
ایران جدا کرده است

شمال ایران را از [illegible] فرض نمائیم که سرحد [illegible] طهران و دامغان
در مشهد باشد و چون [illegible] نمودیم راه ما بین [illegible] و شاهرود
که [illegible] محسوب میگردد و معلوم است که اگر [illegible] را
قطع نمایند [illegible] قوت [illegible] کاری از پیش نخواهد برد
و فرض کنیم که [illegible] کاری نخواهد [illegible] آنکه
از دست ایرانیان افتاده است و ~~[illegible]~~
~~شمال ایران [illegible] حال [illegible] است~~ و دولت
روسیه [illegible] استرآباد [illegible] قرار داده [illegible]

مهاجرت کنند و شاید دیگر تابعیت کرده‌اند

ترکمانان روسیه و ایران ——— در عهدنامه‌ای که در سال ۱۸۸۱

فیمابین دولت روسیه و ایران بسته گردید مخرجه این رود و حدود

مصب رود اترک قرار دادند و اگرچه اکنون بعضی از آن

ستونهای سرحدی برجا نیست ولی حاجت مضایقه روس

از آن حد عبور نکرده و از ترکمانان یموت که در

ساحل رود گرگان مسکن گزیده‌اند مالیات دریافت می‌نمایند

و فی الحقیقه این کار روسیه از روی قاعده و قانون است

و شمال رود اترک را ترکمانان یموت روسیه متصرف

گشته‌اند و سمت جنوب را زیراکه ایران در معاهده

قرار داده‌اند که اگر همه ترکمانها بخواهند به جهت چرانیدن

چهارپایان خود از رود عبور نمایند مانع نگردند هر

ترکمانان روسیه اعم از آنکه به حکومت روس میل داشته

باشند یا نداشته باشند مجبوراً تسلیم گردیده‌اند و ولی ترکمانان

الاهالی

ایران که به آتابای و جعفربای موسوم[۱] [illegible] گاه گاهی

یاغی می‌شوند و گاهی در سمت شرق زیراکه گوکلان مسکن و ماوی

منزل دارند و این طایفه با وجودیکه با یموتها دشمن‌اند

مطیع گشته‌اند و به دولت ایران خراج و مالیات می‌دهند

و هم چنین دولت از این طایفه ۵۰۰ سوار انتخاب نموده

ولی از نظر اقتدار حاکم استرآباد و با وجود دیگر این طایفه

در سرحد آن مملکت متوقف‌اند) البته [illegible] مالیات

استرآباد جمع می‌نمایند

یاغی شدن ترکمانان یموت[۲] ——— زیراکه در فوریه ۱۸۸۹

یاغی شدند و دو ماه تاریخ مطیع گردیدند و اگرچه اول

حکومت این کار را سهل شمرد ولی در آخر بعضی خونریزی

نمودند که ۱۳۰۰ قشون ایران به ریاست حاکم خراسان

و حاکم استرآباد روانه نمودند و خانه‌های ترکمانها را تاراج

آورده‌اند و فی الحقیقه سربازان ایرانی در این جنگ

[۲] یارشت

بیان این مطلب لازمست مزرق داخل سرحد نه، ولی از عبور راه
تا که داخل بجنورد که مملکت اکراد است مرکز دیم و حینا [illegible]
سابق ذکر کردیم در سنه ۱۵۹۹ شاه عباس این اکراد را به حفظ
سرحد به این مملکت مهاجرت داد و در احوالات قوچان بجنورد
وضع اکراد و قوت آنها را بیان نمودیم و زعیم اکراد بجنورد [illegible]
دارند این است که اینها اکراد زعفرانلو ~~[illegible]~~ و اهالی بجنورد
از طایفه شاهدیلو

۴۴ با اکراد قوچان

اکراد بجنورد و قوچان هنوز از هم تعیین نشده اند و اگر چه این جعفر
شاه رئیس آنها در بجنورد باز ارفع است و حاکم این [illegible]
ملقب به ایلخانی است و ۵۰۰ سوار هم حالیه موجود دارد
و مستخدمات ایلخانی بجنورد در بجنورد و [illegible] از کرد ~~[illegible]~~
دست جنوب جاجرم که در دشت اسفراین واقع شده است
می باشد و در بجنورد مجاهدات با اراضی یزدان و قوچان
قوچان ـــــ وضع احوالات قوچان در سابق مفصل
بیان کردیم

بیان کردیم ولی اکنون سواره آنها به ۵۰۰ نفر رسیده است
درهگز ـــــ در سمت شمال شرق قوچان و در سمت شمال
دامنه البرز سرحد کوچک درهگز اتفاق افتاده است و این
ناحیه مشتملات بر یک دره که طول ۴۰ میل و عرض ۲۰ میل
می رسد و ساکنین و کسانی از کرد و ترک و تاتار و حاکم نشین
محمدآباد است (۱۲۰۰ نفر) و در همین محل در سنه ۱۸۶۰ اردوی [illegible]
کفیل استوارت را ملاقات شد و تا چند هفته مهمان [illegible] تهران آنها [illegible]
در آنجا زیست کرد
درهگز از اترک ~~جدا شده است~~ بواسطه تپه ها رشته جدا گشته است
و اگر چه روسیه بعضی از قراء این محل را ادعای مالکیت می نمود
ولی بواسطه همین تپه ها تا کنون از دست او محفوظ مانده است
و در سنه ۱۸۸۴ روسیه این ملک را متصرف گشته بعد ولی دولت [illegible]
عباس میرزا گرفته و تا حال در تصرف ایران است [illegible]
طوایف غالب از آنهاست [illegible] ~~[illegible]~~ گشته [illegible]

خراسان از دست می‌رود

خان دره گز متعلق است بخانواده که از زمان نادرشاه الی حال
در این ملک حکومت می‌نمایند ولیکن اکنون [illegible] کرد [illegible] حاکم آنجا
[illegible] قابل ملاحظه نیست و قشون آنجا بیشتر از صد نفر [illegible]

وضع روسیه —— در هیچ کدام از این سه سرحد اسبابیکه بتوان مانع
حرکت روسیه شد موجود نیست و اینجانب [illegible] که وضع حالات یک
از آنها قبلا ذکر کرده بودم باب محافظت دیگر زیاد گفتگو نماینده ولی
معلوم نیست که اگر یک مرتبه روسیه داخل خاک ایران بشوند آنها
مخالفت ~~[illegible]~~ یا پذیرائی خواهند نمود ولی روسیه با هر کدام
از این روسا اکنون با آرامی رفتار می‌نماید و در محمدآباد و بجنورد
و قوچان عامل انگلیس قرار داده است و اگر چه اهالی آنجا [illegible]
می‌نمایند که روسیه این عاملها را بجهت تجارت در این ملک فرستاده
ولی دولت روسیه همه اشخاص نظامی و پلتیک دان در این ممالک
مامور می‌نماید و همین ازدیاد نظارهای [illegible] قوچان مطلب

دولت روسیه

۴ [illegible]

دولت روسیه بتوسط [illegible] و دو راه دیگر نیز موجود است
یکی از کوک تپه و کرباب و فیروزه که [illegible] و دارد شیروان می‌گردد
و دیگری از [illegible] و ساحل بحر خزر از ترک عبور نموده وارد
بجنورد میشود

کلات نادری —— پس از پیمودن راه [illegible] درجزر می‌رسیم
به قلعه محکم [illegible] که از زمان نادر الی حال باسم کلات نادری
معروف گشته است و وضع طبیعی و پلتیک و تاکتیک این قلعه را
در فصول قبل کتابی ذکر نموده‌ام و همچنین ذکر شد که دولت ایران
در این محل دو توپ و ۲۰۰ سپاه نظام بجهت محافظت قرار
داده است ولی این سربازان بمیل خود هر یک بجا اطراف
پراکنده گشته‌اند

سرکردگان این دسته‌ها ترک هستند و حاکم آنجا که اکنون حاجی
ابوالفتح خان است از جانب حکومت خراسان تعیین
شده است و مالیات ۱۵۰ نفر سوار از سرحد را حاصل [illegible]

جمع شده به خراسان مرزیته

خیال روسیه درباب کلات ——— که اکنون مدتی است

معلوم که روسیه طمع به تصرف کلات نادری دارد و به جهت این کار

از روی تدبیر قدم پیش میگذارد و به تدریج میخواهد [illegible]

این کار [illegible] نماید و در چند سال قبل از دولت ایران خواهش

نمود که کلات را با دادن حاصل [illegible] که دولت [illegible]

[illegible] ولی دولت ایران [illegible]

قلعه کلات به جهت دولت روسیه مانند قلعه‌ای است که قبل

[illegible] برای این محل [illegible]

[illegible] سرحد خراسان را [illegible] چونکه این

قلعه در وسط اراضی ایشان اتفاق افتاده است

دولت ایران درباب محافظت این قلعه بسیار [illegible]

~~چنانکه [illegible]~~

اذن شاه در داخل قلعه را نخواهند داد و چند نفر [illegible]

مانند فی در بیرون قلعه مجال داخل شدن آنجا را بوده

دولت روسیه اکنون درباب آب نزاع می‌نماید و این آب

اگرچه قرای روسیه را مشروب میکند ولی از اراضی ایران هم آن

سمت جاری می‌شود و هر روز [illegible] به بهانه آب قدری پیشتر

حرکت می‌نماید تا اینکه [illegible] به مقصد رسد و کلات

در هر صورت خواهد [illegible] دارد و تا [illegible] تصرف نماید اگر که

نخواهد کرد

سرحد روس و ایران ——— در عهدنامه که در ماه دسامبر ۱۸۸۱

مابین دولتین علیتین روس و ایران منعقد گردید سرحد [illegible] را

[illegible] قرار دادند و اکنون سرحد [illegible]

[illegible] قریه واقع شده است [illegible]

سرحدات شرقی [illegible] همان سرحدی که در معاهده قرار

داده‌اند [illegible] معلوم است [illegible]

در سنه ۱۸۸۱ تا ۱۸۸۲ [illegible] این دو دولت [illegible]

مخفی

وازطرفین مامورینی جهت تعیین سرحد فرستاده اند ولی چون دولت
روسیه انگلستان بدولت ایران بسیار فشار وارد آورده است
بالاخره بوسیله چهار سرحد فولینی را تعیین کردند

دستگیره ۲

تجنه رود — در سرحد رودخانه تجنه سرحد قرارداده شده
داخل رود اگرچه در حقیقت رود هری رود است ولی پس از انتقال
با رود و کانه کشف در پای خاتون به رودخانه تجنه موسوم گردید
ولی از جدا نمودن سرحد روس و ایران را در سرخس در سمت شمال
از وسط بیابان [illegible] و پل را [illegible] و رود و [illegible] عبور
نموده و [illegible] تجنه با کربند ردان [illegible]

باکربند ۲

سرخس — اکنون در این مملکت دو سرخس موجود است
سرخس قدیم و سرخس جدید [illegible] و بسیار از یکدیگر [illegible]
و سابقاً [illegible] این دو سرخس اشتباه کرده اند چونکه اختلاف
زیادی مابین آنها موجود است
سرخس قدیم واقع گشته است در سمت راست یا سمت شرقی رود

واز زمان قدیم طوایف ترکمن در اطراف شهر مسکن داشته اند
(طایفه سالور) و در [illegible] که اصلاً سرخس را ملاقات
کرده است [illegible] که سرخس شهرت ماهی فروشی نبوده
و واقع شده است در یک دشت مسطح و اقبال از روایت مردم
به اینکه در [illegible] جاره [illegible] سرخس و ساکنین آن آب
چاه [illegible] می نامند و بجهت خوردن کردن تمام است الاغ
ها اسباب [illegible] دادل [illegible] ما [illegible]
به سرخس [illegible] و لغات دارای [illegible]
توقف نمود و یهودیان را موعظت [illegible] و در سنه
۱۸۳۲ بوده در هنگام مراجعت از [illegible] تیر [illegible] دارای
شهر چند روز توقف نمود و [illegible] که سرخس قلعه ای
محدود به دارای چند خانه که یهودیان مشهد [illegible]
و در [illegible] که [illegible] مشرف [illegible]
مراوده [illegible] دیگر [illegible]

غضب عباس میرزا در سرخس — پس از فتح خراسان عباس میرزا بقصد
آراسته بودن سرخس نهاد و اهالی آنجا در ابتدا آزادی خودشان را
به ۱۵۰۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰۰ تومان خریداری مینمودند ولی
چون عباس میرزا قصد داشت که بهمگی مردم را از شر این گروه
بی‌داد و کم‌خلاصی نماید حکم به خرابی شهر و قتل عام ساکنین نمود لشکریان
عباس میرزا پس از کشتار زیاد ۳۰۰۰ نفر اسیر از این طایفه
و بعد از غارت تمام شهر را آتش زدند

از قراری که میگویند قشون عباس میرزا مال زیادی در سرخس
غارت نمودند و ترکمنها را که این طایفه در زمان از مردمان
گرفته بودند اما بیشتر از آنها غارت نمودند و چون
این طایفه اسرای خود را [illegible] قشون عباس میرزا
نیز آنها را به مشهد برده و بعد از گرفتن چهارپای از ایشان
آزاد نمودند و از قراری که آنچه از این شهر غارت نمودند
۳۰۰۰۰۰ الی ۴۰۰۰۰۰ لیره [illegible] اثاث ولی [illegible]

اموال را

اموال را سربازان غارت نموده و بعضاً مقدار قلیلی هم نزد
عباس میرزا آوردند واقعاً از این طایفه اکثر آن در سرخس
ساکن بودند [illegible] دسته از آنها [illegible] و مهاجرت
نمودند ولیکن تمام این طایفه تقریباً از میان معدوم گشت

سرخس بعد — در ۱۸۵۰ ایرانیان بملاحظه قتل
و غارت ترکمن مرکز قلعه به شکل کثیر الاضلاع با [illegible] چهار
برج [illegible] در سمت جنوب و سمت غربی [illegible]
[illegible] و در [illegible] برج [illegible]
[illegible] قلعه نصب نمودند

و بعد [illegible] عباس قرانی که در سنه ۱۸۶۰ در جنگ
مرو [illegible] در قلعه [illegible] ترکمنان [illegible] و اورا از طایفه
[illegible]
که در سنه ۱۸۷۵ از آنجا عبور [illegible]
سرخس ۵۰۰ ساله [illegible]

۳ رشید

موسیو لسار مهندس روسی که اکنون در دیوانخانه تجارات روسیه
که مشغول قلعه سرخس کهنه چون تنها که بوقت جراءت انگلیسیها
تزلزل کمال خاطر بنه دارند و خیال محافظت انها است که در هنگام
شب در روی برج آتش می افروزند

مفروض شدن روسیه سرخس قدیم را —— موافق راپورتی که موسیو
لسار نوشته است در ۱۸۸۵ دولت روسیه پس از فتح گوک تپه
با قشون در صحرای سرخس کار رسید و قلعه در محل سرخس قدیم
بنا نمودند این سرخس قدیم را اکنون سرخس جدید گفته است
قلعه نظامی در مرو رودی گفته است دیگر از ساختمان [illegible]
را نوشته که در ۱۸۸۶ [illegible] کل ال محافظ
[illegible] بنا [illegible]

عمارت

سرخس که [illegible] محسوب [illegible]
قلعه‌ات نظامی دارای [illegible] خانه صاحب منصب و [illegible]
و قشون دولت ایران سرخس را به جهت محافظت [illegible]

دولت روس بنا بر دوری و دوریها دران این قلعه را بنا نهاده
و دو خیمه سرباز که ۱۰۰۰ الی ۱۵۰۰ نفر [illegible] در آن قلعه
ساکن شده و از برای مطلب [illegible] ایرانیان بدانند که دیگر هیچوقت
ان اراضی در تصرف ایشان نخواهد افتاد و در یعنی زمانه
به [illegible] در دره [illegible] و راه هرات قلعه دیگر بنا
شد

علاوه [illegible] در شهر ۱۰۰ خانه دیگر ساخته از [illegible]
املاک صاحب منصبان و تاجران ساکن گشته اند و در تمام شهر دو محله
[illegible] موقعیت [illegible] که محل [illegible]
[illegible] اطلاع که [illegible] طول
۲۰۰ ذرع عرض داشته [illegible]
[illegible] سرخس —— در کتاب [illegible]
در باب سرخس [illegible] بیان نمودم [illegible]
محلی است که از آنجا [illegible]

می‌شد ولی اکنون تمام این نواحی خشک از دست ایران بیرون رفته است
و سرحد هم جائی که ۵۰۰ سرباز و یک توپخانه محافظ در آن قرار داده‌اند
قلعه‌ای واقع در دشت است که از همه طرف می‌توان او را
محاصره کرد ~~[illegible]~~ و تقریباً حفظ آن را
دفاع خوب نیست

روسیان مدام فعلاً تلگراف مشهد الی سرخس را قطع می‌نمایند و هم
روزه از رود گذشته در این طرف دیگر تیراندازی می‌نمایند
تا اینکه اگر بخواهند بیایند علی الغفله بر ایرانیان بتازند کسی
از دفع ایشان خبردار نگردد

سرحدات شرق — سرحدی که در حقیقت مانند زاویه در وسط
دشت واقع شده است انتهای شمال شرقی سرحد ایران محسوب
می‌شود از این محل سرحد بطرف جنوب از میان دره‌ها یکه
~~[illegible]~~ بموازات رود هریرود عبور می‌نماید
دایره ... تا به ذوالفقار سرحد روس و ایران و از آنجا سرحد

ایران

ایران و افغانستان محسوب می‌شود و در دامنه شمال قرای زیادی
ساخته می‌شود و ساکنین این قرایا اگرچه تابع دولت ایران هستند
ولی از طوایف و ملل مختلفه می‌باشند

نواحی مشهد — رود مشهور هری در نواحی مشهد جاری است
و ساکنین اطراف مشهد اصلاً ایرانی هستند ولی نزدیک سرحد
می‌نشینیم طوایف چهار اویماق را مشاهده می‌نمائیم و این طایفه
ها که از استان [illegible] کشف می‌شود در اصل چهار طایفه بوده‌اند
و اسامی ایشان از این قرار است جمشیدی فیروزکوهی تیموری
تیمونی و علاوه بر این چهار طایفه دو طایفه هزاره و قبچاق
نیز وجود دارند و فیروزکوهی و خوافی اگرچه اصلاً از اهالی ایران
هستند ولی اکنون کمتر از این طوایف در ایران موجود است و حتی
دیگر ذکر می‌نمایند که ~~[illegible]~~ طوایف اصل چهار ایماق
تیموری و تیمونی و ... و سوری هستند و جمشیدی و فیروزکوهی
شعبه‌ای از تیموری و هزاره ... یا چهار طایفه ... است

قبچاق ۲
تیمونی ۲

طایفه جمشیدی اصلاً ایرانی هستند ولی از آن جهات با افغانستان
مهاجرت نموده بودند ولی لیکن از فتح هرات ۱۸۵۷ دوباره
انها را به ایران اورده و در کافر قلعه نزدیک مشهد ساکن نموده
و قرار داده اند که هر وقت
دولت از این طایفه قشون لازم داشته باشد اجاره نماید و هم
اکنون سرباز جمشیدی ایرانی با جهت محافظت سرحد اختیار
نموده اند

طایفه هزاره اصلاً از اهالی ایران نیستند و چنانچه از هم دیگر
ان مکشوف می شود از نژاد تاتار و مغول می باشند و بعضی از آنان
در نواحی مشهد ساکن شده اند ولی قسمت عمده انها در تحت
حکومت در صحنی [illegible] که از اراضی باخرز محسوب می شود
ساکن گشته اند و اگر چه این طایفه ایرانی هستند ولی هنوز
به لغت ایرانی تکلم [illegible] می نمایند
و دولت از این طایفه که تماماً سنی هستند ۵۰۰ نفر سوار انتخاب
نموده است

تیموریات

اراضی جام و باخرز و خواف —— پس از انتزاع طرف هرات
راه در تحت حکومت سرحد اراضی جام باخرز شیخ جام
(مدفن شیخ احمد جام در این محلات) و باخرز و خواف تابع
مشهد و حالیه این سه ناحیه در تحت حکومت حاکم تربت
موسوم به نصرت الملک که اصلاً از طوایف عرب است
و از اهالی این سه ناحیه ۱۰۲۵ سوار
میان تیموریات و غیره ساکنین این نواحی متعلق اند به طوایف
جبار و دیاق و اصلاً عرب هستند و این طایفه با خود [illegible] و
[illegible] را در [illegible] عمارت کرده و [illegible]
اورده و [illegible] (دفن [illegible]) و [illegible]
تیموری در سایر ممالک قزلباش از قبیل نادر و [illegible]
و غیره یافت می شوند ولی اکثر این طایفه در این سه ناحیه
ساکن گشته اند و در حقیقت [illegible]

کمال الدوله خان ...
کوت ... انگلیس

ایلیات به رفتار مرتباً میند و عاقبت به این خاطر برای ایران
جهان خواهد رسید که برای دولت هم از بابت کلات و کوت
وارد کرده و جمهوریانان زمانه نزاده و چنینه [illegible]
داده اند مذهب سنی اند

قاین — که در سمت جنوب ناحیه ربیع و قابل ملاحظه
قاین واقع گشته است و این ناحیه که دارای ده بلوک است
اراضی کرمان و خراسان را از هم جدا می نماید
حاکم قاین امیر علم خان و این امیر زمانه سایر حکام
ایلات سرحد از آن این صفحه را دریافت کرده است
ولی این شخص امیر علم خان حاکم حالیه شجاعت مقتدر
و قهار و از ایلیات قرچان ... و غیره با اقتدار
و تمام اراضی خود را از اعمال و ملیح و سارقین محفوظ
کرده است و در ۱۸۷۲ استیلای ... هلاکت داده
و اکنون شصت سال عمر دارد و از جانب دولت

صف

منصب امیر تومانی بدو عطا شده است (در ماه نوامبر ۱۸۹۱
رجوع گردید)

جمعیت ولایت قاین — سکنه این ایالت شیعه مذهب
و ایرانی اند و از روی تخمین تقریباً عده ایشان به ۸۰۰۰۰ نفر
میرسد

سابقاً حاکم نشین شهر قاین بود ولی حالیه شهر بیرجند که بزرگتر
و دارای (۱۰۰۰۰) جمعیت میباشد و از قراریکه قبل اشاره
ذکر شد ناحیه تریاک در این جا زیاد ... ناحیه چنانچه
سالی تقریباً چند صد نفر از این بابت هلاک میگردند و قشون
امیر مرکب است از ۷۰۰ سوار و دو فوج سیاه نظام
(از قاین و سیستان) که یک فوج در سرخس و دیگری
در مشهد است

سیستان — چنانچه ذکر شد سیستان یکی از بلوک قاین محسوب
میگردد و حاکم این محل شوکت الملک است از جانب امیر که در [illegible]

اما در فراه دارد و در سنه ۱۸۸۹ مالیات سیستان ۲۶۰۰۰ تومان

نقد و ۲۴۰۰۰ خروار جنس بود و چون سیستان محل است

سرحدی مطالب بسیار دیگر در آن تغییرات که در فصل

معین شرح آن ذکر شد و از طرف کوه جنوب شرقی سیستان

و خراسان دارد دشت لوت که در جلد دوم شرح آن بیان خواهد

شد و از آن محل داخل بلوچستان میگردند

رفتار روسیه — از آنچه در انتقادات ایران سیستان سابق

ما ایرانی‌ها نه تنها بلکه مردمان انگلیس و دولت روسیه

هم با ملاحظه اظهار نمایند که [illegible] اخیر در سنه

۱۸۸۲ حاکم ماورای بحر خزر اعلان نمود که تمام سیستان

[illegible] تعلق به روسیه دارد و [illegible] اگر از آنها

خراج مطالبه [illegible] و اگر ما در سمت جنوب [illegible]

[illegible] بکار برده است چونکه [illegible] که به [illegible] واسطه

[illegible] اند و [illegible] از آنها [illegible] خواهند

تتمه

دیم [illegible]

و به همین نظر ~~[illegible]~~ به هرات و سرحد

بلوچ هم نزدیک کرده است

سیستان واقع شده است در وسط راه دریا و مشهد و دولت

روسیه میداند که اگر این ملک با انگریز [illegible] شود دست

او به کلی از خراسان کوتاه خواهد گردید و به ملاحظه [illegible]

[illegible] وقایع نگار [illegible] وقف

وقایع قرار داده است و این وقایع نگاران [illegible]

[illegible] آن ملک و وقایع اتفاقیه به دولت روسیه

خبر [illegible] و به عبارة اخری در تمام نواحی خراسان از شمال

گرفته تا جنوب شرقی از قبیل [illegible] آباد و بجنورد و قوچان و کلات

و سرخس و سیستان دولت روسیه نظر انگنده [illegible] خواهد بود سلطه

[illegible] اینها را تصرف نمود و اگر [illegible] در نقشه ~~[illegible]~~

[illegible] ماورای بحر خزر و سرحدات خراسان را ملاحظه [illegible]

[illegible] تلگراف [illegible] که دولت روسیه [illegible]

چو اوردو، در حیث به ملکونه اسباب تهیه نموده است

قایق ها را، این مادرا و بحر خزر —— پس از فتح ماوراء

بحر خزر و [illegible] را. این در موازات سرحدات ایران

اقتدار دولت روسیه در این صفحات زیاد گشته است و معلوم

که ابتدای خطوط راه دولت روسیه بطرف قفقاز و انجام

مطالب پلتیک خود کشیده است نه به جهت تجارت و انتقاله

در قطع بنه میان خوارزم منع ~~افراسیاب~~ خواهی را که بواسطه

راه این زراعت [illegible] این مملکت به دولت روسیه [illegible]

در ضمن بیان [illegible] ~~[illegible]~~

که دولت روسیه در گیلان این راه چه پلتیک به کار برد

در سرحد دولت ایران چه خواهد رسید

نواحی داغستان —— قبل از اینکه از خراسان و مطالب

پلتیک ایران بگذریم بهتر است که شرح مختصری از اراضی

آن نیز ما قرار دو به جهت بیان این مطلب از خراسان

حدود خرد [illegible] وقت مرحوم [illegible] تا بیا ممالک

که به سرحدات به چگونه ربط داره

۳ موازات

طبس —— پیدا است در [illegible] خوب و حاصلات

[illegible] طبس شاه [illegible] شرح داین ملک [illegible] ۲۰۰ میل [illegible]

خوب [illegible] واقع شده است ~~[illegible]~~ و ساکنین

اعراب دارای [illegible] و حاکم این شهر [illegible] سایر حکام ایلات

منصب خود را ارثاً دریافت مینماید ~~[illegible]~~ حاکم حالیه که

عماد الملک است [illegible] از اعیان قوچان [illegible]

عرب [illegible] است

طبس شهری است بزرگ و مردمانش [illegible] دارند [illegible]

طبس ۱۵۰ [illegible] از ایلات انتخاب [illegible]

از [illegible] ملک [illegible] در طبس

در تاریخ ایران ذکر کرده است که طبس در عهد [illegible]

خان [illegible] طبس ۳۰۰۰۰ جمعیت داشت [illegible]

از این قبیل ۲۰۰۰ سوار و ۶۰۰۰ پیاده ترتیب داده بود

ترشیز — در سمت شمال غربی شهر ترشیز که حاکم نشین [illegible]

و [illegible] واقع شده است و حاکم این محل از اعاظم ملوک

خراسان [illegible] این شهر بواسطه [illegible] بسیار [illegible]

مشهور گشته است [illegible] که [illegible] در این محل

موجود است ولی فیروزه آن [illegible] از فیروزه نیشابور [illegible]

پست‌تر است

تربت حیدریه — حقیقتاً ترشیز در [illegible] واقع شده است

[illegible] در [illegible] دوم [illegible] تربت شیخ جام تربت حیدریه

واقع شده است و این محل [illegible] ملاحظات [illegible] محمدیه

چونکه ~~[illegible]~~ [illegible] که [illegible]

[illegible] بطرف مشهد روانه گردد [illegible] از این محل عبور [illegible]

[illegible] برای [illegible] و این محل [illegible] ارتباط

سیستان [illegible] قطع [illegible] ساکنین این محل بلوچ و ترک

[illegible] و بلوچ [illegible] در زمان قبل اسحاق خان [illegible]

[illegible] حاکم [illegible] بسیار [illegible]

ذکر [illegible] از مالکین [illegible] ۱۰۰۰۰۰ [illegible]

[illegible] این شهر [illegible] در موارد [illegible]

~~[illegible]~~ و بطرف [illegible]

[illegible] و در [illegible] این شهر [illegible] ترشیز [illegible]

[illegible] بواسطه [illegible] خراسان

[illegible] اسم [illegible]

و اسامی [illegible] در [illegible] خراسان [illegible]

نیشابور و سبزوار — دو بلوک داخل خراسان که [illegible]

[illegible] سبزوار و نیشابور [illegible]

[illegible] و حاکم این دو [illegible] از اعاظم ملوک

خراسان [illegible] و حاکم [illegible] نیشابور [illegible]

است و حکومت سبزوار را به پسر بزرگ [illegible]

و ان شاء الله شرح این ~~مشهد~~ دو شهر عنقریب بیان خواهم کرد

شاهرود و بسطام —— از شاهرود و بسطام در جزو ممالک

استراباد شرحی مذکور گردید ~~دمکوت این شهر~~ و این

ممالک از ملک استراباد بواسطه رخنه های الاز جدا گشته اند

و [illegible] مستقل شد. در این شهرها حکومت جداگانه و عنقریب

در فصلیکه شرح مسافرت مشهد الی طهران مذکور میشود

احوالات ~~این~~ هر یکی احوالات این دو شهر را نیز بیان

خواهم نمود

بسطام

ممالک

ملکیه قشون خراسان —— عده قشون خراسان

تخمیناً چنان است که در نظام لزوم حاضر میشوند و الی قشون

مالیه این مملکت استراباد که مذکور شد

جمله نظام

I انواع پیاده

۳ فوج قرائی که از تربت حیدری و تربتی گرفته شده است

هر یک

هر یک ۸۰۰ نفر	۱۶۰۰
دو فوج بجنورد هر یک ۸۰۰ نفر	۱۶۰۰

از این چهار فوج همه نظامی حاضر شده و از این حاضرین

نیز یک نصف در سرحد است و نصف دیگر مرخص هستند

II — افواج خارجه

۴ فوج آذربایجان —— ۳ فوج همه در مشهد و یک فوج با اطراف

پراکنده اند هر یک ۸۰۰ نفر	۳۲۰۰
مجموع	۶۴۰۰

سواره

تیموری و طرشت شیخ جام	۱۰۲۵
[illegible]	۴۰۰
[illegible]	۴۵۰
زعفرانلو (ورشت ایلخانی قوچان)	۶۰۰
شادیلو (ایلخانی بجنورد)	۵۰۰

قادر دویم

تراکمه کوکلان (ایلیات)	۳۰۰
دره گز (ترک)	۱۰۰
کلات نادری	۱۵۰
قاین و سیستان	۷۰۰
طبس	۱۵۰
شهرهای متفرقه (از قبیل بزار و غیره)	۴۰۰
مجموع	۴۲۷۵

توپخانه

۳۰ عراده توپ در مشهد دو عراده در کلات ۶ عراده در سرخس

پیاده نظام	۶۸۰۰
سواره	۴۲۷۵
توپخانه	۲۰۰
مجموع	۱۱۲۷۵

تمام قوای خراسان از قرار مذکور است اگر این قشون دارای صاحب منصب قابل و اسلحه خوب باشند بسیار با قوت خواهند بود ولی حالیه هیچ ندارند.

تجارت در خراسان —— اکنون موقع است که شرح مختصری از تجارت روسیه و انگلیس در مملکت خراسان بیان نمایم

دولت روسیه اگرچه ۵ [illegible] از تجارت بحریه [illegible] ولی از زمان [illegible] اکثر اهل [illegible] تجارت افتاده و با اهالی [illegible] تجارت [illegible] و خراسان که در زیر [illegible] واقع شده است مملکت که [illegible] از [illegible] مال التجاره [illegible] حمل [illegible] دارای بحر خزر [illegible] که در سنه ۱۸۸۱ فتح نمود [illegible] اسباب سهولت تجارت خراسان [illegible] ولی دولت روسیه [illegible] مطالب [illegible] تجارت [illegible]

بهتر این کارها را از صفحه [illegible] است

تجارت سابق اهالی انگلیس با مشهد — قبل از آنکه شروع
به اصل مطلب نمائیم تذکر این است که ذکر کرده که تجارت
خراسان با اهالی اروپا بواسطه روسیان مفتوح
نگشته است بلکه ابتداً اهالی انگلیس در خراسان تجارت
می‌نمودند و بعد از آنها روسیه خود را داخل کرده است
در ۱۵۰ سال قبل تجارهای انگلیس اول اشخاصی بودند که
سعی داشتند که راه تجارتی از بحر خزر الی مشهد مفتوح
نمایند (اکنون دولت روسیه بحر خزر را منحصر نموده است)
دارا شدن تاریخ تجارتی دولت انگلیس را ملاحظه نمایید معلوم
می‌شود که در زمانیکه تجاران ما به عوض دفتر و قلم شمشیر و سپر
به جهت محافظت خود در دست داشتند بازرگانان انگلیس
با مال التجاره و بیرق انگلیس بدون ترس به همه جا قدم
گذاشته و اول [illegible] و جلادت می‌نمودند ولی

مطلب

مطلبی که باعث افسردگی است آنکه دولت ایران ابداً هیچکس اینها را
تحسین نکرده و از دولت هم امتیازی بآنها داده نشده
دو خطی که از طرف بحر خزر با مشهد تجارت می‌نمودند بهمین
واسطه از این کار دست کشیده و حالا انواع از اطراف استرآباد
پارچه‌های پشمی انگلیس به خراسان برده می‌فروشند و مال التجاره
انگلیس را [illegible] دکانهای تجارت را به [illegible]
بفروشند ([illegible]) نوشته است که دیگر
در شهر

تجاران انگلیس خائف شدند از آنکه مال التجاره خود را به مشهد
[illegible] حمل نمایند اما اگر راهی از مملکت روسیه و از بحر خزر
داشته باشند ~~[illegible]~~ بهتر است چونکه آنوقت بطور آزادی
حرکت خواهند نمود اگر از دولت روسیه خواهش نمایند
که اهالی انگلیس اذن دهد که از خاک او عبور نمایند و بار [illegible]
[illegible] نمایند بسیار [illegible] دیگر است و با

۲ [illegible]

۲ [illegible]
۳ [illegible] بطرز

من بعد بیان خواهم نمود که چگونه روسیه این راه را تصرف کردند چونکه
و در این محل معتقد تجارت مشهدات بزرگ
الوار در راه و در سال ۱۷۴۴ با مال التجاره زیادی از راه
آمده و از آنجا وارد مشهد گردید ولی شهر چنین تنگ شده بود که
اهالی آنجا سوار از الحاق نادرشاه بهمد. و تمام مال التجاره
او را غارت نمودند و خود او را بزرگ فروخته و دو دولت [illegible]
اگر به در مکره [illegible] تجارت [illegible] وارد مشهد گردید
دیگر از اندکه موسوم به [illegible] بود در مراجعت در سنه
۱۷۴۴ در شمیران مقتول گردید و ون میوز[2] مدت دو سال
سه ماه در مشهد توقف نمود ولی [illegible] در این مدت مداخل
نمود به جهت اینکه کلیه در این مدت ۵۵۰۰ لیره [illegible]
اسباب فروخته بود و در [illegible] از این سفر خطر
مراجعت نمود و تا مدت سه سال [illegible] به مشهد مسافرت
همین قدر راضی [illegible] برگشته است.

میوریب[2]

هرماجور[3]

وضع تجارت

وضع تجارت حالیه —— وضع بازرگانان انگلیس در تجارت ایشان در مشهد
به نحو مذکور بود ولی از اوایل ماه [illegible] حالیه بواسطه تغییرات [illegible]
در طهران و در [illegible] عباس [illegible] ایران [illegible] دوباره
تجارات انگلیس و هم به مشهد داخل گردید ولی بواسطه فتوحات
روسیه در سمت شمال گردیده است تجارات آن مملکت نیز از خراسان
خارج [illegible] دارند [illegible] تدریج العلاج دارایی
روز بروز تجارت روسیه در این مملکت ترقی می نماید و او در اول
می نویسد که تمام مال التجاره خراسان از قبیل ماهوت و پارچه
پشمی [illegible] و [illegible] و چراغ و سایر
چیزهای دیگر از روسیه آورده می شد و [illegible] مقدار
قند نیز از مارسیل به مشهد حمل می شد و در حقیقت در این اواخر
دیگر [illegible] تجار انگلیس در خراسان تجارت نمی نمایند
تجارت حالیه روسیه در مشهد —— در تمام بازارهای خراسان [illegible]
الی مشهد (از قبیل [illegible]) [illegible]

و شیردان و قوچان) مال التجاره روسیه ~~خراسان~~ وفور دارد
و دکاکین پر است از چلوار و چیت و پارچه‌های روسی و شکر و چای
وغیره و تمام این مال التجاره از بندر گز و استرآباد و شاهرود
یا از عشق‌آباد و قوچان داخل مملکت خراسان گشته و در تمام
این مملکت منتشر شد ~~[illegible]~~

سابقا قند از مارسیل و بمبئی به این طرف حمل می‌نمودند ولی
حال دیگر قند فرنگ چندان از آن طرف بخراسان آورده
نمی‌شود به جهت اینکه قند روسی در آن جهات فراوان است
و اگر چه قند فرنگ مراتب از قند روسی بهتر است ولی چون
روسیان قند را ارزان‌تر می‌فروشند خیلی به ندرت کسی قند
فرنگی ابتیاع خواهد نمود و در سنه ۹-۱۸۸۸ مقدار
۴۶۰۰۰ پوت مال التجاره از قبیل لاله و چهل چراغ
و غیره و گیلاس و فنجان و سماور و قوری و استکان و نعلبکی
و چای و قهوه و کارد و چنگال و غیره از روسیه بخراسان حمل شده

[illegible]

و مرغوب مناسب دارا نمی‌بودم فروخته و به همین واسطه
دکاکین تجارت خراسان منحصر به روسی گشته است

تجارت ایران ——— در زمانی که در مشهد توقف داشتم از
قنسول[2] مستر مکلین مقدار تجارت روسیه و تجار ایران را سؤال
نمودم چونکه می‌دانم که اگر از تمام تجار ایران سؤال نمایم
هیچکدام جواب صحیح نخواهند داد و اگر شخصی بخواهد از مال
التجاره مملکت مطلع شود بهتر است که رجوع به دفتر
گمرک نماید ولی ایرانیان هیچکدام پای این مطلب نمی‌شوند
و هیچکدام دفتری تمام نوشته که به ما ارائه دهند و به این
جهت هر جوابی در این مطلب بنویسند چندان صحیح و دقیق
نخواهد بود و هم چنین در زمانی که در مشهد توقف داشتم کشف نمودم
که هم اکنون مال التجاره هند و انگلیس از تبریز و طهران
و شاهرود و از سبزوار و دیگر جاها وارد خراسان می‌گردد
و تمام مال التجاره روسی از آنجایی که قیمت آن ارزان‌تر است

نایب[2]

ولی اغلب مال التجاره انگلیس گران بها و مرغوب [illegible]
و در سنه ۱۸۹۸ گمرک مشهد را ۵۰۰۰۰ تومان از حکومت
اجاره نموده بودند و از آن مقدار ۳۰۰۰۰ تومان نسبت
گمرک مال التجاره هند و انگلیس بود و ۲۰۰۰۰ تومان
دیگر گمرک مال التجاره روسیه و تمام ایران و گمرک
مال التجاره روسیه همه وقت از نصف این مقدار زیاد تر گردیده
راپورت قونسول انگلیس ——— کلنل ذکر نموده که در
سنه ۱۹۰۰ گمرک مال التجاره مشهد ~~[illegible]~~ ۱۵۰۰۰ تومان
یعنی کم گردیده از آن زمان الی حال بتدریج زیاد گردیده است
و در شرح تجارتی ممالک خراسان قونسول سال گذشته
(۱۸۹۰) مشهد نوشته است بطور خوب مقدار مال التجاره
روس و انگلیس معین می‌شود در راپورت شماره [illegible] روزنامه
~~[illegible]~~ دیپلوماتیک [illegible]
مقدار مال التجاره روس و انگلیس ——— از راپورت مذکور

کلنل

یعنی

چنین استنباط می‌شود که مقدار مال التجاره هند و انگلیس ~~[illegible]~~
۸۴۳۰۰ لیره و از روسیه ۱۱۰۲۰۰ لیره مقدار
ولی نظر به تجارت چای زرد و چای ~~[illegible]~~ سیاه که از طرف
چین و هند به خراسان حمل می‌شود ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ مال التجاره هند [illegible] و در سنه
و تمام چای که از راه هند [illegible] داخل
شده است ۴۴۴۰۰۰ تومان یا ۱۳۴۷۲ لیره است
و غالب این مقدار چای ~~[illegible]~~ به کابل و ترکستان
حمل می‌شود چونکه اهالی خراسان به چای سیاه هند بیشتر
مایل اند تا به چای چین و مقدار [illegible] در این سال [illegible]
در خراسان داخل شده است. به مقدار ۱۲۰۰۰ لیره [illegible]
~~[illegible]~~ و این مقدار با قدر دیگر از چای چین [illegible]
التجاره تجارت هند و انگلیس به سال افزوده [illegible]
راه تجارتی هند و انگلیس ——— در آن موقع [illegible] تجارتی

تمام

جدیده

تجارت هند و انگلیس را بیان نمائیم

به جهت آمدن تجارت هند و انگلیس به خراسان سه راه موجود است
ولی اکنون از دو راه آن چیز عبور می‌نماید
اول از راه خشکی وان راه است که از بحر اسود به ترپوزان
آمده به و از آنجا به تبریز و طهران می‌آیند و بعد داخل خراسان
می‌شوند و فاصله این راه تقریبا ۱۵۰۰ میل است و کاروان
آنرا ([illegible]) در مدت چهار ماه طی می‌نماید
دوم راه بحر که از خلیج ایران داخل بندر عباس شده و از آنجا
به جهت رسیدن به مشهد دو راه موجود است یکی از کرمان
و راه یزد و [illegible] دیگری [illegible] گذشته و به مشهد می‌رسند و این
راه از راه [illegible] نزدیک‌تر است و مدت مسافرت
این راه [illegible] تا [illegible] چهل روز و [illegible] ۷۵ روز طول دارد
و راه [illegible] است که از طرف یزد [illegible] و اگرچه این راه
بسیار طولانی است ولی تجار به واسطه [illegible] مال التجاره را

وان راه

غالب

غالب از این راه عبور می‌نمایند
کرایه هر تنک از ترپوزان الی مشهد ۲۷½ تومان است
و از بندر عباس الی مشهد ۹ تومان
[illegible] راه تجارت هند و افغان راه است که از راه [illegible] از بولان
گذشته و وارد چمان سرحد انگلیس و بلوچ می‌گردند و از
آنجا به قندهار و هرات آمده و بعد داخل مشهد می‌شوند
و این راه از دو راه دیگر نزدیک‌تر است و تمام فاصله آن
۸۰ منزل یا ۵۷۰ میل می‌شود و سابق اغلب تجار
از این راه عبور می‌نمودند ولی اکنون به واسطه امیر افغان
دیگر از این راه مال التجاره به ایران حمل نمی‌گردد چونکه
امیر از هر باری مقدار دو یا سه [illegible] گمرک دریافت
می‌نماید و از قرار [illegible] [illegible] از کابل
الی بخارا ۸۰ روپیه [illegible] می‌گیرند و معلوم است
که این کار باعث [illegible] که دیگر تجار از آن راه عبور نمی‌نمایند

امیر

وآنچه در سنه ۱۸۸۹ مال التجاره از دو راه اول داخل خراسان
گشته است از این قرار است

از راه زربوبان (تاجران انگلیس) ۲۲۴۰۰ لیره
از راه بندر عباس (تاجران هند) ۶۰۸۴۰

و تمام این ~~[illegible]~~ مال التجاره که از راه‌ها حمل شده است حالیه در دست
سعادات

گمرک مال التجاره — نظر به عهدنامه که دولت ایران
با دولت انگلیس بسته است از تجاران انگلیس ~~صدی پنج گمرک~~
~~دریافت می‌نماید~~ که از طرف ترکستان وارد ایران
می‌شوند صدی پنج گمرک دریافت می‌نماید و از تجاران
هندی نیز همین مقدار را در بندر عباس گرفته می‌شود
ولی چون در خراسان تاجر بزرگ انگلیس موجب
نیست اهالی ایران موقع بدست آورده و در [illegible]
دیگر علاوه برای مقدار گمرک دیگر را از ایشان ~~[illegible]~~

دریافت

دریافت می‌نمایند ولی از آنکه از مال التجاره انگلیس در تبریز
صدی پنج گمرک گرفته از تجاران ایران که آن مال التجاره را
به خراسان حمل می‌نمایند صدی دویم گمرک می‌گیرند هم
چنین از مال التجاره که از طرف بندر عباس به کرمان می‌رود
اگر در آنجا گمرک داده باشد صدی نیم و در یزد
صدی [illegible] گمرک گرفته می‌شود و تدبیر کرمان ایران است
که در بندر عباس تمام گمرک را نگیرند بلکه جزئی از آن
گرفته و مال التجاره را روانه می‌نمایند و در قنبله مال التجاره
به محل معین رسید تقریباً صدی ۱۰ از آن گمرک گرفته‌اند
تا صدی پنج

طرق تجارتی روسیه — تجاران روسیه از چهار راه
می‌توانند مال التجاره خود را به ایران حمل نمایند
اولاً — از تفلیس — تبریز — طهران
ثانیاً — راه رشت — طهران

ثالثاً — راه گز — استرآباد — شاهرود

رابعاً — راه عشق‌آباد و قوچان که با راه آهن ماوراء

بحر خزر متصل می‌شود

راه رابع ~~بیشتر~~ از حیث تجارت بر تمام راه‌ها مزیت پیدا کرده است

و فاصله این راه بیش از ۱۵۰ میل نیست و از قراری که

ذکر می‌نمایند اکنون در این راه عرابه‌های بزرگ به جهت

حمل مال التجاره حرکت می‌نمایند و چنانچه لازم نیست

که شرح دهیم که دولت روسیه از این راه چه قدر رعایت

اخذ می‌نماید و چون دولت روسیه می‌خواهد مال التجاره

متعلقه را از قبیل پارچه و غیره به ایران حمل نماید و علاوه برآن

اسباب‌های انگلیس مرسوم — تجار مال التجاره روسی را

ابتیاع [illegible] است و از این باب [illegible] مانع می‌نماید

و قونسول انگلیس در باب — این‌ها این عبارت را بیان

می‌نماید

جهت

به جهت اینکه راه آهن ماوراء بحر خزر در عشق‌آباد که ۱۵۰

میل از مشهد فاصله دارد مال التجاره روسی خیلی ارزان

وارد ایران می‌شود و به عکس مال التجاره انگلیسی که از

طرف بندر عباس باید حمل کرد بسیار گران تمام می‌شود و بدین

جهت تجار انگلیس مانند تجار روسی فایده نمی‌توانند

برد مگر ~~[illegible]~~ در صورتی که راه آهن هموار است

راه آهن روسی در سرحد انگلیس کشیده شود

گمرک مال التجاره روسی — ~~[illegible]~~ تجاران روسیه

در سرحد ایران صد پنج گمرک می‌پردازند ولی ملاحظه [illegible]

اینکه تجار [illegible] داخل می‌نمایند از تمام مال التجاره

که از اطراف بحر اسود یا بحر بالتیک وارد می‌شود صد ده گمرک

می‌گیرند و نیز [illegible] معاهده که در سنه ۱۸۹۰ با ایران بسته

[illegible] تمام مال التجاره ایران که داخل ماوراء بحر خزر

می‌شود صد دو نیم گمرک دریافت می‌نماید ولی [illegible]

با گمرک

۸۸۹۰ از تمام مال التجاره که از طرف ایران به اروپا حمل
می‌شود فقط از طرف عشق آباد و فقط از طرف دریای
خزر گمرک گرفته می‌شود و دولت روسیه می‌گیرد که این کار
به جهت [illegible] عامه [illegible] ولی معلوم است
که او ~~[illegible]~~ [illegible] در اثر پیشرفت بانک [illegible] با تجار
ایران [illegible]

مال التجاره عمده — اولا تجارتی — مال التجاره عمده که تجار
[illegible] از طرف [illegible] وارد ~~[illegible]~~ خراسان می‌نمایند
چای چین و چای [illegible] تقریبا ۷۱۴۰
[illegible] (به [illegible] مشهد) ۱۲۰۰۰ [illegible] چای
[illegible] وارد خراسان می‌شود و بعد مال التجاره عمده [illegible] است
که سالی معادل ۱۵۱۷۰ [illegible] وارد [illegible] ولی بیشتر این مقدار را
به [illegible] دیگر [illegible] و در تمام [illegible]
مقدار زیادی نیل [illegible] رنگ کردن [illegible]
[illegible]

و کالای [illegible] داخل [illegible] گمرک
گرفته [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] مشهد
[illegible] روسیه [illegible] گمرک
[illegible] و معلومات که [illegible]
این [illegible] گمرک [illegible] وارد مشهد [illegible]
[illegible] مشهد و [illegible] انگلیس
که از طرف [illegible] مشهد معادل ۱۲۰۰۰ [illegible] است
[illegible] و مس و [illegible] و بعض ادویه جات و [illegible] از
طرف [illegible] وارد مشهد

ثانیا مال التجاره انگلیسی — از سمت [illegible] مال التجاره
انگلیسی [illegible] وارد مشهد (جت) که [illegible]
از [illegible] روسیه [illegible] و [illegible]
[illegible] انگلیس [illegible] مشهد و چون [illegible]
[illegible]
[illegible] زیاد داشت

زیاد برده و قیمتش زیاد می‌شود

در تمام بازارهای ایران پارچه‌ای روسی ~~[illegible]~~ وفور دارد و دلیل

~~این مطلب آنکه پارچه‌های انگلیس با دوام تر و ظریف تر~~

~~از پارچه‌های روسی است [illegible] بواسطه [illegible]~~

~~از [illegible]~~ و به این واسطه هرگز دولت انگلیس نتوانسته

در این مطلب با دولت روس مقاومت نماید ولی از طرف دیگر

بواسطه ~~[illegible]~~ تجارت چای و نیل و ململ است واردات

~~تجاران انگلیس در ایران [illegible]~~ مال التجاره انگلیس زیاد تر از

روس است و حال اگر چه از این گذشته نیز ممکن است مطلب

هبا

تمام مال التجاره روسی ـــ تمام مال التجاره روسی که با

راه این ... و راه بحر خزر حمل مشهد معادل ۱۰۴۰۰ ...

و مال التجاره او مشتمل است بر پارچه‌ای پنبه و قند و شکر و ...

ولی قند و شکر بسیار از روسیه وارد ایران می‌شود دولت روسیه

که پارچه‌های روسی از پارچه‌های انگلیسی ظرافت و دوامش کمتر است

و علاوه بر این نرخ اعلا قیمت را

ارزان تمام میشود

به جهت رواج

به جهت رواج مال التجاره خود ~~[illegible]~~ از قرار

قند هر یک پوت قند یک روبیه کم کرده است و به همین واسطه دیگر

کرد شکر و قند ... و فرانسه نمی‌آورد و اسباب فراوانی ...

روسیه معادل ۱۱۵۰۰ به مشهد و تمام ملزومات که از روسیه

حمل مشهد میشود از ۱۰۰۰۰ ... ~~[illegible]~~

حمل مال التجاره بخارج ـــ اولا روسیه حال اگر ملاحظه نمایم مال التجاره را

که از خراسان به اروپ حمل مشهد معلوم خواهد شد که تجارت

روسیه نماینده ... ترازات و آنچه مال التجاره از سمت خراسان

وارد روسیه و سایر ممالک اروپ به مشهد با اسباب ...

معادل ۱۱۱۵۰۰ روبل است و از این مقدار ۴۲۰۰۰

روبل قیمت پنبه است که از خراسان به روسیه برده می‌شود

و ۵۷۰۰ روبل قیمت پشم و ... فرش‌های ... که به روسیه را

شده از آنجا به سایر ممالک اروپ حمل میگردد و در سال

۱۸۸۹ از تمام فیروزه نیشابور که مقدارش ۲۴۰۰۰

قلزاتی

لیره بنفع است معادل ۱۷۰۰۰ ~~[illegible]~~ ایران

از سمت ماوراء بحر خزر وارد اروپا می‌شود

ترقی تجارت ایران و روس ــــ تجارت روس و ایران

بواسطهٔ راه آهن ماوراء بحر خزر ترقی خواهد نمود و اگر مال التجاره

سنه حالیه را با سنه ۱۸۸۹ بسنجیم معلوم میشود که در این سه

ساله چه قدر ترقی نموده است

راه آهن ماوراء بحر خزر در سیم ماه دسامبر ۱۸۸۵ به عشق آباد

رسید و از ماه ژانویه الی ماه اکتبر ۱۸۸۶ مجموع مال التجاره

از ایران داخل روسیه گردید معادل ۹۱۰۰۰ لیره بوده است

و آنچه از روسیه وارد ایران گردیده است ۳۷۰۰۰ لیره

و چنانچه مذکور شد در سنه ۱۸۸۹ مقدار مال التجاره ایران

۱۱۱۵۰۰ ~~[illegible]~~ و از روسیه ۱۱۰۴۰۰ لیره بوده است و چون

این مقدار را با مقدار سابق بسنجیم معلوم میشود که در این چهار سال

مال التجاره ایران مضاعف و از روسیه سه برابر گشته است

ثانیاً نیز

سیم

اکتبر

واز

ثانیاً نیز ــــ مال التجاره که بتجارت رفته از خراسان بخارج ممالک خارجه

معادل ۳۹۰۰۰ لیره است و تقریباً تمام این مقدار ~~[illegible]~~

تریاکات که به هند و چین برده میشد و در ۱۰ سال قبل

مجموع تریاک خراسان ۳۲ الی ۳۴ خروار ~~[illegible]~~

~~و اکثر این مقدار [illegible]~~ و از این مقدار اکنون تجارت رفته

معادل ۳۷۱۰۰ لیره به هند و چین ممالک خارجه و هم چنین معادل

۱۴۳۰۰ لیره به قسطنطنیه برده میشد و مجموع تریاک

که از خراسان بخارج ممالک خارجه معادل است با ~~[illegible]~~

۵۱۴۰۰ لیره

تجارت ایران و افغانستان ــــ نظر به اینکه از تمام تجارت خراسان

نیز چنانکه مذکور شد ~~[illegible]~~ مختصری نیز از تجارت ایران

و افغان ذکر خواهد شد

مال التجاره افغانستان پوست و پشم و غیر [illegible] و دیگر اجناس

و آنچه سالیانه وارد خراسان میشود معادل ۱۲۴۰۰۰

افغانستان	۱۸۳۰۰
مجموع	۱۶۰۷۰۰

جمع کل ۳۹۶۴۰۰

از این حاصل جمع این مقدار زیادی منظور نکردیم بجهت اینکه
نصف مال التجاره را دو مرتبه در محاسبه محسوب نمودیم یک دفعه اولا
در هنگام ورود دیگری ثانیا در هنگام خروج و از طرف دیگر نیز
همین مقدار را افزوده خواهم گفت بواسطه اینکه آنچه مال التجاره
از خراسان به طهران و تبریز و ترکستان حمل مشهد محسوب
نکردیم است و هم چنین تمام مال التجاره که از شهر مشهد به سایر جاهای
خراسان میرسد از قبیل چای و نیل و حلوا و غیره همه را
برای مشهد

تکلیف دولت انگلیس در باب ترقی تجارت —— پس از اتمام
شرح تجارت ~~خراسان~~ و وضع اینکه خراسان چقدر ~~[illegible]~~
بی فایده نخواهد بود مذکور داریم که بهبود وسایل تجارت در وقت

ره ~~مشهد~~ است و مال التجاره خراسان که با افغانستان رد و بدل میشود
فقط دو شکر و اسباب های روسیه است و قیمت این اسباب ها در آنجا
معادل ۱۸۴۰۰ لیره گفته است

مجموع مال التجاره خراسان —— آنچه در سنه ۱۸۸۹ مال التجاره
وارد خراسان گشته و از آنجا بخارج حمل شده است از این
قرار است

	لیره
بخراسان وارد شده از روسیه	۱۱۰۴۰۰
از هند	۶۰۸۰۰
از انگلیس	۲۴۴۰۰
از اروپ	۱۵۷۰۰
از افغانستان	۱۷۴۰۰
مجموع	۲۲۷۶۰۰
از خراسان حمل شده است بروسیه و اروپا	۱۱۱۴۰۰
بهند	۴۹۰۰۰
افغانستان	

انگلیس ترقی خواهد نمود

دولت انگلیس به هیچ واسطه نمی‌تواند تجارت خود را در مملکت
خراسان ترقی دهد

اگر دولت انگلیس در راه‌های تجارتی قونسول یا نایب قونسول
به جهت محافظت قرار دهد و دقیقه‌ای در هر رباط
بود هم یک نفر اردبای در آنجا یافت نگردد و هم ضمن دولت
انگلیس باید نایب در کرمان و یزد قرار دهد
تا بار انگلیس از سمت شمال و کرمان به خراسان برود (از راه [illegible] و
نایب [illegible]) و راه عمده تجارتی خراسان و هر رباط
محسوب می‌شود به سهولت و با خارج [illegible] کم
می‌توان اجازه [illegible] و چاه [illegible] را [illegible]
و مزارع آن را [illegible]

ثانی نمی‌دانم که چرا دولت انگلیس راه [illegible] از سرحد بلوچ
به سرحد ایران احداث نماید و معلوم است که اگر چنین

راهی

راهی که از کنار [illegible] که گذشته و به [illegible] موضع
شهر [illegible] انجا [illegible] ساخته [illegible] گردد
خلاصه اینجا دولت انگلیس می‌تواند از [illegible] افغانستان راه تجارتی
احداث نماید و لا امیر عبدالرحمن خان بلاملاحظه [illegible] حرفه [illegible]
[illegible] از این کار کراهت دارد

خلاصه بهترین تمام این نقوش اینست که دولت انگلیس در سمت
جنوب راه [illegible] ماوراء [illegible] احداث
نماید و اگر این کار صورت بگیرد دولت انگلیس در این مملکت
با دولت روس هم مساوات [illegible] و دیگر
دولت روسیه و ایران [illegible] دست [illegible]

ملاحظه روسیه در باب خراسان —— اکنون موقع است
که ذکر نمایم که به چه واسطه مملکت خراسان تا [illegible]
دولت منحصر روس و انگلیس گشته است
از تمام مطالب مذکوره در این [illegible] معلوم می‌شود که دولت

روسیه چونکه را مایل است به طرف خراسان [illegible] دارد به
روسیان ادعا می‌نمایند که خیال دولت روسیه انبساط
مملکت نیست ولی هر کسی که فهم داشته باشد معلوم و ظاهر است
که اول خیال دولت روسیه ازدیاد و انبساط مملکت است
و دولت روسیه اکنون در این ملک اول کننده است اما دولت
انگلیس از آن که نشسته دعوای خود را حاصل نموده است
و از طرف دیگر معلوم است که هر دولت عقیده و خیال
دارد که مملکت خود را وسیع گرداند و روسیه اکنون به بلاد ممالک
دیگر [illegible] و خواهش مسطوره [illegible] طالب ترقی خراسان است
[illegible] ولی به عکس دولت انگلیس هیچ میل ندارد
که یک ذرع از این ملک را تصرف شود

الحاق

الحاق خراسان به ماوراء خزر ——— اینکه دولت
روسیه اراضی ماوراء خزر را فتح نموده است [illegible]
خود را به طرف خراسان گماشته است و این مطلب

مهمات است که اراضی [illegible] ماوراء خزر اراضی خراسان را نیز
لازم دارد چونکه در تمام اراضی ماوراء خزر به غیر از چند
آبادی که در [illegible] واقع شده است [illegible] حاصل خیز
یافت نمی‌گردد [illegible] که مملکت [illegible] وسعت
[illegible] میل [illegible] که در تمام اراضی آن نعمت دولت
و اشجار و بقولات و حبوبات و معادن وفور دارد و اراضی
خراسان و ماوراء خزر شبیه است به مردیکه در مکان سنگلاخ که
[illegible] است
[illegible] باشد و معلوم است که این مرد در لحظه قحطی [illegible]
[illegible] به جهت آنکه در مقابل [illegible] اغذیه به جهت خود و عیال
[illegible] دولت روسیه
[illegible] است [illegible] چونکه این [illegible]
[illegible]
[illegible] بزرگ را که دارد [illegible] و از این جا [illegible]

ادارات این را به طور [illegible]

سنگلاخ

[illegible]

قحطی [illegible]

پس از آنکه

ممالک ایران بروند

علاوه بر تمام فوایدی که دولت روسیه پس از تصرف خراسان

منافع دیگر حاصل خواهد نمود و آن این است که اکنون روسیه

از افغانستان دور است و بواسطه سرحد [illegible] که

از رود [illegible] الی [illegible] کشیده شده است (۵۵۰ میل) جدا

گشته است و اگر دولت روسیه بخواهد از این طرف نزدیک

به افغانستان شود احتمال خطر و جنگ با دولت انگلیس می‌رود

ولی پس از تصرف خراسان ~~معلوم است که~~ از گوشه دشمنی

مرتبه دوم به پهلوی او قرار دارد

از آنکه ذوالفقار الی انتهای جنوبی ~~[illegible]~~ سیستان سرحد

افغان و ایران محسوب می‌شود و اگر قشون [illegible] در دست روسیه

ایران گذاشته شود از هرات و [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

گذشته و وارد قندهار [illegible] (راه [illegible] از هرات

الی مشهد تقریباً ۲۴۰ میل موجود است) و معلوم است

که این

که از روسیه در خراسان قرار بگیرد دیگر آن گوشه مخصوص

افغان را لازم ندارد چونکه در آن وقت تمام سرحد غربی افغان

مجاور او واقع شده و رعایت نهر [illegible] آن را متصرف خواهد

کرد و علاوه براین بواسطه تصرف سیستان نزدیک [illegible] خواهد شد

[illegible] که هنوز صاحب و مالک معینی ندارد و این محل از

[illegible] که سرحد انگلیس است مقدار قلیلی فاصله دارد

خلاصه پس از تصرف خراسان تا لب بحر [illegible] گشته است

ولی از [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] و در آن بحر که سالها آرزو [illegible] داخل [illegible]

و این مطلب چنانچه عنقریب ذکر شد از مطالب [illegible]

و تمام روسیان برای تحقیق [illegible] که بجز در زمان دولت روسیه

[illegible] اهل [illegible] خواهد رسید

ملاحظه دولت انگلیس در باب خراسان ــــ [illegible]

و [illegible] به مملکت افغانستان و [illegible] دولت انگلیس مجبور [illegible]

که بواسطه فایده ... این مملکت را نگاه داری نماید و اگر چه
بعضی اشخاص میگویند که خراسان از هند دور است و بدین جهت
اگر روسیه او را متصرف شود چندان به هندوستان ضرر نخواهد رسید
ولی نمیدانند که پس از آنکه روسیه این ملک را متصرف گردید دست
درازی به افغانستان خواهد نمود چونکه از همین راه است [illegible] افغانستان
~~[illegible]~~ [illegible] مانند هند مفتوح گردید و اهالی انگلیس
افغانستان را مانند کلاه بزرگ هند فرض کرده اند
و معلوم است که اگر شخص [illegible] بخواهد در روی کلاه به اسب
چقدر [illegible] خواهد داشت و از طرف دیگر اگر تکه کلاه
برداشته باشد بزودی [illegible] داخل [illegible] شد و این قلعه را
متصرف میشود و دولت انگلیس بملاحظه افغانستان لازم
است که خراسان را نگاهداری نماید ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ و از سمت جنوب نزدیک به این مملکت
[illegible] و راه تجارت [illegible] مفتوح نماید چونکه [illegible] خراسان

جان [illegible] که [illegible]
[illegible]
وراه [illegible]

دهم

مانند قزوین

مانند قزوین مقتدر [illegible] نماید و خواهد نمود
[illegible] خراسان [illegible]
[illegible] مملکت [illegible] لازم است چونکه این ملک
بواسطه مجاورت با بلوچستان قابل ملاحظه گشته است و علاوه
براین دولت انگلیس میتواند از این سمت راه [illegible]
روسیه [illegible] و تجارت [illegible] را در جنوب و مرکز ایران [illegible]

دهم

و [illegible] خراسان [illegible] در این موقع [illegible]
که [illegible] اوضاع [illegible] خراسان [illegible] عقیده ها
در باب سلاطین قاجاریه و دولت روس و انگلیس ذکر [illegible]
[illegible] قبل از [illegible] و [illegible]
[illegible] که اهالی خراسان از سلطنت سلاطین قاجاریه [illegible]
دارند [illegible] اسم [illegible] ذکر [illegible]
[illegible] عقیده [illegible]

[illegible]

طایفه خدا کسی را خلق کرده است میدهند دل از زبان سقط
ناصر الدین شاه ال کنون و دیگر اهالی اینجا اسوده گشته و سرکشی نمی نمایند
دا از طرف دیگر اکنون این طایفه که مایل به جنگ شده‌اند به جهت
ادم جنگ نخواهند شد دل اگر دولت ایران بخواهد با افغان و جنگ
جنگ نماید لابد اهالی اینجا بواسطه دشمنی مذهبی معاونت
خواهند نمود اما اگر فردا روسیه قشون بطرف خراسان روانه
نماید معلوم نیست که اهالی اینجا چه رفتار خواهند نمود
اعتماد دیده ——— عقیده مؤلف این است که اگر روسیه قشون
گر وارد خراسان شود مردمان به اسوده گی اطاعت او
را قبول کرده و دریتیه قسمت خیلی است داگر خلاف خواست
او حرکات داخل شهر شود
همین عقیده. تمام مردمان ایران از کار و ترقی و پیشرفت باز مانده
و اینها راه کارکرده است مثلا فلان شخص امروز از منزل اشام
در خانه نشسته و میگوید اگر بخت خوابیده است فردا سر

دعوا

و علاوه بر این درست در کارهای خود تامل نکرده. و میگوید
که چو قسمت شده است میشود دل با چاره نمیداند که تحصیل
ابرو ~~[illegible]~~ و علم و صنایع و دولت و نقل به لیاقت
قسمت ندارد خداوند به انسان قوه تمیز نیک و بد را داده. و او
خود باید تمیز بدهد خوب را از بد. نه خداوند چونکه اگر کارها
بخواست خداوند صورت گرفته میشد دیگر انسان عقل و هوش
و شعور لازم نداشت ~~[illegible]~~ مثلا اگر کسی ما دون
بجز غذا خوردن نباشد زن یا ما خانه با داشتن او فرق نداردوم
چنین اگر کسی را نگذارند غذا بخورد خواهد. در مقابل ان غذا
خواهد. نباشد برای او فرق نخواهد کرد و خداوند تمام درون زنان
که انسان را خلق کرد قوه تمیز و هوای خود را داده و او را
حرکات خود فرموده دیگر نمیتوان بگوید که خدا خواسته که فلان
شخص فلان کس را کشت چونکه اگر این عمل حرکت بخواست خداوند
از او صادر گردید باشد دیگر برای او عقاب چنین نخواهد بود

خلاصه اگر بخواهیم این مطلب را درست شرح دهیم باعث تطویل می‌گردد
و تا این [illegible] ایرانیان دارای این عقیده
باشند هرگز ترقی نخواهند نمود
سلوک و رفتار حکام و سلاطین ایران نسبت برعایا این بیچاره‌ها را
متنفر ساخته است که تمام اوقات منتظر [illegible] حکومت یا سلطنت
باشند [illegible] که شاید حکام یا سلطان [illegible] بهتر از [illegible] حالیه باشند
و [illegible] قرار نگیریم که مردمان خراسان [illegible] به حکومت روس
مایل‌اند ولی یقینا در میان آنها اشخاصی را دریافت می‌شود
که بملاحظه ترقی صنایع و علوم مایل به سلطنت روس شده‌اند
و در اقدام همین انتخاب هم از روی دلسوزی دولت ایران را بالطبع
خواهند داد. و دولت روسیه بملاحظه [illegible] مردمان خراسان
ایران آنها را که [illegible] در حفظ [illegible] جزیه [illegible]
[illegible] ولی از قراری که [illegible] از روس‌ها نوشته بودم می‌گفت که اینها
را به استقلال [illegible] روسیه را مجبور [illegible]
بجلو آمد

مشهد ۲

بجلو آمدن [illegible] معلوم است که دلسوزی چند نفر اشخاص
تمام باعث [illegible] شد که روسیه خراسان را متوجه شد ولی
مانع بزرگی که در جلو روسیه افتاده است [illegible] هرات است
که از طرف دیگر چون افغان‌ها هم اکنون [illegible] شده است
[illegible] دارد که شاید بتصرف این کار حاصل نماید دولت
روسیه هم به همین ملاحظه است [illegible] تا اینکه اینها را هم
اطراف خود کنند. و [illegible] خود سوار
گردد و [illegible] بملاحظه می‌گفت که روس
[illegible] در حقیقت هم تا وقتیکه مجتهدین و ملاها
[illegible] در مشهد [illegible] دست ندارند
ولی پس از آنکه [illegible] اولاد [illegible] تمام مملکت
خراسان [illegible] از دست ایران بیرون
می‌رود
دفع [illegible] خراسان [illegible] پس از بیان [illegible] خطاب [illegible]

لازم است که ذکر نمایم که دولت روسیه فقط این اعتبار را
در سمت خراسان پیدا کرده است بلکه دولت انگلیس هم بهمین
نحو ایران جا قدم گذاشته است و علاوه بر اینها انواع ترکه
تیموری و ساکنین سرحد خراسان و هزاره که از وضع اینها خبردارند
به حکومت انگلیس واقف تر از روسیه و میدانند که انگلیس
از فاتحان اینها هیچ چه ترقیع ندارد و حال آنکه روسیه این
مملکت را بجهت [illegible] طلب کرده است و از طرف دیگر
چون مملکت انگلیس دور واقع شده است اهالی اینجا به خراسان
کاری نخواهند داشت ~~[illegible] و به ممالک روسیه که در جوار~~
~~خراسان است~~ و به مکی به واسطه بادرست روسیان اینها را
از سیت قوام [illegible] ~~[illegible]~~ و از طرف دیگر الحق فارسیان
~~[illegible]~~ در شهر دولت ایران مذکوره و متفرق واقع شده اند
بواسطه نمکود عود [illegible] تاریخ [illegible] ظهور روسیه و لی اهالی اصل
با اهالی ایران بطور [illegible] گردادب رفتار نمایند و یقین

۳. اینجا

۲ گروه متفرق

لم [illegible]

که همین وضع باعث ترقی اینها و تنزل روسیه خواهد گردید

طرق عمده بسمت شرق خراسان

مشهد الی تربت حیدری
تربت حیدری الی باحستان
باحستان الی قاین
قاین الی برجند
فراه (افغانستان) الی بیناجور (از برجند و ترن و باحستان)
فراه (افغانستان) الی سمنان (از خار و طبس)
طبس الی برجند (از ترن و قاین)
برجند الی باخرز (از خور و یزدان)
شاهرود الی هرات (از ترشیز و [illegible])
لاشجوین (افغانستان) الی خراسان (از [illegible])
سمنان الی باحستان و [illegible]

فصل نهم

در بیان سیستان

سرحدات شرقی ایران — از ذوالفقار و رود هری
و سرحد روس و افغان که در سنه ۱۸۸۵ معین شده است
سرحد اراضی ایران شروع کند و در سمت جنوب بطول
۱۶۰ درجه با ... چند صد میل ممتد میگردد و در بعضی جاها
حدود آن را معین کرده اند و در بعضی مواضع معین نکرده است
و کلیه فاصله از آنکه ذوالفقار را الی انتها اقیانوس هند
(کراچی) معادل است با ۷۰۰ میل (انگلیسی)
اراضی ایران در این طول در طرف مشرق با دو دولت
~~...~~ افغانستان و بلوچستان مجاور است
و این سه دولت همه اوقات سرحد یعنی سرحد با هم
نزاع دارند گاهی او بلوچ ... گاهی این وطن ایشان
سه دولت دفع دولت ایران از جهه غرب ... است

۱۷۷ — ۲۲۲
۴۵

۱۲

و گویا دولت ایران گمان می‌نماید که بواسطه امتیازات
سرحدات شمال غربی و شمال شرقی اقتدارش زیاد
خواهد گردید

اولاً از ذوالفقار الی سیستان ـــــ خط سرحد ایران
در این موقع به چهار تقسیم می‌شود و هر کدام از این سرحدات
اربعه دارای درجات مختلفه هستند و هم‌چنین باز بواسطه
وضع طبیعی اختلافات دارند وقت اول این تقسیمات
قطعاتی که از تپه ذوالفقار شروع شده و به هشتادان
منتهی می‌گردد وسعت این خط تقریباً ۳۰۰ میل است
و این سرحد ایالت خراسان را از ایالت هرات جدا
می‌نماید و در این سمت بطور خوب سرحد معین نگردیده است
و همیشه در تعیین آن باهم نزاع دارند و چیز نزاع بواسطه
تصرف آب رشته که در آنجا طبیعت موجود کرده و فقط
حاصل طبیعی آن مملکت است و قبل از اینکه معنی این اراضی را

ملاقات

ملاقات نمایم دولت ایران با افغانستان در باب
تعیین سرحد نزاع نمودند و در آخر سرحد را ناحیه هشتادان
که مابین کوشک و غوریان واقع شده است قرار
دادند و تعیین سرحد را این دو دولت به دولت انگلیس واگذار
نموده بودند و اشخاصی که از طرف دولت انگلیس مأمور
این کار شده بودند بنوعی سرحد را تعیین نمودند که هیچکدام
از طرفین راضی نگردیدند
در این سمت طبیعت حدی به جهت سرحد قرار نداده است
و علاوه بر این طوائف ایلات و صحرانشین هم این قدر
وحشی هستند که اگر علامات یا ستونی به جهت تعیین سرحد
بنا نمایند بزودی خراب نموده و از آن هم تجاوز می‌نمایند
و به این واسطه حالیه سرحد این دو مملکت غیر معین است
و مدام در تعیین آن گفتگو می‌نمایند
ثانیاً سیستان ـــــ قسمت ثانی این سرحدات اربعه

سرگلدسمید

سیستان است و این قسمت سرحد را در ۱۸۷۲ سرگلدسمید
معین نمود و کلیهٔ مفصلش در این فصل از این باب
گفتگو می‌شود و طول این خط از شمال به جنوب
تقریباً ۱۲۰ میل است و این سرحد از سمت جنوب شرقی
تا رود هلمند ممتد می‌گردد و از آنجا دوباره بسمت
جنوب غربی ممتد گشته و تشکیل مثلثی می‌نماید که دو ضلع جانبی
آن بسیار بزرگتر از وتر شده

مثلث [2]

وتر [3]

ثانیاً سرحد بلوچستان ایران ـــــ قسمت ثانی خط است
که از انتهای جنوبی سرحد سیستان شروع
شده و به انتهای شمالی سرحد مکران متصل می‌گردد
یا به عبارت اخری از جبل مالک‌سیاه شروع شده و به جالک
ختم می‌گردد و فاصله‌اش تقریباً ۲۰۰ میل است
و این سرحد را در سنه ۱۸۹۶ معین نموده و هم چنین
این قسمت سرحد نیز معین نیست و هیچکس نمی‌داند از کجا شروع
شده

ثاً [2]

شده و در کوه ملک‌سیاه ختم می‌گردد و خیلی به ندرت اتفاق
می‌افتد که در نقطه جدا شود که در حدود تعیین این سرحد
ملکی باشد و اگر چه از کوه مالک‌سیاه ایل زرکی مالک
فقط متعرض به جنبه سرحد گشته‌اند ولی ایلات بلوچ
که از خان کلات پیروی می‌نمایند هر جا که میل دارند
می‌روند و اگر به جنب افغان‌ها آنها را مانع شوند
خواهند گفت که این عمل مخالف به خودمان است نه
به ایران

رابعاً سرحد مکران ـــــ قسمت رابع خط است
که از جالک شروع شده و در سواحل بحر به بندر گواتر ختم
می‌شود و طول این خط که به سرحد مکران موسوم شده است
معادل است با ۱۴۰ میل
موسوم شده است و چون این سرحد اراضی
بلوچستان را که موسوم به مکران است از اراضی ایران

و کلات هرات مرغاب به این نام موسوم گشته است
در این سرحد در سنه ۱۸۷۱ سر گلد سمیت با اشکال زیاد
معین نمود ولی باز به این تقسیم افغانی‌ها راضی نشده و این سرحد
و سرحد بلوچستان ایران در فصلی که از ممالک شرقی ایران
گفتگو شد مفصلاً شرح مرقوم خواهم کرد و در اینجا
فقط به ملاحظه اینکه خواننده در ضمن از وضع سیستان مطلع
گردد ذکر نمودیم

سیستان — در فصول قبل بیان کردیم که سیستان
جزوی است از ملوکات ایران یا به عبارة اخری
ناحیه است از خاک ایران که حکومتش را به امیر علم
خان عرب خزیمه واگذار کرده‌اند و وحشت را به ملاحظه
چه در نقرستانها در ساکن کرده است و در این فصل
بیان خواهم نمود که این مملکت به چگونه در تصرف ایران
نیست و به جهة بیان این مطلب بهتر است که اول شرحی
از حدود

از حدود مملکت و تاریخ آن ذکر نمائیم
اشتقاق سیستان — کلمه سیستان یا سجستان
مشتق و مأخوذ است از سکستان که به معنی مملکت
سکان یا ساکای است و تمام مورخین عرب و ایرانی
دیگر این لفظ را قبول کرده‌اند و این نام اسم طایفه
(سکستان) که از سمت شمال در مائه سیم به این مملکت مهاجرت
نموده و تا یک صد سال در آنجا توقف داشته ولی بهرام
دوم که از سلاطین ساسانیان است بالاخره آنها را
بیرون نمود (سلطنت بهرام ۲۰۵-۲۹۳) و اگر چه آن طایفه
از این ملک خارج گردیدند ولی مع ذلک هنوز این شهر
به اسم آنها خوانده می‌شود و تا مدتی هم اسم این شهر
از میان تواریخ محو نشده بود
معتقد مستر ... انگلیسی بر این عقیده که سیستان در اصل
مشتق ... از سکستان مشتق گشته است به واسطه

سجستان

سعی زیادی که در آبادانیش کرده اند

اراضی سیستان ـــ موافق آنچه در تواریخ مختلف مرقوم شده است اراضی سیستان هم مختلف بوده است و اسباب و ادوار اعصار آن تغییر داشته است قابلیت وعدم قابلیت حکمرانان آنجا و این اسم مخصوص بوده است به محلی که در آنجا آب رود هلمند و بعضی رودهای دیگر جمع می‌شده و رود خانه هلمند که تقریباً سرحد حالیه فعلی است و طولش از سمت شمال به جنوب ۲۵۰ میل است و در این زمین پست وارد می‌گردید و محقق است که در آن زمان این زمین پر از آب گشته و دریاچه کوچکی تشکیل شده بوده اما حال آنجا تدریج در انقطاعهای مصنوعی آب رودخانه را کم نموده و آن دریاچه را خشک کرده اند و بنا بر آنچه از این رودخانه اطلاع داده اند محتمل است که دوباره بحالت اول عود نماید

محتمل

وضع حالیه

وضع حالیه ـــ اکنون سیستان اطلاق می‌شود به انخفاض کم زمینی که به حسب فصل و شدت باران یا کم باری به دریاچه یا باطلاق یا زمین خشک مبدل می‌شود و قسمت اول مرکب است از دو مرداب که از رود هاروت و فراه که از سمت شمال در آن وارد می‌شوند و از رود هلمند و خوسپاش یا خشک رود که از سمت جنوب و شرق وارد می‌شوند ترکیب می‌شوند و این دو دریاچه یا مرداب بواسطه نیزار انبوهی بهم متصل می‌گردند و اراضی این نیزار و جنبه مجاورت مرداب باطلاق است دور از نیزارها را نی این دو دریاچه را هم متصل نموده و آب اینها از روی نیزار وارد انخفاض ثانی که به هامون موسوم است می‌شود و این دشت یا هامون زمینی است کم عمق که ... از چند میل منبسط می‌گردد و در سنه ۱۸۷۲ که مأمورین انگلیسی به جهت تعیین سرحد به اینجا آمده بودند هامون به کلی خشک

بود و افغانان به سهولت در لغمان حرکت کرده‌اند

ولی در سنه ۱۸۸۵ ع که باز مأمورین انگلیس به جهت تعیین

سرحد روس و افغان و هرات و ایران آمده بودند هامون

دریاچه عملاً گردیده بود به انضباط چنین میل دیگر مشهور

خواجه که به غرب است در وسط مانند جزیره واقع گردیده

بود

کوه خواجه بکوه رستم نیز معروف است و آن کوهی است

مرکب از سنگهای شفاف سیاه که ارتفاع یا از سطح

هامون [illegible] گفته است ~~و این بقیه~~ و از قراریکه می‌گویند

این کوه در زمان قبل قلعه محکم بوده است به جهت حکام

سیستان چنانچه میگویند از آنها مدت هفت سال

قشون نادر را در دور این قلعه سرگردان نمود و اهالی

سیستان در عهد نادر به اینجا آمده و اسب و ال

مرتاضیه [illegible]

قلعه

در زمان

در زمان طغیانی آب هامون از یادگذشته و وارد انخفاض تات

ه مرکز گود و این محل موسوم است به بالملاق زره و چنانچه

حالا معلوم میگردد زمین زره نمکزار است و در زمانیکه

ماک گرگور به بلوچستان مسافرت (سنه ۱۸۷۴) در سمت جنوب

اراضی زره دو روز راه پیموده بودند آنکه مرداب یا آبی را

مشاهده نماید و درختها نیز از یک جز دیگری یافت نمیگردید

و تمام نباتات از بی آن خشک گشته بودند و شترهاییکه همراه

به جهت یافتن آب قدری زمین را کنده در رفع عطش خود را منعد

دم چنین می‌نویسد که اگر کسی بخواهد طعم آب زره را به اندازه بگیرد

قدری نمک آب و نمک زیادی در او ریخته و از نمک چراغ

گازهای نفت نیز در آن مخلوط نماید

در ۱۸۸۵ که یکی از صاحب منصبان انگلیس به بلوچستان رفت

آب آن محل‌ها به عمق دو پا میرسید و تا سال [illegible] یا شلا اسبطه

گشته و هامون زرکی در سمت شمال زره تشکیل شده به همه که سگفته

متجاوز از ۱۰۰ میل محیط دارد

تغیرات سیستان — از مطالب مذکوره چنین نتیجه میشود
که اراضی سیستان همیشه تغییر پذیرات و بدین واسطه جغرافیادانها
شروح مختلف درباب آن نوشته اند و علاوه براینکه
دریاچه تغییر میکند (جوافق را لسنی نوشته است بعضی
اوقات ۲۰۰ میل طول و ۵۰ میل عرض میرسد) رودها
هم تغییر میکنند بعضی اوقات بهیلمند داخل میشوند و بعضی اوقات
ابتدا دیگر و بدین واسطه در کتب جغرافیا اشتباه است ممکن
گاهی از سمت شمال است گاه از جنوب گاهی دور و دنباله هم
منفصل گشته گاه متصل ~~[illegible]~~ و بدین واسطه
شخص متعجب نمیگردد که چرا در مملکتی مانند سیستان این قدر
اراضی مزروعه داشته کم موجودات چونکه بواسطه سیل
و غیره همیشه محل شهر تغییر میداده است و میتوان گفت
در عالم نهری یافت نمیگردد که بدین وسعت دارای آثار
ابنیه

دوالسیس

ابنیه و شهرهای مزروعه قدیم باشد

تاریخ سیستان — از زمان بسیار سلف نام سیستان
در میان تواریخ شنیده میگردد و در ابتدا اسم سیستان
بود به نیمروز که حد ساتراپیه از لفظ نیمروز گرفته باشند
و همیشه در این شهر توقف داشت رستم زال که از اولاد
نسل جمشید است نیز در این شهر تولد گردیده و همچنین مانند
رستم میان ایرانیان مشهور است و از قرار معلوم مرکز
این شخص با دیوان مازندران و افراسیاب سلطان توران
جنگها نموده و آنها را مغلوب نموده اکنون تصویر آن در
طاقها و دروازه ها و در حمام کشیده میشد

تاریخ قبل — در زمان اسکندر سیستان در میان تواریخ
یونان بدرانگیانا (زمین شاهان) ۲ و اسکندر را از این
شهر بطرف مشرق بهندوستان عبور نموده در زمان مراجعت
اگرچه خود وی از سمت جنوب و لکرد دریا (مکران) [illegible]

درفش

زرنگیا
در کوم بعد

بطرف کارامانیا (کرمان) روان گردید ولیکن مجوازفوتون را
بریاست کراتروی بسمت سیستان روانه نمود ودر زمان
سلطنت ساسانیان سیستان مرکز عباد زردشتیان بود
وسلاطین آخر این سلسله ۲ که از دست قشون عمر فرار نمود بعد
به این شهر آمد واز آن زمان که این شهر بدست اعراب افتاد و
تدریج روی به انهدام نهاد و در مائه نهم سلسله صفاریه
~~دیلمیه~~ که رئیس آنها یعقوب ابن لیث (کرمانی ـ دزد و
سرباز) بود که دامنه مملکت داری خود را بکمال وسعت
داد ولی در مائه چهارم بواسطه سلطان محمود غزنوی سلطنت
این سلسله ~~منقرض~~ منقرض گردید و ~~[illegible]~~ و اسخری
که در این زمان سیستان را ملاقات کرده است می‌نویسد
که سیستان یکی از شهرهای پرجمعیت ایران است دارا چنین
دارای قنوات زیاد و حاصلخیز واز جمله حاصلهای
طلی معدن طلا بود که کم کم بواسطه ریزش معدوم گردید

درمائه

یزدجرد

درمائه سیزدهم و چهاردهم سیستان نیز مانند شهرهای دیگر در موقع
حمله چنگیز خان و تیمور لنگ افتاد و از حالت آبادی
به صحرای خراب و دشتی مبدل گردید و بواسطه قتل نفوسی که در آنجا
کشته شده دیگر سر بلند ننمود ولی سلاطین صفویه دوباره آنرا
آباد نمودند و حکومت آنجا را به طایفه کیانیان واگذار نمودند
و این طایفه ادعا می‌نمایند که از نسل کیقباد هستند و بعد بر دوره زمان
دعاوی افغانها و نادرشاه افتاد و دوباره این مملکت روی
بخرابی نهاده ولی مجدداً آباد گشته و از جمله شهرهای معتبر
نادرشاه محسوب میگردید پس از مرگ نادرشاه در ۱۲۴۶
احمدشاه ابدالی که تا کنون متابعت آنها نمی‌کرد به این زمان و وزرای
نظر بعد این مملکت را شورش نمود و سلطنت دورانیان را
در افغانستان بر پا نمود و از آن زمان الی کنون این
شهر بواسطه وضع ... قطع کرده و دولت افغانستان
و ایران و انگلیس هر یک ادعای قطعه ملکی می‌نمودند

تاریخ بعد — پس از مرگ احمدشاه سیستان دوباره خراج
خراج به دولت ایران میداد (در زمان تیمور) و پس از مرگ این
سلطان و سلطنت دورانها تا این شهر جزو ممالک هرات
و غیره بار گشته و چون دولت ایران در آن زمان با اطراف
در جنگ بود نتوانست مملکت خود را نگاه بدارد ولی
از مرگ یار محمدخان در ۱۸۵۱ دولت ایران بواسطه بی
نظمی و اغتشاش افغانستان با هم بجایل سیستان امتیاز داد
دادهای مملکت شد و تملک چون سیستان در زمان قبل
جزو مملکت ایران بود و در زمان نادرشاه هم خراج گذار
بود اکنون نیز باید جزو مملکت ایران باشد و در سنه
۱۸۵۷ که دولت ایران با هرات جنگ میکرد علیخان
حاکم آنجا با اطاعت دولت ایران راضی گشته و در عوض
یکی از شاهزاده خانم را به تزویج نمود و بواسطه معاهده
که در پاریس ما بین دولت ایران و انگلیس بسته گردید
مملکت

فصل ۲

مملکت سیستان را به دولت هرات واگذار نمودند و علیخان
تاج محمد به سیستان مراجعت نمودند و در زمانیکه دولت محمدخان
به جنگ هرات مشغول بود قبول کردند که سیستان در تحت مملکت
ایران باشد و در این زمان سفیر انگلیس به دولت ایران اظهار
میکند که این مخالف عهدنامه که در پاریس منعقد
شده است رفتار مینماید و دولت ایران در جواب
میگفت که هر وقت دولت انگلیس با افغانستان
عرضی داشته باشد موافق عهد خود رفتار کرده و مقصود
داشته در عهدنامه پاریس ذکر کرده بعد از این قرار است
که ملاحظه میشد
اعلیحضرت شاهنشاه ایران متعهد است که از این زمان
الی بعد به کار داخلی افغانستان مداخله ننماید و در خصوص
قطعه متصرف هرات و آن ممالک که امتیاز داشته باشد و اگر
اتفاقات ما بین دولت ایران و هرات گفتگو واقع شده

دولت ایران تشکر به اینست که نه تنها بلکه واگذار به دولت
انگلیس نماید تا انگلیسان دولت دوستانه امور اینها را
انجام دهد

صحیح

در ۱۸۶۳ که شیرعلی جانشین پدرش دوست محمدخان
گردید مایل بود که قانون [illegible] به هیئت اینها برقرار
گردد ولی بواسطه عدم تدبیر و پلتیک لرد لارنس

لرد لارنس

هیئت این [illegible] با هم نزاع داشته و حکومت
هندوستان چون دید که این حاکم به غیر از ضرر به هیئت
ارفاقی نه دارد و این طایفه قانون اوامری نمی‌فهمند
در ماه سپتامبر ۱۸۶۳ که لرد روسل از دست اینها
به تنگ آمده بود سفیری به نزد شاه فرستاده که دیگر
ما جانب هرات را نگه نمی‌داریم و هر کاری که می‌توانید
با افغان‌ها بکنید و دولت ایران به ملاحظه در سنه
۱۸۶۵-۶۲ تحویل به آن سمت روانه نمود و تمام سیستان

ایران

ایران آنجا را متصرف نمود و علاوه بر آن افغانستان را با بلوچ

تتمه

ستد نمود و افغانستان هم تا یک درجه به طرز ملایمت رفتار
می‌نمودند ولی شیرعلی که مستقلاً بر تخت سلطنت قرار گرفته
سبب ادعای تصاحب بلوچستان و هندوستان شد و در این موقع اگر

سیستان ۲

لرد کلارندون میانجی و محقق واقع نگردیده بود ممکن که
لرد روسل اشاره کرده بود سرحد گرفته و هر افغانی حکم
[illegible] را به را قبول نمودند و در سنه ۱۸۷۰ سر دولت انگلیس
[illegible] به هیئت سر گلد سمید معین نموده او را
به هیئت انجام این امر بطرف ایران روانه نموده و به واسطه
چند در انجام امر تأخیر اتفاق افتاد و در سال بعد
مشغول تعیین سرحد بلوچستان و ایران از حد گوادر تا جالک
گردیده و در سنه ۱۸۷۲ ماموریت خود در سیستان نیز تا آنکه
تحقیق نماید که این اراضی متعلق به کدام دولت تعلق دارد
ماموریت سر گلد سمید در سنه ۱۸۷۲ است [illegible] ماموریت

در جهات از انقدری حدود ~~...~~ سر گلدسمید بیان کرده است
و قدری مکلین اوآن اسمیت و سر پولک که از هندوستان
به جهت تحقیق ~~امده~~ از جانب لرد مایو ~~...~~ ویسری
امده. بعد نیز شرح این قضیه را بیان کرده است و انجام
کار انها بسیار مشکل بود چونکه ادعای افغانها
سیستان بسیار بی قاعده بود به جهت اینکه این مملکت
از زمان احمد شاه جزو مملکت افغان محسوب میشد
و ادعای دولت ایران هم بی جا بود چونکه میگفت
در زمان سلف این مملکت تعلق به دولت ایران
داشته است و در نیمه قرن پیش هم نادرشاه انرا
فتح کرده است و جزو جهت ایران از افغانها
زیاد تر است و کلیه اشکال به جهت این بود که مامور
ایران ~~...~~ میرزا معصوم خان و مامور افغان میل
نداشتند که بزودی مراجعت نمایند و مدام مرافعات

به جهت

ما ودیر

به جهت انجام کار میدان نمیدهند چون سر گلدسمید که در انجا
این کار صورت نخواهد گرفت به طهران امده و خود را
باشد، مطلب را به انجام رسانید

تقسیم سیستان —— خلاصه ژنرال گلدسمید مناسب
چنان دید که سیستان را به دو جزء قسمت نموده به اسم سیستان
و سیستان خاص موسوم نماید و قسمت اول مشتمل بر جزایر
نیزار و دست شمالی که از رود هیلمند به جهت [illegible]
کردن سرکوه [illegible] و دهات [illegible] و در دو طرف
و هم چنین از طرف [illegible] هیلمند در جانب مشرق شروع شده
و در مغرب به کنار هامون [illegible] خواهد منتهی میشد و این
قطعه که وسعتش ۹۵۰ میل مربع است ۵۰۰۰ نفر سکنه
دارد و ۲۰۰۰۰ نفر از این جمعیت سیستانی هستند و در حقیقت
این طایفه با طایفه جمشیدی هرات ایلیاتی هستند [illegible]
همان نژاد ایرانی قدیم است که [illegible] تقریباً ۱۵۰۰۰

نفوس ایرانیان کنونی شده ۱۰۰۰۰۰ نفر دیگر ایلات
بلوچ ~~[illegible]~~ محسوب می‌شوند و این قطعه را بسیستان
یا سیستان خواص موسوم نمودند
سیستان یا سیستان خارجی قطعاتیست که از ساحل یمین (در سمت شمال)
هلمند ~~[illegible]~~ و دهنهٔ دریاچه شروع شده
و در جنوب بر دو بار منتهی می‌شود
خلاصه ~~[illegible]~~ که سیستان خارج را
بدولت افغان و داخلی را بدولت ایران واگذار
نمودند و سرحد ما بین این دو دولت بدین گونه است. از ۱۰
از سیاه کوه که ~~[illegible]~~ سرحد شرقی تعهدات شروع
شده و در خط جنوبی [illegible] را عبور کرده و بساحل
هلمند منتهی می‌گردد و از آنجا الی [illegible] که تقریباً یک
میل می‌شود رودخانه سرحدات و از آن محل در امتداد
جنوب غربی خط الی کوه ملک شاه کشیده و این رشته
جبال

۸

بند ۲

جبال در سمت مغرب در صحرای زره منتهی می‌گردد و در این
اراضی سیستان تمام [illegible] و در جنوب این محل [illegible]
سابق ذکرش[۳] مذکور [illegible] که اطراف [illegible] می‌گردد واقع است
[illegible] ذکر شده [illegible] از نزاعهای[۲] طرفین
و با وجود [illegible] تزلزل گلدسمید قبل از اینکه مأمورین
[illegible] در آنجا برسند مأموریت خود را به انجام رسانید یعنی
معین کرد که بطور خوبی ما بین آنها فاصله تعیین شود [illegible]
می‌شود که دولت ایران از این [illegible] را [illegible]
[illegible] مملکت [illegible] است و در حقیقت [illegible]
هم همین قسمت را متصرف بوده و [illegible] اراضی می‌کردند
و در ده سال قبل نیز همین حد معین شده [illegible] که دولت
ایران را که [illegible] و دولت ایران هم [illegible]
[illegible] حال که [illegible] خواطر [illegible] شده است [illegible] اراضی [illegible] را
[illegible] دولت انگلیس [illegible] مملکت افغان

[۳] [illegible] غیر منتظر

[۲] نزاعهای

دارا [illegible]

لهذا حال دیگران ابا [illegible] و [illegible] چون تاثیر عمل دیده‌اند
که قدرت او فایده ندارد چونکه سکنه در او موجود هستند
ایشان اظهار عدم رضایت میکنند و شنیده‌ام که دولت به تیشان
به جهت منظور این کار را کرده است و هیچ کدام هم اراد
ه‌ها رضایت نمیکنند بلکه شکوه هم دارند

حاکم‌نشین حالیه سیستان — شهر جدید سیستان ایران موسوم
به نصرآباد و آن بجهت سببیت که در اطراف آن دهی
دارد به این اسم موسوم شده است و در ۱۸۷۲ که به تقسیم
آن اراضی مشغول بودند این شهر ۱۲۰۰ خانه محقر جدید
ولی هم در آن زمان و هم اکنون زیاده از نصف این خانه‌ها
مسکون نیست و تمام این جمعیت به زراعت مشغول [illegible]
و حالا کمیسیون ذکر شده اداره قشونی در تحت اداره که محل
توقف حاکم‌نشین است واقع است و در آن محل یک فوج
۱۰۰۰ نفری که ۸۰۰ نفر آن حاضر با چند عراده
توپ

[illegible]
دارای ۲
محقر ۲

و چند توپ موجود است و تفنگ این سربازان تفنگ‌های
چخماقی کار ایران است و حالا هر دو سال یک مرتبه یک دست
لباس به اسم سرباز داده و از قراری که اطلاع داده‌اند به هر سرباز
سالی ۲۰ قران و [illegible] نیم کشم میدهند ولی این جواب
و جیره [illegible] در این سنوات داده نشده و حال هم چنانچه
در احوالات قشون ایران ذکر خواهد شد زیاده تر از این مقدار
نمیدهند اما گمان نمیکنم که در آخر صاحب منصبان این مقدار را
هم به سرباز برسانند

شهرستان افغان موسوم است به چاخانسور یا چخانسور
ولی فرریر از آن شیخ ناصور (شیخ ناصر) نوشته است و این شهر
واقع شده است در یک فرسنگی رود که از سمت شرقی مرداب
هامون جدا شده

ساختن ارد [illegible] ~~قبل از اینکه مامورین دولت~~
~~انگلیس جهت تقسیم~~ قبل از ورود مامورین دولت انگلیس

درستان خیلی به ندرت اروپاییان به این ملک سفر کرده
و شرح احوال آن را نوشته اند

در سنه ۱۸۰۹ کاپتن کرانت که بعد در راه بغداد در کرمانشاهان
سارقین او را به قتل رسانیدند و کریستی که در جنگ ایران
و روس در اصلاندوز در سنه ۱۸۱۲ به قتل رسید و سر هنری
پوتینجر با ملکم که در نوبت ثالث به ایران همراه بودند
با زدید مکران و بلوچستان از این ملک عبور نموده
و اطلاعات کاپتن در سه سال بعد در روزنامه طبع گردید ولی کریستی
و پوتینجر گشته به اسم مسافرت بلوچستان باقی گذاشته
و کریستی پوتینجر را در نوشکی گذاشته و خود از سمت شمال بلوچ
ستان به هرات روان گردید و چون اطلاعات هر دو در یک
روزنامه به طبع نرسید این احوالات را نیز ضمیمه کتاب
پوتینجر نموده و در سنه ۱۸۳۹ یکی از صاحب منصبان دولت
انگلیس موسوم به کاپتن ادوارد کونولی به همراهی [illegible]
مأمور

کاپتن کرانت

پوتینجر و کاپتن

کونولی [illegible]

کاپتن [illegible] [illegible] را گردش نموده و اطلاعات او را نیز در
روزنامه به طبع رسانیدند و هیچ شخصی در چند سال بعد به همراهی نایب
لیچ مسافرت خود را اعاده نموده و در بین روزنامه به اطلاعاتی
مجدد بیشتر ملاحظه طبع رسید و در سنه ۱۸۴۱ که دکتر فوربس
که به واسطه کشف [illegible] معادن مشهور گشته بعد از مشهد و هرات
هیرمند و [illegible] [illegible] را وارد سیستان گردید و در آنجا
ابراهیم خان او را به قتل رسانید و بعض اطلاعات او
در روزنامه ۱۸۴۲ به طبع رسید

خلاصه پس از گذشتن سی سال مأمورین دولت انگلیس ابراهیم
خان را که آن وقت رئیس [illegible] [illegible] بعد ملاقات نموده
و از قراری که ایشان ذکر کرده اند ابراهیم خان مذکور است
[illegible] و [illegible] [illegible] [illegible] و [illegible] [illegible]
[illegible] بوده است [illegible] مذکور را [illegible] [illegible] است
و [illegible] [illegible] [illegible] که مأمورین دولتین [illegible] [illegible] [illegible]

این

مقدار [illegible] [illegible]
دکتر [illegible]

شخص دیگری موسوم به پاتنگر از طرف افغانها در لباس
زیر لباس دراویش وارد سیستان گردید و این شخص هم در یک سال
یا دو سال بعد بدست شورشیان قندهار مقتول گردید چند
سال بعد یعنی در ۱۸۴۵ فریر در سیستان رفته و شرح آنجا را
در تالیفات خود مفصلا بیان کرده است و خانیکف
روسی که در ترقی علوم بسیار سعی دارد در ۱۸۵۹
از میان لوط و کرمان به سیستان رفته و شرحی در باب
این ممالک نوشته است و تمام مسافرینیکه قبل از گلدسمید
وارد سیستان شده‌اند مطابق است با آنچه ذکر کرده
نایب . بلکه سیستان ــــ اکنون موقع است
که دنباله مقصود خود را گرفته و به ذکر آن مشغول شوم
به این معنی که فواید سیستان را که مقصود عمده این فصل است
به جهت خوانندگان بیان کنم
نباید چنین تصور کنند که ~~نزاع~~ فی ما بین دولت ایران
و افغانستان

و افغانستان نه به جهت سیستان نزاع است بلکه سیستان
ملکی است که در کلیه بلوک آسیای مرکزی قابل ملاحظه است
و دولت روسیه و دولت انگلیس نیز به جهت خود ملاحظاتی
هم به سیستان دارند و اگر شخصی با استعانت پرگار در روی
نقشه وضع سیستان را ملاحظه نماید می‌بیند که این مملکت
تقریباً ~~واقع شده است~~ در وسط مشهد و بحر
واقع شده است و بنابراین ماننده یعنی قراول است
به جهت خراسان و هر قشونی که بخواهد از مشهد به سمت
اوقیانوس هند عبور کند یا از آنجا به سمت مشهد از این
مملکت عبور خواهند نمود و همچنین هر قشونی که بخواهد از سمت
جنوب شرقی وارد خراسان شود از سیستان عبور کند
و نظر به مطلب اول به جهت روسیه مفید است و در مطلب
ثانی به جهت انگلیس
فایده سیستان به جهت روسیه ــــ سیستان به جهت روسیه

سیستان

هم خاصیت مثبت دارد و هم خاصیت منفی و اکنون مشکل
که تمیز این دو خاصیت مشکل است و اگر در یک زمان
پلتیک روسیه به تصرف خراسان اتفاق که بواسطه
تصرف سیستان تمام آن مملکت را متصرف خواهد شد
و حال آنکه اگر سیستان را متصرف نباشد فقط قطعه
شمالی آن مملکت را متصرف می‌شود و از طرف دیگر پس از
تصرف سیستان به بلوچستان و سرحد هند نزدیک می‌شود
ولی حالیه مابین سرحد انگلیس و سرحد روس ۵۰۰ میل
اراضی افغان واقع است و اگرچه مانع طبیعی در بین
موجود نیست ولی بجهت رسیدن به هند باید از سیستان و افغان
بگذرد و معلوم است که در این صورت ایلات
که به سلطنت دولت خود مایل نیستند با وجود عدم اطمینان
او را ملوکی خواهند و دولت افغان هم لابد
با قشون به دفاع مشغول می‌شود و تا روسیه این موانع را
برطرف

مثبت ۲

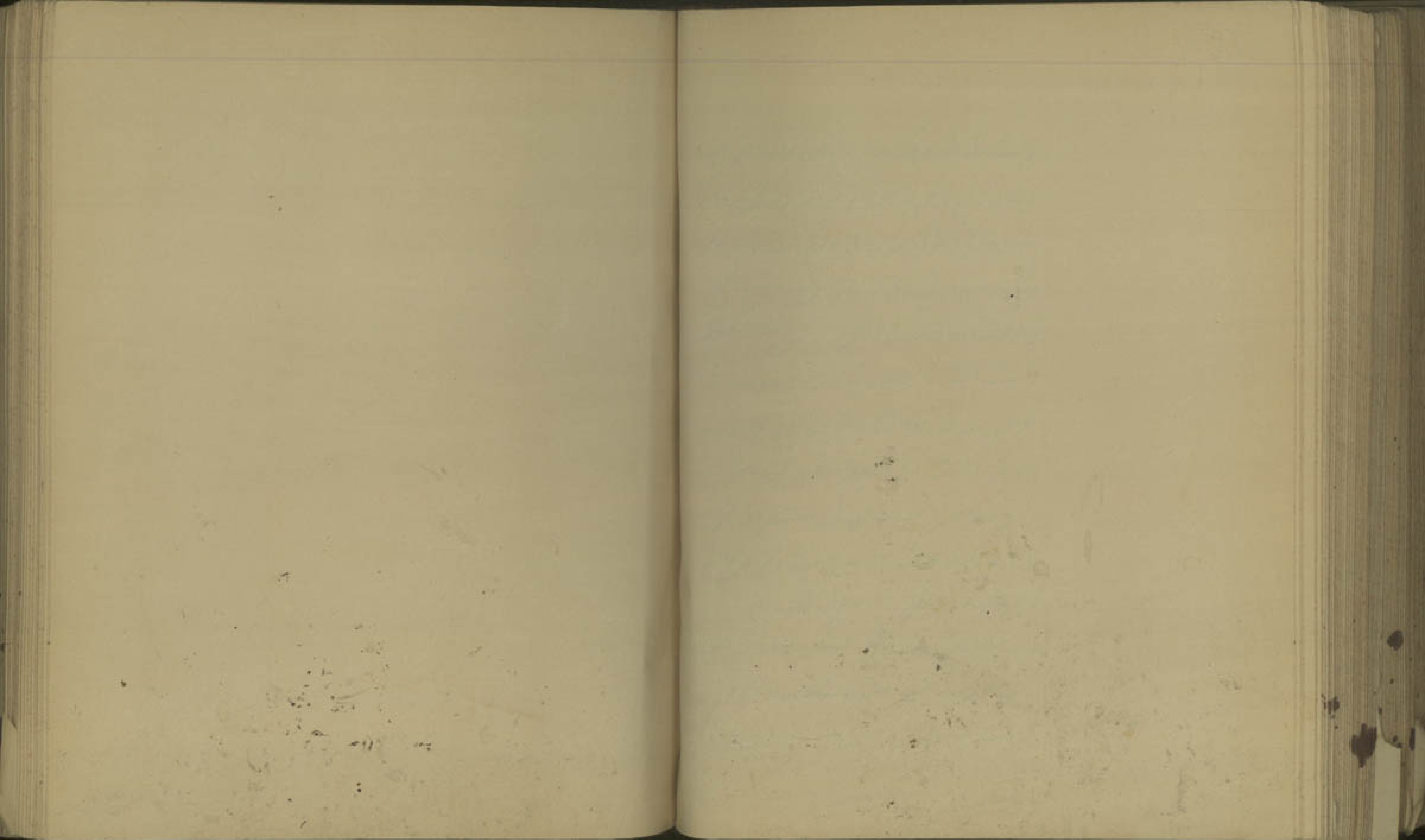
طبیعی ۲

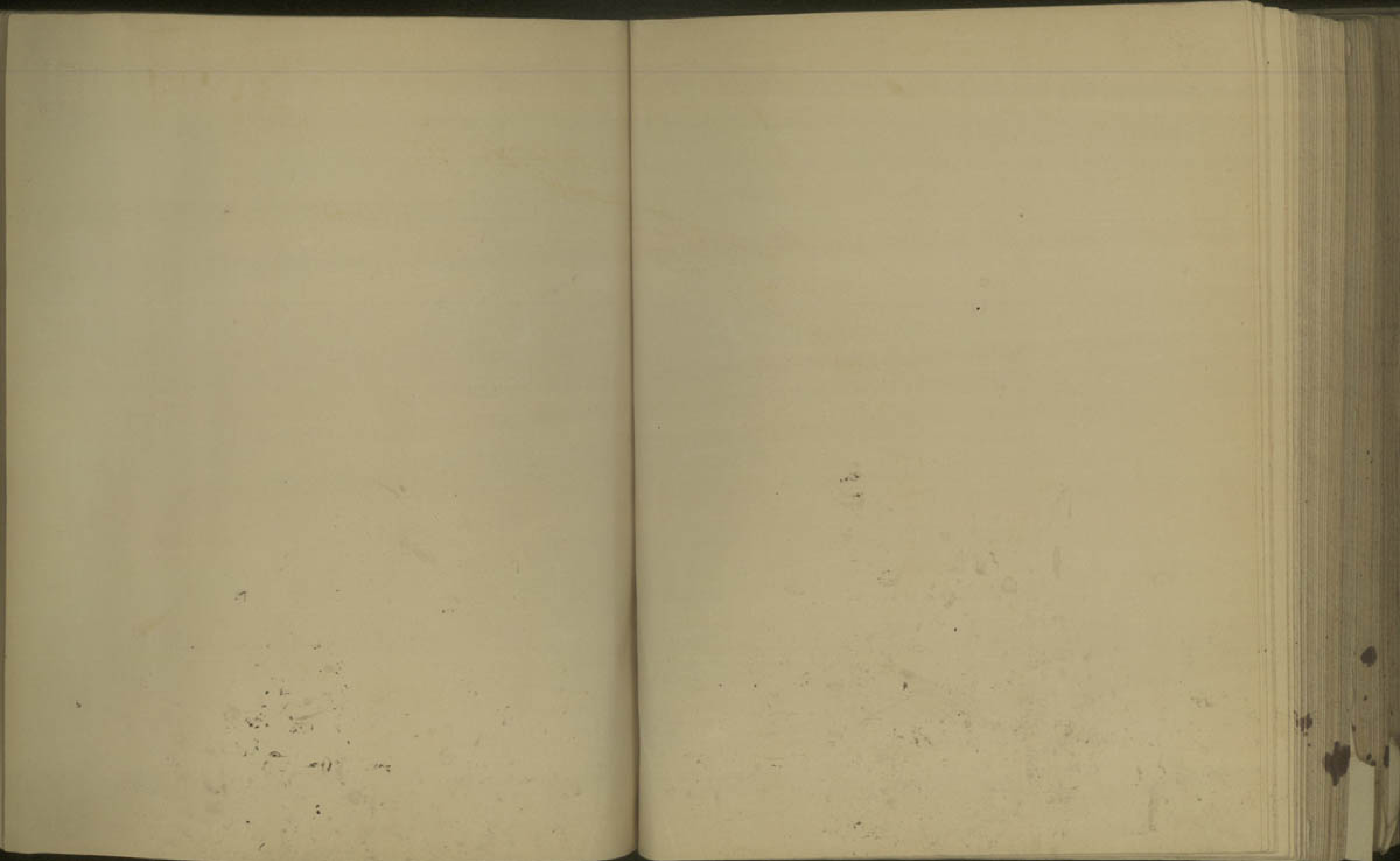
برطرف نماید یقین در هندوستان هم قشون به جهت مدافعه
آماده گشته است ولی پس از تصرف سیستان نزدیکی
می‌تواند به هندوستان حمله نماید و ما اکنون نمی‌گوییم که دولت
روسیه این خیال را دارد ولی همین قدر معلوم است که پس
از تصرف سیستان به هندوستان خطر است و اگر سیستان را
روس متصرف نگردد هیچ خوف موجود نیست و نه روسیه
جنگ خواهد نمود و نه افغان ولی پس از تصرف سرحد
روسیه ۱۰۰ میل به سرحد هند نزدیکتر می‌شود و روسیه
می‌تواند آن وقت از طرف سیستان به اطراف کتبا حرکت نماید
و از طرف دیگر هم قوت او نسبت به افغانستان زیاد گشته
و فی الحقیقه افغان را نیز متصرف شده و اگر روسیه
در خراسان متوقف شود مشکل است که هرات را گرفته
باشد و اگر روسیه در سیستان باشد مشکل است که مرو
و فراه را گرفته است و از این دو نقطه می‌تواند به هند

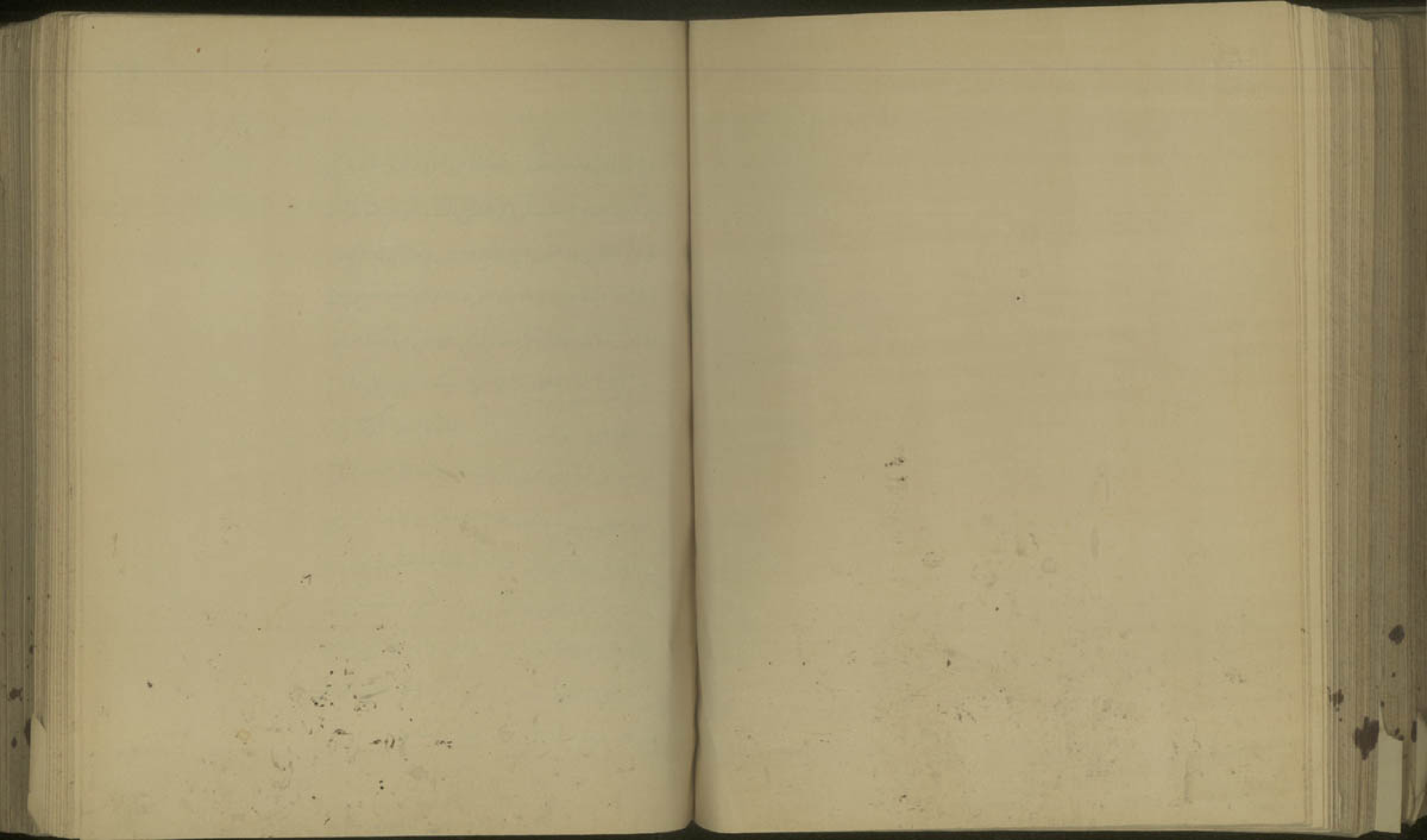
برات و تنها حرکت نماید در همین بواسطه تقرب
سیستان به خلیج فارس یا اقیانوس هند نزدیک شده و در
بندری مفتوح خواهد نمود ولی معلوم است که به محض
اینکه روسیه در اقیانوس هند وارد گردید وزیر انگلیس
یا دولت او های بندری در بحر خزر نماید و در حقیقت
راست است که روسیه مدتی است آرزو دارد که در
بحر جنوب بندری داشته باشد ولی همین ملاحظات
مانع کار اوست و فی الحقیقه مقصود عمده اش هم
از تقرب مشهد یا سیستان همین کار است ولی تدارک
که ما در کاریکه عاقبت آن معلوم نیست و کسی نمی داند
که چه خواهد شد ~~[illegible]~~ زیاده براین گفتگو نمی
نماید. شانزدهم دولت انگلیس ~~[illegible]~~ در مطلب
گذشته ذکر شد که سیستان به جهت دولت روسیه دو فایده دارد
یکی نشست یکی منفعت خواهد بخشید اینکه از قراراتیکه ذکر کردید

شنبه

ولی خواهد

من در این جا بلاولت نظامی این خطه را بیان نمیکنم
چونکه معلوم است که هیچ فعلی کرده نخواهد شد مگر آنکه
به واسطهٔ معلمین دوا فشنه ان نماید. و غیر از انها کسی نفهمیده
باشند و یقیناً اراده این ما دراد خبر رد و نوشتن سیاحان نیز همین
حالت را دارند و از طرف دیگر چون من حالت دربار
بیش بیان این مطلب را هم نمیتوانم دانسته میل ندارم
که مطالبی را که بمن تعلق ندارد بیان نمایم چونکه شاید
بگویند که چرا این شخص از آنچه نمیداند حرف میزند
ولی ~~همینقدر~~ با وجود عدم علم نظامی همین قدر میتوانم
که فاید. نظامی این خطه نیز بسیار است و هر قدر
که فاید. سبب ترقی به جنبه این را متصور است فاید
نظامیش هم همانقدر است و یقین دارم که اگر سرهنگ
یا سرتیپی از این راه عبور نماید و بطور دقت ملاحظه
کند هر نقطه اد بارای سنجیدن مختلف خواهد دید

آراء مختلفه ـــــ فرض میکنیم که راه آهن شروع شده
و به سیستان رسیده است در این صورت ~~[illegible]~~ به چه
چیز خواهیم یافت و نتیجه آن چه خواهد بود
بعضی جواب این را منفی میدهند. از آنکه وضع مملکت بطوری است
که از تجارت و تمدن نمیتوان امیدوار شد و این اشخاص
بدین گونه وضع سیستان را بیان میکنند
در سیستان بادی است مشهور به باد ۱۲۰ روزه
که در ایام واقعه مابین ماه مارچ داکت از سمت شمال
غربی میوزد و از ~~[illegible]~~ طلوع آفتاب [illegible] شروع کرده
و در ظهر [illegible] کم میشود ولی شدتش [illegible] مقارن غروب
و یک نوع ملخی هم در سیستان یافت میشود که به مصرف
زدن اسب [illegible] میکنند و در تابستان بواسطه [illegible]
مرداب تب و نوبه زیاد میشود و همچنین وضع مملکت
بطوری است که [illegible] میگردد و در آن ازمنه باقی [illegible]

ازنی

داکت

[illegible]

[illegible]

ازنی ~~[illegible]~~ و چوب گز و [illegible]
داده اند به اطراف میروند
خلاصه این قدر از این مطلب بیان مینمایند که انسان
گمان میکند در سیستان غیر از نی و باطلاق و اسباب دیگری
دیگری موجود نیست
سر رالنی سن ـــــ سر رالنی سن به جهة اینکه بتمام اراضی
آنجا را ملاحظه کرده و بطور دقت [illegible] و فواید آنجا را
فهمیده است بدین گونه بیان میکند ـ
اگر چه در سیستان فواید طبیعی بسیار موجود است ولی حالیه
مملکتی است به آب و هوا و فقط در سال چند ماه [illegible]
زراعت در آن نازل نمیشود ولی نظر به ملاحظات
نظامی که صحیح مطمح نظر [illegible] است [illegible]
به خطر [illegible] است چونکه ~~[illegible]~~ [illegible] که اگر
قشون بخواهند [illegible] را محاصره نماید ایران [illegible] کرده بود

سر رالنی سن

ولی هرات به تنهائی کار نماید ، اشکال چیزی است و از آنجا
از طرف غرب می توان شهر را محاصره نمود و به جهت
محاصره شهر از سمت جنوب و جنوب شرقی بیابانهای
ممتنع العبور در پیش است و به جهت محاصره سمت مشرق
راهی از همه جا موجود است و تمام این راه از ~~[illegible]~~
سیاه قال قندهار در معرض مخاطره است بواسطه
افغانستان وغیره ، و در صورتیکه فرض کنیم که قشون افغان
در هرات با فراغ بال از این حیث ها داور باشد به جهت قشون
ایران غیر ممکن است که از سیستان بطرف جنوب و [illegible]
بروند و فقط نباید نقل می سیستان است که شتر زیاد
به جهت حمل آذوقه و لوازم قشون در آنجا یافت می شود
و اغلب این شترها هم در دست افغانهای بلوچ است
و متعلق به دولت ایران نیست
می توان گفت که نگارنده این مطلب را در زمانی نوشته است

ممتنع

گفت

(۱۸۷۵) که هنوز وضع این ملک به این حالیه ترقی
نکرده بود و آنچه ذکر کرده است تعلق خواهد گرفت
به دولت ایران در صورتیکه بخواهد از سیستان افغانستان را
محاصره نماید و این مطلب هیچ دخلی ندارد به اینکه حالیه
روسیه در هرات جمع شده است ، دولت قشون ایران
بخواهد افغان را محاصره نماید ، مشکل [illegible] است که بخواهد
سیستان [illegible] محاصره نماید و این مطلب اظهار کرده است
که نه ایران خیال خواهد نمود نه افغانستان و از ۱۸۸۵
الی حال دیگر هیچ قشون در سیستان ظاهر نگردیده است
عقاید در باب محصولات سیستان — نظر به آنکه از اراضی
سیستان مشهود می شود می توان از آنجا و غیره قسمت نمود
اراضی پائین آب و اراضی فوق آب — و این مطلب
باعث بر این می شود که حاصل خیزی آن ملک را ثابت
نماید و اگر این حالت در آن اراضی وجود داشته است ممکن

سند

سابق مزروع و دارای جمعیت زیادی گشته که هنوز
آثار شهرهای آن برجا است
کلیهٔ اراضی ایران به این قسم است که اگر آب در آن
نزدیکی یافت شود قابل زرع می‌شوند
و در این مملکت این قدر آب موجود است که می‌توان
قنات‌های بزرگ مانند رودخانه جاری نمود و غالب
اوقات آب بقدری زیاد است که در اراضی منخفضه
و انهار را باطلاق می‌کند. دو فرید در ۱۸۴۵ در باب
حاصلخیزی این اراضی چنین نوشته است
سیستان مملکتی است مسطح و در بعضی جاهای آن تپه‌های
کوچک موجود است و یک ثلث از سطح خاک مرکب است
از ریگ روان و دو ثلث دیگر خاکی است مخلوط با گل
سرخ و دارای نباتات زیاد و جنگلهای گز و [illegible]
و تاق که در [illegible] وسط آنها جنگلهای [illegible]

تاق قسمی از گز است

خوب موجودات شاید می‌گردد و بعضی جاهائیکه در اراضی
بلوچستان مشاهده می‌گردد بسیار عجیب [illegible]
و در هر صورت تعداد آثار بناهای قدیمه می‌رساند که این ملک
اراضی قابل کشت و زرع بوده است.
سر گلد سمیت چنین بیان کرده است
خاک سیستان حاصلخیز است که گندم و جو زراعت عمده
[illegible] نخود و لوبیا و کرچک و پنبه نیز روئیده می‌شود
خربزه و هندوانه فراوان است (مخصوصا هندوانه) و بتوسط
قنوات می‌توان مقدار زیادی از این اراضی را مشروب
کرده و بطور خوبی زراعت نمود
خلاصه بر عقیده این دو نفر می‌توان منظم نمود [illegible]
که سیستان بعد (بعد از تیمور لنگ) [illegible] داده اند
چونکه از آن زمان الی حال آب و زراعت آن [illegible]
ترقی کرده است و دفع آنها. سیستان در حقیقت [illegible]

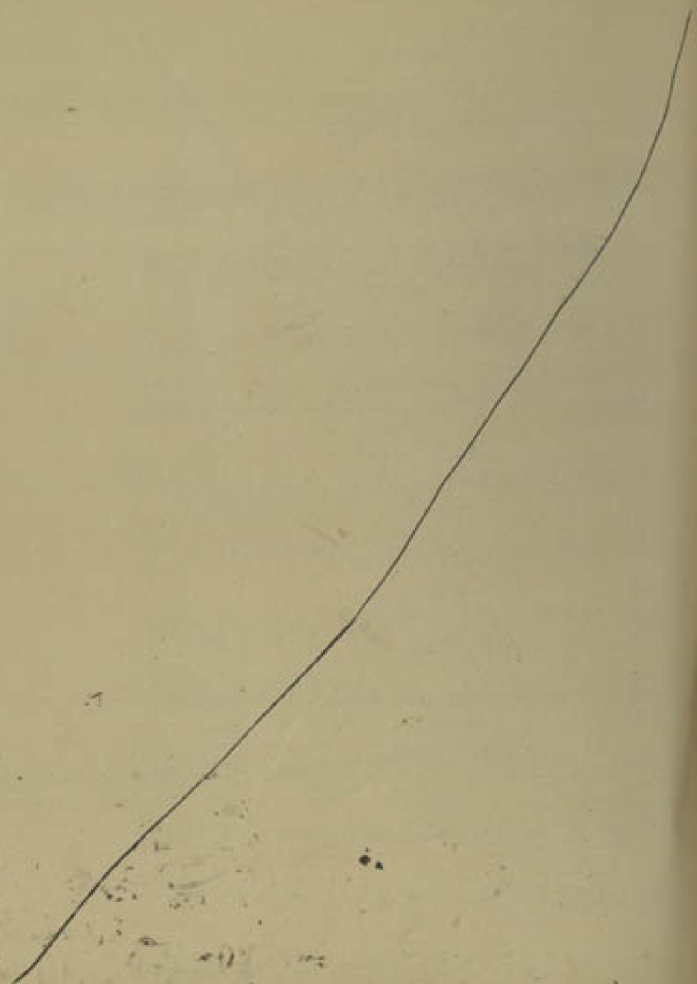
راپورت آنها را

دارد به مواظبت و مراقبتی که در باب پیوند شده و این
رود اکنون در سمت شمال جاری گشته و در باطلاق برافکنده
می‌شود و چون زمین مسطح است چندان اشکالی به جهت
برگرداندن آب موجود نیست و هرگاه آب برگردیده
و در آن اراضی زراعت می‌توان نمود

راه آهن انگلیسی‌ها — اگرچه راه آهن به سرعتی که برخی
تصور می‌کنند در ایران نخواهد آمد اگرچه برای نزدیکی
میان شهرهای بزرگ و حمل تجارت عمده با راه آهن
مرتبط نگردد باید به خاطر آورد که چاپارخانه
و شتر و قاطر وقت را به انجام رسانیده [illegible] ما [illegible]
می‌آوریم روزی را که شمال ایران با جنوب مرتبط گشته
به این شکل که [illegible] که محل عمده زراعت است
تا شرق کرمان راه آهن کشیده شود و از این محل به طرف
دریا [illegible] از سمت شمال غربی به جنوب شرقی

دو واسطه

دو واسطه این خط را. راه آهن با راه آهن ترکستان متصل
گردد و هم چنین و در آن زمان بخارا با هم متصل می‌گردند و این
خط از بمپور الی چاه‌بهار یا از زکان و میناب
الی گوادر کشیده می‌شود و اگر بندر شرقی لازم باشد
از بمپور الی بندر مشهور [illegible] یا کلات کشیده می‌شود
و در حقیقه اگر راه آهن سند پیشین با راه آهن بولان الحاق
که به سرحد [illegible] کشیده شده است بلافاصله [illegible] می‌توان
با خطوط [illegible] سند و این [illegible] و ممکن است
که این خط آخر از ساحل [illegible] و [illegible] گذشته وارد سرحد
ایران شود ولی [illegible] بر آن عقیده‌ام که اتصال [illegible]
راه آهن با راه آهن [illegible] باید از سمت کراچی و مکران
بگذرد و اگر [illegible] را. آهن برای اتصال
ثانیه از سمت مغرب و جنوب غربی ایران [illegible] فارس
خواهیم برد که [illegible] خزر به واسطه راه آهن [illegible]

از شرق می‌برد و پس از اتصال راه بحر با راه خشکی
شورشی که بقیه مردم قرن‌ها است منتظرانه اتفاق
می‌افتد و دل ممکن است که نه ما و نه اطفال ما و نه اطفال
اطفال ما و ایران همه‌ای سوخت راه آهن را نبینند و تمام
ما ما پوسیده و خاک شده باشیم اما معلوم است که روزی
خواهد آمد که در کتاب ~~[illegible]~~ نبی شاهی قدیم این کتاب را
به قیمت نازله خریده و پس از مطالعه ما را یاد خواهند
نمود که چه مطالب را پیش‌بینی کرده‌ایم و خود از آنها
بهره نبرده‌ایم

بی مبنای تمام کارهای عالم برخیال و عدس است و از
طرف دیگر سررشته در دست دیگری است و خدا نیز
هنوز از انبیا فقط از [illegible] ممکن است که به یک حرکت تمام
دفع و از کون شده، و خیالات مصنف بیچاره
برعکس شود (مترجم)

۲۰ نامه

برسیده [illegible]

وخیال [illegible]

١

٢٢٣ - ٢٤٤

٢١

فصل دوم

از مشهد الی طهران

پس از ملاحظهٔ این دو فصل قبل و تأمل مطالب یکیک
شده چرا اینها اگر خواننده این فصل را نیز ملاحظه نماید چیزهای
بی فایده نخواهد دید

قطعهٔ طهران الی مشهد — پس از شش روز توقف
در مشهد باز عازم طهران گردیدیم و فاصلهٔ این دو شهر
از قراریکه خدا اینها تذکره نموده ۱۴۵ فرسخ
یا ۵۱۶ میل است و فرسخ خراسان در تمام
ایران ~~مشهور است~~ از همه زیادی مشهور گشته است
دهه منزل اول که بیار گفتند ~~نفس گفت~~ بعد دیگر خیال
داشته یکی از اینها گفت که خدا اینها فرسخ خراسان را
با این فرسخها به جهت اینکه ادم از نیکه راه می برد
اگر قوه حرکت دارد هیچ تا شب به منزل نمی رسد

مشهد دوم

نیز منزل

دیگر از آن میان کفش که واله . جز قرات
که این فرسخ ها اینه رود و عرض ... به ...
دریا از ترمیشف و بعضی دیگر می‌گویند که فرسنگ های
مانند چه ... زبان ها ... که هر فرد حرف می‌زنند
مختلف است . به انجام نمی‌رسد ولی از قراری که خودم
من حساب نمودم فاصله طهران الی مشهد بین ۵۵۰
میل انگلیسی است و چنانچه اگر شخصی از اول طلوع الی آخر
زوال یک کمی حرکت نماید بطور قول می‌تواند از روی
حرکت اسب فاصله منازل را معین نماید
راه ما بین مشهد الی طهران را به بیست و چهار منزل قسمت
کرده اند و چنانچه فاصله های مختلف چهار ... الی
۴۰ میل از هم دیگر واقع شده اند و این فاصله را من در مدت
... روز با تمام رسانیدم و در اول روزی ... میل راه
را ... ولی در آخر ... دو پنج میل

ایستا این

رسید اما این مقدار راه در نزد ایرانیان خیلی زیاد
و نزول ... که چه اگر اشخاص انگلیس
این فاصله را در مدت ده روز طی نمایند لابد آنها خوشی
می‌شوند ولی این مطلب خیلی اهمیت دارد . چاپارها
را دیدم که این فاصله را در مدت شش روز طی نمودند
... که در ایران ... اوقات
... زیاد تر از ده روز و بعضی اوقات کم
از این مدت طی می‌نمایند و چاپارها یکه از طهران تا
مشهد یا از مشهد به طهران می‌روند چون در بین راه توقف
نمی‌کنند در پنج یا شش روز مسافت خود را با تمام
می‌رسانند و از قراری که ذکر می‌کنند ... فاصله
از اصفهان الی طهران (۲۸۰ میل) در مدت سی و نه
ساعت و نیم پیموده است
سرعت حرکت ——— اهالی ایران در این کار ...

ملل سبقت گرفته و مشهور گشته‌اند مثلاً شاه عباس بزرگ
در ۳۰۰ سال قبل در مدت ۲۸ ساعت و نیم از شیراز
به یزد راه دویده سرجان ملکم در تاریخ ایران این
فاصله را ۸۹ فرسخ یا ۳۰۰ میل می‌نویسد ولی
ماکدونالد که این فاصله را به تحقیق معین کرده است بیش از
۲۳۰ میل نیست ولی در هر صورت شاه عباس بسیار
سریع حرکت کرده است و آقا محمد خان در زمان
وفات کریمخان زند از شیراز تا اصفهان را که
۳۰۰ میل راه است در کمتر از سه روز طی نمود
و هم چنین فتحعلی شاه در زمان فوت عمش [?] [illegible]
در مدت شش روز راه از شیراز تا طهران را [illegible]
(۵۵۰ میل) مسطور [?] [illegible] در کتاب فریزر [?] نوشته
که دیده‌ام که اسبان خوب نگه می‌دارد در مدت شش
روز از طهران به شیراز آمد و یکی از شش روز [?] هم از شیراز

طهران

فرار ۲ ایلچیان

طهران مراجعت نمود (۵ روز) و باز پس از نه روز
دوباره عزم شیراز نمود و در مدت شش روز این سفر را
با تمام رسانید به حد و غریب‌تر از همه این است که در
سنه ۱۸۰۴ شخصی از قسطنطنیه الی دماوند را که مقدار [illegible]
۱۷۰۰ میل راه است در مدت هفده روز طی نمود
به جهت رساندن خبر فرار ایلچیان از آنجا ولی اگر
ایلچیان در تمام مسافرت هیچ قصوری نداشته‌اند
هیچ فایده از اینجا بیشتر حرکت نمی‌نمایند چنانچه بکرات
شاهد بوده‌ام که شخصی سواره بطور آهسته راه می‌رود که
اگر یک نفر پیاده از اول منزل با او همراهی کند زودتر
به منزل خواهد رسید

مخارج سفر ——— اگر چه در فصل دوم از باب مسافرت
در خصوص اسباب چاپارخانه شرحی ذکر گردید ولی چون
این سفر اول سفری است که خودم به چاپاری حرکت کرده‌ام

و مقدار مسافرت هم زیاد بوده است بطوریکه خوب اطلاع
از کیفیت اسبها پیدا نمیکند و در این جا ذکر میکنیم
هر شخص چهار اسب لازم دارد یکی به جهت خود و یکی
برای یک نفر نوکر و دو رأس دیگر را بجهت شاگرد چاپار
و اسباب لازمه سفر که همراه دارد و مخارج من از مشهد
الی طهران ۶۰۰ تومان بیشتر شد و این مقدار وجه را
بجهت انعام سفر و کرایه منزل و ابتیاع اغذیه صرف
نمودم ولی چون اغذیه ناگوار در راه گران ~~[illegible]~~ و نیز
منازل هر شخص مجبور است که از منزل دیگر حمل نماید تقریبا
سه لیره دیگر هم بر ۶۰۰ قران (۱۷ لیره) افزوده
گشت و نوکری که من در این راه همراه داشتم غلام
بعد از اهالی افغان موسوم به نادر علی خان که سفارت
انگلیس برای چاپاری من فرستاده بود ~~و این شخص از انگلیسی~~
~~بیاموزند~~

وزیر پستخانه

وزیر پستخانه ـــــ تمام پستخانه های ایران بعهده است
به امین الدوله و این شخص علاوه بر این منصب ریاست دارالشوری[2] را
نیز دارا است ~~[illegible]~~ و چون در ایران ریاست بیت را کار عمده
نمیدانند و منافع از راه پستخانه نیز ~~[illegible]~~
دولت بجهت هر چاپارخانه سالی ۲۰ تومان نقد و ده
خروار جو و ده خروار کاه ~~[illegible]~~ و مقدار قلیلی بجهت غیر
~~چاپارخانه~~ میدهد (۱۷۳ چاپارخانه) ولی امین الدوله
اکنون ریاست این کار را به یکی از اقوام خویش داده
و هفته پنجاه در امور ~~[illegible]~~ آن اداره مداخله نماید
و غالب این حقوق را هر ساله پستخانه های ممالک اجاره
میدهد و آن شخص در اول سال باید ~~[illegible]~~ آن پولها
بدون کم و زیاد بپردازد خواه از داخل پستخانه باشد خواه
از جیب[2] خود به جهت آنکه رئیس کل دیگر گوش نمیدهد
که فلان رئیس در سال این قدر عایدی کرده است

[2] دارالشوری

[2] از جیب

باید هم در این صورت رئیس پستخانه حتی المقدور سعی بلیغ
نماید که از کالسکه و پستبانان [illegible] نه دزدیده
و به مداخل هم نیفزاید

اسباب چاپارخانها —— اگر چه بعضی مسافرین در خصوص
چاپارخانها و اسباب آنجارا بطور خوبی بیان نموده اند [illegible]
باز اگر شرح مفصل دیگر شود چندان بی فایده نخواهد بود
[illegible] کردن چاپاری بسته به [illegible] و اقبال شخص دارد
چنانچه بعضی اوقات اتفاق می‌افتد که [illegible] او مسافر
انگلیسی موجب شد در این صورت اقبال داده که در
بعضی منازل اسب های خوب یافت شد ولی اگر مسافر
بدبخت بوده چاپاری [illegible] شد از اول مسافرت الی
رسیدن به مقصد هرگز اسب خوب یاد نخواهد داد مگر
اینکه این شخص اقامت از سایرین بیشتر باشد و اگر [illegible]
کالسکه‌ها هر شکل حادثه چنین اتفاق بیفتد [illegible]

خواهد کرد [illegible] جهت اینکه آن یابو [illegible] دقیقه
[illegible] را می‌رود

در چاپارخانهای مشهد بواسطه اینکه بیشتر مسافرین با کالسکه
حرکت می‌نمایند بیش از پنج اسب موجود [illegible] معلوم است
که این اسبها از کی چاپاری نمایند زیرا [illegible] دارند زنگ چاپار
چون است که گاه گاه خودش را حرکت می‌دهد ولی در چاپارخانهای
تبریز چون مسافرت بسیار می‌شود اسبهای خوب بهم
یافت می‌گردد و این اسبها روزی ۶۰ الی ۷۰ میل
راه طی می‌نمایند

خلاصه اگر شخص بخواهد چاپاری حرکت نماید بهتر است که از حکام
آن ولایات سفارش نامه داشته باشد تا اینکه در بین راه
اسب خوب [illegible] والا اگر چنین نباشد دو چاپار
اسب لاغر [illegible] در هر دقیقه [illegible] اسب
ایشان و خوف [illegible] می‌نماید و پس از اینکه شخص [illegible] دارد

[illegible]

چاپارخانه کرده اگر تلگرافخانه در آن محل موجود باشد
فوراً به [illegible] آن مملکت [illegible] رسیدن مسافر خبر داده [illegible]
چاپارخانه —— و آن طوریکه [illegible] است مربع مستطیل
که از خشت و گل ساخته و در [illegible] اطاقهائی در جوانب بزرگ
نقش کرده اند و این چاپارخانه‌ها گاهی در وسط شهر یا قریه
و گاهی در کنار راه و [illegible] در وسط بیابان نزدیک آب
ساخته شده اند و در چهار گوشه چاپارخانه‌ها مانند قلعه‌ها
برجهائی ساخته اند و در زمان سابق که ایران
چندان نظم نداشت خود چاپارچیان و اهالی چاپارخانه
از قطاع الطریق بودند و هنگامیکه شخصی یک دو ساعت از چاپارخانه
دور میگردید جلو او را گرفته و لخت می‌نمودند و اگر دزدی در بین
چاپارخانه‌ها [illegible] گردد در صورتیکه در بسته باشد [illegible]
از هیچ طرف داخل [illegible] شد
پس از آنکه شخص از در چاپارخانه داخل گردید دالانی راست [illegible]

مربعیه

مربعیه که در دو طرف آن دو سکوی [illegible] الحاق ساخته اند و در وسط
محوطه که تقریباً ۲۰ الی ۲۵ ذرع طول و ۱۲ ذرع
عرض دارد یک سکوی [illegible] برای راحت مسافرین در هنگام تابستان
ساخته اند و در دو طرف دیوار چاپارخانه اطاقهای چندی جهت
[illegible] اسبان [illegible] در پشت این اطاقها دو اصطبل
تاریک که برای [illegible] جهت بستن اسبها در زمستان
[illegible] و شاگرد چاپار [illegible] جهت مواظبت
اسبها در این منازل که [illegible] اطراق می‌نمایند
نمایند
پس از رسیدن به چاپارخانه شخص [illegible] خارجه قدری
دم راه گرفته و بعد [illegible] گوشت گرم میل مینمایند و اهل
ایران [illegible] درد و قلیانی گرفته مشغول کشیدن [illegible] میگردند
و شاگرد چاپار اسبها را با همان زین و اسباب [illegible]
گردانده و بعد از گرفتن زین و اسبابها [illegible] طویله میبرد

خلاصه بعد از نهار استراحت رئیس آن محل که اغلب بلیطهای مکاری
بلیطها به نزد شخص آمده و تعیین موقع حرکت را می نماید
و در این موقع اگر مسافر دیگری حرکت کرده باشند و اسب
موجود نباشد دوباره همان اسبهای پست را آماده می کنند
و معلوم است که اسبی که تازه از راه رسیده باشد نخواهد
دوباره منزل دیگر را طی نماید به چه حرکت خواهد نمود

بالاخانه —— اگر مسافر بخواهد شب را در چاپارخانه
استراحت نماید اورا در بالاخانه که در بالای در چاپارخانه
واقع است هدایت می نمایند و این بالاخانه ها اغلب دو یا سه
در که رو به طرف [illegible] است با چند پنجره داراست و بعلاوه
اینکه شخص داخل بالاخانه گردید اول باید آنجا را جاروب
نموده و پرده هائی چند در جلو درها بیاویزد و الا اگر زمستان
باشد از شدت سردی تلف خواهد گردید و در دیوارهای
این بالاخانه که با گچ سفید شده است مسافرین ایرانی با ذغال

[illegible]

تصویرها

تصویرهائی رسم می کنند و اشعار چند به خط بد یادگار نوشته اند
و اینکه شخص فقط استراحت مختصر در چاپارخانه [illegible] دارد
با قدری استراحت بگذرانیم به وقت اوقات زیاد در حقیقت در هنگام ورود
مخصوصاً در زمستانها چه باید کرد [illegible] بسیار
مفید

زاویه گیر ... یعنی شاگرد چاپار اسبها را حاضر نموده و با شمعات
روشنائی چراغ اسبابها را جمع کرده و در میان
بار می نماید و شخص مسافر بعد از صرف چای یا غذا
و شام و غیره مقرر سوار گشته و بطرف مقصد [illegible] می گردد

اسبهای پستی و چاپار ایران —— در این موقع مناسب چنان
دیدم که شرحی از اسبهای ایرانی و اخلاق آنها جهت مسافرین
ذکر نمایم تا اینکه درست از وضع آنها مطلع گشته و در هنگام
سواری بتوانند اسب خوب برای خود انتخاب
نمایند

[illegible]

اسبهای ایران مانند اسبهای انگلیس چهار نعل حرکت نمی‌نمایند
و اگر شخص بخواهد چهار نعل رود ابتدا باید اسب سواری خوب را
امتحان نماید ولی اگر ~~[illegible]~~ شخص با شاگرد چاپار خوب
رفتار نموده باشد او بهترین اسبها را بجهت او تعیین خواهد
نمود چونکه یقینا او بهتر ~~[illegible]~~ از دیگران اطلاع دارد و هر شخصی
مجبور است که شلاق بزرگی بجهت راندن اسب همراه بردارد
و الا در بین راه معطل خواهد گردید و این شاگرد چاپار که خر مکاری
[illegible] است در روی اسبها نشسته و به سرعت
با اسب [illegible] حرکت می‌نماید و نباید شخص هیچ وقت گمان
نماید که وجود شاگرد چاپار بی فایده است [illegible]
[illegible] تنهائی راه را [illegible] چونکه
اگر جاده [illegible] وجود شاگرد چاپار لازم نیست
ولی در بعضی جاده‌ها [illegible] مختلف [illegible] شخص نمی‌فهمد
که از کدام راه باید رفت و اگر [illegible] شاگرد چاپار [illegible]

مردکار را ز مرده [2]

[illegible]

اما

اما کم شده در راه دیگر می‌رود
اخلاق اسبها ـــ همینکه شخص می‌خواهد اسبی جهت خود
انتخاب نماید بهتر است که ~~[illegible]~~ سر زانوی او را ملاحظه نماید
اگر زخم و علامتی از [illegible] اسب فایده ندارد بجهت
اینکه تمام اسبهای ایران [illegible] غالبا یا به میل خود را بزمین
می‌زنند و یقین است که این علامت بجهت [illegible]
خطرناک است ولی اگر سر زانوی اسب قدری سوده شده باشد
معلوم است که کمتر بزمین می‌خورد و [illegible] ایران بجهت
[illegible] سبب [illegible] اول ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] که از اسب بزمین خورد ~~[illegible]~~
و دیگر عیبی که در اسبهای ایران موجود است که همین که
شخص پای خود را در رکاب می‌گذارد شروع می‌نماید به دویدن تا
واقع شخص را در [illegible] قنات یا جای دیگر بزمین خواهد
زد و [illegible] که جهت این کار [illegible] نداشته‌اند [illegible]

از سرعت

بهمین سبب [3]

و عیب دیگری [2]

اسب نمای حرکت را گذاشت باغلاء دست راست شغال را
بعد از آن حرکت می‌دهند و به واسطه اسب از آن [illegible]
... و بچرخ می‌رانند و در این موقع شخص می‌تواند که درست
پرواب سوار شود (؟)

نادر نیز که در ۳۰۰ سال قبل وارد ایران شده است
می‌نویسد که اشخاص خارجه نمی‌توانند در ایران مانند ممالک
اروپ مسافرت نمایند چونکه اخلاق اسبهای اینجا
هم به کلی با اسبهای اروپ مختلف است

وضع یک راه ـــ راه مشهد الی طهران راهیست که هیچ وقت
شخص میل ندارد از آن راه مسافرت نماید به جهت اینکه
در تمام این راه بجز از آثار راههای مخروبه قدیم و دهات
خراب و منزلهای کثیف چیز دیگری دیده نمی‌گردد و در خارج
بر منزلها قریه‌های کثیف با سگهای زیاد و بدنظر شخص را
ملاقات (؟) می‌رسد.

پس از اینکه

پس از اینکه شخص از مشهد خارج گردید در بین راه شهرها و دهات
بسیار ملاحظه می‌نماید ولی تمام آنها مخروبه گشته و در دهات
بسیار کثیف در آنها [illegible] مسکن کرده‌اند و فقط اهمیتی
که این راه دارد این است که اگر [illegible] ذکر شد ملاحظه
اسبها نمایید چه دفعه زمین خورده و عاقبت اسب‌سواری را
خواهند تنگ دل نماید. که در عبور از این راه ترتیب
است که مسافر از وضع شهرها و تاریخ آنها مطلع
می‌گردد به جهت اینکه از این راه فقط زوار مسافرت نمی‌نمایند
بلکه در سنوات بین قرون [illegible] بسیار از این راه عبور کرده
و خرابی بسیار به شهرها رسانیده‌اند و به [illegible] شخص استنباط
می‌نماید [illegible] که به واسطه جنگهای متصل ایران
چقدر خرابی بر مالکان وارد آمده است و آن شهرها را
در چه حالت افتاده‌اند

منازل واقعه فیمابین مشهد و طهران ـــ منازل واقعه فیمابین

مشهد و طهران واقعه اصل اسامی اتراقاتیست که در این جدول ذکر
شده

اسم منازل	فاصله بفرسخ	فاصله به میل
مشهد	—	—
شریف آباد	۶	۲۲
قدمگاه	۷	۲۹
نیشابور	۶	۱۷
شوراب	۷	۲۵
زعفرانی	۵	۱۸
سبزوار	۷	۲۴
~~میامی~~ مهر	۷	۳۲
~~مزینان~~ مزینان	۶	۲۰
عباس آباد	۷	۲۳
میاندشت	۶	۲۳

میامی

میامی	۷	۲۴
~~اریان~~ اریان	۴	۱۷
شاهرود	۷	۳۷
ده ملا	۴	۱۶
دامغان	۶	۲۶
~~قوشه~~ قوشه	۷	۲۳
آهوان	۷	۲۴
سمنان	۷	۲۴
لاسجرد	۶	۲۲
ده نمک	۸	۲۵
خشلاق	۷	۲۶
ایوان کیف	۶	۲۱
کبود گنبد	۷	۲۶
طهران	۷	۲۳

مجموع	۱۵۴	۵۵۹

فی مابین مشهد و نیشابور راه دیگری نیز موجود است
از میان کوهها که در سمت شمال واقع گشته است منتهی به پیش [illegible]
نیز نباید بلکه فقط کاروانها با دوچرخه [illegible] بسیار [illegible]
[illegible] [illegible] از این راه عبور [illegible] [illegible]
[illegible] چونکه واقع شده است در دشتی که باندازه
۱۰۷۲۰ پا ارتفاع دارد و دارد [illegible] خوب و چهار
بسیار نیز در این چند میل شاه [illegible] گردد و اسامی
آن منازل از این قرار میباشد

ودوور

اسم منازل	فاصله فرسخ	فاصله به میل
مشهد	—	—
طرق	۵	۳۰

امارود

ده رود	۶	۲۲
نیشابور	۶	۱۸
مجموع	۱۷	۶۰

حرکت از مشهد —— در هنگام حرکت از شهر کلنل
استوارت و بعض رفقای دیگر موافق رسم ایرانیان
را مشایعت نمودند و شاهزاده [illegible] ایرانی
و پس از سرطایفه هفت برای سواری من فرستاده بود
و منهم بدین ملاحظه در منزل اول [illegible] و نیم از
ساعت استراحت دوباره سوار شده و بطرف [illegible]
روان گشتیم ولی هنوز یک ساعت بیش راه نپیموده
بودیم که ناگهان طوفان عظیمی برخواسته دستم و
چشم و گوش و دهان ما را پر از خاک نمود و هرکس که از این
راه عبور کرده است میداند که از این باد گرم [illegible]
چه صدمه [illegible]

خلاصه پس از پیمودن نیمه پل راه از مشهد به پایه کوه
طرق و این کوه که اراضی مشهد را از اینجا در جوار نمایه
در حقیقت انتهای جنوب شرقی کوه بالا روی
دکان‌ها و آنانیکه به دست چاترک وارد ... از
بالای این کوه عبور می‌نمایند ولی پشت از پایه این کوه
منحرف کنند و به سمت جنوب شرقی راه ... گردند

ورود زوار در توی کوه طرق ——— همینکه زوار در فوق
این کوه رسیدند از راکب پیاده گشته و به سجده می‌افتند
چونکه از این محل گلدسته طلای قبه حضرت امام رضا نمایان
است و بعضی واسطه این محل را تپه سلام موسوم ساخته‌اند
در اطراف این راه مسافرین سنگ‌ریزه جمع نموده
در روی هم چیده‌اند به خیال اینکه به جهت حضرت
امام رضا ... برای ایشان خانه ساخته می‌نمایند و هم
چنین قدری از جامه خود پاره نموده در بته‌ها ... بسته‌اند

کاروانسرای سنگی

۲ کوه طرق

تپه ۳

چونکه عقیده

چونکه عقیده شیعیان است که بواسطه این ریسمان ائمه مطلب
انسانها برآورده خواهد شد

خلاصه پس از گریه‌های زیاد بر غربت آن مظلوم جادشی
... و یا علی ... و یا حسین و یا امام
رضا گریان از بالای کوه سرازیر می‌شوند

در فوق این تپه لوح سنگی که در روی آن اسم
میرزا حسین خان سپهسالار اعظم و ... دیگر حجاری شده
نصب نموده و این ... از اینکه مدتی صدارت
ایران را نموده او را مانند ... حکومت خراسان
فرستادند ولی در آنجا بواسطه تغیر راه
مشهد و جاری کاروانسرای قدیم بنا نموده که ...
... مشهدیان جاری و امروز هم او را از ...
ملکت می‌نامند

شریف آباد ——— پس از گذشتن از کوه طرق راه

سپهسالار

۳ ...

تیرایر

در امتداد بزرگ تلگراف و عبور از پل رسیدیم به کاروانسرای
طاق که در نزدیکی جوی واقع شده است و تمام این راه
پر بود از تیز و الاغ و مال که به سمت مشهد [illegible] یا از آنجا
مراجعت می‌نمودند (در تمام این راه [illegible] کاملاً
دو رنگه شاه می‌گردد)

خلاصه پس از پیمودن مقداری راه رسیدیم به کاروانسرای
شریف‌آباد و این کاروانسرا را اسمعیل خان که اصلاً از
اهالی تربت حیدریه است بنا نهاده است و در همین
محل در سنه ۱۹۴۱ دکتر ولف [illegible] مشهد [illegible]
هست یکدسته از وحشیان ایرکوبه و در این مکان
[illegible] واقع شده است در وسط قریه شریف‌آباد و یک باغ
هم در همین نزدیکی اتفاق افتاده است
کاروانسرای این راه ــــ جمع که رعایت ابر [illegible]
اطراف را احاطه نموده بود و بعد از پیمودن دو ساعت
راه به کا

راه به کاروانسرای سلطان‌آباد رسیدیم و در این موضع آنکه
حاصل اسباب‌ها بود موقع هست آورده و علاف
در [illegible] قرار نمود و تا حدی ما را در بیابان سرگردان نمود
و در این راه قافله را که قریب پانصد شتر [illegible] می‌شد
ملاقات نمودیم ولی بیشتر اهالی آن قافله بر اسب سوار بودند
و مرده‌ها از زیاد [illegible] همراه حمل می‌نمودند و دفع
حمل این نعش‌ها به این نحوه است که پس از غسل و در کفن پیچیده
انداختن تابوت گذاشته و در تابوت را بسته مخصوص آنکه چنانکه
تعفن ننماید نمودند بعضی و در این میان شخص را ملاحظه
نمودم که خود سوار بر اسب گشته و تابوتی را در جلو خود
قرار داده بود و [illegible] شغالی برای عقیده از که اگر
شخص در اماکن مقدسه مدفون گردد به واسطه مجاورت
به آن امام از عذاب قبر ایمن خواهد بود و بهر جهت ملاحظه
اشخاصی در وقت مردن وصیت می‌نمایند که نعش ایشان را به مشهد

بر اسب

وصیت

با سایر اماکن مقدسه مثل نجف و کربلا دفن حمل می نمایند
و اگر کسی نتواند به [?] برده به مشهد بیاید وصیت میکند که پس از مرده
تا نعش او را مرده به مشهد ببرند و او را در آنجا دفن نمایند و این
نزول تا بیست فرسنگ دیگر که در قدمگاه واقع گشته است بسیار
طولانی و بواسطه ریگستانهای زیاد صعب العبور است

قدمگاه — در قدمگاه راه دو رود که از کوه بالای
سرای نشل را ... میگردد و از قراریکه میگویند در زمانیکه
حضرت امام رضا مسافرت طوس میکرده پای خود را در روی
سنگ سیاهی گذاشته و بواسطه معجزه آن حضرت اثر پای در روی
آن سنگ نقش بسته و اکنون زیارتگاه گشته است و در نزدیک
فارس هم چنین قدمگاهی موجود است ولی آن اثر پای از
حضرت امیر است و از قراریکه کاتب و علمای دیگر برایم
نقل ... در ... هم قدمگاه ...
و بر روی این قدمگاه مسجدی ساخته اند و آیت و ...

ولش

ازات

ازات، همانطوری که نوشته شد نویسنده ها موافق آنچه بر من معلوم
گشته است شاه سلیمان این مسجد را بنا نموده
و بعضی از سادات را نیز در این محل ساکن نموده است
و این مسجد واقع شده است در انتهای باغ بزرگی که از سابق
با اقسام ریاحین تزیین کرده بودند و لیکن اکنون نیز از اشجار
هیچ چیز دیگر در آنجا یافت نمیگردد
در داخل مسجد هم همان سنگ مذکور را الحاق ساخته در روی
آن مانند سایر اماکن متبرکه کتیبه جا نموده اند و در سابق
اینکه کاشی کاری بوده است ولی اکنون تمام کاشیهای
آن ریخته و بعضی از آن کتیبه که در روی آن بعضی چیزها نوشته
بوده دیگر از آن کاشیها موجود است
نمایه تعجب میکند که چرا جای پای امام رضا به این بزرگی است
به جهت اینکه تمام از اینها شما هم بزرگ مردی ... بزرگ
باشد اند چنانچه از قدمگاه حضرت پیغمبر در پیشاور ...

در روی

(در سمت جنوب واقع است) و قدمگاه حضرت آدم در کوه سراندیب این مطلب بطور خوبی کشف می‌گردد

سراندیب[۲]

از میان این باغ نهری خارج گشته و به انتهای حوضی که در دو طرف آن درختان سرو و کاج بی‌شمار غرس شده است از وسط کوچه چاپارخانه و کاروانسرای بزرگ عبور می‌نماید

و در فوق قدمگاه تقریباً بفاصله ۵۰۰ قدم نیز قدمگاهی واقع گشته است و در تپه مقابل هم نیز آثار قلعه مخروبه مشاهده می‌گردد

دشت نیشابور ــــ پس از عبور از قدمگاه بفاصله یک ساعت وارد دشت مشهور نیشابور گردیدیم و این دشت دارای بالغ بر ۱۳ معدن فیروزه و مس و سرب و [illegible] و نمک و [illegible] و سنگ [illegible] و ۱۲۰ جوی که از فوق تپه‌ها سرازیر می‌گردد هم چنین در این دشت ۱۲۰۰ قریه که دارای ۱۲۰۰۰ قنات است [illegible] موجود است

وانتیمون[۲]

وایمور

و این قریه‌ها هر کدام بفاصله ربع میل از هم دیگر جدا اتفاق افتاده‌اند و از تعداد قنات‌ها و [illegible] موجود معلوم می‌شود که در تمام این اراضی فیروزه با چیز دیگر یافت می‌شود و از قراریکه می‌گویند زراعت این ملک یک تخم به صد تخم می‌رسد و فریزر که در چهل و پنج سال پیش از این ملک عبور نموده می‌نویسد که من در هیچ جای ایران زمینی به این حاصل‌خیزی مشاهده ننموده‌ام ولی اکنون زراعت ~~ان اشخاص~~ عبارت از تنباکو و برنج و تریاک و چیزهای دیگر زراعت نمی‌گردد

شهر نیشابور ــــ از آنکه شخص به نزدیک شهر می‌رسد از دور دیوارهای عمارات و منارهای مساجد را مشاهده می‌نماید

در خارج شهر قبرستان وسیعی موجود است که [illegible] و پس از عبور از آن محل داخل دروازه شهر می‌شوند که در سمت جنوب واقع است می‌گردد و چاپارخانه نیز در خارج دروازه غربی

عربی اتفاق افتاده است و دیوارهای این شهر مانند
دیوارهای قوچان در بعض جاها ~~خراب~~ بکلی خراب
و در بعض مواقع شکافته گردیده است ولی در آن زمان
مشغول تعمیر آنها بودند و وضع ساختن این دیوارها بر [illegible]
نموده ~~اند~~ که گل سرخ زیادی را آب گرفته و به
تکه تکه در درون آن میگذارند تا با ارتفاع معینه برسد و اگر
دشمن به سمت نیشابور بیاید چون برج و باروی معینه آن
استحکام ندارد بزودی آنها را متصرف خواهد گردید

تاریخ شهر نیشابور ـــــ ~~[illegible]~~ نیشابور مرکب است
از دو کلمه نی (~~[illegible]~~ یعنی [illegible]) و شاپور
دارای ~~[illegible]~~ دو کلام ~~[illegible]~~ است چنین استنباط
می شود که این شهر را شاپور در یک نیستان [illegible] دیگر
دیگر گفته اند که نی در زبان فارسی به معنی تازه [illegible] است
و نیشابور یعنی شهر ~~[illegible]~~ را که شاپور تازه ساخته است

در غیاث اللغه
مسطور است که بانی
[illegible]
بعضی نوشته اند که شاپور
بانی شاپور [illegible]
شهر شاپور را [illegible]

[illegible]

ولی گویا این مطلب چندان صحیح نباشد به جهت اینکه بانی
این شهر را مورخین نسبت میدهند به طهمورث که یکی از سلاطین
پیشدادیان و از اعقاب نوح است نسبت میدهند
و بعضی معتقدند از قراریکه بعضی معلوم شده است چنانچه
~~[illegible]~~ که محقق است اینکه دو شاپور بوده اند
شاپور معروف و می توان گفت که این شهر در قدیم اسم
دیگری داشته است به جهت اینکه اسکندر این شهر را
خراب نمود و شاپور اول که معروف به شاپور ذوالاکتاف[4]
میباشد دوباره از نو تعمیر نموده دارد و از قراریکه مورخین ذکر
مینمایند [illegible] شاپور تا زمانیکه سلاطین اسلام این شهر را معمور
نمودند [illegible] ~~[illegible]~~ در شهر [illegible] داشت
نیشابور [illegible] را که بانی آن را به شاپور نسبت میدهند همین شهر
حالیه نیست ولی بلکه واقع بوده است در سمت جنوب
شرقی این شهر چنانچه اکنون نیز آثار آن در جای است

طهمورث[2]
پیشدادیان[3]
۳۰
ی
ذوالاکتاف[4]
مجسه[3]

باقی و کوبی ملکشوف می گردد

نیشابور که از تمام شهرهای عالم بیشتر خراب گشته و دوباره
ساخته شده است در زمان سلطنت اعراب آباد شد
و بعد از آن پایتخت سلاطین طاهریه گردید و سلطان محمود غزنوی
خود در زمان حکومت خراسان در این جا توقف نموده بعد
هم طغرل بیک که اول سلاطین سلجوقیه است نیز پایتخت
خود را در این محل نموده و در آبادی آن افزوده

طغرل بیک

در مائه دهم که اصطخری آبادی این شهر را معاینه در کتاب
خود می نویسد که شهر نیشابور بزرگست ~~دارای چهار دروازه~~
~~مربع که طولش از اطراف یک فرسخ طول دارد~~ بطول
یک فرسخ و مطابق دارای چهار دروازه و ناصر خسرو که در
مائه یازدهم بدین ملک آمده است می نویسد که این شهر
از حیث تمدن و آبادی ثانی قاهره است و عربی درباب وضع
اهالی شهر این عبارت را بیان می نماید

نیشابور

نیشابور معروف شهری بود اگر بوسیله آتش در ظاهر و مرکز حارس
در زیر زمین زیست می نمودند

ابو علی علوی در تاریخ خود می نویسد که نیشابور شهری است
بزرگ از آن جهت و پنج جهت تر از بغداد و کامل تر از بصره
و با شکوه تر از قیروان و دارای ... چهل و چهار محله میدان
و پنجاه محله و یک مسجد با شکوه و یک کتابخانه نیز داشته
یکی از چهار شهر عمده مملکت خراسان محسوب می شد (سه شهر
دیگر مرو و بلخ و هرات بوده است)

خراب شدن نیشابور — از ابتدای مائه دوازدهم
الی حال هجوم های ... خراب گردیده است شده و آبادی
آن روی بتنزل نهاده است و اگر شخص تاریخ این مملکت
از روی دقت ملاحظه نماید خواهد دید که هیچ شهری در عالم به این
گونه مرض مخاطرات گرفتار نیفتاده . چونکه
علاوه بر آنچه دشمنان خراب می نمودند طبیعت هم ...

گمبیج

گرفته و بواسطه زلزله بکلی بناهای آنرا منهدم نمودند (
دفعه دوازدهم و سیزدهم و پانزدهم هجوم زده شده است)
و در ۱۱۵۴ در زمان سلطنت سلطان سنجر ترکمانها تقسیم
این شهر را خراب نموده که ساکنین آنجا نتوانستند تحمل
نزول خوف ترکمانها را نمایند ~~ولیکن غارت [illegible] ترکمانها~~
~~هیچ [illegible] بقتل چنگیز~~ ولی این غارت نسبت بغارت
مغول [illegible] چونکه ترکمانها اهالی شهر را بعذاب شلاق
از شکنجه [illegible] نموده و مال آنها را بغارت برده اما قشون
چنگیز خان که در سنه ۱۲۲۰ این شهر را محاصره کرده بودند
بفرمان تولی خان پسر چنگیز اهالی شهر را قتل عام نموده
و بناهای آنرا چنان منهدم کردند که شخص با اسب میتوانست
از تمام خرابه های شهر و بناهای آن عبور نماید و از قراریکه مورخین
نوشته اند از زمان [illegible] قشون مغول ۱۷۴۰۰۰۰ نفر از
اهالی شهر را مقتول نمودند و در [illegible] سال بعد دوباره [illegible]

مرتبه [illegible]

تقسیم ۲

[illegible]

بغا [illegible]

مرمت کردند
خلاصه از غارتهای متصل مغول و تاتار و ترکمان و افغان
بسوی این شهر منهدم گردید مسجد که در [illegible] بیرون از خرابه های
بسیار چیز دیگری را از این شهر باقی نشد و در سنه ۱۷۴۷
پس از فوت نادرشاه احمد ابدالی افغان این شهر را محاصره
نمود و بعد از مدت [illegible] متصرف گردید ولی این شخص [illegible]
[illegible] اهالی آنجا را بقتل نرسانید بلکه [illegible] که
برابادی شهر افزوده گردد و حکومت آنجا را به عباس
قلی خان نامی که [illegible] گرفته بعد [illegible]
و این شخص [illegible] در آبادی آنجا بسیار دقت
~~ولی زمان [illegible]~~ و از زمان سلطنت قاجاریه الی
اکنون ~~[illegible]~~ دیگر این شهر در [illegible] قتل و غارت
و محاصره نبوده است [illegible] در سنه ۱۸۲۱ جمعیت [illegible]
۵۰۰۰ و در سنه ۱۸۳۰ ۸۰۰۰ نفر [illegible]

۲ [illegible] ۱۸۱

مورخین ذکر می‌نمایند در ۱۸۷۲ جمعیت آنجا به ۱۰۰۰۰ نفر رسیده است

مقبره عمر الخیام —— بعضی از مورخین ذکر می‌نمایند که مولد و موطن خیام در شهر نیشابور بوده است و این شخص که از شعرای معروف و منجمین ایران محسوب می‌شود و رباعیات او نیز در تمام اروپ پراکنده است چه به نظم و چه به نثر

در یکی از دیباچه‌های کتاب خیام مترجم نوشته بود که این شخص در وقت مردن می‌گفت که آرزو دارم که پس از موت من یک نفر کتاب مرا همراه آورده و در روی قبر من بگذارد ما هم چون کتاب او را همراه داشتیم خواهش او را به انجام رسانیدیم

مقبره این مرد واقع شده است در باغی که سابقاً آباد بوده ولی اکنون به کلی خرابه گشته است و هم چنین آثاری

که دلالت

که دلالت بر حشمت و عظمت و دولت باشد از قبیل کتیبه و سنگ در آنجا موجود نیست

معابر —— در شهر نیشابور تلگراف‌خانه‌ای است که به طرف طهران و مشهد مخابره می‌کند و هم چنین در این شهر چهار راه عمده به هم تلاقی می‌نمایند

اولاً راه تبریز و طهران که از سمت جنوب وارد شهر می‌شود

ثانیاً راه شمال و آن از معادن فیروزه گذشته به قوچان می‌رود

ثالثاً راه غربی که سابقاً تجار بحر خزر از آن طرف عبور می‌نموده‌اند و از قرار معلوم دیگر این راه از [illegible] ... و برابر با [illegible] می‌گذرد و در امتداد [illegible] به شهر اسفراین و دشت [illegible] مرحوم [illegible] نام که تعلق به اعراب دارد منتهی شده و بعد از آن از [illegible] مشهور است می‌رساند و رود [illegible] که [illegible]

و وادار اهالی [illegible] که در دو منزلی [illegible] را احضار
در کتاب [illegible] بیان [illegible] و [illegible] شاه عباس
[illegible] در این راه موجود است

معادن فیروزه — تقریباً بفاصله ۴۳ میل از سمت
شمال غربی شهر نیشابور معادن فیروزه که مشهور به معادن
نیشابور است واقع گشته‌اند در کوه‌های [illegible] ممالک دیگر
نیز معدن فیروزه یافت می‌شود ولی این معدن بر تمام
امتیاز جهان دارد به جهت اینکه فیروزه‌های آن از فیروزه‌های
سایر معادن خوش‌رنگ‌تر و مرغوب‌تر است
و معادن فیروزه دیگری که در ممالک ایران یافت می‌شود
از این قرار است
اولاً نزدیک تربت و اجاره آن سالی ۵۰۰ تومان می‌باشد
ولی اکنون در آن معدن کار نمی‌کنند
ثانیاً معدنی نزدیک طبس

ثالثاً نزدیک کرمان
رابعاً در تفت که از محالات یزد است [illegible]
[illegible] در قلعه [illegible] و [illegible]
در نزدیکی کرمان هم این معدن فیروزه یافت می‌شود
۱ — معدن پاریز در کوه [illegible]
۲ — معدنی نزدیک [illegible]
۳ — معدنی که در نزدیکی [illegible] ولی چنانکه
ذکر شد تمام فیروزه‌های تمام این معادن به رنگ و کم قیمت‌اند
معدن فیروزه نیشابور فقط معدن فیروزه است که در تمام دنیا
می‌شود و از ۱۰۰۰ دانه فیروزه یکدانه آن را به ایران و اروپا
و امریکا و ممالک خارجه حمل می‌نمایند
و در [illegible] معادن [illegible] معدن سرب و نمک و غیره هم
موجودات و فیروزه در تپه‌ها یافت می‌شود [illegible]
۵۸۰۰ پا [illegible] ولی [illegible]

پس از آنکه این تپه را به عمق ۱۰۰۰ پا حفر نمودند دیگر فیروزه
در آن زمین یافت نگردد و اغلب اوقات پس از
هر [illegible] باران اهالی آنجا که تقریباً ۱۵۰۰ نفر [illegible]
در تپه‌های مجاور به جستجو یافتن فیروزه [illegible] رفته
و در زیر [illegible] سنگهایی که باران شسته است فیروزه
زیاد می‌یابند و همچنین بواسطه کندن کوه از میان سنگهای
سبز فیروزه بیرون آورده و به تجار می‌فروشند

تاریخ این معادن — از قراری که مورخین ذکر می‌نمایند
در زمان سلاطین صفویه کارشناسان دولت در این معادن
کار می‌نمودند ولی از آن به بعد بواسطه [illegible] دیگر
دولت از خیال این کار افتاده و این معادن در دست
ساکنین آنجا افتاده و معلوم است برای ایران زمان چون هنوز از
علوم ترقی نکرده بعد قادر بکندن این معادن نبوده‌اند
[illegible] و فقط آنچه را که در خاکها و سنگها از کوه

افتاده بود

افتاده بود جستجو می‌نمودند اما اکنون چون علوم و صنایع
در ایران انتشار یافته است دولت هم کلیه مستحفظ
و کارکنان زیاد در سر این معادن گذاشته و آنچه که حاصل
می‌گردد ضبط می‌نماید

مداخل سالیانه معادن فیروزه — کنلی بیان می‌نماید
که در زمان حکومت حسنعلی میرزا در خراسان معادن فیروزه را
به ۱۰۰۰ تومان و معادن نمک را
به ۴۰۰ تومان سالیانه اجاره داده بودند و [illegible]
می‌نویسد که در سنه ۱۸۲۱ معدن فیروزه را به ۱۴۰۰ تومان
و نمک را به ۲۰۰۰ تومان خراسانی که معادل ۲۷۰۰
[illegible] اجاره داده بودند و [illegible] یاد می‌کند
که در سنه ۱۸۶۲ تمام معادن را به ۱۰۰۰ تومان اجاره [illegible]
بودند ولی در ده سال بعد مقدار اجاره به ۸۰۰۰
تومان رسیده بود در سنه ۱۸۷۲ که کاپیتن [illegible] در ایران بود اجاره

[illegible]

معادن را ۸۰۰۰ تومان میخریده و تا سنه ۱۸۸۲ از همین قرار
اجاره دریافت مینمودند ولی شاه بعد این معادن را به
معز الدوله وزیر علوم و رئیس کل تلگرافخانهای ایران
پنجاه ساله اجاره داد بهمین شرط که در سال اول معز الدوله
۹۰۰۰ تومان باولیای دولت علیه داده و بعد از آن
هرسال ۱۸۰۰۰ تومان کارسازی نماید و چون این چند نفر
از متمولین ایران را با خود شریک نمود و در زوال شد در ریاست
این کار [illegible] مامور شد ولی در زمانیکه خود در مشهد بودم ملک التجار
این کار را بعهده گرفته و سالی ۱۰۰۰۰ تومان به معز الدوله
میدهد ولی ملک التجار با شرکاء خود بواسطه اینکه سنگهای
قیمتی بسیار کم یافت نشد بعد از آن [illegible]
و همین ملاحظه شراکت را فسخ نمودند و از قرار معلوم
قیمت فیروزه‌های سال ۱۸۹۰ کمتر از ۸۰۰۰ تومان
نخواهد بود

وضع فیروزه [illegible]

وضع خریدن فیروزه — باید چنین تصور نمود که شخص
در نیشابور و مشهد فیروزه خوب میتواند خریداری نماید
بجهت آنکه هرچه فیروزه خوب یافت میشود از آنجا
حمل بخارجه و یا بجهت بزرگان ایران میبرند و هرچه
ارزان و بیقیمت است باید دلالان ایرانی او را [illegible]
میزنند چنانچه ما در روز خود از همسفران دیگر
در یکجا دو سال قبل همین [illegible] خیال استفاده
واقف از ایرانیان [illegible] فیروزه تخمه و بهترین فیروزه‌ها را
با قیمتان خریدند و تا دو ریس میتوانید که در زمان سلف
جواهر فروشهای ایرانی بعض اوقات فیروزه‌های خوب
همراه میآوردند ولی اکنون قریب ۵۵ سال [illegible]
که همه فیروزها [illegible] خوش رنگ معدوم
و بجای آنها فیروزهای بیدوام رنگ موجود است
ملاحظه عمده درباب خریدن فیروزه — ملاحظه که شخص

باید در نظر خریدار فیروزه داشته باشد این است که تجاران
فیروزه‌ها را در کوزه ریخته ~~[illegible]~~ در آب هفت
[illegible] نگاه میدارند و بدین واسطه ~~[illegible]~~ آنها همه خوش رنگ
و شفاف میگردند ولی پس از اینکه مدتی از آب خارج شد روز
بروز کم رنگ شده تا اینکه رنگ آن بکلی بر میگردد
در ایران فیروزه را بجهت زینت زینها و عصا و یراق
اسب وغیره استعمال مینمایند ولی در خراسان از این
~~[illegible]~~ انگشتر زیاد ساخته و به زوار آن میفروشند
و در روی بعضی از فیروزه‌ها مخصوصاً آنکه تکه‌های آن بزرگتر
است آیات قرآن بجهت تیمن و تبرک حکاکی مینمایند
زعفران —— دشت نیشابور از اراضی زعفران‌دار
قریب ۱۰۰۰ باتمان (~~[illegible]~~) [illegible]
عبدالله دهات از زعفران بهره می‌برد
پس از طی ۱۵ میل راه رسیدیم به کاروانسرای فخرآباد

[illegible]

که در زمین‌های آبادی استخوان و قریه شرف‌آب واقع شده است
و در آن موقع تجربه دیگری از اسب لیث‌خانه بجهت من حاصل
کرده که آن این است هنگام سواری این مطلب ملاحظه نماید
و آن است که پس از پیمودن چند فرسنگ اسب ~~[illegible]~~
شروع نمود به ناله کردن ~~[illegible]~~ و چون خوب
ملاحظه کردم دیدم که پشت او زخم [illegible] و فی الحقیقه اگر
شخص قدری تامل نماید سواری برای حیوانات کار بزرگ و زحمت
و صعوبت دارد چونکه این بیچاره‌ها از شدت گرسنگی و زحمت
مانند اسکلت گشته‌اند
خلاصه پس از اینکه اسب را با اسب غلام عوض نموده روبراه
آوردم و بعد از پیمودن چند میل رسیدیم به کاروانسرای
زعفرانی
سابق بر این در این محل کاروانسرائی بوده است [illegible]
که بزرگترین تمام کاروانسراهای ایران ~~[illegible]~~

اسکلت
مرده‌ای است که گوشت آن تمام رفته و استخوانهای آن باقی مانده باشد

دارالبیان میگویند که بانی این کاروانسرا شخص بوده تاجر یزدی
پیره‌زنی قدری زعفران نزد او داده آن تاجر بملاحظه اینکه
این پیره‌زن بسیار فقیر است آن زعفران را بقیمت عادلانه
از او خریداری نمود و فروخته به این قیمت او را چندان تمول داد
که در انجام بنای این کاروانسرا که میگویند دارای
۱۷۰۰ اطاق و باغ و دکاکین و حمام بود کل آنرا بازعفران
[illegible] نمود ولی تمام این بناها [illegible] اکنون معدوم شده و در جای
آنها محل کاروانسرای دیگری ساخته‌اند و بعضی از مورخین
بنای این کاروانسرا را به شاه عباس نسبت میدهند اما
فاینی که کتیبه آنرا [illegible] کرده است
میگوید که این کاروانسرا در زمان سلطنت سلطان ملکشاه
سلجوقی ساخته شده است و این کاروانسرای حالیه را
جناب میرزا حسین‌خان صدراعظم که سابقاً شرح احوال او
مذکور شد بنا نموده و حالا عبور از این محل راه [illegible]

در سمت شمال

در سمت شمال کوه که گذشته ده سبزوار که بازارش از آنجا
[illegible] در سنه ۱۸۴۰ ساخته‌اند میرسد و بیرون چاپارخانه
در سمت دروازه غربی واقع شده است شخص پس از عبور
از میان شهر و بازارها به چاپارخانه رسیده و در آنجا
پیاده میگردد

سبزوار ـــــ سبزوار که حاکم نشین قرا و اطراف است
میباشد بواسطه قحط سال ۱۸۷۱ مردمانش بسیار تلف گردیده
چنانچه قبل از آن سال تعداد نفوس او به ۳۵۰۰۰ میرسید
ولی در آن سنه بملاحظه قحط و مهلکی تقریباً ساکنین با اطراف
پراکنده گشته و جمعیت آنجا را ۱۰۰۰۰ نفر ذکر کرده‌اند
اما دوباره در این چند ساله آباد گشته و تعداد نفوسش اکنون
به ۱۸۰۰۰ نفر رسیده است و این شهر تماماً [illegible]
و دارای برج و بارو و خندقی که از گل و آجر ساخته‌اند
و دارای حکومتی که اکنون [illegible] در سمت شمال

واقع شده است و بنای این شهر را مورخین به سلاطین سلجوق
نسبت میدهند و بعضی میگویند که شهرهای مجاور تا کابل چند دفعه محاصره
گشته است مثلاً در سنه ۱۲۲۸ تیمور این محل را محاصره کرده
بود اگرچه که سلطان محمد شاه خوارزمی باقی گذاشته بود
خراب کرده و افغانها نیز در ماه [illegible] این شهر را محاصره کرده
و این شهر حالیه را الله یار خان در زمان سلطنت فتحعلی شاه
تعمیر نموده و اکنون بواسطه تجارت پنبه و پشم محل عمده گشته
و بعضی از تجارهای ارامنه در آنجا منزل گرفته‌اند و این تجار
پنبه و پشم از آنجا به روسیه حمل نموده و از آنجا شکر و [illegible]
و سایر اسباب‌های دیگر به بخارا و مرو [illegible] و اهالی این شهر
پارچه بسیار خشن از پنبه بجهت لباس خود از پنبه تهیه
می‌نمایند و در اطراف معادن مس که در نزدیک شهر واقع است
[illegible] طلا و نقره هم نیز در آنجا سابقه بوده ولی این معادن حالا
[illegible] و فقط اهالی شهر به جهت

هنوز در آنجا

هنوز در آنجا کار می‌نمایند

منار خسروجرد ــــ از جمله بناهای معروف سبزوار
مناره‌ایست که ایرانیان آنرا مناره خسروجردی می‌نامند
و این منار [illegible] بفاصله چهار میل در سمت غربی
شهر حالیه واقع گشته است ولی هیچ شکی نیست که این مناره
جزو بناهای [illegible] شهر قدیم که سلطان محمد شاه خوارزمی
خراب کرده بوده است [illegible] ولیکن اکنون هیچ آثار
مسجد یا عمارت دیگری در اطراف آن مشاهده نمی‌گردد
داود دوتوان در کتاب [illegible] ذکر کرده است که این مناره
دور کشی کارخانه [illegible] اما [illegible] وار قرار بوده
[illegible] معلوم گردید منار [illegible] انشا کرده است چون
این منار با ارتفاع ۱۵۰ پا ارتفاع دارد و دور دوران
[illegible] دو کتیبه خط کوفی با آجر نوشته‌اند و معلوم است
که این منار متعلق به مسجد [illegible]

را دوتوان

که مثل گلدسته است اکنون خراب شده.

بنای این منار در روی سکوی هشت ضلع که به عمق ۶ پا از
زمین بر آمده شده و تا به ارتفاع هشت متر رسیده و در یک طرف
این سکو دری است که از آن بواسطه پلکان به بالای منار
میرفته و در سنه ۱۸۴۲ و سنه ۱۸۸۰ فارزر و اوودووان
بالای این منار رفته اند ولی اکنون از راه بوم خراب
شده که صعود بدان حالا از ممکن خارج است

صعود

تاریخ منار خود ... مسافرین قادر بخواندن فقط
کوفی ... که بنای این منار در سنه ۵۰۵ هجری نوشته
در آن زمان سلطان سنجر از جانب سلطان محمد پسر
سلطان ملکشاه سلجوقی در خراسان حکومت میکرد
و در سنه ۱۷۲۲ افغانها این منار را خراب نموده
ولی نادر دوباره او را درست نمود و اکنون تنها چیزی که
از شهر قدیم برجای مانده همین منار است.

مهر و مازینان

مهر و مزینان ——— در تمام اراضی اطراف سبزوار پنبه زراعت
می نمایند ولی از جوبار یک ساعت راه وارد ~~...~~
دشت شوره زاری گردیدیم و در وسط این دشت کوه مخروط
شکل وجود دارد. از سمت راست این کوه که نسبتاً
دور واقع است سلسله جبال دیگری ممتد میشود

خلاصه پس از پنج ساعت به مهر رسیدیم و این اول
آبادی است که در این فاصله ... میل راه طی نمودیم
و جا پاره خانه در وسط این قریه اتفاق افتاد

کاهک ۲

مزینان ۳

این مهر و مازینان کویری است که متصل بکویر مرکزی ایران
میگردد و در بعض جاها زمین سخت و در بعض مواقع
مرداب ... است

مزینان ۳

مازینان در زمان سابق یکی از ایالات عمده آن صفحات محسوب
میگردید ولی در سنه ۱۸۳۱ عباس میرزا بواسطه ... ایالت ...
حمله برده بود آنرا خراب نمود و در خارج شهر ... آثار ...

کرده‌اند. عمارات ساخته است هزار بار رسیده‌اند و از آنجا که مسکنه
بعد تا صد هزار سال در همین محل که اکنون است. عباس کاروانسرا
بنا کرده. او این کاروانسرای بسیار عالی ساخته بود

در مسافت پنج فرسخ از قم گذشته روی جاده اردوی ما در یک دو
کاروانسرا جمعی زوار مسکن شده و تمام شب را از زوار
دعا می‌خوانند و از طرف دیگر صدای دعای زیارت
و زواران به گریه می‌رسید

قافله زوار ــــ در تمام این راه قافله‌های زوار مشاهده کردیم
و در این قافله‌ها همه نوع حیوانات از قبیل اسب و الاغ و قاطر
والاغ [illegible] دیده می‌شد و آنهایی که سوار بر اسب بودند تفنگها
در دست گرفته و به اسبها [illegible] می‌زدند و جمعیت
زنها و مردان پیاده که حرکت می‌کردند و در پهلوی آنها بودند
چند توبره و [illegible] مطاره آب در به روی دوش
آویزان بود ولی چنان [illegible] خودرا به مقصد [illegible]

پیچیده بودند

ساخته بود

پیچیده بودند که بغیر از صورت آنها دیگر چیزی دیده نمی‌شد
و چون با سلیقه تزئینات [illegible] الاغ داشته کمال سادگی
شد. دو دیگر بر الاغ سوار می‌کردید

هر قافله‌ای یک [illegible] دارد که آنرا کاروان باشی [illegible] [2] می‌نامند و این
شخص همیشه [illegible] ورود [illegible] که در جلوی قافله حرکت
می‌نماید و در تمام راه هیچ [illegible] و آیات قرآن را
با صدای بلند بیان می‌نماید و الاغهای همه تمام این قافله‌ها
همه زنگ‌دار و [illegible] می‌باشند که صدای زنگ آنها را
از عقب می‌شنوند [illegible] در راه [illegible] خودرا
که بعضی اوقات خوابیده است بیدار می‌کنند و در قافله
چند نفر [illegible] و غیره [illegible] موجود می‌باشد و این اشخاص
با وجود [illegible] وجود [illegible] مع ذلک [illegible]
[illegible] می‌کردند و این [illegible]
[illegible] تمام [illegible] می‌باشند چونکه [illegible]

[2] مرزانه

خیال دیگری در تمام خواهند

سایر مسافرین —— تمام مسافرینکه از این راه حرکت می‌نمودند
فقط زیارت نداشتند بلکه بعض اوقات تجار و چند دران
به جهت تجارت داشته منافع از این راه عبور می‌نمودند
خلاصه در تمام این راه. غیر و عرض تجار و در دیگی سیر و بلاد.
عام عامی پیاده و سواره در داخل این مسافرت می‌نمودند

کاروانسرا —— تمام این زوار زائر قافله‌ها در هنگام
شب در کاروانسرا منزل می‌نمایند و در تمام راه‌های ایران
بفاصله ~~ده~~ یازده میل کاروانسرائی موجودات ده الی
واین کاروانسرا از دور مانند قلعه محکم بنظر می‌آید بواسطه
برجهائیکه در چهار طرف آن ساخته اند و در چهار طرف
اندرون خارج کاروانسرا ~~[illegible]~~ طاقنمائی چند باندازه
چند پا از سطح زمین مرتفع تر بنا نموده و در این طاقنماها مسافرین
در هوای گرم راحت می‌نمایند و چنانچه سابق ذکر [نمودیم] در زیر کاروانسرا

در بیا

در بسیار بزرگی از چوب ساخته اند و در بالای این در با
ایضا بالاخانه در ز وجود دارد و در وسط حیاط کاروانسرا
که تقریباً باندازه ۵۰ ذرع مربع وسعت دارند سکوئی
ساخته و در چهار دیوارها مانند طاقنماهای خارج طاقنماهای بسیار
ظاهرات ولی در میان هر کدام از این طاقنماها داخل
اطاق به جهت زمستان مسافرین ساخته اند و بعد از آنکه
زوار داخل کاروانسرا گردید اول مال خود را در طویله
بسته و پس از جمع آوری اسباب مشغول آتش روشن
کردن و ~~[illegible]~~ طبخ هم غذای خود می‌شوند ولی اگر مال را
از چاروادار اجاره کرده باشد دیگر ~~[illegible]~~ پس از اینکه
منزل رسیدند مال ~~[illegible]~~ خود صاحب مال و چاروادار تکلیف
آن می‌پردازد ~~[illegible]~~ ولی اگر ~~[illegible]~~ شخص مالی از خود
داشته باشد لابد آنها به خود و چاروادار توجه آن ابداً
نماید و تمام این کاروانسراها از سنگ و آجر بنا شده و بعضی

با دوام می‌باشند در بازارهای تجارتی که کاروانسراهای سابقه‌اند
که دارای دو مرتبه عمارت می‌باشند و یقیناً این نوع عملجات
بر کاروانسراهای سابق ترجیح دارد و این کاروانسرا
در حقیقت مثل مهمانخانه‌های اروپ می‌باشند تفاوتی که
اینست که در مهمانخانه همه نوع اسباب راحت و آسودگی
به جهت شخص مهیا می‌باشد ولی در این کاروانسراها که بجز از
آن اطاقهای کثیف بنای آنها ندارد هیچ شخص باید
همه چیز را داشته باشد تا آنکه راحت شود والا بر وجود شکار
بسیار بهم فراهم گذشت

مسافرت با شتر ـــ در ممالک ایران عموماً زیست
گرمسیرات مسافرین با شتاب شتر و امثال آن می‌پیمایند
و در این صورت در هنگام شب راه پیموده و روز را
استراحت می‌کنند و فی الحقیقه چنین مسافرت چندان
با صرفه نیست به جهت آنکه بر هر شتری که در زنگ

بسیار

بسیاری آویخته‌اند و این زنگها در هنگام حرکت یکپارچه
صداهای مهیب و موزیک مخصوصی تشکیل می‌نمایند و غالب این
زنگها را به جهت حفظ اینکه در شبها می‌آویزند و در بین
قافله بر شتری که شکی از همه جزایات سوار شده دور بلند
قافله در تاریکی شب مانند غول موهوم حرکت می‌نماید
و در این نوع قافله بواسطه تاریکی شب و خفتگی
مردمان به غیر از صدای زنگ صوت دیگری مسموع
نمی‌گردد

راههای ایران ـــ افسوس که در این مملکت با وجودیکه
مردمان این قدر مسافرت می‌نمایند راه موجود نیست
و علاوه برای اگر شخصی از شهری به شهر دیگر مسافرت
نماید هیچوقت در بین راه باز دیگر فرنگی و ارابه و عراده
و بارکش نیست به جز اسب و چهارپا باید افسوس
داشت از آنکه در این زمان که ما هستیم که راههای

قرابه ارابه و بارکش

خوب به جهت سهولت مسافرت کنند، شده است بنحو
مملکت ایران بغیر از آنها نگهدارد، چند راه قزاقی پستی
بواسطه و ابراز منزل و عبور کاروان موجود کرده است
راه دیگری ندارد و یقین است که در این صورت مسافرت
و حمل مال التجاره بسیار به زحمت و با خرج زیاد خواهد بود
قتل و غارت ترکمانها ـــــ تا چند مرزنشینان در مرز شاهرود و دارا
سابق برای منازل خطرناک [illegible] (۱۰۰ میل)
و در این جا راه از میان آنجاهای (۲) انتهای غربی کوه
خراسان که در این محل به ارتفاع کوه [illegible] است میگذرد
و در چند سال قبل ترکمانان در میان این دره ها پنهان شده
و هنگامیکه قافله به نزدیکی [illegible] میرسید یک مرتبه
از دره ها بیرون آمده و بر سر آنها میریختند و پس از قتل و
غارت زیاد جمعی را اسیر نموده و بسرعت از آنجائی که
آمده بودند مراجعت میکردند و این طایفه از مشهد الی ~~ترکمان~~

انحنا (۲)

و از عشق آباد

و از عشق آباد و الی مشهد و از سرخس الی هرات و از شاهرود
الی قم و در نزدیکی هر قریه به جهت حفظ برج کوچکی ترتیب
داده و در آنجاها چند نفر سرباز مستحفظ میبودند که هرگاه قافله
یا کسی دیگر به آنجا میرسید یک مرتبه از آنجا بیرون آمده
مشغول قتل و غارت میگردیدند و هر کدام از این اشخاص
که از کشتن نجات میافتند در بازار خیوه و بخارا را
به اسم غلام فروخته میشدند در هنگامیکه جمعی از این طایفه
تعاقب میشدند از [illegible] یا [illegible] محصور هفت
سوار کشته و در هنگام زد و خورد به طرف مدافعه میخواهند
مستحفظین [illegible] ـــــ دولت ایران به جهت محافظت
سوار و [illegible] در شاهرود و مرزنشینان جمعی سوار دو سوار
[illegible] قرار داده بعد از این اشخاص [illegible] از شاهرود
[illegible] مرزبانان [illegible] به سمت شاهرود و [illegible]
[illegible] در میان [illegible] اتفاق افتاد

میکشتند

در ناحیه دو مرتبه

یکهزار نفر

ترشیزیان[2]

وقشون ترشیزیان در کنار میدان ۱۵۰ ایلچی (اتفاقاً رئیسه)
در ۲۲ اکتبر پنجه سوار ~~و دیگر از ترکمن که در ۱۸۷۲~~
~~از این راه عبور کرده بود~~ و سغریله به جنگ ترکمانها
بشان در ~~۱۸۷۲~~ ۱۸۷۶ الیوران راجعت می‌نمود از این راه با
۸۰ سرباز و ۲۰۰ سوار و یک توپ چهار پوند دیدیم
که به استحکامات [illegible] اسب که [illegible] عبور می‌کند

از محل ترکه[2]

وضع عبور زوار از[2] ~~[illegible]~~ مردمان ایلات کرد در بعض
موارد زوار را دستبرد می‌زنند مخصوصاً این زوار بنحویکه
از دور ترکمانها را می‌بینند مانند صورت دیوار
بی‌حرکت می‌ایستادند و اگر کرد را فراری نمودند به
ملاحظه اینکه یقین این [illegible] دارد فی الفور او را
تعاقب نموده و بیشتر می‌ترسند ولی اکنون که محافظ
برای این راه قرار داده‌اند [illegible] حرکت می‌نمایند
بنحویکه به فاصله زوار در شاهرود جمع کردیده ~~شروع به حرکت~~

سربازان

سربازان [illegible] یا سوار الاغ شروع به حرکت می‌نمایند
و در تعاقب آنها سواران با تفنگ [illegible] افتاده
و بعد زوار دور توپ را که [illegible] هرگز خالی نشده است
گرفته و با آن حرکت می‌نمایند و در تمام راه ~~[illegible]~~
~~یا علی یا حسین~~ از ترکی آیات قرآن را با آواز بلند می‌خوانند
در خود دستگاه به این خیال که لا اله الا الله [illegible]
از چشم ترکمانان مستور می‌شوند در بادی که حرکت می‌نمایند
زوار فوراً تمام [illegible] می‌نمایند و در پشت [illegible]
و جمعیت را قوه و [illegible] می‌نمایند

استغاثه

خلاصه این مقدار راه را به عادت استغاثه و یا علی گویان
طی می‌نمایند بنحویکه از این وادی پر خوف و خطر بیرون
می‌روند تمام [illegible] می‌کنند عزم
امام [illegible] ترکمانها [illegible] در خلا [illegible]
[illegible]

رفتار دیگر[2]

که من در وقت سوار شدن آیة الکرسی خوانده در دور
اردو دمیدم و یقینا به همین واسطه خداوند تبارک و تعالی
ما را از شر دشمنان محفوظ نمود ولی اگر با همراهی تقاضا میکرد
هیچ نمیترسیدند ترکمانها از کوه پروا نداشتند تمام مواد اسباب را
دست داده از آنها حفاظت نمایند تا آنکه آنها خیال خود را
انجام داده و به آسوده گی راه خود بروند

حکایت دیگر ـــ اگر در تمام اوقات زوار به این نحو
حرکت می نمودند ابدا خوفی نداشتند که به ایشان اذیت برسانند
ولی چون غالب تنها حرکت میکردند ترکمانها از موقع
صرف آورده و ایشان را اسیر میکردند و بعد از چند سال
خدمت یا ایشان را آزاد میکردند یا به خیوه و بخارا برده
در آنجا به بهای گزافی میفروختند

موسیو بلوکویل که یکی از عکاسان فرانسه بود در سنه
۱۸۶۰ به جهت برداشتن عکس همراه قشون ایران

خیوه [۳]
موسیو بلوکویل [۲]

نمودند. در مرو رفته بعد ترکمانها او را اسیر نمودند و بعد
از ۱۵ ماه خدمت در گرفتن مبلغ ۱۱۰۰۰ تومان او را آزاد
نمودند.

مشارالیه در شرح احوال خود می نویسد که ترکمانها اول
می خواستند مرا به مقدار سه یا دو شترنگ بفروشند اما
بهانه میکردند که من از اهالی اروپا هستم گفته و نمیتوانم
سوفته قیمتم زیادتر از سایر مردم است به جهت اینکه
پول زیاد دارد و علاوه بر این چون خانوادهٔ اسباب
عکاسی را با خود آورده بود بعد گمان کردند که من یک
از خانواده های اروپا هستم و اگر من در آنجا زیاد بمانم
به جهت او به درد اسباب تمام ساخت و قیمتا به
این بود که [illegible] بیشتر از قیمت اسرای
که ۵۰۰۰ تومان بیشتر در تمام مدت قبول نمیکرد
و قلیان میکشید ترکمانها او را [illegible]

وه سکیک [۲]
قیمتش [۲]
ضعف

در حلو ... دره دیده و در بازار خیره بخیه پنبه فروختند
قدرت روسیه ... — در هر صورت ... در
در سیه این کار را بلاحظه ... رفت ... در مشهد خراسان
... با لحاظ ... اثاثیه و غیر ... مردم ...
باشد تمام مسافرین باید از ... اطمینان داشته باشند
چونکه پس از جنگ ... ژنرال اسکوبلف با ترکمه
در سنه ۱۸۹۱ و شکست آنها دیگر راه مشهد طهران امن گشته
و زواران در این راه با آنکه ... و در ...
در زمان سابق از ترس نمی‌توانستند پیرامون آن حرکت
نمایند اکنون ... عبور ... دیگر از ...
... باید ... مرد ... چیزی ... شد .
... اکنون ... محافظ ...
د ... از این راه ... و ادعیه و ابیات
قرائت می‌نمودند

اسکوبلف
امن
توجه

پل ابریشم — پس از عبور از ... راه طرف
شمال از ... می‌گذرد و در ... چند کیلومتر
تقریباً بفاصله ۵۰۰ ذرع ... چراغ ... نمودیم
و اگر چه ... سه ... گردیم و ... فاصله
... هیچکدام ... ولی از ... چهار ده میل
راه ... کاروانسرا و قلعه ... و ... از اسم
این بنا معلوم می‌گردد این کاروانسرا و قلعه را ... خان
... ساخته است ولی این مقدار ... محکم ...
در زمان ... نمایان است ... و ...
... از حمله ترکمنها ... و ...
و بفاصله یک میل ... از ... پل ابریشم ...
... واقع گردیده است ... و ...
... شمال جاری ... و ...
... گذرد ... در آن رود ...

رولر
آب شوری دارد

محسوب میشد در زمان سلطنت احمدشاه دوران بزرگ

چون غزل افغان خود را مرشد و در زمانیکه می از این

رود عبور کردند تمام رودخانه که بوسعت بیست ذرع خود میشد

خشک گردید. بعد در آن موقع چون آفتاب برآمد

بعد عکسی از این پل بجهت نمونه پلهای ایران برداشته

گردید

عباس آباد —— تقریباً شش میل پنج میل از پل ابریشم

محلات موسوم به جمشیدی بزرگ در زمان نادر

صلح ترکمان خرابه‌ای بعد چونکه ترکمانان که بجهت آب دادن

اسب خود به این محل می‌آمدند پوسازه بحلقه دو چار

ایشان میگردید لعنت کرده و اسیر میکردند و در ۱۸۴۵

در همین ترکمان قریه دو یا سه طایفه گردید و در انتهای این منزل

قریه عباس آباد که در محل مرتفع واقع گردیده است از دور

نمایان است و در جلو این قریه پنج برج که الحال خراب

گشته است

گشته است بجهت محافظت خود از حمله ترکمان که سابقه در اطراف

اینجا را مشکل کرده‌اند

اهالی این قریه نژاد کردهای ... که در قرون سالفه شاه عباس

بزرگ به این محل آورده و قرار داد که سالی ۱۰۰ تومان نقره و ۱۰۰

خروار گندم باین طایفه بدهد (بواسطه محافظت از ترکمان) ولی

پس از چند سال جیره و مواجب ایشان را مقطوع نمود و هم

از جانب دولت صادر گردید که دیگر بزبان کردی تکلم ننمایند

و بعد هم این طایفه مذهب اسلام را قبول نموده مسلمان گردیدند

و در تمام این قریه مرد کهنه که چند نوبت اسیر ترکمانان نشده باشد

یافت نمیگردد

میاندشت —— پس از گذشتن از عباس آباد در راه

از میان شیب‌ها و زمینهای ... راه و در ... روانه

الا اینکه گذشته و به قریه موسوم به همین نام میرسیم و در این

دهکده دولت نیز قلعه‌ای بجهت محافظت ... قرار داده

وبعد از عبور از این ... [illegible] که با ... از ۱۰۰۰ پا از

عباس‌آباد مرتفع‌تر است وارد کاروانسرای میانه‌دشت

گردیدیم و این کاروانسرا که [illegible] قلعه‌ای محکم و دارای

برج و بارو از فواصل [illegible] مربع [illegible] و این

محل در سابق مرکز منازل [illegible] محسوب می‌گردید

در نزدیکی این کاروانسرا کاروانسرای دیگری که شاه عباس

بنا نموده موجود است ولی [illegible] اکنون مخروبه گشته است

[illegible] در دور این کاروانسرای مربع ملاحظه [illegible] که [illegible]

[illegible] و برج با ارتفاع بیست پا از آجر بنا نموده‌اند

[illegible] در داخل این قلعه اتفاق افتاده [illegible]

در این قلعه آب‌انبار بسیار بزرگی جهت نگاهداری

آب ساخته و [illegible] از آنجا آب [illegible]

[illegible] به فاصله [illegible] میانه‌دشت راه از میان

[illegible] می‌گذرد و در این محل سابق ترکمانان پنهان [illegible] گردیده

در تمام

در تمام این [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

اشجار و نباتات [illegible] ولی [illegible] و در این منازل

~~[illegible]~~ و در این محل که موسم [illegible]

ترکمانان [illegible] و [illegible] را [illegible]

[illegible] ~~[illegible]~~ قلعه محکم [illegible]

[illegible] واقع [illegible]

[illegible]

[illegible] که [illegible] ۱۹۴ [illegible] قرار دارد

[illegible] که در بالای [illegible] قلعه

مخروبه موجود است و در [illegible]

[illegible] شاه عباس [illegible]

کاروانسرای بزرگ ساخته [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

و در بالاخانه [illegible] این محل [illegible]

[illegible] و [illegible] دیگر [illegible]

قرار دارد

غربی [illegible]

چون

کرسیک طبعای یرا در ۱۸۳۶ بمرض تیفوئید وفات
شد

ارمیان —— ارمیان اول شاهرود که تقریباً ۱۴
میل فاصله [illegible] منزل کاروانی [illegible]
و تلگرافخانه در ارمیان چاپارخانه [illegible] این
منزل [illegible] طولانی را هم وقت کرده است
قسمت اول این راه که از قاهره کوه مرکب و بسیار سنگلاخ
و صعب الحرکت است و دو دهکده کوچک که هر کدام از [illegible]
[illegible] نیز در این راه واقع [illegible] و قریه ارمیان
واقع است در کنار [illegible] آب بسیاری [illegible]
[illegible] که [illegible] و قطعه زمینی [illegible] را [illegible]
[illegible] و تقریباً [illegible] راه شاهرود از بیابان [illegible]
[illegible] وارد دشت شاهرود که تقریباً ۱۰۰۰ پا
پست‌تر از ارمیان [illegible] می‌گردد

مرکز [illegible]

ارمیان [illegible]

۳۰۶

[illegible] شاهرود و [illegible]
[illegible] در تمام روز در جلو [illegible] کوه [illegible] در پایه این کوه
شهر شاهرود [illegible] که از فاصله [illegible] ۱۰ میل راه [illegible] نمایان است
اتفاق افتاده است و این شهر باغات و اشجار فراوان دارد
و [illegible] از کوه [illegible] زیاده که قریب [illegible] فرسخ است
واقع [illegible] شهر [illegible]
شاهرود —— شهر شاهرود چنانچه در فصل قبل مذکور گردید
واقع شده است در سر راه [illegible] مشهد و طهران و [illegible]
و [illegible] مازندران [illegible] تمام این ممالک
[illegible] مال التجاره [illegible] جا حمل شده و از این جا [illegible]
ممالک نقل می‌گردد [illegible]
[illegible] روس در این [illegible]
[illegible] تجارت [illegible]
[illegible] در این شهر [illegible] مال التجاره [illegible]

معمول است و کشتی و جلهای نیز بسیار بوده‌اند [illegible]
و چون در اواخر ماه نوامبر من از این شهر رفتم وضع حاصل آنرا
درست نمی‌توانم بیان نمایم ولی اغلب این [illegible]
که در اواخر پائیز بیش از یک جوی آب نمی‌ماند مرداب
می‌گشته

ارک دولتی شاهرود اکنون مخروبه گشته و برجهای آن نیز بهم
روی افتاده‌اند و خط تلگراف مشهد نیز از این محل می‌گذرد
و خط دیگری نیز بطرف استرآباد کشیده گشته و در آنجا با خط
قزل اروات و ماورای بحر خزر متصل می‌گردد و با این خط
تمام اوقات بعض روسیه مقیم در طهران به [illegible] و ممالک
اطراف آن شهر تلگراف می‌نمایند.

جمعیت شاهرود را ۵۰۰۰ نفر ذکر می‌نمایند و شاید
یا [illegible] که او ده تومان بیچاره را اذیت کرده
چون [illegible] در این [illegible] دارد ولی [illegible] که [illegible] از آب

۱ [illegible]

ایشان معروف و ممنون مانده‌ام
بازار شاهرود —— یک بازار طولانی دارد
شاهرود دیگر ندیدم و بازارهای آن مانند بازارهای طهران
[illegible] مسقف [illegible] و بعضی پاره‌ای [illegible]
از سمت بحر خزر به این ملک حمل می‌شد اما حال [illegible]
و بعضی پاره‌ای دیگر [illegible] از [illegible]
[illegible] در این جا
چون انگور سفید بسیار خوبی دارد [illegible] میوه
عرض نمودم و شراب سفید بسیار خوبی نیز از این انگورها
[illegible] آن می‌فروشند

طعام —— اگرچه شاهرود شهر عمده طعام خیز [illegible] و قرار
اطراف آن محسوب می‌گردد ولی مع ذلک حاکم این نواحی
طعام را محل حکومت قرار داده و در آن جا توقف دارد.
و این شهر بفاصله [illegible] میل [illegible]

شاهرود در دشت کوه واقع شده است و از بازار و خانه
[illegible] خوب [illegible] و در این شهر بواسطه مقبره سلطان
بایزید در نزد مسلمانان مشهور است [illegible] و زوار [illegible] در
[illegible] که [illegible] محبوب می‌شد [illegible]
می‌خوانند و سلطان بایزید در سنه ۲۶۱ مرحوم شد و
و در [illegible] که اکنون خراب گشته است [illegible]
و پهلوی این مسجد در ۱۳۱۴ [illegible] از سلاطین مغول مسجد
جامع [illegible] و منارهای این [illegible] مانند منارهای اصفهان که
بعد مذکور می‌شود حرکت می‌نماید و بعضی از [illegible]
که حرکت این منارها بواسطه قوه انقباض و انبساط است
که در [illegible] خاک [illegible] موجود است [illegible]
این ملک [illegible] بسیار [illegible] و از جمله بناهای
قابل ملاحظه بسطام برجی است در خارج [illegible] است
به برج طغرل [illegible]

مسجد

انقباض

ذکر خواهم

ذکر خواهم کرد [illegible] در کتاب [illegible]
که در ساحل رود گرگان [illegible] برج موجود است
و این برج [illegible] تقریبا ۱۰۰ پا ارتفاع دارد و قطر
داخل آن [illegible] ۱۵ و ۵۲ ذرع
[illegible] در فوق [illegible] شد [illegible]
[illegible] دارد و دو کتیبه [illegible] در دو [illegible] نوشته شده است
[illegible] پس از مراجعت از [illegible]
[illegible] مغول [illegible]
[illegible] بودم [illegible]
که [illegible] و [illegible] وارد شده [illegible]
[illegible] کردن و در [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ورامین

[illegible]

داشت

و در مقابل ما قرار گرفته بعد دستی از دفع این جملی مضحک
بسیار خندان کنم. چونکه فی الحقیقه تیاتر خوبی بود و بعد معلوم
گردید که شاهزاده حاکم این دو نفر را با این بلایا بر حسب فرمایش
مرا در منزل فوریتی دعوت کرده است منهم تفصیلها را قبول
نمود و چند قرانی برای هر یکی انعام دادم و این اشخاص که گویا ایران
همین کار آمده بودند پس از رفتن هر کدام تعظیم مفصل نموده رقص
کنان پی کار خود رفتند و منهم بی انفور [illegible] برو از [illegible]
ازاین جهت [illegible] و از زبان این [illegible]
به جهت خوردن طبخ نمودیم

قسمت دوم مسافرت —— اگرچه فاصله مشهد از شاهرود
پیش از فاصله شاهرود الی طهران است ولی [illegible] این شهر [illegible]
راه مشهد الی طهران را بود جزء عمده قسمت منحصر است و شخص [illegible]
[illegible] تبریز با بین این [illegible] است اینکه از مشهد
[illegible] به جهت آمدن از مشهد به شاهرود شخص از دو طریق

اختلاف ۲

سبزوار و نیشابور، [illegible] ناحیه و به جهت رفتن از شاهرود الی طهران
نیز سمنان و دامغان دارد [illegible] است و اگر بخواهیم قسمت اول
ایران ترکمان را در بر دارد قسمت ثانی نیز در دروازه مشهور به خزر
[illegible] و دشت را شکل [illegible] را دارد [illegible] و معروف به [illegible]
سبزوار و بسطام قسمت ثانی نیز [illegible] الی قریه سمنان و دامغان [illegible]
~~[illegible]~~

شهر [illegible] —— پس از گذشتن از بسطام و عبور
از راه [illegible] رسیدیم [illegible] قریه [illegible] فاصله
[illegible] از [illegible] در وسط دشت واقع گردیده است
[illegible] عمده این [illegible] است که هنوز [illegible]
[illegible] و از این [illegible] راه [illegible]
[illegible] و در سمت راست این راه سلسله جبال
[illegible] دیوار [illegible] کشیده است و در [illegible]
رشته جبال [illegible] تا ساحل بحر خزر رفته [illegible]

و درست چپ یا جنوب گردنه [illegible] بزرگی
[illegible] خیابان دیگر که در تمام روز که می‌ازدیم راه می‌گرفتیم
منین کوه گذشته تقریباً بفاصله ۱۰ میل شهری گردید به تپه‌ای
مرتفع که در بعضی نقشه‌جات نمایان [illegible]
رسیده عبور از قریه مهمانه‌دوست که محل [illegible] است
و چند قریه دیگر به دامغان [illegible] (والاسم)
تقریباً بفاصله سه میل از دامغان خرابه شهر باستانی
مکشوف می‌گردد و تمام سقف و دیوارهای این شهر [illegible] گل
سرخ ساخته بودند [illegible] و به کلی خراب شده است
سبب خوردگی می‌گویند که ایران که اکنون مانند فلسطین است
[illegible] در سابق مانند [illegible] با جمعیت و دارای شهرهای
آباد بوده است دل گمان مؤلف است که این ادعا
صحیح نیست بجهت آنکه از زمان [illegible] الی حال بر سلاطین
و حاکم برای حفظ محل ساخته بودند آنجا [illegible] می‌شد

و بعد از اینکه

مهمان‌دوست

[illegible]

و بعد از اینکه حکومت [illegible] بسلطنت از سلسله ایشان
منتقل می‌شد پایتخت آنها ویران شده و مردم بجای دیگر
مهاجرت می‌نمودند والا [illegible] توان گفت که در ایران
تمام [illegible] یک مرتبه [illegible] (اگر با مؤلف
اتفاق کردید) با نظر چنانکه همان زمان [illegible] اهالی ایران
علی الاتصال با هم جنگ می‌نمودند خصوصاً بعد از زمان هجرت
الی مائه دوازدهم شهرهای ایران بتواتر در دست اعراب
و دیالمه و افاغنه و طوایف ترک افتاده و به کلی آنها را
منهدم و خراب نمودند چنانچه اگر شخص رجوع به تاریخ
چنگیز و تیمور و سلاطین افغان نماید مطلع خواهد گردید
که در این ازمنه چقدر مردم ایران مقتول
و چند شهر معتبر [illegible] با مال تمام [illegible] گشته است و در بعضی
معلوم [illegible] که اهالی ایران از زمان هجرت الی قبل
[illegible] تا قبل [illegible] چونکه در این مذهب [illegible] کفار

[illegible]

آنچه در شهر خراب [illegible]

[illegible]

از اصول دین شمرده میشد و سلاطین نادان بلا فطره روی
هدف جهاد و رواج دین اسلام را بهانه نموده و با دول هم کیش
جنگ می‌کردند تا اینکه مذهب اسلام فرق بی انتها [illegible]
و رواج بابیان خاتمه یافت و بعد در زمان سلاطین صفویه
بواسطه رواج مذهب شیعه هیئت دو دولت سنیه را ایران و عثمان
در جنگ انداخت در یک خیال تعصب مذهب هدف ~~[illegible]~~
هلاک نموده چون سایرین را اصلاح ~~[illegible]~~
و قتل انبیا را ثواب میدانستند دل غافل بعدها از اینکه
اگر در میان یک ملت اختلاف و جنگ ... و به سایرین
مرتبت بدست آورده دانشمندان روزگار حالیه مرتبه و از
هست و دیگر اگر کسی به تاریخ قدیم اعراب یا یونانیان رجوع
نماید (چونکه خدا را ایمان هر چو تاریخ داشته عربویانه) معلوم
که اسامی هیچ یک از شهرهای حالیه در آن کتاب یافت نگردد
و باز چون کسی به دقت ملاحظه نماید تمام اهالی اروپ

صفویه
به اشتباه

اشتهاری

اشتهاری یافته که از دست ایرانیان به آنجا مهاجرت کرده‌اند
چنانچه از آتش پارسی و بعضی شهرهای دیگر آنجا [illegible]
این مطلب مکشوف میگردد[2] [illegible])
دامغان —— تقریباً چند میل از شهر [illegible] دامغان
از دورها پیدا [illegible] و این دو مناره در دو محل مختلف
از شهر واقع گشته‌اند و نیز این دو که در بالای آن کتیبه [illegible]
موزون ساخته‌اند در محله اهل شهر ~~[illegible]~~ مسجد واقع شده ۱۴۵
و این مسجد را تازگی بنا نموده‌اند و این مناره که [illegible] مناره‌ها
بیرون دار ساخته‌اند، و دارای کتیبه [illegible] و [illegible]
[illegible] صفویه [illegible] امامزاده [illegible]
دامغان محسوب میشده و امامزاده دیگر نیز در دامغان
بنام [illegible] امامزاده [illegible] [illegible]
واقع شده، رجوع به صفحه ۷۲-۷۵ از کتاب [illegible]
در آن احوالات این [illegible]

۲ و هم مطلب [illegible] را بادی
و از [illegible] ایران [illegible]

امامزاده [illegible]

دامغان در چند سال پیش بسیار آباد بوده ولی اکنون از کثرت (مهاجرت
دیگر به تهران) دو بازار دارد یک بازار زنبیل بافان به کلی مخروبه شده است
و بازار دیگر این شهر سنگ تراشان و بازار آهنگران دارد و دو نهر
اینکه آب چشمه علی [illegible] از آن چشمه علی خارج
می شود از میان شهر می گذرد و در زمان [illegible] اینکه
این چشمه از اعجاز حضرت امیر از میان سنگ ها بیرون آمده
بدانجا همه ساله زیارت می روند و در زمان سابق این چشمه متعدی
در بیرون شهر چند باد واقع است و از آنجا که [illegible]
از [illegible] این چشمه را هم بر زمین [illegible] طوفان
عظیم برخواسته [illegible] اماکن را خراب می نماید

در آنجا بستر [illegible] شده

در زمان [illegible]

تاریخ دامغان —— دامغان دارای دو تاریخ است

تاریخ قدیم   تاریخ جدید

مورخین قدیم برآن عقیده اند که شهر هکاتم پیلس (صد دروازه)
(یونانیها) که پایتخت سلاطین اشکانیان میرفته در همین محل واقع بوده

ولی اکنون

ولی اکنون غیر از چند قلعه کهنه و مخروبه ای که از سنگ ساخته
شده آثاری دیگر که دلیل بر صحت این مطلب باشد در این
شهر یافت نمیشود و فریزر گمان نموده که شهر صد دروازه
شهریست که [illegible] را داشته اند و دامغان غیر از دو راه
[illegible] دارد و [illegible] که شهر
هکاتم پیلس [illegible] است
[illegible] چندان [illegible] دارد [illegible] یونانیها
فقط این اسم را بواسطه دروازه های آن به این شهر گذاشته
چنانچه شهر مشهور [illegible] بهمین نام موسوم ساخته بودند
و می توان گفت که شهر [illegible] بواسطه [illegible]
و دروازه های متعدد [illegible] که شهر از [illegible] بوده
به این اسم موسوم ساخته اند و اگر [illegible] دلیل [illegible]
داشته باشند [illegible] شهر دامغان [illegible] سلاطین [illegible] از اینجا
آثار بنا شده باشند والا به [illegible]

این شهر را به این اسم موسوم نیز کرده‌اند ولی بازار زمانیکه این شهر
باسم دامغان در تواریخ معروف گشته است سلاطین آنرا
چند نوبت خراب کرده‌اند و در این موقع لازم نیست که
ذکر نمائیم که چنگیز و تیمور بر سر مردمان این شهر چه آورده‌اند
چونکه این دو سلطان بیدادگر تمام شهرهای ایران خراب نموده
و در سنه ۱۴۰۴ که دن‌ردی دی کلاویخو به سفارت آمده سبب
مناره که از سر دامغانیان و در برج از سر آدم ترتیب داده
بود و شاه عباس در زمان سلطنت خود این شهر را
دوباره آباد نموده و ارگ دران ساخت و در همین شهر
در ماه اکتبر سنه ۱۷۲۹ نادرشاه اشرف افغان را
دستگیر نمود و در سنه ۱۷۵۶ زکی خان نامی که برادر کریم خان
بود در این محل با عزم سلطنت و در فوق دیوارهای ارگ می
یا محمد خان قاجار را به قتل رسانید و ایضا در سنه ۱۷۹۶ شاهرخ
پسر زکی خان را درشاه که آقا محمد خان او را در خراسان [illegible]
کور نمود

کوناگون [illegible] شده بود در این شهر تلف گردید و در این
اواخر قشون عباس میرزا که در سنه ۱۸۳۲ بسمت هرات
روان بود در این ملک سه ماه توقف نموده که اورا
خراب نمودند و جمعیت این شهر را ۱۲۰۰۰ نفر ذکر کرده‌اند
ولی به نظر مولف خیلی کمتر از این مقدار است
دوشاب آباد [illegible] پس از عبور از [illegible] دامغان
راه اول از میان ریگستان و بعد از میان زراعات و دشت
[illegible] میگذرد و در این دشت فقط یک کاروانسرا و یک
چاپارخانه موجود است و دیگر از جمله بناهای مخروبه
که در این راه مشاهده میگردد خرابه دوشاب آباد است
دوشاب آباد قلعه ایست محکم دارای سه دروازه و خندق عمیق و در [illegible]
سال قبل [illegible] چون که [illegible] انگلیس
قشون عباس میرزا [illegible] میان [illegible] که دوشاب آباد [illegible]
تمام قلاع ایران [illegible] محسوب میگردد

حاکم این قلعه حتی با عباس میرزا یاغی گردید و بعد قرار داد که
اگر حکومت آنجا را دوباره با وی محول نماید ۵۰۰۰۰ تومان
به عباس میرزا بدهد عباس میرزا قبول این مطلب را ننمود و پس
از گرفتن پول آن شخص را محبوساً به خراسان فرستاد و قلعه از
آن زمان که از دست حکام دیگر افتاد بتدریج خراب
شده تا اینکه حالیه باین صورت گشته است

دهم ــــ در تمام راه مشهد بطور عادی این قسم [illegible]
و سرحدات شمالی ایران بناهای مدور برجهای مدور باریک
شکل به ارتفاع ۵۰ الی ۱۰۰ پا ~~[illegible]~~ از گل ساخته
و بعضی مورخین بر آن عقیده اند که این برج را [illegible] ساخته است
و بعضی دیگر میگویند که در عهد دولت مردم این بناها را جهة
ستایش آتش و آتشکده بنا نموده اند ولی عقیده مؤلف آن است
که این مکانها را فقط برای محافظت [illegible] ساخته اند
چونکه در هر جا که مراتع خوب یافت گردد این بناها هست
دارند

[illegible] ال حال

[illegible]

دارند و درون بعضی از این برج اکنون آثار مشعل و سوراخهای
تیراندازی موجود است [illegible] و نزدیک شاهرود و دامغان
که مابین بجنورد و شاهرود است [illegible] از این بناها زیاد دیده میگردد
که بعضی از آنها [illegible] ــ و بعضی دیگر نمونه برجهای [illegible]
و مابین دره های رادکان و [illegible] و [illegible] از
این بناها یافت میگردد بعضی میگویند که [illegible]
بجز [illegible] و بجنورد و قزوین و طهران این امکنه را به جهت
دیده‌بانان درست شده و در هر صورت یقیناً این برج را به
جهت قشون ساخته بوده نه جهت آتشکده و قبرستان و [illegible]
آثاری که دلیل بر ~~قبرستان بودن [illegible]~~ باشد در هیچکدام
از آنها مشهود نگشته است

آهوان ــــ از [illegible] را از میان دشت مزروع
که [illegible] و بتدریج [illegible] دیوار [illegible] میگذشت
شهر سمنان [illegible] نزول نمود و دارد [illegible] و چاپارخانه [illegible]

مضطر

دور دیده شد

گمونش

اخیر

متقاعد شد

سر کرده و این کار را نکرده که از آهو سالم نمانده. بنابراین روایت،
سلطان حسین صفوی نیز شنیده اند، که از آن زمان سنگ مخ و بیرون مسجد
ساخته شده و این بنا ثانیاً از نو ریخته اند که یکی از سلاطین سامانیه
بنا نموده و این محل را اهالی ذکر می نمایند به جهت اینکه می گویند که
در زمانیکه حضرت امام رضا به طوس مسافرت می نمودند در این
محل صیادی را [illegible] با ماده آهوئی ملاقات نمودند. ماده
آهو چون حضرت را دید به زبان خود عرض می کند
که طفلان من سه روز است شیر نخورده اند اگر زمانی مهلت ایشان
صیاد در عهده ضامن نماید من رفته بچه های خود را شیر
داده دوباره مراجعت خواهم. حضرت نزد صیاد آمده ضامن
آهو گردیده صیاد هم بند از آهو برداشته و او را بطرف صحرا روان
نمود ولی پس از چند ساعت صیاد بنای عربده گذاشته که آهو
را بده والا ترا هلاک خواهم نمود هنوز حرف آن مرد
تمام نشده بود که آهو از دور با طفلان خود نمایان
گردید

گردید. صیاد چون این حالت را مشاهده نمود آهو را آزاد نموده و خودش
مسلمان گردید

دشت دامغان و اراضی سمنان را در این محل رفته جلگه از هر
چهار [illegible] واز کوه [illegible]. شهر سمنان که تقریباً از اینجا
دوازده میل فاصله دارد [illegible] و دامنه کوه اگرچه
پر [illegible] ولی نزول آن بواسطه سنگهای ریز
[illegible] و در این موقع که [illegible] چهار راسه
از دور مشاهده نمودیم که بالبیعه تمام با یک قوت روان
بودند من خیال نمودم که این طایفه با استقبال ما آمده
ولی بعد معلوم گردید که حاکم با اطراف گردش می نماید
سمنان [illegible] سمنان بواسطه باغات زیاد و درختان کهن
رنگ منار و مسجد جدید و حمامات آن خیلی در وضع [illegible]
انها مشهور گشته است و در این شهر آثار
و بنای زیاد موجود است که دوره [illegible] نموده اند

۲۰
[illegible]

[illegible]

زیارت می‌نمایند و نان‌ها را به ... حلوا نیز در این محل ترتیب
می‌دهند و در خارج بازار خانقاه شیخ [illegible] با چهار
گنبد مشاهده می‌گردد و دو مناره قدیم که در مسجد جامع [illegible]
[illegible] در بازار واقع شده [illegible] و این مناره صد پا
ارتفاع دارد و بواسطه صد پله مؤذن در بالای کله شده
در وقت نماز اذان می‌گوید ولی زلزله در مرور زمان آن را
خراب کرده است و مقابله که از مسجد جمعه مسجد ...
... نوع مربع و دارای دو ایوان کاشی کاری
و این محل را با مدرسه آن مستقر شاه. با مدرسه است [illegible] دوازده
که امامزاده‌های سمنان را زیارت نموده بعد از دو می‌کنم
از سؤال [illegible] جواب [illegible] داده‌اند که این
مطلب که گفته نگاه کرده و در باب زبان اینجا می
نیز معتبر معرفت داری در باب آن اطلاع بهم رسانیم
[illegible] در زبان این طایفه معلوم است و خانمی که می‌گوید

که زبان

که زبان اهالی سمنان زبان [illegible] است و متعلق به اعراب [illegible]
کرده است و بعضی می‌گویند [illegible] سلاطین ایران عالی را جب
مهم زبان این طایفه به سمنان فرستاد در وقت مراجعت
چنین دانسته که در کوهی [illegible] رخته و در جلو سلطان [illegible]
به حرکت دارند یا دشت، از سبب این مطلب چیزی گرد به عرض
شد که اگر شما از این جا چیزی درک می‌نمایید مهم زبان
اهالی سمنان را آموخته‌ام و جمعیت این شهر را ۰۰۰۰ هم
خانه و ۱۶۰۰۰ الی نوشته‌اند و تمام یهودیان را از شهر
بیرون کرده‌اند ولی اکنون تقریباً ۳۵ نفر هستند و
در اینجا مشغول تجارت آمد و شد و سمنان حمله کرده‌اند
یزد و [illegible] عباسی و [illegible] از سمت جنوب به اینجا آمده و به ممالک
شمال ایران می‌روند و در دور شهر مانند سایر جاهای ایران
برج کنگره شده است [illegible] محل حکومت ارگ است
که در سمت شمال غربی شهر اتفاق افتاده است

لاسجرد ـــــ پس از گذشتن ایستگاه و نزول از سنگلاخهای

زیاد قلعهٔ لاسجرد که سابق تاریخ قلعهٔ معروف بوده است

نمایان می‌گردد و در اول در این محل ارگی با ارتفاع ۸۰ پا از

زمین ساخته بودند ولی اکنون داخل ارگ یکسر خراب گشته و بجز

محوطه‌های عمارات چیز دیگر مشاهده نمی‌شود اما دهاتیان در دور

سلسله دیوار ارگ خانه‌ها و در روی هم به جهت ... طوری استادانه

ساخته‌اند در این خانه‌ها از بعضی کمانها ... که در گنبد

ساخته شده. دور سطح خارجی این دیوار به کنگره ~~...~~

~~...~~ در هر طرف ... چوب نصب شده در

هوای گرم در آنجا استراحت می‌نمایند ~~...~~ و در

دور ارگ سابق خندقی حفر شده بوده ولی اکنون آنجا را

زراعت و ... کرده‌اند ... ارگ ~~...~~

... راهی ... زیرزمینی که به واسطهٔ در سنگ مسدود می‌گردد

و وضع این مردمان بسیار شبیه به ... و زبانشان

تاریخ

۲ ...

ارگ ۲

خندق

زبانشان

زبانشان زبان سمنانی است و در داخل این ملک ... ساکنین به جهت

حضرت امام رضا می‌رفتند

راه قشلاق ـــــ پس از گذشتن از لاسجرد راه از میان تپه‌های

ماهوری که سیل تمام آثار را شسته و در رفتن جاده ... عبور از دره‌ها

و پس از نزول در دشت واقع دره تنگ که اقلاً از دوازده

میل طول ... نمایان است می‌رسد در وسط این دشت ...

ولی زراعت زیادی ... دیده نشد ... ایشان را ...

ایران تنها ... است که ... از دور ... را ...

... و ... از ... به آنجا ... رسید

ولی ... ~~...~~ ...

... و در این ... که ... بود ...

... ولی از ... مقداری راه از ... پیاده

... ساکنین این قراء ...

ساکنین لاسجرد ~~...~~ ولی ...

مسکن شده اند و این قلاع اکثر نا بنای ~~[illegible]~~ آنجه و واسطه ما بین

تکیه و بنای الاسجرد و در اطراف ارا دال چشمه های زیادی

از کوه جاری شده ~~و بواسطه [illegible] به بست [illegible]~~ و اطراف قریه جاری

زراعت مرکز و شهر دمی در فاصله شش میل بست نوشاهی (؟)

و بهمین واسطه زراعت این قطعه زمین و قشلاق زیاد [illegible]

دیده از قشلاق [illegible] و جو به جهت اصطبل مبارکه شاهی

حمل می نمایند و این قریه از [illegible] خانه محسوب می شود

و از انجمه این جا را به بست شمال غربی منحرف شده و بعد فاصله

هشت میل از قشلاق داخل تنگهای [illegible] شده و همه

از دروازه مشهور بحر خزر عبور می نماید

دروازه بحر خزر — چون مورخین و سیاحان [illegible]

~~[illegible]~~ شرح این مکان را بطول ذکر کرده اند

بهتر است که خوانندگان را به انجا [illegible] در این محل

شرح محققی بیان نمایم و مورخین که این محل را در

تالیفات

تالیفات خود شرح داده اند از این قرار اند

ربل اوزلی موریر فرازر فریر

ایت ویک کلدسمید

دروازه بحر خزر دروازه ایست که از انجا دارا [illegible]

[illegible] آربلا به بست بختار فرار نمود و اسکندر نیز دارا از همین

راه تعاقب نمود و دلیل صحت این مطلب آنست که اریان و [illegible] که اریان و غیره

arrian

پلینی در تالیفات خود و تاریخ اسکندر کورتیه که این

راه بیش از هشت میل طول نداشت ولی تا بفاصله ۸ میل

آب یافت نمی گردید ولی [illegible] کورتیه که اسکندر در هنگام

تعاقب دارا [illegible] از ری [illegible] محل [illegible] دیگر

با قشون خود بدین سرعت حرکت نکرده باشد ولی دروازه بحر خزر را سیاحان و مورخین در جاهای مختلف ذکر

~~چهار [illegible]~~

اولا [illegible] که مرکز این کوه را [illegible] ارشاد الله

دو نیم کرده است دادن واقع [illegible] شده است [illegible]

شاهرود و دامغان و سبزوار و شاهکوه که از رخ شمال جبال البرز
واقعه‌اند اشتراً، و شاهرود محسوب می‌شود این راه
بطول ۱۵۰ ذرع و عرض ۱۸ پا از همان دو دیوار مرتفع
سنگی عبور می‌نماید و نابیر مرتبه که بودن تنگ این محل در طرفه
خزر می‌باشد است ولی بودن تنگ مشار الیه اشتباه کرده
چونکه این تنگه تخمیناً بقدر ۲۰۰ میل در سمت مشرق طهران
واقع شده است و این ادعا نظر به حرکت اسکندر جهت
عبور دروازه خزر را که تنگ [illegible] که در سمت شمال فیروز
کوه در راه مازندران واقع است [illegible]
تنگه سواچی نمی‌شود که و تنگ سرنزا که در میان ری [illegible] واقع
است دروازه بحر خزر دانسته‌اند و بواسطه تنگه کوه میران
اسم دروازه به این محل گذاشت ولی موریر می‌نویسد که هیچکدام
از این تنگه‌ها دروازه بحر خزر نیست بجهت آنکه فاصله این‌ها
از سمت شرقی طهران نود میل [illegible] و یقین است که اسکندر

Sowachi Serenza
سواچی تنگه سرنزا

با فرتنا

با فرتنا در عرض یک روز تقریباً طی فاصله نموده است
و مشار الیه دروازه را معتقد فرنسا ما بین خوار و ورامین ذکر
کرده است و آن محل همان است که در ذیل مذکور شد
سردره ـــــ این راه در سمت جنوب شرقی بواسطه
تنگ یا دروازه وارد رشته جبال البرز گشته و لیکن از اینجا
زیاد در سمت جنوب غربی وارد بیابان فارس می‌شود
و فاصله این راه ۵ میل [illegible] اگرچه مؤلف [illegible]
در هنگام سرازیری [illegible] تعیین مسافت را [illegible]
کرده باشد و بعد به وسط بیابان سابق الذکر رسیده باشد چونکه
فریر این فاصله را ۱/۵ ۲ میل نوشته و ایستویک
چهار میل و او دونوان ۱۲۴ میل و یقین است که مؤلف
این سه عدد را جمع کرده و عدد شش را که ثلث ۱۸
است اختیار نموده است (ابراهیم) و حوالی [illegible]
در ۵ جا [illegible] و در این محل [illegible]

پنجهار

تعیین مسافت را واریشر

نزدیک هم می‌شوند و در وسط بنای مخروبه ایست دارای برج
و باروی قدیمی و در گوشهٔ دست چپ این [illegible] بحر دیده
می‌شود آثار دو قلعه یا دو برج کهنه [illegible]
که [illegible] اتصال و یقیناً در زمان قدیم این بنا
با [illegible] مستحکم دیگر قابل دسترسی نبوده است به جهت اینکه
در آن زمان توپ و تفنگ مرسوم نبوده و اگر چند نفر
در این بنا توقف می‌نمودند دیگر هیچ قشون و لشکری نمی‌توانست
از این محل عبور نماید و این محل چون از طهران بیش از چهل
میل فاصله ندارد می‌توان گفت همان دروازهٔ خزر است
که مورخین یونانی در شرح احوالات اسکندر ذکر کرده‌اند
ملاحظات [illegible] این راه که به طول [illegible] از میان
کوه البرز می‌گذرد فاصله این بقعه [illegible] عبور [illegible]
[illegible] و [illegible] در [illegible] مفتوح است
نه طبیعی [illegible] بعضی مورخین دیگر می‌گویند که این محل

دروازه

دروازه [illegible] خزر معروف نگشته چونکه از این راه
[illegible] نمی‌توان به بحر خزر رفت ولی ممکن است که این محل
نیز [illegible] به سواحل بحر خزر [illegible] به واسطه عبور
و مرور این طایفه به این نام مشهور گشته باشد (خزر و
کاسپین اسم دو طایفه بوده است که در سواحل بحر مازندران
سکنا داشته‌اند و در جاهایی که از ممالک عربی
کاشان محسوب می‌شد اکنون طایفه به همین نام [illegible]
[illegible])

سر رالینسن که از تمام اهالی اروپا بهتر از وضع ایران اطلاع
داشته می‌نویسد که دروازه خزر راه سردره نیست
بلکه مکانی است موسوم به تنگ سیوک و به فاصله [illegible] میل
در سمت شمال [illegible] واقع شده است و در ۱۸۳۵
که [illegible] این محل را [illegible]
از [illegible] به این اسم موسوم [illegible] ساخته است و گویا

زنوفیترس ۲

ادعای ~~الفنستون~~ بی ثبات است چونکه این محل از دیگر
تمام دره‌های دیگر است بهتری (از راه خاور)
در دروازه حقیقی قرار ——— می توان بواسطه بیانات این
محررین و مورخین بیانات مورخین یونان و رم را ~~[illegible]~~
خطا دانسته و تنگه دروازه. قرار است که ایشان از ...
چونکه علاوه بر بیانات آن مورخین در صد سال قبل
که اهالی اروپا به سفارت در فرح آباد مازندران نزد
شاه عباس بزرگ داشتند افغان نوشته اند از این محل عبور
نموده و هر کدام ~~[illegible]~~ و حتی نیز ریگ ... مرقوم
داشته اند دن پیترو دولاواله که در سنه ۱۶۱۸ و سر شامی پربرت
و سر ربرت شرلی و سر دد مورکوتن که در ۱۶۲۷ از محله
باغ خاره گذشته ولی از عبور از این تنگه و ... دو
در فردر کوه بیست ماه ... نوشته اند بر نزدیک ...
با آنچه پلینی نوشته است ذکر کرده اند دن پیترو دولاواله در باب
این تنگه

سر ربرت شرلی ۲

سر دد مورکوتن

دن پیترو دولاواله ۲

این تنگه چنین ذکر نموده
پس از عبور از محله باغ خاره دو روز ... که عرضش و عمقش کم دیدیم
و در دو طرف این دره جبال مانند دیوار سر به کهکشان
فلک کشیده و در بعضی مواضع چنان راه کم وسعت بود که عبور
از آنجا خالی از اشکال نبود و در تحت این دره رود خانه
جریان داشت و سر ربرت در باب این دره این عبارت ۱۳
بیان نموده
قسمت عمده این راه از میان دره می گذرد که در بعضی موارد جبال دره
و در بعضی جاهای دیگر کمتر از اینها عرض دارد و در تحت در پستی
رودی زیاد در آن جاری است و در دو طرف تپه‌ها بارتفاع
دو میان ... تنگ و طول ... میل نه دیوار کشیده شده
و معلوم است که این راه طولانی است با مخرج ~~[illegible]~~
و مناسبات این شرح مطابق است با آنچه پلینی و سولینوس
ذکر کرده اند و هم چنین این مطلب ... اختلاف

ملکم

[illegible]

[illegible]

ندارد با اینکه کوزنکو قونسول سابق رشت در ۱۸۴۵ نوشته است
و [illegible] موضع این راه را بهترین طریق بیابان [illegible]
کردنه سیالک ([illegible]) [illegible] بطول ۲۵۰۰
ذرع با دیوارهای سنگ عمودی که از ۶۵۰ الی ۱۰۰۰ پا ارتفاع
می‌رسند دو سمت این راه. در بعضی مواضع به ۵۰ و در بعضی
مواضع تنها از ۵ یا ۶ [illegible] با وجود بیانات این مورخین
[illegible] دروازه خزر که اسکندر دارا را از آن عبور
نموده است و یقیناً [illegible] دروازه هکاتم فیلس
[illegible] چونکه [illegible] مورخ آلمانی [illegible] صفحه از
قول آریان و بعضی مورخین دیگر می‌نویسد که اسکندر [illegible]
روز اول از ری با [illegible] (۳۸۴ استادیا
یا ۴۲ میل) و در روز دوم از دروازه خزر رد شده خوار را
(خوار) که گذشته [illegible] نزول نمود (۲۹۷ استادیا
یا ۳۴ میل) و در روز سوم به [illegible] (۱۴۳ استادیا

یا ۱۸ میل

هماترودره

آل ثانی

یا ۱۸ میل) و در روز چهارم بالاتر [illegible]
(۵۰۳ استادیا یا ۳۴ میل) [illegible] و در روز پنجم در
قرات نزدیک [illegible] (دامغان) توقف نمود (۴۱۷
استادیا یا ۴۵ میل) و در روز ششم [illegible] دارا را
ملاقات نمود (۴۰۰ استادیا یا ۴۶ میل) و از این
روی معلوم می‌شود که دروازه هکاتم فیلس [illegible]
و بعضی دیگر در این باب اشتباه کرده‌اند
دماوند ——— پس از عبور از تنگه و در دروازه
اول چیزی که [illegible] تله مخروطی کوه دماوند
و این تله که همیشه از برف [illegible] پوشیده است [illegible]
[illegible] دیگر که از دور [illegible] لاجوردی و کبود
نمایان [illegible] و از آن روز الی [illegible] دیگر
همه روزه این کوه را از دور [illegible] (در [illegible])

لاجوردی

و این کوه مانند جبل فوجیامای ژاپن در ایران واقع شده است
و اینجا و جبل اینه از دور نمایان و شناخته و یک کوه دیگر این اوصاف
واقع شده. اندول ~~المانیه~~ جبل فوجی که صنایع اهالی ژاپنی
بسیار بجا نمایند دارد و این بهترین دلیل است که ایرانیان مانند ژاپنی‌ها
از جهت علوم و صنایع ترقی ندارند والا ممکن بود که این کوه
نیز فواید بسیار به اهالی ایران برساند

(ژاپنی جزیره‌ای است در چین)

که ایرانیان مانند [illegible] ژاپنی‌ها

عقیده اهالی اسلام و اعراب درباره کوه دماوند (~~دیو~~
دیو بند) است که می‌گویند کشتی نوح در این کوه به خشکی
نشست و در این محل جمشید در زمان ملوکی توقف نموده و در این
محل فریدون بر ضحاک غالب آمده و او را در چاه ~~[illegible]~~
زندان کرده (الحال می‌نامند که هنوز زنده است) و [illegible] گوگرد
که از این کوه متصاعد می‌گردد می‌گویند دود نفس با [illegible] است
که ضحاک با ابدان غضب کرده است و همچنین در این
کوه نیز دیوی هست که هر غروب روز او را پاره می‌نماید

متصاعد

بر [illegible]

بریگیرند. شده است و نیز می‌گویند که در این کوه جواهر زیاد
یافت می‌شود ولی خداوند از دهان ضحاک برای محافظت
آنها اژدهایی آفریده. و تا [illegible] [illegible] انکار دیگر
نخواهم کرد

کیف

ایوان کیف ——— [illegible] را از دست [illegible] و لم پزشکی
وارد کرده. و چهار فرسخ از ایوان کیف تا [illegible] هالیه
این منزل چنان می‌نماید که محل خوشی معبدات ولی
بعضی می‌گویند که ایوان کی معبد است نه ایوان
کیف و ~~[illegible] این محل [illegible]~~ دلداب
این محل را با معبدات و در هر صورت الحال سقف‌ها
آنها به جا می‌باشند و ذوالفقار سلطان که در این محل
از شرایط آسیاب برده است بسیار زمانی عقل معبد است
کائنی ایوان کیف و که گرد رود خانه‌ها را [illegible]
از کوه نزول نمود و اکثر [illegible] می‌گردد [illegible]

ادرکب

مانی

که وارد کنند نیز از آن نفت و کالاهای چیزهای دیگر دارا نبودم

ولی یکی از اشیائی که از طهران بسمت جنوب فرستاده

میشود پالان اسب تمام انبار اطراف در این جا و قلاع

مخروبه آن دشت را نشان میدهد و تقریباً بفاصله ۵ میل

گنبد طلای حضرت عبدالعظیم از دور نمایان [illegible]

و سابقاً کاروانهای متعدد از این محل حرکت میکردند

ولی اکنون هم کاروانها دم بدم از سمت شمال این قریه

عبور میکنند و بطرف مشهد روان میگردند و شهر طهران از دور

مانند باغ بزرگی که عمارت داشته باشد بنظر میرسد و بفاصله

۷ میل از شهر رشته جبال البرز مانند دیوار طهران را

احاطه نموده است

طهران —— پس از آنکه شخص دورنمای ایران را از دور

مشاهده [illegible] خیال رفتن شمال میشود ولی اگر کسی آن شهر را

ندیده باشد از دورنمای آن هرگز گمان نخواهد نمود که این

۲۰۰۰۰۰

۲۰۰۰۰۰ نفر جمعیت داشته باشد چونکه هیچیک از دور نشانه

[illegible] [illegible] سمت مشعرات. بسبب هیچ یک اینها نمایان نیست

دیگر دولت و سفرا نیز دارای عمارات جدید و ساختمان

مسجدها هم از دور مانند دو دکل بزرگ که کاشی کاری شده

باشند یا مانند ستون عظیم بنظر میرسد در خارج شهر کوره‌های

آجرپزی و امثالها زیاد ساخته اند و شهر اعظم این کوره‌ها را

بسالی ۱۲۰۰۰ تومان اجاره کرده است و [illegible] از این مقدار

زیاد تر عاید شهر میشود در ۱۸۸۸ در قسمتهای

ویران کرده‌ها خشت میگردید (۱) سفید [illegible] ابلق و سفید را

بحساب هزاری قران و نیم الی چهار قران [illegible] داده

قرمز را ابلق از بیست و پنج هزار الی سی تومان میفروختند ولی حالیه

ابر قرمز ترقی نموده است و قیمت آنها از اینقرار است

سفید ۴۵ الی ۵۲ قران ابلق ۴۰ الی ۴۸ قران

قرمز ۲۰ الی ۳۵ و [illegible] خانه‌ها [illegible]

۲۲۵-۲۹۹
۵۴

می‌باشد در سالهای اول ملی تعداد ۲۴۰ ... عرابه دود ... کرده و در دو روز ...
خندق عمیقی حفر کرده اند و پهنای خندق دو میل را. (از ...)
به سفارت انگلیس که در سمت شمال شهر واقع اتفاق افتاد ...
داخل شهر

طریق ... مشهد و طهران

طهران این شهر از سمت ... در ۳۵ درجه و ... ۳۷ ... طول
و ارتفاع آن از سطح دریا ... گز است
گفته‌اند که زلزله شهر ری در سنه ۸۷۶ ... را ... است
از این ... ایات
اول از طهران ... رفته و از این ... جنوب ... و ...
... نمایند تا ... در ... از ...
که ... و از ... طرف جنوب از خانه ...
دارد ... و از ... به ...
... و از ... در ... جنوب شرقی ... طی ... در ...

فصل یازدهم

طهران

طهران که حالیه پایتخت مملکت ایران است شهریست بسیار
نیکو و اغلب سیاحان در باب آن شرحی نوشته‌اند و از آن شهر
جدید تصور نموده‌اند ولیکن اگرچه فی الحقیقه این شهر شهریست جدید
ولیکن بسیار قدیم است و بنای آن را مورخین به زمان‌های
بسیار سلف راجع می‌نمایند
این شهر که از شهرهای قدیم ایران است شهر جدید محسوب می‌شود
به ملاحظه عمارات و بنای تازه آنچه که آقا محمد شاه و فتحعلی شاه
در این جا ساخته‌اند ولیکن اکنون ... در این بیست سال اخیر
وضع این شهر بسیار تغییر ... کرده است و قبل از آنکه شروع نمایم
به بیان شرح حالیه آن بهتر است که شرح مختصری از حالات
قدیمه آن بیان نمایم تا آنکه خوانندگان را اطلاعی کامل ...

وضع قدیم طهران — از قرار معلوم در زمان قدیم طهران شهر معروفی
نبوده چونکه در هیچ کتاب اسمش ذکر نگردیده. ولی بعضی جغرافیا دانان
حدس میزنند که طهران در قدیم موسوم به تازرا بوده بجهت اینکه
در جدول تئودوزیان مکانی بهمین اسم در نزدیکی ری مشاهده میشود
اما بعضی دیگر میگویند که این محلی که در این جدول ذکر شده شهری بوده [illegible]
و در [illegible] دارند اگر این قول صحیح باشد هیچ به مناسبت با هم ندارند
در استخری نامه و یاقوت نامه و مسعودی هم از این شهر اسمی برده
نشده. بلکه تمام شهر ری را بنام برده اند

[illegible]

بعضی مورخین براین عقیده اند که این شهر در زمان قدیم مسکنی محله‌ای
بوده موسوم به طهرانیه و این اشخاص در زیر زمین خانه‌ها به
حسب میل ترتیب داده و علی الاتصال با همسایه در جنگ
و جدال بوده اند و بعد اندک اندک بواسطه باغات و اشجار شهر
بزرگی که در زمان اینکه واقع شده به تفاوت [illegible] مشهور شده

[illegible]

ولی خواه منفعه‌اش بجهة دولت انگلیس مثبت است
و هم چنین بر عکس یعنی که مایه منفعت روسیه بجهة انگلیس منفعت
و بهر جهت سیستان برای هر دو دولت فایده مثبت و منفی
دارد ولی به عکس و بواسطه دولت روسیه میل دارد
که سیستان را ~~[illegible]~~ متصرف شود تا اینکه دولت
انگلیس محروم باشد و دولت انگلیس هم در مقابل بواسطه
سیستان رقیب خود را مانع کرده است و چنانچه
در فصول قبل ذکر شد بواسطه راه آهن ماوراء خزر
تجارت روسیه ترقی کرده است و بواسطه ادرار [illegible]
دیگر پارچه مال التجاره انگلیس که در دو [illegible]
خراسان مال التجاره روسی موجود است واگر [illegible]
درست [illegible] راه آهن ماوراء خزر
راه آهن کنند و بسیستان نزدیک آید الوقت تجارت
روسیه تنزل خواهد نمود چونکه از [illegible]

[illegible]

انگلیس با شمال نسبت را این محل شد، و تمکین ایران فرنگی
دهد بدین واسطه دولت روس خائف است از اینکه
مبادا دولت انگلیس این مملکت را متصرف شود

ملاحظات جنگی ——— چنانچه ذکر شد این هم فواید
تجارتی دارد چونکه هندوستان با خراسان نزدیک‌تر شود
ولی ملاحظات نظامی و جنگی این ملک نیز زیاد است
چونکه پس از اینکه انگلیس این ملک را متصرف گردید کوهها[illegible]
افغانستان را که محافظت آنرا متقن شده است نگاهداری
می‌نماید و هم جنوب روسیه را محافظت می‌نماید از اینکه اراضی
خود را وسعت دهد و در این جا کلام را ختم می‌نمایم و دیگر
عرض کنم که از این محل می‌تواند قشون هند داخل ایران شود
چونکه من گمان ندارم که دیگر زمانی اتفاق بیفتد که قشون
هندو سربازان انگلیس به جنگ داخل ایران خواهند اگر شخص
در روی نقشه نگاه کند تمام این مطالب را بطور خوبی خواهد فهمید

سهولت گذشتن راه اهواز ——— پس از بیانات مذکوره
در مطلب دیگر را نیز باید بیان نمود از آن سهولت
گذشتن از این خاک است. که بعد از این مملکت حاصل
~~شود~~

اقصر

اگر در نقشه ملاحظه نمائید خواهید دید که اقصر طریق بجهت
رسیدن باصفهان راهی است که از دره بهمنی دقیقه [illegible]
مرکز رود [illegible] ناحیه این راه یعنی از اهواز الی جفت ای

جفت

رودبار که تقریبا ۱۵۰ میل راه است موسوم است
به گرمسیر و طول تمام اراضی بختیاری کدام مانند گرمسیر

بگرمسیر

در معرض مخاطرات گرفته شده است. و در زمان
قدیم این محل مکان بسیار مزروع و دارای شهرهای بزرگ
ولی بعد به تدریج بواسطه دزدان و قتل و غارت قشون
[illegible] بیابان افتاده است و اگر بگوئیم که از سمت
هندوستان با [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

این مملکت را به دقت ملاحظه نموده است از دفع

آن چنین می‌نویسد: ــــ

در هر گوشه از این دره علامات آبادی سابق مشهود است

و خاک این اراضی بسیار حاصلخیز و آب فراوان است

و فقط حاکم مقتدر و رعیت وطن‌پرست می‌خواهد تا اینکه این اراضی را

مبدل به باغهای ثمر و شهرهای پرجمعیت مبدل نماید و ممکن است

از سیستان [illegible] مجاور هم دیگر. و تشویق دولت و

رعایا موجود شود و در تحت حکومت سلاطین

تربیت شده. بدون شک گرمسیر نزدیکی به آبادی اول

عود خواهد نمود آنوقت این قطعه مانند در حاصلخیزی

رقیب اراضی دجله و بغداد خواهد بود و در زمان سلطنت

مستقله و صلح سیستان دوباره آباد و معمور خواهد گردید

و عن قریب تربیت و صنایع و علوم مغرب زمین

در سیستان منتشر خواهد شد و تپه‌های ساکت خالیه سیستان

ثمر [2]

رقیب [2]

در زمانی

در زمانی زندگانی خواهد شد که هر نقطه صدای صوت راه‌آهن

به گوش انسان برسد

دول از اطراف دیگر تپه‌های ساکت خالیه سیستان به وجه

در مملکت خود راه آهن نخواهند دید به جهة اینکه راه آهن

سیستان باید از افغانستان عبور نماید و ایرانیان [illegible]

نگذارند که در مملکتشان یک ذرع راه آهن کشیده شود

و اگر حکام انگلیس به همین عقیده باقی بمانند هیچوقت

در سیستان راه آهن کشیده نخواهد شد

خط نوشکی و سیستان ــــ و لیکن به جهة کشیدن راه‌آهن

سیستان راه دیگری موجود است که به جهة اتصالات

از راه مذکور قریبتر است در ضمن به جهة کشیدن

راه آهن دیگر راه از اراضی افغان عبور نخواهد نمود

و باید دانست که خط راه آهن دولت انگلیس تا است

شمال [illegible] خواهد ایران رسیده است

زمان...

دیگر اینکه ما سوراخ نماید میتوانند از آنجا بطرف هندوستان
[illegible] اکنون راه آهن در چامن که ۱۲ میل از قندهار
فاصله دارد ممتد گشته است و اگر فقط از آن نقطه یا نقطه
دیگری بهندوستان بگذرند از بلوچستان عبور خواهم نمود [illegible]
به انگلیس از [illegible] بلوچستان [illegible] اقبال میرسد که [illegible]
[illegible] که از آن اراضی [illegible] باید احتمال عدم
آنهم موجودات و نقطه ابتدا [illegible] است که از آنجا
تا راه آهن [illegible] در چامان [illegible]
کمتر از صد میل است و تا کتا کمتر از نود میل و تا [illegible]
کمتر از ۹۰ [illegible]
و در اراضی. واقعه فی ما بین [illegible] و بلوچستان [illegible] موانعات
طبیعی موجود نیست و در صورتیکه بدقت ملاحظه نمائیم [illegible]
این راه و سوراخ کردن کوه [illegible] تر از [illegible] زیرا انگلیس
کار کرده است [illegible]

دفع اینه

دفع اینه، افغانستان ——— ممکن است که بواسطه سعی
[illegible] انگلیس [illegible] افغان و بلوچ بر طرف کرده و راه آهن را
از [illegible] میگذرد عبور دهند و آن اینست که دولت انگلیس
[illegible] افغان را قبول نماید و دولت افغان هم دولت
انگلیس را دوست و حامی خود بدانند و در اینصورت
دولت انگلیس میتواند در تمام افغانستان راه آهن
بکشد و اول خطی که در آن ملک بکشد، خواهد شد خطی است
که به سرحد ایران میآید ولی چون اکنون دولت
افغانستان گمان میکند که دولت انگلیس میل دارد [illegible]
اورا متصرف شود؟ [illegible] دولت روسیه بطور تملق
را. میرود و بار دیگر ادعا را [illegible] نماید و این دو دولت را
در آسیا سرگردان کرده است [illegible] روسیه
و آلمان که در اروپا سرگردانند و اکنون دولت انگلیس
بلا ملاحظه [illegible] باید [illegible] [illegible]

۲
آلمان

پرت سعید

خیال کنید بمبئی و پرت سعید را محافظت میکند یعنی قریب راه آهن این دو دولت باهم متصل میشد ولیکن چون افغانستان مانع از کشیدن راه آهن است در این اثنا راه آهن در آن ملک کشیده نخواهد شد مگر اینکه ان دو دولت فتح غزنین را نماید و دولت انگلیس هم اکنون به ملاحظات مجبور است که مطابق به میل افغانستان حرکت نماید نه برخلاف میل او

فایده ثالث — درصورتیکه فرض کنیم جنوب نیل مذکوره راه آهن کشیده شد انوقت لازم است که بیان نمائیم فواید نظامی آنرا و نظر به ملاحظات نظامی بعضی میگویند که میتوان از سمت شمال و جنوب راه آهن کشید و فایده هر دو یکی است و بعضی دیگر میگویند که این راه از هر طرف بکشند یا از خود بلوچستان بکشند ان زمین خودشان محافظت است ولی نه

به جهت راه

من در راه دار[illegible]

حالیه که در ماه چهارم به انجا رفته اند بیابان مرغابه که این محل مکانی است بسیار نیکو و از حیث اشجار سبزه و انهار بر شهر ری رجحان دارد و همچنین اب و هوایش از توصیف گذشته است دن روی دو کلاویخو سفیر اسپانیول که در سنه ۱۴۰۴ از نزد تیمور امده بعد چند روز در این شهر توقف نمود و این عبارت را بیابان مرغابه

هرات شهریست بزرگ و با شکوه ولی بدون دیوار و برج و بارو دارای تمام انواع اشیاء و دکانهای خوب اما بجهت هوایش همه ساکنینش گرفتار نوبه و تب

شاه طهماسب که سلطان دوم سلسله صفویه است چندان میل نبود که این شهر را پای تخت نماید ولی شاه عباس بزرگ در هنگام توقفش در این شهر بزرگ شد و در زمان نادرشاه نذر نمود که اگر از این مرض خلاص گردد مادام العمر بدین شهر قدم نگذارد اما دعوت [illegible] را باشخاص دیگر محول نمود

وضع طهران در زمان شاه عباس — طهران را در زمان
شاه عباس بسیاری از مسافرین ملاقات نموده و احوالش را
مسطور نموده‌اند و از شرح پیترو دلاواله و سر توماس هربرت
که در سنه ۱۶۱۸ و سنه ۱۶۲۷ به این شهر آمده بوده‌اند این عبارت
نتیجه می‌شود
طهران شهریست بزرگ ~~...~~ دارای کاشانهٔ وسیع تر دارای ساکنین کم
و خانه‌هایش معدود دارای باغات بزرگ و میوه‌جات وافر
حکومتش با خان که به اهالیش برای جوی و منزوی از چنار
چناران سمت بزرگ که ساقش در بغل دو شخص نمی‌گنجد ازو هستی
حاصل خیز هوایش نیکو و نیز از اینها هر قابل ملاحظه دارد
مرحوم مسیو کرزن که از سیاحان انگلیسی است شرحی در باب طهران
می‌نویسد که از این شرح عجیب چنان معلوم می‌شود که زنان طهرانی
فدوی اول از نقیه کرده بودند و آنچه او نوشته است اینست که در
می‌شود

طهران واقع

طهران واقع شده است در دشت مسطح و خانه‌هایش تمام از خشت و گل
ساخته شده احاطه‌اش تقریباً به ۴۰۰۰ متر می‌رسد و تقریباً نصف اراضی آنکه
خانها را در محله‌اش اشغال و باغ‌ها را در آنست و بازارهایش دو نوع
میباشد بعضی‌ها مسقف و بعضی دیگر بی‌سقف دارای ~~...~~
قنوات آب و انهار بی‌شمار هر دو آن سوق زیادی فنی
خوش‌گل و مهمان‌نواز ولی بواسطه مردان حسود جنبی در خانه بسر الان رفته
لیکن بعد از این مراقبت هیچکس خیال خود را انجام خواهند داد
وضع طهران در اوایل سلطنت صفویه — سلاطین صفویه که
بعد از شاه عباس به تخت سلطنت جلوس نمودند به این شهر علاقه داشت
میرفتند و شاه سلیمان در این شهر عمارتی بنا نمود و شاه سلطان
حسین در همین شهر سفیر عثمانی را ملاقات حضور کرد
کارون این شهر را هم مثل شهرهای بسیار کوچک ایران محسوب نمودند
و بعد از مدتی هم بواسطه افغانها آنرا غارت نمودند
هانوای که در سنه ۱۷۴۴ این شهر را دیده است می‌نویسد

که طهران شهرت دارای برج و باروی ولی تمام مخروبه و خانها
با اغذیه وافر و نان بسیار خوب

نادرشاه - پس از مراجعت از هند و ملایر شهر نجف چندی توقف
نمود و تمام علما را دعوت نمود برای تغییر دین جدید و برقرار
نمودن عقیده مذهب جعفری و در همین شهر بود که رضاقلی میرزا فرزند
ارشد خود را بواسطه حرف مغرضین مکحول البصر کرده است و در همین
محل بود که اشخاص بیچاره را به قتل رسانید

کریم خان زند رفع شهر را توجه داده و عمارات و مسطحات بنا
نمود

علیمراد خان ~~[illegible]~~ در زمانیکه جنگ ~~قاجاریه~~ به جهت
گرفتن قاجاریه به مازندران میرفت مدتی در اینجا توقف
داشت و از همان زمان الی حال بتدریج این شهر از هر جهات
رو به ترقی نهاده است

پای تخت نمودن آقا محمد شاه طهران را — مقر و مسکن خوانین

قاجار در استرآباد مربوط ولی پس از اینکه آقا محمد شاه به تخت
سلطنت جلوس بملاحظه دوری این ولایت به سایر شهرهای تخت را
تغییر داده و مازندران را مقر سلطنت قرار داد چونکه آنوقت هنوز تمام
شهرهای ایران را کاملاً در تصرف خویش در نیاورده بود و در هر گوشه
دشمن داشت ولیکن پس از کوشش‌های زیاد چندین ساله تمام قاجار را
دار البوار روانه نموده و خود مستقلاً بر تخت سلطنت جلوس نمود
و از طرف دیگر هم افغانها دست گیر بود. ~~[illegible]~~
دوست از جنگ کناره بودند پس آقا محمد شاه بملاحظه اینکه
~~نزدیک [illegible]~~ پای تختش نزدیک به محل و مکان طایفه ایل
باشد و از جهت دیگر از زمین روی پای تخت را از مازندران تغییر
داد. و طهران را که دارالخلافه‌های ایران بوده اختیار کرده
و بعد همین محل را پای تخت سلطنت قاجاریه قرار داده و معلوم است
که همیشه خواهند شهری پای تخت چه سلطان تشکیل امراء و همچنین
با وضع قدیم مختلف خواهد گردید

وسعت طهران در زمان ما چه قدر است. —— اگر چه آقا محمد شاه طهران را

پای تخت خود نمود ولی در مدت قلیل او فرصت نداشت و به

این کار معلوم نیست که به چه اندازه بوده است. [illegible]

و اولیویه که در ۱۷۹۸ در سال فوت آقا محمد شاه در آنجا بوده است

می‌نویسد که طهران شهریست بسیار کوچک ~~[illegible]~~

صاحب ۱۵۰۰۰ جمعیت که ۳۰۰۰ نفر از آنها قشون و افراد سلطنت اند

دایره‌ایست با محیط باندازه دو میل بسیار بد وضع و کثیف

ولی در عهد فتحعلی شاه از حیث وسعت و جمعیت ترقی نموده چونکه

او سلطان تجمل پرست عیاش لیکن مع ذالک [illegible] شاه

که بعد ذکر می‌شود در تزیین شهر سعی بسیار کرده و ژنرال گاردان

که در سنه ۱۸۰۷ در آنجا بوده جمعیت آنجا را در زمستان

۵۰۰۰۰ نفر نوشته است اما در مدت تابستان این جمعیت

نصف بلکه ثلث می‌شده چونکه شاه و جمیع اکابر دائما بواسطه

حدت هوا در ییلاقات و کوهها جا میگرفته‌اند. میشده

و موریر اوسلی

و موریر اوسلی که از سیاحان انگلیسی اند و چند سال بعد به آنجا

رفته بوده اند جمعیت آنجا را از چهل الی شصت هزار تخمین

زده اند و بعدها ~~[illegible]~~ بعضی تا ۱۲۰۰۰ نفر [illegible]

گفته اند

وضع این شهر در اوایل این زمان از قراریست که اکثر [illegible] که بعض

مورخین و سیاحان بطور تحقیق بیان نموده اند

این شهر واقع شده است در دشت پستی و اراضی اطرافش تماماً

خشک و بی‌حاصل می‌باشند و ~~[illegible]~~ احاطه شده است بواسطه

برجی کثیر الاضلاع شکل ارتفاع ۲۰ پا و به محیط [illegible] الی شش

میل و در خارج دارای خندقی است ~~[illegible]~~ وسیع که عرض آن را

۴۰ و عمقش را ۲۰ الی ۳۰ پا گفته اند لیکن دیوار [illegible]

اطراف خراب دیوار و خندق حالیه خراب و ویران شده است

خلاصه این شهر قلعه ایست دارای شش دروازه که با کاشی‌ها [illegible]

تزیین کرده اند و کوچه‌های آن تماماً تنگ و پر از کثافت [illegible]

یا دیوانخانه — که در سمت شمال

بناهای عمده این شهر ارگ سلطنتی است ~~[illegible]~~ واقع شده است

و در همین امتداد در خارج شهر فتحعلی شاه در روی تپه بلندی

باغ و عمارتی ساخته و به قصر قاجار موسوم کرده است

~~[illegible]~~ این چنین بود اوضاع طهران در زمانیکه ملکم در آنجا بوده

و اوسلی اثر مشهور خود [illegible] را نگارش نموده اند

سفارت قدیم انگلیس در طهران —— چنین بود اوضاع طهران

تا سنه ۱۸۷۰ ولی همه جهانگردان و دیگر سیاحان ~~[illegible]~~ از بناهای

عمده آن شهر شمرده اند سفارت انگلیس و روس را

سفارت انگلیس واقع شده است در سمت جنوب طهران در قطعه

زمینی که متعلق ~~[illegible]~~ واگذار شده به محمد خان زنبورکچی باشی در این محل

سر گور اوسلی ایلچی انگلیس عمارتی طرح انداخته بنا نموده محل سفارت

قرار داد و سفارت روس هم در سمت دیگر شهر واقع شده بود

ولی بعد از کشته شدن گریبایدوف در سنه ۱۸۲۹ این محل مخروبه

تغییر داده در نزدیک ارگ واقع شد و شهر طهران تا سنه ۱۸۶۷ همین

کو کنیف ول

کو کنیف ول می‌نویسد

وضع شهر طهران —— پس از اینکه ناصرالدین شاه به تخت

سلطنت جلوس نمود طهران تا مدت بیست سال همان وضع قدیم

باقی بود ولی دیوان از سنه به واسطه [illegible] مایل بودن شهر بیشتر

قلعه برج و باروی آنرا خراب نموده و بر وسعت شهر افزوده

دیوارهای آن هم در بعضی جهات قطعات هنوز در سمت جنوب از برج

و خندق قدیمه شهر هنوز باقی و بجای مانده اند

بعد از آنکه تمام برج و باروی قدیمه را به کلی منهدم نمودند در دور

شهر جدید طرح خندق ~~[illegible]~~ مانند آنکه [illegible] در قلعه [illegible]

ساخته بعد ریختند و مشغول حفر آن گردیدند ولی این خندق اکنون

به جهت دفاع فایده ندارد چونکه تمام جاهای او خراب و [illegible]

و حقیقتاً خیلی دولت ایران هم این خندق را برای مدافعه درست

نه بوده بلکه فقط برای زینت ~~[illegible]~~ تا [illegible]

شکل این خندق کثیرالاضلاع است مثل شکل [illegible]

یازده میل محیط و دوازده دروازه در دور این خندق هم شکل
خندق قدیم برج و بارو ~~دست نخورده~~ ساخته اند و از آثار
معلوم پولیکه در سال مجاعه دولت انگلیس برای فقرای
ایران فرستاده، بعد صرف حفر خندق و تعمیر جان پناه نموده
و بعد از اتمام خندق مشغول به آبادی داخل شهر شده

داخل شهر —— پس از اینکه شخص نزدیک طهران میرسد
~~اول چیزی که ملاحظه مینماید دروازه ها که با کاشی معرق زینت شده~~
اول چیزی که ملاحظه مینماید دروازه است دارای دروازه ها بشکل
طاق های ساخته و دارای پنج چهار مناره باشند

در قسمت بالای طاق این دروازه ها اکثرا نقش رستم و دیو
کشیده شده. و تمام آنها با کاشی های جدید کاشی کاری کرده اند و در اطراف
بعض دروازه ها صورت قراولان ایرانی نیز کشیده شده و پهلوی
دروازه ها منزلهائی برای سربازان ترتیب داده اند
بعد از اینکه شخص از دروازه داخل شهر گردید باید تا یک مقداری در میان

خرابه ها رود چونکه هنوز تمام شهر آباد نشده است و همینکه شخص از
خرابه ها بیرون آمد آبادی را بهبود دارد می بیند در کوچه ها و محله های شهر
~~خیابانها~~ خیابانها تمام این شهر منتهی شده اند از اشجار دو طرف
خیابان سایه رو را بدون درخت دارا شده و در دو طرف خیابانها
دکاکین با انواع مختلف درست شده اند بعضی بطرز اروپ و بعضی
بوضع قدیم ایران و در بالای بعضی دکانها در کوچکی جهت
محافظت از تابش آفتاب آویخته اند و در میان این خیابانها بعضی
تشنه دیده میشود که در پهلوی نوشته اند کارخانه چراغ گاز و در
چند خیابانها از قبیل لاله زار و خیابانهای ناصریه و خیابانهای الماسیه
و نصف خیابانها با چراغ گاز چراغ گاز روشن میشود ولی
در سال ۱۳۰۸ کارخانه چراغ گاز را موقوف نموده و از حال
آنها چراغ نفت گذاشته اند (با وجود این هنوز همان چراغ گاز دار
شده است) و در این خیابانها بعضی مخصوصا خیابانهای
چراغ گاز خط تراموای کشیده شده و هیچ ... جهت

عبور و مرور در کمال سختی خلاصه وقتیکه شخص ملاحظه نماید می بیند
که بلمه دیواره و شتر و قاطر و اسب و الاغ و گاری و کالسکه
و درشکه و تراموای به یک مرتبه مخلوط شده و راه را مسدود
می نمایند دوم چیزی هرگاه شخص ملاحظه علیحده عابرین را نماید می بیند
که کلاه نمد و عمامه به سر و ترکمه فرنگی و عثمانی و یهودی مخلوط
هم ~~[illegible]~~ شده و در نمای قشنگی داده
طهران چنان می نماید که بعد از مدتی دیگر مثل شهرهای
اروپا شده الحمدلله حالا هم الحمدلله نسبت به بعضی شهرهای
آسیا اروپا محسوب می شود
عمارات جدیده طهران مثل عمارات اروپا است خصوصا
آنهائیکه در سمت شمال ساخته شده و چون ملاحظه کنیم نسبت بناهای
جدیدی که ساخته شده نسبت بناهای تازه به شهرها نسبت
پاریس است به شهر طهران
علی الخصوص شهر طهران بدو جزء قسمت شده قسمت اول قطعه است

تازه که

که تازه گرد شهر قدیم افزوده شده و این قطعه دارای
میدانها و عمارات نیکو و خیابانهای عمده وقسمت خیابانها
شهر قدیم است که بازارها و کاروانسراها در آنجا بنا شده اند
و حقیقتا در این مدت کم طهران وسعت بسیار ترقی محسوسه کرده است
میدان توپخانه — در سمت شمال و در بیرون شهر قدیم میدانی است
~~بسیار بزرگ موسوم به میدان توپخانه~~ شکل مستطیل بطول ~~[illegible]~~
~~و~~ دارای ۲۷۰ ذرع طول و ۱۲۰ ذرع عرض ~~و در اطراف~~
~~این میدان اطاقهائی~~ و در سمت شمالی و جنوبی و غربی این میدان
اطاقها به جهت گذاشتن توپ درست شده و در بالای آنها
به جهت توپچیان منزل ساخته اند
در سمت غربی اسباب ژیمناستیک به جهت مشق توپچیان
ترتیب داده اند و قدری قلیل چند عدد توپ ۲۴ پوند قدیم را
که حال بیک پول ارزش ندارد با چرخهای قدیم کهنه [illegible]
یکی در سمت شرقی عمارتی است که عالیه تعلق به [illegible]

دارد و حقیقتاً ~~عمارت~~ سردر و بالاخانهٔ بسیار با شکوهی درست کرده

و مقرنس کاری نموده‌اند

در وسط این میدان حوض است مستطیل شکل و در اطراف این حوض

باغچها ترتیب داده و اطراف دور آنها را با لوله‌های تفنگ قدیم ایرانی

نرده زده‌اند دور چهار گوشهٔ این باغچها چهار سکوی مدور ساخته

و در روی آنها چهار توپ ۴۶ پوندهٔ کریمخانی داده‌اند گذاشته‌اند

~~در وسط باغچها در چهار طرف مجسمهٔ این ... آنها~~

در روی سکوها قرار داده ~~اند و در سمت شرق و غرب~~

و دور سکوها و اطراف بالاخانها نیز با لوله‌های تفنگ

مشبک کرده‌اند

چیز دیگری که بر شکوه این میدان افزوده است دروازه‌هائی

که از سمت آن گشوده مرتفع دارای دروازه‌ها که در وسط کاشیکاری

و صورت جنگ رستم و دیو از دور بسیار با شکوه‌اند ولی متأسفانه

بسیار بد کاشیکاری کرده و از شکوه آن کاسته‌اند

درچهار جهت

در چهار جهت این میدان شش دروازه یافت می‌شود دو در سمت شمال

دو در سمت جنوب یکی در شرق و دیگری در غرب

دروازه‌های جنوبی آنکه در سمت مغرب واقع شده است موسوم است

به دروازهٔ دولت و این دروازه باشکوه‌تر از سایرین است و از

همین دروازه داخل خیابان الماسیه شده که جزو ارک دولتی است مرتفع

و آنکه در سمت جنوب شرقی است موسوم است به دروازهٔ ناصریه

چونکه از آنجا وارد خیابان ناصریه که در پشت شمس‌العماره است

داخل شده و به بازار می‌روند

دروازه‌های شمالی آنکه مقابل دروازهٔ دولت است در منتهای خیابان

علاءالدوله که بخیابان ... مشهور است منتهی می‌شود و آنکه

مقابل خیابان ناصریه است به خیابان لاله‌زار

دروازهٔ شرقی به سمت خیابان چراغ گاز و غربی به خیابان

امیریه منتهی می‌شود

در سمت شرقی خیابان این دروازه‌ها خیابان چراغ گاز ...

محل جهت سربازان کار ترتیب داده و دور ازانجا چند بزرگ

دکان ... در شهر باشد در بالای دروازه دولت ... نقاره

بر پا کنند و در زمان عجب شاه ازان بر خواهد داشت

میدان مشق

میدان مشق —— از جمله میدانهای طهران یکی میدان

مشق است و آن میدانی است بطول ربع میل و واقع شده است

در سمت ... واقع شده است در سمت غربی میدان

توپخانه واقع شده است و علاوه بر این دو که در خیابان

امریه باز می‌شود دارای دو ادارهٔ دیگر نیز باشد یکی در سمت شرقی

و دیگری در سمت مغرب و در شرق این میدان در خیابان علاءالدوله

و در غربی مقابل دیوار ... باز شود و در این میدان بیشتر

... جمع قشون حاضر طهران از توپخانه و سوار و پیاده مشق می‌نمایند و شرح

قشون ایران را انشاءالله در موقع خود ذکر خواهیم نمود

میدان شاه —— میدان شاه یا میدان ارگ میدانی است

واقع در جلو ... تقریباً ... و واقع شده است در جلو

دیوانخانه و باغات

دیوانخانه و باغات سلطنتی و در وسط این میدان حوض است بزرگ

و در سمت جنوب این حوض سکوئی ساخته و در روی آن توپ ...

توپ مرواریه را قرار داده‌اند و مورخین در باب این توپ

شرحهای مختلف بیان می‌نمایند چنانکه بعضی می‌گویند که این توپ را

نادرشاه در جنگ دهلی گرفته و به ایران آورده است و برخی

می‌گویند که نادر این توپ را گرفته ... مرواریه ... داده

این توپ مرواریه نزد مردم ساخته و اکنون اهالی ایران این

توپ را مقدس می‌شمارند و زنان به جهت برآورده شدن حاجات

خود از زیر آن عبور می‌نمایند و اگر مقصری هم در زیر آن پناه

ببرد کسی را تا اینکه از زیر توپ خارج نشده است حق ندارد

... را این توپ ... در دو طرف این میدان توپخانه

با دو لوله ... درست کرده و چند توپ در آنجا ... جهت

... قرار داده‌اند

را بزرگ ... که این ... است که ... در میدان ...

اصفهان شاه به مشهد ولی اگر چه مجموعاً این قول او را قبول تمام نمیکنی
گمان ندارم که این توپ را که کار دنی در میدان اصفهان دیده بعید
به این بزرگی باشد و در بعضی جاهای دیگر خوانده ام که این توپ را
کریم خان به شیراز حمل نموده و بعد از او در شاه چراغ گذاشت
و گویا به همین جهت است که ایرانیان آنرا مقدس شمرده و سلاطین قاجار
به جهت تهیه طهران الشی برده اند

جهانگیر خان ذیر صنایع می‌نوشت که آنچه به تحقیق از مورخین درباب
این توپ خوانده ام است که در سنه ۱۵۲۲ در قلعه ارمز
از پرتغالیها گرفته شد ولی این حرف راست نیست چونکه میگفت
که قلعه ارمز بندر نیست از جزیره مسقط و این جزیره
در خلیج فارس واقع شده است و ~~معلوم است که مسقط~~
و هر کس میداند که مسقط جزیره نیست ~~بلکه شهریست از عمان~~
بلکه شهریست در اسپانیول و تکلم هم بدین اسم در آنجا وجود
ندارد و خلاصه از این گونه حرفها درباب این توپ بسیار میزنند

ولی سم و ...

ولی سقم و صحت هیچیک معلوم نمیباشد

نقاره خانه — در سمت جنوب این میدان دروازه ایست بزرگ
و در بالای آن محله عمله نقاره خانه هستند هر روز در وقت
طلوع و غروب شمس نقاره میزنند و بعضیها میگویند که در دویست
سال قبل در همه جا در وقت غروب و نصف شب به جهت
اینکه تحفظی خبر دار نمایند نقاره مینواختند و از آن زمان الی
حال این قاعده است و در شهرهای ایران این قاعده جاریست
ولی آنچه مورخین میگویند نواختن نقاره در وقت طلوع
و غروب شمس از آن زمانی معمول شده است که مردمان آفتاب
پرست بودند و در وقت طلوع و غروب این کوکب
محض احترام دهل و نقاره مینواختند ولی من بطور تحقیق نمیتوانم
صحیح بگویم که حال ایرانیها بچه خیال نقاره مینوازند
با وجود هم چنین نمیتوان گفت که این مطلب راست میباشد
به جهت اینکه شاید دلیل دیگری داشته باشند و اکنون

فراموش نشده باشد در هر که یکی از سیاحان فرانسه است در ۱۶۶۴
به ایران رفته بعد از دهلی کاغذی نوشته در این باب نوشته
که بعد از قرار بیان او مخترع این کار اشخاص پرستان بوده
و صدای این ساز گوش اروپائیان چونکه بزرگ نشنیده اند بسیار
ناهنجار میآید و وضع نقارخانه بدین طریق است که
در وقت غروب یا طلوع صبح عمله طرب در آنجا جمع
شده و از نیم ساعت قبل شروع به نواختن مینمایند و اسباب
انها مرکبات از نقاره و کرنا و نای و هم چنین بزرگ
میزنند که صدای نقاره در شب بسیار مطبوع است
و گویا از اول بجهت نواختن در شب اختراع نموده اند
و بعد هم بواسطه صدای موزون انگیزش در جلو اموات مینواختند
چنانچه حالیه الکون هم در بعضی از جاها معمول میباشد
سفارت انگلیس — چنانچه سابق ذکر شد در سمت شمال
میدان توپخانه دو خیابان موجود است یکی لالهزار
و دیگر خیابان

و دیگری خیابان علاء الدوله و در انتهای این خیابان
از طرف که تقریبا بفاصله یک میل از میدان توپخانه فاصله دارد سفارت
انگلیس واقع شده است و این سفارت دارای درب
بزرگ و در فوق طاق در علامت سفارت را در روی
سنگ حجاری کرده اند و بعد از آنکه شخص داخل سفارت
میشود باغ ملاحظه مینماید با درختان انبوه و خیابان
جنبه ولی در ابتدا هیچ از عمارات آن اثری پیدا نیست
تا اینکه شخص قدری به وسط باغ نزدیک گردید عمارات
نمایان میشود و این عمارت در وسط باغ ساخته شده
ولی سر سمت یکی ندارد و در طبقه تحتانی این اطاقها ایوان
ساخته شده که منظرش خوب است برای ارکستر و ساز
و در طرف دیگر سمت این عمارت برجی نصب شده برجی
که در روی آن ساعت بسیار بزرگی نصب نموده اند و این
ساعت بطرز ساعتهای انگلیسی کار میکند نه بطرز

ایران. واین سفارت را مرحوم [illegible] بنا کرده است
از نمو اشجار این باغ در این مدت بیست سال معلوم می‌شود که چقدر
اراضی ایران حاصلخیز و قابل آبادی است و هوای
این باغ نیز بسیار سرد و خنک می‌باشد چنانچه در تابستان
هیچ احتیاج به ییلاق ندارند

سفارت عثمانی و بعضی سفارتهای دیگر نیز در این خیابان
واقع شده است و مدرسه امریکائی و کلیسای ایشان نیز در این
[illegible] است
که نزدیک خانه صدر اعظم واقع شده.
و سفارت روس هم از سایر سفرا دور افتاده
و در باغی که موسوم است به پارک [illegible] منزل نموده
کلیسای دیگر نیز نزدیک خانه [illegible]
شهر قدیم است ارامنه مجلس خود ترتیب داده‌اند و
دیر سردار اسعد هم در این کلیسا مدفون شده.

ارک

ارک ــــ ارک دولتی قلعه‌ایست مربع به دست
ربع میل و آن واقع شده است در سمت جنوب میدان توپخانه
و از جمله بناهای شهر قدیم محسوب می‌شود ولی این قلعه
بهیچوجه برای ارک دولتی خوب نمی‌باشد چونکه تمام دیوارهایش
از گل ساخته شده و در بعضی جاها هم خراب شده است و در داخل
این ارک مشتمل است عمارات دولتی و باغات دولتی و خانه
بعضی از رعایا

مدرسه دولتی و مدرسه نظامی نیز در همین محل بنا شده‌اند
و بعضی جاهای دیگر ارک بنا نموده‌اند که در زمان [illegible]
سابقا [illegible] سفرای انگلیس و [illegible] شاه [illegible] کرده‌اند

قصر سلطنتی ــــ پس از آنکه شخص از خیابان الماسیه
گذشت بلافاصله در کوچکی داخل حیاط می‌شود بسیار کوچک
که گویا دیوانخانه در زیر آن می‌باشد و بعد از آنجا گذشته داخل
باغ می‌شود حیاط وسیع [illegible] و باغات

این باغ را با آجر فرش کرده اند و در وسط عمارتی ساخته اند
موسوم به عمارت تخت مرمر و این عمارت مشتمل است بر ~~[illegible]~~
طالار بسیار بزرگی که در وسطش تخت مرمر را قرار داده اند
و در روز اعیاد از قبیل عید نوروز و غیره پرده کرباسی
این طالار را بالا کشیده و شاه در روی تخت بطرز کرسی
اسکندر و دارا در ۲۳۰۰ سال قبل سلام میگرفتند سلام
میگرفته و در جلو این طالار در روی ایوان حوض کوچکی
ساخته اند که از فواره‌ها نیش آب علی الدوام فوران مینماید
و در پائین این ایوان در وسط حوضی ساخته اند مستطیل شکل
دارای فواره‌های زیاد و در دو طرف این حوض باغچه‌ها
ساخته و ~~[illegible]~~ (در دور دیوارها) مجسمه‌هائی که اشیاء مکلله ~~[illegible]~~
کرسی نقوشه طلاکاری کنده شده.
تخت مرمر —— در دو سمت طالار تخت مرمر دو کرنواره
موجودات و در اطاقها وزراء و شعراء قبل از آمدن

شا. سلام قهوه و قلیان صرف مینمایند
طالار تخت مرمر طالاریست بزرگ دیوارهای آنرا با جلیم
و بنای آن قدری بزرگ ساخته اند ولی از آن به بعد را تمام آیینه‌کاری
نموده اند و باید دانست که اهل ایران در صنعت آیینه‌کاری بسیار
زبردست میباشند چونکه ملاحظه شده است که در هر مکان آیینه‌کاری
نموده استادان اظهار صنعت نموده اند که در هر گوشه اشیاء چیزهای
ملیه زوایای محدب و مقعر موجودات و در سقفها ؟
اشکال سلاطین قاجاریه با رنگ و روغن کشیده شده.
و لیکن خود تخت ~~[illegible]~~ مرمر در وسط طالار قرار دارد
و این تخت را با دو ستون مرمر که در جلو همین طالار است
~~[illegible]~~ آقا محمدشاه از شیراز بطهران حمل نمود و اینها را کریمخان
ملک نمود که در یزد برای خود ساخته ولی بعضی میگویند که در اصفهان
ساخته شده. و بعضی دیگر ادعا مینمایند که اینها را از دیگرجا
آورده اند لیکن ~~[illegible]~~ آنچه به تحقیق معلوم شده است

کریم خان زند اینها را برای عمارت سلام هم که حال تکیه خانه
تراز است درست نموده ولی این تخت موافق عقیده ایرانیان
هیچ شباهتی به تخت سلاطین سلف نیست بلکه بیشتر است بلند
در سطح این تخت به هیئت نشستن شاه و تشک موافق رسم
ایران ممده و پشتی مروارید هم گذارده‌اند و پله‌های این تخت را
بر روی سر غولان ساخته‌اند و پایه‌ها به شکل دیوهای کرده
علاوه تمام این تخت را قطعه قطعه فوق نیتی مشبک نموده
و به اشکال مختلف ساخته‌اند و ستونهای جلو تالار هم بسیار
بلند و پیچ پیچ ساخته شده است

اطاق موزه —— از حیاط تخت مرمر داخل حیاطی که مکمل شده
واز آنجا داخل باغ گلستان می‌شوند و در دست راست این باغ
تالاریست موسوم به اطاق موزه و در یک جا این اطاق بواسطه دو در
از دیوار باغ جدا است واز قراری که می‌گویند آقا محمد شاه استخوان
کریم خان و نادر شاه را در کفش کن خود دفن نمود تا اینکه همیشه از روی آنها
عبور نماید

عبور نماید و بعد از این تالار تمام با قالی‌های نیکو فرش شده و در دو طرف
مجسمه‌ها قرار داده‌اند و چون من سه دفعه داخل این تالار رفته‌ام می‌توانم
که وضعش را بطور خوبی بیان نمایم
در فوق این پله‌ها اطاقی است کوچک موسوم به کتابخانه و در آنجا قفسه‌ها که به
وضع اروپ ساخته‌اند کتابهای فارسی و عربی در آنها ~~[illegible]~~
بسیار یافت واز قراری که ذکر نمودند کتابهای قیمتی خط قدیم نیز
در آنجا زیاد یافت می‌شود و در سمت چپ این پله‌کان راه رو است
که از آنجا داخل اطاق موزه می‌شوند

اطاق موزه. تالاریست بزرگ که ناصرالدین شاه بعد از سفر اول فرنگستان
مراجعت نموده ساخته‌اند و در این همه گونه اسباب قدیم و جدید
قیمتی یافت می‌شود و بعضی از این اسبابها را خود شاه در زمان سلطنتش
جمع کرده است ~~و بعضی از انعام از سلاطین خارجه است~~
سقف این اطاق را که به شکل است معماران مشهور کار نموده
دیوارها را منقش به نقاشی و طلا کاری نموده‌اند و در اطراف قفسه

همه گونه اسباب قدیمه جمع شده و در وسط صندوقهای شیشه‌ای تمام
شده مرواریدهای زیادی بر روی آنها فرش نموده‌اند و هم چنین در
آنجا ظرفهای چینی و کاشی قدیمی در روی میز و صندوقهای شیشه
[crossed out] قرار داده‌اند و همه جور آلات جدیده و قدیمه نیز با انواع
مختلفه در این جعبه دارد

تاج جواهر —— جزء آنچه در این اطاق نیز اسباب تجملاتی
مرتب کرده‌اند. جواهرهای زیادی که سفته و ناسفته در قفسه‌ها
یافت می‌شود و اسلحه‌های مرصع سلاطین صفویه از قبیل شمشیر
تیمور و شاه اسمعیل و آقا محمد شاه و زره جواهر شاه عباس که همه آنها
قبلاً ذکر شد. دیگر جواهرات نیز در این اطاق موجود است
دارای [illegible] [crossed out] در همین چند ساله ساخته‌اند و از قراریکه
محقق شده است تخمین قیمت المجموع جواهرات و جواهر و جواهرات
طلا ۹۴۷۵۰۰۰ بر [illegible] مخارج هنگفت گردیده است ولی جواهرات
تلالؤ و درخشندگی جواهرات وضع و لیاقت بعضی معلوم می‌گردد

و دلیل دیگری

و دلیل دیگر که در این است که می‌سازند. این که چندان از این علم
سررشته نداشته است

در صورتی که [crossed out] جواهرات را [crossed out] با زرد تعیین کرده‌اند و در آنها
والماسها را با لعلهای [illegible] از یاقوت و هندوستان که از برجسته
[illegible] با فیروزه [illegible] شده [crossed out]
یاقوتی که با آن داده‌اند [illegible] که [illegible] تا محمد شاه از شاهرخ
گرفته است و الماس [illegible] طهران را [illegible] + [illegible] از قتل [illegible]
افشار در [illegible] و به شاه طهماسب دوم [illegible] کرده‌اند
[illegible] کشف که پس از مدتی چند با [illegible] یا با [illegible] سلاطین
معروف تمام این جواهرات فروخته شده و [illegible]

در اثنای گردش اطاق در توی قفسه چیزی تاج سلاطین موجود است
که از زمان سلاطین صفویه باقی مانده است و خود شاه در روز نوروز
تاجی را که فتحعلی شاه بر سر داشت بر سر می‌گذارد و در جلوی این تاج
قبه الماس نصب کرده‌اند و از تقریرات فتحعلی شاه [illegible] در تمام [illegible]

برده است و صفحات جزئی معلوم می‌گردد و هم چنین در جهان سمت
تخت بوضع جدیده از جواهرات شاهانه و در دیوارهای اطاق مقدار زیادی
اسباب و اسلحه جواهر و پرده‌های نقاشی و نشانهای دولتی و دول
خارجه آویخته شده و در صندوقچه نیز عکسی قاب شده سلطنت انگلیس
گذاشته شده و این عکس را در ۱۸۷۴ خود شاه از لندن با ایران
آورده است و اسباب عاجی کار هند و چین نیز از قبیل [illegible]
رسید

بهترین و باقیمت‌ترین جواهرات شاه، سه عدد [illegible]
اولی الماس یاقوتی است بزرگ که در جلو تاج کیانی نصب گردیده
و این یاقوت را جارج چهارم برسم ارمغان برای فتحعلی شاه
فرستاده و دومی ~~[illegible] دریای نور است [illegible]~~ و دیگر از این
جواهرات خزانه دریای نور است و این شبیه است به کوه نور که
زینت تاج انگلیس میباشد و این هر دو از تیمور به محمد شاه [illegible]
و [illegible] که نادرشاه از هند با ~~[illegible]~~

تخت نادری

تخت نادری

~~[illegible]~~ از هند آورده است و پس از نادرشاه کوه نور را
احمد شاه با افغانستان برد و از آنجا ~~[illegible]~~ در دست [illegible] شجاع
افتاده و بعد بواسطه فتوحات انگلیس به دست ایشان افتاد و زینت
تاج انگلستان شده است ولیکن دریای نور هنوز در ایران است
و فتحعلی شاه این سنگ را بواسطه قیمتش زیاد دوست میداشت
و بعضی اوقات در هنگام سلام به بازو می‌بست و وزن این سنگ
۱۸۶۰ قیراط است و قیمتش را از ۲۰۰۰۰۰۰ الی ۱۰۰۰۰۰۰
لیره گفته‌اند ولی من گمان نمیکنم که این سنگ به این قیمت خریدار
داشته باشد و من دقیقه در اطاق موزه بودم تماشا و دیدن این سنگ را
نمودم ولی خواستم سقف آنجا را چونکه اول در صندوقچه این گوهر
گذاشته و در کنار تخت گذاشته بوده و می‌گفته ملکه [illegible]
شده‌ام بواسطه حاضر نبودن صدراعظم از نشان دادن آن ابا نمودند
با اینکه حقیقتا ملکه [illegible] و از قراری که معلوم میگردید [illegible]
که این سنگ از افغانستان ~~[illegible]~~ [illegible]

و تاج جواهر را اشخاص مختلف بعد از سی کرور الی صد کرور لیره تفاوت قیمت نموده اند

خلاصه در این اطاق این قدر اسباب های جواهر و ظروف قیمتی بسیارات دقت

و تعجب در این است که چرا دولت ایران این همه جواهرات را

که اهل فرنگ شش کرور برده است در این جا جمع نموده در پشت

شیشه گذاشته است و معلوم نیست که در پس شیشه بودن این جواهرات

چه فایده دارد و چرا این پولها را خرج نمی کنند راه و کارخانه دائر

دایر نمی کنند مملکت را آباد نمایند جواهر در پس

شیشه چه ثمر دارد و مملکت خراب چه فایده دارد بجا

در زیر اطاق موزه اطاقی است موسوم به چینی خانه در آن ظروف

چینی قدیم و جدید ~~سلاطین~~ سلاطین بسیارات و در ایام

سلاطین قاجاریه در این اطاق گذاشته اند و اطاق دیگر نیز به نام اسلحه خانه

موجود است در این اطاق اسلحه های قدیم و جدید از هر نوع

آماده و مهیا است و پرده های نقاشی ممتاز در این اطاقها قرار دارد

و این اطاقها را ابوالحسن خان صنیع الملک ساخته است ~~در~~ ~~اسلحه خانه~~

~~من تماشا نکرده اطاق اخر است من هرگز داخل نشده ام~~ و چون

در اسلحه

در اسلحه خانه من هرگز داخل نشده ام ~~درست نمی توانم از وضع آن اطلاع~~ ~~دهم~~

~~از وضع آن~~ ~~نموده~~ درست از وضع آن اطلاع ندارم

تخت طاوس — در سمت دیگر به کنار اطاقی موسوم

به دارالشوری در این اطاق یک مرتبه شاه مرا احضار نمود

در گوشه این اطاق تختی است مشهور به تخت طاوس در گرینه

این همان تخت طاوس مشهور دیوانخانه دهلی است در سنه ۱۷۳۹

نادرشاه از هند به ایران آورد و این تخت مدت زمانی زینت

بارگاه سلاطین مغول بود

تاورنیه که یکی از جواهرفروشان فرانسه است در سنه ۱۶۶۵ به دهلی

رفته بعد این شرح را می نویسد

تخت بزرگ که در دیوانخانه اول قرار داده اند تختی است

به اندازه تشک با طول و چهار پا عرض و ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

در دو ورقی دو دفتر است و تو شکی که تمام سطح مرتبه

جزء داخل سایبان این تخت از مروارید و یاقوت مزین شده
و بر دور آن حاشیه مرواریدی آویخته اند و در فوق این چتر یا سایبان
طاوسی با چتری باز کرده که از سنگهای الوان ساخته اند قرار
دارد و تنه این طاوس را از طلای ناب ساخته و مرصع کاری
کرده اند و در سینه اش ~~یاقوت بسیار~~ یاقوتی بسیار بزرگ
~~نصب کرده اند~~ نصب کرده و مرواریدی به وزن پنجاه قیراط
هم آویخته اند و در دو طرف طاوس دو دسته گل با ارتفاع
هجده طاوسی که از طلا و جواهر ساخته شده. قرار دارد و دو قطعه شال
و در روی تخت قرار می گیرد نصف جواهرات شفاف با یک
الماسی که شصت و نود قیراط وزن دارد و دو عدد دو یاقوت
گرفته شده و در پهلوی چشمی آویخته می باشند و هر این سایبان
به واسطه دوازده ستون مرواریدی که دارند از مرواریدهای گرانبها
شش الی ده قیراط وزن دارند به تخت نصب شده و این تخت را
تا مدتی که شروع شده و شاه جهان با تمام رسانیده و ~~[illegible]~~

دار قرار یکه

دار قرار یکه مرکوز ۱۶۰۵۰۰۰۰۰ لیره خرج این تخت
شده و در نادر شاه این تخت را به چهار کرور پوند انگلیس
حساب کرده اند

این تخت به واسطه شش پایه در روی زمین قرار دارد و در پشت
فوقانی آن در عقب فرشیش از الماس نصب شده و در دو طرف
این فرشیه دو مرغ روی پرواز هم قرار گرفته اند و در دو طرف
~~[illegible]~~ که از جواهر ساخته و با جواهر ~~[illegible]~~ شرح آن نوشته اند
ولی از آن سایه بانی که نادر برد از تحفات حالیه هیچ اثر
نمانده و طاوس هم موجود و موری که در سنه ۱۸۰۹
فتحعلی شاه را در روی این تخت دیده و بعد می نویسد که در
عقب این تخت دو طاوس مرصع در روی دو ستون مرصع
قرار داده اند و هر کدام از این مرغها یاقوت بزرگی در
دهان نصب شده ولی از آن یاقوت هم اکنون
اثاری نیست و می گفت که احتمالاً این تخته را ساخته اند

صفحه بوده این مرغ ها را ابتدا طاوس فرض کرده اند ولی تاورنیه
در زمانیکه شرح این تخت داده است میگوید که سلاطین مغول
هفت تخت جواهر داشته که بعض از آنها را فقط از الماس و بعض
دیگر را از یاقوت و زمرد ساخته اند و همان طوریکه مینویسد
که نادر شاه هفت تخت جواهر از هند به ایران برد و ممکن است که این
تخت یکی از آنها باشد نه تخت طاوس دیگری که از آثار فتحعلیشاه است
و در همان زمان این تخت را مارتین به صفحه الحاق مینویسد
که این تخت دارای شش پایه مرصع میباشد و قیمتش را ۸۰
کرور روپیه نوشته است و هر کرور روپیه در آن زمان
تخمیناً چهار هزار ... قیمت داشته است و هم چنین او مینویسد
که این تخت را یکی از صنعتگران فرانسه ساخته و دارای دو طاوس
مرصع میباشد و بسیار معلوم است که این تخت مذکور تخت
طاوس حالیه طهران نمیباشد چونکه نمیتوان گفت که این شخص
هم مانند سایرین مرغان را طاوس فرض کرده باشد

خلاصه این

خلاصه این تخت موسوم طاوس طهران تخت طاوس هند و سلاطین مغول
نمیباشد چونکه سرجان ملکم صاحب در جلد دوم تاریخ خودش مینویسد
که نادر شاه به این تخت بسیار میل داشت و اطاق مخصوصی برایش
ترتیب داده بود ولی بعد از قتلش معلوم نکردید که بر سر این
تخت چه رسید و بدست که افتاد و فریزر صاحب در تاریخ
خودش مینویسد که در سنه ۱۸۲۲ در خراسان از کردی شنیدم که این تخت
بعد از قتل نادر شاه تخت طاوس و خیمه مروارید بدست ما افتاد
و ما آنها را مانند غنایم دیگر قطعه قطعه کرده و قسمت نمودیم دیگر بیانیکه
این حرف نسبت به قطعه قطعه کرد ممکن نیست از سایر حرفها
بعید باشد ولی از قرار بیانات موسیو جیان معلوم میشود که این
تخت را تازه ساخته شده چونکه او قیمتش را صد هزار تومان نوشته
و تقریبا چنانچه ذکر شده تخت طاوس هند بیشتر از این ارزش داشته است
و خود من وقتیکه در ایران بودم از خدام و ارکان دربار
این تخت سوال نمودم ولی هیچکدام جواب صحیحی بیان نتوانستند

و آنچه محمد حسین خان صدر اصفهانی ~~گفت~~ و بعضی مرکوز به
که این تخت را محمد حسین خان صدر اصفهانی بجهت ~~[illegible]~~ فتحعلی شاه
درست ~~[illegible]~~ در زمان عروسی طاوس خانم اصفهانی درست نمود
و از این جا معلوم ~~میشود که تخت طاوس نیست و مغول~~ و از همین
اشتباهی پیدا شده که بعد از نادر شاه قطعات تخت طاوس را [illegible]
آنها جواهرات کنده در خزینه شاهرخ یافته و از آنها همان تختی که در اطاق
موزه است ~~ساختند~~ و بعضی شرح آن ذکر نموده ساخته است
در اطراف اطاقیکه این تخت قرار دارد بعضی اطاقهای دیگر ساخته‌اند
و آنها را با اشکال روزنامه‌های انگلیسی و پرده‌های نقاشی کار ایرانی
و تصویرات [illegible] ظل السلطان مزین ساخته‌اند و تصویر [illegible]
[illegible] و عکس پرنس بیسمارک در این اطاق گذاشته و در دیگری
با نقاشی کار [illegible] کرده‌اند
از قراریکه معلوم میشود تمام ایرانیان مایل‌اند برای آنکه اطاقهای خود را
با تصویرات و اشکال تزئین نمایند چونکه ظل السلطان هم اطاق

در اصفهان

در اصفهان ساخته و با اشکال انار تزئین کرده است و اهل انگلیس هم
کم‌کم برای این عقیده می‌باشند چونکه اغلب اغنیا پرده‌های ~~مشهور را~~
گلستان — منزل ظل السلطان سابق الذکر باغی است
موسوم به گلستان و فی الحقیقه باغی است بسیار دلگشا و دارای گلهای
و پرده‌های [illegible] درختانی از جهت سربلندی فلک کشیده
و زمینها با غنچه‌های [illegible] برگ رنگ [illegible] و آب دریاچه
و حوضهای [illegible] و باغچه‌های این باغ [illegible] بواسطه [illegible]
زینت در انتهای [illegible] ریزه ریخته شده از هم دیگر جدا می‌باشند و در
[illegible] در [illegible] بعضی جاها [illegible]
با کاشی [illegible] کرده‌اند و [illegible] از آن [illegible]
و در بعضی اوقات هم در این محیط باغ که در چهار جهت دارای
ابنیه عالیات عالی است شاه سلام می‌نشیند
سلام سلطنتی — مقصود از این سلام [illegible] است ~~[illegible]~~ که [illegible]
~~[illegible] خدا را [illegible]~~ [illegible] قانون وار [illegible]

شاه را ملاقات نمایند و وضع این سلام هنوز با وضع
زمان فتحعلی‌شاه [چندان] فرقی ندارد منتها آن‌که در آن زمان تعداد اشخاص
خارجه را ازبجور(؟) می‌نویسند که با شال و کلاه در حضور شاه حاضر
شوند ولی این رسم حالیه منسوخ و الآن‌ها از این کار معاف
داشته‌اند و در وقت جلوس شاه در هنگام سلام تمام مردم مانند
مجسمه ثابت و بی‌حرکت ایستاده‌اند و وضع این سلام
به نوعی است که ذکر شد

پیش از اینکه شخص داخل دیوانخانه شود فرش‌ها را با ماهوت [illegible]
که معنی فرش نهی(؟) و قلیان است داخل می‌نمایند
و چون شخص ملاحظه نماید مسند سرباز(؟) و صاحب‌منصبان را که همه [illegible]
گرفته و مشغول احترام می‌باشند

لباس سلام مستوفیان و ارباب قلم مرکب است از لباده و شال
کمربند(؟) و گریبان(؟) و چاقچور(؟) زرد و زری(؟) و شال و
ناظم سلام شعرات(؟) ملقب به [illegible] الدوله (داماد شاه) و معاملات(؟)

هنوز معنی

هنوز معنی این کار درست دارد
هنگامی که موقع آمدن شاه نزدیک می‌شود اجزاء سلام
تمام به ترتیب شأن و منصب و درجات هم دیگر قرار می‌گیرند
مثلاً در یک سمت اول نایب‌السلطنه که وزیر جنگ و پسر شاه است
ایستاده و در زیر دست ایشان عزیزالسلطان و بعد از آن
به ترتیب منصب سایرین ارباب شمشیر [نظامی می‌ایستند] و در طرف
مقابل این صف مستوفیان و ارباب قلم
به ترتیب شأن و منصب در یک خط ردیف می‌ایستند
در جلوی ایلچی‌ها که مخاطب سلام‌اند با قوام الملک و پیشخدمت(؟)
دیگر ایستاده‌اند و در مقابل هم [دسته‌ی ...] غلامان با لباس قرمز و چوب
طلاکاری گرفته‌اند

حضور شاه سلام — بعد که جمیع اجزاء سلام حاضر شدند شاه داخل اطاق
شده و در سر تخت طلا قرار گیرد
و تمام حاضرین مرتبه تعظیم نمایند و موزیکانچیان به نواختن(؟) [illegible]

سلام می‌زنند و ~~از فلج هم و بعد [illegible]~~

و توپچیان میدان توپخانه هم به محض شنیدن صدای شیپور شروع

بتوپ [illegible] می‌نمایند

هنگامیکه سلام حضور [illegible] تمام گردید ایلچیان نطق در تهنیت

و تبریک عید و سلامتی وجود شاه می‌نمایند و بعد از این خطبه خوانها

خطبه سلام را قرائت [illegible] که در مدح شاه و این عید ساخته است

با آواز بلند بیان می‌نمایند و بعد از تمام شدن قصیده شاه برخواسته

و سلام برهم می‌خورد

شمس العماره — علاوه براین عمارات اندرونی شاه را

بزرگ ~~[illegible]~~ زینت داده‌اند و از کلیات اول دارد

نارنجستانی که دارای حوضهای آب است و بعد از این دارد

اندرون [illegible] کرده‌اند

در سمت جنوب شرقی گلستان عمارتی ساخته‌اند موسوم بشمس العماره

و این عمارت در بیست و پنج سال قبل ناصرالدین شاه

بنا کرده است

بنا کرده است

سطح خارج این عمارت که مشرف بخیابان ناصریه است

بدون در و پنجره می‌باشد ولی بواسطه کاشی‌های الوان زینت

کرده‌اند و این شکلها از قدیم ~~[illegible]~~ معروف در

و پنجره در فاصله ~~[illegible]~~ بجهت روشنائی اطاق

ها زیر زمین ترتیب داده‌اند ولی سطح داخلی دارای

در و پنجره‌ای است که بطرز اروپ ساخته شده و شکل این

عمارت اصلاً مستطیل است که در بالای آن ~~[illegible]~~

دو کلاه‌فرنگی بنا کرده‌اند و در وسط این دو کلاه‌فرنگی ساعت بزرگ

روی بخارج ~~[illegible]~~ بجهت تعیین اوقات نصب کرده‌اند

و در اطاقهای این عمارت ~~[illegible]~~ از هر گونه اسبابهای نفیسه کار

اروپ جمع شده و تصویر دونفر را که لوئی به محمدشاه

داده است ~~در بعضی اطاق قرار داده‌اند~~ با ساعتی که

ملکه بجهت سلطان عثمانی ساخته بود و بعد به ملاحظات [illegible]

برای شاه و شاهزاده‌ها(؟) اطاق قرار داده‌اند در قسمت فوق

اندرون چند درخت چنار است که در وقت عاشورا(؟) [illegible]

و در ایام [illegible] در زیر آنها شمع و چراغ مخصوص نهند(؟) و ترک(؟)

نذر(؟) و نذورات برای آنها معین می‌نمایند ولی ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ معلوم نیست که به چه دلیل این درخت‌ها در نظر(؟)

مقدس(؟) و مقرون الاحترام گشته‌اند

تکیه دولت ——— در سمت جنوب گلستان بنا ساخته‌اند

موسوم به تکیه دولتی(؟) محل قدیمه(؟) اول ماه محرم مجلس تعزیه داری

مفصل بر پا می‌دارند و چون من در وقت تعزیه خوانی در طهران

حاضر نبودم درست از وضع آن اطلاع ندارم و آنچه جزئی را هم

خودم بالشخصه دیده‌ام ذکر نموده(؟) [illegible]

وضع این تکیه چنین است به طالار(؟) [illegible] و دارای سه طبقه غرفات

می‌باشد و در هنگام تعزیه خوانی طبقه تحتانی را با اسباب چراغ

[illegible] زینت می‌نمایند ~~[illegible]~~

در جلو غرفات

در جلو غرفات دو طبقه دیگر به وقت تعزیه الواح(؟) پرده [illegible]

می‌آویزند

در وسط این تکیه سکوی مدوری به جهت تعزیه خوانها ساخته‌اند

و این سکو از چهار طرف دارای چهار پله می‌باشد ولی اطراف(؟) [illegible]

اینکه آب بتواند بالا بیاید [illegible] ساخته و سنگ فرش کرده‌اند و در سمت

شرقی تکیه منبر بزرگی برای روضه خوانها ترتیب داده‌اند و این [illegible]

قبل از شروع به تعزیه در بالای منبر رفته و به جهت مردم روضه

می‌خوانند [illegible] ذکری نمایند در موقع تعزیه تمام این چراغها

به جهت زینت روشن می‌نمایند و چند چراغ الکتریسیته هم در روی

تکیه ساخته و در وقت [illegible] در دوره

تکیه [illegible] به جهت عبور آب [illegible] یعنی [illegible]

[illegible] سنگ فرش کرده‌اند

تیرهای آهنی بزرگ که در روی این تکیه برای زدن سقف [illegible]

نصب نموده‌اند(؟) [illegible] بسیار [illegible]

ولی در وقت تعزیه بصحبت چادر بزرگ در روی این تکیه میکشند
تا اینکه اشخاص داخل تکیه از ~~آفتاب~~ از آفتاب و باران
صدمه ندارند و دور تمام سطح داخل این عمارت را نیز با لگن‌های
چراغ مرتب ساخته‌اند

سایر عمارات دیگر — اغلب بناهای عمارات عهد سلطنتی که در
عهد ناصرالدین شاه بنا شده و این باغ در انظار مردم خصوصا
در پیش اروپائیان بسیار با شکوه می‌باشد و مردم قصر این باغ
بهترین نمونه را بهم رسانیده‌اند و در سقف و ستونها و طاقیهای
این عمارات (در روی کاشی) سبک معمارهای ایران را مستغرق کرده‌اند و در بعضی
(از بزرگی) اطاقهای دیگر تحفه‌ها و اسباب‌های نفیس اروپ جمع شده.
جلوی فتحعلی شاه. بجهت عقد از کالسکه‌های بسیار بزرگ
تا اسباب‌های بازیچه اروپ با ایران آورده بود و (انبارها) داخل اطاقها
و تالارها بحسن ترتیب (و قشنگی) از روی نظم و ترتیب چیده است
سلطنت — در طهران [illegible] بود نقش شاه

دیواری

ومدارس عالیه بنا نموده‌اند و مشهورترین این مساجد مسجد شاه است
که فتحعلی شاه بنا کرده و دارای گنبد طلا و بعد از آن مسجد مروی است
و مدرسه مادر شاه و مسجد سپهسالار ولی حاجی میرزا حسین خان صدراعظم
و سپهسالار مسجدی بنا نموده که بهترین تمام مسجدهای ایران می‌باشد
ولی هنوز این مسجد تمام نگشته است چونکه بعد از طرح این بنا
حاجی میرزا حسین خان معزول گردید و ~~ولایت خراسان~~ و به حکومت
خراسانش فرستادند و بعد از چندی در آن شهر از اسب بزمین
خورده وفوت کرده ولیکن بعد از او برادرش یحیی خان مشیرالدوله
که بعدها احوالاتش ذکر خواهد شد بنا بر وصیت او در اتمام مسجد سعی
کرد ولی مع ذالک هنوز ~~[illegible]~~ ناتمام
~~[illegible]~~ و مخارج زیاد لازم دارد
چنانکه کسی داخل مسجد گردیده در وسط حوض مدور بسیار بزرگ را
مشاهده می‌نماید که در چهار طرفش چهار باغچه ایوان عالی قشنگ
و در ~~[illegible]~~ و در پشت هر ... شبستانها ساخته‌اند بسیار [illegible]

دارای چهار مناره و این مناره‌ها که از فرع زینت تمام بناهای طهران اند
از فواصل بسیار دور مشاهده می‌گردد و در پشت
این مناره گنبد بسیار عظیمی که بجای سقف شبستان ساخته و کاشی
کاری کرده اند و در مقابل این شبستان که سمت شمال است
معلق ساعتی نصب کرده و در دو طرف آن دو گلدسته ساخته اند
و در طرف شرق چهل ستون است مشتمل بر هم ستون سنگ
و در وسط ~~استهلال~~ اضلاع این چهل ستون محراب بزرگ
برای شبستان ساخته و کاشی کاری کرده اند
در سمت غربی قریب به درب مسجد حوض از سنگ ساخته و اطراف
آنرا با سنگهای اعلی منبت کرده اند ولی در چهار طرف حوض
سطح بفاصله‌های معین نیز برنجهای زیادی برای برداشتن آب
نصب کرده اند و در سمت شمال شرقی نیز یک مدرسه ساخته
به جهت طلاب و معلمین اطاقها ساخته و کتاب زیادی در تصرفشان
قرار داده اند

خلاصه این مسجد

خلاصه این مسجد که نمونه ایست از صنایع معماران و حجاران
این عصر بنائی است بسیار دلفریب با شکوه دارای مدرسه و کتابخانه
صاحب انبار و کاروانسرا و موقوفات زیادی برای خرج
طلاب معین کرده اند (دیوارهای تمام مسجد با کاشی زینت کرده اند)

بازار ——— بازارهای طهران تماماً واقع گشته اند در محوطه شهر
قدیم ولی از زمان سلطنت ناصرالدین شاه تا بحال خیلی وضع آنها
فرق کرده و بطرز جدید مبدل گشته

ابتدای این بازارها از جلو شمس العماره یا سبزه میدان است
میدان بواسطه واقع بودنش در دهنه بازار مشهور و معروف گشته است
سقف تمام بازارهای طهران بلند است و در هر چند قدم فاصله
کاروانسرا یا تیمچه بسیار مجللی با شکوه ساخته اند در این بازارها
همه نوع اسباب یافت می‌شود ولی چون همه کس از وضع معامله
ایرانیان اطلاع دارد ذکر آن باعث تطویل می‌گردد

بازارهای طهران بعد از بازار شیراز و اصفهان و تبریز بهترین بازارها
محسوب میشود و بعض تیمچه های اروپائی هم در [illegible] اما
و بعض جاهای دیگر هم ترتیب داده و مشغول تجارت هستند ولی
بعض اشیاء و نادره و الا شیئی برای که فرنگیها [illegible] اما
راغبند همه را از ایران برداشته و بفرنگ رانده اند و از وضع [illegible]
ان دولا [illegible] معلوم میشود که غالب بوده است
اهالی ایران کلیتاً به اسباب چراغ و بلور میل زیاد دارند و
در خانهای اعیان مانند دکان بلور فروش همه نوع اسباب بلور
و چراغهای گوناگون اماده و مهیا است
در جلو هر دکان اسبابهای حاضر، در آن دکان چیده شده ولی
تا شخص صاحب دکان نپرسد اطلاع از قیمت اشیا
پیدا نخواهد نمود
وضع و لباس اهالی طهران —— وضع لباس اهالی طهران در پنجاه
سال قبل شکل لباس اهل هند و سایر اهالی آسیا [illegible] است

ولی از ابتدا

ولی از ابتدای سلطنت سلسله قاجاریه الی حال بتدریج وضع
انها تغییر کرده است مثلا اکنون عمامه منسوخ شده و فقط از
علما و سادات و بعض تجار کسی بسر نگذارد و قبای
بلند عرب را تغییر داده و بلباس فرنگی لباس اروپائیان و لباس
عرب را جمع و وضع کرده اند و در هر کوچه و بازار طهران
اهالی نظام بسیار با اشکال مختلفه گردش میکنند
چنانکه بعض لباس اطرافین و بعضی لباس اهالی ملبس شده و بعضی
کلاه پوست و بعضی کلاه نمد و دسته دیگر کلاه پوست بسر گذاشته اند
غریب تر از همه این است لباس شاطران است و این طایفه در جلو
سوار شاه، در جلو اسب با کمال تمکین میروند و از قراریکه بعضی مورخین
ذکر مینمایند این لباس را در زمان فتحعلی شاه اختراع کرده است
لباس حالیه شاطران مرکب است از جوراب سفیدی که تا ساق
میرسد و شلیطه و در بالای آن شلوار سبزی و در بالای [illegible]
و قبای آنها از ابریشم قرمز دوخته شده ولی در جلو سینه

تکه ماهوت سبز دوخته و کلابتون دوزی کرده اند و کلاه ایشان
کلاهی است دراز که در فوق کنگره دارد و با ... کلاه
ایران مزین گشته است ولی آنچه موریر در باب لباس
شاطرهای عهد شاه عباس ذکر نموده این است که مرقوم
می گردد

شاطران منتخب شاه ملبس به لباسهائیکه با پر
و نشان مزین شده و این اشخاص در وقت سواری شاه حاشیه
زرد دوزی بر دوش انداخته و در جلو اسب روان گردیده
دال بر شأن سلاطین صفوی شاطران اشخاص بودند که از قرار
روی بسیاری اعتبار داشته و در هر سال یک مرتبه
جشن گرفته و مردم بیرون شهر اصفهان جمع میگشته
و شاطران از دروازه اصفهان از طلوع آفتاب الی غروب
باندازه ۱۲ مرتبه میان دو ... که یک فرسنگ محسوب می شد
پیاده را میرفته و کار دونده می نمود که شاطرانی این دوانده ...

راه را

راه را در مدت چهارده ساعت می پیمودند ولی چنانچه
... شاه و کدام شاطرهای این فاصله را در ۱۲ ساعت
طی نمود

پلیسان شهر طهران نیز از قبیل لباس بسیاری زرق دارند
و عده این اشخاص ۳۰۰ الی چهارصد نفر میشد
رئیس این طایفه شمرده است از اهالی ایطالیا موسوم به کنت مونت
فرت و این شخص پس از آنکه در جنگ با ... صف قشون
ناپلئون بعد از ... آن خدمت دولت (دولت ایتالیا) ... کوشش
کرده و معلوم نیست که در بعدها ... پلیس ...
قبول ... ایران را و او را به خانه برده یا آنکه خود بشخصه خدمت
شاه را قبول نموده با ایران آمد

لباس پلیسان در زمستان ماهوت سیاه و در تابستان پارچه است
ململ ... و مسکن این طایفه قراولخانه است که در بعضی نقاط
شهر محض حفظ و حراست ساخته اند

جمعیت طهران — عده ساکنین طهران به تحقیق معلوم نیست

[illegible] نیست ولی آنچه

بعضی محققین از روی حدس اظهار نموده‌اند و [illegible]

به ۲۰۰۰۰۰ الی ۲۲۰۰۰۰ میرسد لیکن اروپائیان

که در اینجا متمکن اند جمعیتش را ۱۷۵۰۰۰ نفر ذکر کرده‌اند و

در بیست سال قبل یعنی از آنکه بر وسعت شهر افزوده شود از جانب

دولت به وقت تعداد نفوس را معین کرده‌اند و ۱۲۰۰۰۰ نفر

گفته‌اند

در طهران ۶۰۰۰ یهودی موجودند و این یهودیان

مانند یهودیان شیراز و اصفهان که در موقع خود ذکر خواهد

شد ذلیل مسلمانان نیستند و عمله [illegible]

در کوچه و بازارها به ابریشم فروشی و سایر کارهای دیگر اشتغال

دارند

عده ارامنه ساکن طهران قریب به ۱۰۰۰ نفر میرسد و [illegible]

چنانچه سابق

چنانچه سابق ذکر شد چندین گلیمی در طهران به حسب خود [illegible]

و مشغول تجارت میباشند

در طهران ۳۰۰ الی ۴۰۰ گبر یعنی زردشتی موجودیت و اغلب اینها

مشتغل به بقالی اشتغال دارند و بعضی دیگر هم [illegible]

کرمان و یزد میباشند تجارت میکنند و این طایفه تا اوایل

سنه ۱۸۹۲ مانند یهود جزیه به مسلمانان میدادند ولی از آن

سنه تا کنون دولت انگلیس این قاعده را منسوخ کرده است

مهاجرین اروپائی در طهران — نظر به ترقی و ترفیع ایران عده [illegible]

اروپائیان ساکن در طهران روز به روز افزوده میشود چنانچه

در سنه ۱۸۵۱ مستر بینینگ نوشته بود که [illegible] اشخاص

اروپائی مقیم در طهران منحصرات به اجزاء سفارت [illegible]

[illegible] امروزه در [illegible] نفر انگلیسی

[illegible] برای ترجمه کردن روزنامجات خارجه [illegible]

در سنه ۱۸۶۵ مستر ویلسن عده اتباع را ۵۰ نفر ذکر کرده است
ولی در سنه ۱۸۸۹ که خودم در ایران بودم عده اتباع به ۵۰۰
رسیده بود و این اشخاص نه تنها همان صاحب منصبان نظامی و اهل
تلگرافخانه و سفارت میباشند بلکه سایر اشخاص [illegible] کرده
دیگر هم همه ساله بدون جهت از اروپا برخواسته و به طهران [illegible]
~~سرازیر شده و کرایه [illegible]~~
~~[illegible]~~
و کارها شغل ———— و تمام این تجاران و پیشه وران و سیاحان و ول گردان [illegible]
شبهات به این ضرب المثل که میگویند [illegible] ~~[illegible]~~
طهرانیها در دوره تاریخ جمع میشوند
طهران هم مانند اسلامبول برای اهالی اروپ مرکز جدید گشته و کوچک [illegible]
جهان نوبنیاد گردد

سفرای خارجه. ——— سفیر کبیر طهران سفیر عثمانی است
و سفرای اروپ سفیر انگلیس و روس و فرانسه و آلمانی
و اطریش و ایتالیا و یک سفیر هم از جانب دولت ینگی
دنیا

و تعلیم من در طهران بودم ~~[illegible]~~ عازم گشته
~~[illegible]~~ از جانب دولت انگلیس ~~[illegible]~~
آمده بود

و وقت [illegible] در سنه ۱۸۸۴ سفیری بایران روانه شد ولی
اینها ~~[illegible]~~ غیر از سفیر عثمانی و انگلیس و روس هیچ یک از حکام در طهران
کاری نداشتند و در سفارتخانه‌ها از قبیل اشخاص انواع بلد
ساکن گشته اند

ملاحظات عمده که باید در پایتخت شد (انتقال) ——— طهران را
که پایتخت حالیه ایران است به واسطه اتفاق رودخانه
ملتفت [illegible] را برای پایتخت خوب تر دانسته و در حقیقت
هم چنین میباشد ولی به نظر این حقیر هم چونکه سایر شهرهای
ایران که دارای رودخانه میباشند بعد از که قسمت [illegible]
از بهار [illegible] رنگ است زیرا نه درود و خانه آنجا
باید کلی خشک شد بنا مانند جوی کوچک [illegible] د

و در اوایل سلطنت محمد شاه حاجی میرزا آقاسی قصد داشت
که رودخانه جاجرود را به طهران وارد نماید
ولی امکان دهند ملاحظه نداشتند آب بدین کار راضی
نشد. ~~[illegible]~~ ولی وزیر مرحوم بعد از این
(در حاشیه: و اوایل غربت [illegible])
مطلب مصمم شد که رودخانه کرج را به طهران داخل نماید
و مقدار هم در آید با سعی نمود ولی بعد از مرحوم کسی دیگر
پاپی این مسئله نگردید
آب عالیه طهران از رشته قنوات است که از دامنه کوه
البرز داخل طهران می‌شود و چون به واسطه اغلب خانه‌های
ایران مجوف شده است رطوبت سرایت کرده و مردم
به تب و نوبه مبتلا می‌نماید
در سایر شهرهای ایران کثافات متراکم به واسطه تعفن
از خانه‌ها بیرون آمده و در کوچه‌ها نمایان می‌شود ولی در طهران
در هر خانه مخصوص رفع این کار چاه‌های بسیار عمیق کنده، و در آنها

صدور کرده

صدور کرده اند ولی هنگامی که این چاه‌ها از کثافت پر گردید
سر آنها را باز نموده و به استخراج متعفن به خارج شهر حمل می‌نمایند
و بسیار معلوم است که این دفع بر نوع اول رجحان
دارد چونکه ظهور کثافات لابداً باعث امراض مهلکه
می‌گردد و اگر این شهر رود یا رودخانه داشت مانند شهرهای
اروپ کثافات در آب ریخته و به مراتع و مکانهای
معینه حمل می‌نمایند
ملاحظات علمیه در باب پایتخت — ملاحظه دیگری
که در باب عدم مناسبت طهران به جهت پایتخت شهرت
است که واقع شده است در مکانی که ۳۸۰۰ پا از سطح
دریا مرتفع می‌باشد و به این ملاحظه دارای فصول اربعه
می‌باشد و از فصل ~~[illegible]~~ دیگر به واسطه
هوا در بودن ملکی. ~~[illegible]~~ اگر تابستان
بسیار گرم شود اهالی آن می‌توانند در جبال و ییلاقهای بارده

رفته و خود را از صدمات کرها محافظت نمایند و آن هم شاید
در تعیین این محل برای پایتخت عقل زیادی بروز داده‌ای
چونکه علاوه بر این محسنات این شهر واقع شده است
در وسط شهرهای عمده ایران و بعضی می‌گویند که چونکه
این شهر از سایر شهرهای دیگر به سرحد روس نزدیکتر است
برای پایتخت خوب نیست به جهت اینکه بزودی
روس می‌تواند او را محاصره نماید ولی من برای این عقیده
شیم چونکه طهران از سرحد یا ارس که سرحد روس است
۵۰۰ میل فاصله دارد و اگر دولت ایران در این صورت
نتواند سد دولت روس را از حرکت ممانعت نماید دیگر
در کجا قادر بر این کار می‌شود و چنانچه سابق ذکر شد
راه دیگر دولت روس برای است که از رشت ~~بیاید~~
به قزوین می‌آید و اگر دولت ایران خیال مدافعه
داشته باشد محل بهتر از اینجا که در جبال البرز
واقع شده

۱۰۳

واقع شده است نخواهد داشت و اگر دولت روس
از سمت خراسان به ایران حمله نماید در طهران او را جلو
گیری نماید بهتر است یا در اصفهان خلاصه در تعیین پایتخت
نباید فقط ~~[illegible]~~ دوری و نزدیکی از سرحد ملاحظه نمود بلکه باید
محلی انتخاب کرد که در مرکز ولایات عمده واقع شده
باشد و حقیقتاً در انتخاب طهران همین ملاحظه شده است
به جهت اینکه اتفاق افتاده است ما بین ولایات
عمده تبریز و ~~[illegible]~~ خراسان و فارس و از جهت دیگر
اگر بر حسب اتفاق از سمت شمال دشمن بر ایران حمله نماید
می‌توانند به اصفهان یا فارس آمده و در آنجا ~~مشغول~~
به تهیه دفاع مشغول شوند و اگر این شهر هم دارای رود خانه
می‌بود بهتر از اینجا برای پایتخت برای ممالک ایران ممکن نمی‌شد
ولی اکنون هم به عقیده من این ~~[illegible]~~ به همین نحو
واقع اتفاق افتاده است

اسب‌دوانی ـــــ از جمله کارهائیکه از اروپ بدین مملکت سرایت
کرده و سالیانه معمول است اسب‌دوانی است ولی چون در ایران
جز برای این کار موجود نیست زمین مسطح شمیران را از زمین‌های دولتی
تعیین کرده‌اند و هر سال اسبان سلطنتی و سایر اعیان را در این
صف اسب‌دوانی حاضر [illegible] نموده و چابک‌سواران [illegible] دوانی
و این چابک‌سواران اطفال شده به سن دوازده [illegible] الی [illegible] که مخصوص
برای این موقع ایشان را تربیت [illegible] و به لباسهای نازک و مختلف
الالوان ایشان را ملبس کرده‌اند
دوره‌ای اسب‌دوانی مختلف [illegible] کرده به ملاحظه دفعاتی که اسب
در دور این میدان حرکت می‌نمایند و دوره اول اسب‌دوانی که بزرگترین
دوره‌ها است [illegible] دوره می‌نامند و [illegible] دیگر که در بعضی احوال
اسب‌دوانی طهران [illegible] نوشته است می‌نویسد که این میدان اسب
دوانی قریب [illegible] دوره دارد و این [illegible] را اسبها در مدت ۳۱ دقیقه
و ۲۹ ثانیه طی می‌نمایند [illegible] که تمام مردم [illegible] به اسب‌دوانی

معتاد شده این سفرا را چنان [illegible] اما معتقدین در این موقع معتقد
بودند [illegible] حرکت اسبهاست نه اطوار سواری و مهارت
نگارستان ـــــ طهران به واسطه باغات و قصرهای سلطنتی
اطراف شهر [illegible] طهران را زینت داده [illegible] است و این قصرها
شاهانه به قصرهای [illegible] و اسب [illegible] کثرت و [illegible]
[illegible] که در اطراف شهر لندن فقط
برای سلاطین ساخته شده است
مشهورترین تمام این باغات باغ نگارستان می‌باشد و آنرا در زمان
فتحعلی‌شاه پدر بزرگ [illegible] عباس میرزا بنا کرده است و در آن زمان
به اندازه [illegible] از شهر مسافت داشت ولی اکنون که شهر بزرگ
شده است در داخل شهر افتاده و در این چند ساله درختان آنرا [illegible]
[illegible] و برای اشخاص مختلفه [illegible] جا کرده‌اند
[illegible] که این باغ [illegible] است می‌نویسد که نگارستان یکی
از باغات بسیار باشکوه ایران می‌باشد و در وسط این باغ عمارتی

وکلاه فرنگی برای شاه ساخته‌اند و در عکس‌های این تاریخ تصویر محمد شاه
کشیده شده و گویا رسم او این بوده است ~~که سبیل‌های مثل محمد~~
~~شاه~~ خیال محمد شاه این بوده است که بواسطه این شکل
نام محمد و پسرانش را اهالی به باقی خواهند ماند

یکی از این دو تصویر که اکنون درست معلوم نیست فقط تصویر
شاه و پسرانش می‌باشد ولی دیگری تصویر شاه است با شاهزادگان
و اکابر و سفرای خارجه

اشخاص خارجه که تصویرشان در آنجا نقش شده و بجز ایشان زیاده
رجال ملکی و درباری و لشکری هم می‌باشند و این چهره نیز
موافق آنچه ذکر شده همان جلیقه قرمز ایرانیان را در بر کرده [illegible]
و کلاه سه گوشی بر سر گذاشته‌اند و این تصویر در میان ایرانیان
مشهور است به [illegible] سلام و این نقاشی را محمد حسن خان که از
این نقاش ~~[illegible]~~ نقاشان معروف
آن عصر بوده کشیده است ~~[illegible]~~

در رنگ آمیزی

در رنگ آمیزی و سایه زنی نقاشی استادی و مهارت را ~~[illegible]~~
بکار برده و هنر خود را ظاهر ساخته است

در سمت بالای این عمارت میرزا ابوالقاسم قائم مقام را که وزیر
محمد شاه بود در یکجا گرفته‌اند و این شخص بعد از آنکه پدر او میرزا بزرگ
قائم مقام اول وزیر عباس میرزا بود مرحوم گردید جانشین پدر شده و بعد از
چندی بواسطه تدبیر خود محمد میرزا را [illegible] و بحکم محمد شاه [illegible]
ولی [illegible] که برای چه این سلسله قاجاریه وزرای اعظم خود را ~~[illegible]~~
پس از آنکه در امر سلطنت مستقل گردیدند بدست خود هلاک
می‌ساختند و گویا این کار ارثاً از [illegible] به ایشان رسیده باشد
چونکه ناصرالدین شاه هم در اوایل سلطنتش میرزا تقی خان امیر را
~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] و بقتل رسانید
~~[illegible]~~ [illegible] در سمت [illegible] [illegible]
[illegible] موسوم [illegible] و این محل [illegible] که [illegible]
[illegible] شده و در وسط این [illegible] [illegible]

وکف ایوان را با کاشی‌های قرمز کرده‌اند و در اطاق‌ها [illegible] این عمارت
سرسره از سنگ مرمر براق منقوش و زنانی ساخته‌اند و بعضی با رنگ
در سقف آن صفحه‌ها نقاشی کرده که روی این سرسره را با تیغ آینه کرده‌اند ولی
هیچ ازاو اثری دیگر این سلطان اثر کم می‌نماید و آنچه بیشتر می‌نماید
اینست که فتحعلیشاه [illegible] با زنان خود در آنجا جالس اند و
و مشغول تماشای شنا [illegible] وگاه‌گاهی خود فتحعلیشاه بالای سرسره رفته
و از آنجا لغزش کنان خود را بر روی زنان می‌انداخت

قصر قاجار —— در خارج طهران نیز چند عمارت سلطنتی
ساخته شده و مشهورترین این قصور عمارتی است موسوم به قصر قاجار
که بعضی از سیاحان قبل [illegible] قاجارش گفته‌اند و این قصر یا باغ [illegible]
واقع شده است در روی مکانی بسیار بلند و از دور بسیار با شکوه
به نظر می‌آید وضع این باغ [illegible] می‌باشد که از پای تپه شروع
کنند و درجه به درجه بالا می‌رود تا اینکه در فوق تپه به عمارت
بسیار عالی که مانند قلعه [illegible] است ختم می‌شود و در این عمارت

مانند سایر عمارات

مانند سایر عمارات ایران حوض‌های متعدد ساخته‌اند و با اشکال مختلفه
در و دیوار آن را مزین ساخته‌اند و تصویر پرده‌ها را که ایرانیان
از آن جنس ساخته‌اند در این باغ گذارده و در دو طرف او شکل اژدها
و وال را قرار داده‌اند و این شخص در زمان فتحعلیشاه از اروپ به دربار
سلطان عجم به ایران مسافرت نمود در این بواسطه [illegible] دولتی
مشهور و معروف گردیده چنانچه خود فتحعلیشاه [illegible] بسیار درجه
[illegible] تصویر در بعض عمارات طهران و اصفهان [illegible]
کنند از [illegible]

[illegible]

در زمانیکه فتحعلیشاه در تابستان به جهت سلطانیه می‌رفت
آنچه از زنان را که همراه نمی‌برد در این باغ قرار می‌داد [illegible]

مستمری‌ها را از همه آن بقعه نیز گرفته‌اند

سایر باغهای سلطنتی خارج شهر — و دیگر از جمله باغهای خارج شهر
سلطنت آباد است که واقع شده است در نزدیکی قلهک
و این باغ را ناصرالدین شاه در زمان سلطنتش بنا نموده و دیوار
عمارات آنرا از دور نمای اروپ دلفریب زینت کرده‌اند
عشرت آباد را ناصرالدین شاه در نزدیکی شهر در سمت شمال بنا نموده و درین
باغ و قصور [illegible] و در نزدیکیها [illegible] هستند. اطاقهای کوچک
[illegible] در دور دریاچه برای
زنهای حرم بنا ساخته است و درین عمارت تقدیر مخصوص شاه با
در حالت سلام [illegible] و حضور سفرای خارجه گرفته‌اند
بنادران [illegible] و ییلاقیه که ذکر آن در فصل دوم مذکور
شد از جمله ییلاقات سلطنتی در باغ و تمام این باغها در واقع
شده‌اند در دامنه کوه شمیران که رشته‌ای است از جبال البرز
و تقریباً ۲۰ میل از شهر فاصله دارد ولی این رشته جبال البرز

ما نند جا [illegible]

مانند جاهای بنای دور طهران را احاطه کرده است و بواسطه وجود
[illegible] این باغها در اطراف شهر هوای
طهران بسیار خوش گردیده و [illegible] از آن زمان تا این
حال بتدریج [illegible] کم دیده است
دوشان تپه — از جمله حسنات این عمارات دولتی یکی آنست
که از هر کدام از اینها الی شهر به جهت ملاحظه عبور شاه خیابانهای
مشجر و راههای خوب ترتیب داده [illegible] و اطراف آنها درختهای
سفید و سپیدار و غیره مشجر کرده‌اند و از همین قبیل است راهی که
از طهران الی دوشان تپه موجود است
دوشان تپه کوهی است نه چندان بزرگ که بفاصله سه میل از شهر
در سمت شرق واقع [illegible] و در بالای آن کوه عمارتی جهت
ولی [illegible] نا [illegible] در پهنای آن افزوده‌اند
در زمستان در پای این کوه باغ [illegible] دوشان تپه

یا باغ وحش در سمت شرق این باغ [illegible]
[illegible] حیوانات نیز از قبیل ببر و پلنگ
در داخل [illegible] و گرگ موجود می باشد و این باغ را بوالعلائی
حاجی میرزا [illegible] سالی پنج [illegible] تومان اجاره داده اند و در پهلوی این باغ
دو باغ دیگر نیز به [illegible] عاقبة [illegible] و [illegible] در
[illegible] روزها [illegible] برای شکار [illegible] این مکان [illegible]
[illegible] در سمت جنوب [illegible] دو شاه نیز شکارگاه است
موسوم به [illegible] و در حقیقت [illegible] سرخ حصار واقع شده است
دیگر از جمله شکارگاه های معروف شاه جاجرود است که [illegible]
[illegible] ایران [illegible] در سمت شرق طهران واقع است
سفارت انگلیس در قلهک ——— بنا به [illegible]
[illegible] که تمام باغهای شمیران [illegible] مذکور کردیم
به جهت اینکه نایب السلطنه و سایر ارکان دولت هم [illegible]
[illegible] هر کدام برای خود عمارت مخصوص ترتیب داده اند و از

[illegible] جلد ۱

بهتر [illegible] است عمارت تابستانی سفارت انگلیس و آن واقع
گشته است در قریه کوچکی موسوم به قلهک [illegible]
در فاصله این قریه [illegible] شمال طهران شش میل محسوب
و [illegible] ۷۰۰ پا از سطح طهران مرتفع تر
گشته اند

مالیات این قریه را آقا محمد شاه [illegible] در ۱۸۳۶
به سر جون کامبل واگذار نمود [illegible] را نام [illegible]
به سفارت انگلیس بخشید و تمام حقوق دیوان ساکنین آنجا را [illegible]
واگذار نمود و [illegible] تمام رعایای آنجا در تحت
حمایت انگلیس زندگانی [illegible] و [illegible] داده و [illegible] قانون
دیوان ایران به کلی معاف گشته اند
سفارت انگلیس از جانب خود برای [illegible] که [illegible] معین
کرده و آن شخص از روی قانون دولت مالیات آنجا را
وصول نموده و به سفارت می دهد

Sir John Campbell
که ترجمه [illegible] باشد

و از جمله صفات دیگر این قریه آنست که آب بسیار دارد
و چنارهای دلربا باعث لطافت هوا گردد
سفارت روسی هم قریه زرگنده را
که در سمت شمال غربی قلهک واقع شده است
برای ییلاق خود اختیار کرده است و سفارت خانه نیز
در تجریش در فصل تابستان به تجریش مهاجرت می‌نماید
و در اطراف این قصبه درخت چنار بسیار عظیم است
که معروفترین از آنها بزرگترین درختان ایران محسوب
داشته اند و سفارت عثمانی هم در همین نزدیکی واقع
شده است
ساختمان برای سفارت آلمانی
در قلهک مکانی برای از سفارت انگلیس کرایه می‌نمود
ولی اکنون چند سال است که در دزاشوب محلی برای خود
ترتیب داده است و سفارت اتریش هم

در همانجا نزدیک

در همان نزدیکی در قریه رستم آباد منزلگاهی جهت خود
معین کرده و در فصل تابستان به آنجا مهاجرت می‌نماید
دماوند ــــ قبل از اینکه شروع بشرح اطراف و جبال شمالی
طهران نمائیم باید کرتی از کوه دماوند که تقریباً بفاصله ۱۲۰ میل
از طهران در سمت شمال شرقی واقع شده است ذکر نمائیم
دماوند کوهی است مخروطی شکل دارای ... قله آن از برف
دائمی پوشیده می‌باشد و معروفین می‌گویند که این کوه در سابق آتشفشان
بوده و اکنون خاموش گشته است ... و یکی
از دلایل آن ... اینکه پیوسته از او متصاعد می‌گردد
از کوه ... معلوم می‌شود که این کوه آتشفشان ... به کلی خاموش
گشته است ولی نمی‌دانم که به چه ملاحظه ... و پیرو ... ال
... باد جنوبی که از
بالای اینکه عبور کرده از دهانه آتشفشان ... از او ...
و بعضی از ذکر آن ... پوشیده ...

hanway

مستر هانوای که در سنه ۱۷۴۴ بایران آمده بعد می نویسد که دماوند
کوهیست بزرگ و اهالی ایران برای این عقیده اند که کشتی نوح
در هنگام طوفان در این محل متوقف گردیده است و هم این
شخص احتمال کرده که بر بالای این کوه صعود نمیتوان نمود تا دوران زمانها
عقیده اهالی ایران در باب این کوه مانند عقیده ارمنیان ~~[illegible]~~
بود در باب کوه ارارات و این دو طایفه ~~[illegible]~~
برای جبال اند که آدم و خلف آن حال گشتن است و تا این وقت این کوه
جبال صعود ننموده است و بعد از این شخص در سنه ۱۸۴۶ مستر
تومسن به این جبل صعود نمود و در هنگام نزول او شرایطی را که یکی از
طبیعی دانان فرانسه در آنجا ملاقات نمود و از آن تاریخ الی به بعد
اشخاص بسیاری از اهل اجزا و سفارت خانهها به تفریح در قله
این کوه رفته ~~[illegible]~~ و دوباره مراجعت کرده اند و از قراریکه
این اشخاص ذکر نموده صعود و نزول این جبل چندان اشکالی
ندارد و فقط گاهی زیادی راه باعث اشکال گردیده است

thomsen ancher eloy

ارتفاع این

ارتفاع این کوه را مهندسین و سیاحین بتفاوت ~~مختلف~~ و از ۱۸۵۰۰
الی ۲۱۵۰۰ قدم ذکر کرده اند ولی اخیرا [illegible] که از دول
~~[illegible] ارتفاع این [illegible]~~
مساحی که شایان اعتماد است معین کرده است ۱۹۴۰۰ قدم می نویسد وقله
~~بالای این جبال~~ و در فوق دارای تجویفات که اکنون از برف
دیگر پر گشته است و از انجا کشف تا ۵۰۰۰ میل مربع اطراف را
مشاهده می نماید و مستر اسناک که در سنه ۱۸۸۱ بدانجا رفته
بعد این عبارت را بیان می نماید
در فوق کوه دماوند مانند سایر جبالهای آتش فشان تجویفات
بقطر ۲۰۰ ذرع که حالیه از برف دیگر پر گشته است و در
دوره این تجویف سنگهای زرد رنگ [illegible] بکوکرد دارای [illegible] بو
موجود می باشد و از این محل آطهران ~~[illegible]~~ دیده میشود و شهر دور را که بفاصله
۱۰ میل در جنوب واقع شده است ~~مشاهده [illegible]~~
~~[illegible]~~ [illegible]

شخص ناظر میتواند

شاه دماغه و [illegible] قسمت رات این کوه جبال‌های چندی دیگر
که ارتفاع ۱۰۰۰۰ الی ۱۲۰۰۰ قدم می‌باشد ملاحظه
می‌گردد دیگر چیزیکه طهران را زیبا به این جبل چندان فاصله
ندارد [illegible] است الطرف [illegible] [illegible] گرده داشته
شغل گرفته باشد

اطراف جنوبی طهران ـــ ~~بناهای معروف جنوب طهران~~
بناهای معروفه که در سمت جنوب طهران واقع شده اند از
زیارتگاهای ذکر می‌شود

شاهزاده عبدالعظیم ـــ در ان بفاصله شش میل واقع گشته است
در سمت جنوب جنوب شرقی طهران ~~[illegible] حضرت عبدالعظیم~~
در سالها از تقریب ۳۰۰۰۰۰ نفر جمعیت برای زیارت
~~حضرت عبدالعظیم~~ به این مکان [illegible] امده و باز به شهر
راجعت می‌نمایند و از قراریکه بعض مورخین نوشته اند نسب
این امامزاده درست معلوم نیست و بعض می‌گویند که این

محلی

محل قبل از انکه در دست مسلمین افتد مدفن زنی بوده است معروف
ولی بعد از انکه مسلمانان این قریه را مفتوح نمودند امامزاده
حمزه پسر امام موسی کاظم را در این محل مدفون نمودند و العجب مجلسی
علیه الرحمه در کتاب [illegible] از نسب شاهزاده عبدالعظیم می‌نویسد
~~است که [illegible] ابوالقاسم عبدالعظیم نام [illegible]~~
~~با [illegible] متوکل عباسی که این [illegible]~~ که این شخص
سید بیت جلیل کمین ابوالقاسم عبدالعظیم و در سنه ۸۶۱
از جور متوکل عباسی فرار نمود و در ~~طهران~~ ری متواری گردید
مدفن این شخص را سلاطین خصوصاً سلاطین قاجاریه قبه منوره در روی
ان قبه و بارگاه طلائی ساخته اند
از طهران الی حضرت عبدالعظیم راه‌اهن کشیده اند ~~[illegible]~~
و شرح ان انشاءالله در موقع خود ذکر می‌گردد و این راه از
دروازه جنوبی طهران شروع شده و در دم دروازه [illegible]
ختم می‌گردد و بعد از انکه شخص از این دروازه وارد گردید [illegible]

[illegible] هم بازاری میرسیم که در دو طرف آن دو رده حجر بزرگ
ادخته شده است و این حجرها می‌نماید که از این‌ها هم اهل داخل [illegible]
همین قسمت می‌باشد و اگر شخص مقصر خود را به آنجا برساند تا زمانیکه
از آن محل خارج نگردیده است [illegible]
[illegible] هیچکس را دسترس او نیست
[illegible] می‌باشد

خرابه‌های ری — در نزدیک این قصبه که آثار شهری که هنوز
بکلی معدوم نگشته است ظاهر می‌باشد [illegible] ولی بطور تحقیق نمیتوان
گفت که این آثار [illegible] از کدام ری
باقی مانده است بجهت اینکه ری را الی سه در تالیفات خود
ذکر نموده است که آثار شهر قدیم ری در نزدیکی در اینجا [illegible]
می‌باشد لیکن در اینصورت هم باز معلوم نیست که این ری
همانست که [illegible] خود ذکر کرده اند یا آنست که [illegible]
را بحثی می‌نمایند دیگر درباره تحقیق این مطلب ذکری نداریم

آنچه را که

آنچه را که مورخین در باب این شهر نوشته اند
شهر قدیم ری [illegible] — برای ملاحظه نام تاریخ های قدیم را
که قبلاً [illegible] از آنها نوشته اند میرسیم که در میان اساس
شهرهای ایران راگا و دار نامی نوشته شده است و میتوان گفت
که این دو محل عبارت از [illegible]
در تاریخ [illegible] مذکور شده است که ری شهر قدیم است
دارای دو کرده قسمت و [illegible] در نزدیک بابل در [illegible]
[illegible]
[illegible] و کلیه
مورخین [illegible] که این شهر [illegible]
دور [illegible] که نشان میدهد [illegible]
ولی در شرح [illegible] مذکور شده است که شهر ری [illegible] بوده است
که دارا [illegible]
شده است که در زمانیکه اسکندر تعاقب دارا [illegible]

در مدت یازده روز از میدان بر آید و همچنین بعضی گویند
که این شهر سلوکوس نیکاتور که یکی از سرداران اسکندر مقدونی است بنا کرده
و تا مدتی پایتخت سلاطین اشکانیان بوده است ولیکن اگر آنچه را
که مورخین دار الخلافه در باب این شهر نوشته اند [illegible]
راست پنداریم می باید این شهر را از جمله عجائب روی زمین
فرض نمائیم چونکه در تاریخی که یکی از ایرانیان نوشته [illegible]
تحقیق کرده است ترتیب شهر ری را بدین نوع توصیف نموده می نماید
که ری شهری بوده است بزرگ دارای ۹۶ محله و هر محله
صاحب ۴۶ کوچه و هر کوچه دارای ۴۰۰۰۰ خانه و ۱۰۰۰
مسجد [illegible] و در هر مسجد برای روشنائی
۱۰۰۰ چراغ طلا و نقره [illegible] از این قرار جمعیت
این شهر ۹۶ ۸۰۰۰ نفر است و بعضی مورخین دیگر این شهر را
اهل شهر عالم نامیده اند و برخی دیگر بر این عقیده اند که ۱۲ روز تا ۱۵ روز
در این شهر شغول گردیده است

Seleucus nicator

در سنه ۱۰۲۷

در سنه ۱۰۲۷ سلطان محمود غزنوی این شهر را محاصره نموده
و تسخیر کرده و تا مدتی هم از جمله شهرهای بزرگ
[illegible] محسوب شده و قزل ارسلان
هم در این جا واقع شده است
مؤلف [illegible] نامه بیان می نماید که شهر ری بعد از شهر بغداد
بزرگترین شهرهای مشرق زمین است و من گمان این بیان را
راست نپنداشت چونکه تمام شهرهای ایران مخصوصاً شهر ری
پیوسته در معرض فتنه و شورش بوده اند و در سنه ۱۲۲۱ چنگیز خان
اهالی این شهر را قتل عام نموده و آنچه مورخین نوشته اند عده مقتولین
این شهر قریب به ۷۰۰۰۰۰ نفر بوده است و در زمان بعد
تیمور این شهر را بکلی منهدم و ویران نمود و دون روی ده کلاویجو
که در سنه ۱۴۰۴ از این محل عبور نموده است می نویسد
که شهر ری شهری بوده است بزرگ ولی الحال بکلی خراب
و منهدم گشته است و بعد از تیمور [illegible]

پسر کوچکتری شاهرخ در اینجا حکومت میکرد ولی پس از انکه خلیل
سلطان پسرزاده تیموری در این شهر حکومت نمود درها بسته
گشت واز ان زمان الی حال که چندین قرن میباشد
این شهر بکلی خراب شده و باین صورت حالیه مبدل
گشته است

خرابه‌های ری ——— اگر شخصی بخواهد اطلاع کاملی از
خرابه‌ها و اثار شهری در دست داشته باشد بهتر است که رجوع
نماید بکتابهای که پورتر تالیف کرده است چونکه در ان رساله
تمام نقشه‌های دیوارهای ان اثار کشیده شده که بعضی از انها
اکنون ~~بکلی مفقود گشته است~~ بواسطه کثرت زمان
این و مرور زمان و مخصوصا برای بردن اجر و اجر خراب
~~شده‌اند~~ بکلی مفقود و نابود گشته است
پورتر در کتاب خود اثار ارک محکمی را کشیده است و این اثار
واقع ~~میباشد~~ میباشند که امکان [illegible] است

وور زیر این ارک قلعه دیگری است بسیار وسیع و محکم و دارای
سه برج بزرگ ~~(بشکل [illegible])~~ و باقلعه
اول شکل شش ترکیب میباشد که در وسطش برجی
ساخته شده باشد و از قرار معلوم این ~~قلعه [illegible]~~
قلعه قطعه گردیده است از شوری و تمام این دیوارها از اجر
و گل سرخ ساخته شده اند ولی مردمان تا بحال از انها به
ملاحظه یافتن سکه و بعضی چیزهای دیگر بکلی خراب کرده اند
چونکه ممکن نیست که شخص چند ساعت در انجا مشغول
تجسس گردد و عاقبت چیزی پیدا ننماید ولیکن تا بحال این محل را
بجهت یافتن بعضی اثار عتیق و تاریخی حفر ننموده اند
برج یزید ——— از جمله اثار شهر قدیم برجیست موسوم
به برج یزید که نقاره‌خانه یزید تمام میکردند بعضی مورخین
دیگر ذکر میکنند که قزل ارسلان در ان محل میباشد
این گمان که برج است مجموع [illegible] بعضی از [illegible]

بارتفاع ۶۰ الی ۷۰ پا ساخته شده است و محیط خارجی
برج ۱۲۰ پا می باشد
سطح خارجی این برج را مانند برجهای سابق الذکر گرگان و بسطام
ساخته اند (دارای زوایای برآمده و فرو رفته) و در فوق آن یک
گنبد مخروطی مرتفع گذاشته است ~~و [illegible]~~
ولی در این چند سال اخیر اداره ... تعمیر کرده اند که به هیچ وجه
به آثار قدیم شباهت ندارد و در دو طرف نمای شمالی
پله ترتیب داده اند و ... برای رسیدن به بالای این برج درست
کرده اند شخص به بالای آن رفته و از آنجا اطراف
شهر ری را بخوبی مشاهده خواهد نمود
در سمت شرقی این برج در پای کوه برج دیگری با گچ بری
هنوز برپا مانده است و در فوق این برج در روی کوه
آثار ارک قدیم مشهود می شود
حجاری های کوه — از جمله مطالبی که دلیل می شود براینکه

شهر ری در زمان سلاطین ساسانیان از جمله شهرهای معروف بوده است
تصویر سواری بزرگ در دست که در روی قطعه از سنگ حجاری
شده است و از قبای و وضع این سوار معلوم می گردد که یکی
از سلاطین ساسانیان می باشد چنانچه در نقش رستم و طاق
شاپور نمونه آنها موجود است ولی فتحعلیشاه این تصویر را
حک نموده و در عوض آن شکل خود را با رجال دربار در حالت
شکار نیز حجاری کرده است و کمی فاصله از این مکان
چشمه ایست موسوم به چشمه علی و فتحعلیشاه باز در آنجا در روی
سنگ صورت خود و پسرانش را مانند صورت نگارستان
حجاری کرده است و در یکطرف این تخته سنگ را بصورت
فتحعلیشاه که در وسط تاج داری قرار داده اند نقش کرده اند
و این سلاطین قاجاریه از روی کارهای سلاطین ساسانیه
رفتار می نمایند چنانچه ناصرالدین شاه هم در دامنه
در دامنه کوه آثار صورت را ... حجاری کرده اند

در بالای کوه در مکان مرتفع گرانی برای خود دخمه ساخته‌اند
در جائیکه رسم است اجساد مرده را در آنجا ایستاده قرار
می‌دهند تا آنکه مرغان هوا از آن طعمه خود نمایند ولی این
دخمه نباشد دخمه دیگر در همین جا نزدیک چونکه از بالای
کوه داخل دخمه بخوبی ظاهر می‌باشد

ورامین —— در سمت جنوب شرقی طهران به فاصله
۳۰ الی ۴۰ میل شهر ورامین واقع گشته است و از قراریکه
ذکر می‌نمایند این شهر یکی از شهرهای عمده قدیم بوده است
و مادام دیولافوا در کتاب خود از این مکان بطور شرح
بسیار مفصل ذکر کرده است

این شهر حالیه دارا می‌باشد دیوارهای قطوری که از گل ساخته است
و در این دخمه آثار مسجدیست که نسبت آنرا به سلطان ابوسعید
پسر سلطان محمد خدابنده می‌دهند و در اطراف این قریه
قلعه‌هائیست که از خشت خام بنا کرده‌اند و یکی

دارای

در اواسط دو دروازه از سنگ سخت ترکیب یافته است

فیمابین این قلاع قلعه‌ایست در اسدآباد و ولایان ۲۰۰ پا
ارتفاع و ۵۰۰ پا طول و ۳۰۰ پا عرض و در بالای
این قلعه بعضی آثار مشهود می‌شود که می‌گویند متعلق به آتشکده است
که از گل سرخ به ارتفاع ۴۰ پا در آنجا ساخته بودند
و دیگر قلعه‌ایست موسوم به قلعه ایرج (بعضی مورخین می‌گویند
که ایران از اسم این شخص مشتق گشته است ولی مردم
می‌گویند که ایرا یا آرا [illegible] یونانی و آنها [illegible]
الملاک می‌شود که دارای کوهستان زیاد باشند و چون به دقت
احوال این ملک ملاحظه نمائیم می‌بینیم که به همه حالت در روی
موضوعات ولی می‌توان گفت که اسم شهر ری از نام
ایرج مشتق گشته است چونکه در بعضی تاریخها را بدو
شهر ری را رایج ذکر کرده‌اند) و این قلعه واقع است
نزدیک قریه جعفرآباد و دیوارهایش را ابتدا [illegible]

ذکر کرده است

۵۰ پا ارتفاع دارند و سقفی با برجهایست دیگ
سرتویه ۱۸۰۰ ذرع در ۱۵۰۰ ذرع مساحت
که تقریبا یک میل مربع است می‌باشد ولی زمان بنای
این قلعه به هیچوجه معلوم نمی‌باشد چونکه آثاری که از آن
بتوان بطور زمان بنای این قلعه را معلوم نمود در دست
نمی‌باشد نیست ولیکن همینقدر معلوم است که
این قلعه در زمانی ساخته شده است که دولت ایران
استقلالی داشته است به جهت اینکه بر همه کس معلوم است
که در این ازمنه متأخره دیگر فارس بجهت ایرانیان
که حال ساختن چنین قلعه را نداشته است و اگر کسی
بخواهد که خوب از وضع این خرابه اطلاع تامه
رجوع نماید به [illegible] در این باب
نوشته است به جهت اینکه فی‌الواقع مورخین و سیاحان
اول از تمام شرح آثار و بناهای رشیدی را

فصل دوازدهم

در بیان ممالک شمالی ایران

مازندران و گیلان —— در فصل دوم مسافر را از راه رشت

وانزلی وارد ایران نموده و به پای تخت رسانیدیم و در فصل هفتم

به جهت مسافر تمام خراسان و در فصل یازدهم وضع طهران که در سمت طرف

شمال کوه البرز واقع است محدود بیان نمودیم ولی در این اوراد[؟]

دامنه شمالی البرز و نواحی رشت و استرآباد ممالکی واقع شده است

که در تمام ایران مانند آنها یافت نمی‌گردد و مسافر که در تمام نواحی

ایران نیز از زمینهای بی آب و بی درخت و بی زرع چیز دیگری مشاهده

نکرده است در شمال این کوه ایران دیگری را ملاحظه خواهد نمود

که از جهت اشجار و سبزی مملو و جنگلها عبورش مشکل و از جهت آب

در بعضی مکانها باطلاق گشته است و مسافر در این ممالک

پیوسته از جوی و جنگل و بیشه و زمینهای زرع و مزروع[؟] عبور

می‌نماید و این ممالک منقسم است به مازندران و طالش و گیلان[؟]

۴۰۰ - ۴۵۲

۵۲

ولفظ مازندران مرکب است از دو کلمه پهلوی ماز (کوه)
واندران (داخل) و در نهایه اراضی واقعه مابین کوه و دریا را
و از قرار کلیه مرکزیه گیلان از گیل مشتق گشته است بعقیده
تمام ارباب اطلاع پیرست مرطوب و مه دار است ولی
بعضی معلمین مرکزیه که این اسم از گیل (اهل) که نام طوایف
ساکنین ساحل بحر خزر بوده اخذ شده است و دور نیست که
این شهر بواسطه مجاورت بحر و کارخانجات ابریشم به این اسم
موسوم گشته باشد چونکه مارکوپولو در کتاب خود بحر خزر را
گلی و (گلان) دریای گیل ذکر کرده است و اگر جغرافی
دو ولایت عرض و طول (جغرافی) مختلف دارند ولی معذلک
کیفیت آب و هوای آنها بهم است که می توان گفت گیلان
دو ملک در یکدیگر واقع شده اند
اراضی مازندران از حوالی استراباد شروع شده و بفاصله ۲۲۰ میل
در ساحل رودخانه که حدود گیلان است ختم می شود و از این
محل اراضی

محل اراضی گیلان ~~بعضی~~ بوست ۵۰ الی ۱۵۰ در سمت جنوب غربی
بحر خزر ممتد شده و به کوه طالش منتهی میشود در شرح احوال
این اراضی ماوراء ارزرا که بطول ۲۷۵ میل و در عرض
۳۰ الی ۶۰ میل میرسد مسافرین بسیار ذکر کرده اند
و ذکر اسامی آن سیاحان در این محل باعث تطویل کلام است
استراباد ——— اگرچه در فصل آتیه از دو فتح [illegible]
استراباد و دشتابرود شرح مفصل ذکر کرده ایم ولی غرابت که الکون
نیز در این موقع شرحی از این شهر و تاریخ آن بیان نمائیم
استراباد اگرچه از حیث [illegible] جزو ممالک شرقی و خراسان
محسوب میشود ولی از حیث زراعت و آب و هوا و طبیعت
مملکت جزو ممالک شمالی و اراضی بحر خزر شمرده میشود
در سال [illegible] از سمت مازندران وارد ایران شدم [illegible] از طرف
استراباد به طهران خواهم رفت [illegible] ازینکه
شرق و اهل ایران [illegible] از استراباد [illegible]

روانه میگردد

تاریخ شهر استرآباد —— استرآباد که ایرانیان و اعراب آنرا
دارالمؤمنین می‌نامند شاید استرا (ستاره) یا استر
(قاطر) آباد را و نامیدند که از تمام مورخین جز شرح حالات
شمالی ایران را بیان کرده است مرنویه که استرآباد را
یزید بن مهلب ~~نجد~~ که یکی از سردارهای سلیمان است
در سنه ۷۱۷ بنا نهاده و بقیه در سنه ۱۳۸۴ در زمان سلطنت
تیمور این شهر خراب شده است ولی در زمان سلطنت
قاجاریه بدار السلطنه آباد مشهور گشته است و در ۱۷۴۴
یکی از رؤسای قاجار سر از اطاعت نادرشاه پیچید
و این شهر را بمحاصره درآورد و در همین زمان آغا محمد خان
با کاروان مشهد از این شهر عبور نمود ولیکن نادر دوباره
شهر را مسخر نمود و فرمان داد تا کله سرهای ایشان را که محل پنهان
نمود با خاک یکسان کنند و در این زمان بواسطه طایفه

قاجاریه که دارای شهر مذکوره پراکنده گشته‌اند دوم مرتبه بواسطه
سرحد ترکمن از جمله شهرهای معروف ایران گشته است
وضع حالیه شهر —— استرآباد که یکی از شهرهای بزرگ
ایران است دارای چهار دروازه و برج و باروئی به محیط
۳ ½ میل میباشد ولی برج و خندقهای آن اکنون
روی بانهدام نهاده است و بناهای شهر بزرگ و به شهر است
و شکل استرآباد نیز تا هشت دروازه رسیده است و در این
شکل شکل‌های گرانه و غیره زیاد یافت میشود و این شکل از استرآباد
ان سواحل بحر خزر (جنوب) در رودخانه گرگان (شمال شرق)
و اراضی ترکمان بفاصله ۳۰ میل منضبط گشته است
دکانهای استرآباد علاوه بر طوبت از سنگ و آجر و چوب
بنا شده‌اند [illegible] در رفاه نزدیکی آنها از سر [illegible] ریا
از سطح زمین ارتفاع دارد
را . سنگ فرش —— شاه عباس در زمان سلطنت خود

از سمت دروازه غربی تا به کنگر که در نزدیکی گیلان واقع است
در میان جنگل به جهت سهولت مسافرت راه را سنگ فرش کرده
و سنگهای این راه هرکدام تقریباً باندازه یک پا میشوند
و عرض راه بسبب وضع مکان از ۲۵ الی ۸ پا میرسد
ولی هانوای که در ۱۵۰ سال از این راه عبور کرده است
مینویسد که در بعض مواقع عرض راه به ۲۰ ذرع میرسد
ولیکن اکنون تمام این راه خراب شده و در بعض موارد
بکلی منهدم گشته است و فرقی که این راه با سایر راهها دارد این است
که در آن زمان فقط تمام راه با کلوخ [illegible] مانند
پله کان نیست و بلند و پست نشده دارد [illegible]
تا بر شاهرود و [illegible] این راه کشیده است و [illegible] از طرف
شرق تا جاجرم و خبوشان که ۵۰ میل از مشهد فاصله
دارد کشیده شده است

جمعیت استراباد ـــ جمعیت استراباد را ۸۰۰۰

وجمـ

و جمعیت قراء و نواحی آنرا ۲۰۰۰ نفر ذکر می نماید
و محل حکومت ارک است که آقا محمد شاه در ۱۷۹۰ در سمت جنوب
شرقی شهر ساخته است ولی اکنون ~~[illegible]~~
منهدم شده و کثرت جبال تیراندازی نیست و سایر بناهای این
شهر هیچکدام قابل ملاحظه نیست و در طرف شمال با سمت غربی
دروازه این تکیه مقبره امامزاده عبدالله برادر امام
رضا واقع شده است و در تمام شهر بیش از شش مدرسه
موجود نیست و چون این چند مدارس تمام وقف [illegible]
بغیر از [illegible] مینویسد بی سواد که خرابه [illegible] کرده
در این [illegible]

کارخانجات استراباد ـــ کارخانه صابون پزی
و باروط کوبی در این محل یافت میگردد [illegible] دار
زنانه [illegible] از [illegible] جهت صابون [illegible]
ولی صابون اینجا بسیار بی مایه است که بهیچوجه [illegible]

حاصل نمی‌گردد و به جهت ساختن باروط که گوگرد از بادکوبه
و شوره از مشهد و ذغال بید از خود شهر حاصل می‌نمایند
درهم ریختن [و کوبیدن] مخلوط از پنج نخود و نیم در استرآباد
ما به نه می‌رسند و این زغال نسبت به خوشنمائی سایر ممالک
از همه پست‌تر است

وضع زراعت و روستائیان ———— بعد از آنکه دولت
روسیه ترکمانها را مطیع نمود اهل استرآباد مشغول
به زراعت و فلاحت اراضی اطراف گردیده و ابداً دعوا
و حاصل‌خیزی این ملک به حدیست که از هر طرف مردم [افغانستان]
اینها هم به جهت زراعت و فلاحت به این ملک مهاجرت
می‌نمایند و بهره محصول این اراضی برنج و گندم و جو و ابریشم
و پنبه ~~...~~ یک جریب زمین تقریباً ۱۲ قران
مالیات و بهره می‌ماند و زنان نیز با مردان در کار زراعت
شریک می‌باشند و هرکس هر قطعه زمینی که مالک دارد به جهت
اینکه

اینکه زمین را پس از مرگ مالک مابین اولاد و ورثه تقسیم می‌نمایند
و این قاعده از قرار یکه کنسول روس بیان می‌نماید بسیار قاعده
نیکو و باعث ترقی مملکت می‌شود و حدود قرایا و دهات
واقعه در جنگل را بواسطه درختها معین می‌نمایند و هر روستائی
به جهت خود یک خانه از چوب و گل ساخته است
وضع دهات این نواحی با سایر دهکده‌های ایران ابداً
مختلف است

غذای عمده اهل استرآباد برنج و ماهی است و چون در این نقطه
ماها غذاهای لازمه یافت می‌شود درشتی و درازی سر و قامت
غذا صرف می‌نمایند

ممالک سواحل بحر ———— پس از شرح مملکت استرآباد شرح
می‌نمائیم به ذکر احوالات مازندران و گیلان دلیل لازم است
که هر دو مشترک از اینجهت و وضع این دو مملکت مختلف
نمی‌باشد بیان نمائیم تا آنکه خوانندگان اطلاع کاملی از وضع

این دو شهر را بهم رساند

در سابق ذکر شد که جمیع ممالک مازندران در سمت از ساحل
بحر خزر که تقریباً از سطح دریا ۸۵ پا پست‌تر است
شروع شده و به کوه البرز که ~~۱۲~~ متر می‌شود در
آن نواحی با ارتفاع ۱۲۰۰۰ الی ۱۴۰۰۰ پا می‌رسد
و در این صورت واقع است که چنین یک جلگه پست
بلندی‌ها منتهی دارا است و هوای مختلفه می‌شود و ما ایم
مجموع این ممالک را به چهار اقلیم مختص قسمت کرده‌ایم
اولاً ساحل دریا —— از جمله قطعات اربعه اولا
نواحی اطراف بحر است و ملیت در کنار این بحر انات ر
مختلف ظاهر کرده است

بواسطه حرکت موج و شدت بادهای شمالی و شمال غربی
در تمام طول ساحل این بحر تپه‌های شنی که هر کدام از ۲۰ الی
۳۰ ارتفاع و از ۲۰۰ ذرع الی ربع میل عرض دارند
موجود گشته

موجود گشته است و رودهایی که از جبال سرازیر می‌شوند
و چون آب ~~[illegible]~~ به قدری نیست که بتوانند از تپه‌ها
گذشته و داخل بحر شوند در همان جا برگشته و مرداب
را تشکیل کرده‌اند و آب این مرداب‌ها قبیل نقطه
بطعم بواسطه حرکت مرکزی و در بعضی مواضع ساکن است
دفعه از آنکه این آبها به زحمت مدخل در بحر پیدا نموده
دوباره تنگ‌ها آن مدخل را سد می‌نماید و به همین واسطه
به جهت بحر پیمایی مفید نیست و این مرداب‌ها در امتداد هم
در تمام ساحل یافت می‌گردد و بزرگ‌ترین مرداب
انزلی است که در سمت مغرب واقع ~~[illegible]~~ گشته و مرداب استرآباد
که در سمت انتهای شرقی واقع گشته است و مابین این دو مرداب
مرداب‌های کوچک و مشهدسر [illegible] واقع گشته‌اند و بنادر داخل
این مرداب‌ها منتهی می‌شود و به ~~[illegible]~~ جنگل انبوه که از درختان
بنه و چنار و تبریزی و بلوط و غیره انبوه گشته است و اطاحی

این جنگل بواسطه رودخانه‌هائی که از جبال جاری میشود
باطلاق کرده و در فصول باران بمرداب مبدل میگردد
و بعلاوه از این محل بواسطه تعفن آب و بوی نباتات
که به اشجار متعفن صعود مینماید و اقسام حیوانات بحری
نیز در این باطلاق موجود است و حشرات الارض زیاد که
نیز همیشه در هوا حرکت مینمایند
ثانیاً جنگل ــــ اکثر از این مرداب‌ها جنگل شروع شده
و در پایه جبال ختم میگردد و در بعضی مواقع طول آن دو میل
و در بعضی مواقع دیگر به ۲۰ میل میرسد و اگر کسی بخواهد
از این جنگل عبور نماید بواسطه کثرت اشجار ناچار است
که یکی از دهاتیان را جهة راهنمائی همراه ببرد والا یقیناً
در جنگل ~~[illegible]~~ سرگردان خواهد شد و در وسط این
جنگل نیز چند دهکده یافت میگردد و ساکنین آن جا است
زمین جنگل را پاک نموده و مشغول پنبه و برنج زراعت

مینمایند و هیچ اروپائی نمیتواند مدتی در آن جا است
توقف نماید چونکه ~~[illegible]~~ هوای داخل جنگل بطوری
بد و خیس است که بزودی انسان را خفه مینماید و اهل
ساکنین آنجا اگرچه همیشه گرفتار زکام و تب و لرز و غیره
و ناخوشیهای دیگر هستند لیکن هیچوقت از هوای آن تنفر
ندارند و هوای مازندران و گیلان به جهة سایر اهالی ایران
نیز مهلکات است و لیکن نمیتوانند سالها مدتی در آن شهرها
و قرا و مسکن نمایند و آب و هوای گیلان که بحری ~~[illegible]~~ بود است
که در میان اهالی آسیا این ضرب المثل ~~[illegible]~~
مشهور است

nadi gilan e mari

و معنی این عبارت این است که بسوی ~~[illegible]~~ گیلان رفتی
بسوی مرگ رفته‌ای و تقریباً ~~[illegible]~~ از ۳۰۰ سال
قبل کاوریر و کاردون نوشته اند که هوای گیلان [illegible]

حکومت
مقررات که اگر دولت کسی را با ایرانی بفروشد تمام خواهم
گفت که مگر این شخص دزدی کرده است یا مرتکب
جنایتی گردیده. که شاید او را به گیلان فرستاده و فرار
که در سنه ۱۹۴۴ در دفعه ثانی تمام اراضی شمال این ~~کشور~~ بحر را
گردش نموده است چنین می‌نویسد

هوای گیلان بارانی است و مرطوب و هوای بعضی
کثیف ولی هوای مازندران از تمام ایالات فرد اعلی‌تر است
~~خراسان پس از عبور از بطلاق و جنگل وارد قطعه می‌شویم~~
ثالثاً مینه — پس از عبور از جنگل وارد زمین می‌شویم نیکو
و خوش آب و هوا

دامنه کوه البرز از سمت بحر خزر بالا می‌رود و در تمام طول این دامنه
جلگه درختان بسیار روئیده است و هم چنین در طول این
دامنه دره و مسیل های بزرگ مشاهده می‌گردد و چنین مشکلات
که شمرده با مراتب قیمت نمود اشجار بزرگ را که این بیشه را مشکل
کرده ام

کرده اند و در این بیشه همه گونه اشجار و نباتات و ریاحین موجودات
و از قراریکه مسافرین و سیاحان اطلاع داده اند در این بیشه
درخت سرو و نارون و کاج و بلوط و سفیدار و مازو و بیستر قسم
هر شکل موجود است و میوه جات از قبیل سیب و گلابی
و انجیر جنگلی و انار وغیره پرداخت است و توت فرنگی هم
در بعضی موارد یافت می‌شود و در هنگام بهار زمین این بیشه
از گل سرخ و بنفشه و بعضی گلهای دیگر پوشیده می‌شود و از قرار معلوم
این ریاحین در ممالک جنوبی منطقه معتدله می‌روید و اگر بخواهند
این اراضی را با اراضی سمت شرق و مغرب هند تشبیه خطا
کرده اند ولی نباتات این قطعه زمین از اراضی جنوب
اروپا زیادتر است ولی بواسطه هوای اینجا بعضی نباتات
جنوب اروپ در اینجا روئیده نمی‌شود و علاوه بر قلت هوا
رطوبت جنگل مانع است که آن نباتات بروئید
حیوانات وحشی هم در جنگل و هم در بیشه فراوان ~~[illegible]~~ نشسته و برای

این محل کم‌تر به آدم حمله می‌نمایند و غالب به چهارپایان حمله
می‌کنند

حیوانات دیگر از قبیل پلنگ، گرگ، و خرس و گراز، شغال
و وشاق و اقسام مختلفه آهو و گوسفند کوهی و بز کوهی نیز فراوانست
و در اراضی ترکمان خر وحشی و غزال و قرقاول و خروس
جنگلی و بعض طیور دیگر موجود است و چنانچه در احوالات
رشت ذکر گردید در مرداب‌ها قو و مرغابی و اردک
و قاز نیز فراوان یافت می‌گردد

شهرها و ولایات ——— در قسمت ثالث این تقسیمات
اربعه شهرهایی که مرکز جمعیت‌اند در میان اشجار پنهان گردیده‌اند
چنانچه می‌توان گفت که پس از آنکه شخص وارد شهر می‌شود
نمی‌فهمد که از جنگل بیرون رفته است یا خیر و خیلی جنگلات
که تیز بهم که در دو طبقه‌ها زده اند است یا در یک شهر
بزرگ چونکه در همه جا نیز از یک چیز دیگری شاخ
نمو کرده

نمو گردد و علاوه بر اشجاری که طبیعت رویانیده است
در هر گوشه باغ‌هایی ترتیب داده‌اند و میوه‌هایی که در جنگل
روئیده می‌شود مذکور گردید ولی میوه‌هایی که مخصوصاً غرس
~~اشجار آنها~~ بواسطه علاقه حاصل می‌گردند لیموات
و نارنج و پرتقال و نارنگی و ترنج و انار و هلو و خربوزه
و هندوانه و زیتون و غیره و در حقیقت مشکل است که در ممالک
مختلفه شخص بتواند بنمایاند و محصولات جنگلی را تعداد
نماید و هم چنین در همین ولایات کرم ابریشم تربیت شده
و ابریشم حاصل می‌گردد و بواسطه همین ابریشم بود که اول
تجارت ایران با اروپاییان مفتوح گردید و هم چنین به همین واسطه
که گیلان از تمام شهرهای دیگر ایران در اروپ مشهورتر است
و سر آنتونی شرلی که در سنه ۱۶۰۰ خدمت شاه عباس را
می‌نمود چنین می‌نویسد
گیلان شهری است که از ایران جدا شده است بواسطه جبالی

بزرگ وصعب العبور واراضی پرثمرات از اشجار
زیادی که در همه جا جنگل انبوهی تشکیل کرده اند و ایران
خیلی میل دارد که تمام مملکتش این طور باشد و در سایر شهرهای
ایران هیزم به قیمت گرانی از باغات حاصل می نمایند
ولی در این ناحیه هرچه بخواهی وفور دارد و در فوق تپه های این
اراضی درخت تپه های زیاد روئیده است و در فصل بهار
و هنگام ذوب برف در میان شکاف این تپه ها سیل های
می شود و بحر خزر در سمت مشرق این شهر واقع گردیده
و ما بین بحر و تپه ها یک دره مسطح واقع شده و در این محل
ارزن و غله و برنج زیادی حاصل می گردد و لیکن هم گرمی
و رطوبت اهل ساکنین مساعدت نموده و اهالی آنجا را بیمار
کرده است و تمام اشخاص هر یک به شغل فلوتی مشغولند
و ممکن نیست که یک قطعه زمین یافت گردد که قابل
زراعت باشد و در آنجا زراعت نکرده باشند و این
که تمام

که تمام شهر و اطراف پر شده است محل چراگاه چهارپایان
اهالی شهر و ساکنین قراء است
رابعاً جبال — خلاصه فوق قطعه جنگل جبال مرتفع
واقع شده اند و در این جبال گیاه کم روئیده می شود و قلل
آنها همیشه از برف مستور و بواسطه آن از دیده پنهان است
و بواسطه بخار بحر خزر و رطوبت یخچال های دماوند در جنگل
اقسام مختلف هوا موجود است که همیشه باعث امراض
مختلفه می گردد و در سلسله فوقانی کتل ها دگر رشته های عظیم
مشاهده می شود که در هیچ جای دیگر ایران موجود نیست و باید
عقلی کرد انسان خواهد شگفت
در بعضی مواضع جنگل که درختهای آن تراشیده اند و در دامنه کوه
مکانهای ییلاقی موجودات داعیه در هنگام تابستان
مهمان اهالی می روند و ایلات اطراف گله های خود را
به جهت چرا در منازل تابستانی هدایت می نمایند

جمعیت این ممالک ــــ عدهٔ زیادی از جمعیت این ممالک
مهاجرین هستند که با اغلب طوایف ایلات نیز مخلوط شده
و ساکن قراء گشته‌اند ولی ایلات را حرارت تابستان
مجبور میسازد که دوباره باطراف حرکت نمایند ~~و سلطنت~~
نیز و در گیلان نیز اهالی ایلات یافت میگردند و از
مورخین قبل نوشته‌اند گیلان هوایش از مازندران عفن‌تر است
و مردمانش ضعیف و با جرأت‌تر ولی به عقیدهٔ مؤلف
فریزر امتیازی مابین این دو شهر و اهالی آنها موجود نیست
و فریزر می‌نویسد که ساکنین این ممالک گرفتار امراض
هستند ولی از طرف دیگر اغلب تنومند و قوی‌الجثه و نیکو
هستند و اطفال این ممالک بسیار وجیه و خوشگل‌اند و اینکه
مورخ هوای مازندران را تر و تر و مرطوب‌تر از هوای
گیلان نوشته است و هلمس می‌نویسد که مردمان جادر
بحر عقلی در کجور هستند و در این ممالک یکقسم نوبه یافت میشود
که رشتان

که سرشتان ~~[illegible]~~ قدری مطمئن است و فریزر می‌نویسد
که مازندرانیان اشخاصی هستند کم آزار و شجاع و به قسمی سربازی
لایق و دلیر خصوصاً در ولایت فرشتان ولی به قیمه فاتح
هیران خوب هستند و جمعیت این دو مملکت از طاعون سال
۱۸۳۰-۳۱ بسیار تلف گردیده و از قراریکه تخمین زده‌اند
دو ثلث تمام جمعیت این دو شهر در آن ناخوشی تلف
گشته و از آن زمان الی کنون آبله و بعضی ناخوشیهای
دیگر نیز اهالی آنجا را دست کاری کرده است و اکنون
مدت قلیلی است که جمعیت آن ممالک دوباره روی به
ترقی نهاده است و مجموع جمعیت هر کدام از این ممالک را
از ۱۵۰۰۰۰ الی ۲۵۰۰۰۰ نفر تفاوت ذکر کرده‌اند
ولی من ~~[illegible]~~ یقین دارم که تا بحال تعداد صحیح از جمعیت
مازندران و گیلان در دست نیامده است
از قراریکه میرسد بعضی از این طوایف از اعقاب طایفهٔ ملک

هستند و زبانشان فارسی است ولی زبان گیلانیان
با مازندرانیان قدری اختلاف دارد و اهالی تالش نیز
تقریباً زبانشان با این طوایف یکی است ولی در آن
زبان کلمات پهلوی زیاد استعمال میشود و استرآباد
در میانه دو نوع زبان است که اهالی طبرستان زبان دارند
که نیم عربی است و نیم فارسی و قدری با این دو زبان اختلاف
دارد که زبان بعض از طوایف آن مملکت را هیچ به
ترکمان شبیه

البسه ساکنین ـــ بنابر قاعده معموله تمام شهرهای
ایران لباس دهقانان گیلان و مازندران با لباس
اهالی شهر بهم مختلفست و همچنین لباس ساکنین قراء
صحرا و شهر با البسه اهالی قراء دوردست نیز مختلف است
شلوار این طایفه از پارچه ایست پشمی که خودشان جا بجا
میبافند و بملاحظه اینکه [illegible] در برابر هوا از پارچه

پشمی زیادتر است از انتخاب کرده اند و در دور ساق پای
خود پارچه می پیچند شبیه که پاتاوه می نامند و کفشهای
ایشان پوست حیوانی گشوده ایست که با [illegible] ریسمان [illegible]
پا میبندند و کلاه ایشان مانند کلاه سایر دهقانان ایران
نیست بلکه کلاهی است که از پوست گوسفند درست شده است
و لباس این طایفه با لباس اکراد که در ~~[illegible]~~ سمت قوچان
خراسان توقف دارند بی شباهت نیست و تمام
البسه ایشان از سر تا قدم منتها بیست پنجاه دینار قیمت
داشته باشد و عموم اهالی آنجا بیشتر [illegible] دست دارند
هم به جهت مدافعه حیوانات وحشی و هم به جهت پاک کردن
راه جنگل

از بحر خزر و آب و هوای این ممالک ـــ [illegible] که تمام اراضی
اطراف بحر خزر را اگر گردش کرده باشند یا اقلاً از آب و هوای
آن ممالک اطلاع بهم رسانیده باشند میدانند که چقدر [illegible]

سواحل شمالی و جنوبی و مرکزی را هم مختلف الاقلیم میشمرند
و فی الحقیقه بحدی اختلاف این اقالیم با هم مختلف
شده که شخص متعجب میشود

اگر چه بسبب اختلاف طول جغرافیائی ایالات هم مختلف
الاقلیم گردیده ولی در این قطعه زمین زیاده از حد اختلاف
موجود است و فانین کیفیت آب و هوای این ممالک را
بطور خوبی بیان کرده است و منهم فقط در این موضع
عبارت او را ترجمه مینمایم

اگر اراضی شوره زار و جنگلها و دشتهای مقیم و مزروع
سواحل شمالی بحر خزر را با اراضی شرقی و جنوبی سواحل جنوبی
بسنجیم معلوم میشود که طبیعت چگونه در یک قطعه زمین
و در کنار یک بحر چگونه اقلیمهای مختلف موجود کرده است
مثلاً در سواحل شمالی جانوری نتواند تحمل آب و هوای آنجا را
نماید ولی در جنوب برعکس آنکه در جنگلها یافت میشوند

فراوان است و در یک جا جنگل زمستانی هوا بطوری است
که انگور به زحمت میرسد ولی در خلیج استراباد درخت انجیر
پرتقال نخل میروید و نیشکر و پنبه بطور خوبی زراعت
میشود و همچنین هر سال در زمستان قطعه شمالی بحر منجمد میگردد
و قبل از آنکه آفتاب غروب شود تمام اشجار و درختان را ن[illegible]
ولیکن ایشان شکرفه کرده اند

بدون شک این اختلاف هوا بسبب بخاراتیست که از روی
بحر متصاعد شده و باد آنها را در قله و دامنه کوه البرز
جمع نموده داند وجود آنها و باران قویه میگردد که مانع
میگردد که گرمی هوای سواحل جنوبی بواسطه آن و گرمی است
که از بحر کویر بزرگ مرکزی برخواسته میشود و این باد گرم
پس از آنکه با باد سرد شمالی تلاقی نمود و باعث آنقوله باران
میشود

نب: باران ممالک ساحل بحر خزر به سایر ممالک دیگر اوقات

محل تب کیسات بوده. در این ممالک باران فصل معینی
ندارد و در تمام فصول بفاصله‌های قلیل باران کثیری می‌بارد
محصولات —— محصول عمده مازندران برنج است
و پنبه و شکر و محصول عمده گیلان در سابق انحصاراً داشت
به ابریشم در شمار و چنین که یکی از کارگزارهای کمپانی انگلیسی
(در مسکو) بود در ۱۵۶۶ این عبارت را [struck]
نوشته است
پاوث. گیلان که شاه هورزدان شهر لاهیجان است [illegible] گرده‌ایم
از مال التجاره زندگانی می‌نماید و از آن زمان به بعد به‌واسطه
تجارت ابریشم اروپائیان در ایران آمده و تدریجاً ایران
مشهور [struck] و معمول کردید ولی اکنون که تدریج
ابریشم گیلان تنزل کرده باشد و من در این موقع شرح
[struck] خواهم داد فقط مقدار ابریشمی که در گیلان و مازندران
حاصل می‌شود دانسته در فصلی که از تجارت ایران

گفتگو

گفتگو شده خواهیم و تاریخ تجارت ابریشم را [struck] مفصلاً
ذکر خواهیم نمود
تاریخ تجارت ابریشم —— کرم ابریشم در سنه ۵۵۰ و سلطنت
ژوستینین از چین باروپا آورده شد و حکایت آن که از جمله
حکایات بسیار خوب است در تواریخ مسطور شده است
و اول کسیکه از مورخین ذکر کرده است که ابریشم در ممالک
شمالی ایران تربیت می‌دهند استخری است که در مائه دهم از ری
به ساری که پای تخت مازندران است آمده و می‌نویسد
که در مملکت طبرستان ابریشم زیاد حاصل می‌شود و در سیصد
سال بعد مارکوپولو ذکر کرده است که تجار ژنوا
که آن زمان در تجارت ترقی کرده بودند از طرف بحر خزر
بجهة خریدن ابریشم که به گیل موسوم بود به مازندران و گیلان
می‌آمدند و در اواسط مائه شانزدهم کمپانی مسکوی سفرائی
که تجارت انگلیس را از سمت بحر خزر در ایران روسیه

مفتوح نمایه و بعد از این مختصر شرح این مطلب بیان خواهم
کرد و مخصوصاً به تجارت ابریشم گیلان بدین ملک قدم گذاشته
و در مائه سبعه اهالی ونیز از سمت خلیج فارس به جهت
خرید مقدار ابریشم وارد ایران می‌شدند و در اوایل مائه هیجدهم
پطر کبیر که دید که تجارت بواسطه همراهی دولت عثمانی
خواهد گرفت که از این راه مال التجاره ایران را به بادکوبه حمل نماید
ولی از مدتی روسیان خود مشغول تجارت گردیدند
و در ۱۷۲۵ پطر قصد داشت که جمع از تجار انگلیس
را هم در این تجارت مداخله داده بخصوص در عراق و فرمان
وفات نمود و بعد از آن چند نفر تجار انگلیس بریاست
الثن و هانوای که بعد تاریخ انشا کرد خواهش تجارت
می‌نمودند و بعد از آنها دیگر کسی چندان سعی ننمود
ولی از اوایل مائه حالیه که دولت روسیه فتح نمود
بعضی مال التجاره ممالک شمالی ایران را دارد ملک خود

حکم نمود

ضمیمه

جدول ابریشم تمام ایران در چند سال ـــــ ~~قبل از انگلیس~~ بجهت ایرانکه
خواننده، از تجارت ابریشم ممالک ایران خصوصاً
ممالک شمالی و غیره اطلاع درست بهم رساند
و چون این مطلب طول می‌کشد مناسب چنان دیدم
که در ذیل جدول تمام اطلاعاتی را که از مورخین
مختلفه شنیده‌ام بیان نمایم تا دیگر هم خواننده
کسل نگردد و هم مطلب را خوب در نظر کرده باشد

جدول ابریشم تمام ایران

تواریخ	مصنفین	وزن ابریشم	قیمت
۱۶۳۷	اولیریوس	۲۰۰۰۰ بار [illegible] ۳۴	در ایران [illegible] ۱۷ [illegible] ده شاهی

۱۶۷۵	کاردن	۲۲۰۰۰ بار در هر بار [illegible] من	برسی در ایران [illegible] ۱/۲ دیناری
۱۷۴۴	انزای	—	—
۱۷۷۱	کلمن	—	—
۱۸۲۲	فرازر	—	—
۱۸۳۶	فولر	—	—
۱۸۳۹	گودزکو	—	—
۱۸۴۰	گودزکو	—	—
۱۸۴۳	هلمس	—	—
۱۸۴۴	شیل	—	—
۱۸۶۴	ایفا	—	—
۱۸۶۵	ایفا	—	—
۱۸۶۶	استولزدانرلیس	—	—

۱۸۶۷	ایفا	—	—
۱۸۶۸	ایفا	—	—
۱۸۶۹	ایفا	—	—
۱۸۷۰	ایفا	—	—
۱۸۷۱	ایفا	—	—
۱۸۷۲	ایفا	—	—
۱۸۷۳	ایفا	—	—
۱۸۷۴	ایفا	—	—
۱۸۷۵	ایفا	—	—
۱۸۷۶	ایفا	—	—
۱۸۷۷	چرچیل	—	—
۱۸۷۸	ایفا	—	—
۱۸۸۲	استلزداندریس	—	—
۱۸۸۵	بنجامین	۱۰۱۳۳۳ من	—

۱۸۸۶ هربرت — - —

ابریشم ایران

تاریخ	مصنف	وزن	قیمت
۱۶۳۷	اولیریوس	۸۰۰۰ بار (۳۶)	—
۱۶۷۰	شاردن	۱۰۰۰۰ بار (۴۶)	—
۱۷۴۴	هنوای	۲۰۰۰۰ من [illegible]	[illegible] الی ۴ لیره [illegible]
۱۷۷۱	گملین	—	—
۱۸۲۲	فریزر	۶۰۰۰۰ من شاه	از قرار یک من شش تومان الی هشت تومان ۲۵۰۰۰۰۰ لیره
۱۸۳۶	فور	۳۰۰۰۰۰ (گیلان و مازندران)	—
۱۸۳۹	کودزکو	۹۰۰۰۰ من شاه	—

۱۸۴۰

به فکر یا در آن زمان ۱۸ قران بوده؟

تاریخ	مصنف	وزن	قیمت
۱۸۴۰	کودزکو	۱۱۰۰۰۰ من شاه	—
۱۸۴۳	المسی	۲۱۶۶۶۶ [illegible]	
۱۸۴۴	شیل	۱۶۶۶۶۶	۴۵۰۰۰۰ لیره
۱۸۶۴	ایضا	۳۶۵۰۰۰	۱۰۰۰۰۰۰
۱۸۶۵	ایضا	۲۰۵۰۰۰	۶۶۷۰۰۰
۱۸۶۶	استوارت ژوانزولیس	۲۰۴۱۶۶	۷۴۳۰۰۰
۱۸۶۷	ایضا	۱۶۷۴۶۶	۵۰۷۰۰۰
۱۸۶۸	ایضا	۱۴۴۴۶۶	۴۵۱۰۰۰
۱۸۶۹	ایضا	۱۰۷۶۰۰	۳۰۲۰۰۰
۱۸۷۰	ایضا	۱۳۹۳۶۶	۲۹۹۰۰۰
۱۸۷۱	ایضا	۱۱۶۸۰۰	۲۸۹۰۰۰
۱۸۷۲	ایضا	۹۵۵۴۳	۲۲۱۰۰۰
۱۸۷۳	ایضا	۱۱۲۴۴۶	۳۲۵۰۰۰
۱۸۷۴	ایضا	۲۱۴۹۰۰	۶۴۰۰۰۰

۱۸۷۵	افنا	۸۱۸۰۰	۱۰۵۰۰۰
۱۸۷۶	افنا	۸۷۴۴۴	۲۱۵۰۰۰
۱۸۷۷	چرچیل	۷۰۰۰۰	۱۲۲۰۰۰
۱۸۷۸	افنا	۲۴۴۹۰۰	۱۴۵۰۰۰
۱۸۸۲	استوزفواندریه	۵۹۰۰۰	—
۱۸۸۵	بنی من	۷۵۰۰۰	—
۱۸۸۶	برت	۶۵۰۰۰	—

البرز مازندران

تاریخ	مکتشف	
۱۶۴۷	اولیریه	۲۰۰۰ باز (۴۶)
۱۶۷۰	گمادون	۲۰۰۰ باز (۴۶)
۱۷۴۳	[illegible]	+
۱۷۷۱	گملن	۱۵۰۰ تا ۱۱۶۰۰ [illegible]

۱۸۲۲

۱۸۲۲	فرازر	—
۱۸۳۶	فرر	—
۱۸۳۹	بودانو	—
۱۸۴۰	افنا	—
۱۸۴۳	بلمی	—
۱۸۴۶	شیل	—
۱۸۶۴	شیل	—
۱۸۶۵	شیل	—
۱۸۶۶	استوفرواندریه	—
۱۸۶۷	افنا	—
۱۸۶۸	افنا	—
۱۸۶۹	افنا	—
۱۸۷۰	افنا	—
۱۷۱	افنا	—

[illegible]

سال	محل		
۱۸۷۲	ایضا	–	
۱۸۷۳	ایضا	–	۱
۱۸۷۴	ایضا	–	
۱۸۷۵	ایضا	–	
۱۸۷۶	ایضا	–	
۱۸۷۷	چرچیل	–	
۱۸۷۸	چرچیل	–	
۱۸۸۴	استونزوانه‌بی	–	۱ ۱
۱۸۸۵	بیجی سی	۶۰۰۰ من	
۱۸۸۶	هربرت	–	۱

تاریخ تنزل ابریشم ـــــ بنگاه به دقت ملاحظه نمائیم
محصول گیلان را از زمان سلف الی کنون بخوبی معلوم
می‌گردد که بتدریج مقدار ابریشم تنزل کرده است
اینک ما نه مقدم هم دیده‌ایم و در زمان سلطنت سلاطین صفویه

روز بروز مقدار ابریشم تناقص میگردید و در زمان [illegible]
تمام ابریشم گیلان معادل بوده است با یک ثمن آنچه
کاردان نوشته است و در ماده حالیه بواسطه مراقبت
سلاطین قاجاریه دوباره تجارت ابریشم ترقی نمود در
وسرهانری شیل که در سنه ۱۸۵۰ سفارت دار ایران کرده
بود می‌نویسد که ابریشم بسیار در ایران حاصل می‌گردد
و قیمتها قسمتی از مال التجاره خارجه از ابریشم
ادا میگردد و تجار انگلیس هم بسیار سعی داشته که تجارت
ابریشم را ترقی دهند و در سنه ۱۸۶۴ بواسطه دقت ایشان
قدری ترقی نمود ولی بعد بواسطه بروز ناخوشی و موانعات
دیگر قیمت تمام ابریشم گیلان یک خمس سال قبل گردید
و از آن زمان الی حال دیگر مقدار ابریشم گیلان
ترقی نکرده در خراسان و کاشان نیز به جهة حصول
ابریشم سعی نموده ولی تمام تخمها ناپیدا کنند و نتیجه حاصل

نگردیده و تخم این تخمها هم از سمت ژاپن آورده می‌شد
ولی در هیچکدام از این دو ولایت اثری مترتب نگشت
و در سنه ۱۸۷۵ اهالی گیلان بملاحظه هوای بد بجای
ابریشم تنباکو زراعت نموده و اهالی رودبار نزدیکی
رشت زیتون و اهالی مرکزی ایران هم در عوض
تحصیل ابریشم به زراعت تریاک مشغول شده و در سمت شمال
زراعت برنج را اگرچه از تریاک و برنج نفع کم حاصل
میشود ولی مع ذلک ابریشم روی به تنزل نهاده است
و در مملکتی مانند ایران که اهالیش هر روز یک خیال دارند
در ساعت به کاری مشغول می‌شوند خیلی مشکل است که دوباره
شعبه ابریشم ترقی نماید و از طرف دیگر اکنون هوای
گیلان مانند سابق است و حقیقتاً به جهة ابریشم مناسب
و هیچ دلیل حتمی از ترک این عمل در دست ندارند
و گویا بسی از جهتی دیگر این شغل هم مانند سایر صنایع دیگر
متروک

متروک شده و آنوقت به جهة یک مثقال ابریشم شهر بشهر
گشته و بقیمت گزاف خریداری نمایند

مقدار حالیه ابریشم ایران —— اکنون کرم ابریشم
طهران مازندران و گیلان در آذربایجان (در سنه ۱۸۸۵
معادل ۴۱۷۵ من حاصل شده بود) و در خراسان (۲۷۰۸ من)
و در ممالک مرکزی که عمده‌ترین آنها کاشان و اصفهان
و یزد و کرمان است (۲۱۶۲ من) نیز حاصل می‌شود
و آنچه از یزد و کرمان حاصل می‌شود به مصارف خود شهر
و سایر شهرهای دیگر ایران میرسد و فقط از سمت گیلان
و آذربایجان ابریشم بروسیه و مارسیل حمل می‌شود
و پارچه‌هائیکه از ابریشم در خود ایران بافته می‌شود مخمل است
و اطلس و صوف و تافته و در تمام این پارچه‌ها قدری ریسمان
مخلوط می‌نمایند چونکه موافق شریعت مطهره ممنوع است
که لباس ابریشم خالص بپوشند و از تمام این پارچه‌ها مخمل کاشی

مخمل کاشی تعریف است و صوف و البته نیز پارچه‌های خوب
هستند ولی عیبی که دارند این است که به اندازه‌ای که شخص بخواهد
یافت نمی‌گردد دو فرش ابریشمی نیز در کاشان و سلطان‌آباد
بهتر ~~عرضه~~ ترتیب داده می‌شود ولی بواسطه عدم مراقبت
صاحبان رنگهای ثابت قدیم خود را گذاشته و ابریشمها را
با رنگهای جوهری که ارزانتر از رنگ سابق است رنگ
می‌نمایند و به همین واسطه پس از اندک زمانی رنگ فرش
یا پارچه رفته و بی مایه می‌گردد

وضع حصول ابریشم ——— در ابتدا اول تخم کرم ابریشم را
در اطاق نه یا روی کاغذی ریخته و تا سه روز آنها را در زیر
بغل خود به جهت اینکه حرارت ببیند نگاه می‌دارند و پس از انقضای
این مدت کرمهای ابریشم بشکل پروانه ظاهر می‌گردند
و چهل روز دیگر آنها را محافظت نموده و در این مدت
در غرفهای قوی برگ توت ریخته و آن کرمها را در آنها

قرار می

قرار می‌دهند و این کرمها پس از خوردن دو خوابیدن کلی نموده
در مدت خواب اصلاً ~~نخورده~~ ای ده روز است
و پس از انقضای ده روز اول کرمها را به تلنبار حمل می‌نمایند
و آنها را در محلی که ۵ الی شش پا از زمین ارتفاع دارد گذاشته
و برگ توت نیز در آنجا می‌ریزند و پس از انقضای چهل روز
چاق و شفاف ~~می‌شوند~~ شده و به شاخهای توت که عمودی
آنجا گذاشته‌اند بالا رفته و مشغول ترتیب دادن پیله خود
می‌شوند و این زمان که ده روز است در تلنبار راحت می‌نشینند
و پس از انقضای این مدت در تلنبار را گشوده و شاخها را
حرکت می‌دهند و آن وقت تمام سطح اطاق تلنبار پوشیده است
از پیله‌های قشنگ پس مقداری از آن پیله‌ها را به جهت تخم گذاشته
و مابقی را در آب می‌ریزند تا آنکه پروانه‌ها بمیرند و بعد
آنها را در دیگ ریخته و پس از جوشانیدن ابریشم آنها را بوسیله
پا چوب می‌پیچند و آن پیله‌ها را که به جهت تخم گذاشته‌اند

کرم آن پس از گذاشتن ۱۰۰ الی ۴۰۰ عدد تخم پیله را سوراخ
کرده و ضایع میگردد

محصولات دیگر — علاوه بر تجارت ابریشم اهالی مازندران
و گیلان میتوانند از محصولات جنگلی فواید بسیار حاصل
نمایند چونکه طبیعت این اراضی را بواسطه محصولات جنگلی
غنی کرده است مثلاً در این دو مملکت معادن بسیار
موجود است در فصل آتیه انشاءالله احوال آنها
ذکر خواهیم کرد و اهالی این ممالک میتوانند از این معادن
فواید کلی و منافع عمده حاصل نمایند و علاوه بر این
در جنگلهای این ممالک اشجار کهن بسیاری که برای
ساختن کشتی خوب است موجود است و سر جون التن
که یکی از مهندسین و کشتی سازان انگلیسی بود در زمان نادرشاه
مأمور گشته بود که از این اشجار کشتی چند به جهت بحر خزر ترتیب
دهد و هم چنین این سلطان با اقتدار عزم نموده بود که اهالی
ایران

ایران از اشجار این جنگل بطرف خلیج فارس برده و در آنجا
کشتی ترتیب بسازند و تا چند سال قبل انواع اشجار عالی در کنار
خلیج فارس موجود بود و هم چنین سابقاً به مقدار زیادی صندوق
چوبی از مازندران و گیلان بروسیه و انگلند برده میشود ولی
در مازندران و گیلان هیچ نظم و ترتیب بجهت نگهداری جنگل موجود
نیست و بواسطه عدم مراقبت زیاد [illegible] فواید کلی دارند پوسیده
و پوک میگردند و در سنه ۱۸۸۴ یکی از روسیان جنگل گیلان را
ده ساله به ۵۰۰۰۰ قران اجاره نموده بود و در سنه ۱۸۹۰
به ۱۷۰۰۰ تومان رسید و اهالی ایران نمیدانند که در بحر
هم میتوانند مانند بر فایده حاصل نمایند در مصب
رود خانه سفید رود و هم چنین در مردابها میتوانند
اقسام مختلف ماهی صید نمود در مصب سفید رود میتوانند
در یک روز تقریباً ۴۰۰۰ عدد ماهی صید نمود و در اواخر
در یک روز ۵۰۰۰۰ عدد [illegible] صید شده است

و در زمانیکه من در آنجا بودم همه تمام سواحل جنوبی بحر خزر را
بروسیان ۵۰۰۰۰ تومان اجاره داده بودند و مستاجر
از محل ماهی خشک و ماهی تازه و خاویار سالیانه مبالغ کلی
منفعت می‌نمود

مالیات — مالیات این دو مملکت بحسب تنزل
و ترقی تجارت مختلف بوده است و فریزر می‌نویسد
که در سنه ۱۸۲۲ مالیات گیلان از گمرک وغیره ۲۰۰۰۰۰
الی ۲۱۰۰۰۰ تومان می‌رسید و در ده سال بعد مونتیث
۳۰۰۰۰۰ تومان نوشته است و سر گلد سمید در ۱۸۷۴
مالیات آنجا را ۴۴۰۰۰۰ تومان نوشته است و مالیات
مازندران را از قراری که اطلاع داده‌اند معادل است
۱۵۰۰۰۰ تومان و تخمیناً تمام این مقدار صرف قشون
و سایر مخارجات دیگر می‌گردد و از مالیات مازندران
بخزانه دولت هیچ عایدی نمی‌گردد. بعقیده مؤلف این مطلب

چیزان

چیزان حتمی ندارد و در سنه ۸۹-۱۸۸۸ مالیات مازندران
معادل بود با ۱۴۹۴۵۰ تومان و از گیلان ۴۴۵۰۰۰
تومان و مخارج دولت در مازندران معادل بود با ۴۵۹۰۵
و در گیلان با ۲۴۳۴۳ تومان ولی اکنون معلوم نیست
که مالیات و مخارج بچه اندازه است

تاریخ — ممالک ساحل بحر خزر که بواسطه جبال
از سایر ممالک ایران جدا گشته و آب و هوایشان از
مختلف است از زمان سلف در میان تواریخ
مشهور بوده است و در زمان سلاطین کیان رستم
برفته کشتن دیو سفید به این مملکت آمد و می‌توان گفت
که شهر هیرکانیا که در تاریخ اسکندر ذکر شده است همین
شهر مازندران بوده است و در زمان سلطنت ساسانیان
و ما قبل اول عصر اسلام مازندران قطعه بود از ممالک آباد
و در سنه ۹۰۰ معتضد بالله (خلیفه) مازندران را به اسمعیل

سامانی که جد سلاطین سامانیه است بواسطه فتحی که در جنگ
عمرو بن لیث ~~از او بظهور رسیده بود گنجینه~~ برادر یعقوب بن
لیث از او بظهور رسیده بود گنجینه و در مائه چهارم سلسله
از سادات در مازندران سلطنت می‌نمودند و در زمانیکه
اغتشاش چنگیزیان و امرای اتشی در وسط مائه ششم روم جلیله
از دست بحر خزر به ایران آمده بودند در شرح احوال خود از آنها
گیلانات اسم می‌بریم و گویا اینها ... اسم سلاطین صفویه در گیلانات
سلطنت می‌کرده است و در ۱۵۹۶ اهالی گیلان به شاه عباس
یاغی گشته و شاه هم حکم نمود که تمام اهالی آنجا را قتل عام نمایند
ولی نظر به اینکه مادرش در مازندران متولد گردیده بود شاه
عباس میل زیاد داشت که مازندران را آباد نماید و در این
محل‌ها عمارات با شکوهی ساخته که عنقریب شرح آنها
خواهیم کرد و هم چنین بملاحظه بحر خزر وجود موانعات طبیعی
و دوری از دشمن شاه عباس بسیار میل داشت که مازندران را

پای تخت

پای تخت نماید و این فقره سببش به ازدیاد زراعت سواحل
بحر زیاد گشته بود که از عیسویان ساکن سرحد عثمانی
۵۰۰۰۰ هم خانواده به این ملک مهاجرت داد و عیسویان
هم بملاحظه اینکه از حملات همه ساله عثمانی خلاصی شده
و از دست بحری قزاقهای روسیان که راه دزدی پیشه
کرده. تمامیه از روی میل و رضا به این ملک مهاجرت
کرده‌اند و کار دزدی و منع حملات را به جهة مهاجرین جدید
به این عبارت بیان می‌نماید
این ملک گویا از اول به جهة عیسویان مناسب است
چونکه گوشت خوک و شراب که مطلوب نظر این طایفه است
در اینجا فراوان است و هم چنین چون این طایفه بیشتر مایل‌اند
که در بحر حرکت کرده زراعت خود مراوده داشته باشند
این مملکت به جهة آنها نیکو است
شاه عباس گویا دوست از آب و هوای این ملک

اطلاع نداشته است که چگونه با مهاجرین همدرد سفیر
انگلیس سردد مورد بدبخت رفتار خواهد نمود و کاردنا
می‌نویسد که هوای مازندران بنحوی بد بود که تا ۱۳۴۷
از ۰۰۰۰ هزار خانواده [illegible] مهاجر ۵۰۰ خانواده
بیش باقی نمانده بود و بیرق دولاوال که نزد شاه عباس
در مازندران آمده بود از زنان آنجا بسیار محظوظ
گردیده بود و بیان می‌کند که زنان مازندران بسیار
سیمین و وجیه هستند و مانند سایر زنان اسلام روی
خود را از مردان پنهان نمی‌نمایند و با مردمان بطور خوب
صحبت نموده و آنها را [illegible] در نزد خود
می‌نمایند

مهاجره روسی — در سابق ذکر کردیم که در
سنه ۱۶۶۸ قزاق روس وارد مازندران گردیده و
در همان سال [illegible] بعد دولت روسیه سعی بسیار نمود
که سواحل

که سواحل بحر خزر را متصرف گردد و شرح این حادثه در تمام
کتب سیاحین ایران مسطور است [illegible] و سیاحانی که شرح
مازندران و مهاجرتهای روسیه را نوشته اند از آنها قرار
اخوای در این حادثه چند سال در مازندران توقف داشت
و فرستر که اهل سافری بود که از خشکی از تهران به
انگلستان آمد (۱۷۸۴) شرحی نوشته است و کاپیتن
بروس که در قشون پطر اکبر بود در مهاجرت اهل پطر شرحی
بیان کرده و از بیانات این چند نفر مورخ ما خلاصه
این حادثه را بدین نحو بیان می‌نمائیم
در ۱۷۲۲ پطر اکبر سفیری در اصفهان فرستاد تا از
ایالات خارجی که از ترکیان به تجاوزی رسیده است
دریافت نماید و ترکیان آن وقت در شهر شماخیه به دولت
ایران یاغی گشته بودند و پس از آنکه سفیر روسیه وارد اصفهان
گردید محمود افغان اصفهان را گرفته و شاه سلطان حسین

از سلطنت خلع نموده بود و والی سلطان در جواب پطر [illegible]
گفت که من هرگز این مطلب را قبول نخواهم نمود و خود
پطر باید تجار ان خود را محافظت نماید نه من و پطر اکبر که گویا
منتظر چنین حرفی بود ۰۰۰۰۰ ۵ هم لشکر جمع نموده و از سمت
حاجی ترخان وارد دربند گردید و اهالی آنجا آن محل را
بدون گفتگو به قشون روسیه تسلیم نمودند و پطر خیال داشت که از
بادکوبه به شماخی رود و [illegible] سفیری از جانب دولت
عثمانی رسیده و گفت که اگر شما فسخ عزیمت ننمائید
ما هم بسمت قفقاز لشکر خواهیم کشید و از وقت ست
بیک سرحد باید با دو دولت صلح نماید و پطر اکبر به این
ملاحظه زمستان را در حاجی ترخان بسر برده و فوجی
از قشون خود را بجهة محافظت در دربند گذاشته و قلعه
هم در روی رود خانه که بعد افغانها خراب نمودند [illegible]
مرغوب بنا نمود و در مدت زمستان حاکم گیلان

رسول نزد پطر فرستاد که اگر شما به گیلان بیائید من آن
شهر را به شما تسلیم خواهم نمود چونکه افغانها رشت را
محاصره کرده اند و پطر از شنیدن این خبر بسیار خوشحال
شده و در اوایل سال ۱۷۲۳ قشونی بسمت رشت روانه
نمود و حاکم آنجا نیز به عهد خود وفا نموده و دروازه را
به جهة آنها باز کرده و با کمال احترام پذیرائی نمود
و در ماه جولای همان سال پس از آنکه شهر بادکوبه
متحمل خرابی بسیار گردید عاقبت روسیه از او فتح نمود و شاه
طهماسب جوان که در آن زمان مشغول محاصره و مدافعه
افغانها بود دیگر از دوستی چاره ندید و سفیری با عهدنامه
نزد پطر فرستاد و در آن عهدنامه چهار مطلب مندرج
بود
اولا پطر افغانها را از ایران بیرون کرده و شاه طهماسب را
به تخت سلطنت بنشاند

تا باشد. طهماسب بعوض این کار باد کوبه و دربند و گیلان
و مازندران و استراباد را به دولت روسیه واگذار نماید
تا آنکه از مدد جنگی روسیه بقدر کفایت به جهة قشون
او ذخیره مهیا نموده و بدانها برساند
را اجازه تجاران ایران و روسیه بطور آزادی در ممالک هم دیگر
تجارت نمایند (۳ سپتامبر ۱۷۲۴)
چنانچه ذکر شد روسیه قبل از این معاهده گیلان را متصرف
گشته بود و بجهة مازندران و استراباد هم معلوم نگردید
که خیال بطرفیت حرف شد. طهماسب را قبول نکرد امر
و در سنه ۱۷۲۵ پطر کبیر مرحوم گشته و ارزوی انبساط ممالک
شرقی را بگور برد و در همان سال قشون روسیه لاهیجان را
متصرف گردیدند ولی دیگر از آن حد تجاوز نکردند و بازیل
باتاتز تاجر یونانی که شرح احوالش در احوالات
کلات ذکر گردید در آن زمان در گیلان حضور داشت

ودر

و در سنه ۱۷۳۴ دولت روسیه بملاحظه شورش داخلی
مجبور گردید که ممالک اطراف بحر خزر را واگذار نماید
و خواهش نمود که فقط در انزلی مکانی بروسیان بدهند
تا آنکه مشغول تجارت ابریشم گردند و این شرح را ت
که فورستر نوشته است ولی نتوان بیان نمود
که حدت و عفونت هوای گیلان و آفت میوه‌ای
قبرستان وسیعی از روسیان تشکیل کرده بودند و بدین واسطه
آن مملکه روسیه بدون آنکه از گیلان نفعی برده باشد دوباره
به دولت ایران واگذار نمود و بعض مورخین دیگر میگویند
که مازندران و استراباد را نیز در سنه ۱۷۳۲ دولت روسیه واگذار
نمود و اگر این مطلب صحت داشته باشد روسیه فقط
بواسطه دوستی این شهرها را واگذار کرده است
در زمانیکه ~~[illegible]~~ سلطان ذوی الاقتدار ایران فاتح
هندوستان نادرشاه افشار بر تخت سلطنت جلوس کر

نمود و رسول نزد حاکم روسیان فرستاده و پیغام داد
که دیگر از این اراضی خارج نگردید به فراشان حکم خواهم
نمود که شما را بضرب چوب وادار بحرکت نمایند و روسیان
پس از شنیدن این پیغام به عجله هرچه تمامتر بکشتی نشسته
و بسمت روسیه فرار نمودند و در سنه ۱۷۶۴ فقط چیزیکه
دولت روسیه از این اراضی متصرف بود کارخانه‌ای بود
در انزلی و نایب تجارتی هم در دربند قرارداد بعد
تاریخ بعد ــــ شاه طهماسب بدبخت پس از معاهده
یلاکپر در سنه ۱۷۳۲ مازندران و خراسان و سیستان
و کرمان را به نادر بخشید به جهت اینکه دست افاغنه را
از سلطنت کوتاه کرده بود و دفع این دو مملکت بحری
در اوائل سلطنت نادرشاه بخوبی مانند سایر شهرهای
دیگر بسیار رو به ترقی و اما کمکم روی به انهدام
نهاده بود و از شهر تخفیف تا حوالی اسطا نیافته

خواهد

خواهد دید که چگونه سلطان نیک که هرکس نامش را شنید
درود و سلام میفرستاد خود را بدنام کرده. ~~مملکت~~
و مستوجب طعن و لعن گردید
پس از قتل نادرشاه یکی از سرداران موسوم به ~~[illegible]~~ هدایت‌خان
در گیلان متوقف گردید و پس از اینکه کریم‌خان زند
بتخت سلطنت جلوس نمود هدایت‌خان را در گیلان
گذاشته و مقرر گردید که سالیانه خراجی به گماشتگان
دولت برساند و لیکن هدایت‌خان قبول ننمود
نموده و باستقلال هرچه تمامتر حکومت می‌نمود و در زمان
زمان آقا محمدخان قاجار در استراباد و مازندران
ادعای سلطنت می‌نمود علی مرادخان زند پسر خود
شیخ ویس را که بعد چهار سال سلطنت نمود (۱۷۸۱-۸۵)
با قشون بطرف مازندران روانه نمود و قشون او شکست
خورده و فرار نمودند و آقا محمدخان با قشون خود بطرف گیلان

روان کردیم و هرات با وجودیکه [illegible]ت کاری از پیش
نخواهد برد باز مقاومت نمود تا اینکه آقا محمد خان
او را به قتل رسانید و از آن زمان الی حال اهالی هرات
و [illegible] بطور آسوده‌ای زندگانی می‌نمایند و هر چند
سال یک مرتبه از جانب دولت حاکمی برای فرستاده
می‌شود و پس از رسیدن حاکم جدید حاکم قدیم به طهران
مراجعت می‌نماید و هر حاکمی که در آنجا توقف داشته
باشد بطور خوبی مالیات را جمع نموده و به دولت
می‌پردازد

عمارت شاه عباس در اشرف — در سابق ذکر
شد که شاه عباس میل زیادی به مازندران داشت
و در آنجا عماراتی بجهة خود بنا نمود چون در این موقع
نیز شرح مختصری از آن عمارت بیان می‌نمائیم
پیترو دولاوال سیاح ایتالیا و سر توماس هربرت شاه عباس را

در این عمارت

در این عمارت ملاقات نموده و در تعلیقات خود شرح
این بنا را بطور خوبی بیان کرده‌اند و در یک صد سال
بعد هانوای نیز از خود به آن نیز شرحی نوشته است
این عمارات متعدد بوده و امرا و نیز هر یک بجهة
خود بوضع طبیعی خوبی در اشرف که تقریباً بفاصله ۵ میل
در سمت جنوب خلیج استراباد واقع شده است عماراتی
ساخته بودند که منظرشان دریا بود
راه سنگ‌فرش شاه عباس در ابتدا از غرب از استراباد
و دیلمه که گذشته و وارد اشرف میگردید و هنوز آثار
آن مشهود است در وسط اشرف شاه عباس عماراتی
مانند عمارت عالی اصفهان بجهة خود بنا نمود و نیز قوم
دولاوال که در ۱۶۱۸ بدانجا رفته عمارت سلطنتی تمام
گشته بود ولی بنایان هنوز در سایر عمارات کار میکردند
و در ۹ سال بعد در ۲۵ ماه می ۱۶۲۷ هنوز عمارتی

در باره عمارت هربرت و سر دود مورکوفت سیر شاردل
اول و دو فرنشار، خود هربرت شرحی را بدینپایه نموده
د هربرت بدین عبارت وضع شاه عباس [illegible] بیان نموده
در انتهای فوقانی ~~عمارت~~ اطاق پادشاه، که مشهور به تاج
و وقت ابراز دشمنان و محبوب رعایا است قرار گرفته
بود و شاه عباس که در تمام اوقات لباسش بی‌ترق
هموار بود در آن روز لباس قرمز پوشیده و چهار
زانو نشسته در کمر کمربند چرمی بسته و شمشیری دسته طلائی
که تیغه‌اش مانند نیم دایره گرد بود حمایل کرده بود و تمام
امراء و ارکان در آن موقع از اطاق خارج گشته بودند
و عموماً در اشرف [illegible] منزل سلطنتی موجود بود
و [illegible] باب [illegible] از آن عمارات نزدیک هم واقع شده
و دور دوران دیوار بزرگ مدوری کشیده شده بود
و معروف‌ترین این عمارات همه عمارتی بود موسوم
به باغ

به باغ شاه. و در آن باغ آب روی آب سنگفرش
داده و ایوانهای بزرگ ساخته بودند و بزرگترین آنها
مانند عمارت اصفهان موسوم بود به چهل ستون ولی
[illegible] تمام آن آب را و ایوان و [illegible] را خراب
گشته است ولی باغچه‌ای با درختان تاریخ کهنی موجود
و آباد است
عمارت چهل ستون در عهد نادرشاه آتش گرفت و بنا به [illegible]
نادرشاه در جای آن بنا نمود [illegible] خراب شده است
و سایر عمارات و باغهای دیگر موسوم بودند به باغ
حرم و باغ تپه (در این باغ حمام بسیار خوبی ساخته بودند)
و [illegible] صاحب الزمان و خلوت و [illegible] خیابانها سنگ
فرشی با جویها و آبشارها از این عمارات به عمارت
[illegible] که موسوم به عمارت هشت بود ساخته بودند
سنگ فرش قدیم معدوم گشته است و سنگهای آن را به عمارات دیگر

به جهت پنجره‌های آهنی شکسته و درهای خود که ... ام
تقریباً بفاصله نصف میل بزرگ و جانشین شاه
عباس شاه صفی در روی یک تپه مشجری عمارتی جهت
دفن خود ساخته و آنرا صفی آباد موسوم نمود و این عمارت
هم مانند عمارات قبل خراب و معدوم گشته است و در چند
سال قبل محل شکارگاهی بفرمان ناصرالدین شاه در جای
آن عمارت ساخته گردید

شاه عباس ۳۰۰۰۰ نفر ارامنه در شهر اشرف ساکن
نمود که هنوز قلیلی از اعقاب آن طایفه موجوداند
و در این بیست سال اخیر تجارت روسیه
از شهر مشهدسر و غیره حیات این شهر روی به تزاید
نهاده است

فرح آباد — تقریباً بفاصله بیست و شش
میل از اشرف در سمت شمال غربی و بفاصله سه میل
از بحر

از بحر خزر و در ساحل رود تجن مجاور به شهر ساری و عمارت
دیگر شاه عباس موسوم به فرح آباد مکشوف
می‌شود

پیترو دولاواله بیان می‌نماید که محیط این شهر اگر بزرگ
از محیط رم و قسطنطنیه نباشد لااقل مساوی آنهاست
و هم چنین شاردن می‌نویسد که در فرح آباد کوچه‌هائی
موجود بود بطول یک فرسخ و در ماه ژانویه سنه ۱۶۲۹
شاه عباس در سن ۷۱ سال پس از ۴۳ سال
سلطنت در این شهر وفات نمود و بنا بر آنچه کاردنا
می‌نویسد در این شهر ظروف چینی و جواهرات شاه عباس
و مرجان و ظروف بلور روسی و اسباب‌های دیگر
را عدد لا یحصی موجود بود و قزاقان روس تمام آنها را
غارت نمودند و هم چنین این طایفه این شهر را بکلی خراب
کردند که هر وقت انسان از عظمت و بزرگی آن خیال

سلکه بدون هیچ رنگ از چشمه سرازیر می‌گردد
فرازر در سنه ۱۸۲۲ نوشته است که فرح‌آباد دیوارهای
منهدم گشته است که خیلی پست‌تر از اشرف است
و خیلی عجیبات که شاه عباس دو بنای ~~عهد~~
همین عظمت نزدیک هم بنا نمود ولی این سلطان تمام
تول خود را فرح‌آباد ایران نمود و در تمام شهرهای
ایران بناهای آن موجود است و اکنون فرح‌آباد
دهکده محقری است که هیچکس به تماشای آن نرود
شهرهای مازندران —— پس از شرح عمارات
شاه عباس مشغول می‌شویم به بیان شهرهای مازندران
اگر چه این شهرها نمره‌شان کم است ولی از هم
ممتاز اند و من در این موقع به ترتیبی که اگر شخصی
از ~~خط~~ راه لشکرکشی شاه عباس یعنی از
سمت استرآباد سفر کرده باشد آنها را بیان می‌کنم

یا به عبارت اخری بدین ترتیب ساری بارفروش
عامل و تمام این شهرها در وسط جنگل واقع شده
و هوایشان مرطوب است و وضع بنای آنها تقریباً
شبیه است به آنچه در استرآباد ذکر شد و اهالی این شهرها
زودی از اهالی مرکزی و جنوبی ایران امتیاز
داده می‌شوند

ساری —— ساری که فاصله‌اش از اشرف
معادل است با ۵۲ میل پای تخت قدیم مازندران
بوده است و در زمان قدیم هیچ شبهه در این شهر موجود
بود و اسکندر پانزده روز در این شهر توقف نموده
و بعد آن محاصره قربان نمود و همین این شهر در زمان
سلف پای تخت بعضی از سلاطین ملوک الطوایف
بود و همین شهر را در زمانیکه هنوز آقا محمد خان داشته
مملکتی بغیر از مازندران و استرآباد متصرف نگردیده بود

پای تخت قرار داده و عمارتی به جهت خود بنا نمود و اگر چه
آن عمارت هنوز باقی است ولی به کلی منهدم گشته است
و آقا محمد خان در این عمارت صورت جنگ نادر و شاه
اسمعیل را نیز کشیده بود و در اوایل این مائه جمعیت
ساری را از ۳۰۰۰۰ الی ۴۰۰۰۰ نفر ذکر نموده‌اند
و در سنه ۱۸۷۶ کاپیتن ناپیر نوشته است که تمام جمعیت
ساری ۱۶۰۰۰ نفر است ولی اکنون گمان ندارم که در آن
شهر بیش از ۸۰۰۰ نفر جمعیت موجود باشد چونکه اهالی
آنجا اغلب به جهت تجارت و کار به بارفروش و عالم مهاجرت
کرده‌اند و تمام محله‌ها را از سنگ مفروش کرده
و شهر بسیار عظیم بنظر می‌آید و در سنه ۱۷۴۴ که هانوی در آنجا
بود ذکر کرده است که در ساری چهار معبد آتش
که از گبران موجود است و این بنا بسیار مستحکم بوده
و این بنا تقریبا ۳۰ پا دور و ارتفاع ۱۲۰ پا ساخته شده

ولی بدون

ولی بدون شک این مورخ اشتباه کرده است چونکه
در ساری سه برج بیش موجود نیست و آتشکده هم نیست
بلکه فقط گنبدی است که در زمان اعراب در روی قبور
ساخته شده است و فرازر در سنه ۱۸۲۲ نوشته است
که آن سه بنا بر پا بوده و بزرگترین آنها موسوم بود
به گنبد سلم و تور و آن بر جرات مجوف و مدور به ارتفاع
۱۰۰ پا و دارای دو کتیبه خط کوفی و سقف مخروطی و ملبسه
که این محل مقبره حسن الدوله که از اعقاب طایفه
دیلمیان است می‌باشد و آن دو بنای دیگر راجع
می‌باشند به مقبره امامزاده یحیی و امامزاده ابراهیم
که پسران امام رضا می‌باشند و از آن زمان الی کنون تا
حال این بنا به واسطه زلزله و مرور زمان منهدم گشته‌اند

بارفروش ـــ بارفروش که محل عمده تجارت
مازندران است به فاصله ۲۶ میل در سمت شرق

ساری و بفاصله ۹۰ میل در سمت شمال شرقی طهران واقع گشته است
و در ۲۰۰ سال قبل بارفروش دهکده بود و مقر دولت به [illegible]
قرار داده با بحر و طهران آباد گشته و بزرگترین شهرهای سواحل
بحر خزر محسوب میگردد و در سنه ۱۷۷۱ گملین از این شهر مفصلی
ذکر کرده است و در سنه ۱۸۲۲ فرازر می نویسد که بارفروش
شهر بزرگی مانند اصفهان است و جمعیت را از ۲۰۰۰۰۰ الی
۳۰۰۰۰۰ نفر ذکر می نماید و هم چنین است رابینو ذکر می نماید
که حکومت این شهر به یک نفر تاجر واگذار شده و اهالی
اینجا تمام تجار و کاسب اند و مردمانش هم بسیار متمول
و محجوب اند ولی نمیدانم که در این مدت کم به چه گونه
این شهر به این آبادی گشته و کدام یک از این دو مصنف
اشتباه کرده اند ولی در ۱۲ سال بعد مجدداً فرازر
می نویسد که بواسطه طاعون جمعیت بارفروش به ۲۰۰۰۰
نفر رسیده و از آن زمان الی کنون باز آباد تر گشته است
ولی گمان

ولی گمان ندارم که جمعیت این شهر به اندازه فرازر ذکر کرده است
برسد و ناپییر در سنه ۱۸۷۴ اطلاع داده است که جمعیت
بارفروش معادل است با ۵۰۰۰۰ نفر و تمام کوچه هایش
سنگ فرش و دکاکینش هم از چوب بنا شده و پر از اسباب های
اروپ است
بارفروش واقع شده است در وسط مسطح مابین دریا و فاصله
کوه و دارای اراضی برنج و شکر و پنبه زراعت می نمایند
ولی چیزی نه جنگل اطراف آنرا احاطه کرده است که از خارج
شهر پیدا نمی گردد و در تابستان به واسطه حدت هوا
تمام ساکنین از شهر خارج گشته و در جبال پراکنده میشوند
و در یک جزیره کوچک که در دریاچه واقعه مابین شهر و رود
[illegible] است شاه شهر کوچکی نمیباشد و دولت روسیه به جهت
تجارت نایب قونسول در بارفروش فرستاده و سالیانه
برای بهبود و زیادی امر جهت تجارت در بارفروش میکند

سکنا داشتند ولی در سنه ۱۸۶۶ اهل شهر با یهودیان نزاع
کرده و خانه ایشانرا تلف نمودند واگرچه شاه میل
داشت که باز خواست نماید ولی مصلحت پنهان اورا
ازاین کار باز داشت

مشهدسر — بفاصله ۱۵ میل از بارفروش در مصب
رودخانه بابل بندر مشهدسر واقع گشته است و تمام
کشتی های روسیه به جهة حمل ونقل اشیاء مخصوصاً از
حاجی ترخان در این بندر وارد میگردد ولی حالیه این
محل هیچ به بندر شبیه نیست چونکه بنابر آنچه که سابق ذکر
شد باد و آب رودخانه در ساحل بحر تپه های شنی موجود
کرده اند و بدین واسطه کشتی مجبور است که بفاصله
دو الی سه میل از ساحل در بحر متوقف گردد و از آنجا
مانند انزلی باشکات قایق و کرجی ~~اشخاص~~
اشخاص و اثقال را حمل نمایند و در این محل نه صرف

موجودات نه علف دریائی نه ماهی در بحر و نه مرغ
در هوا و فقط حیوانی که مشاهده میگردد ولاک پشت
و وزغ های زیاد هستند و در این محل دهات ایرانیان
گرگ خانه نابود و برجی به جهة هدایت سفاین
ساخته است اما تاحال کسی روشنائی در آن مشاهده
نکرده است و فقط چیزی قابل ملاحظه این محل امام
زاده ایست که مکونه برادر امام رضا است و از قرار
معلوم برادر و پسران امام رضا مانند برگ خزان
در تمام شهور و قراء اسلام پراکنده شده اند

عامل — عامل که شهر سیم مازندران و مقر حاکم است
محل به رتبه بارفروش نمیرسد ولی مانند ساری شمرده
میگردد و در زمان یاقوت این شهر اهل شهر طبرستان
و بواسطه پنبه و فرش مشهور گشته بود و این شهر
واقع شده است در ساحل هراز تقریباً بفاصله ۲۳ میل

درست مغرب بارفروش واین رودخانه از خارج شهر
عبور مینماید و در روی آن پل سنگی بطول ۸۰ الی ۱۰۰
ذرع و به عرض یک ذرع کشیده اند. دور ۱۲۵ سال قبل
حکمی جمعیت این شهر را ۸۰۰ نفر نوشته و در ۵۰ سال
بعد فرازر از ۳۰۰۰ الی ۴۰۰۰ ذکر کرده است
و در دفعهٔ ثانی که مشار الیه این شهر را ملاقات نمود
تقریباً بناهای آن روی به انهدام نهاده بودند و از قراریکه
می گویند حالیه ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت دارد. در این شهر آثار
عمارتی که شاه عباس در روی مقبرهٔ سیدی مرحوم به سبک
بزرگ ساخته بود مکشوف است و از قراریکه فرازر
نوشته است مادر شاه عباس از نسل این سید بوده است
و این شخص که یعنی قوام الدین بوده است در مائهٔ
چهاردهم در مازندران سلطنت می نمود و در چهار در
این بنا چند برج دیگر که باقیست که نعش مرده‌ها مرتفع گردد

وانهائیکه این بناها را باقیست که نعش داده اند یقیناً از برای
گنبد بوده است چونکه این بناها را در مائهٔ اول هجرت
در زمان تسلط اعراب در روی قبور مردمان معروف
ساخته اند و در این شهر درختان هیکل و باغات
بسیار زیاد است که هیچ عمارات آن مکشوف نیست
راه آهن در این سه سال اخیر سعی داشته که عامل را
بواسطه راه آهن به بحر متصل نماید تا آنکه تجارت
ترقی نماید حاجی محمد حسن امین دارالضرب
بخیال افتاد محل حمل مال التجاره انتقال به طهران بواسطه
به از شاه اجازه حاصل نموده و منبر را محمود آباد
که نقطه ۱۲ میل در سمت شمال عامل در مصب رود
هراز واقع شده است قرار داده و در این کاروانسرا
و دکاکین خوب بنا نمود و از راه آهن که [illegible]
بعد خط راه آهن از محمود آباد با دارالعامل کشیدند

و تا چند میل دیگر هم راه‌آهن ابی کشیده دارد ولی این راه
در فصلی که مستقلی برای این دریا است شرح ذکر کرده‌ام
نمود و در این جا فقط ذکر می‌نمایم که این بندر هم به
بدترین تمام بنادر بحر خزر است چونکه به واسطه بودن
مرداب کشتی مجبور است که به فاصله چند میل در بحر
لنگر انداخته و به واسطه قایق احمال و اثقال را
حمل نمایند و این راه این را نیز بسیار مرتب ساخته‌اند
و در سنه ۱۸۹۰ مهندسین بلژیک از طرف شاه تحدید کرده و راه
واگنها [illegible] نموده و حاجی محمد حسن معین التجار خانجات
دیگر در عامل ساخته و بعضی چرخها از قبیل چرخ گاری
و سنگ‌شکن و غیره در آن نهاده‌اند اکنون در باب
اینها را یکی از روسیان واگذار نموده است و به جهت
تنگ اهالی ایران باید کمال امتنان را از حاجی
عامل نمایند

راه جدید عامل الی طهران —— در سنه ۷۸-۱۸۷۷
ژنرال گاستر خان اطریشی در امتداد سلسله جبال
البرز راه جدیدی به فرمان شاه احداث نمود و این راه
که طول آن تقریبا ۱۲۰ میل است از بابل و شاهزاده
و دره‌ها میگذرد و هم چنین در سمت شرقی دماوند از امام
زاده هاشم و آه و [illegible] چهار رود نزدیک رد
و منظر این راه به واسطه دره‌های مزروع و جنگلها و انهارها
بسیار خوش‌منظر است و استک در سنه ۱۸۸۱ بدین عبارت
این راه را توصیف کرده است
سفرنامه به اطراف عامل نیکوترین سفرهایی بود که من در ایران
کرده بودم و در حقیقت خیلی مشکل است که شخص
گمان نماید که این درختها و جنگلها و بیشه‌ها و اشجار
بلوط و غیره جزو مملکت ایران باشند چونکه اگر شخص
در تمام ایران مسافرت نماید بیزار از دشتهای لم یزرع

دارامی بی آب و جبال خشک و تپه‌های بی کیاه . جز در کنار
شاه‌ها نمی‌تواند بود . در این قطعه مملکت هر ملکی که هست
در هر قدمی جوئی و در روی هر تپه جنگل و درختهای بسیار
روئیده شاه‌ها می‌گردد

ماهی دیگر . پنجره . در اینه را . از میان تنگه کوه
میگذرد و این محلی بهترین دکم دست زرین تمام تنگه‌های
البرزات و در این محل در روی تخت سنگ عظیمی
شبیه ناصرالدین شاه قاجاری (در حالت سواره) نموده . و در هر طرف
آن نیز پنج نفر وزرا ایستاده اند و این تصویرها از
روی اندازه طبیعی بنظر فید الملک برخشده است
و در مدرسه دولتی طهران همین تصویر را در روی پرده
نقاشی نموده و چند شعر به قلم سفید در اطراف آن نوشته
بودند ولی حالا این کار را به تقلید سالها ییلاق کرده‌اند
دالانا یه . برای این عمل مشهور نیست

شهرهای گیلان

شهرهای گیلان ؛ رشت — از جمله شهرهای گیلان
قابل ملاحظه تر از همه (بغیر از لاهیجان) شهر رشت است
و در فصل دوم قدری از احوالات این شهر ذکر
کرده‌ایم . دعاب سازی اول در این شهر وارد شده . و اغلب
هم اغراز این شهر بطرف مملکت خودی روانه این شهر
بفاصله کمی از بحر واقع شده است . در زمین پست و باطلاقی
و بطوری هوای آن بد است که اروپائیان بزودی
از آنجا فرار می‌نمایند و این شهر هم مانند سایر شهرهای
مذکور در میان جنگل واقع شده است و در ۱۵۰
قبل که این شهر در تصرف روسیان بود اراضی از آنجا که
تقریباً ۱۵ میل است از اشجار پاک نموده بودند
ولی اکنون مجدداً زیادی دوباره روئیده است
و بواسطه تجارت ابریشم و غیره اسمش در میان خارجه
مشهور گشته و سیاحان بسیار که ذکر اسمشان در اینجا

تا به حال شرحی در احوالات آن نوشته‌اند و از اوایل
ملاحظه تجارت قونسول و نایب قونسول در این جداول
مختلفه قرار داده‌اند و دولت روسیه بواسطه مجاورت
در رشت و گیلان و قرا و اطراف تبعه بسیار دارد
(ارامنه) و در اوایل این ماه که تجارت ابریشم ترقی
داشت در بازارهای رشت هر نوع مردم از قبیل ارمنی
و یهود و اروپائی و هندی و افغان مشاهده می‌گردید
در سنه ۱۸۲۲ نفوس جمعیت رشت را ۶۰۰۰۰ الی
۸۰۰۰۰ نفر نوشته است ولی بواسطه طاعون
سنه ۱۸۳۰-۱۸۴۰ نصف ساکنین تلف گردیدند ولیکن بواسطه
ابریشم که تا ۲۵ سال ترقی داشت شهر رشت
زودتر از شهرهای دیگر آباد گشته و حقیقتاً ترقی نموده
و در اواسط این ماه حالیه شهر رشت از جمله شهرهای
معتبر ایران محسوب شده و جمعی از تجاران دستگاهی
انگلیسی

انگلیسی در آنجا توقف داشتند ولی بعد بواسطه تنزل تجارت
ابریشم به مملکت خود مراجعت کردند
اکنون بواسطه تجارت برنج و غیره دوباره رشت ترقی
کرده و جمعیت آنرا از ۲۵۰۰۰ الی ۳۰۰۰۰ ذکر
می‌نمایند و بواسطه اینکه شهر رشت بطور خوبی در سمت شمال
ساحل بحر واقع شده است این بواسطه تجارت آبادات
و در سال ۱۸۷۸ آنچه مال التجاره از رشت و گیلان
بروسیه حمل شده معادل است با ۱۹۲۰۰۰۰ لیره
و آنچه مال التجاره که از سایر ممالک دیگر ایران از این
گمرکخانه گذشته است معادل بوده است با ۴۰۰۰۰۰
لیره و در همان سال تجارت رشت با سایر ممالک
دیگر ایران معادل ۱۴۳۰۰۰ لیره گشته موجب
ترقیات مملکت — هر کس که تا این محل را بدقت
مطالعه کرده است میداند که ممکن است شهر رشت

ترقی کرده و منافع آن دوبرابر گردد و می توان گفت
که در تمام ممالک روی زمین محلی که بدین عسرت مال
التجاره حمل شود موجود نیست چونکه بواسطه انزلی
و ورود در مرداب و حمل مال التجاره تا پیله بازار
~~[illegible]~~ و راه رشت مواضعات بسیار زیرک
به جهة سهولت حرکت و اگر رشت ~~[illegible]~~ در مملکت
دیگری اتفاق افتاده بود یقیناً تمام اینها را رفع کرده
و کشتی را بطور آزادی وارد مرداب میکردند و اسبابها
بارکردن و خالی کردن کشتی موجود کرده یا منزلی
تا خود رشت حفر می نمودند و در ضمن ~~[illegible]~~
را بالمره و همچنین راه کجور نیز کرده و سد و راه این
بنا را نموده و دولت ایران هم می تواند بواسطه رفع
این موانعات بر منافع تجارتی آن استهلاک بیفزاید
و اگر چه تا بحال چه مرتبه حقه داشته لکن از رشت

از رشت

رشت را این تعارف ظهران را نکند ولی ~~[illegible]~~
چیزی معلوم نکرده و دولت ایران خیال میکند که اگر
این بناها در رشت ساخته شود فی الفور روس ایران را
خواهد گرفت و اگر چه پس از ساختن این قدری
حرکت قشون سهل میشود ولی روسیه بر دقت خیال
داشته باشد به جهة دخول در ایران راه زیاد دارد
دارد و هر وقت میتواند بهر راه داخل گردد
میل روسیه در باب گیلان و مازندران ——— بدون شک
بعد از اینکه بطرز گیلان و مازندران را متصرف گردید
و دوباره کم کم ایران داخله از نقطه روسیه چشم به ا
ممالک جنوبی بحر خزر دوخته است و در ضمن معلوم است
که بواسطه اینکه روسیه با انگریه تماماً با دولت
انگلیس اظهار مودت می نماید و دولت روسیه
میتواند بدون هیچ مانع قشون خود را وارد رشت و بندر انزلی

نمایه و در ۱۸۸۶ که ژنرال کوروپاتکین حاکم حالیه ماوراء
خزر خراص به جهة محاصره هرات رفته بود دولت
روسیه نیز آنرا قبول کرده گیلان و مازندران
و آذربایجان را نیز محل حمله قرار داده است
و همین جهة بسیاری از اراضی ایران را روسیه طمع دارد
و سرهنری شیل سفیر انگلیس بدین نوع ذکر کرده است
مدتی است که دولت روسیه خیال دارد که گیلان تا
توقف نمایه و از تمام وضع این شهر بخوبی مشهود میشود
که طرف میل روسیه است اولا بواسطه قرب و حمی درست
ثانیاً بواسطه تنزل و ترقی و فواید تجارتی ثالثاً بواسطه
عدم اسباب مدافعه دول مهم از اینکه روسیه
این شهر را گرفت به جهة دولت ایران فیک با ان لطافه
بسیار مشکل است چونکه این شهر واقع شده استحکامی
بحر دکو و جنگل و اراضی باتلاقی هم اطراف آنرا
احاطه کرده

احاطه کرده اند
خراب و هوا ــــ نشرات که قدری تامل کرده
دیدیم که ماده و حالت این شهر و خیال روسیه بطرفیت
که ذکر شد با خلاف آنها است
هرگاه بیاد بیاوریم که این مملکت بدهواترین جمیع ممالک
ارضی است و در دفعه اهل روسیه به همین جهة چشم از این
ممالک پوشیده خواهیم فهمید که اکنون هم به حالت
باقی است
گیلان قدری از اراضی خود را وقف اروپائی کرده است
که از نیم قرن بیش این شهر دارد و مرکز بوده و در ۱۵۷۴ - ۱۵۶۸
که تجار انگلیس به جهة تجارت در انجا وارد گشته بودند
در مدت دو هفته بعضی از انها بواسطه ناخوشی مرده
و دو نفر هم مقتول شده و سررابرت شرلی و سرده و دیور
کوتن نیز در ۱۶۲۷ به همین خاطره گرفتار شده و در رشت که

الحق دولهای دو مانده هم از سمت بحر خزر با ایران
تجارت می نمودند از ۱۵ نفر اروپائی ها بین
سنه ۱۷۴۰ و سنه ۱۷۴۴ پنج نفر در قزوین مرحوم گردیدند
و در سال بعد از تمام اروپائیان که در رشت بوده‌اند شش
نفر که بعضی به تب و لرز و نوبه گرفتار گشته‌اند
و قونسولهای جدید روسیه و انگلیس نیز از این امراض
شکایت داشته‌اند و به این جهة میتوان گفت که اگر طایفه
از اروپائیان در مازندران یا گیلان مهاجرت نمایند
باید که زمانی هر تیول را انها جزو نما باشد و هر دولت
هم که مرتکب چنین عملی گردد خطا کرده است و هر دولتی
که این ممالک را متوقف شود باید فقط به اهالی آن شهرها
قناعت نماید و معلوم است که هیچ طایفه میل ندارند
که دولت خارجه بر انها دست یابند و خواهند مملکت انها را
داخل مملکت خود نماید و در این صورت رعایا به روز یاغی

شده

شده و بکاشکان دولت را بیرون می نمایند و دولتهم که در ایران
در آنجا قشون قرار دهد واقعه اتی ندارد و لابد کاری از پیش
نخواهد برد

ملاحظات ملکی —— بعد از اوراق دیگر شاید میتوان
بیان نمود که در اینجا ممالکی که این طور مانع حرکت قشون
باشند موجود نیست و فرانسه که دو مرتبه تمام این ممالک را
از بدو مضی الحتم گردش کرده است چنین میگوید
ندیده‌ام و نمیتوانم تصور نمایم که چنین مملکتی در عالم
~~موجود~~ وجود داشته باشد

در تمام این ممالک راهی موجود نیست بغیر از راه سنگفرش
شاه عباس که الحال معدوم گشته دلمه‌شمی در عبور دلیل
لازم دارد و اگر هم دلیل پیدا نماید به جهة عبور قشون بی فایده است
چونکه در هر قدم شکافی در هر فاصله باطلاقی موجود است
و جنگلهم از اطراف انرا محاصره کرده و شخص نمیتواند

بواسطه اشجار زیاد عبور نماید و از طرف دیگر سطح زمین اگر
مزروع نباشد باطلاقات طبیعی یا مصنوعی که پوشیده گشته
از اشجار جنگل و بته و خار و خار مغیلان و نی و غیره
و در حقیقت حق دارند که اهالی انجا این اشجار و بته‌ها
و اراضی را پهلوان اهالی مازندران و مستحفظ خطاب
می‌نمایند چونکه نه پیاده می‌تواند از انها بگذرد و نه سوار
چه رسد به توپ و عراده‌های قشونی

مونتیت که مدتی در قشون خدمت می‌نمود ذکر می‌نماید
که اگر ایرانیان متحد باشند هیچ حمله به جبهه انها بهتر از این
نیست حتی اگر قشون ایران در کنار بحر برود لابد
شکست خواهد خورد اما اینکه قشون دشمن از بحر وارد جنگل
گردد فی الفور مغلوب می‌شود چونکه اولا اسباب حمل
نقلش در این ممالک بسیار مشکل است و پس از اینکه
تعرض دارد ساحل شد از میان جنگل و باطلاقها انها را

بهدف

بهدف گلوله خواهند نمود و چون تاب مقاومت ندارند لابد
فرار برقرار اختیار می‌نمایند چنانچه در سنه ۱۸۰۶ همین
حادثه اتفاق افتاد

~~مثلا~~ در جنگ اول روس و ایران زیاد نفر سردار
قشون روس قصد کرد که گیلان را متصرف شده و از ان
طرف طهران بحرکت [illegible] گردد و پس از اینکه
افواج نزدیک انزلی رسیده و قایق ~~به جبهه اینکه~~
پیاده گشتند بجهت جنگل افواج از باطلاق عبور نموده
و بهمین واسطه مجبور شدند که از میان باطلاق و جنگل
عبور نمایند و در این موقع اهالی شهر فرصت غنیمت شمرده
و از میان درختان انها را هدف گلوله نمودند و روسیها
چون دیدند کاری پیش نخواهند برد فرار نموده و ضمن از طرف
گیلان پوشیده شد و در صورتیکه قشونی وارد مازندران شود
هرگز نمی‌تواند بطور سلامت از این جنگلها و اراضی باطلاقی

جنگلهای جبال البرز عبور نماید و پس از آنکه فرض بکنیم که
بوسایط مختلفه این شهرها را هم معرف کردیم بر فوق آن که
هر آنجا یک روز توقف نماید فردا آنها را گرفتار تب و نوبه
شده و دلیل از چند روز سرحد عدم روانی مشغول [illegible]
این سواحلات در جلو شد ~~[illegible]~~ روسیه
برای کمی خواهد داشت [illegible] زبان دگیلانات را معروف
شده چونکه در این ممالکه فقط موجودات [illegible]
دور واز بیانش را باز نکرده اند

طرق ممالک ساحل بحر خزر

طهران الی گز (از طرف رینه و بابل و [illegible]
و بارفروش [مشهدسر} ساری - اشرف)
طهران الی آمل (از فیروزکوه - پشگلا - ساری -
بارفروش
طهران الی استرآباد (از طرف فیروزکوه - پشگلا.
ساری

ساری - اشرف - گز)
طهران الی فیروزکوه (از طرف الار - برکس -
دالی اباد - اسولات - ارسنکرود - اوزر
براده - خانرهان - عسک - از چشمه
فیروزکوه الی استرآباد (چشمه کبود - سلش -
فولادمحله - کارده)
رشت الی آمل (لاهیجان - لنگرود - رودسر -
عباس اباد

۳۸۹ - ۳۵۴

۳۵

فصل سیزدهم

در بیان شرح احوال شاه و خانواده سلطنت و وزراء

در این فصل گفتگو می‌شود از وضع تشکیلات عالیه دولت
ایران و وضع اخلاق شاه و وزراء
اقتدار سلطان ایران ــــــ در همه ممالک که اینقدر از ترقی
و صنایع و علوم عقب افتاده اند وضع سلطنت و حکومت
ارثی است و اگر نه این بود که حکام خود از سلطان
داشته تمام اموال مردم را به یک لحظه غارت
می‌کنند [illegible] سلطان هم از سلاطین خارجه بیم دارد
دائما [illegible] از حکام خود [illegible] از ترس و اجبار
قانون دیگری در ایران جاری [illegible] جور نمی‌گردد
سابق بر این ملاها و مجتهدین اقتدار کامل داشته ولی از [illegible]
ناصرالدین شاه [illegible] سلطنت [illegible]

بوسایط مختلفه از اقتدار این طایفه کاسته است و مردم را
ترقی و ترویج علوم و صنایع باز داشته است
سلطان ایران شخصی است مقتدر و مختار و بر کلیه امور
صاحب اختیار هر کار خواهد میکند
و هر کار را نخواهد [illegible] فرمانش نافذ است ذوالاقتدار با شکوه و
شوکت منصب شهنشاهی [illegible] قبول کند . امکانش میرسد
[illegible] سرفراز (خلاصه سلطان
ایران حاکم است با استقلال هر کار خواهد میکند [illegible]
[illegible] چون در مسئله سلطنت مملکت
پنهان گشت تمام مردم باید افکار این شخص واحد را ملاحظه
نموده قبول و اطاعت او را نمایند

سلسله قاجاریه ـــــ چنانچه قبل ذکر کردیم نام [illegible]
که سلطان حالیه قاجاریه [illegible] اصلا از اهالی ایران
نیست و این طایفه ترک تقریباً صد سال است که در ایران
سلطنت

سلطنت مینمایند
تاریخ این سلسله قاجاریه را مورخین ایران نوشته و به انگلیسی
ترجمه کرده اند و از قرار معلوم نسب این طایفه به یافث بن
نوح میرسد و از ۷۰۰ سال قبل اسم این طایفه در میان
تواریخ مسطور شده است و در آن زمان یکی از بزرگان این
طایفه با اسم اولاد چنگیز در دربار حکومت
مینمود و تیمور این طایفه را از ایران فاتح شده
و در شام فرستاد ولی در مراجعت از آن حدود دوباره [illegible]
[illegible] در هنگام جلوس سلاطین صفوی از این طایفه
[illegible] فوجی از ایشان ترتیب داده و ابتدا قزلباش
نام نهادند (به جهت کلاه سرخ که بر سر داشتند) و بعضی برآنند
که نادرشاه و اسمعیل نیز از طایفه قاجاریه بوده است
(نادرشاه و اسمعیل و [illegible] از ترکستان و [illegible]
اوزون حسن [illegible] (اوزون یعنی دراز) و نام [illegible]

مخلفه ولی یکی از مورخین فرنگستان نوشته که زن شاه اسمعیل
دسپوئینا دختر کالو جوهان سلطان ترابوزان که بود و نام این
دختر را مورخین ایران عالم آرا ذکر کرده اند (مترجم)
در زمان سلطنت شاه طهماسب شخصی از این طایفه در قندهار
حکومت می نمود و چون شاه طهماسب شخص یکی از آنها را
به سفارت در پیش فرستاد ولی شاه عباس بزرگ
بملاحظه اینکه مبادا این طایفه یک مرتبه اعتنائی در امور
سلطنت نمایند آنها را به سه شعبه قسمت نمود
قسمت اول را در نواحی مرو و خراسان در گرجستان فرستاد
تا اینکه مانع باشند برای اهالی تاتار و ازبکان و قسمت ثانی را
در گرگان و استرآباد فرستاد تا باشند اگر جنگ نمایند و قسمت سیم را
در ایران نگاه داشت و فتحعلی خان رئیس این طایفه را
شاه طهماسب ثانی با نادر قلی مقرب نمود ولی نادر
به جهت پیش رفت کار خود او را کشت و در خواجه ربیع دفن نمود

وبهمین

و بهمین لحاظ آقا محمد خان که عادل شاه او را خواجه نمود بعد
پس از جلوس به تخت سلطنت تمام خانواده نادر را مقتول
نمود و نیز از قتل اولاد برادرزاده اش فتحعلی شاه بر تخت سلطنت
جلوس نمود و این سلطان در زمان سلطنتش بواسطه تعدد زنان
اینقدر اولاد بهم رسانید که اول دنیا الی حال هیچ سلطان
بقدر این پادشاه اولاد نداشته است
شاهزاده های قاجار بواسطه پنج صفت از سایر مردم امتیاز
داده میشوند
اولاً شجاعت بواسطه شجاعت خانوادگی
ثانیاً ظرافت عقل در کار دست
ثالثاً ادب حسن و نیکوئی صورت
رابعاً بواسطه [illegible]
خامساً بواسطه تیراندازی و میل به شکار و موافق آنچه گفته
ذکر می شود نادر الی شاه

به تمام این صفات آراسته و از چهره او علامات شاهزادگی
بطور خوش بینی ظاهر بوده است

وضع و ترکیب ناصرالدین شاه — که اعلیحضرت شاهنشاه
ایران در سنه ۱۸۷۳ و سنه ۱۸۸۹ ممالک انگلستان تمام اهالی
آن مرز و بوم را بخلاف وضع چهره او آشنا کرده‌اند و این سلطان
که پسر بزرگ محمد شاه است [illegible] در ۱۷ جولای
سنه ۱۸۳۱ متولد گردیده و اکنون از سن شریف او [illegible] سال
میگذرد

پس از اینکه به رحمت محمد شاه که اکبر پسران و ولیعهد
به تخت سلطنت جلوس کرد منصب ولیعهد ناصرالدین شاه را
به منصب ولیعهدی سرافراز کرده به حکومت آذربایجان فرستاد
و کلنل استوارت که در سنه ۱۸۳۵ ناصرالدین شاه را در اردبیل
ملاقات نموده چنین می‌نویسد
ولیعهد که تا سال [illegible] همراه بردم

آنست

مانند عموی در سیم نزدیک چهره نشسته و پس از صرف چای و شربت
و قهوه و قلیان ساخته خانه ایستاده و در هنگام وضع [illegible] است
[illegible] دست به زنخ خود که از آن [illegible] بار [illegible]
به خوبی پاک شده [illegible] و از چهره او آثار [illegible]
[illegible]
[illegible]

در سنه ۱۸۴۶ که دوباره او را ملاقات کرده است چنین عبارت
[illegible] او از صغر که
شاهزاده که یک از هنگام ملاقات تا به حال بسیار ترقی نموده
و [illegible] او از [illegible] گذشته است ولی آثار [illegible]
از چهره او برطرف شده و [illegible] و علائم [illegible]
[illegible] از چیزی بر به است
در حقیقت محمد شاه با ولیعهد بسیار به [illegible] رفتار و مالیخولیا
او را دل گرفته و [illegible] مشغول کرده [illegible] در تمام

او ثابت به جهت محتاج هم قرمز می‌شود. محمد شاه بن عباس میرزا

(نایب السلطنه) زیادتر از ناصرالدین شاه، سبیل داشت

و در زمانیکه ناصرالدین شاه، به تخت سلطنت جلوس نمود عکاسی

هنوز از ایران مهاجرت ننموده بود در تهران نقاشی می‌شد

ولی در این اوان در دربار به طهران راه یافته شد

مستر بینگ که در اوایل سلطنت شاه را ملاقات نموده بود

او را بدین نوع توصیف می‌نماید

ناصرالدین شاه. اگرچه اکنون تخمیناً سنش بیشتر از بیست سال

نیست ولی بطور سنش از آنچه هست زیادتر به نظر می‌آید چهره‌اش

و چهره‌اش از غم زرد شده دارای سبیلی که

کرده است

در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه، صحبتی در اروپا پیش آمده است

که لازم به توضیح نیست و از تصویرهای او معلوم می‌گردد

که مانند سایر قاجاریه وجیه و نیکو است ولکن این سلطان

دلپرانتی

دلپرانتی و در رفتن گذاشتن مخالفت فتحعلیشاه، و مانند میرزاها

نموده به سبک سلاطین صفویه صورت خود را می‌تراشید اگرچه

اکنون شاه، هفت سال از عمرش گذشته است معهذا ولیکن

بسیار زرنگ و قوی بنیه و تنومند است و از حرکات

و سکنات او شخص گمان می‌نماید که خود چهار سال از عمرش

نگذشته است و در هنگام راه رفتن لباسها را

حرکت می‌دهد

چشم سیاه و موی مشکی هم رنگ در تمام سلسله قاجاریه

اعم از مرد و زن یافت می‌شود ولی شاه، گرچه مو و سبیل

خود را رنگ می‌بندد رنگ خاکستری است رنگ کرده

به جهت اینکه رکن الدوله برادر کوچک او را که در مشهد ملاقات

نمودم موی ریش سیاه و درشتی هم داشت اینجا که

گفته الحق همین رنگ بود

و شیخ محمد شاه —— در سنه ۱۸۸۹ که ناصرالدین

از سفر فرنگستان مراجعت نمود در تبریز ناخوش شد و نزدیک
به موت رسید و در آخر به استعانت اطبای فرنگ و ایران
معالجه گردید ولی کلیه بطور خوب حفظ می‌نماید چونکه
بر همه کس معلوم شده است که حرکت بسیار انسان را بنیه
سالم نگه میدارد و این پادشاه مانند سایر سلاطین ایران
اغلب اوقات مشغول شکار و گردش می‌باشند
ایرانیان و تورانیان میل بسیار به شکار داشته و زیاده میکردند
دارند چنانچه بهرام بنگاه بهرام گور معروف می‌باشد
میل زیادی به شکار گور داشت و در آخر هم جان خود را
بر سر این کار گذاشت و سلاطین صفویه نیز تمام اوقات
خود را صرف شکار و خوش گذرانی با زنان مینمودند و متعقل
و عباس میرزا نیز مانند سایر سلسله قاجاریه در سواری
ربط کامل به هم رسانیده و غالب اوقات به شکار میرفته
ناصرالدین شاه نیز شجاعت نیاکان خود را حفظ نموده اغلب

اوقات

اوقات خود را به شکار و گردش و خوش گذرانی صرف می
نماید
چنانچه ذکر شد در نزدیکی طهران چند شکارگاه موجود است
و تمام این اماکن را مخصوص شاه قدغن کرده‌اند و در هر هفته
دو یا سه مرتبه با جمعی از زنان و ارکان دولت بدانجا
رفته و مشغول شکار پلنگ و بز کوهی و کبک و سایر طیور
دیگر می‌گردند و ناصرالدین شاه که اصلا جوانی و قشنگ
گذشته بود سعی بود ... بلکه فرح حرکت می‌نماید
و اگر وقت تیراندازی خطا بدهد به هر کسی که او را دیده
بزودی اطلاع به احوال او بهم خواهد رسانید
تمام سلاطین ایران همیشه خود را به جواهرات بی اندازه زینت
می‌نمودند ولی ناصرالدین شاه چندان به این مطلب میل ندارد
و در ایام جلوس به لباس ساده‌ای ~~...~~ زینت
او افتخار داشت به یک نشان مرصع و جقه الماس ولی اکثر

مدتی است که این [illegible] انهارا از کار گذاشته و ساده حرکت
می‌نماید چنانچه کالسکه شاه شده است که [illegible]
با یک عظیمی [illegible] [illegible] حرکت می‌نماید ولی
سه چهار اوقات در هنگام عبور از شهر در کالسکه شش اسبه
یا هشت اسبه می‌نشیند و دم اسبان شاه را با حنا قرمز
رنگ می‌نمایند و در جلو کالسکه [illegible] او [illegible] دوان
دسته‌ها که سابق و [illegible] [illegible] پیاده حرکت می‌نمایند
و اگر در این موقع کسی بخواهد عریضه بدهد به [illegible] [illegible]
مانع نمی‌شوند و در عقب کالسکه او جمعی از غلامان شاهی
با کلاه‌های زرین و تفنگ‌های جلو [illegible] حرکت می‌نمایند
و عده این غلامان را ۲۰۰ نفر ذکر می‌نمایند و فراشان
نیز به [illegible] [illegible] بر یک [illegible] بسیار بلند در دست
گرفته ولی [illegible] زیاد می‌زنند ولی اکنون زیاد کردن
فراشان در جلو شاه نیز ممنوع گشته است

در زمانیکه

در زمانیکه ناصرالدین میرزا در تبریز توقف داشت ایام
خود را به تعلیم علوم و خواندن و نوشتن و تیراندازی صرف
می‌نمود اگرچه اسماً حکومت آذربایجان را با او داده
بودند ولی او به تنهایی مداخله در امور حکومتی نداشت و وزراء
در آنجا حکومت می‌نمودند و علاوه برای مشغولیات نزد وی
زنان برای او گرفته و او در سن شانزده سالگی صاحب
اولاد گردیده بودند و [illegible] محل تعجب [illegible] آنکه [illegible]
شاه در هنگام جلوس به تخت سلطنت نزد وی [illegible]
زبان فارسی و [illegible] [illegible] [illegible] چونکه در آذربایجان
فقط به ترکی گفتگو می‌کنند و علاوه برای در هنگام جلوس بتخت
سلطنت قدری [illegible] عربی و [illegible] دیگر از قبیل [illegible] و ممالک
دیگر [illegible] [illegible] از قراریکه ایرانیان می‌گویند [illegible] خوب
می‌گوید
[illegible] که [illegible] دیوان او را [illegible] [illegible] [illegible]

یکی از شعرا را خواسته و چند شعر که گفته بود در حضور قرائت
نمود و بعد سؤال کرد که این شعرها چطور است شاعر عرض کرد
قربان تمام شعرهای قبله عالم مزخرف و مهمل است ناصرالدین شاه
از این جواب بسیار متغیر گشته و فرمان داد که این مرد را در طویله
ببرند دو سه روز که گذشت از طرف شاه حاضرین فی الفور رفتند
شاعر را از اطاق بیرون و شاعر بیچاره را به عجله در طویله برده
در منزل الاغ او را جا دادند
پس از چند روز دیگر [illegible] شاه [illegible] دیگران را جمع و فرمان داد
تا آن شاعر را حاضر نمایند و فرمود که به تازگی این مرتبه چند بسیار
خوب شعر گفته‌ام شاعر [illegible] شعر بخواند [illegible]
با تمام رسید شاعر بدون گفتگو روان گردید [illegible] شاه فرمود
برادر که این احمق کجا می‌رود جواب عرض نمود قربان به طویله
می‌روم شاه از این جواب [illegible] او را بخشید و فرمان داد
تا در انجمن ایران [illegible] نمودند

ناصرالدین شاه

ناصرالدین شاه چند کتاب به شرح ذیل تألیف نموده و سفرنامه
فرنگستان او را که به زبان انگلیسی و فرانسه ترجمه نموده‌اند
و علاوه بر این سفرنامه سفرنامه کربلا و مشهد و بعضی جاهای
دیگر را نیز به دست خط خود نوشته و با تصویر عمارات
و آثار عمده طبع کرده‌اند

وضع و سلیقه شاه ——— ناصرالدین شاه به خصوص به
موزیک میل زیاد دارد چنانچه در اطاق موزه همه گونه آلات
موزیک حاضر و آماده [illegible] و به جهت این کار دو نفر موزیکانچی
فرانسوی و انگلیسی برای قشون ایران گماشته و به جهت
هر فوج یک دسته موزیک مخصوص تعیین نموده است و به اطبای
فرنگستان هم اعتقاد زیادی دارد ولی در این باب [illegible]
[illegible] چونکه اول کسی که طبیب فرنگی در ایران آورد
عباس میرزا نایب السلطنه بود طبیب مخصوص او انگلیسی بود
به کرمیک و محمد شاه [illegible] دکتر لابات [illegible]

اصفهان

[illegible] را از فرانسه به ایران آورده و دکتر [illegible] که طبیب
سفارت انگلیس بود در اول سلطنت شاه. اشتهار زیادی
حاصل نمود ولی پس از اینکه شاه به فرنگستان مسافرت نمود
در هنگام مراجعت دکتر طولوزان فرانسوی را همراه خود
به ایران آورده و ناصرالدین شاه. در زمان [illegible] بسیار مایل
به ترقی و تربیت دولت و ملت بود چنانچه در سفر اول
فرنگستان هر چیز تازه را که دید. [illegible] به ایران [illegible] آورده
در اطاق خود قرار می‌داد. در [illegible] طهران باغ وحش درست
شد ولی خیال شاه [illegible] [illegible] کارخانه چراغ
گاز درست می‌کنند. چراغ برق [illegible] [illegible]
[illegible] قشون هم به ترتیب [illegible] [illegible]
[illegible] قشون [illegible] [illegible] اطریش [illegible] فرانسوی [illegible] روس
[illegible] صاحب منصب فرانسوی [illegible] روس [illegible] انگلیس
[illegible] اطریش [illegible] [illegible] ساخته [illegible] [illegible].

مدرسه نظامی ساخته شد. مسجد سپهسالار [illegible] [illegible] سپهسالار
نو قانونی بیاورد ولی درست [illegible] در [illegible] ایران امروز
گرفتار روس [illegible] فردا [illegible] امروز [illegible] از انگلستان
می‌خواهد فردا [illegible] امروز [illegible] طهران [illegible]
باید طی شود فردا [illegible] خلاصه آن [illegible]
شاه در باب [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ولی اگر
[illegible] ناصرالدین شاه [illegible] [illegible] ملک ایران
از [illegible] صنایع و علوم [illegible]
[illegible] شاه [illegible] [illegible] [illegible]
چونکه [illegible] [illegible] زیاد دارد
[illegible] [illegible] وزرای [illegible] [illegible] [illegible]
چنانچه [illegible] [illegible] [illegible] عمارت سلطنتی
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

هم قبلهٔ عالم در شب بهم خوردن را بهتر از روز می‌بینند و از
این حرف بسیار محظوظ شده گوش دادند و وقتی به جهت او عبور
اسباب موزیک آورده بودند حکم شد که جمیع وزرا و
درباریان جمع شده و مشغول ساز زدن گردند بعد از آن
بیچاره‌ها التماس نمودند حرف ایشان به جائی نرسید و هم
حین یکی از صاحب منصبان انگلیسی قایقی به جهت او آورده
بعد این قایق به طوری ساخته شده بود که باز و بسته می‌گردید پس
حکم شد تا دوازده نفر از وزرا و درباریان در قایق نشسته دور دریاچه
گلستان مشغول پاروزدن گردند و از طرف دیگر اعلیحضرت سفارش
شد که در وسط آب قایق را باز نمایند به طوری که این بیچارگان
بوسط دریاچه ریخته شد یکمرتبه قایق باز شده و تمام آن
اشخاص محترم در آب غوطه‌ور گردیدند و همچنین بعد اوقات
در ملاقات بزرگان را احضار نموده که دکمه می‌نماید که مقلاک
حضور را ضبط نمایند

سلوک

سلوک شاه با حیوانات —— غریب‌تر از تمام اخلاق شاه
محبتی است که نسبت به حیوانات ~~ظاهر~~ دارد می‌نماید و از تمام حیوانات
گربه را بیشتر دوست داشته است به جهت آنکه برای یکی از گربه‌ها
قفس طلائی ترتیب داده و آن حیوان را با کمال دقت به اقسام
زینت و هر کس [illegible] و وقتی یکی از گربه‌های شاه در دامنی
یکی از اکابر بخواب رفته بعد آن بیچاره از ترس اینکه مبادا گربه
شاه بی‌خواب بشود دامنی خود را بریده و دیگر کار [illegible]
به جهت همین گربه سالی ۴۰۰ تومان مواجب معین کرده است
و از قراری که می‌گویند یکی از زنان او را به این کار باز داشته است
هم چنین در موقعی یکی از [illegible] دو شاهزاده [illegible]
به این ملاحظه [illegible] تمام قفس [illegible]
در آنجا قرار داد که همیشه او را از احوال [illegible] مطلع نماید
و در هنگامی که خبر [illegible] در طهران مانند فوت اشخاص
بزرگ به جهت او تعزیه [illegible]

میل زیاد به عزیز سلطان که همراه خود به اروپا ببرد

بعد هم البته همیشه در طهران او را از خود جدا نمی‌کند

عزیز سلطان که موسوم به ملیجک [illegible] حالات را ارث داده

این اقدس است و این اقدس کنیز کرد است چنانچه

در زمانیکه به انگلستان [illegible] معلوم می‌شود [illegible]

عزیز سلطان که برادر این اقدس است شهرت دارد

و عزیز سلطان که اکنون طفل است ده دوازده سال دارد

شاه با او برقرار گفته است و در مواقع نشان الماس سلطنتی به

او بخشید و در زیر دست وزیر خارجه مرحوم و بعد از شاه

کسی دیگر در طهران مانند عزیز سلطان درجه و مرتبه

و اگرچه عزیز سلطان طفل است به وزیر دولت

هم چنان خوب نیست و مدام بواسطه همین کارهای

بچه گانه از کارهای سلطنت که باعث خرابی دولت

و ملت است غفلت می‌نماید

وضع

وضع حکومت شاه ـــ از بیان عبارات مذکوره

وضع و اخلاق شاه بطور خوبی معلوم می‌گردد ولی

از طرف دیگر شاه دارای چندین صفات خوب است

و میل دارد که تمام کارهای سلطنت را خود انجام دهد

و به جهة این مطلب همه روزه صبح زود از خواب برخاسته

و تا ظهر با وزرای خود مشغول ترتیب امور می‌گردد و تمام

مطالب ~~باطل کارهای بسیار جزئی~~ جزئی را وزراء

باید گفته و او موافق رای خود حکم می‌نماید و خیلی

بندرت اتفاق می‌افتد که وزراء در یک مطلب

او را فریفته نمایند و باید گفت تمام وزراء

خائف و لرزان می‌شوند چونکه می‌دانند که اگر بخواهد

میتواند تمام آنها را بقتل رساند و عقیده مردم بر این است

که اگر وزراء بگذارند شاه خودش خیلی خوب حکم می‌کند

و هیچوقت زیر کوتاهی نمی‌کند شاه در بلاد حکم قطعی کرده است

وفروش . با تمام حکام شوریده در شخصیه با اینها و شورالعمل
میرسید دیم میبینم مدام مواظب کارهای خارجه و داخله
مملکت است ولی چونکه باعث اغتشاش هوای اوکنه
دولت انگلیس و دولت روسیه اینها که هر روزه به وسیله
او را اذیت مینمایند و معلوم است که حالت این کیفی
در این مورد چگونه خواهد بود چونکه میدانید که به قهر و غلبه
نمیتوانم چاره این دو دولت را نمایم و اگر بخواهم که هیچ
نگویم نشود و لابد کار سلطنت دوام نخواهد داشت
دارد حیث دیگر اینکه اطراف او را احاطه نموده اند
همکه ام نمیتوانند او را به انجام یک امر صحیح هدایت
نمایند چونکه تمام اینها به حسب سن کوچکتر از شاه .
متعینه دقیق است که در این صورت امر چه شاه بگوید
به همت نزد دیگر خواهد چید

وضع متلقین اطراف شاه —— وضع سلاطین ایران بسیار بد است

مثلاً از ترس اینکه مبادا از شان و شوکت اینها کاسته گردد
باید حتما با بزرگان و امرا هم غذا نخورند ناصرالدین شاه .
به سالی دو روز عید نوروز با زنان خود غذا میخورد و در سایر
مواقع دیگر همیشه اوقات به تنهائی غذا میخورد ولی هر غذا که
نزد او میبرند اول از ترس اینکه مبادا در آن سم ریخته باشند
دست نمیزند و پس از اینکه شخص دیگری که موسوم به قراولی
شاه است یک لقمه خورد از آن میخورد شاه . دست دراز میکند
وزراء و ارکان دولت را اغلب میرانند و هیچ اولاد و اقربا
و غلام خطاب مینمایند هیچ دقت کسی جرأت
ندارد که به حرف درست بزند و سفرای خارجه فقط
اشخاصی هستند که در کارها به حرف صدق میزنند در کارهایی
که بخواهند انجام دهند اول پول میدهند . تقدیم مینمایند ولی نصف
آن را به وزراء اول برای خود خرج مینمایند اگر چه
اتفاق شاه . بصداقت ملک کلیه همه که خلاف میل نمایند .

با زهم از آن اقتدار هم زن ناشنیده و جوان خود شاه هم فرمان شبانه را

ندارد غایب احکام و کارهای او را تماماً مجبور باید

رحم و انصاف نیست. ___ با وجود معارضاتی که ناصرالدین شاه

در آن گرفتار شده است ~~[illegible]~~ تبریز سلاطین سلسله

قاجاریه ~~[illegible]~~ است و بعد از کریمخان زند هیچ سلطانی بخوبی او

در ایران سلطنت ننموده است داکرمه در اوایل سلطنت

میرزا تقی خان امیرنظام را که با وجود بستر زاد ثابت

استقلال سلطنت گردید بعد به قتل رسانید ولی نسبت به اجداد

خود کاری نکرده است

امیرنظام که شوهر عزة الدوله خواهر شاه. بعد مردی بود

با عقل و تدبیر و با جود که در آن زمان شاه. هنوز جوان و بی‌تجربه

بود زمام مملکت را بدست گرفته و بطور خوبی امور را منظم

مرتب و دشمنان شاه را نسبت به امیرنظام بدگمان نموده

وادار به کشتن آن وزیر دانا بازداشته ولی نتوانستند

که این کار

که این کار دلالت بر خونریزی و قساوت ناصرالدین شاه میکند چونکه کار

سلطان جوانی که هنوز بیش از بیست سال نداشته بانفوذ و اطرافیها را

حاشیه [تصرف] گرفته بانفوذتر از این نخواهد بود

در سال ۱۸۵۲ که بابیان سعی در قتل ناصرالدین شاه نمودند. بحکم شاه

که در هر شهری که از این طایفه یافت [نمیشوند] مقتول نمایند

و میرزا آقاخان صدراعظم بود. عرض نمود که تیرانداخت

که این بابیان را میان ارکان دولت تقسیم نمایم و شاه

هم قول او را مقبول او بابیان را میان ادارات قسمت

نمود ~~[illegible]~~ و در قتل هر یک نوعی تعذیب افراد

خارجه گردید و این اشخاص را به کیفیات ناگواری بیرحمانه

تمام تر به قتل رسانیدند. داکر این عمل بسیار از انسانیت

دور است ولی باید [علاوه کرد که] جوانی زهر و خون خواری این طایفه

ارثی است ~~[illegible]~~ [فرمان قتل ...]

در سنه ۱۸۷۳ قبل از مسافرت به فرنگستان تا اپایه کرابی

نان کلانتر شهر را به بدترین وجهی مقتول نمود و هم چنین در یک روز دیگر
روزی به زیارت حضرت عبدالعظیم رفت دو سه نفر از سربازان
~~ایرانی کهنه~~ اصفهان که موافق معمول به جیره و مواجب
دریافت کرده بودند دستخطهای خود در خارج شهر جلو کالسکه
شاه را گرفته تا اینکه به عرض ایشان رسیدگی نماید. چون شاه از
کارها بیان هنوز نشنیده بود حکم نمود که ایشان را عقب رانند
و فراشان به ضرب ترکه سربازان بیچاره را ~~[illegible]~~ از دور
کالسکه دور نموده و سربازان هم به جهت محافظت خود
شروع نموده به سنگ زدن به فراشان و از بخت از این
میان سنگی به کالسکه شاه خورده و چند اسباب خیال شاه
شده و حکم نمود که سربازان را در همان محل تا که بار ثانیه نیاید
مراجعت از حضرت عبدالعظیم حکم شد که در آن همان محل
ده نفر از آن سربازان بیچاره را به قتل رسانده و نعش ایشان را
در میان شهر به گردانند به جهت اینکه امرا یک نوعی به شاه گفته
بودند

بودند که این فوج تمام بابی ~~مذهب~~ هستند و پس از کشتن آن ده نفر
حکم نمود که باقی را چوب زیادی زده و گوشهاشان را مقطوع
نمایند

پس از چند روز دیگر در موقعیکه عازم سفر فرنگستان بود نیز جمعی از
سربازان را خفه نمود و از کار رفتن ایشان گردیده به جهت اظهار
سربازان گوش برید. حکم نمود که اضافه بر جیره و مواجب ایشان
به هر یک پنج تومان انعام داده شد و بدین جهت ایشان مبلغ
۸۰۰۰ از راه خسارت وارد گردیده و به عقیده من در زمانی بدین
گرانی ظهور خونریزی کار آسانی است و می توان گفت که این
حالت وضع مردمان و حضرات نه مردمانیکه دارای مذهب
و قانون باشند

با وجود این خونریزی‌های ناصرالدین شاه اگر زمان
او را به عهد اعدای دیگر بسنجیم خواهیم دید که در مدت
چهل سال در ایران خونریزی کمتر کرده و چنانچه برای

ناصرالدین شاه، مانند اجداد خویش، به کور کردن اشخاص راضی نشد، و با تمام
اقوام خود بطور سلوک و رفتار می نماید
از زمانیکه شاه به فرنگستان مسافرت نمود بواسطه دیدن وضع
آن ممالک در رسوم انها دیگر کمتر خونریزی می نماید و مانند سلاطین
سلف که یک مرتبه به قتل عام رعایا فرمان میدادند دیگر ممکن نکند
واکنون تنبیه عمده شاه، و سایر ارکان اینست که مقصر را قدری چوب
میزنند

در زمان سلاطین صفویه وقتیکه حرم شاه، از محل عبور می نمودند تمام
مجبور بودند که از آن محل فرار نمایند چونکه اگر خدام و خواجه ها کسی را در
راه ملاقات می نمودند به قتل میرسانیدند و مکرر اتفاق
افتاد که یک بیچاره بخواب غفلت افتاده و خواجه ها او را پاره پاره
کرده اند ولی اکنون این رسم بکلی منسوخ گشته و فقط باید اشخاص
روی خود را بطرف دیوار نمایند تا اینکه فراشان حرم عبور نمایند و همچنین
در زمان سلطنت ناصرالدین شاه، شخص مقصر از راه ادب ندانسته داخل

اندرون

اندرون گردیده بود شاه، چونکه با کمال ادب رفتار داشت از تقصیر
بدر رسانیده و یقین است که اگر در زمان سلف این امر اتفاق افتاده بود
آن مرد بدبخت را پاره پاره می نمودند
معلوم است که تنفر مردم از بیرحمیهای سابق بواسطه خوی سلطان است
و علاوه بر این بواسطه تربیت و تمدن قدری مردم مهربان و ملایم گشته اند
سفرهای فرنگستان شاه ـــــ فی مابین تمام سلاطین ایران ناصرالدین
شاه، اول سلطانی است که به اروپا مسافرت کرده است
ولی الحقیقه در این کار بسیار دلداری و شجاعت بخرج
بروز داده است. دارکیه سلاطین "دیگر ایران" هم بولایات
خارجه داخل گردیده اند ولی تمام با لشکر و قشون بوده هنگام
نادر که داخل مملکت هندوستان گردید همراه خود لشکر
زیادی داشت ولی ناصرالدین شاه، فقط بطور مختصر
با چند نفر همراه به اروپ مسافرت نمود
سفر اول شاه، بفرنگستان فی مابین از ایشان ... بود چو ...

ظهور طایفه بابیه مجتهدین و علمای اسلام هر کدام از گوشه
سر برداشته و مملکت را بی نظم کرده بودند و به همین ملاحظه
شاه زنی را که برادر ابراهیم بعد از مدتی دوباره به ایران فرستاد
در بین کسی و اخراجات که در این محل شاه چونکه ردالوار
کرده است چونکه پس از فوت ناچیز و اسباب های
را از ... دیگران از فرنگستان تمام مردم خصوصاً علمای گفتند
که شاه فرنگی شده و میخواهد مذهب اسلام را باطل
نماید و اگر این کار هیچ زنکی پیدا کرده بیتیانش را
از سلطنت خلع کرده و دیگری را به ایران
راه نمی دادند

پس از مراجعت شاه، دو مرتبه دیگر نیز به فرنگستان مسافرت
نمود یکی در سال ۱۸۷۸ و دیگری در سال ۱۸۸۹ ولی این دو سفر
ثانی و ثالث مانند سفر اول اشکال نداشته و علاوه بر این
شاه، سلطنت یسا ... از قوت علما و مجتهدین اسلام کم
کاسته است

کاسته است که دیگر نمی‌توانستند حرف بزنند
تمامیه سلطان شاه. در زمان سلطنت سلف
خلاصه اگر که بسنجیم اولاً وضع عمومی کلیه مملکت را در سلطنت
خاصه با زمان سلطنت سلاطین قاجاریه و ثانیاً وضع حالیه را با اوایل
سلطنت ناصرالدین شاه. معلوم خواهد شد چقدر وضع ایران
مختلف گردیده است.

در زمان سلف همه ساله رؤسای طوایف
به خیال سلطنت یاغی شده و مشغول دزدی و قتل و غارت
رعیت بودند ولی اکنون دیگر این کارها به کل
ممنوع گشته است و دزدیهای عمده دیگر بندرت
اتفاق می‌افتد و تمام حکام ولایات آسوده و راحت شده
و دیگر خیال سلطنت ندارند و به محض حرکت به تلگراف
هر چه حکم شود مجری میشود و اکنون در ممالک ایران
تمام مملکت مردم حرف آنرا که ایران داشته‌اند ... تحریر شد

وضع فعلی دستگاه وهابی اگر دشمنان ~~ما است~~ و هیچ کس هم است
انگلیس با او دم مخالفت نزند و هرچه بخواهد می‌کند
و هم چنین در زمان سلطنت هر یک پادشاه باعث شورش
و غوغای مملکت میگردید هر بزرگی جمعی را دور خود
جمع نموده و با سایرین جنگ می‌نمود و در سنه ۱۸۳۴
که فتحعلی شاه مرحوم گردید دو نفر بودند که ادعای ~~[illegible]~~
سلطنت می‌نمودند ~~[illegible]~~ و خیال داشتند که محمد شاه را
بی‌حق نمایند ولی محمد شاه به استعانت سرجان کامپبل
سفیر انگلیس و صاحب منصبان انگلیس که در سر افواج حضور
داشتند به تخت سلطنت جلوس نمود و ایضاً در زمانیکه محمد شاه
مرحوم گردید مردمان خراسان و کرمان و یزد ~~[illegible]~~
و اصفهان شورش نمودند و ناصرالدین شاه به استعانت
سفرای انگلیس و روسیه به تخت سلطنت جلوس نمود
ولی اکنون اگر روزی ~~[illegible]~~ ناصرالدین شاه
مرحوم گردد

مرحوم گردد گویا بدون اینکه یک تیر تفنگ خالی شود
ولیعهد به تخت خواهد نشست و این نسبت تنها بواسطه
ترقی و تربیت مردم در ایام سلطنت

مقایسه سنه ۱۸۴۸ با سنه ۱۸۹۱ —— ثانیاً اگر بدقت ملاحظه
نمائیم ابتدای سلطنت ناصرالدین شاه را با حالیه معلوم میشود
که چه قدر دولت ایران از بابت صنایع و علوم ترقی
کرده است و در زمانیکه ناصرالدین شاه به تخت سلطنت
جلوس نمود یکی از مورخین در باب ایران این عبارت را
بیان کرده است

در هر گوشه از ایران شخصی مدعی سلطنت است و خزانه
دولت هم خالی است ~~مغضوب~~ و از قرار معلوم
مغضوب بواسطه این سلطان بی‌والی و خزانه خالی
دشمنان بر مملکت دست یافته و سلطنت این سلسله
منقرض میگردد و هیچ اثر [illegible] ایران دیگر باقی [illegible]

این سلطان نیست و معلوم است که ایران صورت سلطنت
دوام نخواهد داشت

خلاصه در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه، مردم از این مقوله
بسیار گفتگو می‌نمودند و کسی امید نداشت که این سلطان
سلطنتش دوام داشته باشد ولی چهل سال مدتی تمام خیالات
مردم معکوس شد. و این سلطان جوان که می‌گفتند باعث
ویران مملکت است سبب آبادی گردیده و تمام حکام
و شاهزادگان باو اطاعت نمودند

از زمان سلطنت ناصرالدین شاه الی کنون تجارت خارجه
و داخله ایران ترقی یافته و خطوط تلگراف‌ها بین
جمیع شهرها کشیده شده و به تمام دول و شهرهای داخله پست
حرکت می‌نماید و همچنین در همین عصر روزنامه‌ها به طبع رسیده
و [illegible] در ایران کشیده شده است و امید می‌رود
که پس از مدتی دیگر نیز در تمام ممالک راه آهن کشیده گردد

و همچنین

و همچنین در طهران کارخانه چراغ گاز ترتیب داده و مدارس
نظامی و بانک و قورخانه و [illegible] ~~[illegible]~~ و اداره محاسبه
و اداره نظمیه و غیره مفتوح نموده‌اند که چه در این مدت
نسبت به اروپا ایران چندان ترقی نکرده است ولی از اطراف
دیگر به حسب عادات و رفتارهای مردمان مشرق زمین
در این مدت که ایران بسیار ترقی کرده است اروپائیان
میل دارند که در این مدت چهل سال ایران مانند پاریس گشته
باشد ولی نمی‌دانند که در این مدت ایران تقریباً تغییر ۵۰۰
سال فرنگستان تغییر کرده است چونکه اکنون قریب [illegible]
که مغرب زمین رو به ترقی و مشرق زمین رو به تنزل افتاده است
و در کلیه دنیا [illegible] سال قبل کوچه‌های [illegible] مانند کوچه‌های
حالیه طهران بود اگر شخصی می‌خواست در شب عبور
نماید در هر دو قدم دو مرتبه به واسطه عدم روشنائی
به زمین می‌خورد و به علاوه در کوچه‌ها [illegible] مانند طهران [illegible]

یک چراغ گذاشته و مفاتیح آنرا از اهل محل دریافت
می‌نمودند و اکنون هم که دولت در تمام خیابانها و کوچه
چراغ الکتریک گذاشته است مخارجش را از اهل شهر دریافت
می‌نماید و اگر بخواهند در ایران چنین قاعده معمول دارند
هیچ کس زیر بار نرفته و می‌خواهند که دولت تمام مخارج را
متحمل گردد و معلوم است که دولت هم در هیچ زمان
تحمل این مخارج گزاف نخواهد گردید و مع ذلک متوقعند
که پس از یک قرن دیگر شهرهای ایران هم مانند شهرهای
اروپ گردد

رفتن به حضور شاه. — قبل از اینکه شرح حالات و صفات
شخصیه شاه را باتمام رسانم بهتر است که وضع حضور را
نیز به خوانندگان بیان نمایم.

در زمانیکه در طهران توقف داشتم یکمرتبه شاه مرا
در اطاقیکه تخت طاوس را قرار داده‌اند احضار نمود

ودر آن

و در آن اطاق نیز از همان تخت طاوس چیز دیگری که اسباب
زینت باشد یافت نمی‌شود و در زمانیکه من داخل اطاق
گردیدم شاه بالانفراد در وسط اطاق ایستاده بود
و سرداری و شلوار ماهوت مشکی با دامنی گشاد در بر داشت
و در بالای کلاه فقط یک دو رشته الماس نصب کرده بود
در اروپا فرانسه حرف می‌زند ولی در این موقع مطالب
خود را به فارسی بیان نمود و مترجم او بزبان فرانسه به من
ترجمه می‌نمود و چون شنیده بود که من از راه عشق آباد و قوچان
وارد ایران شده‌ام ~~[illegible]~~ از تمام وضع آنجا و
سرحد ایران ~~[illegible]~~ سؤال نمود هم چنین سؤال کرد که عشق
آباد چگونه است ~~[illegible]~~ و محلات
دهات و ساکنین و دکاکین و سربازخانه‌های آنجا چقدر
هستند آب آنجا چگونه است هم چنین سؤال نمود که بدولتین
راه قوچان را تمام کرده است و [illegible]

...

و در طرف ایران چون در عمله کار میکردند و وضع آنها خوب بود
یا به واسطه خوشبختی من در هنگام عبور تمام این مطالب را بدقت
ملاحظه نموده بودم و بدین واسطه بطور خوبی سؤالات
شاه را جواب دادم

ازواج سلطنت ـــــ شاه بر خلاف سایر مسلمانان زنان
خود را از مردان مستور میدارد و بغیر از طبیب کس دیگر
حق اینکه داخل اندرون بشود ندارد ولی بجهة طبابت
مسلمانان و اروپائیان عمل الوتیر ~~[illegible]~~ شده
و بجهة خروج و دخول زنان چادر و مقنعه بر سر نموده
و در کالسکه های بزرگ قدیم حرکت مینمایند و بواسطه
اینکه بعضی از عادات زنان اروپائی را با خودشان راه میدهند
تعداد و اسماء و ترتیب زنان شاه در اروپ مشهور است اگرچه
تعداد زنان عقدی و صیغه اکنون درست معلوم نیست
ولی از روی یقین بیش از شصت نفر ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ در آنجا
مرسوم شده

مرحوم شده یا طلاق گرفته اند از این تعداد خارج اند و تمام
این زنان در قصر شاهی منزل دارند ولی بعضی از آنها هریک
بجهة خود عمارت در شکارگاه علیحده ترتیب داده اند و هر یک
از آنها سالیانه تفاوت از ۲۰۰ الی ۲۰۰۰
لیره مواجب و حقوق میدهند و غالب اوقات هم زیاده
از این مقدار مطابق میل از شاه دریافت مینمایند دارند
قرار یکی گوینده شاه نسبت بزنان خود بسیار رئوف و مهربان است
و چون در مذهب شریعت مطهره اسلام هیچ مردی نمیتواند
بیش از چهار زن عقدی اختیار نماید شاه هم بیش از این عقدی
ندارد ولی هر کس هر چه میل داشته باشد میتواند صیغه اختیار
نماید

شاه اکنون سه زن عقدی دارد و دو نفر از این زنان
از طایفه سلطنت و دختر عموی او هستند و بزرگترین آنها موسوم است
به شکوه السلطنه و نجابت به اینکه مادر ولیعهد است اول

زن شاه محسوب میشود و در ممالک شرق رسم نیست که زن
شاه را ملکه خطاب نمایند و این لقب مختص زنیست که در رتبه
سلطنت داشته باشد و زن نامی عقدی شاه موسوم است
به انیس الدوله و این زن ~~[illegible]~~ که دختر [illegible]
باقی است ~~[illegible]~~ از اهالی شمیران در هنگام عبور شاه
از آنجا خود را به شاه نشان داده و شاه شیفته او شده. و او را
صیغه نموده و اگر چه اولادی از شاه ندارد ولی تمام مدت
شاه سلطنت به او [illegible] و او را دوباره عقد نموده و حکم
انیس الدوله در تمام مملکت محترم است و بسیاری از زنان
اروپ او را ملاقات نموده و شرح احوالش را ذکر کرده اند
و در سفری که شاه سفر اول فرنگ تا برشت این زن را نیز
همراه خود آورده ولی در مسکو به ملاحظات چندی
دوباره او را به ایران فرستاد و در ~~[illegible]~~ اوایل سلطنت
شاه زن دیگری را که مانند انیس الدوله بیشتر از همه

محبوبه بود

عقد نموده و فرزند او را به ولیعهدی سرافراز نمود ولی پس از چندی
مادر و پسر هر دو مرحوم گردیدند
بعد از زنان صیغه نیز مانند زنان عقدی دارای لقب
~~مخصوص~~ و از آن جمله است مادر جلال السلطان
که ملقب به عفت الدوله است و در کتابی که به شهر [illegible] نگار
نامی نوشته بودم ~~[illegible]~~ مرقوم شد. بعد که مادر جلال السلطنه
دختر شخصی است از اهالی دماوند و مانند انیس الدوله
در حالیکه مشغول به رختشوئی بوده شاه از او [illegible]
داده به حباله نکاح در آورده ولی از زنانیکه بیشتر معلوم
گردیده مادر ظل السلطان دختر تجار است ~~[illegible]~~
چه معروف است موسوم به [illegible] که از غلامان [illegible]
دیگر از جمله این زنان صیغه نیز [illegible] مادر نایب السلطنه
و این زن دختر یکی از اعالی طهران است و دیگر امین
اقدس است که زینت کرد و بواسطه ندیمی و مواظبت

الجمله

ودرست کاری محبوب شاه . گفته است صیغه و حرم
این زن عمه عزیز السلطان است . دائم قرار [illegible] می‌گوید
عزیز السلطان هم به همه این اقدس مطیع و محبوب شاه .
گفته در اوائل امین اقدس خدمتکار حرم شاه . [illegible]
در سنه ۱۸۹۰ است . او را [illegible] معالجه [illegible] شده
ولی اروپائی هم او معالجه نکرده و اگرچه [illegible] در این
موقع اسم تمام زنان شاه . و احوالات [illegible]
ولی چند آن نزدیکی شاه در طایفه [illegible] پر زاسنه
رجال دولت القاب زیادی با آنها . گفته [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] به چند یک
از اسامی [illegible] و [illegible] دیگر [illegible]
به لقب موجود است

در زمان فتحعلیشاه . زنان کلیه زنان روی دامن زیرجامه‌های
بلند وار [illegible] می‌پوشیدند ولی اکنون لباس زنان شاه .
[illegible]

واقعاً اهل ایران مرکب است از یک پیراهن و یک شلیل
و چند زیرجامه کوتاه ، و این زیرجامه‌ها اینها اوقات مخفی
اینکه [illegible] به آنکه باشند از زنده یا فرزندان
می‌پوشند و اینکه در این صورت اگر شلوار نداشته
باشند هیچ جای آنها محفوظ نیست چونکه عرض زیرجامه {
فقط از یک وجب است [illegible] در وقت [illegible] پیراهن زن [illegible]
مطابق آنچه ذکر شد چادر [illegible] در کوچه‌ها حرکت می‌کنند
زنان شاه . در کالسکه)

ترقی و تناسل قاجاریه ———— با وجود اینکه ازدواج
[illegible] نتوانسته از [illegible] اولاد [illegible] از [illegible] زن [illegible]
[illegible] فتحعلیشاه . [illegible] تعداد زنان [illegible]
[illegible] فتحعلیشاه . [illegible] مورخین اختلاف [illegible]
و اطفال [illegible] که در ۱۸۱۴ فتحعلیشاه
[illegible] دارای ۷۰۰ زن و ۶۴ پسر و ۱۲۵ دختر
[illegible]

و مکمل التواریخ که پس از فوت خاقان در ایران طبع ازواج
و اولاد فتحعلیشاه را ۱۰۰۰ و ۱۰۵ نوشته است
و از قراریکه [illegible] نوشته است فتحعلیشاه دارای ۸۰
پسر و عده زیادی دختر بوده است و بیشک تعداد ازواج را
۸۵۵ و ابناء را ۱۴۰ و بنات را ۱۷۰ و اولاد
زادگان را ۵۰۰۰ نوشته است مادام دیولافوا که تقریبا
در ۵۰ سال بعد از فتحعلیشاه تاریخ نوشته است
از اهالی ناحیه که فتحعلیشاه دارای [illegible] زن و ۶۰۰
اولاد و ۵۰۰۰ نبیره و نتیجه بوده است ولی رالینسن می
نویسد که اولاد ~~[illegible]~~ و انساب فتحعلیشاه در هنگام
مرگ بیش از ۳۰۰۰ نفر گردیده و هم چنین واتسن ذکر کرده است
که اولاد فتحعلیشاه بیش از ۱۵۹ نفر گردیده و مارخم
بیان کرده که ~~[illegible]~~ خاقان فقط ۵۵ نفر زن
و ۱۵۰ پسر و ۲۰ دختر داشت در ناسخ التواریخ
که تاریخ

که تاریخ جدید و مبسوط ایران است تعداد ازواج را زیاد تر از
۱۰۰۰ نفر نوشته و تعداد اولاد را ۲۶۰ که ۱۱۰
نفر از آنها خودشان صاحب اولاد بوده اند ذکر کرده است
ولی در هر صورت فتحعلیشاه چنانچه اکثر پادشاه
[illegible] نرسید چونکه این سلطان تقریبا ~~[illegible]~~ بتعداد
ایام اولاد داشت و شارل دوم هم [illegible] پسر
و بواسطه همین سبب است که ایرانیان در کوچه [illegible]
و شاهزاده در همه جا یافت میشود و معلوم است که در پایتخت
شاهزادگان چه قدر ترقی نمایند چونکه بعضی از پسران
فتحعلیشاه هم هر کدام دارای ۶۰ یا ۵۰ اولاد ذکور
بوده و شیخعلی میرزا هر وقت سوار میگردید ۶۰ نفر
از پسرانش همراه او سوار میشدند و در زمان فتحعلیشاه
در تمام شهرهای ایران شاهزادها حکومت مینمودند و اکنون
در ایران از شاهزاده مانند علفهای زمین زیاد پیدا
نشد

برای نه شاه است — دارائیه دولت بر عایدات اینها مواجب
در هر روز در ۲۵ دولی ~~انجمن~~ بازار اکثر اینها مشغول
کسب و تولد کرده اند و یقین است که دولت هم تقریبا
اینها را طبقه ای که دارای تمکن و مالدار در ۵۰ سال قبل
نوشته است که هر یک از این شاهزادگان در یک منزل
متمکن گشته و اندرون و حرمسرای به جهة متعدد تشکیل داده
و اولاد ذکور و اناث مانند ملکی که در دوره نیز پرداز
می کنند اطراف اینها حرکت می نمایند

خانواده شاه — در صورت ملاحظه اولاد و ازدواج
مظفرالدین شاه خیلی تعجب است که چرا شاه، یعنی از هم اولاد
~~...~~ که نصف اینان پسر و نصف دختر است

(۹ پسر ۱۲ دختر)

بزرگترین پسران شاه در ۴۶ سال قبل تولد شده
و کوچکترین اینها در این سال و دختران نیز همانطور مادران شان

دارای

دارای القاب — عین الدوله و عضد ~~السلطنه~~ و اقوام
و اینها روسای دیگر و زینت و غیره دولت هستند و نیز
پسران و دختران از این جهة طهران ~~تزویج کرده~~ و سایر پسرها
شاهزادگان و اینها را دختران تزویج کرده است
ولی خیلی به ندرت اتفاق می افتد که امرا و درباریان
دختران را به میل تزویج نمایند و دیگر شاه، هر دختر
سالیانه ۲۰۰۰ مواجب می دهد و لیکن با وجود این داماد
بدبخت با این وجوه زیادی تفریح نمیتواند و علاوه براین
اینها مغضوب شاه

قانون انتخاب ولیعهد — در زمان سلاطین صفویه
قاعده معین که تعیین ولیعهد در دست نبود و سلطان
هر کدام از اولاد خود که میل داشت سلطنت را واگذار
می نمود ولی با وجود این مرگ پادشاه از نو مجدد اما سلاطین
قاجاریه نظر به سنت سلاطین قاجار در تعیین ولیعهد

نسبت مادری را به ملاحظه تابعیت محمد حسن خان
[illegible] آقا محمد خان وضع شد. در زمانیکه به ترکمانها
پناه برده بعد خواسته که یک دختری از [illegible] را به
تزویج نماید به همین ملاحظه انکار نمود و عباس میرزا ولیعهد
منتقل شد. از محمد علی میرزا کوچکتر بود ولی چون مادر
محمد علی میرزا از خانواده سلطنت نبود ~~[illegible]~~ ولیعهد را
به دو برادرش دادند که به نام ناصرالدین شاه. در اوایل سلطنت
از این قانون تخلف نمود و پسر دیگر از زنان پست نژاد
خود را ولیعهد کرد. بعد ولی پس از مرگ آن دوباره
به قانون آبا و اجداد رفتار نمود و ولیعهد را به پسر
مناسب سرافراز نمود و یقین است که اگر این ملاحظه را
نکرده بود ولایت عهد حق ظل السلطان که ارشد
اولاد شاه است میبود

امینو سلطنت

مظفرالدین

مظفرالدین میرزا (ولیعهد) — مظفرالدین میرزا که حالیه
ولیعهد دولت ایران است در ۱۸۵۳ متولد شده
و از سه برادر بزرگتر خود ~~[illegible]~~ در تحصیل
ابداً در مرتبه تفاوت یافته و اکنون ۳۴ از عمرش
گذشته است و اداره ایالت [illegible] که سلاطین
قاجاریه به حکومت ممالک شمال غربی ایران
مأمور کرده اند ~~[illegible]~~ و منظور این مطلب است
که ولیعهد از دربار مملکت طهران و اخلاق وزرای
در رفتار ~~[illegible]~~ مردمان به کلی بیخبر شده. در زمان
سلطنت باعث اشکال خواهد گردید و علاوه بر این
ولیعهد اکنون در آذربایجان مانند [illegible] است
[illegible] و ارکان او هرچه میخواهند صورت میدهند
و در حقیقت حالت ولیعهد شبیه است به حالت حالیه
ولیعهد انگلستان که ~~[illegible]~~ [illegible]

منزل داده و اذن ندارد که از آنجا خارج شود (همچنین
ولیعهد ایران هم) بدون اذن شاه نمی‌تواند از تبریز خارج
گردد و فقط مسافرت او این است که در هر سال یک
مرتبه به طهران میرود ولی حالت ولیعهد انگلیس بهتر
از حالت ولیعهد ایران است چونکه او نه فقط [illegible]
دارای حکومت یک ایالات ولی ولیعهد ایران تنها در
یک مملکت حکومت می‌نماید و بعلاوه ولیعهد ایران
نزدیک به سرحد روسیه است می‌تواند با آنها هر نوع
معامله نماید و مخفی شاه تاکنون سه مرتبه به طرف
فرنگستان مسافرت کرده است ولی ولیعهد
هنوز از مملکت ایران خارج نگردیده است
و خیره در این مطلب شبهه این است که ولیعهد به کلی از وضع
و رسوم و عادات اهل فرنگ بیخبر است و شخص محجوب
و بی اذیت دارای [illegible] کرده

صفات ولیعهد

صفات ولیعهد — دکتر ویلس در تحقیقات خود
ولیعهد را خیلی ضعیف العقل و نادان قلم داده است
و بعضی از مورخین و سیاحان دیگر هم به عقیده خود با او
رفتار کرده‌اند ولی به عقیده مؤلف اینها در این
باب خبط کرده‌اند چونکه پادشاه آینده ایران مرد
دانشمند و تاریخ‌دان و از علم کیمیاشناسی هم اطلاع کامل
دارد و آنکه میگویند ضعیف العقل است سبب این است
که علماء و مجتهدین را محترم میدارد و از فواید
سلوک مذهبی دینی شخصی است و کلیتاً بسیار رقت [illegible]
و دین دار است و بدین واسطه حالت او با برادر بزرگ
بسیار مختلف است و دلیل ارادت او این است که با وجودیکه
اکنون چهل سال دارد به شخصه نمی‌تواند کاری را انجام دهد
و اگرچه او را حاکم آذربایجان می‌نامند ولی اسمیت [illegible]
دیگر لقب در انجام مشاغله هم از خود مختار نیست.

طایفه شیخیه پیرو شیخ کرمانی حاج محمد کریم
خان به پسر او موسوم گشته‌اند و حاج محمد
کریم خان در اصل پیرو شیخ احمد احسائی
بود که از طایفه‌ها به سبب تعبدی بابی
با بیان و شاگردان شیخ اختلاف پیدا کرده
و در فرقه کرمیه هم و از قواعدیکه مذهب
این طایفه به امام اثنی عشر [illegible]
و اعتقاد به معاد هم ندارند.

و چون کارهای آذربایجان را به وزیر ولیعهد امیرنظام محول نموده‌اند
و این شخص بحدی کفایت خود را بروز داده بعد که بکلی مملکت را
از ولیعهد گرفته و حقیقه بشخصه مملکت میکند و ولیعهد نمیتواند
بدون اذن او یک دینار خرج نماید و در سنه ۱۸۹۱ شاه امیرنظام را
از تبریز به طهران خواست و میخواست اکنون تنها ولیعهد مختار
گذارد و مواجب که سالیانه به جهت او شاه معین کرده
معادل ۴۰۰۰۰ تومان است و بعضی ۶۰۰۰۰ تومان
و ۷۲۰۰۰ تومان نیز ذکر کرده‌اند در هر صورت این مقدار
بجهت مخارج و نظام ارباب ازدواج متعدد بسیار کم است
و ولیعهد در این صورت مجبور است که از وزرای خود اخذ
وجه نماید و بعضی اوقات هم از انها قرض میکند و در حالیکه
تا مدتی که امیرنظام در آذربایجان بود هر ساله ۴۰۰۰۰ تومان
به ولیعهد تقدیم مینمود و چون مدتی است که ولیعهد در آذربایجان
توقف دارد و این مملکت هم نزدیک بروسیه است

کمی از وضع

کمی از وضع روسیان متحرز نشده است و هم چنین روسیان به کلی
از وضع و عادات این شاهزاده مطلع شده‌اند اشخاص
اروپائی او را خیلی کم ملاقات کرده‌اند و از قراری که میگویند
امیرنظام با روسیه مراوده داشته است و ولیعهد تمام اوقات
خود را به شکار کردن مصروف میکند و مانند سایر سلاطین قاجاریه
در شعر و انشاء استعداد کاملی دارد و بعضی اوقات هم
مشغول ترجمه از روی نسخه توپ سیکر دو چند از علم توپخانه
بوده است و چند توپ هم اختراع نموده الکون
در تبریز موجود است و بحسب ظاهر ولیعهد شخص است متوسط
القامه و خوش قیافه و الکنون دارای ۱۲ اولاد است
و بعضی از انها را عروسی کرده‌اند
زن اول ولیعهد ام الخاقان دختر میرزا تقی خان امیرنظام
است و این دختر که از یک طرف خواهرزاده شاه است
بعد از قتل امیرنظام از ولیعهد طلاق گرفت و بعضی‌ها میگویند

که ولیعهد او را بوسایط دیگر طلاق داده است دیگر از خواهران
ام السلطان را ظل السلطان تزویج نمود بعد ولی در چند
سال قبل مرحوم گردید

وضع سلطان آینده ایران بطوریکه ذکر کردیم
ولی ممکن است که یکی از ملوک به تخت سلطنت تمام حالات
و عادات آن به کلی تغییر نماید علاوه بر این چیزیکه
باعث شده ظل السلطان که اسمش در تمام ایران و خارجه
مشهور است باعث شده است که مردم ولیعهد را کم
عقل و نادان بدانند

ظل السلطان — سلطان مسعود میرزا (ظل السلطان)
که از تمام اولاد شاه اشتهارش بیشتر است سه سال از
ولیعهد بزرگتر است و در سنه ۱۸۵۰ متولد شده است
ولی بواسطه پستی نژاد مادرش
ولیعهدی را به او ندادند

اگرچه

اگرچه ولایات عمده را به ظل السلطان واگذار نموده ولی از
طهران جای او را به حکومت بعض ولایات مأمور نموده
و او را به کارهای خود مختار نموده و معلوم است که این مطلب
باعث تهور و قساوت قلب آن خواهد گردید
در اوایل سن حکومت اصفهان را
و بعد حکومت شیراز را به ظل السلطان واگذار نموده و لکن
بواسطه احکامات سخت و قساوت قلب مردم از او دلتنگ
شده ولی ظلم زیاد نموده و از طرف دیگر بواسطه رسانیدن
مالیات شاه از او خوشنود گشته و تدریج حکومت اصفهان
و فارس و کردستان و لرستان و عربستان و یزد را به او محول
نمود و در سنه ۱۸۸۶ در ممالک ذیل حکومت می‌نمود
گلپایگان خوانسار جوشقان عراق اصفهان
فارس یزد عربستان لرستان کردستان کنگاور
کرند بروجرد کرمانشاهان سلطان‌آباد

این ممالک در همان سال به ۱۷۹۸۲۰۰ تو، نقد
و مقدار ۲۲۱۴۰۰ تومان جنس یا روی هم رفته
حاصل ۲۰۱۹۵۰۰ تومان کرده بود و ملکی که ۲۵۰۰۰
میل مربع یا دو خمس تمامی ایران در تحت حکومت این
شاهزاده بود و در همان زمان افواج جنگی در اصفهان ترتیب
داده ~~[illegible]~~ و آنان را بلباس پروسی ملبس نمود و توفی
کلاه کلاه‌خود به جهت افواج ترتیب داد. و خود شخصی
هم غالب اوقات با این کلاه عکس می‌انداخت
در سنه ۱۸۸۶ افواجی که در تحت تصرف او بودند مرکب بود
از ۲۲ فوج پیاده نظام (۱۵۸۰۰ نفر) و ۱۰ باطری
توپخانه و ۸ فوج سواره نظام و جمعاً کلیه تمام قشون مشار الیه
۲۱۰۰۰ نفر و ۷۰۰۰ اسب می‌گردید و خود شاهزاده همیشه
در اصفهان توقف داشت و به تمام مسافرین و سیاحان
انگلیس ~~اظهار می‌نمود~~ مودت و دوستی خود را ثابت

همچنین دولت

چنین دولت اظهار می‌نمود و بواسطه شخص دربار که اکثر امور
تمام ایالات جنوبی ایران را منظم کرده بود و به همین دلیل
می‌گفتند که ظل السلطان خیال سلطنت دارد و در آخر هم
گوی سبقت را از ولیعهد خواهد ربود
تنزل ظل السلطان ——— دیگر ولیکن در تالیفات
هند چنانچه تعریف ولیعهد را به غلط ذکر کرده است
از ~~[illegible]~~ به جهت ظل السلطان ترجیح
بر او بی فایده و آنچه که او در این باب نوشته است
این است که ذکر می‌شود
گمان من این است که پس از مرگ شاه ظل السلطان در باب سلطنت
با ولیعهد نزاع خواهد نمود و اگر ظل السلطان پادشاه گردد
به جهت ایران بسیار خوب خواهد بود چونکه سلطانی است
زیرک و دانشمند و مقتدر
و هم چنین این عبارت را از بیانات او [illegible]

یقین است که ظل السلطان بی ارث سلطنت خواهد بود
در دهان ایرانیان تمام بابیه از این مطلب خوشنود باشند چونکه
سلطان است متمول و دانشمند

~~بعقیده بنده~~ اگرچه کمی از ابنیه اطلاع دارد ولی
به عقیده شوقنت رانیه در این باب اشتباه کرده است
ظل السلطان حاکم است سخت و مقتدر و مانند سوار
که همه مرکب را در دست داشته باشد رعایا را مطیع کرده
و نگذارد که علما و مأمورین در هیچ زمان ایلات
تا به این مدت مطیع و آسوده بشوند و اینکه مردم او را
خونخوار و سفاک می‌پندارند دانسته به واسطه این است که در بعضی
موارد احکام خشن کرده و در زمانیکه در شیراز حکومت میکرد
اهالی آنجا را شوریده داد مجبوراً از آن شهر فرار داده بود و در
دفعه ثانی که دوباره حکومت فارس را داد انکار نمود با وجود
اهالی آنجا در خفیه مشغول فساد بودند و چون ...

بشت برده

فت بردم شخص کردی می‌نمودند مردم میگفتند که ظل السلطان
سفاک است و علاوه براین بواسطه کشتن دو تاجر بابی
در ۱۸۷۹) و کشتن الیجانی تبعه انگلیسی در ۱۸۸۲ مردم تهران
از او خائف شده و بتدریج او را از نزد شاه بدنام
نمودند

الیجانی را که ظل السلطان به قتل رسانید موسوم بود به حسین علیخان
و این مرد شخص معتبر بود و کارروان و ظل السلطان مال‌التجاره
مبلغ را به اصفهان وعده کرفته و در هنگام ملاقات قهوه به
او داده و چون الیجانی میدانست که در این قهوه زهر ریخته اند
از خوردن آن انکار نمود و ظل السلطان هم حکم نمود که او را
خفه کرده و لکن بعضی به مرگ ... مرحوم گردید
پس از اینکه ظل السلطان به طهران از جمیع ولایات را آزاد کرد
و فقط حکومت اصفهان را باو دادند که از خود ... و هم ...
اذن اینکه ترتیب داده بود بنیاد کند فوج براز او باقی نگذاشتند

واکنون ظل السلطان همه روزه در عمارت چهل ستون نشسته
وشخصاً بعرض رعایا میرسد و من در زمانیکه ظل السلطان
در طهران توقف داشت بحضورش رسیده او را ملاقات نمودم
ملاقات ظل السلطان در طهران —— عمارت ظل السلطان
در طهران یکی از بناهای جدیده و نیکوی آن شهر محسوب میگردد
و در زمانیکه من به آنجا رفتم در دم در کالسکه نیکوئی
که به چهار اسب بسته بودند ایستاده بود و بعد از صحن
از پلکان و عبور از اطاقهای متعدده که بوضع برزخ ایرانی و اروپائی
زینت کرده بودند داخل تالاری گردیدیم که یک سمت آن
تمام پنجره نصب نموده بودند و در سمت مقابل تصویر چهره عکسی
ظل السلطان و سلاطین را بسیار صورت منقش
آن و صورت نقش و رنگ آویخته بود و ظل السلطان با خرقه
شال کشمیر در وسط اطاق ایستاده بود و بمحض اینکه
من داخل گردیدیم که در روی تخت خوابی که در گوشه اطاق

قرارداده

قرارداده بودند نشست و در این موقع پسر کوچکش ~~که تقریباً~~
طفل است وجیه و به سن هشت سال دارد گردیده دقایقی
نمکها با دکمه‌های الماس در بر داشت ~~[illegible]~~
واز قرار معلوم ظل السلطان او را بسیار دوست میدارد
چونکه در این مدت او را بسیار نوازش نمود
وضع چهره و هیئت ظل السلطان —— ظل السلطان شخصی است
به سن قریب پنجاه و قوی بنیه واز قراریکه میگویند در اوایل
سن با خونی نقرس گرفتار بوده است و چنانکه از عکسهای
او معلوم میگردد چشمهایش قدری چپ است و در این موقع
که من او را ملاقات نمودم رنگ چهره اش بسیار زرد
ومانند آدمهای علیل بنظر میامد و در هنگام صحبت بسیار
سریع حرف میزند و تمام جهد او و وقتش هم صرف آن است
و اینهای چنین اطلاع از حوادث و دوستی دولت انگلیس بود
واز قرار معلوم به هر سفیری اول این حرف را مینماید

و هم ضمن او بیان نمود که حکومت روس از سایرین بهتر حکومتهای
دنیا است و انشاالله مدتهای زیادی این حکومت پایدار
بماند و از طرف دیگر میگفت که در روزنامه‌ها نیز خیلی میل
به حکومت مستقله دارند و من سوال نمودم که ایشان با شما
در ایران چه خواهند نمود جواب داد که تحملات زمانی
هیچ دانسته نباشند و شاهزاده میگفت که هشتاد و شش پانزده
روزنامه انگلیسی و فرانسه و آلمانی در روسیه به جهت او داده
میشود و به جهت این کار مترجمین مخصوص تعیین کرده است
و در ضمن بیان این مطالب جهت خود را به مطالب پلتیکی
راجع نمود و از قرار معلوم چندان در این باب بی ربط
نیست و مطالب پلتیکی انجام صلح و انجام جنگ دو دولت سمی در
روس و انگلیس را بیان نمود و در این ضمن باز دوستی خود را نسبت
به دولت انگلیس و تنفر خود را از روسیه اظهار نمود و مستر اسنک
نیز در کتاب خود دوستی این شاهزاده را نسبت به انگلیس

بیان

بیان کرده است و همین قدر که به دولت انگلیس اظهار مودت
مینماید از دولت روسیه متنفر است ولی محض پیشرفت
امور خود با آن دولت هم اظهار دوستی دارد و هم از بیان
مطالب پلتیکی خود رفع سلطنت و حکومت شاه را بیان نمود
و میگفت که در این عهد از سایر عصرهای دیگر خونریزی
کمتر اتفاق افتاده است و مردمان ایران تمام تشنه تربیت
هستند و من از شاهزاده سوال کردم که ممکن است شما در این
باب سعی نمائید جواب داد من به این کار خیلی مایلم اما مفتنین
نمی‌گذارند و اکنون مرا در نزد شاه متهم کرده‌اند و من این
واسطه به طهران آمده‌ام
ظل السلطان مقدار زیادی پول و اسبهای خوب
به جهت شاه پیشکش آورده و برد تا اینکه شاید به این واسطه
مقصود خود را به عمل آورد ولی چون صدر اعظم در باطن با او
میانه ندارد عاقبت نگذاشت که او چنین ملاقاتی بنماید

ولی در این موقع حکومت یزد و عراق را نیز جزو حکومت اصفهان
نمودند [illegible]

ظل السلطان بسیار مایل به نسوان است و علاوه بر این
به شکار و سواری نیز میل زیاد دارد

زن اول شاهزاده در سیزده سال قبل مرحوم گردیده پسر بزرگش
جلال الدوله در زمانی که از ظل السلطان به شکاری صاحب
دیوان در شیراز حکومت می‌نمود و در سنه ۱۸۹۰ اداره حکومت
یزد فرستاده و حالیه هم در [illegible] مشهد حکومت می‌نماید و شاهزاده
چند دختر هم دارد

نایب السلطنه ـــ نایب السلطنه کامران میرزا
که پسر ثالث شاه است اکنون ریاست کل قشون ایران
برقرار است و ادارات وزیر جنگ دارد که حفظ [illegible] می‌نماید
و علاوه بر این حکومت طهران هم با او واگذار گردیده و اکنون
۵۰ سال از عمرش گذشته است و نسبت به اجنبی بسیار
[illegible] مهربان است

شنوده است و غیر از رسیدگی به امور نظامی خود به کارهای
دیگر چندان میلی ندارد و میان پسران شاه نایب السلطنه
بدون استثنا [illegible] می‌توانند [illegible]
نمایه و از قراری که می‌گویند از ظل السلطان بسیار خائف است
و این شاهزاده در طهران عمارت بسیار خوبی دارد
و هم چنین در شمیران هم عمارتی به جهت تابستان خود بنا کرده است
و عمارت طهرانش گویا بهترین عمارات ایران است
و این شاهزاده نصف اوقات خود را به عیاشی می‌گذراند
چنانچه از وضع عمارت و اسباب های ~~عیاشی~~
عمارات معلوم می‌شود که به این کار میل مفرطی دارد و در
عید مولود شاه همه ساله جمیع سفرا و صاحب منصبان
خارجه را دعوت می‌نماید و در جوانی دختر حسام السلطنه
حاکم خراسان و فاتح هرات را به زوجیت گرفته و نواب
که به دولت [illegible] کفایت [illegible] را نخواهد نمود

ولی چون ریاست اداره قشون با اوست با انواع مختلفه
از این بابت مداخل می‌نماید

اگر چه من نایب السلطنه را از ملاقات نمودم ولی از
صحبت‌های او این‌طور فهمیدم چونکه تمام حرفهایش پوچ بود
و مطلب عمده که ذکر کردیم این بود که سلطنت من از این
بسیار تنفر دارم چونکه باید جهت سرکشی افواج و میدان مشق
حاضر گردم و در این صورت گرد زیادی در چشم و دماغ
و دهن من رفته و باعث اذیت من شود

سایر پسران شاه — مابقی ابناء سلطنت اطفال
هستند سن بعضی از آنها هشت سال و بزرگترشان سالار السلطنه
و رکن السلطنه هستند

خیلی تعجب که هیچکدام از ابناء سلطنت دارای وضع و اخلاق
شاه نیستند مثلاً و بقیه‌ها پسر اخلاقی هیچ وجه شباهت به شاه
ندارد و اگر در زمان سلطنت مملکت به نظر گردد مردم

تعجب نخواهد داشت چونکه از نژاد این خانواده نمایان است
ولی اگر یکی سلطنتی منظم‌تر از سلطنت حالیه کرد حقیقتاً
باعث حیرت مردم فراهم گردید چونکه هیچ یکی از اینها
امید را ندارد

اخوان سلطنت — اگر چه مقصود ما در این موقع
فقط شرح خانواده سلطنت بود ولی مع ذلک اگر
از برادران شاه نیز شرح مختصری بیان ننمایم خالی از فایده
نخواهد بود

برادر ارشد شاه عباس میرزا ملک آرا است ولی از اینکه
شاه به تخت سلطنت جلوس نمود عباس میرزا چون مدعی
سلطنت گشته بود از طرف شاه تبعید و فرار نمود و بعد از چند سال
شاه با او آشتی کرده و او را بطهران خواست و پس از ورود
به طهران او را به ریاست دارالشوری و وزارت تجارت
سرافراز نموده و هم چنین حکومت قزوین و بعض جاهای دیگر را

نیز به او واگذار نمیشود

برادر ثانی شاه موسوم است به عبد الصمد میرزا و ملقب به عضد الدوله
و تا همین چند ساله وزیر عدلیه بود و در سفرهای شاه بفرنگستان همراه
بود و زبان انگلیسی را خوب تکلم مینماید و در زمانیکه سردار
امپراطور روسیه بتخت نشست شاه عبد الصمد میرزا را مخصوص اظهار
تبریک به مسکو فرستاد و حالیه حاکم همدان است

برادر ثالث شاه موسوم است به محمد تقی میرزا
و ملقب برکن الدوله که اکنون حاکم خراسان است
و در فصل خراسان شرح حال او مذکور گردید و این شاهزاده
نیز از علوم چندان ربطی ندارد و در هر مملکت که حاکم میشود
وزراء او حکومت مینمایند مانند اینکه حالیه وزراء او در خراسان
بزودی بسیار ظلم و شرارت مینمایند و این امور را نمیداند شاه فقط
بجهت تحصیل معاش خود را بشاه بسته اند داراین مطلب
که کلمه ردیف خیال و مایه نه ارزد

دارالشوری

دارالشورای مملکت — پس از شرح خانواده سلطنت
لازم است که شرح مختصری نیز از وزراء و ارکان دولت
ذکر شود

ناصرالدین شاه به جهت اجرای مطالب سلطنتی و پولتیکی
دارالشورائی برقرار کرده و حالیه تعداد اجزاء دارالشوری
۴۰ نفر است و این اشخاص خود شاه به جهت این کار معین
کرده است نه رعایا و حکام و هر مطلبی که به دارالشوری رجوع
شود موافق اروپ اکثر رای اشخاص را در کاغذ
نوشته و بنظر شاه میرسانند ولی باید ملتفت بود که اگر
دارالشورای ایران را به دارالشوراهای اروپ به سنجیم
شورای ایران اهمیت ندارد و وضع این دارالشوری
از روی دارالشورای سلطنتی روسیه بنا شده. است و ل
اکنون هم مشابهات کلی با آن دارد

وضع بنای دارالشوری — پس از اینکه شاه از سفر

از فرنگ

اول فرنگستان مراجعت نمود بخیال افتاد که در ایران
نیز باید دارالشورائی مانند ممالک اروپ موجود باشد
و به جهة انجام این مطلب دستخط بدین مضمون به جهة
وزراء و حکام مرقوم نمود

«وجود دارالشوری به جهة انجام مطالب ملکی و دولتی
به ملت و دولت بسیار واجب و از کارهای عمده است
و اعلیحضرت همایون ما قصد دارد که بزودی چنین
انجمن در ایران تشکیل شود تا اینکه امور دولتی بطور
خوبی منظم گردد و ما به اجزای این انجمن همه گونه
اقتدار داده و در تمام موارد ایشان را معاونت خواهیم
نمود تا اینکه هر کس بدون اغماض و ترس رای خود را
به سایرین اظهار دارد و تمام اجزای این انجمن باید
از قوانین ذیل تخلف ننمایند

اولا چون تمام امور دولتی درهم و برهم است و نظم

صحیح ندارد و خیال ما اینست که بزودی این امور منظم گردد
لهذا امر و مقرر میفرمائیم که در هفته سه روز دارالشوری
منعقد گردد چونکه بر نظر همایون ما واضح است که هفته
دو روز کفاف نخواهد داد

ثانیا تمام اجزاء دارالشوری باید در حرف زدن آزاد
و مختار باشند و مطالب را بدون اغماض بیان نمایند
و اگر یکی از اجزاء دارالشوری که در مرتبه
از سایرین بیشتر است در انجام مطالب دولتی بخواهد
رای صواب خود را اظهار نماید سایرین نباید بهیچوجه
او را مانع گردند بلکه باید بدقت تمام گوش بگفتار او داده
و به دلایل عقلی صواب و خطای رای او را بعد معین نمایند

ثالثا هر کدام از اجزاء دارالشوری بطور مختارانه که مطالب
معتبره دولت و ملت را بعد به سایرین القا نمایند اگرچه از
ایشان سوال نشده باشند

رابعاً اجزای دارالشوری باید مطالب مرجوعه را در کاغذی
نوشته و اگر تمام یک رأی باشند تمام امضا نمایند و اگر
اختلاف رأی دارند هر یک رأی خود را نوشته و به
نظر مبارک برسانند

خامساً از این زمان الی به تمام حکام ولایات به جواب
اجزای دارالشوری معین قرار کرده و هر کسی را اگر اثبات ما
صلاح ندانند تعیناً به حکومت فرستاده نخواهد شد و هم
ضمناً جمیع حکام باید مطالب مهمه خود را به دارالشوری
رجوع نموده و به دستورالعمل آنها رفتار نمایند

سادساً باید انعقاد مجلس دارالشوری نظم صحیحی داشته
و تمام مطالب به آنها رجوع گردد

خلاصه پس از قرائت این دستخط اجلاسیه مجلس دارالشوری
منعقد گردید ولی چون ایرانیان در هیچ کار ثبات ندارند
به دستخط شاه اعتنا ننموده و همان مطلب سادس را اجرا
ننمودند

نموده و به کلی از این مطلب دیگر چشم پوشیده و دارالشورای معطل
ترتیب دادند

وضع حالیه دارالشوری — مطلب دارالشورای عالیه
مملکت ایران دارالشورا نیست بدون رئیس مدرسی
بدون نظم و ترتیب یا روزنامه نویس و چون شاه اجزای
دارالشورا را خود به شخصه معین کرده است و عزل و نصب
آنها در دست خود او است هر حرفی که بخواهد بزند بلاشک
به تصدیق خواهند نمود و هر وقت هم بخواهد که شاه را گول
بزنند مطلبی را راجع به دارالشوری میکنند و اگر چه شاه چند
دارالشوری رئیسی معین کرده است ولی تا حال دیده
نشده است که به فضلی در وسط اطاق گذارده و مطلبی را
به سایرین القا نماید و با اجزاء گفتگو نماید ولی در ایام
هفته هنگام اوقات سه روز این مجلس منعقد میگردد
و پس از اینکه تمام اجزاء جمع گردیدند به تنبیه گفته به قسمت حال

کردند که وقتی که بودیم چه گفتند چه شنیدیم فلان کس خوب
شراب می‌خورد فلان الدوله خسیس است [illegible]
الملک بی شعور است و به همین مطالب پوچ وقت عمر
خود را تلف می‌نمایند و پس از اتمام مجلس هر کدام از وزراء
که میل دارند پیش پرده نزد شاه . دیگری نه امروز در باب
فلان مطلب شوری نمودیم تمام رای اقدس همایون را
قبول کردند و بدون شک قبله عالم از همه دانشمندتر است
شاه هم می‌گوید بلی ما میدانیم که این مطلب عین صواب
بود [illegible] که نخواهیم اجزاء انجمن شورای دولت انجام
بگیرد دیگر خبر ندارد که در مجلس هیچ اسم از آن مطلب برده
و به کارهای خود مشغول بودند

وزرای مملکت ـــــ رضاخان ملکم در جلد دویم
تاریخ خود از اخلاق و حالات وزرای آن عصر
چنین می‌نویسد

وزرای

وزرای بزرگان ایران اشخاص هستند ادیب و دانشمند و مؤدب
مسلک نیکو بیان و خوش صحبت مهربان و دقیق ولی
با وجود این خصایص حمیده . اخلاق سلیمه مردمان این
مردمان نجیب و تقوی دینی است که در مملکتی که راه عمده
تحصیل عزت و جاه تقلب و خیانت است اشخاص بهترین
ترقی نخواهند نمود و اگر برحسب اتفاق بهترین ترقی کنند
راه خائنین خواهند گردید چونکه علی الاتصال با هم در تقلب
می‌باشند و به جهت نگهداری خود جمیع دیگران را خراب می‌کنند
و هم چنین این اشخاص نمی‌توانند معروف است به زحمت
چونکه می‌دانند که بدون خلق گذارش ناچیز نخواهد رفت
و اگر وقتی بخواهند بطور صحیح رفتار نمایند خلاف [illegible]
سالهای پیش از آن بدست آورده و او را خائن و ملک
حرام قلم می‌دهند و بدون شک تا کمال ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ در ایران بهترین و زیرک‌ترین وزیر عصری

و درستکار دیده نشده است. دانشمندانی بعضی از بهترین
تری خانمان متزلزل بوده اند و در مملکتی که تمام کارها
به تقلب پیش میرود وزراء هم ناچارند که تقلب نمایند
والا ~~[illegible]~~ از گرسنگی تلف خواهند شد
~~[illegible]~~ وضع وزرای ابتدای این مائه چنین بود دیگر
ذکر کردیم ولی ~~[illegible]~~ بعقیده مؤلف وضع وزرای حالیه
بواسطه حسن سلوک شاه بهتر از وزرای سلف است
چونکه شاه در سفرهای فرنگستان بعضی وزراء را همراه آورده
بود و این وزراء پس از دیدن وضع آن ممالک و اخلاق
وزرای آنجا کم از وحشیگری خود خجل گردیده و دفعتاً آنرا
تغییر داده اند و بنا بر آنچه ملکم ذکر نموده است حیات
و تربیت و درستکاری در میانه وزرای ایران یافت
میشود ولی بعقیده مؤلف امید کم حالیه این طور نیست
و در میان وزراء مردمان بزرگ و حقیقی یافت نمیشوند

در جمیع

در جمیع مدت این مطلب وضع و اخلاق وزرائی را که در این
دوره حکمران بوده اند ملاحظات کرده ام بیان خواهم نمود
امین السلطان —— حالیه در ایران شخص وزیر موجود است
که میتوان گفت مرجع شغل و کاری است
پس از آنکه ناصرالدین شاه به تخت سلطنت جلوس نمود
میرزا تقی خان را به منصب صدراعظمی سرافراز نمود ولی
میرزا تقی خان از این لقب کراهت داشت و اغلب او را
امیرنظام خطاب مینمودند و پس از قتل او (سنه ۱۸۵۲)
میرزا آقاخان را باین شغل مامور نمودند و پس از [illegible]
(در سنه ۱۸۵۸) مدتی در ایران صدراعظم نداشت تا اینکه
در سنه ۱۸۷۲ میرزا حسین خان ~~[illegible]~~ را باین منصب
سرافراز نمود و بعد او را وزیر امور خارجه و سپهسالار نمود
و صدارت را به میرزا یوسف آشتیانی که درجه مستوفی الممالکی
داشت محول نمودند (سنه ۱۸۷۶) [illegible]

فوت کرده و بعد از او تاکنون دیگر منصب صدارت به کسی
داده نشده است

وزیر اول حالیه مملکت ایران که فی الحقیقه درجه صدارت
دارد شخصی است موسوم به میرزا علی اصغرخان و ملقب به امین السلطان
داکنون که سنه ۱۸۹۱ است ۳۴ سال از عمر این شخص
گذشته است و امین السلطان اگرچه از خانواده نجبا محسوب
نمی‌شود و اصلاً پست نژاد است ولی مع ذلک شخص
زرنگ و با کفایتی است

پدر امین السلطان در اول آبدارباشی بوده و بواسطه
مراقبت و مواظبت در امور خود با وجود عدم سواد کم کم
ترقی نموده و به لقب امین السلطان ملقب گردید (اسم او
آقا ابراهیم بوده است) و بعد از فوت او لقب را به پسرش
امین السلطان حالیه دادند و این امین السلطان با وجود صغر
سن عملاً بعد به وزارت اول نائب امور سلطنت

اص

از قبیل لرد کرزن و غیره از اینجا که در وزارت داخله و ریاست دربار
و حکومت بلاد و جمع مالیات باو واگذار شده است و هم چنین
در حقیقه وزارت امور خارجه نیز با اوست و چنانچه
من او را ملاقات نمودم و او را جوانی با هوش و با قابلیت
یافته‌ام و در هنگام صحبت بسهولت و سرعت حرف میزند
و این شخص مانند سایر بزرگان ایران تمول زیادی حاصل
کرده است و در هنگام صحبت بدون ترس دوستی خود را
به دولت انگلیس اظهار می‌نمود و میگفت که نفع حقیقی
مملکت انگلیس است که ملاحظه نژادی نمایند و به چه جهت
ممکن است بیش از این بدرجات عالی برسد و هم چنین
بواسطه ترتیب ~~هستان عکس~~ روشنائی را به مملکت ایران
حکم داشته کرده و بواسطه وجود مدارس پرداخته بشود
در سرحدی سواد اعظم گشته است و هم چنین میگفت که در هنگام
را محفوظ از اروپا از دیدن نفع مملکت خود را

کمی متاثر شدم که حالت گریه بمن دست داد و بواسطه
عدم راحت که ما تا کنون بدون دست سلاطین خارجه
آسوده ایم و اگر ایران هم مانند سایر ممالک راه آهن منظم بود
راه‌ها پس از راحت شد. از رفتن سلاطین اجانب
به ایران مراد نه داد از طرف دیگر می‌گفت خیلی مایلم
که پسران خود را به جهت تحصیل به انگلیس بفرستم ایشان
بزرگترشان حسن السلطان ۱۲ سال دارد ولی مادرشان راضی
نمی‌شود و مطالب بلندی مملکت را بدون شک شاید
تمام به جهت من بیان نمود
خلاصه ~~...~~ امین السلطان تمام امور مرجوعه خود را
بطور زیرکی رسیدگی می‌نماید و اگر بتواند خود را از دست
دشمنان مغرض نگهدارد ممکن است درجه صدارت را
نیز داشته باشد و اگر نماید در حقیقت شخص خیرخواه و درست
کار و صدیق این دولت است

امین الدوله

امین الدوله —— یکی از سایر وزرای دیگر ایران در تحت
فرمان امین السلطان هستند محترم‌ترین آنها میرزا علی خان
امین الدوله است. این شخص مردی است متوسط القامه
متفکر و دانشمند و عالم و از جهت اول با امین السلطان
تفاوت دارد و از قراری که می‌گویند میانه‌اش چندان
با او خوب نیست ولی ناچار با او مراوده می‌نماید و ریاست
دار الشوری و وزارت پستخانه و رسیدگی امور کلیه را
با او واگذار نموده است و در سفر دوم فرنگستان همراه شاه
بود ولی در سفر ثالث همراه نبود چونکه والده
شاه او را به اطراف مکه روانه نمود چون می‌دانست که با این
سلطان چندان خوب نیست و او بهترین اهالی ایران
محسوب می‌گردد و من او را در خانه‌اش که عمارتی است
ملوکانه و از اروپ ساخته شده ملاقات نمودم و زبان
فرانسه را بسیار خوب حرف می‌زند و از تمام بزرگان ایران

بهتر را پذیرائی نموده در تمام صحبت اظهار تأسف می‌نمود
که چرا دولت ایران از خواب غفلت بیدار نمی‌گردد
و تمام صحبتهای او از روی قاعده و مطالب
پلتیکی بود ولی افسوس می‌خوردم که این شخص در میان
این مردم گرفتار شده، و آرزوهای او مانند آرزوی مردم روزی
ترتیب نشده و دولت ایران ترقی نماید در دلش باقی
خواهد ماند

قوام الدوله ـــ قوام الدوله که اکنون وزیر امور خارجه است
موسوم است به میرزا عباس خان و این شخص مردی است
پیر و دارای صفاتی مذموم [illegible] در زبان
فرنگی فاضل . مرا نمود و به جهت انجام امور در موسم
خود در طهران توقف داشت و سابق [illegible] وزارت
داخله را داشت و در واسطه خیلی پول زیادی جمع کرده
و خیلی هم اطلاعات تحصیل دارد و اگر چه اکنون

دیگر

وزیر دول خارجه است ولی تا حال هیچ سفیری نزد او نرفته
و تمام مطالب را سفرا به امین السلطان گفته و از او
جواب دریافت می‌دارند . چنانکه خود شاه رسماً کسی مرتبه
و این اسم با مسمی برای قوام الدوله مانده است

مشیر الدوله ـــ از جمله وزرای اعظم دربار دولت
علیه ایران یکی یحیی خان مشیر الدوله است و این شخص
که برادر دیگر مرحوم میرزا حسین خان سپه سالار است از اهل
وان [illegible] دولت واقع گشته و پس از رسیدن به درجه
وزارت خواهر ناصرالدین شاه را به حباله نکاح و بعد
از حکومت گیلان و مازندران و فارس در زمان [illegible]
شاه (سوزنگ خان) بریاست دارالشوری سرافراز
گشته و از سنه ۱۸۸۵ الی سنه ۱۸۹۷ نیز وزیر امور خارجه
بود ولی به واسطه فرار [illegible] خان از طهران دولت
انگلیس از دولت او شاکی گشته و او را از این کار خلع

نموده دیگر رتبه هم داشت. او را بسفارت در سنت
پطرزبورغ فرستادند و از قراری که میگویند با دولت
روسیه مراوده دارد. اکنون وزارت عدلیه و وزارت
تجارت باو محول گشته است. وی چون در اروپا تحصیل
کرده است فرانسه را بسیار خوب حرف میزند و از
پلتیک و قانون [illegible] با اطلاع است و میتوان
گفت که زیرکترین تمام ارکان دولت است. و نیز وی
عمارتی است با شکوه که از پدر ارثی به شاه وارث
رسید. و شاه اکنون بخود واگذار کرده است
دقت در این عمارت که چراغ است. کرایه این عمارت را
از مشیرالدوله نمیگیرد و این عمارت متصل است
به مسجد مشهور سپهسالار که احوالات آن در فصل
طهران ذکر کردیم
عزة الدوله زن مشیرالدوله دختر شاه. (از یک مادر)

در ابتدا

در ابتدا زن میرزا تقی خان امیر نظام بود و پس از قتل
امیر زن پسر حاجی نظام او گشت و پس از تقاعدات
بسیار از او نیز طلاق گرفته و شوهر ثالثی نیز برمیگزینی
را قبول کرده و یحیی خان شوهر آخری و شوهر چهارم
عزة الدوله است
در زمانیکه در طهران توقف داشتم مشیرالدوله به جهة
پسر خود معتمد الملک دختر ولیعهد را تزویج کرده بود
و مشیرالدوله که تمام مردم میگویند متمول است بطوری
عروسی نمود که تمام مردم تحسین میکردند مثلا یک روز
وزرا و اکابر و اعیان را دعوت نموده بود و یک روز
اشخاص خارجه و یک روز طلاب و یک روز درویشان
و یک روز مستوفیان و یک روز شاگردان مدرسه دارالفنون
و یک روز شاگردان مدرسه نظامی و یک روز تجار و [illegible]
ملاحظه در هر روز طایفه‌ای را دعوت نموده و اسباب

عینی و عزت تمام می‌آورند و در طالار بزرگ روزیکه
پوست طلا بود به تماشا دعوت نمود مقرب دولت
نشسته بودند و اقلاط عمامه سیاه و سفید اشنا منظر خوبی
نمایان بعد و در شب زفاف از درب سردر [illegible]
الی درب خانه که در سرچشمه واقع است چراغان
نموده و در تمام طول راه نیز آتش بازی می‌نمودند
و از تمام وزرای ایران مشیرالدوله شباهتش به اروپائیها
زیادتر است و در ایام جشن از وضع منزل و طرز
زندگی بطور خوبی گفتگو می‌شود و بیان کرد که اگر این مقدار
پولیکه دولت انگلیس صرف دولت ایران نموده خرج
افغانستان نموده بود مانع عقل به جنبه مملکت
اهمیت ترتیب داده بعد در روز سومی گویند که مشیرالدوله
با بودنیان اظهار نموده است می‌گفت ولی خود شما
در نزد من اظهار نمودند (در ماه ژانویه سنه ۱۸۹۲

مرحوم را

مرحوم کردید)
سایر وزرای ـــــ از نایب السلطنه وزیر جنگ
شرحی مذکور گردید و جهانگیر خان ارمنی مادام العمر
وزیر صنایع بود و وزارت انطباعات راجع به شخصی
موسوم به محمدحسن خان ملقب به اعتمادالسلطنه
و این شخص نیز مترجم مخصوص شاه است و همه روزه به حضور
شاه روزنامه‌های خارجه را ترجمه می‌کند و مخبرالدوله
علی قلی خان وزیر علوم و معادن و تلگرافخانه‌های
ایران است و اگرچه این شخص سوادی ندارد ولی [illegible]
شخص است زرنگ و کافی و در سنه ۱۸۸۹ بهمراه شاه
در لندن آمده بعد ولی بواسطه هم جاهلان از آنجا
با [illegible] بگه راجعت نمود و به جنبه یکی از ایرانیها
که ملقب به صنیع الدوله است دختر ولیعهد را تزویج
کرده است و دیگر از [illegible] او [illegible] مخبرالملک

از جانب پدر رئیس تلگرافخانه است و برادرش نیز ملک[م]
هم رئیس مدرسه دارالفنون است

امیر نظام —— از جمله امراء و بزرگان ایران اگرچه
اکنون وزیر نیست ولی امیر نظام است (حسنعلی خان)
و تا این اواخر سفارت را به وزیر و سعید د نظام راز بکند
بود

امیر نظام اصلاً از اهالی بیجار است که شهر کوچکی است
از کردستان واقع ما بین سینا و قزوین و این شهر جزو
ممالک اکراد محسوب شده و ساکنین هم تمام کرد هستند
و به همین واسطه است که امیر نظام اکراد را خوب منظم
کرده است و این کسی که سابقاً سفیر فرانسه بوده است
بسیار خوب حرف میزند و از علوم اهالی مغرب هم
چندان بی بهره نیست و انشاء و سلیقه او در نوشتن
رقعه جات معروف است و چند مرتبه هم به لندن

آمده است و قبل از آنکه به این درجه برسد در طهران
وزیر فوائد عامه بود به واسطه نظارت و زرنگی و قانون
دانی بطوری مملکت آذربایجان را حفظ نمود که تا حال
هیچ حاکمی این طور حکومت نکرده است و اگرچه اکنون
از سن او ۷۵ الی ۷۶ گذشته است ولی شخصی
صحیح المزاج و قوی بنیه است و در تبریز بعد از وفات
او را وزیر امور خارجه شکفته و در ماه سپتامبر ۱۸۹۱
بلوای فتنه اغتشاشی که در تبریز به واسطه عمل تنباکو به ظهور
رسیده شاه او را به طهران خواسته و حکومت کرمانشاهان
و کردستان را به او واگذار نمودند چنانچه
سابق ذکرش شد امیر نظام هر وقت دولت احضار
نموده عودت مینماید

صاحب دیوان —— از جمله امراء ذیشان
دولت ایران یکی دیگر فتحعلی خان صاحب دیوان است

و املاک از نجبا و متمولین شیرازات و در سابق مدتی
در تبریز وزیر ولیعهد بود و بعد پیشکار ظل السلطان و بعد پیشکار
جلال الدوله و حاکم شیراز و از قراریکه می گویند مدت
حکومتش در شیراز بسیار سخت و خشن بود
صاحب دیوان شعرات بشعور و از هفت سال اول وزیر
ایران محسوب می شود و در این سال او را حاکم خراسان
نمودند و احتمال می رود در آن مملکت رفتن
از حکام قبل کمتر نباشد

اجزاء وزراء هیئت ـــ علاوه بر دار الشورای
سلطنتی در سنه ۱۸۸۸ شاه مجلس دیگری نیز بجهت
این کار ترتیب داده است و اجزاء این مجلس
بیشتر از پیشخدمتان دانشمند که حالیه وارد آن
مجلس میشوند امین السلطان است
و نایب السلطنه و امین الدوله و قوام الدوله

و مخبر

و مخبر الدوله
این اشخاص حالیه رؤسای دولت ایران هستند
و هر کاریکه در مملکت وقوع یابد به ملاحظه این
انجمنات دول شاه، وزراء تمام بدیگری را شیخه
می نامند چونکه اگر شاه حرفی بزند کسی نخواهد گفت
که هیچ نیت دارد امین سلطان مطلب مهملی بیان
نماید به تفریق فرمانش مخوف در مطلبی که امین سلطان
بخشد یا اشخاص دیگر شاه عرض نمایند شاه ارجوع
به این مجلس می نماید ولی از نتیجه مذاکرات و بعد
چند روز ملاحظه می کنند که شاه سلیقه چه وجهی
از آنکه از نتیجه شاه ملتفت گردیده نتیکرند این
رای صحیح است اعم از آنکه مفید باشد یا مضر واقف
به تکلیف خود رفتار می کنند تا بعد چو نتیجه ظاهر شد
دانسته اند در فصل اینه و قسم مطلوب را دفتار شاه

و حکام را بطور خوبی بیان خواهیم نمود

۳۹۵ — ۴۳۲
۴۲

فصل چهارم

در بیان وضع مملکتداری ایران

سلطنت مستقله ـــ موافق آنچه در فصل قبل ذکر کردیم قانون ایران
گفت که سلطنت ایران سلطنت مستقله است و سلطان این مملکت
سلطان است ذوالاقتدار و اگر گوییم که قانون
ایران تغییر نیافته جواب است که در زمان سابق بدین گونه
نه حالیه چونکه اکنون تا قرون قبل سلطان در هرجا هر
منصب مرده عزل می‌کند جواب مرده مقطوع می‌نماید
هر کرا بخواهد بدون رجوع بجای دیگر می‌کشد قانون هر کرا
مسموع می‌نماید و نقطه سلطنت ایران گرامی است که قادر است
به کشتن و بخشش می دهد آزاد و دیگران حق ندارند مگر حکام که
از جانب او به حکومت ولایات مأمور می‌کردند و تمام مردم (اولاد)
مال او است و خود را در جمیع کارهای مملکت ذی حق می‌داند
و جمیع کارهای مملکت از قبیل بنای کارخانه و کشیدن تلگراف

و راه آهن و نهار را و غیره بحکم او صورت گرفته می‌شود و اگر
سلطان میل نداشته باشد کسی قدرت ندارد که شروع به انجام
کاری نماید و به عبارة اخری سلطان ایران مستغنی است
مقتدر صاحب اموال و اولاد و جان تمام رعایا و هیچ وقت
کسی برخلاف میل او حرکت نخواهد نمود فی الحقیقه او اختیارات
تمام مدار زندگی مردمان در دست اوست

ادعاهای عدیده —— وضع سلاطین ایران از زمان سلف
الی حال بطرزی است که ذکر کردیم و خیلی به ندرت
اتفاق افتاده است که یکی از سلاطین ایران دارای
این اقتدار نباشد و وقتی که سلاطین حالیه با وزرای
دربار گفتگو می‌نمایند بهمان طریق است که دارا
و کیخسرو با ملازمین صحبت می‌نمودند و وضع صحبت این سلاطین از کتیبه
قبور ایشان معلوم می‌شود و از طرف دیگر رعایای سلطان
ایران ذات همایون را ظل الله و قبله عالم و مرشد کامل خود
سلطان

سلطان سلاطین خاقان خواقین آسمان جاه عرش درگاه ملایک
سپاه کیوان رفعت مشتری حشمت دارا دربان سکندر پاسبان
خطاب می‌نمایند و گویا از زمان قدیمه تا بحال وضع سلاطین
ایران بهمین منوال بوده است چونکه اگر این القاب را با
القاب سلاطین قدیم بسنجیم چندان اختلاف مهمی پیدا نمی‌گردد
و سعدی شیرازی می‌فرماید که بر جور سلطان که مبنی هواست
و هر که بخواهد با او مخالفت نماید دست خویش را بخون خود بیالاید
و از طرف دیگر بواسطه طول زمان و دوام سلطنت دیگر
مجتهدین و علما هم چنان نمی‌توانند در کار مملکت مداخله
نمایند و برخلاف میل شاه رفتار نمایند

اقتدار معنوی سلاطین سلف —— سلاطین قاجار مانند بعض
سلاطین مقتدر نیستند چونکه هیچ وقت ایشان را رئیس مذهب
نمی‌شناسند ولی خلفای بغداد و سلاطین عثمانی قسطنطنیه که خود را
وارث پیغمبر و خلیفه او می‌دانند دارای اقتدار

دیگری دارند. سلاطین صفویه نیز بواسطه سیادت اقوام
زیادی داشتند و کاردانی می‌نمودند که اگرچه سلاطین صفویه
[illegible] بودند ولی مع ذلک هر زمان اسباب [illegible] آنها را
محض تقاضا و دعا به جاهای دور حمل می‌نمایند و معلوم است
سلاطینی که [illegible] تقاضا بنمایند [illegible] با دیگری که می‌آید
سلطنت را غصب کرده است چه قدر فرق دارد و مردمان
~~[illegible]~~ از روی
زور و خوف تملق سلاطین را می‌نمایند اما در زمان سلاطین
صفویه تمام مردم با آنها اعتقاد باطنی داشتند و [illegible]
[illegible] از [illegible] که [illegible] نزد در خانه خود
هم نمی‌توانست در عقب پادشاه حرف بد بزند
و سایر ترقیات اتفاق نشد. سلاطین سابق نیز اغلب نادرشاه
که سلطان قاجار و [illegible] به علما و سادات و فضلا
زیاد احترام می‌گذاشتند و فی الحقیقه این طایفه هم باعث
[illegible]

بهیئت دارای محبت اقوام سلاطین؛ عدم اعتنائی و بی‌نظمی
مملکت شده. و هر کس در گوشه بنای خودمختاری می‌نمود
ولی [illegible] شاه. از زمان صفویه الی حال تدریجا از اقوام
آنها کاسته و ایام دیگر چندان اعتنائی نمی‌نمایند و سلاطین
ایرانی سابق بواسطه عدم تلگراف ~~[illegible]~~ و درست
نمی‌توانست از دفع همه مطلع گردد ولی اکنون بزودی
از تمام وقایع مطلع گشته و مشغول اصلاح آن می‌گردد
و از طرف دیگر چیزیکه نیز اسباب بی‌اعتنائی [illegible]
گشته است رواج زبانهای خارجه و علوم و ظهور [illegible]
اروپ است و اکنون می‌توان گفت که در بعضی
عادات کمی دیگر چندان اعتنا با قولها ندارند و اگر
بکشند هم اکنون حرف آنها [illegible] سبب فایده است
که برای آنها حاصل می‌شود نیز بواسطه بی‌اطاعتی آنها مثلاً
اکنون از یک مجتهد حکم نمایند که تمام مردم زن‌های خود را

هیچ کس تعقل آنها را نخواهد کرد

اداره حکومتی — وضع سلطنت حالیه ایران مانند زمان سلاطین
پیشدادیان است چونکه آن سلاطین تمام مملکت را به قطعات
چند قسمت نموده و حکومت هر قطعه را به یک نفر داده از طرف خود [illegible]
و سلاطین حالیه ایران نیز مملکت ایران را به چند ناحیه یا بلوک
قسمت کرده و حکومت آنها را به یک نفر داده اند و مالیات را
از او دریافت می نمایند و ~~[illegible]~~ غالب این بلاد عمده
ایران و نیز [illegible] دربار شاه می باشند و هر حاکمی ایالت
رسیده [illegible] حکومت به چند [illegible] یا قطعه ~~[illegible]~~
حاکم از جانب خود [illegible] و حکام کرمانشاهان و کردستان
و لرستان را والی می نامند و بعضی از حکام را نایب الحکومه
[illegible] ~~[illegible]~~ یا بیگلربیگی [illegible] و بعضی از [illegible]
و بعضی که فقط والی [illegible] یا [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
ده

و بعضی بلاد

حاکم

حاکم یا نایب الحکومه نیز در محل حکومت توقف دارد و
[illegible] مالیات را از [illegible] و حکام جزء جمع
نموده به دیوان می رسانند
در ایالات کرد و عرب [illegible] رؤسا که به اسم ایلخانی
و ایل بیگ و خان و شیخ [illegible] معروف می شوند
و این رؤسا [illegible] معمول مالیات را از رعایا گرفته
به حاکم ~~[illegible]~~ می رسانند
در بیان اقتدار سلطنت — با وجود این حکام جزء
حکومت شاه در تمام ممالک مطاع و بالاست و [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] که حکومت [illegible]
حکومت می نامند [illegible] گفت که شاه هر کس [illegible] را
معزول کند [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
نمی تواند [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

شکل اصلی آن بر ترازو انها را منتظم نماید
شاه به شخصه مالیات و لایات را دریافت می نماید
بلکه از جانب خود شخصی را معین می نماید و آن شخص
پس از رسیدگی به امور دیوانی و جمع و خرج مالیات
آنچه را که باقی مانده است تقدیم شاه می نماید و در
بعضی اوقات اتفاق می افتد که [illegible] را
از روی ارث [illegible] و این عادت [illegible] است
[illegible] [illegible] از [illegible]

renaissance

تقسیم بلوک — کلیتاً ایران را حدود [illegible] جهت
بلوک و شهرهای آن معین است و وسعت و ارتباط
هر بلوک بسته گرده به [illegible] حاکم دارد و [illegible]
~~[illegible]~~ تا سی سال قبل
مقدار زیادی از شهرهای ایران به ظل السلطان [illegible]
ظل السلطان واگذار شده بود و این [illegible]

عباس

عباس میرزا که در مملکت آذربایجان و خراسان حکومت
می نمود شهر قشنگی بنا کرده، بعد دفعه به ملاحظات
[illegible] حاکم را آزاد گرفته و اگر شخص ملاحظه نماید
بخصوص در تهران [illegible] اطراف [illegible] حاکم [illegible]
[illegible] است [illegible] چونکه [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
که از تمام ایالات بزرگ است به یک حاکم واگذار نمایند
دیگر وقت یک شهر [illegible] در سال ۱۹۰۸ که من
در ایران بودم شهرها به این قسمت کرده بود

I		II
تقسیم شهرها	ممالک بزرگ	حاکم نشین
آذربایجان		تبریز
خراسان و سیستان		مشهد
تهران و اطراف		تهران
فارس		شیراز
اصفهان و اطراف		اصفهان

کرمان و بلوچستان — کرمان

عربستان — شوشتر

گیلان و طالش — رشت

مازندران — آمل

یزد و اطراف — یزد

خلیج ایران و جزایر اطراف — بوشهر

II ممالک کوهستانی

کردستان — سنه

لرستان — خرم آباد

عراق و فراهان — سلطان آباد

قزوین

استرآباد

سمنان و دامغان

قم

کاشان

گلپایگان و خوانسار

محلات

کزاز

گروس

کرمانشاه — کرمانشاهان

خمسه — زنجان

ملایر و تویسرکان — دولت آباد

تهران

نهاوند

تفرش

بیابانک و جندق

III شهرهای کوهستانی و اطراف

بروجرد [illegible] [illegible]

اسدآباد هوشقان خار ترقان

دماوند طالقان ساوه فیروزکوه تمام

دفع مزاحمت حکومت و تیولداری در مملکت ایران حکومت

و تمام مناصب دولتی در معرض بیع و شری است و رسم دیگر

ایرانیان این است که پیشکش باید برای هر کاری بدهند مثلاً اگر

شغل دیوانی خالی شد اشخاص از اطراف به او برای

او روانه می‌کنند و این شغل ملاحظه برآنکه باید برای کدام

موافق آنچه فرستاده‌اند چون لازمه باید بحاصل بدهد یک

فرد بدهد و اینها حرکت اشخاص و تمام اهالی ایران از شاه

و گدا و عالی و دانی معمولاً مجبورند چونکه در گرفتن بدهد رشاوه

و قبول کردن آن ثواب دارد و به همین ملاحظات منصب

و حکومت را می‌فروشند به آن مزاحمت که مبلغ گزافی به اسم

پیشکش از شخص گرفته و ملازمان آنها را ... هر دو به

و نیز به هر حالت اتفاق می‌افتد که حکومت با مبلغ بیشتر دیگری

گرفتن

گرفتن پیشکش به کسی داده شد اگرچه استحقاق هم داشت اخراج

دارد چه ... طالب یک منصب با حکومت ... باشند

به آنکه پول بیشتر می‌دهد داده می‌شود نه به آنکه عاقل و دانا

تر است

هر حاکم پیش از حرکت به حکومت کتابچه دریافت می‌نماید

و تکلیف آن حاکم است که از روی آن کتابچه مالیات

دریافت نماید در حاکم مبلغی که باید بدهد در کتابچه

نوشته نشده است ... و اکنون به واسطه ... در زمان

مالیات ... مبلغ مضاعف گشته است چونکه در اینجا ...

... ۲۰۰۰۰ تومان ... اگر حکومت

... ...

۰۰۰ ... تومان ... ...

... ... حاکم آن

مملکت ۵۰۰۰

تومان می‌دهد اگر سه سال حکومت بکند یعنی اگر حاکم میل داشته

باشد می‌کند یعنی ۰۰۰۰ تومان می‌دهم و همه ساله از

[crossed out] گرفتن پول دو بار حکومت را به فقرا و دادن آن از

مرحمت نماید و معلوم است که با دفعات این تا مدت سال

[illegible] سال‌ها مالیات شهرها زیاد می‌شد و هم ضمن هیچ وقت

یک حاکم دو سال در یک شهر حکومت نمی‌نماید مگر [crossed out]

در صورتیکه در روز نوروز که هنگام عزل و نصب است

پیشکش معهود را برای شاه روانه نماید و شرحی که در ذیل

ذکر می‌شود مطابق است با راپورتی که در سنه ۱۸۸۵ از

طرف [crossed out] [illegible] [crossed out] و دولت

حکومت انگلیس اروپائی مقیم در ایران بیان کرده

اهالی معتبر در ایران باید صد [illegible] مقدار اکثر از شخص

به تزئین و [illegible] دیگر ده تا آنکه مواجب خود را دریافت

نماید و معلوم است مقدار کثیری زیاد از مواجب شخص

می‌شد

می‌شد ولی حکام والایات باید مستقیماً پیشکش برای شاه فرستند

و علاوه برای هر یک از مجبورات که برای تمام بزرگان

و حمله‌جات شاه . حق القدم در موقع شان بر یک

به به روانه نماید تا آنکه در دفعه جات بانه از او

تعریف نمایند و هم ضمن بر حاکم [illegible] در اول بهار به مالیات

سال گذشته را به دیوان به پردازد و به واسطه حکمی

به این حکومت را تحویل نماید و به جهت هر یک از جانب

دولت حق الحکومه برقرار کرده و لیکن این حق الحکومه با مقدار

دیگر دو بار به مرکز فرستاده فراهم شده و معلوم است

که در این صورت حاکم از جیب خود خرج نخواهد کرد

بلکه فراهم از اهالی حکومت بایع و [illegible] به جهت [illegible]

از آنکه داده و لیکن هم خریداری نماید و به همین

ملاحظه حق القدم [illegible] رعیت را [illegible]

و مالیات را دو برابر ایجاد در [illegible]

~~[illegible]~~ معتمدالدوله در مدت پنج سال حکومتش
در ~~[illegible]~~ فارس باوجود اینکه املاک خوب معروف را هم
دیگران یا از مرکز نیز تیول گرفته‌اند فارس بیست هزار تومان
از رعایای بیچاره گرفته است چونکه مالیات کلیه مملکت
فارس ۲۳۶۰۰۰۰ فرانک است و معتمدالدوله
سال ۱۰۰۰۰۰۰۰ فرانک از رعایای بیچاره مالیات
می‌گرفته ~~[illegible]~~ دارد قراریکه معلوم می‌شود کلیتاً از
۱۰۰ [illegible] مالیات ۶۶ ۲/۳ بیرون می‌رود
و [illegible] گرفتن مالیات [illegible] است که مالیات
یک [illegible] به [illegible] داده [illegible]
[illegible] بپردازد
[illegible] باید به حاکم [illegible] و [illegible]
[illegible] از [illegible] [illegible] مختلفه [illegible]
و [illegible] اتفاق [illegible] که [illegible] در [illegible]

فرمانیه

فرمانیه و رعیت بیچاره باید رشوه جداگانه به حاکم و گماشتگان
او بدهد و ~~[illegible]~~

مالیات را اغلب از روی طومار سال قبل در باب فرمانیه
و در این طومارها اسامی تمام قرایا [illegible] که محدود شده
نوشته شده است و از زمین و درخت میوه و گاو و گوسفند
مالیات می‌گیرند

اگرچه بواسطه قحطی ۱۸۶۹-۷۳ و بروز ضعف اراضی ساکنین
دهات کم شده [illegible] تخفیف یافته بوده ولی اکنون چند سال است
که دوباره رو به ترقی گذارده [illegible] از آن [illegible]
این حال کلیه مالیات ایران زیاد گشته است که رعیت [illegible]
[illegible] خود را [illegible]

مداخل — چنانچه ذکر شد هر حاکم در تحصیل بطرق مختلفه
از مردمان اخذ و جمع کرده و از مداخل فاحش دیگر کسی
دارای شغل یا منصب باشد که مداخلش [illegible] معروف [illegible] این

کار فایده ندارد به جهة اینکه مداخلش کم است و از خیال
کار هم البته در کارهای مرجوعه خود مداخل می نمایند
و اگر چه در تمام ممالک گرفتن ~~[illegible]~~ عموماً
مردم به این کار عادت دارند ولی در هیچ جا مثل ایران ما
به این درجه زیاد نیست چونکه هر کس بدون خجالت می گوید
که پارسال از فلان کار فلان مبلغ مداخل نمودم و از طرف
دیگر این نوکر می خواهد از یک کار مداخل نماید که بعض
اوقات دو برابر آنچه به صاحب کار می رسد خود مداخل کرده
و ایضاً نوکرهای ما در وقت خریدن اشیاء و غیره
از [illegible] دزدیده و مداخل خود محسوب می نمایند
رشوه هم از هر جا که ممکن گرفته و می گویند این پول مداخل
شما است و به همین دلیل بکرات معلوم می شود
که یک شخص در مدت یک سال نوکری صاحب چندین
هزار تومان گشته است و از طرف دیگر بیست سال نوکری
بغیر از

بغیر از مواجب در رسوم خود چیز دیگری ندارد چونکه کارش
بی مداخل بوده است و اکنون مراد این است که دفع مداخل نمودن
اهالی ایران را به تفصیل بیان نمائیم

دفع مداخل ——— مطابق آنچه ذکر شد در ایران منصب و لقب
و حکومت و درجه و امتیاز بدون پول به کسی داده نمی شود
و این وجهی که از این بابت از مردم گرفته می شود مداخل شاه
که رئیس مداخل کنندگان است می باشد و بعد از آن به ترتیب
حکام هم مداخل می نمایند به همین طریق که هر حاکمی پول گزافی
از رعیت گرفته و وصول مالیات فلان محل را به او واگذار می نماید
و آن شخص هم از کلانتر یا کدخدا مداخل خود را دریافت می نماید
و کدخدا هم از زارعین و این دوره علی الاتصال گردش
می نماید تا اینکه آنچه حاکم و شاه و اداره اشخاص از مردم می گیرد
دو [illegible] زیرا اسباب را نه [illegible] [illegible] می نماید
و دیگر ملا قطع نمی نماید که ممکن است یک مرتبه به واسطه [illegible]

کنم منکه اسباب خورد کردد

بارون دون تورنافستین اوالیش که در سال ۱۸۸۱ بمدت یکسال
در سفارة مدیر باید بسبب می‌نویسد که شخصی مبلغ ۲۵۰۰۰ فرانک
بجهت منصبی داد، ~~...~~ (مداخلات یا رشوه‌های آن منصب
و مبلغ ۸۰۰۰۰ فرانک ها باید ادا کرده (زیاد مداخل
خوردنی است) هم چنین این کار در ادارات قشونی نیز قبول
دارد چونکه پس از آنکه سرتیپ منصب خود را خرید مقداری
از سرهنگ گرفته و فوج را اجاره داده کار می‌نماید و سرهنگ
از یاور وجهی گرفته داد از سلطان و سلطان از نایب
و نایب از وکیل باشی و وکیل باشی از وکیل و وکیل از سربازان
و سربازان بیچاره که در این مورد هیچ ندارند روزی
مقداری نیز به صاحب منصب داده ~~...~~ در بازار
مشغول کسب می‌گردند و هم چنین صاحب منصب از سربازان
مقداری گرفته و آنها را مرخص می‌نماید و از این کار

در تمام

در تمام نوکرهای ایرانی از شاه و دوائرات مثلا اگر شخصی بگوید
که مقدار چیزها را از ایران می‌خرند به جواهر می‌گیرند چند دینگ
چیز مداخل نمی‌نمایم ولی تا بتواند از این مقدار زیادتر
مداخل می‌کند و اغلب اوقات از خریدن یک چیز مقابل
قیمت ۲ تا مداخل کرده است

خلاصه تمام مردمان ایرانی از شاه و وزیر از عام و عامی
از آن و نوکر تا بتوانند حتی المقدور در مداخل نمودن
کوشش می‌نمایند و به همین جهت شخصی که هیچ ندارد پس از مدتی
دیگر دارای خانه و نوکر و خدام و اسب و کالسکه و ملک
و مواجب و منصب می‌شود

اثر این کار نسبت به رعایا ـــ اگر شخصی دقت ملاحظه نماید
معلوم می‌شود که کرایه مالیات علاوه بر آنکه باید تمام
مالیات را به کلی شکافند و دیوان و سایر شیکش هم باید به
همشان این کار به ~~...~~ رئیس یا بزرگ ... تقدیم نماید و هم

چنین چون می‌دانند که مادام العمر او را به این شغل مأمور نمی‌نمایند
سعی دارند که برای پیری و کوری خود چیزی تهیه نمایند و چون ما
ملاحظه نمائیم این کار رشته تعاقبی به سرایت کرده به ترتیب
ترقی می‌نماید تا شاه. به درسه و تمام اینها از رعایا گرفته
نگرفته شد. و صرف پارک و باغ و قنات می‌نمایند و تحصیل
اتمام شد و هرکس هرچه می‌تواند می‌کند گاه خانه می‌سازد
گاه خراب می‌کند گاه باغ می‌خرد گاه ملک به همین دلیل
که در ایران مردمان به جهت منصب پول می‌دهند چونکه می‌دانند
ایران را به خانه و دستگاه. [illegible] از بابت علم و زکاوت
و دانائی هرکه پول داد و منصب خرید بعد از چند وقت
خانه دارد هرکه پول نداد آنچه هم که فرضاً از پدر برایش
ارث مانده است تمام خواهد کرد و از طرف برای هیچ وقت
اولیای دولت ایران خیال نمی‌نمایند که این ملاحظات از کجا
حاصل می‌شود اگر کسی [illegible] بگوید من هزار تومان [illegible] دادم
[illegible] خانه

کسی نه من یا یک نفر دیگر [illegible] پول را هم فراهم کنم که عرض خواهم
[illegible] اگر دو طرف با هم نزاع داشته باشند اگر به جهت [illegible] باید
داشته باشد در کار آنها مداخله می‌نماید و اگر نداشته باشد آنها را
به محکمه شرع می‌فرستد و در این صورت [illegible]
اگر از کسی [illegible] طلب داشته باشد باید به [illegible] حاکم شرع [illegible]
تا یک ماه [illegible] حاصل کرد
در یکی از راپورتهای [illegible] که [illegible] داشته است
در باب زراعت و مالیات آن خیلی [illegible]
[illegible] از نتایج زراعت در مملکت ایران است که به زیاده
از آنچه معین شده است به دیوان [illegible] مثلاً مالک
~~[illegible]~~ [illegible] مالیات [illegible] را از
مالک [illegible] دریافت می‌نماید و حاکم از وزیر [illegible]
ا+ب [illegible] از [illegible] ا+ب+ج [illegible]
از [illegible] ا+ب+ج+[illegible] و [illegible] از [illegible]

ا+ب+ج+د+هـ+و که هذا از عیشه به بعد ا+
ب+ج+د+هـ+و+هـ و اگر آن عرکبه قادر به پرداختن
این وجه نباشند قرانسوره از جانب حکومت مأموری آمده
و این مقدار با اضافه ده یک و مخارج فقط اجرا از او
دریافت می‌نماید و آن کار باعث می‌شود که سال دیگر
رعیت به بخت فانه و ملک خود را گذاشته و از آنجا
ده به محل دیگری رود و معلوم است که این کار باعث
خرابی مملکت است و دولت هیچ وقت به خیال اصلاح
این کار نیفتاده بلکه آن را با نهایت درجه ترقی داده علی
زیاده در کرده‌اند که اگر مملکت آباد باشد مالیات
تمام‌تر از مداخل که باعث خرابی مملکت است می‌شود
دلیل اینکه چرا مردم بدین کار تن در داده‌اند ——— فی الحقیقه
غیر تعریف است که چگونه مردمان
نمیتوانند صرف نظر ایران به این کار تن در داده و هیچ نگفتند

وازقراریکه

وازقراریکه بنظر مؤلف می‌رسد گویا دلیل این مطلب بیشتر
زیاده و غفلت بزرگان و اولیاء سلطنت است و الا گویا
در تمام اروپ هم شأن و شوکت اعتبار به کسی داده
نمی‌شود ولی در آنجا فقط اعتبار را بواسطه علم و زرنگی
و دانائی حاصل می‌نمایند نه بواسطه پول و نجابت حکام
ایران خانه‌خراب کرد یا شیخ پیشرفت
بزرگان بوده‌اند و وزیر اعظم این دولت بیشتر اوقات
امراء و وزراء مملکه را اشخاص زرنگ نامه ابد بیشتر اوقات
ملاک و وزراء آن وقت هم از لطف
بیرون انداخت و معلوم است که در مملکتی که در سال مملکت
نه علم داشته باشند نه دانش و نه شرافت و نه نجابت کار
مملکت بدتر از این خواهد بود چونکه بر کسی مجهول این است
که برای فقط مداخل پنجاه ینعه وارد آن را بواسطه اسباب
مشغول برای خوشی صحبت می‌نماید و به این صورت وقت مملکت

۵۰۰۰۰ تومان به ۱۰۰ تومان را صدر اعظم هم تقبل خواهم داد
ولی اگر به عکس اراده کنان سلطنت دارای خرافات
و نیابت و علم دولتی در کمالات بوده اگر کسی را این
مرکب ۱۰۰ تومان به ۱۰ تا در جلد ولیعهدی را نشوند
قبول نکرد و دو مرکب اگر استحقاق دارم که بدون
پول به من خواهند داد و اگر استحقاق ندارم به چه جهت
خود را به دردسر دهم
تکلیف اولیای باب مناصب —— دلیل دیگر این مطلب
است که از باب سلطنت به حکام و ارباب مناصب [illegible]
مواجب داده میشد که آنان در تمام مخارج خانه را
مهیا نمایند و اگر مداخل نباشند [illegible] حاکم هم توانند ادارت
حکومت دولتی را نگه داشته باشند و چون شاه [illegible] وادار
که از این حکام دست از مداخل برنخواهند داشت
او به این سبب مواجب در رسوم اشاره کم میداد

و همه از این

و همه از این هم که مواجب از حق کسر برقرار نمودند از صد تومان
هیچ [illegible] تومان تا حالا به شش خواهند نه [illegible] اسم [illegible]
و حقی دیوان دیگر دو باره [illegible] فقط [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ به [illegible] —— دیگر [illegible]
[illegible] که چرا آنان کسی از رعیت پول بی خود میگرد
چونکه به [illegible] که اگر مداخل نداشته باشند کارشان
پیش نخواهد رفت و نه این مداخل در همه جا [illegible]
[illegible] مردمان [illegible] و تمام [illegible] خزانه سلطان
جمع خواهد شد
دوام شغل —— اگرچه تمام مردم منصب را میخواهند
ولی باید چندان دوام نخواهد داشت و در ایران فراست
و زیرکی در کارهای حاکم به کار نخورد و اگر تمام رعایا ارادت
او را داشته باشند و نیکنامی هم ادا [illegible] خواهد نمود کار
عمده حاکم این است که [illegible] و [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

مال مردم را سرقت نمایند و هم چنین نایب مالیات را به قسمت
مع ... [illegible] دیوانی اهلی را برداز و بعضی
اوقات اتفاق میافتد که اهالی یک مملکت از دست
حاکم شکایت میکنند و آن حاکم به همین اندازه اینکه مبادا
او را معزول نمایند فوراً [illegible] رشوه [illegible] به جهت شاه
میفرستد و به جهت اینکه چنین شاه را قبول میافتد میگوید
تمام مردم دروغ میگویند فلان الدوله آدم خوبی است
فکر [illegible] ذرا [illegible] حکومت نماید و اگر جمله مردم
باز [illegible] که [illegible] را [illegible] بحرف
[illegible] خواهم کنم
از تمام مطالب مذکوره [illegible] که هر کسی که در ایران
کار [illegible] ترقی [illegible] چونکه در آن صورت اسباب
[illegible] دائماً [illegible] آماده و مهیا است
دائماً [illegible] ملک [illegible] [illegible]
ترق

ترقی نخواهد کنند
[illegible] — مداخل عمده شاه و حکام [illegible] است
که [illegible] [illegible] و [illegible] [illegible]
داده [illegible] [illegible] باید [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] داشت
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] اولاً [illegible] که هر ساله گرفته
میشود ثانیاً [illegible] [illegible]
اولاً [illegible] [illegible] هر ساله در روز عید نوروز
گرفته میشود و هر حاکم یا وزیر یا صاحب منصب مجبور است
که در روز عید نوروز [illegible] [illegible] شاه [illegible] دار [illegible]
دیوان [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
و [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

به قیمت نازل فروخته و در زمان او تعداد شلتوک های تمام
معادل ۲/۵ تمام مالیات ~~تقریبا~~ (۳۰۰۰۰۰ تومان)
~~سالی که تقریبا ۱۲۰۰~~ یا ۱۲۰۰۰۰۰ از مقدار
و مادام برنج ضبط نظر کرده است در هیچ سالی که
ذخیره خود در بار شاه می فروشد چونکه او مقدار شلتوک
شاه حالیه را دو برابر شلتوک فقط شاه یا ۵۰۰۰۰۰
فرانک کمتر است ولی اکنون شاه ما نیز از [illegible]
یا ثلث آنچه فقط شاه شلتوک می گرفته است فرض کرد
ولی [illegible] قیمتی قصور نمود که حالیه شاه از [illegible]
کمتر شلتوک می گیرد بلکه از اندازه آن [illegible] در
دریافت می نماید ولی فقط شاه به [illegible] دیگر
از شلتوک می گرفت
املاک سلطنتی ـــــ واسطه دیگری که به جهت فروش
شلتوک موجود است املاک سلطنتی است و همه ساله از طرف
شاه،

شاه، املاک را به حکام فروخته و به شخص دیگری اجاره
را اینکه باید شلتوک به قیمت نازل فروخته بدهند. املاک هم
نیز باید سلطنتی بنام املاک بهاء تقسیم نماید و مقدار وجه
املاک و املاک بهاء وجه هر ملک فروخته شده است
و هم چنین در خارج به شهر مکانی است موسوم به املاک
[illegible] ولی از [illegible] املاک حاکم از شهر [illegible] و [illegible]
پرداخته ~~[illegible]~~ و بعد از [illegible] املاک [illegible]
به شهر [illegible] می نماید [illegible] روز را [illegible] می گیرند و حاکم
پس از [illegible] املاک می داند که امسال [illegible] اجاره کرده
و املاک های [illegible] [illegible] به میل حاکم است
و اگر حاکم در وسط سال [illegible] املاک نماید باید
[illegible] شلتوک [illegible] و هم چنین [illegible] به [illegible] حکام [illegible]
[illegible] سالیانه املاک می فروشند [illegible]
بخواهند املاک دیگری به ایشان داده شود [illegible] اول

شکنی ازا به هر حاکم روا نمایند

این کار در تمام افراد سلطنت شایع و دارای [illegible] و هم چنین

وسایل [illegible] دیگر نیز [illegible] از [illegible] [illegible] ساخته

که در [illegible] شکار [illegible] ، [illegible] [illegible] [illegible]

آن [illegible] را داشته و نیز در تمام ارکان دارای دولت

می [illegible] [illegible] مجبورانه که پس از [illegible] شکار [illegible]

[illegible] [illegible] ، روا نمایند و حاکم [illegible]

علاوه بر داد [illegible] این [illegible] ، [illegible] موافق [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] از حاکم

[illegible] [illegible] [illegible] ، [illegible] نماینده حاکم

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] اگر حاکم را [illegible] . [illegible] نمایند [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ، [illegible]

که [illegible] روز [illegible] منزل [illegible] [illegible] [illegible]

لاما با به

دائما [illegible] ، [illegible] [illegible] و هم اکنون [illegible]

[illegible] (در زمان ملکوت) [illegible] برای [illegible] آورده [illegible]

در حقیقت این کار در تمام مردمان ایران تشکیل دارد

[illegible] از افراد [illegible] و وسایل مختلفه [illegible] کرده

و [illegible] بزرگ [illegible] از [illegible] [illegible] هم چنین اگر [illegible] که کار را

[illegible] انجام رسانند اول [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] اصطلاح [illegible] [illegible] مطلب است

و [illegible] مقررات که [illegible] حاصل [illegible] [illegible] و [illegible]

و [illegible] [illegible] نماید

[illegible] دیگر [illegible] ، [illegible] [illegible] [illegible] کرده ، [illegible]

که [illegible] بزرگ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] آورده [illegible] عجب [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] آن باید بگوییم [illegible] [illegible] [illegible]

تمام [illegible] است که [illegible] [illegible] [illegible]

صد حل کرده اند و هم فیض نفس اوقات شاهزادگان
تمام رفته دواب انبار را به فیض گزاف به مالکان فروختند
دیگر از دریافت پول مداخل ازرا، صاحب دکان قیمت
می‌کند

خلاصه هرچه در این باب بگویم باز تمام ~~نخواهد~~
نخواهد شد و اگر کسی بخواهد به ~~تواند ...~~
~~عبارت ...~~ کشف دروس هم با هر آنچه دارد
بر شاه دهد تا از دست او آسوده شود والا کار بهانه
منصب کاری است ام ملکت بعضی اوقات به بهانه
مهمانی امنیت ~~و اطلاع نشسته~~ دکانی به جهت هفتادیت
و وسایط مشغول این ته را از او پول گرفته ~~می‌شکند~~
تا مشغول شده دیقول اینها تا دارد می‌روند
تقطیع ادارات ___ دفع مداخل دشمنی و خلف
سلطنت ~~...~~ از قرار است

که ذکر کردیم در نتیجه این اظهارات که چون منصب مرهون پول
حاصل می‌شود نجبا و دانایان عقب مانده، و کسی اشخاص از آنها
نمی‌پرسد و اگر اتفاقاً شخص نجیب دارای جاه یا منصب گردد د
تمام تکلیف شده، و بر سر او هجوم خواهند آورد که مردمانی
هم بر سر او آمده خود او در دست و چون مداخل نموده
در نظر داشته، وکلا اتفاق ندارد کسی نمی‌تواند به عنوان السلطنه
بگوید که تو چرا مداخل می‌کنی و نمی‌گوید که
شاه تمام این مداخل‌ها را از نظر نیاید بلکه ارباب منصب
هم جمع موقع آنچه می‌توانند از شاه ~~...~~ مداخل می‌نمایند
شد از مالیات دولت پول برای مواجب و علیجات غرض
اینها را پول با تیرها با عرف دلیل داده می‌شود
~~...~~ فرنگی این پول است از او صاحب منصب رسید
دیگر کسی نرفته که چون ۱۰ است ۱۰۰ تومان یا بیست را هم
۱۰۰۰۰ تومان حساب می‌نماید و چون شاه ... هم می‌داند

که نتوانند اظهارا از این کار منع نماید هرقدر بخرند و هر
مبلغ بنماید تا اینکه خوب جمع نماید آنوقت هر کدام به
یک وسیله‌ای انگلیسها ساباق دراز جمع کرده‌اند
ازاد خرید و معلوم است که این کار مانع نظم دولت
در باب ترقی و نظم ادارات و تا این مطلب در میان
ایرانیان ~~[illegible]~~ دارائیات هیچ کار منظم نخواهد گردید
چونکه اگر هم کسی متمول شده باشد از دو پول خریده اگر
جایز التملک باشد ~~[illegible]~~ لشرح الیها

غفلت از کارهای عمومی — بواسطه کارهای مذکور از جمله
اعمال دولتی و سلطنتی غفلت شده است چونکه من در تمام
مدت سفرم کارهای دولتی را و عمارات و جاده‌ها و قصرهای شاهان
معدوم که تمام خراب و منهدم گشته است و همچنین پل‌ها و سدها
شهرهای بزرگ در تمام جاهای دیگر ساخته و بعضی‌ها خراب
گشته اشخاص از طرف دیگر باغات و منازل مرده به زیاد

موجودات

موجودات دارند که کارهای اول را باطل میدهد و یافت شده و زیاد یا بکار
یا عمل افتاده است یا بوجهه ثمرات از پول خود ساخته اند و دولت
هیچوجه در فکر آبادی مملکت نیست و بناهائیکه سلاطین صفوی
ساخته اند تمام خراب گشته است و حالا و همچنین دولت
به ساختن راه و بنا و اینها اقدام نمینماید

خلاصه مطابق آنچه سابق ذکر شده هر کس که ثروت خود را
محل مداخل خود قرار میدهد و آنچه میدان نماید و صرف به مکان
میدهد و هم نخواهند به قدر آنها از دست گرفته و به هیچ ملاحظه
کارهای منفعه ایران از قبیل راه سازی و حفر معادن و غیره
[illegible] چونکه هیچکس نگران نیست که اگر فلان معدن
کار بشود سال فلان مبلغ عاید او خواهد شد بلکه خیال آنهاست
که ملکوت یک قدری را گرفته و در آنجا مشغول شان و معاف [illegible]
و سیاحانیکه ۵۰۰ سال قبل وارد ایران شده اند شرح و دلائل
معادن ایران را زیاد برخانه نوشته اند و حال آنکه مردم ایشان

بگیرند و بر مداخل معادن افزوده شد، باید کاسته

شود — از جمله چیزهائیکه بسیار قابل ملاحظه است

یکی تعداد زیاد قشون است، در این مطلب شبهه‌ای نیست که یک

وزیر از ۵۰ الی ۵۰۰ نفر نوکر دارد و بعضی می‌گویند

که تعداد رفقای وزیر اول به ۵۰۰۰ نفر می‌رسد و چون

چنین است معلوم است که این نوکرها اکثرشان دیوان قوت می‌خواهند

و معلوم است که اگر شخص بخواهد از مواجب خود مواجب

این اشخاص را بدهد هرگز پول او کافی نخواهد بود و چون

دانه مداخل خود از دولت وسعت دارد بهر کدام در دست ما

یک کاری را واگذار می‌نماید (و این شخص) تمام قوانین

از اطراف می‌برد و معلوم است که این طایفه به سر

مردم و رعایای بیچاره چه خواهند آورد [illegible] و یک

مرتبه هست یک نفر قریب هزار نوکر [illegible] و تمام قوانین

قوانین از انتظام ملکی و یقین است که دولت صورت همیشه

بگیرد

حرکت به واسطه زیادی [illegible] در صرف بلاد [illegible]

نوشته‌اند — باید چنین تصور شود که متعلقات و امثال

وزیر و منشی و مستوفیات [illegible] بلکه هر وزیری به اندازه هر حاکم

خود مثل سلسله [illegible] حاکم دارای وزیر و منشی و مستوفی

دکان را این اشخاص [illegible] درست از روی نظم نیست و باید همه اینها

به نوکریه. هیچ حاکمی نمی‌تواند درست مخارج و مصارف سالیانه

خود را بداند چونکه حساب مستوفیان بر تقلبات و تمام قوانینه

از مال آقا [illegible] درست [illegible] و [illegible] مخارج ملک

می‌نمایند و مالیات آنها را که ما در این کتاب [illegible]

اگر به طور دقت [illegible] است ولی باز گمان نمی‌کنیم

که هیچ اشتباه [illegible] چونکه تمام مستوفیان ایران در [illegible] فرد

هیچ وقت تقلب [illegible] تا اول که تمام جور [illegible] خیانات

است که [illegible] شان تقلب [illegible] و باید [illegible]

[illegible] سابقا ذکر [illegible] در دست [illegible] این

عبارت را نوشته است

فقره ... در ایران مرکب است از وزراء و مستوفیان و منشیها
هیچ یک هیچ کدام شغل معینی ندارند و بر دیوان در نظام حرکت خواهند کرد
خواه در بازار هر چه از آنها چیزها لازم دارند ...
کاغذ کهنه‌ها برات پاره پاره در جیب ... است و اینکه
به آدم گویند فلان صاحب را ... اول ...
و بعد هم به انواع مختلفه وزرا می‌نمایند مثلا ... می‌خواهد حساب
به هم می‌گویند که فلان مبلغ ... است و اگر این شخص ...
آن مقدار را نقد کم متوفی ... درست است و اگر ...
... خواهند و چون دفعه ... ایران ...
... که مستوفی ...
تقلب کرده است و از طرف دیگر ...
... معلوم می‌شود که از ... محاسبه مستوفی
دولت ... تقلب کرده است

مواجب

مواجب و القاب ـــ در سابق ذکر شد که مواجب و جیره اشخاص را
از خزانه نمی‌دهند بلکه به ولایات حواله می‌کنند ولی این مواجب را
هیچ وقت کسی نمی‌دهد و صاحب منصبان اروپائی که در ایران هستند
مواجبشان را بطور خوبی دریافت می‌نمایند چونکه اشخاص ...
... و مواجب آنها را یا پول نقد می‌دهند
یا برات که بعد از چند روز معین باید آن برات را نقد داد
... و پول دریافت ... و اگر کسی بخواهد که ... پول را
بگیرد باید از خزانه مقداری کم نماید ولیکن صاحب
منصبان ایرانی ... نمی‌شود چونکه تا مدتی ...
از طرف ... به ... تحصیل برات و بعد از اینکه برات
گرفته الوقت باید ... الوقت ... تا باید مدتی
... تا وقت رسیدن ... و بعد از آن ...
برات ... حواله می‌دهند و ... شخص ...
از یک ... [illegible]

در مدت حکومت ~~خود~~ مواجب خود را از شهرهای دیگر برگردانید

و خود فرخ همان شهر بنویسید چونکه میدانید که اگر بجای دیگر

حواله شود هیچ فرادی نخواهند داد

خیلی به درستی اتفاق میافتد که در ایران اسم مخصوص

کرده ملکه شاه ایشان را به القاب متعلقه ملقب کرده است

و این القاب بطوری که به سه جزء تقسیم شده اند

اولاً اینهائیکه متعلق اند به سلطنت

ثانیاً اینهائیکه متعلق اند به دولت

ثالثاً اینهائیکه متعلق اند به ملک

غالب این القاب اسامی عربی اضافه به ... است

در اوراق مذکوره ~~عضد الملک~~ برسم نمونه ام

یک عضویت ملقب نمانده مثلا عضد الدوله عضد السلطنه

عضد الملک

القاب مشهور صاحب لقبان از این قرار است

امین السل

امین السلطان امین الدوله امین السلطنه امین الملک

فخر الدوله فخر الملک فخیم الدوله فخیم الملک قوام الدوله

قوام الملک قوام السلطنه امین نظام امیر نظام

جلال الدوله جلال السلطنه نظام السلطنه نظام الملک

نظام الدوله معتمد الدوله معتمد الملک مشیر الدوله

مشیر الملک مشیر السلطنه حشمت الدوله حشمت السلطنه

احتشام الدوله احتشام الملک احتشام السلطنه

سعد الدوله سعد الملک سعد السلطنه وکیل الدوله

وکیل الملک نیر الملک نیر الدوله نایب السلطنه

ظل السلطان رکن الدوله ضیاء الدوله رکن الملک

رکن السلطنه سالار السلطنه ضیاء الملک مفتاح

الملک بنان الملک حسام السلطنه حسام الملک

سهام الملک ضرغام الدوله ضرغام السلطنه

[illegible] السلطنه و غیره و غیره و غیره [illegible]

فلاسفر اگر بخواهیم ~~اسم~~ تمام القاب را ذکر
نمائیم کتابی در [?] بسیط چونکه پس از اتمام دوره امرا
سر رسید به جلد علما و بعد اطبا و بعد ذاکرین و بعد ائمه
و این القاب در تمام اینها نیز تشکیل دارد مثلاً فخرالملک
فخرالدوله فخرالسلطنه فخرالذاکرین افتخار العلما
افتخار الاطبا و غیره و فی الحقیقه از این بابت ایران
[?] حاصل می‌نماید و اکنون موافق [?] از اعضاء به
پنج شش نفر صاحب لقب گفته اند ~~[illegible]~~
دارای ~~[illegible]~~ شد از هر کدام از اینها هم تومان
گرفته ماند معلوم می‌شود که چه قدر پول حاصل کرده است و از آن
که این هم حقی است که مردم بی‌هیچ پول می‌دهند تا اینکه
اسم‌شان عوض شود گویا این طایفه گمان می‌نماید که لقب
بر افتخار انسان می‌افزاید
بر اگر این لقب را به آزاده [?] بهتر بود چونکه

همینکه

همین یک نفر به بی‌نام [?] است ولی به از اینکه هر ساعت یک نفر به
بی‌فایده دارد

تقسیم قانون ـــ در مملکت که وضع سلطنتش به این طور مخصوص
و در هم برهم است قانونها به دو قسم منقسم شده است

اولا شرع ~~[illegible]~~

ثانیا عرف

در ایران هر کسی که به دو محکمه رجوع نماید هیچ فایده نخواهد داشت
چونکه از روی قاعده قانونی هیچ حکم نمی‌نمایند و هر کسی هر چه [?]
~~[illegible]~~ کرده این هیچ است

قانون شرع ـــ و آن قانونیست مقدسی موافق شریعت
مطهره و مطابق آنچه در قرآن ذکر شده است ولی چونکه در قرآن
تمام احکامات بطور کفایت ذکر شده است فقها و امامان
برای فهم کرده اند و علاوه بر این مجتهدین بزرگ [?] قواعدی برای
قانون افزوده اند و این طایفه بر سر ایرانیان [?]

که از مقتضیات ... الی رسم رسیده در شرع هر مملکتی ملاحظه شان
دشمنی و تعیین فرقه و حکم شرع جاری میشود بواسطه مجتهدین و اغلب
این مجتهدین ایران از مجتهدین بزرگ نجف یا کربلا اذن میگیرند و هر
مجتهدی در روزهای معین در محکمه شرعیه نشسته و عارض و عارض
نزد او میروند و در محکمه های بزرگ شرع محرر و هم نویس
و ثبات پر از ... و دفتر محکمه شرع حاضرند
اول اثبات کنندگان اسناد را در کتاب ثبت مینماید و بعد از
اتمام مرافعه محرر حکم را نوشته و بعد از ثبت به نشان
مهر و امضای مجتهد حکم میرسد

دولت به جهت اجرای احکامات شرع در هر شهری شیخ الاسلام
معین کرده است ولی چندیست که کمتر باینها مردم رجوع
مینمایند به جهت اینکه میگویند اینها دولتی هستند و به سلطان
نزدیکند و در زمان سابق احکام شرع یا تاکید
شخصی بوده موسوم به صدر الصدور و این شخص اسلطان تا

رئیس علما

بسیار

بسیار مجتهدین بزرگ در ایران در این اواخر شده است که ملا ... مجتهدین
در زمان ما در سلطنت نموده اند از آنها ... در این حال این ما نوشتیم
ممنوع کرده است و ... در مملکت ... رفته در باب مردم
حکم مینماید و هنگامه او نفوذ در محتهدین رفته از فی الفور
ایشان از آن فرمانند و ... علما به مجرای ایشان مطیعند
آیه ... دکانهای بزرگ با مجتهدین شده رجوع
مینمایند و از قرار یکه میگویند ... مجتهدین بزرگ هم
در تواریخ دانسته ... ولی کتاب در احکام شرع قانون نیز
ثبت هر کسی ... حکم مینماید ... کرد ... نفع
فیض ... احکام تمام ... متلف خواه بود و اگر
در محکمه شرع مدعی نخواست ادعای خود را ثابت نماید کار
به قسم میکشد ... خواه شود ... طرفین قسم را خورد دیگر
کسی حق ... ندارد و اگر ... قسم خوردن ... مرکب شده
از روی حقیقت قسم خورده است و اگر ... ناحق ...

در دو کلمه دیگر شیوه قرآن ادا امید یادرفت شده است
تنزل اقتدار احکام شرع — چنانچه پیشتر در موضع ذکر کردیم
اقتدار احکام شرع دوش در موضع تنزل و ترقی شده و این
مطلب بسته به عقیده سلطان دارد چنانچه اگر سلطان مثل
نادرشاه بشد که به مجتهدین نداشته باشد از اقتدار آن کاسته
شده به عرف افزوده. هرگاه ولی اگر سلطان به مجتهدین
عقیده اش زیاد باشد از اقتدار عرف کاسته شده و به
شرع افزوده. هرگاه و از زمان سلطنت ناصرالدین شاه
این حال بود آنطرف بلند شد، در هر در از اقتدار شرع
کاسته شده است و فی الحقیقه باعث این کار میرزا تقی خان
امیر نظام شد چونکه او ~~...~~ حکم کرد که شیخ الاسلام
تبریز را گرفته و کسی دیگر در مسجد آن نماز نه نماید و حتی
کار بجایی رسانیده که دیگر حاجی اسلام
زاده از حکم خود یاد دارد نه مرتب چونکه مردانه
حرف آن

حرف آن را نشنیده رود و میرزا تقی خان این کار را بواسطه
امام جمعه طهران نموده و تا بهم اکنون امام جمعه را در کارهای
شرع کلیه کار خود قرار داده است و به نوعی مجتهدین و طلاب
عادت و بانه، اینکه قادر به حرف زدن نیستند و بعدا اینکه
نخواهند یک حکمی بنمایند به استثنای عرف هم خود را قادر
میدانند چونکه هرکس در زمینه و هم در زمینه دل خود اینکه
زیر بار مجبور بنماید که باید حل این کار را کلیه بداند و لی
اینکه شخصی حکمی از او بنا گرفت آن حکم را نزد حاکم عرف
برده و حاکم عرف به میل خود یا مطابق هم رای مجتهد
حکم مینماید

قانون عرف — بعد از قانون شرع قانون سلطنت
یا قانون عرف است که در مملکت بیشتر از اول است
و این قانون هیچ سندی ندارد و هر کسی بنای میل خود حکم
در روز [illegible] است که هر حکمی بنماید و در نظر [illegible] از روی [illegible] باری

پلیس شهر پولیس و اگر نزاع بزرگی باشد حکومت را نزد حاکم
می‌برند و این شخص از روی قانون یا کتابی حکم نمی‌نماید
بلکه بخیال خود حکم صادر می‌کند و فرقی که حالا با قانون
شرع وارد است که در این موقع کاشان حاکم یا داروغه
نزد او از مدعی یا مدعی علیه حقوقی را گرفته و به دیگری می‌دهند
و اگر شخصی بخواهد حقوق دیگری را از حکم قرار داد اخواهند
گرفت و رشوه این مقام شاه می‌باشد ولی خیلی به ندرت
~~حاکم~~ نزد او می‌روند و هر حکمی که شاه می‌نماید
دیگری نمی‌تواند که تغییری بدهد که هر کس بخواهد از ولایات
بعید می‌تواند به شاه عارض شود ولی حاکم در باره
او خواهد نمود ولی نوا گرفتن پیشکش یا از حاکم از روی حق
نمی‌شود چونکه پس از اینکه شخصی از دست کسی عارض گردید
آن شخص معروض فی الفور پیشکشی بار شاه فرستاده و خود را
آسوده می‌نماید و همچنین حاکم یا داروغه نیز در هنگام اجرای
محاکمات

محاکمات حقوقیه و مداخل می‌نمایند
خلاصه در ایران قانون صحیحی ندارند و بموجب
در محاکم شرعیه مقننی است مختار و قانون محمدی
حکم است که از جانب حکومت یا سلطنت صادر می‌گردد
وضع حکومت شرع و عرف — در شهرهای عمده دیوانخانه
به جهة اجرای محاکمات تشکیل داده‌اند و هیچگاه فیه نفر
در سر ملک با هم نزاع داشته یا اینکه دعوی تاجر در شرکت
ادعا داشته اگر در شهر باشند در خانه شیخ الاسلام یا امام
جمعه جمع می‌شوند و در آنجا مجلسی از علما و شهود و ~~وکلا~~
تشکیل می‌گردد ولی از گفتگوی زیاد تقصیر را به گردن کسی [illegible]
ثابت می‌نمایند ولی اول مدعی باید پول به شیخ الاسلام یا امام
جمعه تقدیم نماید تا اینکه تقصیر به گردن مدعی علیه وارد گردد
و بعد از اینکه عمل ختم گردید در همان مجلس حکم به مهر
~~[illegible]~~ رسانیده حکم را اجرا تمام کرده و عارض و معروض را [illegible]

صلح میدهند و یکی در را شد اگر نزاعی واقع شود در بین بعضی از
در خانه که فدا جمع میشوند به هو راخواهی که در آن بوده باشد
عمل را تمام مینمایند

در دیوانخانه عرف نیز به همین نحو اجرای مینمایند ولیکن اکثر
عمل با تنخواه از جانب دیوانخانه به جهت گرفتن حقوق مامور
میشوند ولی در هر صورت فعلاً به محکمه شرع برده میشود. به عرف
اول کاری که باید صورت دهند اینست که حق قانونی تقسیم
نمایند و بعد از آن هم از مدعی و مدعی علیه ده یک و دو یک
میگیرند و اگر چنانچه بطول انجامد از ایشان نیز هر روزه
پولی از ایشان میگیرند و دقیقه عملی فروگذار نمیکنند. اتفاق
میافتد که زیاده از آنچه مدعی به تسلیم کرده‌اند
خلاصه تمام این دیوانخانه‌ها از شرع و عرف مصدر اسباب برای
لخت کردن مردم بیچاره ایران هستند
نظم و سیاست —— قبل از اینکه تفصیل شرح قانون ایرانی را

تمام نمام

تمام نمام نیز اینست که مختصری از نظم و سیاست سلاطین و حکام
این مملکت بیان کرده در الحقیقه اگر شخص به دقت تاریخ
این مملکت را ملاحظه نماید ظاهر میشود که حکام و سلاطین ایران
بچه گونه مردم را معذب مینمایند و اگرچه مردمان ایران در
حقیقت مستحق نظم و سیاست هستند ولی مع ذلک انسان باید
به چشم خود ببیند رفتار نماید و اهالی ایران مانند روحانا قبل
اکنون تمام وحشی و خونخوار هستند
از زمان سلف السلطنه ناصرالدین شاه مقصرین را به عذابهای
گوناگون معذب میکردند چنانچه بعضی را به دار و بعضی را به سیلاب
میکشیدند و اغلب مقصرین را بدین در گرفت آورده و شاخهای
آن درخت را مایل کرده و دو پای مقصر را بسته ازیکی
به آنها رها شاخها را آزاد مینمودند و این کار باعث برای
میشد که آن شخص را از هم میدرید و استخوانها ...
دار را ... نوع سیاست ... نقل

دیسی ارمنی

زنده به گور [illegible] کرده یا به [illegible]
هوا پرانیده

منوچهرخان معتمدالدوله در ۱۸۴۱ در نزدیکی شیراز ۳۰۰
نفر را زنده زنده به گچ گرفت

از زمانیکه شاه به [illegible] فرنگستان مسافرت نمود دیگر مردم را
به این نوع سیاست نمی‌نماید و فقط اشخاصی را که مستحق
کشتن اند سر می‌برند و اشخاصی را که تقصیر [illegible] کرده‌اند
دست یا پای [illegible] می‌برند [illegible] در این
نوع سیاست‌ها [illegible] یا [illegible] [illegible]
دیده شد که مقصر را به دم توپ یا خمپاره بسته و توپ را
آتش زده اند و [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
و در ۱۸۸۸ [illegible] دارالخلافه طهران مرتکب قتل
شاهزاده [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] دست [illegible]

به خون [illegible] [illegible] آن مرد را به [illegible] مشغول [illegible]
[illegible] بعد از قطعه قطعه کردن آن مرد نفت به
ریخته و او را آتش زدند

[illegible] تمام زرگران [illegible] [illegible] ایران
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] آن مرد [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] فقط [illegible]

غالب اوقات مقصرین از [illegible] حکومت فرار [illegible]
و در اماکن مقدسه یا سر طویله [illegible] [illegible] [illegible]
و تا وقتیکه از آن محل بیرون نیامده‌اند کسی را دسترس [illegible]

نخواهند بود ولی با وجود این [illegible] به ملاحظه [illegible] کار رفته
منع نکرده است که بر مقبره که جزء اماکن مقدسه نیست
مرتب خدام آنجا اوراکرنه و در زیارت فاتحه اما امامزاده
عمل می‌نمایند

محمل —— دفع [illegible] متوفی در ممالک ایران به همین نحو
دیده که مذکور کردیم ولکن تا اکنون دفع هیچ فاتحه از ممالک
نزدیک [illegible] پیدا نشده [illegible] بعد

در ایران [illegible] جهت محبوسین کارهای [illegible] یعنی [illegible]
ایام [illegible] مدت [illegible] هفته [illegible] معلوم است
و مجموعه در اول سال بر عالمی که دارد ممالک [illegible] سالم [illegible]
زنهای ایشان را خواسته دینه نزد [illegible] جهت آنکه مردم را از [illegible]
[illegible] ساز [illegible] اگر شخص [illegible] از [illegible]
بیان باید کرد [illegible] مرضی خواهند [illegible] که جهت
مرض زنهای ایشان معین است بعضه ایام [illegible] است و در این [illegible]
الخ [illegible]

اشخاص بیکار را [illegible] به اعمال مختلفه از قبیل تیغ زدن با
[illegible] به ر [illegible] حاکم [illegible] و به نزد مقبره [illegible]
دل با [illegible] در این موارد [illegible] می‌نمایند برای
[illegible] که روز قبل [illegible] نزد [illegible] گرفته و جمع
می‌نمایند و چنانکه دسته از [illegible] زنهای [illegible] خواهر ایشان را
مرخص می‌نماییم

معلوم نیست که اهل اسلام به چه ملاحظه این نوع عزا
داری می‌نمایند و فی الحقیقه [illegible] کارهای ایشان [illegible] است
به عزا داری مثلاً مرد [illegible] زنانه می‌پوشانند و در [illegible]
و بازار [illegible] که این کار ثواب عظیم دارد
دل [illegible] که [illegible] دارد [illegible] در [illegible] قتل
امام حسین (که در ایام محرم) مرد ما [illegible] داده
که از این حرکت [illegible] به امام [illegible] خواهر [illegible]
فی الحقیقه تعزیه داری [illegible] اگر چه اکنون

بعض بزرگان تعزیه خوانی را فروگذاشته و در دفعه می‌خوانند ولی
باز مقصودشان عزاداری نیست بلکه تقلید کلیه اینها است که اسباب
تجمل خود را به مردم نشان دهند [illegible]

در طهران سه قسم حبس موجود است

اولا زندان شاهی که واقع شده است در زیر نقاره خانه و هر
یک که در این زندان گرفتار گردیده بود دیگر خلاصی نخواهد شد
و متقدین نزدیک سلطنت در این زندانها حبس می‌نمایند

ثانیا زندان رئیس نظمیه در اداره واقع شده است و قبلا لاله زار
و در این زندان حمل محبوسین را به زنجیر کنند [illegible]
[illegible] و با [illegible] به [illegible] قید کرده اند
[illegible] دارد [illegible] و در این نوع زندانها
دیگر که در [illegible] به کار نیست و [illegible] را که در این زندانها
اگر نظام [illegible] باشند پس از گرفتن [illegible] خواهند
نمود

[illegible]

چنانچه ذکر کرده شد دهات ممالک ایران بسیار کم است
ولی چون از روی قانون [illegible] مردم چندان به این [illegible]
اعتنائی ندارند و [illegible] و هرکس میل خودشان [illegible]
وضع و تشریع قوانین — نه فقط وضع حکومت [illegible] ایران
[illegible] مردم [illegible] است بلکه وضع قانون شرع و عرف هم [illegible]
چونکه قانون عرف قانونی است بدون ماخذ و در هیچ کتابی ذکر
نشده است ولی قانون شرع هم که در قرآن نوشته شده است
قانونهای مختلفه [illegible] این زمانی نیست چونکه تمام چیزها
در قرآن ذکر نشده است و مجتهدین به خیال خود هر کس چیزی
گفته است [illegible] و علاوه بر این یک نفر حاکم است
[illegible] و [illegible] هم [illegible]
و معلوم است که در این صورت یک شخص [illegible]
از عهده [illegible] بدون [illegible] [illegible]

وظلاف قاعده به انجام رساند

کوشش در باب قانون — فی الحقیقه ما بین سلاطین ایران شاه
اول سلطانی است که از وضع قانون سخن به میان آورد، و خیال
و تصمیم تمیز دادن آن گردید ولی از آنجائیکه سلاطین نمیتوانستند تمام
امور را برای خود مجری نمایند نگرفت این کار سر نگرفت و در حین
شاه به جهت اجرای محاکمات دیوانخانه عدلیه تأسیس نمود و در ۱۲۸۷
بعد از مراجعت از سفر فرنگستان مجلس دارالشوری را ترتیب داده
و تقسیم داشت که ادارات دیگر را مرتب نموده تمام کارها از روی قانون
آن ادارات انجام رسد ولی چون ملتی مردانی که اگر این
کار صورت بگیرد بازار ایشان رونقی نخواهد داشت
مردم را شوراندند. و نگذاشتند که آن قانون مجری شود
پشیمان مراجعت شاه از سفر دوم فرنگستان حکم شد که یک
دیگر در اغلب مقر سرحدات تعیین شود و در تمام ولایات
دیوانخانه ها برقرار نمایند ولی این کار هم مانند سابق با تمام نرسید
و درماه

درماه ... ۱۲۹۶ ش. خیال دیگری نمود و فرمانی به این مضمون
به جهت تمام حکام فرستاد
فرمان شاه — چون ذات مقدس ملوکانه را
مظهر قدرت خود قرار داده و سررشته اختیار و نظام اهالی
مملکت ایران را به کف کفایت همایون ما واگذار کرده
بر ما لازم است که به شکرگذاری این موهبت عظمی هم ملوکانه
خود را معروف اسائین و آسوده گی رعایا نمائیم نمیگذاریم
که حقوق آنها پامال کنند و بطور عبرت زندگانی نمایند
و لهذا بدین ملاحظه از امروز مقرر میداریم که تمام رعایا در کمال
امنیت و امان هستند و در شخص صاحب اختیار مال و جان خود میباشند
و هم کس میتواند از پول خود بنای مدرسه نهاده، و کارخانه
بسازد و هم میتواند تشکیل کمپانی نموده و به کارهای
عمده مشغول گردد و ... بداند که از امروز ... ما
در تمام موارد محافظت و حراست اموال آنها میخواهیم

گذاشت که کسی اموال آنها را به عنف متصرف شود
این فرمان را به تمام ممالک فرستاده و حکم نموده که در تمام مساجد
خوانده شود و در تمام معابر بچسبانند و هم چنین در تمام قراء
و ایلات این فرمان خوانده شود و در ذیل فرمان مرقوم
شده بود که هر کسی اعتنا به این فرمان ننماید خود تنبیه خواهم
نمود که عبرت ناظرین گردد
اگرچه این حکم بواسطه این هم تغییر فرقه پیش حاصل کرده
دل ناصرالدین شاه خوب خیال کرده بود است چونکه [illegible]
مردم آزاد و مختار تمام حقوق خود [illegible] در باب تجارت
و اقتصاد [illegible] خواهند شد و معلوم است که این کار هم باعث
آبادی مملکت خواهد گردید
قوانین [illegible] — از بیانات مذکوره چنین معلوم می‌شود
که ترتیب [illegible] قانون در ایران از جمله کارهای لازمه مفیده است
[illegible] در طهران [illegible] از همه کس شنیده [illegible]

به اجرای

به اجرای دارالشوری حکم کرده است که قانون جدیدی انتخاب
نمایند و آنچه که در این باب به جهت وقایع نگارها می‌فرستادم
این است که ذکر می‌شود
حسب الامر ناصرالدین شاه اجزای دارالشوری از بیانات قواعد
قانون ناپلیان را اختیار نموده و مشغول ترجمه آن می‌باشند و پس از
اتمام این قانون آن را با قانون اسلامیان [illegible] ترکیب کرده
و یک قانون جدید رواج خواهند داد و اگرچه بزرگان ایران
حرف شاه را اعتبار ندانسته و بحرفهای او چندان اعتنا
ندارند ولی امید دارم که این حرف شاه [illegible] کارگر
باشد و یقین است که [illegible] بواسطه این قانون [illegible]
مملکت ایران مانند مملکت‌های منظم دیگر خواهد شد چونکه دیگر
مانند حالیه قضات نمی‌توانند از مردم رشوه گرفته و حکم ناحق
نمایند ولی لازم محل است که [illegible] ایران این قانون را نیز
مانند کارهای دیگر [illegible] ضایع نموده و فقط [illegible] کار را

رشوه بلکه زیاد شده و تدریجاً نفوذ به جهت اجرای این امر است که به
اشخاص خارجه این کار را رجوع نماید

از قراریکه در سنه ۱۸۹۱ معلوم گردید به کل خیالات اراده
بست منعوف گردیده و این دستخط هم در روی سایر دستخطهای
دیگر شاه افتاد

اگر شاه ناصرالدین شاه شخص تردید را نداشت خیالات
خیرات به نمود ولی برعکس که میگوید فردا فرمانی بعکس آن
صادر خواهد شد و به همین واسطه تمام کارهای ایران
عقب افتاده است

از اول سلطنت ناصرالدین شاه الی حال همه سال خیال داشته
قانون ترتیب دهد ولی هیچ وقت تمام نخواهد شد و هر روز یک
کار شروع مینماید و به معنی اینکه دیده فایده فوری
ندارد دست از آن کارها بر میدارند و اگر کاری هم توانند
فتح داشته باشند شاه میگوید لازم نیست

ازینکه

اثریکه از عدم قانون در اخلاق مردم ظاهر شده است —— اگر شخصی از روی
دقت ملاحظه نماید ملتفت خواهد شد که وضع دو قانون مختلف
مختلف (شرع و عرف) در مملکت ایران چگونه باعث اغتشاش
در نظم گردیده است چونکه تقاضای هر دو محکمه خیال عدالت
است که بشرع بعضی از عارضین و معروضین چون هر یک خود دیگر
تقصیر ندارند که امور آنها را از روی قانون منظم نماید در هر کسی
به نزد آن کسی میرود اول میگوید حق الحکومه مال من
حالا به دست خواهد، کارش تمام نخواهد شد. نتیجه مجبور است
که وجه تقدیم نماید و به همین واسطه رشوه در مملکت ایران
اتفاق و رشوه بر طرف گردد. دیگر به واسطه نمایشات و درست
و درستکاری به جایی نخواهد رسید در هر کسی که در تعقیب
حال مردم خوردن دست داشته باشد اعتبار و منفعتش
زیاد و ترقیات و هر کسی که مال آنها بیشتر را به زود
منقلب ترقیات و اگر بیچاره صداقت خدمت نماید

همیشه عقب مانده و هیچ وقت مرتب نخواهد شد

خلاصه وضع مالیه مملکت ایران بنوعی گشته است که هیچ کسی نمی‌تواند اعتماد به دیگری داشته باشد و دزدی و تقلب از میان مردم برطرف گشته و شبانه‌روز فکر غصب مال هم دیگرانند باز در فکر این است که چگونه مال را در خود را متصرف شد فکر خیانتی است که اگر هزار مرتبه در موقع مفید داد دو برابر از او مطالبه نمایند و همه مردم از راه تقلب می‌خواهند صاحب مکنت گردند و تمام اعمال شنیعه از میان [illegible] برداشته شده [illegible] و مردمان تمام بی‌غیرت گشته‌اند و هیچکس در پی رشوه و تقلب نیست

ما مرتبا در ایران راه آهن بنا نماییم و هم غیر ممکن است که در معادن آن کار کرده و ترقی از انتظام نماییم ولی ممکن نیست که دفع این دردمان بخود و چیزها را منظم نمود مگر بر درز آن و تسلط حکام مقتدر و جبار

تمام مط

تمام مطالب مذکوره مطابق است با آنچه که از غالب اهالی ایران شنیده‌ام و امیدوارم چنانکه قریب به صحت باشد (به جهت آنکه اشخاص معتبر به درستی از وضع این مملکت مطلع کردند)

شاه به شخصه [illegible] میل به ترقی مملکت دارد ولی [illegible] بزرگان که اطراف او را گرفته‌اند مایل به ترقی ملت نیستند و از طرف دیگر شاه مانند کودکان که هر ساعت از دایه خود چیزی طلب می‌نماید خیالاتی می‌نماید و ساعت دیگر خیالاتش منصرف می‌گردد و اگر شاه را نتوان تربیت البته تا کنون مملکت ایران بسیار آباد گشته بود ولی افسوس که اکنون بغیر از گرد کردن مال خیال دیگر [illegible] ندارد و سایرین هم نفوذ [illegible] تمام مردم به اساس عمل دنیوی ملوکیه به قانون او رفتار می‌نمایند و امیدوارم که انشاءالله روزی این مملکت

پادشاه و مردم ایران بریتانیا غلامی کردند

۴۳۴ – ۴۲۴
۴۳۰

فصل یازدهم

در بیان ترقی و تربیت ایران

وضع ایران — در فصل سابق وضع حکومت و سلطنت ایران مفصل و مشروح بیان کردیم و در این فصل گفتگو میشود از ترقیاتی که ~~در این سلطنت~~ در زمان سلطنت ناصر الدین شاه مملکت ایران نموده است

ناصر الدین شاه از زمان جلوس الی حال بسیار سعی در آبادی مملکت و ترقی ملت کرده است و هیچ سلطانی مانند او ایران را ترقی نداده است و در صورت ملاحظه معلوم میشود که مملکت ایران از بعضی جهات ترقی کرده است و از طرف دیگر ملاحظه میکنند که بعضی دیگر [illegible] و افتخار [illegible] و غیرت کاری از میان مردمان ایران برطرف گشته است و در این صورت معلوم نیست که مردمان ایران بعد ازین ترقی خواهند نمود یا به کلی مضمحل خواهند گردید و تمیز این فرق بارز معلوم نیست

که مملکت ایران هم جزو ممالک تربیت شده خواهد گردید یا جزو
ممالک وحشی . از آنچه که در فصل سابق و این فصل بیان
شد معلوم خواهد شد . با این تقریرات مملکت ایران را نباید
ولی بیحقیقت . مؤلف مردمان ایران که از وضع تمدن و تربیت
با خبر گشته و منتظر هستند که روزی مملکتشان ترقی نماید و دولت
عالیه اگرچه ایران شبیه است به یک سلسله واگنهائی
را، این که شخص میداند که بواسطه لکوموتیف حرکت خواهد
کرد ولی نمیداند که سرعت لکوموتیف چه قدر است در هر صورت
همه معلوم است که مملکت ایران روزی ترقی خواهد
نمود ولی در چه زمان و در کدام قرن مکشوف نیست و از طرف
دیگر یقین است که بعد از آنکه راه ترقی گذاشت لابد اصلاحات
سر خواهد گرفت ولی معین نیست که بعد از چند
روز حاصل به نتیجه خواهد شد و اکنون اروپا بیاید در ایران
تخم پاشیده اند اما ثمر آن را در چه وقت بردارند والله اعلم

صندوق عدالت

صندوق عدالت — از زمانیکه ناصرالدین شاه بتخت سلطنت
جلوس نمود وضع مردم خصوصاً اهالی پایتخت بسیار تغییر کرده است
ناصرالدین شاه در طهران عدالتخانه و بعضی ادارات
دیگر از قبیل دارالشورای دولتی و نظمیه و غیرها . جهت آسودگی
مردم ترتیب داد و پس از مراجعت از سفر اول فرنگستان چون
ملاحظه داشت که حکام بمردم ظلم میکنند مطابق رسم فرنگی
صندوق عدالتی ترتیب داد و حکم نمود که هر کسی عرضی دارد
عریضه در صندوق عدالت بیاندازد تا بعرض برسد . گرچه
و کلید آن صندوق را هم پیش خود نگاه داشت و در سرها تا
مدتی آن صندوق را در جلو ارباب عرضه و حوائج مردم را به یک
مرتبه مفید این کار تدریجاً از اعتنائی بکارها کم شد
گردید و او هم به جهت رفع این کارها سوار در سر صندوق
گذاشت در این جهت که عریضه در آنجا میانداخت و
بوسیله گرفته و پس زیارت ... کار رفت

رفته رفته چنان شد که دیگر کریم‌علیخان در رشت نتوانست بماند
و همینکه شاه دید نظامات کافی گرد کرده که علاوه بر
عمل نوشیروان را پامال کرده و تنگ دیگر نمی‌داند عدالت
لازم است به جهة دیگر اینکه اینها تمام مردم اسوده دارم
کشند و کسی ظلم نمی‌بیند ولی نمی‌دانست که رعایای بیچاره
از ترس چوب حاکم جرأت ندارند که عریضه بنویسند
والا ظلم بسیار است

مقصود از این نقل ——— مطلبیکه در این نقل بیان شد
مطلبی است که اهل مغرب میان ایران اطلاع ندارند
دار گر چه مورخ و حکما در تألیفات خود در وضع ایران را
بطور خوب ذکر کرده‌اند از اول از آن زمان الی حال بسیار
وضع ایران فرق کرده است بطوریکه در این زمان یکی مردمان
ایران از وضع اهل اروپ با خبر بودند ولی یکی دیگر طرف
مرحوم شد بوده است و یکی در عهد سلطنت ناصرالدین شاه .

بعد کار

بعد کار از انتقال روزنامه و حکم زبان و علوم و معارف و تعلیمات
وزارت را از او انداخته و با هم کم و فقر در ایران شروع یافته است
ولی ... شرح را با اهل ایران را در فصل بعد خواهیم ...
ولی حالا قسمت مطالب را بطور مختصر و تعیین در این فصل ذکر
خواهم شد

تاریخ ——— از سنه ۱۸۷۴ الی به تقسیم ایران
مینویسند به شرح بعد مرحوم ... پاشا و این شخص
از آنجا که کار بسیار بد اول مرتبه چونکه مردمان ایران چون
درست از وضع بیشتر اطلاع نداشته و به جهة یک کلمه
یک دو هزار نسخه کاغذ می‌گرفته و مسئله را از صاحب
کاغذ در هر شهر درخواست کرده کاغذ خود مجور ...
که در حکمت رعیت ... الا کاغذ را بادی داده
و دفعه قرار داده که در خانه موافق وضع اروپا باشد
ولی دوباره از این قبیل مصرف نگردید چونکه آن کس

که مدیر تراسته به جهة نقد ۱۰۰۰۰ تومان پست دار باشد

و در سنه ۱۸۷۵ یکی از صاحب منصبان اطریش موسوم به

ریدرر را گرفت که پستخانه ایران را مانند اروپ

منظم نماید و در سال اول هر هفته پست از طهران به تبریز

و خلف در تبریز و رشت حرکت می کند و در سال ۱۸

(۱۸۷۶) برات پستخانه را ازدیاد کرده و در سال

۱۸۷۷ پستخانه ایران در سایر ممالک مقبول شد.

~~[illegible]~~ دو سال متهم کرده شد و بعد از رفتن ریدرر

یکی از روسیان موسوم به اشتال و اندریژ به پست

کار مأمور کرده شدند پس از چند ماه بواسطه کاغذی که

از حاکم شیراز منتقد کرده بود اندریژ معزول شد.

و اشتال هم یک سال بعد عزل شد و از آن زمان دوباره

پستخانه ایران بی نظم شد. دفترهای امانات را باز میکنند

و هر چیز را که میخواستند بر میداشتند دار دیا بیانا

بهری

Riederer

Stahl

هر به واسطه کاغذهای حفظ را به جای دادن انگلیس میداوند ول

بعد دو باره ... در ... عمل پست منظم شد. و هر هفته پست از طهران

به سمت تبریز و تفلیس و رشت و بادکوبه و بوشهر و

و مشهد و یزد و کرمان و شیراز و کرمانشاهان حرکت

میکند. از قراری که در سنه ۱۸۸۶ اطلاع داده اند در

ممالک ایران ۳۲ پستخانه موجود بود و در سنه ۱۸۸۴-۵

معادل ۱۳۶۸۸۳ کاغذ و ۲۵۰ کارت پست

و ۷۴۵۵ کاغذ سفارشی و ۱۷۳۹۹۵ نمره امانات

~~حمل کرده داخله ایران از پستخانه ... معادل~~

~~۳۰۴۷۲۰~~ لیره مطالبات که به قیمت ۳۰۴۷۲۰

لیره مطالبات حمل کرده و مخارج همین سال معادل

۱۳۲۹۸ لیره و وجه دریافتی ۱۳۷۶۴ لیره نقد

از انگلیس از حیث ... بفاصله پانزده روز کاغذ به طهران

میرسد و اکنون که ریاست پستخانه با ... امین الدوله

شوسات طهران ... دارد و اگر عایقی در وسط راه
اتفاق نیفتد بموعد معین پست وارد می‌شود

تلگراف — تلگراف قبل از اینکه عمل بشانه منظم گردد
عمل تلگرافخانه ایران منظم بود اول خطی که دایر گشته شد خط
تلگراف از طهران الی سلطانیه (در ۱۸۵۵ بواسطه مخارج
دولت) ولی بعد از آن خطها به ترتیب داده بودند که بزودی
از کار افتاد و در سنه ۱۸۶۰ خط از طهران الی تبریز کشیده
گردید و در ۱۸۶۴ از راه ... ممتد نمودند و در این
از منه بواسطه تجارت دولت انگلیس با ایران این خط
خط دیگر ... کشیده و دارا از طرف ... قطع
تلگراف ... وصل نمودند و تاریخ تجارت انگلیس را ...
در فصل علیحده مفصلاً شرح ذکر خواهم نمود و در این محل
همین قدر کافی است که بگویم که بواسطه این کار سیم تلگراف
از جلفا الی طهران و از طهران الی بوشهر کشیده شده
وقت اول

دو قسمت اول در دست کمپانی است و قسمت ثانی در دست حاکم
شده و با اضافه این خطوط دولت ایران تقریبا ۳۰۰۰
میل سیم دایر کرده است ولی طهران خوب پست و تلگراف
اوقات بواسطه باد ... سیم ... قطع می‌شود
و تلگرافخانه ایرانی در این خطوط کار می‌کنند
طهران اکنون با تمام شهرهای عمده بواسطه خط تلگراف مربوط
گشته است و عقیده ... بیان خواهم شد که به ... این کار ...
رفوت و اقتدار سلطنت افزوده است
خطوط عمده تلگراف عمده دولت ایران از این قرار است
طهران و ... مشهد — مشهد سرخس — مشهد کلات نادری
دره گز — مشهد قوچان — شاهرود استراباد
مشهد سر — سمنان و فیروزکوه — قزوین رشت
انزلی — رشت و خرم‌آباد (سرحدات مازندران)
— تبریز اردبیل ناخجوان — تبریز و ساوجبلاغ

— ری خوی ارومیه — طهران همدان
خانقین — همدان سینا کردی — همدان
بروجرد سلطان‌آباد — بروجرد نهاوند
— بروجرد خرم‌آباد شوشتر (اهواز و محمره)
— اصفهان یزد کرمان
فهرست سیم از خارج و داخل تلگرافخانه‌های ایران هنوز بدست
نیامده است

روزنامه ـــــ تاریخ وضع روزنامه ایران با ممالک
در روزنامه‌جات عالیه ایران مانند اینکه در کوچه بیشتر در دو دنیا حالات
های نوشته روزنامه‌ها مرده‌اند تربیت شده و مردمان دیگر
مانده است داگرچه وزیر دارالطباعه بر جهت این کار معین
کرده‌اند ولی آن شخص بهیچوجه اذن نداده که برخلاف دولت
یا شخص چیزی بنویسد و خلاف مطالب روزنامه‌های ایران را
~~اطلاع~~ پس از توان نمودن از آنها می‌نویسد مثلاً اگر
بخواهم

بخواهد وضع مملکت را بنویسد اول به حاکم آنجا می‌نویسد که با مرقوم
احوالات آن شهرها در روزنامه بنویسم جواب می‌نویسد
الحمد لله هوا در کمال خوبی است چیزی می‌نویسد و آن مطلب را
بعینه در روزنامه طبع می‌نمایند و تمام در هیچ روزنامه ایران
دیده نشده است که بنویسد فلان حاکم به رعیت ستم نماید یا اینکه
نرخ اجناس گران است و مطابق معمول شهر به ~~اجناس~~
ارزان است در روزنامه می‌نویسد در هر جا گران است
نخواهد نوشت اگر هم … اتفاق افتاد به مطلع شده
شخصی که آنرا نوشت خود داشته باشد از القاب بارها
خواهد شد
تاریخ تقدیم عادله روزنامه‌جات ایران ـــــ در ۱۸۵۷ میرزا
تقی خان امیر نظام یکی از ~~…~~ اهل انگلیس را مامور
نمود که روزنامه طبع نماید و آن شخص … مطالب مفید را
از روزنامه‌جات خارجه اخذ نموده در روزنامه ایران

می‌نوشت و اما کار اسلام خود به نفع نشر مطالب پلتیک در ضمن
روزنامه بیان می‌نمود و به ترتیب نه‌خواه این روزنامه مرتباً طبع می‌گردید
ولی بعد به تاریخ [illegible] کرده دیگر و گویا به سبب [illegible]
قتل [illegible] آن نیز

در سنه ۱۲۹۲ [illegible] در زمان شاه روزنامه طبع می‌شد
موسوم به اخبار طهران و در ستون اول این روزنامه اخبار
داخلی است و اخبارات ممالک خارجه ذکر می‌گردید
در مطلبی که ضعف مرقومات در [illegible] طبع می‌شد [illegible]
[illegible] معدوم گردید

روزنامه‌های حالیه ایران از قراریست که ذکر می‌شود

(I) ایران — و آن روزنامه ایست که در هر یازده روز
یک مرتبه به طبع می‌رسد و لکن ترتیب معینی ندارد و در این
روزنامه تمام مطالب نوشته خواهد شد و مدیر این کار اعتمادالسلطنه
وزیر دارالطباعات است ولی [illegible] سالی ۵۰۰
تومان

تومان است. از این بابت منفعتی می‌برد و در این روزنامه
[illegible] می‌شد تفصیلات شاه را [illegible] طبع می‌کنند و در همین
روزنامه در ۱۰ و ۱۹ ماه [illegible] سنه ۱۲۸۸ [illegible]
[illegible] نوشته شده بعضی گرده بعد اعتمادالسلطنه
مطالب پلتیک خارجه را در این روزنامه نمی‌نوشت از ترس
اینکه مبادا [illegible] کرده و در ضمن مطالب پلتیک داخله را
نمی‌نوشت از ترس اینکه مبادا شاه [illegible] گردد و فقط
مطالب مندرجه این روزنامه حرکت شاه و وضع [illegible]
او و احوالات درباره [illegible] که [illegible]
به اشخاص [illegible] باشد و در باب [illegible] این روزنامه
[illegible] تاریخ [illegible] طبع [illegible] و معلوم است
که روزنامه‌ای که مطالب ~~[illegible]~~ پلتیک و علمی
نداشته باشد به هیچ وجه فایده نخواهد داشت بلکه از [illegible] روزنامه
[illegible] مطالب پلتیک و علمی و [illegible] تا به این وقت [illegible]
[illegible]

خواهند شد والا اکنون با عدم وجودش یکسان است

(۲) اطلاع —— مدیر این روزنامه میرزا ... السلطنه است

و این روزنامه نیمه رسمی ایران بی ترتیب طبع میرسد

واگرچه میگویند پانزده روز یک مرتبه طبع میشود ولی گاهی

میشود دو ماه و در ابتدا این روزنامه دارای مطالب علمی بود

ولی اکنون بعضی مطالب پلتیکی که از روی روزنامه فرانسه ترجمه

میشود در آن نوشته میشود و بعضی تلگرافات خارجه هم

در آن روزنامه مینویسند ولی به اهمیت دیگر

(۳) شرف —— و آن روزنامه ایست مصور که در ماهی

یک مرتبه طبع میرسد و تصاویر این روزنامه منحصر است

به صورت وزرا و بزرگان ایران و بعضی ادوات و اشکال

بعضی از بزرگان اروپ هم کشیده میشود

قیمت هر کدام از این روزنامه‌های مذکور یکصد قران است و این

قیمت حقیقتا این روزنامه بیشتر از آن است ... السلطنه

میخواهم

میخواهند از انجا است مداخل نامه لابد و ناچار است که این روزنامه‌ها را

به پول قیمت بخرند ولی از طرف دیگر هیچکس به میل طالب این

روزنامه نیست ولکن ... السلطنه مجبورا به جبر حکام

و بزرگان ولایات میفروشد

(۴) فرهنگ —— و این روزنامه در اصفهان طبع

میرسد و مدیران ظل السلطان میباشد ولی گویا حالیه

دیگر طبع نمی‌گردد

سابق برای این روزنامه اغلب زیاد از قطعه ایران میرسید

و مردمان چون مطالب مفیده داشت بسیار طالب بودند

ولی بعد از انکه امنا دولت دیدند که در آن روزنامه

از ظلم و غیره بدگویی میشود قدغن نمودند که دیگر وارد ایران

نگردد در روزنامه دیگر هم موسوم به قانون در این اواخر

میرزا ... دیده ...

روزنامه‌های فرانسه —— بسیار از مطبوعات ... از قبیل اول

فرنگستان چرا همین خان وزیر امور خارجه به خیال افتاد
که روزنامه طبع نماید و به جهت انجام این کار یک نفر از اهل
اروپا را مدیر کرده و آن روزنامه را به (لاپاتری) (وطن)
موسوم نمودند و در ۵ ماه فوریه ۱۸۷۶ نمره اول این
روزنامه طبع گردید و مؤلف چنین نوشته بود
در این روزنامه امور خارجه و داخله بدون غرض نوشته خواهد
شد و تعهد ما این است که اخفا نخواهیم داشت بلکه ~~...~~ مطالب را
بطور صحت و دقت بیان نماییم و ما از هیچ اداره خائف
نیستیم و میل هم داریم که دولت ما را معاونت نماید و قصد کلی ما این است
که بواسطه بیان عیوب اعمال عمال و رد مقاصد آنها افکار را
تکمیل نماییم نه اینکه متملقانه حرکات خلاف انسانیت اولیای
[illegible] بیان نماییم و هم چنین در این روزنامه ذکر خواهیم نمود و نفع ملت
و دولت را و [illegible] از مضامین روزنامه فرانسه
در این روزنامه نوشته خواهد شد و به عبارت آخر [illegible]
[illegible]

peter wentworth
elizabeth

تملق از کسی گفته نخواهد شد و تکلیف کلیه ما این است که ترقی خود را
موقوف بیان مطالب صحیحه داریم تا اینکه شاید به این واسطه
قدری ملت ترقی نماید
این عبارات که شبیه بعبارات [illegible] بیانات [illegible] است
در مجلس پارلمنت انگلیس یا به عبارات [illegible]
که در رسم تقریر منصف یک مرتبه مردمان ایران را متوحش
متعجب و از اطراف مانع طبع این روزنامه شدند و فقط
یک ~~روزنامه~~ نمره نیز از این روزنامه طبع نگردید و حتی
وزیر ~~[illegible]~~ میرزا [illegible] ملکم خان [illegible]
در ایران برقرار کرد ولی از این هم بیش از ۱۷ یا ۱۸
نمره طبع نگردید
در ۱۸۸۵ روزنامه به زبان فرانسه [illegible] موسوم به [illegible]
دولا پرس در ایران طبع گردید و لیکن معدوم گردید و یک
روزنامه دیگر [illegible] در تبریز طبع نمودند ولیکن مانند سایرین

رجوع شود

اوراق هم در سر دارا تعلق به عهد گذشته که روزنامه عصر
طلوع نموده و انجام عاقبت بگور رفته‌اند
خلاصه بعد روزنامه دیگر ~~نام اینها~~ در ایران طلوع کرده
ولی عاقبت همگی منجر به بی ثمر شده

این عهد تاریخ روزنامه در عالم انطباع ایران و حال بعد هفت
خوانده است که تمیز دهید که عالم انطباعات ترقی کرده است
یا تنزل

سکه ایران — نظر به حالات و اخلاق مردمان ایران
که به غیر از مبلغه در کار دیگر نبوده سکوک ایران
بسیار تنزل کرده وقت آن هر روز به جهت کوال زدن سلطان
تنزل کرده است چنانچه در سابق قیمت سکه‌ای نقود ایران
بسیار بیشتر و اکنون خیلی کم گشته است
در زمان نادر و در اواسط ... هم یک تومان معادل

بو

بود با ۱۵ کرون فرانسوی یا ۶۴ لیور (یا ... لیور) معادل
یک شلینگ (... پنس) و کاردن می‌نویسد که در زمان
شاه سلیمان یک تومان معادل بوده است با ۴۵ الی
۵۰ لیور یا ۳ لیره ۱۰ شلینگ به پول انگلیس و در زمانه
بعد کریم‌خان زند آن را معادل ۶۰ لیور یا ۲۰ کرون
نوشته است ولی از انقراض سلطنت سلاطین صفویه
و تسلط و تغلب ناغنه در ایران و سلطنت نادر شاه و ورثه او
به این طرف مقدار تومان علی الدوام متغیر شده است و در اوایل
سلطنت قاجاریه ملکم تومان را معادل یک لیره نوشته
و در سنه ۱۸۲۰ الی ۱۸۴۰ فریزر آن را ۱۱ شلینگ گفته
و از آن زمان الی بعد هم بتدریج از مقدار آن کاسته گردیده
و در سنه ۱۸۷۴ یک تومان مساوی ده فرانک بعد یا ۸
شلینگ مربع و در سنه ۹۰ = ۱۸۸۹ در زمانیکه
من در ایران بودم $5\frac{1}{2}$ شلینگ محسوب می‌گردید و الحال

بواسطه ترقی نقره، معادل ۶ شلینگ می‌شد

واحد نقود ایران پول است موهوم موسوم به دینار
و هر ۲۵ عدد آن یک پول محسوب (یا نیم شاهی) محسوب
می‌شد و در حقیقت نیم شاهی واحد نقودات چونکه ~~ایران~~ کمتر از آن پول دیگری رواج ندارد و سکه‌شان
پول است موسوم به شاهی (۵۰ دینار) و به عدد ~~[illegible]~~
دینار ~~[illegible]~~ (که به ازهم است)

مسکوک نقره ایران شاهی است (از شاهی الی یک‌عباسی)
دو شاهی و ده شاهی و یکهزاری (قران) و دوهزاری
پنجهزاری

مسکوک طلای ایران دوهزاری است (از دوهزار پنج شاهی الی [illegible] هزار
بواسطه ترقی و تنزل طلا) و پنج‌هزاری (از شش هزار الی
۷ هزار) و اشرفی (از ۱۲ هزار الی ۱۴ هزار) و غیره.

قرانخانه ــــــ سابق در ایران در تمام شهرهای بزرگ

طهران تا

طهران و تبریز و کاشان و اصفهان و کرمان و مشهد
و کرمانشاهان و رشت و ~~[illegible]~~ استرآباد و قم و مازندران
و سیستان و شیراز و غیره. یک قرانخانه موجود بود (هنوز
قرانهائی که در مملکت ایران یافت می‌شود اگرچه
در اینها را یک قرار داده بودند که بعضی از قرانها به یک
[illegible] ولی در اغلب جاها [illegible] که در عوض قرانها به یک قران
که دریافت نمایند) و در تمام این قرانخانه‌ها کارگران
به طرز [illegible] سکه می‌زدند و چون قرانخانه‌ها کم بود
خسارت کلی به دولت وارد می‌آمد و به این ملاحظه
[illegible] قصد نمود که موافق اروپ قرانخانه را
منظم نماید ~~[illegible]~~ و به جهت انجام این مطلب سفیر ایران
(مقیم در پاریس) چرخ سکه‌زنی و لوازم آن را خریده و روانه
ایران نمود و چونکه این دستگاه وارد انزلی گردید در آنجا
معطل گردید چونکه هیچ حیوانی قادر به حمل دستگاه بزرگ آن دستگاه نبود

و حتی فعلاً هنوز هم نمی‌توانند این دستگاه اصلاح نمایند و در اواخر
بواسطه بازهم تشبث یافته و در ۱۸۷۷ این دستگاه وارد
ایران کرده و در عمارت شمال ایالت و کارخانه [illegible]
که در سمت شمال طهران به جهت طلوع آفتاب در مشرق یعنی
بعد فرانکها قرار داده و در بابت اداره این سلطنت
و اداره کارها نمودند

سکه‌های جدیده ـــ در سابق مختصری از سکه‌های ایران
ذکر کردیم و در این جا هم مجدداً شرح مختصری ذکر خواهیم
نمود

قران واحد نقود نقره ایران محسوب می‌شد [illegible] آن
بوده است به وزن یک مثقال و عیار آن در سابق صحیح
نبوده اخیراً هم عیارش بهمین مقدار بوده و بعد عیار آن را
ثابت نمودند و مجدداً صد ۱۰ [illegible] از اکنون هم به همین حالت
باقی است ولی چون رئیس فرانکها که در سال ۱۹۰۵

تومان

تومان به شاه مربوط (از تمام آنچه که سکه می‌زنند صدی
حق دارد) و همچنان مداخل داشته باشند عیار سکه‌ها را
زیاد کم نمایند و در ۱۸۸۹ در ۱۰۰۰ مثقال طلا
$108\frac{1}{4}$ مثقال مس و در ۱۰۰۰ مثقال نقره $114\frac{9}{2}$ مثقال
مس مخلوط می‌نمایند و رئیس فرانکها علاوه بر این مقدار
مبلغ دیگری هم به جهت سکه زدن پول می‌گیرد
ولی حال که دیگر حق این که پول سکه بزند ندارد

طلا ـــ این مقدار طلا که از خارج به ایران آورده می‌شد اکنون
بسیار کم است و نقره هم بسیار کم گردید ولی دولت
مصمم است از دیاد نقره [illegible] که دیگر به خارج حمل نکردند و سکه‌های
طلائی که اکنون در ایران رواج دارد دو هزاری و پنج هزاری
و یک تومانی و ده تومانی ولی به واسطه گرانی طلا اکنون
اگر کسی بخواهد یک سکه ده تومانی در طهران بخرد کمتر از ۱۲۵
قران ممکن نخواهد شد

لزوم بانک های اروپ — قبل از افتتاح بانک اروپ
در ایران کار معامله بسیار مشکل بود به این معنی که موافق قرآن
مردم بایستی صدی ۱۲ پول به معامله بدهند ولی چون قانون صحیح
در دست نبود تجار اغلب صدی ۵۰ و صدی ۶۰ و بعضی مردمان
دیگر صدی صد پول به معامله میدادند و هم نقل و حمل پول
بولایات بسیار مشکل بود اگر کسی میخواست از شهری
پولی به شهر دیگر بفرستد مدتها به جهت این کار لازم
بود و معامله فقط انحصار داشت به چند تجار معتبر که
از قرار صدی ۱۸ معامله مینمودند و به براتی که به جهت
ایشان میبردند به وسایط مختلفه آن شخص را به تمام معطل
مینمودند و اگر شخصی ایشان را مجبور مینمود میگفتند ما این برات را
قبول نداریم ولی اکنون به واسطه افتتاح بانک کار تجارت
بسیار آسان گشته است

بانک جدید شرقی — وضع تجارت ایران بکلی تغییر
گردید

گردید و در سنه ۱۸۸۸ بانک جدید شرقی بانک در طهران و مشهد
و تبریز و رشت و اصفهان و شیراز و بوشهر مفتوح نمودند و بنای تمام
تجار بنای تجارت را گذاشت

بانک جدید شرقی در طهران مبلغ ضرب میدان توپخانه را متصرف
گردیده است و در زمانیکه من در طهران بودم هم در بازار تجارت
و هم در سایر ممالک بسیار خوب معامله میکنند و آنچه وجوه
به ودیعه سپرده میشد از قرار صدی دو نیم ربح میدادند و اگر شخصی
از او قرض میخواست ملکی صد چهار و یکساله مبلغ صدی شش
منفعت دریافت میکنند ولی بعد از این مقدار ترقی داده
اکنون سالیانه صدی دوازده ربح میگیرند و از قراریکه میگویند
به شاه از قرار صدی شش الی صدی هشت پول قرض داده و
دو بانک جدید شرقی نوت یا اسکناس را در میان مردم رواج
داده ولی در سال بعد بانک شاهنشاهی این امتیاز را از بانک
شرقی خرید و او مشغول تجارت گردید و اکنون هم

شاهنشاهی در ایران مفتوح و دایر است و این اتمسه بانک
اول بقدر پیش رفته است

بانک شاهنشاهی ایران ـــ در ۳۰ ماه فوریه سنه ۱۸۸۹
شاه امتیاز معاهده بانک شاهنشاهی را اعطا نمود و این یکی
از معاهدات بود که در سنه ۱۸۷۲ با بارون دورتر بسته گردیده
بود ولی در آن معاهده مقرر گردیده بود که دولت
مبلغ ۴۰۰۰۰ لیره به شار الیه کارسازی نماید ولیکن
دولت مرقوم شاه این مبلغ را ابداً حق الامتیاز نه حفظ نکرده اول
محمد از سنه ۱۸۷۲ الی سنه ۱۸۸۹ امتیازهای دیگر در آن
معاهده هیچ یک افزوده گردیده بود و در ماه اکتبر همین
سال در لندن شرکتی مخصوص جهت انجام این کار منعقد گردید
و وضع این مطلب بطوری محکم شده بود که بفاصله چند
دقیقه مبلغ ۱۰۰۰۰۰۰ لیره حاضر شده و پانزده برابر
این مبلغ را هم ثابت خواستند که حاضر نمایند

معاهده بانک

معاهده بانک ـــ اگرچه صورت معاهده بانک را
با آنچه در تالیفات حقیر بیان خواهم نمود ولی با وجود این جمل
مطالب عمده آن را ذکر می نمایم
معاهده بانک از ۳۰ ژانویه سنه ۱۸۸۹ الی ۶۰ سال معتبر
گردیده و علاوه بر انگلیس اول بانک شاهنشاهی ماذون است
که به ترویج تجارت نماید و این مطلب در معاهده بعبارت
بیان گردیده است
علاوه بر ترقی تجارت و ازدیاد تمول ایران بانک شاهنشاهی
از هر اسباب و دفاتر و معاملات که از هر نوع مال التجاره
با ایران حمل نماید و هم چنین می تواند کارخانه و غیره بسازد
ولی نه طوریکه اشیا آن به کسی دیگر داده شود باشد و هم چنین
منافع ملت و دولت باشد
و در انگلیس و هم چنین قبول نموده اند که هر وجه بانک هیچ وقت از
[illegible] کردن پول انگلیس که [illegible] انگلیس اسم از

بانک

گفتگو کرده بودند و ما در پاراگراف علیحده شرح آن را بیان
خواهیم نمود. در ارتیکل ۷ معین کرده بودند که از تمام منافع
بانک سالیانه صدی شش به دولت ایران کارسازی نمایند و این
مبلغ هیچ وقت کمتر از ۴۰۰۰ لیره نخواهد شد. در ارتیکل
یازدهم و دوازدهم و سیزدهم امتیاز حفر معادن را
به بانک واگذار نموده. در ارتیکل یازدهم مطابق ذیل
مرقوم شده است
چون بانک شاهنشاهی عقیده دارد که مملکت ایران را توسط
حفر معادن و غیره ترقی بدهد لهذا دولت ایران ~~[illegible]~~
بنابر همین ملاحظه ~~[illegible]~~ ایشان را مختار می‌نماید که در تمام
معادن آهن و مس و سرب و زیبق و ذغال سنگ
و نفت و منگانز و براکس و غیره کار نماید ولی بشرطیکه
قبل از این به کس دیگر واگذار نکرده باشد و دولت ایران
به همین واسطه امتیاز این معادن مهم‌تر از جمیع معادن
به بانک

به بانک شاهنشاهی عطا خواهد شد
معادن طلا و نقره و احجار قیمتی هم خارج. و آنچه کشف
شود از این معادن خارج و متعلق به دولت تعلق دارد
[illegible] اجزای بانک مأذون نیستند که غیر از معادنی که ذکر
شد دیگری را از خارج به کمپانی ~~[illegible]~~ دیگر معدنی را
که تا ده سال دیگر بانک شروع به استخراج آن ننموده دولت
ایران حق دارد که بدون اذن اولیای بانک کارخانه دولتی
ایران هم مشغول است که به جهت بانک در تحصیل عملیات
و لوازم کار را اجرا نمایند و بانک هم اجرت [illegible] را
موافق معمول بپردازد
در ارتیکل دوازدهم ذکر شده است که اراضی که به جهت
حفر معادن و غیره اگر متعلق به دولت باشد ~~[illegible]~~ بلاعوض
به بانک داده خواهد شد و اگر متعلق به رعیت باشد ان شاء الله
دولت به قیمت [illegible] به جهت بانک [illegible] خواهد داد

ارتیکل نوزدهم مقرر کرده است که از منافع معادن سالیانه
صد ۱۶ به دولت ایران کارسازی شود [struck] دوم چنین
در همین ارتیکل این عبارت ذکر شده است
نظر به این معاهده معادن دارائی و بناهای متعلق به بانک
شاهنشاهی از بروات قانونیه دولت و اهل مملکت معاف و محفوظ
خواهد شد

من بعد بیان خواهد شد که چگونگی این معاهده لغو شده و چگونه
شرکا در شورا مجتمع گردیدند هم چنین بیان خواهد شد که چه نتیجه
از این عمل حاصل شد و نتیجه سی نفر حاصل میگردد و در این
محل فقط ما ذکر مینمائیم که منافع بانک را از زمان [struck]
افتتاح الی حال (از سنه ۲ — ۱۸۹۴) در بهترین
بیان این مطلب تحریراتیست که خلاصه از انچه ربیو (ریلی بانک)
نوشته است ذکر مینمائیم

در میان مسکوکات [struck] ایران

حکایت

واسم

حکایت سکوکات ایران مانند حکایت شهور شرقی بسیار مطول و تغییرات
و ما نتوانیم مختصری از آن در اینجا بیان نمائیم
سابقا از قران اسم ذکر کردیم و آن [struck] معاملات
(عالیه) با ده قران (۵ شلینگ و پنی) و این تغییرات
از مثقال که مرتبه ده هزار [struck] دینار را
دینار در ابتدا مسکوکی بود طلا بوزن تقریبا دو مثقال و بنابراین
هر تومانا معادل بود با ۵۰۰۰ پنی
در عهد سلاطین صفویه و دوره پادشاهی دوم تومان [struck]
از ۱۰۰۰۰ دینار طلا معادل با ۵۰ عباسی گردید و عباسی
سکه بود نقره تقریبا بوزن ۵ الی شش مثقال (۱۴۰ گرین)
و به همین جهت هر تومان معادل بود با سه لیره و هفت شلینگ (۱۲
تومان و کسری) و هر عباسی نقره یکدو چهار دینار را هر کدام
نصف نقره ... داشته [struck]
تومان حالیه همان ده هزار دینار محسوب میشود که دینار

پولی است موسوم که هر ۵۰ عددش یک شاهی می‌شود
وزن مسکوکات نقره از زمان سلاطین صفویه الی حال به تدریج
تنزل نموده مثلاً در سنه ۱۰۷۸ یک تومان یا ۵۰ عباسی
تقریباً ۸ تومان حالیه می‌گردید (۳ لیره و ۳ شلینگ ۸ پنس)
و در ابتدای مائه هجدهم و عهد سلطنت شاه سلطان حسین عباسی
۲۶ نخود وزن داشت و یک تومان معادل بود با دو لیره
و چهار شلینگ و در عهد نادرشاه هر عباسی ۲۳ نخود
وزن داشت و یک تومان معادل یک لیره و ۱۸ شلینگ
گردیده بود

در سنه ۱۸۱۵ از قراریکه سرجان ملکم در کتاب خود می‌نویسد
یک تومان معادل یک لیره بوده است و در زمان فتحعلی شاه
که در سنه ۱۸۲۵ مرحوم گردید هر قرانی ۴۶ نخود وزن داشت
و یک معادل بود با پنج عباسی یا ۲۰ شاهی و بنابراین یک تومان
۱۵ شلینگ قیمت داشت

تمام پولهائی که در این کتاب ذکر می‌شود معادل است
با پول زمان تحریر

بعد از فتحعلی

بعد از فتحعلی شاه از نقره مبدل بسکه جدید نقره
تنزل نموده قران عباسی نقره هم منسوخ شده و در سنه
۱۸۳۹ دو قران معادل بود با ۱۰ شلینگ و ۹ ۱/۲
پنس و حالیه که سنه ۱۸۹۱ است ده قران معادل است
با ۵ شلینگ ۹ پنس
عباسی یا ۱/۵ قران کمتر از ۱ ۱/۲ پنس است و شاهی
که الان از مس به وزن یک مثقال دقیق معادل ربع
عباسی است

از بیانات مذکوره معلوم می‌شود که مردمان به واسطه این تغییرات
چقدر متضرر گردیده‌اند و با ملاحظه ذکر شده سابق در
فراکثر نه موجود بوده و همینکه در ضرب نقود تغییر می‌کردند مردم
مجبور بوده که پولهای قدیم را به قیمت ناملایم بفروشند
و نفع این کار تقریباً همراه عظیمی بوده که از مردم گرفته
می‌شد

درباره سفیر انگلیس یونس که سکه زده، می‌شد صد پانزده
نفع به دولت عاید می‌گردید و در سنه ۱۲۷۲ ق. صد ۲ از
ضرابخانه دریافت می‌شد و از هر صد سی سه هم به جهة
قراضه کم می‌شد کرده و از این رو معلوم می‌شود که تمول مملکت
بیار تنزل کرده است و این به جهة این است که مقدار مسکوک
کمتر از لزوم است و علاوه بر این نه دولت به کار خود
اهمیت داده و نه مردم به کار دولت
در کمتر سکه‌های قدیم ایران را ملاحظه نمایید که چقدر
اندازه و عیار با سکه‌های حالیه مختلف است و این به جهة
این است که دولت مواظبت نمی‌نماید و اگر بخواهد که عمل ضرابخانه
نقب عمده منظم گردد ناچار است که آنها را به یک اندازه و یک پایه
قرار دهد [illegible] به جهة اینکه به ایران معمول کنند این شخص
[illegible] به جهة [illegible] عیار طلا و نقره [illegible]
[illegible] روز به روز از قیمت مسکوک ایران

کاشته خواهد

کاشته خواهد شد
در این اواخر اهالی اروپا سعی نموده‌اند که این اشیاء را [illegible]
عامل [illegible] ولی [illegible] پول زیادی که [illegible] از این [illegible]
هیچ کس زیر این بار نرفت
در سنه ۱۲۶۸ موسیو داوست به جهة عمل ضرابخانه طهران آمد
ولی این قدر موانع در عهد او قرار دادند که پس از
توقف مدت [illegible] معاودت به وطن مراجعت نمود و در
۱۲۷۵ [illegible] که از اهالی اتریش است ریاست

herr pechan

ضرابخانه سرافراز گردید و خود [illegible] نگذاشته بود که از
جانب دولت [illegible] کرده که [illegible] از پول
سیاه پول دیگری سکه زنند و [illegible] که مسکوک نقره
سکه زنند [illegible] ضرابخانه
[illegible] دانست و حاکم [illegible] ساعیانه [illegible] ایران
کار [illegible] که در سنه ۱۲۷۷ [illegible]

از این قرار است

ممالک	سنه ضرب ۱۲۹۳	وزن متوالی	عیار ۱۰۰۰	قیمت به فرانک
همدان	۱۲۹۰	۴/۹۵	۷۶۰	۰/۸۴۶
تبریز	۱۲۸۲	۴/۹۰	۸۲۰	۰/۸۹۲۶
کاشان	۱۲۹۳	۵/۰۳	۸۲۰	۰/۹۱۶۵۸
اصفهان	۱۲۹۴	۵/۰۲	۸۴۰	۰/۹۴۷
کرمان	۱۲۹۲	۴/۹۰	۸۴۰	۰/۹۱۶۶
مازندران	۱۲۹۳	۴/۹۷	۸۴۰	۰/۹۲۷۲
مشهد	۱۲۸۲	۴/۹۰	۸۴۰	۰/۹۱
کرمانشاهان	۱۲۸۰	۴/۹۷	۸۸۰	۰/۹۷۱۹
رشت	۱۲۹۲	۴/۸۰	۸۹۰	۰/۹۴۶۴
طهران	۱۲۹۴	۵/۰۲	۹۰۰	۱/۰۰۴
شیراز		۴/۹۰	۹۰۰	۰/۹۸

یزد

یزد	۱۲۷۸	۴/۹۷	۹۰۰	۰/۹۹۴
هرات	۱۲۷۷	۴/۹۰	۹۰۰	۰/۹۸

از این جدول معلوم میشود که چه قدر ضرابخانه ایران بی نظم
بوده است چنانکه قران همدان با طهران صد ۱۷ در قیمت
فرق دارد و همچنین سایر قرانها دیگر در قیمت با هم فرق دارند
دل مردم از قبول این مطلب بار دیگر اینکه از ۱۲۷۶
الی حال دیگر در ممالک سکه نمیزنند و مردم مجبورانه که
قرانهای طهران را که از تمام قرانهای دیگر با قیمت تر است
با قرانهای کم قیمت معاوضه نمایند

عمل ضرابخانه ایران به دو نوع منظم خواهد گردید
اولاً اینکه دولت دیگر سالیانه از ضرابخانه چیزی نگیرد و مطلقاً
مطلق از آنچه سکه زده اند حق خود را بگیرد و ثانیاً
تمام سکه های قدیم را به ضرابخانه آورده و به خارج دولت به سکه
به هم و عیار و وزن معین بدل نمایند و آنچه تفرقه کار است که دولت

مرغوبانه بجهت تعلیم سکوک مضروبه قبول نمایند

ثانیاً اینکه قرانهای ناتمام عیار معتبره اروپائیان را ادا کرده

نمایند تا اینکه بجهت دولت کار نمایند و مداخل آنها هم بجهت دولت

به پردازند چونکه دولت میتواند متقرر شود و علاوه بر این

وضع مهر بجهت قرانها درست نمود و تمام قران رقم را

بوضع مهر سکه زنند تا اینکه همه یک عیار باشد و این

و باعث سهولت تجارت گردد بجهت اینکه اگر وضع پول

تغیر نکند در تمام اوقات قیمت یک مقدار است و اگر

بالفرض طلا ارزان گران شد در تمام ممالک هم به همین

قیمت خواهد بود نه تنها در ایران و آنوقت تجار خارجه

میتوانند قران را به قیمت معین دریافت نمایند نه اینکه

تا بحالیه از هر قران مقداری کسر نمایند انتهی

امتیاز اقلاع بانک شاهنشاهی ـــ در زمانیکه ... در طهران

بیعم مستر رایتر امتیاز از جانب دولت حاصل نمود

Roluno

و در سنه

و در زمان دیگر تجارت انگلیس بانک مفتوح نمود و در سنه

۱۸۹۰ حقوق بانک مزبور را به مبلغ ۲۰۵۴۰۰ لیره

خریده ولی از عزیمت اینها بانک شاهنشاهی در جای او قرار

گرفت و رئیس این بانک از جانب دولت ایران شناخته

میباشد و این شخص الحال مفتاح ابواب ایران گشته

~~و در کارهای خارجه و داخله~~ و اغلب کارهای خارجه و داخله

با او رجوع میگردد

اعتبار نوت های بانک ـــ موافق آنچه در ارتیکل

سیم معاهده ذکر شده است هیچوقت بانک حق ندارد

که بیرون از اعتبار زیاده تر از ۸۰۰۰۰۰ لیره نوت

رواج دهد و تا مدت ده سال از این مقدار صدی ۵۰

هزینه پول حاضر داشته باشد و بعد صدی ۴۴

رواج پول کاغذ در زمان مغول ـــ تا بحال چنین تصور نموده

که اول دفعه الحال اول دفعه است که نوت پول

کاغذی در ایران رواج یافته است بلکه در ۶۰۰ سال
قبل گیخاتو برادر ارغون خان یا ارغوان شاه . و پسر
بزرگ هلاکوخان [illegible] که تاتار ترکی در [illegible] سال قبل
پول کاغذی در چین رواج داده است . ولی ~~[illegible]~~
[illegible] و چون خود به شخصه هم [illegible] مقروض بود
خیال نمود که اگر چنین کاغذ در مملکت رواج بگیرد ممکن است
که قرض او ادا شود چونکه در این صورت مردم آن کاغذها را
قایم نموده و تمام طلا و نقره در خزینه سلطان جمع شود
و به همین جهت قدغن نمود که دیگر طلا و نقره رواج نه دارد
و بانک ترتیب داده و آنرا [illegible] چند چیز
به چوخانه موسوم نمود و در تبریز و تمام شهرهای دیگر چنین بانک
برپا نمود و خوب درست کرده و آنرا چو نام نهاد و مقدار
چو از [illegible] الی [illegible] بود و در یک روی
آن در وسط دایره مقدار آنرا نوشته و در پشت دیگرش
[illegible]

بهره داشت ده شد . بعد ولی چون رعایای گیخاتو خیلی از
آرام نبودند از قصه او آگاه شدند و یکمرتبه شورش نمودند
[illegible] که باعث این کار گردیده . بعد [illegible]
و اول دفعه که پول کاغذی در ایران رواج گرفت
نتیجه اش چنین گردید

عقاید جدیده در باب پول کاغذی — از آن زمان الی عصر
دیگر هیچیک از سلاطین برای این خیال نگردیدند حتی در مائه
حالیه که قدری پولهای کاغذی روسیه یا روبل در ایران رواج
داشت باعث بدگمانی مردم گردید بعد و میگفتند که روسیه
میخواهد به این واسطه طلا و نقره ایران را تمام نماید و این
خیال همه را قوت گرفت که در سنه ۱۸۸۴ ش . این [illegible] را
بیان فرمودند

فی الحقیقه مردم بسیار احمق اند به جهت اینکه اگر عقل داشته
هیچکس کاغذ پاره در عوض طلا و نقره جمع نمیکرد [illegible]

تاریخ به بعد دیگر رعایای ایران مأذون نیستند که از اشخاص
خارجه پول کاغذی بگیرند
تمام مردم که چی بهانه می‌گرفتند پس از خبر فرمان شاه
فرانک و روبل‌های روسی را [illegible] رد کرده و دیگر
هم از ایشان قبول نمی‌نمودند

نوت بانک شاهنشاهی — عقیده مردمان ایران درباره
پول کاغذی چنین بود که ذکر کرده‌ام و بانک شاهنشاهی
تا مدتی [illegible] دستور داده بود که رفع نوت را به چه گونه
قرار دهد تا آنکه در ۱۸۹۰ نوتی ترتیب داد [illegible]
که در یک طرف آن نشان شیر و خورشید کشیده و به خط فارسی
مقدار آن و اسم بانک را نوشته و در طرف دیگر در وسط
صورت شاه را کشیده به خط انگلیسی اسم بانک را رقم نموده
و مقدار پول را در چهار گوشه آن به خط فارسی و انگلیسی نوشته [illegible]
[illegible] و نوت از یک تومان تا [illegible] تومان و اول تجربه
[illegible] بانک

که بانک کرده است این است که مردمان قبول نوتها را نموده
و دایم می‌نمایند و فی الحقیقه این کار اسباب سهولت
نگهداری پول گشته است ولی اکنون نوت هر شهر را
در همانجا ادا می‌نمایند مثلاً نوت طهران را در مشهد قبول
نمی‌نمایند و این به جهت این است که بانک به واسطه حمل پول مقداری
مداخل می‌نماید و اگر بنا باشد که نوتها در تمام ممالک
قبول شود دیگر کسی مخارج برات فرستادن نمی‌دهد و همان
نوتها را به واسطه پست می‌فرستد

سال اول افتتاح بانک — در آخر سال اول (ماه
سپتامبر ۱۸۹۰) رئیس بانک راپورت رضایت [اظهار]
[illegible] منتشر نمود و بعد از پرداخت تمام مخارج
مداخل آن معادل ۵۸۰۰۰ لیره شده بود که تقریباً
صد هشت می‌شود و بانک شاهنشاهی شعبه‌ها در لندن
و طهران و تبریز و رشت و مشهد و اصفهان و شیراز
[illegible]

دو برابر شد و گرانی طلا و نقره و همچنین مفتوح
شده و با تمام ملت تجارت مرابحه و فی الحقیقه
به جهة دولت هم بانک اسباب فواید شده است
چونکه دیگر تمام مالیات شهرها را از بانک دریافت
مینماید دوم اینکه اگر چیزی از خارج بخواهند بانک برات میفرستد
با ارسال حمل مینماید و به جهة عموم مردم هم بانک بسیار
فایده دارد چونکه آنچه از قرض مینمایند ربحش کمتر است
از آنچه به تجار ایران میدهند و در مدت شش ماه معامله
بانک شاهنشاهی مضاعف معامله یکساله بانک جدید
شرق کرده و اکنون ۵ الی شش برابر شده است
دوم اینکه معامله مردم اکنون مضاعف اول گشته و علاوه
بر این تسهیل بواسطه پرداخت مالیات هم حاصل مینماید
در مملکتی مانند ایران برود نقد یک قیمتی است
دانسته داریم که پس از اینکه بانک شروع به فرستادن نمود

دیگر قیمت

دیگر قیمت طلا و نقره این قدر تنزل نماید در رپورت
که در سال دیدیم (رپورت ۱۸۹۱) از بانک رسید موافق آنچه
که امیدوار بودیم نبوده و انشاالله من بعد بهتر از این خواهد
گردید

معاهده رویتر که در سنه ۱۸۷۲ بسته گردید — در این موقع شایسته
چنان دیدیم که شرحی از معاهده مشهور رویتر بیان نمائیم
و یقین است که به جهة خوانندگان خالی از فایده نخواهد
بود

بارون رویتر در سنه ۱۸۷۲ به معاونت میرزا حسین صدراعظم
از شاه امتیاز گرفت که تمام ~~خطوط~~ در تمام
ممالک ایران راه آهن و ترامواه بکشد و علاوه بر
که ما در این موقع شرح معاهده مفصل راه آهن را ادا
میدهیم چونکه این مطلب در فصلی که متعلق به راه آهن
ایران است بیان خواهد گردید و میرزا که رویتر

به جهت این معاهده قرار داده بود ۷۰ سال بعضی
دوم چنین قرار داده بود که در این مدت در تمام معادن
ایران غیر از معادن طلا و نقره و جواهر کارخانه
دوم چنین تمام جنگلها و اراضی لم یزرع را نیز اجاره
نموده حق داده. حاصل نموده بود که در هر کجا
قنات حفر نموده و مشغول زراعت گردد و این معاهده
۲۵ ماه جولای سنه ۱۸۷۲ منعقد گردیده دوم چنین
در اول ماه مارچ سنه ۱۸۷۵ امتیاز دیگری حاصل نموده
به این مضمون که تا مدت ۲۵ سال از این تاریخ بعد
شاه این تجارات که در ایران به بنای هرگونه بناهای
از قبیل دکاکین و آسیاب و حمام و بانک و کارخانه
و غیره و از طرف دیگر گمرک ایران را در این مدت
به مبلغ معینی اجاره کرده بود و قرار داده بود که در پنج
سال اول مبلغ معینی به شاه بدهد ولی در بیست سال

بعد

بعد صدی ۶۰ از تمام منافع به دولت ایران بدهد
و از سایر منافع صدی ۲۰ و از منافع راه آهن
صدی ۱۵ و در حقیقت شاه این تمام ایران را به قبضه
اقتدار خود در آورده بود و اگر شروع در کار نمی‌شد
مدام از منافع کلیه جهت او حاصل می‌گردید و این
قبل از اینکه شاه به فرنگستان مسافرت نماید انجام داده
فسخ شاه از این معاهده ——— تاریخ این معاهده غیر ملکی
در تمام اروپ مشهورات و فقط ما در این محل مختصر
از آن ذکر می‌نمائیم

در زمان غیبت شاه علما و مردمان وقت یافته در باب
مذاکره کردند که شاه سرحدات ایران را به فرنگیها فروخته
و آن به آن موانع و عیوبات جهت این کار
ترتیب قرار دادند و تقریباً با تمام مردم به توسط ارکان شاه
بدگمان کرده بودند و مادام که شاه در انگلیس توقف

داشت

با ملکه انگلیس در این باب صحبت نمود و عقیده عموم اهالی
انگلیس این بود که بارون رویتر از عهده بر نخواهد آمد
ملکه معاونت دولت دل پس از آنکه شاه به پترزبورغ
وارد گردید دولت روسیه نظر به اینکه هر دو دولت
رقیب دیگر کاری به جهة تمکه اشتباه است ~~[illegible]~~
شاه را تهدید به ملامت نمود و شاه را مجبور نمود
که فسخ عزیمت نماید ولی چون دولت انگلیس حمایت
بارون رویتر را نمود شاه نتوانست ~~از رویتر خود برکند~~
فسخ عمل خود را بیان نماید
پس از آنکه شاه وارد ایران گردید خیال آنکه فعلا [illegible]
مصمم گردید که به وسایط ابطال فسخ عزیمت نماید ولی
نتوانست که باعث هر [illegible]
در اوایل آن سعایه مرقوم شد بعد که [illegible]
موعد آن ۱۵ ماه ولیکن بارون رویتر شروع به کار
نکرده

نه نماید دیگر حقی مطالبه نماید که در نزد دولت ایران حراست
خیانت کارانه است نماید در همین آن وقت دولت
ایران مختار است که به اشخاص دیگر این کار را واگذار
نماید اگر چه بارون رویتر در مدت [illegible] نه ریال را
ضبط نمود ولی شاه گفت که [illegible] ما قرار داده بودیم
که در این مدت راه آهن شروع شود حق [illegible]
و چون اقدام به هیچ اعمال نمود [illegible] دیگر حق مطالبه پول
دارید و نه حق اینکه شروع در کار نمائید
جهة کلی فسخ ~~[illegible]~~ سعایه — اگر چه دولت ایران
در این باب با رویتر بد رفتار نمود ولی از اشتها معلوم نبود
که این عمل بیرون خواه گردید چونکه به جهة اجرای این کار دولت
ملتفت که سهل است ~~اگر چه [illegible]~~ سرمایه چیزی کفایت
نکافف نمیداد و سر رانتی [illegible] که اطراف این مطلب را
خوب ملاحظه کرده بعد چیزی [illegible]

اگر تمام متمولین اروپ با هم شریک می‌شدند ممکن نبود
که این مطالب انجام بگیرد چونکه اراضی دولت ایران ذات
اینها اراضی ملکی است و هم بعضی از اطراف دیگر ممالک
در این کار مداخله نکردند در این صورت هیچ چیز
لازم نبود و اگر چه در برلن مشهور گشته بود که دولت
انگلیس لابد گرفت روس بار ترک می‌نماید
و جواب او را فروگذار نخواهد کرد ولی در اظهار عملیات ایله
مستمر نکرده

موافق ارتیکل ۱۵ معاهده مقرر گردیده بود که شارالیه
به شراکت این کار به انجام نرسد و مخصوص الیه سیاست
بگیرد غیر از قرار مقدار ۲۰۰۰۰۰۰ لیره که اقل
خرج این کار بود بعضی حاضر نبوده و موافقت بشکل این کار هم
بسیار نبود هم حکومت و اگر این کار شروع می‌شد چنانچه
در ایران ما بین روس و انگلیس نزاع بود و به عقیده
مؤلف

مؤلف بزرگترین موافقت و نفع مردمان و حکومت اهل
ایران نبود به اشخاص خارجه چونکه دیده‌ایم که غالب اوقات
اهالی یک مملکت مجبور شده دفعه به خانه. هنوز اشخاص خارجه را
پرورش کرده یا آنکه بنیان عمل اشرار خراب می‌گشت و در این
صورت هیچ کیان اتفاق نخواهد داشت و اگر دولت هم قانع
گشته باشد خواهم گفت که من نمی‌توانم کیفیت را مخالفت نمایم
و اگر هم تعداد عمله اشرار بگیرد آنوقت هرچه را که لازم
بشود به قیمتی خواهند فروخت که ما چار را باعث ضرر خواهد کردید
ولی کلیتاً تمام کارهای ایران باید به اتفاقات خارجه منظم
گردد چونکه اهالی خود ایران هیچ وقت در اینگونه کارها اقدام
نمی‌نمایند و دولت انگلیس هم چنانکه میل داشت که تمام
معاملات روز را به انجام برساند و اگر خوب ملاحظه
کنیم معلوم می‌شود که به جهت دولت ایران هم فواید
بسیار خواهد داشت ولی از طرف دیگر بسیار خواهد این

کتب معلوم خواهد شد که بچه درجه دولت انگلیس در ترقی مملکت
ایران و اهالی آنجا سعی نماید مشغول است که بر آبادی مملکت
خودشان افزوده است

امتیازات دیگر — از امتیازاتیکه ذکر نمایند دلیل کلی
انگیزه شاه در تحصیل امتیازی داد این بود که تا درجه
از دولت اشخاص خارجه آسوده گردد چونکه پس
از کشیدن خط تلگراف هند و اروپ در ۱۸۶۵ مردم
اشخاص آمده دیتوانستند از این عمارت بهره برده و تماشای
تماشا نمودند ولی پس از وقوع این مسئله دیگر تا چه
قدر اهمیت گذاشتند ولی دوباره بجهة دولت انگلیس اعتماد
پیدا نمود. و بانک شرقی را مستقیم نمودند و بعد امتیاز برپایی
در رودخانه کارون را حاصل کردند و پس از مراجعت شاه
از سفر آخر فرنگستان جمعیت زیادی مانند ملخی وارد ایران
گردید. و هوا پیدا نه. بعد از اروپا بیاید یکی کارخانه ساعت
یکی امتیاز

یکی امتیاز شراب میگرفت یکی حق قند سازی دیگری بور
یکی تلگراف سیم کشی دیگری تلفن یکی چراغ گاز سازی دیگری
الکتریک یکی حمامها را اجاره میکرد دیگری نزاع
خلاصه در ماه وادی امتیاز تمام کارهای ایران را حاصل میشد
و شاه هم بدون ملاحظه قبول میکرد چونکه هر دفعه مقداری
پول برسم پیشکشی میگرفت و بعد از مداخل هم قسمت میگرفت
و اگر بعضی کاری از پیش نبرده بودند الغا فرد کرده بودند
نمیشد.

اگر چه بعضها میگویند که دولت ایران نمیتواند در مملکت خود
کارخانه بپا. این شروع نماید ولی عقیده ما بر این است
خارجه در این عقیده. سخن است که ... مخصوصاً میل دارند
که اهالی خارجه بر این کارها اقدام نمایند چونکه گمان میکنند که
از گرفتن پول مداخل فراهم نماید ولی این فکر نیست چونکه چیزی از اینکه
یک نفر امتیازی حاصل نمود بر خاک ایران ... ایجاد ارا

به دیگری می‌فروشند و چون چنین گشت مجبوراً آن شخص که شروع بکار

مقصود می‌نماید مخارج گزافی را متحمل شده است و چون کار

انحصار رخصتی دارد ضرر نخواهد شد و فقط بانیان حالیه بواسطه

گرفتن این پول زیادتر از آن دقتی است که خودشان با تی

انجام کاری کرده‌اند

امتیازات جدیده ——— از جمله امتیازات مذکوره یکی این

بود که بلیط لاتاری در ایران معمول گردد ولی بواسطه ملاحظات

مذهبیه که مردم عاری [illegible] این مطلب بوده و علاوه براین بگویند

حرام است این کار صورت نگرفته و آن کمپانی که این

امتیاز را حاصل کرده بود سعادت ایران را اجاره نمود

و در پاریس ۱۸۹۰ امتیازی حاصل شد که بموجب دخانیات

کل ایران انحصار داشته باشد و بدون اذن او

کسی حق خرید و فروش و زراعت ندارد و در همینها تا

علاء الدوله در باغ ایلخانی عادی سابق و اجرا

زیادی

زیادی از همه طرف جمع کرده و عامل به اطراف شهرهای

ایران روانه شد و اگر چه در اول مردم قبول این مطلب را

نکرده ولی در اواخر ناچار راضی گشته بودند لیکن از سوء

تدبیر شارلیه که یکسره میخواست تمام ایران را اداره

~~نماید اهالی طهران شوریده [illegible] کنند ولی~~

~~[illegible]~~

به همراهی آقا میرزا حسن شیرازی که گفته که به قلیان و سیگار

یا چپق بکشند کار حرامست و اگر کسی بر حسب اتفاق قلیان

بکشد اوامر الهیه را [illegible] نموده [illegible] که این مطلب را

ملاحظه نمودند دولت معارض گردید و حکم نمود که آقا

میرزا حسن آشتیانی را که باعث این کار شده است

اخراج بلد نمایند ولی هنوز آقا میرزا حسن از خانه بیرون

نگذاشته بود که اهالی و جهال بنای فساد گذاشته دولتی‌ها را

کشته و بعد از [illegible] که به نایب السلطنه حمله [illegible]

برده اند اقبال افغان معین نظام به سربازان کار دا بر بالا
علم نموده که باطراف آن هم شلیک کنند بطوریکه صدای تفنگ
بلند گردید آن جمعیت مانند مور و ملخ فرار نموده و همه لنگ
ام گشته گردید و پس از این معرکه اداره تنباکو بهم
خورده و فوری بدولت واگذار شد

طرق شوسه زمینی —— از جمله نتایج ترتیب
و ترقی دولت ایران جلب طرق است که در بعضی
ممالک بنا شده است و در سابق ذکر شد که در تمام مشرق
زمین راه مرتب شده موجود نیست و فقط طرق انسانی
سنگفرش است به جاهائیکه از عبور کاروان پیدا شده است
و اگر شخصی بخواهد از یک شهر به شهر دیگری مسافرت
نماید چون راه هم موجود نیست بدون بلد نمیتواند
حرکت نماید و بعضی سلاطین قدیم ایران خودرا بواسطه
بنای راه سنگفرش زنده گذاشته اند نظیر شاه عباس
از گیلان

از گیلان الی مازندران راه سنگفرش ترتیب داد
و بعضی از سلاطین ساسانیان نیز راهی از عربستان الی فارس
به جهت سهولت مسافرت بنا نمود

رومیها در زمان قدیم به جهت سلوک سهولت تجارت در تمام
عالم راه بنا مینمودند لکن حالا انگلیسها وارث این طایفه
گشته اند و دولت فرانسه نیز در بعضی ممالک خارجه راه ساخته است
و روسیه هم اکنون در ممالک خود راه میسازد ولی در مشرق
زمین تاکنون راهی ساخته نشده و طرق عمده این مملکت
راهی است که بواسطه کاروان و زوار موجود گشته است

لزوم راه در ایران —— کسی که با کاروان یا با اسب
چاپار خانه در ایران مسافرت کرده و متحمل زحمات
گشته است میداند که چه قدر حمل مال التجاره با شتر و قاطر
از این راهها مشکل است و چه قدر مسافرت و تجارت
آسان خواهد گشت اگر طرق عمده در ایران بنا کنند

دسرجان ملکم در تاریخ ایران چنین می نویسد

چون دولت ایران میدانست که راه عمده در مملکت موجود نیست

دو جهان مطلب خواهد بسیار دارد حکم شد که در تمام

ایران راه بنا نمایند نقشه آن دستورالعمل به جهت ساختن

راه و نگاهداری آن معین گردید والیکن دولت ایران

که بسیار مایل به ترقی دولت و ملت نبود ممکنست

که در این زودی شروع می شد ولی چون آن وقت تقریباً

(فرخ خان) تمام کارهای ایران به امین الدوله راجع بود او هم بیشتر

زیادی در این کار ملاحظه نموده اقدام بدین کار نکرد

در حقیقت امین الدوله هم حق داشت زیرا که

میدانست که این کار در آن زمان صورت نخواهد گرفت

و از آن زمان الی کنون که تقریباً ۸۵ سال می شود

طرق ایران به همان حالت قدیم باقی هست ولی در این زمانها

بواسطه عبور مسافرین و شدت زحمات سفرها بطور دیگر

به مرمت

به مرمت بعضی طرق ایران شروع نموده

راه کالسکه ـــــــ در سنه ۱۸۸۹ دولت ایران فقط

دو راه کالسکه رو داشت یکی راه قزوین الی طهران و دیگری

از طهران به قم و طول هر کدام از آن راه ۹۰ یا ۱۰۰ میل

میبود و در این راه [illegible] دلیجان و ترمستان حرکت

می نمود و در هر ۱۵ یا ۲۰ میل فاصله چاپارخانه

ساخته شده [illegible] بنا نموده بودند و موافق آنچه در فصل

دوم ذکر گردید معادل ۸۷۰۰۰ تومان خرج شده است

ولی راه طهران و قم که در سنه ۱۸۸۴ بنا گردید مخارج تمام

راه و پشتی که دارد [illegible] ۵۰۰۰ تومان گشت ولی در این راه

بغیر از پاک کردن جاده از سنگ که [illegible] در دو طرف

مانع دیگری [illegible] راه ثالث راهی است که از سرحد

روسیه از قوچان به مشهد کشیده شده است و اکنون

بیشتر از این سه راه در ایران موجود نیست

راه‌های دیگر —— علاوه براین طرق ثلاثه طرق دیگری نیز در ایران موجود است به این معنی که از طهران به بعضی ییلاقات بواسطه ملاحظه عبور شاه راه نیکوئی ترتیب داده اند و اول از این طرق راهی است که از دروازه طهران شروع گشته و به دوشان تپه ختم میگردد و پس از آنکه شاه از سفر اول فرنگستان مراجعت نمود میرزا حسین خان سپهسالار وزیر امور خارجه این راه را بنا نمود دویم راهی است که از دروازه جنوب شروع گشته و به قصبه حضرت عبدالعظیم ختم میگردد و راه ثالث راهی است که از طهران الی قلهک موجود است و راه بعلاوه از رشت و تبریز الی جلفا نیز که البته روبنه ولی کلیةً خوب ساخته نشده است

طرق چاپاره —— در فصول قبل وضع چاپارخانه و راه‌ها بطور خوبی بیان کرده‌ایم و در این موقع احتیاج به تذکار ندارد

راه چاپار

راه چاپار رفته های راه کاروان است و در بعض دشتها راه بسیار مسطح است و در فصول خشک کالسکه میتواند حرکت نماید اما هنگامیکه به جبل در جلو مکشوف گردید باید کالسکه را جا بجا گذاشت و در زمانیکه شاه به کربلا رفت در تمام راه در کالسکه حرکت مینمود ولیکن در بعضی قبل راه‌ها به جهة همین کار تعمیر نموده بودند و راه کاروان در دشت‌ها مسطح پر از سنگ و ریگ است و در جبال منقطع بوده است اغلب صعب العبور و راه چاپار عمده ایران از این قرار است

طهران الی خانقین
طهران الی مشهد
طهران الی ساری
طهران الی تبریز
قزوین الی همدان

قزوین الی رشت

همدان الی سینا

همدان الی خرم‌آباد

طهران الی شیراز

کاشان الی یزد و کرمان

جاده‌ها — غیر از این طرق مذکوره بعض طرق کاروان‌رو نیز موجود است و در این طرق غیر از کاروان کسی حرکت نمی‌تواند از این جمله است راهی که از طهران الی مازندران (و مشهد و سبزوار و کرمان) از میان جبال می‌گذرد و راه بوشهر الی شیراز و راهی که بجهة حمل و نقل از شهر مشهد موجود است در این راه‌ها کسی مواظبت نکرده است و فقط بواسطه مرور زمان و عبور کاروان‌ها موجود گشته است و در مواضعی که سنگ کم بوده است راهی دارد ولی در مکانهایی که سنگ سخت است مانند نردبان پله پله گشته و اسب به زحمت از آنها عبور می‌نماید

راه عرابه طهران الی شوشتر — بانک شاهنشاهی ایران امتیاز از دولت حاصل نمود که راه کالسکه از طهران الی شوشتر بجهة عبور مسافرین و حمل مال التجاره بنا نماید و اگرچه مدت زمانی است که خیال ساختن این راه معوق ولی اکنون اظهر راهی است ~~که در ایران ساخته شده است~~ که از طهران الی شوشتر یا اهواز رود کارون ساخته شده است (قم و بروجرد و سلطان‌آباد و خرم‌آباد)

در سنه ۱۸۸۰ مستر الدولم امتیاز ۶۰ ساله بجهة این راه از شاه دریافت نمود و بعد به بانک شاهنشاهی منتقل و واگذار گردید و اکنون مهندسین و عملجات در این راه مشغول کار هستند و محتمل است که پس از مدت قلیلی تمام گردد و فایده این راه این است که فاصله طهران و خلیج فارس را نزدیک می‌نماید و علاوه بر این از میان شهرهای حاصلخیز و معادن

که هم سکنه زیاد دارد از طرف دیگر بواسطه حمل تجارت بین‌النهرین

با اهل و حمل زوار ان تجارت که به جهت زیارت قم و کاظمین

و کربلا و نجف و حج سالی چندین هزار نفر عبور مینمایند این راه

فواید کلی خواهد داشت و فاصله این راه از این قرار است

طهران الی قم .... ۱۰۰ میل

قم الی سلطان‌آباد ۸۰

سلطان‌آباد الی بروجرد ۶۰

بروجرد الی خرم‌آباد ۶۴

خرم‌آباد الی دزفول ۱۵۶

دزفول الی شوشتر ۴۶

شوشتر الی اهواز ۵۲

در تمام این خط یا اقلا در قسمت بهارش ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ واگن حرکت نموده و در روی رودخانه‌ها

در صورت لزوم پل ساخته و کاروانسرا و قراولخانه نیز

باید ساخت

بنا خواهند نمود داد از بروجرد الی اصفهان که فاصله‌اش ۲۱۰

میل است راهی نیز ساخته خواهد شد و بدین جهت پای تخت

با اصفهان با ممالک شمال و ضلع فارس مرتبط گشته در امور تجارت

منفتح میگردد و چنانچه بعد مشهود میشود این راه بر دو طبقه

کارش منحل میگردد و در فصلی که مخصوص طرق است شرح

و فواید این راه بطور کلی بیان خواهد گردید و فقط در

این محل ذکر مینمائیم که بواسطه وجود این راه مال التجاره

ضلع ایران که حمل آن از بوشهر در مدت ۴۰ الی

۵۰ روز بطهران حمل شد اکنون از این راه در مدت

۱۲ روز حمل خواهد شد

طرقیکه قطعه کرده اند ــــــ در فصل اول بابای ق

شرح از راه ای تبریز دارد و آستارا و بحر خزر روان

~~[illegible]~~ با جزیره سواد خوی تبریز که بعد از شروع

شده است ذکر گردید و ... هم ... دارند که کار ...

از طهران به تبریز و از تبریز به جلفا و از زنجان به همدان
و از همدان به بروجرد حرکت نماید و امتیاز این کار را
داده است یا خواهم داد دیگر هر کدام از این راه‌ها
اتمام پذیرد نماید بکلی به جهة پای تخت خواهد داشت
و اگر بعضی از آنها فایده فوری نخواهد داشت ولی بعضی
دیگر فایده‌شان فوری است و از طرف دیگر بعضی از این
راه‌ها به جهة روسیه فایده خواهد داشت و بعضی دیگر
به جهة دولت انگلیس و کلیتاً فراتی که در سمت شمال و
غربی ساخته شود بجهة دولت روسیه مفید است
و آنچه در جنوب و جنوب غربی آماده گردد از آن
دولت انگلیس بهره خواهد برد و کلیتاً فایده کلانی دو دولت
حاصل خواهند نمود از بابت تجارت است و اگر این
دو دولت رقابت را کنار گذاشته و هر یک به جهة فایده
خود شروع در کار نمایند تجارت هر دو ترقی کرده و خواهد کرد

زیاد دیگر در

زیاد دیگر در

راه آهن ——— در حقیقت ~~بلطف بلطف~~ به جهة
کشیدن راه آهن ایران چنانچه در فصل ۱۸ ذکر خواهم کرد
سعی بسیار نموده اند و تحصیل خود ایرانیان انشاءالله
بزودی پوانی درست خواهند کرد و تدریج بواسطه وجه
کاری و عدم حمل مال التجاره آسان گشته و مسافرین هم
قدری از زحمت کار و آنها آسوده میگردند و چنانچه
اکنون قدری راه آهن در ایران کشیده شده است امید
داریم که در تمام ممالک ایران راه آهن کشیده گردد تا آنکه
مردمان از زحمت کار و آنها و اسباب به هر جا با رفاهیت
فراهم کرده و اکنون ملت مایل است که دولت ایران راه آهن را
ترقی داده و بواسطه راه آهن اسباب تجارت از آنجا الی
غرب فرانسه و روسیه دیگر مفتوح نماید و نیز همچنین
انشاءالله دولت ایران بواسطه قرار داده با همسایگان ترقیات

شد. عنقریب جزو ممالک با ثروت عالم محسوب میگردد
و دولت ایران می‌تواند ~~بجهة این کار عمله~~ در این کار
عمله بشود و ثروت مملکت خود را آباد نماید و اگر دولت
ایران به کلی پای خود را کنار گذارد اشخاص خارجه بنظر
به منافع خود ثروت مملکت را آباد خواهند نمود و اگر
شما بخواهید در انجام این کارها سعی نمایید بقدر کفایت
پول در مملکت ایران یافت میگردد و یقیناً میتوانند
بدون استعانت خارجه‌ها تمام ترقیات خود را حاصل
نماید ولی دولت ایران گمان مینماید که اگر اشخاص
خارجه در این کارها اقدام نمایند فایده‌اش به جهة او زیاد
تر خواهد بود ولی ملتفت نیست که اینکار مانند این است
که انسان پول خود را در چاه بریزد چونکه عدم کفایت
دولت و سوء اداره دیگر اهالی ایران را ضعیف کرده است
و تا این حالت در دولت ایران باقی است به جهة انجام

اگر اشخاص داخله بخواهند
در این کارها شروع نمایند

این امور

این امور اشخاص داخله مجبورانه که با اشخاص خارجه
شریک گردند
هر آینه ریزداشتلز — هر اندازه ریز داشتلز پس
از هفت سال خدمت توقف در ایران و تحصیل تجربیات
در اخر مقرری در باب وجه این طرق مذکوره و فواید
آن بیان نموده و آن است که ذکر میشود
راه کاروان معین شده است برای عبور حیوانات و فقط
این حیوانات هم قلیل به صعوبت حرکت می‌نمایند ولیکن
بدون شک در میان طرق کاروان راه‌ها تا یافت میشود
که می‌توان از این راه‌ها گاری عبور نمود و یقین است که اگر
شخص مال التجاره در یک شهری در گاری گذاشته در شهر
دیگر خالی نماید فایده اشخاص بیشتر است از اینکه به روزه
از راه قاطر بار نموده و در پشت یابو نهاده و برده و الان
دیگر اگر اکنون جزوی که در زمین ۲۵ من باشد ناچاراند که او را

در گلّه تحت گذاشته و دو برابر اجرت کاری به جهت
~~در صورتیکه کاری در این راه حرکت نماید بطور آزادی می‌تواند~~
~~اشیائیکه دارای ۱۰۰ من وزن است حمل نماید~~ و هم چنین
اگر شتر ۸۰ من وزن داشته باشد لابد آنها را باید در عراده گذاشته
و به صعوبت هرچه تمام‌تر او را حرکت دهند ولی در صورتیکه
کاری در این راه حرکت نماید بطور آزادی می‌تواند اشیائیکه
دارای ۲۵۰ من اند حمل نماید و اگر اروپائیان در این
کار را شروع نمایند فواید بسیار خواهند برد چونکه در ایران
هم اجرت حمله کم است و هم اشیاء لازمه به جهت ساختن
راه فراوان و کم قیمت است

تعلیم و تربیت ایران —— در صورت ملاحظه کتابهای
ایران شخص بسیار متعجب خواهد گردید که چرا مولفین و کاتبان
و مصنفین مبنای صحیحی در دست ندارند و باید گفت که ایرانیان
در تحصیل علوم بی‌شعورانه چونکه بسیار مشکل است که کتابهای را
بطور صحیح

بطور صحیح قرائت نمود و الفبای ایرانی تبدیل شکل
می‌شود و مانند سایر الفباهای دیگر حروفاتشان با تفاوت
جنبه کلمه تلفظ میگردد و از طرف دیگر اعراب کلمات فرد
فرد الفبا نیست بلکه علائمی هستند که در فوق و تحت
کلمات گذاشته می‌شوند و به جهت اشخاص خارجه بسیار
مشکل است که بخوانند فقط ایرانیها خوبی گرند چونکه
در هنگام تحریر و کتابت اعراب فقط علوم هیئت و شخصی
نمیداند که این کلمه اعرابش چیست مگر آنکه معنی آنرا بفهمد
و رسم الخط فرانسه و انگلیسی وغیره بطوریکه اشخاص خارجه
پس از چند روز تحصیل می‌توانند تمام کتب علمی وغیره انشاها
بخوانند خواه معنی آنرا بفهمند خواه نفهمند ولی در فارسی و عربی
و ترکی این طور نیست و اگر شخصی مدتها تحصیل نماید باز اگر
معنی کلام را نداند درست نمی‌تواند آن را بخواند نه
و با وجود این تفصیلات اشخاص مراتب ادبیه بخوانند که نسبت

مأنوس‌تر است از بزرگان دیگر. در دل بزرگان آیات قرآنی
و احادیث نبوی را حفظ می‌کنند و در وقت صحبت در موقع
لزوم بیان می‌نمایند و اهالی ایران بسیار رسیع و بسیار به
کتاب و قرائت می‌نمایند و کلیتاً در ایران به جهت تحصیل
قانون صحیح در دست نیست و معلم عالم ندارند هر کس
هر کتابی می‌خواهد درس می‌دهد و کتاب مقدماتی ندارند هر کس
مجبور است که کتب زیادی بخواند تا اینکه به خواندن کتب
قادر گردد و به جهت فهمیدن قرآن هم این قدر موانعات
قرار داده‌اند که پس از ۵ سال تعلیم هم نمی‌توانند
درست معنی آن را فهمند و جمیع کتاب‌های مقدماتی ایران
کتبی است که به یک شاهی ارزش ندارد تمام مجموعه‌ایست
از کلمات لغو و هرزه و مضحک و یقینی است که این
وضع خلاف قانون است چونکه در ابتدا اطفال را باید
به یاد گرفتن کلمات حکمت‌آمیز و آموختن نصایح حکیمانه

بازداره

بازدارند نه اینکه کتاب دروغ و عشق‌بازی و دزدی و غیره
به او بیاموزند و بر همه کس معلوم است که اول طفل باید
کتابی بخواند که عقاید نسبت به خدا و پیغمبر زیاد کرده و
و به اطفال آن از دزدی و دروغ گفتن و غیبت را اعمال
شنیعه احتراز نماید و اگر چه اطفال ایران در اول قرآن
مجید را تلاوت می‌نمایند ولی معنی آن را که نمی‌دانند و پس از
آن هم قرآن کتاب‌های شعر و یا حکایات مهمل را می‌خوانند
و بهترین کتب ایرانیان اکنون گلستان شیخ است و از این
به اطفال نمی‌فهمند و هنگامی که طفل از مکتب‌خانه بیرون آمد
غیر از کلمات هرزه و لغو و حکایات دروغ و بی‌معنی
چیز دیگری نمی‌داند و غیب دیگران که موجبات است
که در ایران مدرسه منظمی موجود نیست و هر کسی از تمام کارها
باز مانده فی الفور در سلک دهقان گرفته و آخوند می‌شود
مردمان به کجا تمام بخیال اینکه جناب شیخ علامه دهر است

اولاد ذکور و اناث خود را از زود به مکتب می‌گذارند
و حساب و نحو گاهی متعارف است که به بچه‌ها یاد میدهند? تمام میکردند
تا اینکه حتی خود را بگیرد بلد و اگر در بزرگ تر شد نزد
یک آخوند میبرند تمام را قبول خواهد کرد به یکی میگوید
بخوان و به هر یک یک کلمه بخواند و اگر شخصی فرصت داشته
باشد که آخوندهای ایران را امتحان نماید خواهد فهمید که
تمامشان در خواندن کتاب خیلی هم عاجزند
بی‌سواد و با این وضع خیلی تعجب است که در تمام ایران
با سواد یافت میگردد و اگر بالفرض دولت ایران
مجلس ترتیب بدهد و معلمین را امتحان نمایند و کتاب‌های
چند به جهت مقررات الاطفال طبع میکردند باشد که
تمام اهالی ایران دارای خط و سواد بشوند
مدارس مقدماتی یا مکتب‌خانه — در هر شهر و هر ده و قصبه آخوند
در سر محله‌ها یا در مساجد نشسته و مشغول تعلیم اطفال هستند
و پس از

و پس از خواندن الفبا طفل شروع مینماید به خواندن قرآن
ولی نه اینکه از او بفهمد یا عبارات عرب را درست تلفظ
کند بلکه همینطور طوطی‌وار میخواند و پس از اتمام قرآن و حفظ
کردن آیات نماز شروع میکنند به خواندن بعضی کتاب‌های
شعر و غیره و اگر این مکتب‌ها در دهات باشد همین جا ختم
میشود و در شهرها کسی شعر و ادبیه در علوم هم که کمی
میرزا را فرا میدهند و پس از اینکه شخص از مکتب‌ها خارج
شد خواندن قرآن فقط را دارد و به جهت خواندن نماز
بعضی سوره‌ها و آیات قرآن را حفظ کرده است و بعضی
کتاب‌ها را نیز میتواند بخواند ولی کلیة در ایران تحصیل زیاد
خرجی ندارد چونکه آخوند از هر طفل ماهی یک قران الی
پنج قران بیشتر نمیگیرد و زیاد و کمی این مقدار بسته به شأن
پدر طفل دارد
مدارس — در تمام شهرهای ایران مدارس جدیده موجود است

و هنگامیکه شخص از تحصیل مقدماتی فارغ گردید در این مدارس
داخل شد ، و به تحصیل صرف و نحو و علم طبیعت قانون و حکمت
مشغول میشد و ابدا اعتنائی نمیشد به علم ریاضیات
به همین جهت [illegible] نموده است و مدت این تحصیل هم
در مملکت ایران معین نیست هر کس هر قدر دلش میخواهد در مدرسه
میماند و طلبگی میکند . میشد که یک شخص ده سال در مدرسه
میخواند و در هر علوم در این مدارس دخل و تصرف ندارد
و نتایج انها ضیع اوقات صاحب مدرسه میدهد و هیچوقت
هم کسی از امتحان نپرسید که چه خوانده اید و چه کرده اید
و به همین جهت پس از چند سال معلوم میشود که در یک مدرسه
که ۲۰ نفر اخوند است یک نفر با سواد بیرون نیامد
مدرسه دولتی ــ در زمان سلطنت ناصرالدین شاه
تعلیم و تعلم نیز مانند سایر چیزهای دیگر ترقی کرده است
به این معنی که پس از جلوس به تخت سلطنت مدرسه ساخته

دهم

و به هر قسم معلم به جهت تعلیم شاگردان از خارجه و داخله حاضر کرد
در این مدرسه که نزدیک بازار [illegible] است باغی است در
چهار طرف ان اطاق بنا [illegible] به جهت شاگردان
درست کرده اند و تماشاخانه مختصری با تیاتر کوچکی
در این مدرسه موجود است و در سال قبل هفته یک مرتبه
تیاتر مفتوح میگردید ولی اخوندان عدم میل نمودند
که دیگر تیاتر دائر نباشد و در این مدرسه در اینجا شاگردان
عربی و فارسی درس میدهند و بعضی زبان فرانسه و انگلیسی
یا روسی یا المانی و علوم هم از قبیل ریاضی و طب و فزیک و شیمی
و نقاشی و نقشه کشی و معدن شناسی و جغرافیا و غیره درس
گفته میشد و دو نفر از صاحب منصبان روس نیز مشغول
تعلیم علوم نظامی هستند [struck out] و در
فصل قشون ایران از این صاحب منصبان و شاگردانشان
شرحی ذکر خواهم کرد

در زمانیکه من به مدرسه رفتم هشت نفر معلم اروپائی در مدرسه
موجود یک نفر انگلیسی سه نفر فرانسوی و سه آلمانی و یک
نفر از اهالی پول و معلم زبان روسی شخصی مسلمه از اتباع قفقاز
و در مراتب نظامی ۷۵ شاگرد موجود و ۱۴۰ نفر
متعلق به علوم و چهل نفر هم بوده و شاگردان زبان از این
قرار منقسم شده بودند

متعلق به درس زبان فرانسه	۴۵ نفر
شاگردان نقاشی در زبان فرانسه	۸۰
شاگردان روسی	۲۰
شاگردان زبان انگلیسی	۴۷

و در روز ورود غالب این اطاقها را گردش نمودم
و در اطاق فرانسه شاگردان بسیار زود دریافت کردند که
یکی از معلم حکایت کوچک ترکیب می‌کرد و از کتاب
خلاصه دیگر می‌نمودند و همان کتاب را نیز بفارسی ترجمه
می‌کردند

می‌کردند و در طبقه دیگر شاگردان از حفظ نقشه آسیا
یا اروپ را در روی تخته کشیده. دستها و جبال و رودهای آن
از ایشان می‌کردند و در اطاق نقاشی شاگردان از روی
سرمشقهای اروپ نقاشی می‌نمودند و در تمام دیوارهای
اطاق پرده‌های نقاشی و سیاه قلم وغیره آویخته بود
و شاگردان انگلیسی نیز در مجلس دیگر نشسته بودند و مرتبه
اول ایشان بارون [illegible] می‌خواندند و مرتبه ثانی
ربنسن کروزو را از قراریکه می‌گفتند غالب شاگردان
در تحصیل ریاضی زرنگ و باهوش‌اند ولی در تحصیل زبان که
دم زدن و شیمی و فیزیک و عکاسی وغیره نیز در مدرسه درس
گفته می‌شود و منه عکسی که در آن کتاب است از شاگردان
عکاسخانه آنجا گرفته شده است

مخارج و قانون مدرسه ـــــ از مخارج و قانون
مدرسه سؤال کردم جواب دادند که دولت سالی [illegible]

تومان به جهة مخارج مدرسه به مخبرالدوله وزیر علوم می‌دهد
و به کدام اشخاص می‌توانند داخل مدرسه بشوند و اطفال ~~از~~
سن ~~۸ الی ۱۲ ساله~~ ۱۰ ساله و ۱۲ ساله
در مدرسه قبول شد. و تا مدت ۶ یا هفت سال
در آنجا تحصیل می‌نمایند و دولت سالی دو دست لباس به
شاگردان مدرسه می‌دهد یک دست تابستان و یک دست
زمستان و نهار یومیه شاگردان نیز با دولت است
و در اثنای تحصیل شان تا درجه‌ای مواجب جزئی نیز
بایشان عطا خواهد گردید و شاگردان از ۸ ساعت
قبل از ظهر وارد مدرسه شده و سه ساعت بعد از ظهر
از درس فارغ می‌شوند ولی ایام تعطیل اینها زیاد است
بیشتر بواسطه اعیاد و ایام متبرکه مثلاً در عید نوروز
~~[illegible]~~ ۱۲ روز مدرسه بسته است و در رمضان ۳۲
روز و در محرم ۱۵ روز و در تابستان ۶۰ روز
و چون

و چون این ایام را با اعیاد و جمعه دیگرها جمع نمایم
معلوم می‌شود که مدرسه سال شش ماه بیشتر مفتوح نیست
و از قراریکه می‌گفتند عادت شاگردان تنبل از دو دفعه
تنبیه مدرسه به سه قسم است که اگر خطای جزئی کرده باشد
خود معلم او را گوشمالی می‌زند و اگر خطا قدری بزرگتر
باشد یا آنکه به کلی درس خود را فراموش کرده باشد معلم اسم او را
شاگرد را در روزنامه نوشته و نزد ناظم می‌فرستد و ناظم
به جهة تنبیه شاگردان سه نوع سیاست معین کرده است
قسم اول آنست ~~که شاگرد را~~ که تفنگ فتیله سنگینی
در دست شاگرد داده و می‌گویند یک ساعت یا دو ساعت
با همین تفنگ بایستد و قسم ثانی آنست که سرباز شاگرد را
کند و جیره‌اش تلافی فراشان به چوب ادب می‌زنند و اگر باز
مستوجب عقوبت باشد آنوقت به قسم ثالث که مستوجب
و مهلک است او را تنبیه می‌نمایند و یا از علم [illegible]

که جواب مدرسه نماب زیاد عقب مانده چنانکه جواب
امسال را سال دیگر می دهند

مدارس دیگر — در تبریز رشدیه مدرسه مفتوح نموده است
ولی چون ملاحظت نمی نماید کسی شاگرد با سوادی از این
آن مدرسه بیرون نیامده است و ظل السلطان نیز مدرسه
در اصفهان دایر نموده در باب آنجا هیچ علمی حاصل نشده
مجد الدوله که در مدرسه فرانسه تحصیل کرده است
واگذار نموده است

زنان تربیت علوم در این چهل سال بهمین جهت که ذکر کردیم
واگر چه مدرسه دولتی مدرسه فنون است بجهة تحصیل
علوم نظامی آنهم که تنها است واگر چه مدرسه
به همین نحو در ایران مفتوح می گردید یقیناً در اندک
زمان اهالی ایران بسیار ترقی می نمودند واز بجهة
مدارس بهتر بجز دولت یک قانون قرار داده
بسیار

بسیار مفید بود

در باب بیان مذاهب اهالی ایران — در باب مذهب
اهالی ایران واختلافات مابین شیعه وسنی وطوایف دیگر
من در این کتاب چیزی ذکر نکردیم چونکه مورخین قبل
مطول طولی این مطلب را بیان کرده اند وشخص می تواند
به آنها رجوع نماید ولی سه مطلب است که ضرور است باید
بیان نمود چونکه مورخین قبل از آنها در تألیفات خود
اسمی نبرده اند واین بجهة آنست که شاید
در آن زمان ها فقدان این مطالب شیوع نداشته واول از این
مطالب ثلاثه ذکر احوال بابیان است دوم رفتار
اهالی ایران نسبت به یهودیان وسلوک ایشان با این
ملت در میان اهالی اسلام با ایشان وسوم یک از این
مطالب ثلاثه وضع انه ۱۰ ایران را نسبت باهالی ارمن
با درامسی می نماید شی [illegible]

حرکت ابیان — درباب تاریخ و حرکت بابیان
اختلاف زیاد ما بین محررین اروپ و انگلیس و اطلاعات
~~[illegible]~~ دوگبینو و براون در باب تاریخ این طایفه بسیار
دور افتاده اند و تاریخ اول این طایفه ~~[illegible]~~
اگر شاید با نهایت قتل و غارت زیاد وقوع یافته است
و اگر شخص اطلاعات مستر براون و کنت دوگابینو داشته
باشد می تواند بخوبی از وضع و ترقی و صفات این طایفه
که در مذهب اسلام رخنه پیدا کرده اند حاصل نماید
و ما در اینجا مختصری از تاریخ اوایل آنها ذکر کرده و بعد
بیان می نماییم که چه بنا ها بجهت آنها ، آنها چه حدس
زده اند

میرزا علی محمد باب پسر شخصی بود سقط فروش از اهالی
شیراز و در سنه ۱۸۱۹ یا سنه ۱۸۲۰ متولد گردید و از اوایل
سن به علم الهی و علوم مذهبی بسیار مایل بود و به ریاضت اوقات
بسمت

بسمت بوشهر روانه شد تا آنکه در آنجا بتحصیل معاش
نماید و میرزا علی محمد پس از چندی توقف در بوشهر بطرف
مکه معظمه روان گردید و پس از مراجعت در کربلا جزو شاگردان
حاجی سید کاظم شده و تحصیل می نمود و بعد از فوت مشارالیه
دوباره بطرف بوشهر آمده و ادعا نمود که حاجی سید کاظم باو
اجازه اختیار داده است و ملا حسین او را بسمتی قبول
کرده و یکی از شاگردان مهم او گردید و زمان ظهورش
مطابق بود با ۲۳ ماه مه سنه ۱۸۴۴ و در بوشهر در میان
سامعین و تجار وعظ می نمود و هر آن خود را که می یافت
اذیت می نمود و معجزه آن این بود که در هوای گرم
بوشهر در آفتاب سوزان تا شام سربرهنه در مقابل
آفتاب می ایستاد و در این موقع او را به لقب باب
موسوم نمودند ولی از مدتی ادعای او زیاد گشته و گفت من مهدی
آل محمدم و وجود من مظهر حق است و شاگردان او زیر بار و خلافها

ولیعهد شد . و ادعا مفترض الطاعه می داشت و بعد از اینکه
این خبر در ایران شایع شد رؤسای این طایفه را حبس و قتل و غارت
نمودند و ملاحسین مذکور و ملا محمد علی بارفروشی که از اعاظم
باب بودند در مازندران با جمعی از اصحاب با افواج شاه
جنگ نمودند و در آخر اسیر گردیدند و جناب زنان زنجانی
باعث ترقی این طایفه گردید بعد مثلا زرین تاج و قرة العین
که بجناب طاهره مشهور بوده خصوصاً آخری روی نامحرم چهره را
بی حجاب نمود . این معنی که عبارت از تسلیم اشتهار [illegible] و مردان را
هدایت می نمود و این مطلب از جمله حوادث مهم تاریخ ایشان است
و در سنه ۱۸[illegible] باب را در شیراز گرفته و یکی از اتباع ناصر زاده
حبس نمودند ولی در سنه ۱۸۴۶ از حبس فرار نمود و بطرف اصفهان
روان گردید و در آنجا منوچهر خان معتمد الدوله او را
باحترام پذیرفته تا مدتی پذیرائی نمود ولی دوباره او را حبس
نمودند و از این حبس تا دام الحیات [illegible] خلاصی نگردید

ولی

و این مدت سه سال آخر عمرش را در ماکو و چهریق از آذربایجان
حبس بود . و در ۹ جولای سنه ۱۸۵۰ او را با یکی از شاگردانش
در میدان تبریز گلوله باران نمودند و در اول که سربازان
شلیک نمودند گلوله به ریسمان دار خورده و از آن بالا
می افتد سر از زیر گشته و فرار نموده و چون از عدم عقل درست
رفتار ننموده بعد در زیر بالاخانه مخفی شد . بعد دوباره او را
گرفته و هدف گلوله آتش گردانند و شرح این قضیه در [illegible]
همه جا معروف و مشهور است و اگر فلان مرقع از
روی عقل و دانش حرکت کرده . بعد اکنون نه ناصرالدین شاه
برگشته بوده از مذهب شیعه اثری ماند . بعد و در زمانیکه
باب در حبس بوده چند کتاب تألیف نمود که عمده آنها
موسوم است به بیان که کتاب مذهبی و قانون است
و در همان سال محاصره بابیان زنجان اتفاق افتاد
و زن و مرد و اطفال زنجان با افواج به جنگ شهدای سبعه

که در طهران کشته شد. بودند فقط مرکز ریشه دوم چنین در یزد
و بعض جاهای دیگر بابیان شورش کردند ولی تمام آنها را
گرفته و به قتل رسانیدند و چند نفر از آنها مصمم قتل ناصرالدین شاه
گشتند ولی کاری از پیش نرفت و چهار نفر از این طایفه
در موقعیکه شاه نزدیک شهر بوده است به جهت کشتن او
قدم جلادت پیش میگذارند ولی شاه از دست آنها
جان بدر برده و بقیه ~~[illegible]~~ از ترس و قتل آنها سعی
می‌نماید ~~[illegible]~~ و از آن زمان الی کنون دیگر بابیان
حرکتی نکرده اند چونکه تمام رؤسای آنها به قتل رسیده
ولی بواسطه آن قتل و غارت پنج ساله بابیان حکومت
بزرگی با نسل آنان پیدا کرده که هیچوقت فراموشی
نخواهند نمود.

زیرا بعد بابیان ـــــ حرکت بابیان را ممکن است
به سه ~~عهد~~ عصر قسمت کنند

(۱) زمان ظهور و قتل و غارت

(۳) زمان تقیه

(۴) زمان اخر

پس از قتل و غارت نخستین، بابیان اطراف بغداد روان
گردیدند چونکه میرزا یحیی مشهور به حضرت ازل و دائما
ادعای خلافت و جانشینی باب میکرد و از جمله مریدانش
صادق میرزا حسینعلی مازندرانی برادرش که معروف
به بهاء بعد شده میرسد و بها کتاب ایقان را که از حقایق
دین بابی و مسائل و قوانین آنها گفتگو میکند نوشته است
و پس ~~از توقف~~ از ده سال توقف حضرت ازل
در بغداد (۱۸۵۲-۱۸۶۴) ~~بابیان دولت عثمانی را ابتدا~~
~~در ادرنه قسطنطنیه و آوردیا نول باعث اختلافی~~
گشتند دولت عثمانی اول آنها را به سمت قسطنطنیه و بعد به طرف
ادرنه حرکت داده و در این مکان اخیر در سنه ۱۸۶۶

بها سر از اطاعت باز در پیچیده و گفت مظهر حق و مهدی
این است منم و درین مرتبه ما بین بها و حضرت ازل نزاع
شد و اصحاب ایشان نیز هم دیگر را قتل و غارت مینمودند
تا آنکه دولت عثمانی علیه بجهة خوابانیدن فتنه ما بین ایشان
جدائی انداخته باین معنی که بها و متابعین او را در عکا و حضرت
ازل را در قبرس فرستاد و هریک در مکان خود مشغول
ریاست گردیدند ولی بها اکنون از حضرت ازل
معتبرتر است چونکه حضرت ازل زیاده از این ادعا
نکرد و خود را خلیفه باب میداند ولکن بها
از باب هم گذشته است و در مذهب ایشان نسبت باب
به بها مثل نسبت یکی از شهدا است به
و قوانین بها نیز از قوانین باب معتبرتر است
و از آن جمله است لوح اقدس که بهائیان بقدری
ترقی کرده اند که اکنون نوزده بیت این طایفه در بین ...[۱۸]

و بهاء حضر

و بها و حضرت ازل هر دو اکنون زنده اند و بها شخص است
۷۶ سال و برادر کوچکش حضرت ازل هم ۶
دارد و دولت انگلیس بجهة حضرت ازل سالیانه مقرری
معین کرده و به وی میرساند در ظهور یا حرکت
با بیان اگرچه به حرکت بابیان و ظهور با مشهور است
ولی هیچکدام از این دو طایفه
این اسم را قبول ندارند و بهائیان اهل البها یا اهل البیان خود را
موسوم می نمایند و طایفه ثانی حضرت ازل را اکثر
نگذاشته و حضرت الهی میگویند

انتشار مذهب بابیه ـــ هرگاه شخص ملاحظه نماید خواهد
دید که بابیان با وجود این قتل و غارت بسیار ترقی کرده اند
و یقین است که اگر ایشان را بحال خود میگذاشتند
تا بحال این قدر نشو و نما نکرده بودند و از قراری که معلوم شد
قتل بابیان باعث ترقی ایشان گشته است چه هر که

با وجود این موانعات تا حال به این سرعت ترقی نموده است
و از قراریکه می‌گویند تعداد بابیان ایران به یک کرور میرسد
ولی عقیده مؤلف این است که از این مقدار زیادتر است
و اکنون قریب به دو کرور رسیده است. در میان هر طایفه
و صنفی اکنون بابی موجود است جمله از بزرگان امراء
و وزراء و اهالی متمول و غنی هم و ترقی این طایفه در این مدت
۵۰ سال کمتر از ترقی اسلام نیست و باید ملتفت بود
که سبب ترقی تیز سادات و ملاها و مجتهدین و حاجیان
این طایفه اند که خود را مسلمان نامیده و تبلیغ اشاعه
فرقهٔ مرتابند و چند نفر از این اشخاص که من شناختم
می‌گویند ولی به دل خوف و ترس جرئت کنان مرتابند
دیگر چیز بدتر از این نیست که انسان به این اثر بی
کاری را حقیقی نمیداند باشد چونکه همه اوقات مذهب آ
و اکنون این طایفه بعضی از یهودیان را به این مذهب

هم

هم در آورده اند و از قراریکه مذکور رفته سال گذشته
۱۵۰ نفر یهودیان طهران و ۱۰۰ نفر از همدان
و ۵۰ نفر در کاشان و همچنین ۷ از تمام جهودان
گلپایگان دین بابیه را اختیار کرده اند
قتل بابیان ـــ پس از وقوع حوادث مهلک سنه
۱۸۵۰-۵۲ تا مدت زمانی بابیان جرأت دم
زدن در ایران نداشتند و حتی رؤسا و اتباع هیچ قایم
نداشتند چونکه در سنه ۱۸۶۹ یک کاغذی به تمام سلاطین
نوشته بتوسط رسول مخصوص که کاغذ را نزد شاه برد
تقدیم شاه، به امر و اغوای آنها او را اذیت نمودند تا مرد
اتفاق ضعیف در این اواخر که قوت ایشان زیاد گردید
اغلب در شهرها ظاهر شدند و حکام تمیز این طایفه را
دست آویز کرده بودند
در سنه ۱۸۸۰ دو نفر از تجار معتبر اصفهان که بابی

بودند به نقوب علماء به قتل رسیدند داین دو نفر موسوم
بودند به حاجی میرزا حسن و حاجی میرزا حسین و بابیان اولی را
سلطان الشهدا و ثانی را محبوب الشهدا می نامند
و در سر قبور ایشان بعضی اگر کسی را طراف بنا شد
به جهت مظلومیتشان گریه می کنند و در سنه ۱۸۸۸ مرد
محترم دیگری موسوم به میرزا علی اشرف آباده ای به جهت یعنی
نکردن به باب ~~مقبول کرده~~ به حکم ظل السلطان مقتول
شد و بعد نعش او را آتش زدند و قبل از اینکه می دارد
ایران شوم (در سنه ۱۸۹۹ در نجف آباد و سه ده که در نزدیکی
اصفهان است بابیان زیادی کشته گردیدند و تفصیل آن
از این قرار است که یک عده زیادی از بابیان در آنجا
سکنی داشتند مجتهد ایشان را بیرون نمود بعضی در سر طویله
ظل السلطان بست نشستند و بعضی به طهران آمدند
ایشان را دوباره مراجعت داد و ظل السلطان هم که
نمی توانست

نمی توانست به مجتهد حرف زند لابد ساکت شد . و آن طایفه را
دوباره در محل خود ساکن نمود و پس از اینکه این طایفه
چند روز در مسکن خود توقف کردند یک روز امام
جمعه با جمعی دیگر بیرون آمده و فریاد میزدند کشتن این
کافران را ثواب بهشت میشد . نمی شناسم زیرا
آنچه از این خطاها باز گردد
خلاصه منافقین امام جمعه بر ایشان به یکبارگی حمله ور شدند
و تمام را مقتول نمودند و اجساد ایشان را با نفت و بوریا سوزانیدند
و از این حادثه معلوم است که بابیان خصوصاً ایرانیان
را در کشته و اهل روسی در صدد و تلافی خواهند همراه
نمودن با بابیان ———— از نمایات مذکوره چنین معلوم
میشود که بابیان در عقیده خود ثابت قدم بوده همه مکرر دیده
شده است که از ایشان را به جهت یعنی کردن به باب
~~عذاب نمود~~ که از عذاب کردند که تلف گردیده دلقرنشی

نمیشود و با وجود ~~اختلاف~~ اینهمه کشتار در این دو سال دست
از عقیده خود برنداشته‌اند و یقین است که اعتقاد
این طایفه بنحوی است که اگر آنها را در کوره هم
بگذارند دست از دین خود بر نخواهند داشت
و فی الحقیقه عقیده عملی در خیال آنها جای گرفته است
و بواسطه همین خیال تعداد آنها ترقی خواهد نمود
چونکه کلیه بابیان هیچ رقت مذهب خود را در کشته
شدن میدانند دیگر آنکه عقیده شان آنست که هر کس
شهید دارد لذت میشوند

عدم پلتیک بابیان ———— در صورتیکه بابیان از ابتدا
دولت را مخالف عقیده ~~و سعی اتلاف~~ دیده‌اند و میدانسته‌اند
که سعی در قتل آنها دارد و میل کشتن در کشتن شان دارد از روی
پلتیک نبود و بلکه کاری بعد از این هم دارا نوشته‌اند
بابیه در دو سال تا بحال مشهور گشته است که این حرکت
خلاف

خلاف میل آنها معمول است و یقین است که این مطلب
بیشتر باعث قتل آنها گردید و هم چنین بیشتر تنزل آنها
بواسطه این عید که با دولت سرکشی کردند و معلوم است
که برخاستن معلومین را به قتل خواهم رسانید و اکنون بابیان
مانند سایر رعایا به وجه سلطان ~~[illegible]~~ ساکت نمایند و علاوه
معلوم نیست که اینها اول خیالات شان به عدم سلطنت
ثبوت گرفته باشد

بابیان در اول خیالات شان این بود که سلطنت برکل از
روی زمین برطرف کنند و مردم همه برادر باشند و اشخاص
امروز با هم سلوک نمایند و لیکن اکنون این خیال را ندارند
و فقط میگویند که اشخاص فقیر باید آنچه دارد با تمام
خلق بالسویه تقسیم کند و هر که متمول است به اشخاص
فقیر مال خود را بذل نماید در این عقیده اینها موافق است
با آنچه در کتب مقدسه ذکر شده است ولی اینکه ادعا بابی

ابدیت میشوند نیز بواسطه اعتقاد در روح ساجد و زنان
هم در این مذهب آزاد و مختارانند در حالیکه این مطلب
باعقیده اهل مشرق زمین بسیار مختلف است

قواعد مذهبی بابیان — مذهب بابیه در حقیقت
مذهبی است مخالف قرآن و برخلاف عقیده مسلمانان
و چنانچه ظاهر است مبنای این مذهب بر آزادی است
و از جمله مطالبیکه برخلاف قرآن است یکی آزادی زنان است
که گویا از انجیل گرفته باشند و باب و بها
در نوشته جات خود طلاق و رد کردن را بر حقه زنان
ممنوع کرده اند و هم چنین چند زن گرفتن و صیغه کردن
در این مذهب ممنوع است و سؤال هم در این مذهب
ممنوع است و بعلاوه بخلاف اعمال مسلمانان باب قلیان
کشیدن را حرام کرده است شراب نوشیدن را بها
جایز دانسته ولی حد نزار فراط اما در مذهب ازلیان
بکلی

بکلی ممنوع است
خلاصه بابیان مردمانی هستند مجرد و مهربان و مهمان دوست
و غریب نواز و آزاده و با تمام مذاهب مأنوس
و در کتاب قانون اساسی ذکر شده است که بابیه با تمام
بنی نوع انسان بطور خوبی راه رفته هر طایفه خودشان
مردانه با چیزی شبی
قانون بابیه قانونی است مطلق چنانچه عشر اموال را از برای
مهیه و اغلب مطالب بر مز نوشته شده است و به عقیده
اهالی اسلام تمام خلق از آنچه خلق شده اند دوباره
بسوی او برگشت مینمایند ولی بابیان براین عقیده اند که
خداوند روح است و مدام با ارواح مردم مشغول و شفقل
میشود و انسان هم از انسان ها دوباره خلق شده است
و فرقی با خداوند دارد است که روح انسان مطیع هر جا
شده است و کلیه قانون بابیه برخلاف قرآن است
عقیده

اسلام است و این طایفه بهاورا مظهر خدا میدانند
والحال تش ها فرو نشسته است از قران و توریه و انجیل
و عقاید صوفیان و از قراریکه شرح بردن ذکر نمایم
بسبب ضبط است که بگویم بابیه به انتقال روح
معتقد نیز

مراسلات —— از جمله کارهای بابیان یکی هم این
انها است که اصلاً هیچ اتفاقی می افتد در حقیقت
این عمل را هم . هندی میدانند و به جهت نوشته ها شمسی(?)
قطع مهر صفوی وضع کرده اند و وضع سلام و تشیع
جنازه دیگری نیز اختراع کرده اند

وضع ایندهٔ بابیان —— اگر بابیان به همین کوشید
امر دین خود را انتشار میدهند مدادت(?) نامیه روزی
خواهد رسید که در ایران یک مسلمان یافت نشود ولی
به عقیده مؤلف این کار صورت نخواهد گرفت اما از طرف
دیگر

دیگر چون اکنون در مذهب اسلام طوایف مختلفه موجوده
حیران بهم نیست و علاوه بر این صوفیان بر این عقیده اند
که همه یک بر پایک حقیقی بابیه موحد اشرد لی مرگ(?)
و بواسطه همین عقیده . ممکن است که نزدیکی با بابیان
متحد گردند و از طرف دیگر بعضی سنیان که همیشه منتظر امام غایب اند
اکنون خیال افتاده اند که ایا باب یا بهاء همان مهدی
یا عیسی(?) و رنجهائیکه باب کشید در مدت زندگانی
متحمل شده و شهیدها(?) از متابعین او بیش از قتل شده بظهور
رسید مردم را بخیر(?) این حقیقت اورده است و تا کمال
در ملت اسلام کمتر کسی به این مصائب گرفتار شده است
و به همانا از افراد تمام اشخاص که اکنون
به مذهب اسلام باقی میشوند به سبب است که
این مذهب انها را تنزل داده است و احوال مذهب رو
که بواسطه اینها پرده مرده شده به دین با... مانند مذهب عیسوی

تمام عالم را فرو گیرد

ایران نیز عماراتی به جهت کنیسای یهود — محققین و مورخین
و جغرافی دانان در باب ترقی مذهب یهود با وجودیکه
در حقیقت هیچ عقاید مختلف دارند و بعضی دیگر میگویند
که ایران مانند نیز عماراتی به جهت کنیسای و این طایفه
از ایران بسیار راه دارند دقیق است که ... کنیسای
انگلیس و فرانسه و امریک که در این تربیت ... را دایر
کرده‌اند و مردم نادانی ... نخواهد بود ... ل
... اثر ... در ... دفع اشیا ... خواهد شد و قبل
از آنکه از دفع ... اینجا ... لازم است که مختصری
از تاریخ و سعی یهودیان در ایران بیان کنم
تاریخ یهودیان — اگر آنچه را که ... تاریخی
در باب آثار ... یادگار بیان میشود قبول کنیم معلوم میشود
که سلطان یهودی مذهب در ایران سلطنت کرده است

وان

وان سلطان بنا بر آنچه ... را به میگویند شاپور اول است
که در ۲۴۱-۲۷۲ سلطنت میکرده ولی این مطلب گویا
مورخان حتمی ندانسته‌اند چونکه دیگر تاریخی آنکه میگویند
که این ادعا ... نیست و از نوشتجاتی که در ... سنگ جاری
شده است دلیل یهودیت معلوم نمیگردد
هرمز دوم یا هرمز پرویز که در سنه ۵۹۱-۶۲۸ در ایران سلطنت
میکرده و آخر سلاطین معتبر ساسانیان بود بواسطهٔ اینکه
در ... به ... مذهب ... متوقف ... تقریباً یهودی
مذهب گشته بود و به مقدسین و شهدا اقرام میکرده
و دختری از یهودیان را که به شیرین یا بیرا مشهور بود
به حباله نکاح در آورد و بعضی مورخین میگویند که
اما قاقان ... افغان نیز بر دین این مذهب دارند
چونکه دختر امپراطور یونانیان را تزویج نموده بود و این یقیناً
که پس از فوت او انجیل در ایران ترجمه شده و در سنه [illegible] انجیل

زبان ایرانی از دو لسان طبع کردید و فصلی دیگر انجیل در سنه
۱۶۵۲-۷ دو لسان را زبان ایرانی طبع کردید و این فصل
از زبان یونانی ترجمه شده بود و شاه عباس را نیز
می‌گویند به دین مذهب میل داشت و از قراری که فرایری
می‌گوید قبل از فتح قندهار عمل تقیه شده و به اندازه سلطه
بر قطون دشتی قاتی و نادرشاه. در زمان سلطنت حکم کرد
که کتب اسمانی را ترجمه نمودند ملا یکی جمع از کتابان
ملایان و ملا جمع شده به کتابان کتاب‌ها را ترجمه نموده
که اینها هر کدام را که می‌خوانند می‌گفت بی‌فکر گفته‌اند
و باقی معلوم نیست که عقیده نادرشاه در باب مذهب
و کدام دین را می‌خواست اختیار نماید
اول کشیش پروتستان که در ایران قدم گذاشت هنری مارتین
بود (۱۸۱۱) و این شخص به واسطه اخلاق خوب و صفات
حسنه با وجود این مدت کم در شیراز بسیار کار خود را
رواج

رواج داده بود و مدت توقفش را به ترجمه کردن انجیل صرف
می‌نمود و با وجود که تمام ادبا و فضلا مذهب می‌گردید در شهر
ادبای آنها را و عظمت می‌نمود و کاغذی هم به حضرت مجتهد کربلا
نوشت و از قراری که در یکی از روزنامه‌های اسیا ~~[illegible]~~
وقایع این شخص و جواب مرحوم عالم کربلا را بیان کرده‌اند
معلوم می‌شود که این مجتهد دین عیسوی را قبول کرده است و آن
است که ذکر می‌شود
در سنه ۱۲۲۴ هجری شخص عیسوی از اهالی انگلیس که جوان
بود ساده به جهت رواج دین مسیح وارد شیراز گردید و در مدت
یک سال در شیراز توقف نمود و تمام اوقات را به خط
کردن و گفتگو با علما و ملایان به سر می‌برد و چون فا بسر وقت
می‌رود صوفیان به پیرامون او گرد می‌شدند و سخن الحق
او تا ... (نوشته. این عبارت) سخنان او گوش می‌دادند و از جواب
که صحبت به جهت او نوشته بود فهمیدم که از عهده او ... نو دینی

رقبات

بی بنیک در سنهٔ ۱۸۵۵ می نویسد که از بردن مارتین در شیراز
یک نفر یافت نشد که دین جدید را ادعای شما را به خطا است
دم زند به عقیده مؤلف نباید این مطلب هیچ اشاره به نکته اولیه
ایرانیها نزد دو تغییر مذهب می دهند در این مدت چهل سال
یک نفر عیسوی نمیدانند

ملاحظه پس از مارتین در سنهٔ ۱۸۲۹ مستر گروز به ایران آمد
ولی بزودی از ایران بطرف بغداد مهاجرت نمود بعد
و چند نفر از مبلغان در زمان در رشت و تبریز مدرسه مفتوح
نمودند و در سنهٔ ۱۸۳۸ کلن وارد ایران شد و مشغول انجام
ترجمه مارتین گردید پس از انجام آن مدت سه سال هم درگذشت
ترجمان مشغول ترجمه تورات شد و در همان زمان کشیش واتسون
موسوم به اوژن بوره در اصفهان و مخصوص شد و در فصلی که
از ممالک شمال غرب ایران گفتگو شد از احوال استانلو
و نستوریان

و نستوریان شرح احوال کشیشان امریکا و فرانسه و انگلیس
در انتشار مذهب ایشان در ارومیه و از ربانیان و طرف
دهقانان در شده دیگر بیان خواهیم کرد چنین در فصول
بعد بیان خواهیم کرد که چگونه کشیشان انگلیس در جلفه و اصفهان
مذهب خود را شایع داده اند و در این موقع فقط
ذکر می نمائیم رفتار حکومت ایران را با کشیشان

آزادی مذهب در ایران —— دولت ایران با عیسویان همواره
خوب رفتار می کند و چنانچه مذکور شد به نستوریان مساعدت
کرده است و هم چنین دولت ایران مانع بنای کلیسا و افتتاح
مدرسه و ترویج مذهب نیست و هیچ مانعی از جانب دولت
در مقابل این کارها نخواهد دارد و از طرف دیگر دولت
ایران مانع شیوع کتب مذهبی عیسویان در ایران
نیست و در صفحه چند از آنها چاپ می نمایند و در این وقت
یاد داشت ایرانیان سیاحت صفحه را می نماید

ولی حکام و بزرگان اغلب مثل شاهزاده مثلاً ظل السلطان
با کشتن اعضای طایفه بهائی راه می‌روند ولی چون نفوذ
خارجه طرفداری کشتن را حمایت می‌نمایند به این جهت
بهائیان چندان در ایران ضرر نکرده‌اند

سبب خصومت ـــ باعث خصومت عمده عیسویان
و مسلمانان علما و سادات هستند چنانچه چند روز قبل
من در اصفهان بودم یکی از سادات بطور شخصی در قتل
عیسویان ایستاده بعد دعا خواند سید علی اکبر هم در شیراز
مردم را شورانده و ~~تمام ...~~ تمام عیسویان را
از شهر بیرون نموده و خانه‌هایشان هم تلف کرده‌اند ولی دولت
دوباره اینها را اصلاح نمود

سادات که در حقیقت اولاد پیغمبر اغلب مردمانی هستند
نادان و بزرگ جاه و هر جا باعث ضرر ایران این طایفه
گشته‌اند و اهالی ایران از این طایفه این قدر رنج می‌کشند

که پایان

که پایان ندارد و یقیناً اشخاص خارجه از سادات بار ایشان
بهتر رفتاری می‌نمایند در هر حادثه که در ایران بر ضد عیسویان
اتفاق می‌افتد سبب این طایفه است ~~و کلیتاً~~
و کلیتاً سبب آنکه عیسویان ترقی نمی‌نمایند اینست که مسلمانان
با هر طایفه که میل داشته باشند رفتار می‌کنند ولی دین عیسوی
به شعب مختلفه قسمت گشته و هیچ طایفه‌ای هم دیگر را خوب نمی‌شمرند
مثلاً پروتستانها از کاتولیکها تنفر دارند و اینها از ارمنیان
و ارمنیها از نسطوریان و نسطوریان از ارامنه
و هکذا و خصومت یهودیان و مسلمانان هم که بر عیسویان
مشهود است و الحق در تمام این ممالک که سفر کردم تعجب
نمودم که چگونه با این موانعات ظاهری کشیشان دین
خود را در تحت حمایت پادشاه اسلام رواج دهند
نتیجه اعمال کشیشان ـــ بنابر آنچه ذکر شد کشیشان طوایف
مختلفه به جهت رواج دین خود سعی می‌نمایند هم در تبریز

هم در همدان و سایر شهرهای دیگر ایران و فی الحقیقه سال
سابق زیادی هم صرف این کار می‌کنند ولی من گمان
ندارم که اهل اسلام دست از دین خود برداشته
و پیروی اینها را نمایند ولکن چه مسلمان ~~[illegible]~~
کتب انجیل و توریة را مانند قرآن مقدس
می‌دانند و غالب مطالعه می‌نمایند و در این هنگام هم
هر شخص گمان می‌کند که نزد دول عیسوی خواهند گروید
ولی تا حال چنین کار اتفاق نیفتاده است و اگر
هم اتفاق ~~[illegible]~~ بیفتد بسیار کم اتفاق است و از
زنانیکه با زنی [illegible] در شیراز قدم گذاشته است
الی حال شنیده نشد که هیچ عیسوی در [illegible] داده‌اند و اگر اطفال
آنان را از کودکی تربیت نمایند باز وقتی که بزرگ می‌شوند
به دین پدر و مادر می‌روند و تا حال بعضی از اطفال
مسلمانان را کشیشان عمل تقیه داده‌اند ولی دوام
نیاورد.

نماید؟ نه برده‌اند و اگر اطفال یتیم و بی پدر و مادر را
از بچگی یتیم و تربیت نمایند احتمال دارد که
پس از رسیدن به سن شباب چون پدر و مادری
ندارند به آن دین را قبول کنند و ~~مسلمانان از~~
~~قوانین عیسویان بسیار تنفر دارند و [illegible]~~ و اگرچه
احکامات عیسویان با مسلمانان نیز از [illegible] خدا داند
اختلاف دیگری چندان ندارد ولی مع ذالک
بسیار از قوانین عیسویان متنفرند و جهت آنکه
در نزد مسلمانان بگویم که خدا فرزند نیست کشیش‌ها و سوزنانی
و ~~[illegible]~~ اگر معنی کشیشان به طرز سعی و کوشش
نمایند احتمال می‌رود که در آینده بسیار و سلف
بعضی از مسلمانان را مسیحی کرده باشند

قرب اسلام ———— دلیل اینکه کشیشان نزدیک
به قرآن [illegible] در دین اسلام رفته نمایند مواظبت شخصی

اهالی اسلام نیست بلکه بواسطه اینست که ملت اسلام
رشته ایست دارای تمام تکالیف زندگی دنیوی
هرچه سعی کنند نمی‌توانند امور دنیوی و دینی را بکلی
مجزا قرار داده نمایند

اهالی اسلام مذهبی دارند که در آن وضع اخلاق
و حکومت مدنی و رفتار مردمان از اول طفولیت
الی دم گور ذکر شده است و فقط تمام اصول مذهب
در این ملت ذکر نشده است بلکه قوانین ریاست
و مملکت و علوم نیز بیان شده. این مذهب اسلام
کمتر از مذهب عیسوی نیست و مسلمانان در تحت قوانین
علمای حنفی عبادت خدا را که مرکز است در مذهب شان
مقرر شده است که فی الفقه در ... کافران
باید ... نمایند و اگر آخر اسلام قبول نکردند واجب
است آنان را قتل کنند و اگر مسلمانی در آن ...

بلادی

بلاد اینها داخل تبت مرشد و معلوم است که در این صورت
مردمان آن خود را هیچ نمی‌دانند و به عقیده ... صف
مرشد را خدا می‌نامند و هر چه گفتند سعی می‌نمایند
و پول خرج کنند نمایند ... نخواهد کرد بدون
اکنون دولت منع کرده است این طایفه را. انواع
مختلفه فقرا را دستگیری می‌نمایند اما مردمان طهران اینها را
بطور خوبی سلوک می‌نمایند ولی تنها که از ... خارج
شده‌اند با هم می‌کنند به رسوم فرنگی خوب ادبی است
و پس از مردنش هم یک نفر مرید نخواهد داشت.

یهودیان ایران — در پنج سال قبل تعداد یهودیان
ایران را ۱۹۰۰۰ نفر تخمین زده بودند ولی بعقیده
مؤلف در ایران زیادتر از این مقدار موجود است
در یک جدول دیدم که تعداد این طایفه را ۶۵۰۰۰
نفر نوشته‌اند و این هم بسیار زیاد است و آنچه در طهران

که یهودیهای تنها از جهت عبادات زیادتر از ۴۰۰۰۰
نفر موجود نیست و در تهران ۱۲۰۰۰ نفر و در اصفهان
۵۰۰۰ نفر و در شیراز ۵۰۰۰ نفر و در ارومیه
و همدان و کاشان و ساوه و کرمانشاهان و بوشهر
و یزد و کرمان نیز جمعی پراکنده اند

وضع یهودیان —— کلیة یهودیان ایران بسیار
بطور بدبختی زندگانی مینمایند چونکه اغلب مدرسه
ندارند مگر فقط یک خانه که در آنجا فقط اداء
نماز و رسوم قوانین ادعیه را می‌آموزند و در طهران
و همدان و کاشان و خوانسار و گلپایگان یهودیان
به اطفال خود فقط عبری می‌آموزند و اگر کسی از آنها
بخواهد رسم الخط فارسی را بیاموزد باید
در خفیه تعلیم بگیرد و در تهران
قریب ۵۰ نفر از یهودیان در مدرسه کتابخان امریکائی
تحصیل

تحصیل مینمایند و در همدان هم تقریباً پانزده نفر در
مدرسه امریکائیان زبان فارسی تحصیل مینمایند و در
اصفهان یک یهودی که مذهب عیسوی را دارد و در
انگلند تحصیل کرده است و موسوم به میرزا نورالله
مدرسه باز نموده و تقریباً بیست نفر را
عبری و انگلیسی و فارسی می‌آموزد

در میان ممالک اسلام و ولایات مشرقه زمین این
طایفه بطور عسرت و بدبختی زندگانی مینمایند و دولت
از ایشان جزیه می‌گیرد و لباسشان با لباس
اهالی شهرها باید اختلاف داشته باشد و مسلمانان
ملکی باید در یک محله جداگانه بنشینند

شغل یهودیان ایران جواهر فروشی است و در آن
فروشی و ادویه و قیطان سازی و دلالی گری و شراب
ریزی و دوره گشتی و عمله گری و مطربی گری و ساحری

کارهای پست و قبیح به قدری شایع شده که یک
یهودی در ایران وضع نجیبانه داشته باشد
چنانچه ذکر شد در اصفهان ۵۰۰۰ هم یهودی موجود است
و در حقیقت یهودیان این شهر و همدان از یهودیان
سایر شهرهای دیگر ایران بهتراند ولی مع ذالک
حق ندارند که کلاه مسلمانان را بر سر بگذارند یا لباس‌های آنها را
بپوشند و تمام البسه‌ی آنها مجبوراً باید وصله داشته
باشد و هم چنین حق آنکه در بازار دکان باز نمایند ندارند
و دیوار خانه‌هاشان را نمی‌توانند از دیوار خانه‌های
مسلمانان اطراف بلندتر نمایند بلکه باید مجبوراً پست‌تر از
آنها ساخته شود و سواره هم نمی‌توانند در کوچه یا بازار
عبور نمایند
در طهران و کاشان که بیشتر یهودی بسیار است وضع آنها
به همین قسم است ولی در شیراز بسیار بدتر از این است

ولی یهو

ولی یهودیان در شهر و همدان با نسبت
امنیت بهتر است در ایران اغتشاشی شد مردم اول
به این طایفه هجوم می‌آورند و اموال آنها را غارت
می‌نمایند و در فصول قبل ذکر کردیم که در ده سال
قبل اهالی مشهد بر سر یهودیان هجوم آورده و چند
نفر از ایشان را مقتول و اموالشان را غارت
کردند
در سنه ۱۸۹۱ که شاه به فرنگستان رفته اهالی شیراز
و اصفهان به یهودیان اذیت نمودند و دلیل این
واقعه این بود که یک مسلمان یهودی را به قتل رسانید
و بعد از گفتگوی بسیار حکومت قاتل را تنبیه
بلیغ نمود شیخ آقای نجفی چون از این واقعه
خبردار گردید بنا کرده به فریاد کردن که زنان جهت
این طایفه مفقی کنند و دانستن خونشان بر مسلمانان

مباح و مال شان حلال است و هر کسی که این
خبیث ها را بکشد اجر عظیم خواهد داشت به چه دلیل
و به چه واسطه به کدام شریعت به کدام مذهب
شما مسلمان را برای کشتن یهودی تنبیه میکنید و شیخ
هر ینگ دامغلات قانون در باب لباس و تجارت
منازل و اغذیه یهودیان گذاشت تا اینکه بکلی
از مسلمانان فرق داشته باشند و ظل السلطان هم از آنچه
آنکه سابق داشت گوزش چنانی شد حرف نزد و تا اینکه
در سنه مذکوره یهودیانیکه در اصفهان بودند در لندن
به شاه عرض نمودند و شاه هم وعده داد که انشاالله
من بعد بطور خوب با ایشان رفتار خواهد شد دلایل
داریم که شاه بقول خود وفا نماید تا اینکه شاید این
طایفه از این زحمت و بیچارگی خلاصی گردند
افتخار ـــــ از این آزادی مذهب و دولت

دولت درباره مجوسان و تنزل اقتدار علما و مجتهدین
میتوان گفت که اسلام قدری ضعیف گشته ولیکن
قوانین ادیان مختلفه که مذهب مجوسان رواج خواهد گرفت
و به جهة تحقیق نتیجه این مطلب هنوز زمان
بسیار بعید لازم است مگر اینکه مسیح جدیدی در ایران
به طلب [illegible] شود

فصل شانزدهم

در بیان احوال ممالک شمال غربی دولت ایران

وضع طبیعی آذربایجان —— در حالت عبور از ممالک
شمال غربی ایران شخص به مملکتی میرسد که مانند ممالک
ساحل بحر خزر قابل ملاحظه گشته است و این مملکت آذربایجان
نیز از خراسان زیادتر از تمام ممالک دیگر ایران در معرض
حمله قشون خارجه افتاده است و در هفتاد سال قبل جنگ
اخیر روسیه و ایران در این موقع روی داد و محتمل است
که دوباره این دو دولت در همین مملکت بتقرع بجنگ
نمایند و حدود شمالی مملکت آذربایجان منتهی میگردد
به مملکت ماورای قفقاز و تبریز که پای تخت این مملکت است
بیش از ۱۰۰ میل از سرحد روسیه فاصله دارد و اراضی
غربی آن منتهی میگردد به سرحدات عثمانی که ضعفت
آن با دولت ایران زیادتر از ضعف دولت روسیه است

۳۱۵ ـــ ۲۶۹
۵۹

واکنون هم همه روزه به جهة تعیین حدود سرحدی این دو دولت
با هم نزاع دارند و علاوه بر این اهالی این مملکت هم خودشان
مدام با هم نزاع دارند چونکه سکنه آن اغلب اکراد مشهور
هستند و از طرف دیگر جمع زیادی از عیسویان در این مملکت و ارامنه
در این مملکت متمکن اند و هم چنین اهالی این مرز و بوم اهالی ایرانی
هستند و زبان تمام آنها ترکی است و بدین جهات دولت ایران
باید خیلی مواظب مملکت آذربایجان باشد چونکه اگر
این مملکت از ممالک ایران مجزی شود دیگر ایران قوتی
نخواهد داشت و علاوه بر این تبریز محل تجارت عمده روسیه
و ممالک اروپ است و بواسطه این دلایل این مملکت
مطمح نظر دولت عثمانی و روسیه گشته است و دولت
ایران نباید هیچ وقت غفلت نماید والا بواسطه قرب ممالک
رقبا مملکت آذربایجان بزودی از ممالک ایران مجزی
خواهد گردید

سلسله

سلسله جبال — بنابر آنچه در فصول قبل ذکر گردید مملکت
ایران مملکتی است دارای جبال و رشته های رفیع و خیلی بندرت
اتفاق می افتد که شخص راهی در اطراف خود جبل مشاهده ننماید
و مملکت آذربایجان هم در این باب از سایر ممالک مجزی نیست
بلکه به همان حالت است و در این مملکت ما مشاهده میکنیم
رشته جبالی را که مستقیما با رشته جبال البرز متصل میگردد
و این جبال امتداد رشته جبال است که در روسیه و ارمنستان
عثمانی در شمال و شمال غربی واقع شده است و هم چنین این
رشته جبال از سمت جنوب به کردستان کشیده. مرتفعه و در حقیقت
در تحقیقات خود از آن تنگه مدنیکی نامیده است و این رشته
جبال جبال ایران با سلسله جبال آناتولیان متصل میسازد
سمت شمال این ناحیه دارای دره های حاصلخیز و سبز میباشد
و خیلی بندرت سیلهای بزرگ شده. مرتفعه و در دامنه
تپه ها بواسطه رودخانه ها. قله های ایلات چراگاه

میباشد و در رشت آب فراوان یافت میشود و تمام قراء
دارای اشجار و انهار زیاد میباشند و رود خانه ارس که سرحد
این مملکت و مملکت روسیه است در سمت شمال جاریست و رود
قزل اوزن در جنوب و بعد باسم سفید رود از سمت مشرق
رشت وارد بحر خزر میگردد و به عبارة اخری آذربایجان
مملکتی پرآب و لایق زراعت تمام حبوبات و دارای
معادن جدید (اگرچه هنوز مکشوف نشده است) و پس از آمدن
از طرف جنوب جبال کردستان متصل میشود و بواسطه اینکه
اکراد در آنجا منزل دارند به این اسم موسوم گشته است و در شمال
[illegible] شمال در این محل زرنگ هم شد. و تنگه بسیار کم عرض
مانند آنچه که در احوالات خراسان بیان کردیم تشکیل
میدهد و این سلسله جبال را مورخین به نام [illegible]
ذکر کرده اند

آب و هوای آذربایجان — بواسطه ارتفاع جبال این مملکت

بحدی سرد

برودت این مملکت بیشتر از تمام ممالک ایران و سرمای
زمستان آذربایجان شدید است به کرات تابستان خلیج فارس
تنها فرقی که دارد اینست که نواحی خلیج فارس همچنانکه در زمستان
هم سرد نمیشود لیکن آذربایجان در تابستانها هم گرم نمیشود
و به این واسطه بهار و خزان آذربایجان از فصول نیک محسوب
میشوند چونکه در زمستان بواسطه برودت و در تابستان به جهت
حدت شمس کسی قادر به حرکت نیست

در آذربایجان زمستان زود شروع شده و دیر تمام میگردد
و بواسطه بارندگی برف غالب راهها مسدود شده و اغلب سالها
در بیابانها از شدت برودت تلف میگردند و در تبریز
خیلی به ندرت [illegible] درجه بالای صفر می آید
(درجه فارنهایت) و از قراریکه در تواریخ مسطور شده است
مرکب در قلمدان منجمد میگردد و هم چنین طعام آب که در اطاق
گذاشته میشود با وجود بودن آتش منجمد شده و علاوه [illegible]

با هم راه مرز ترکمانه و کنسل استوارت ~~بهوای زمستان تبریز را~~
سرنوشته که هوای تابستان تبریز خوب است به تابستان
نیمه ادنی شهار [illegible] (۸۵ فارنهایت است) و زمستان آن به زمستان
کانادا.

جمعیت —— نزول چیش بیان کرده که سطح آذربایجان
معادل ۲۵۲۸۰ میل مربع است و کنسل استوارت که اکنون
قونسول انگلیس در تبریز است سطح آذربایجان را ۵۰۰۰۰ میل مربع
مرقوم و نزول شده [illegible] و جمعیت کلیه آذربایجان را
۲۰۰۰۰۰۰ نفر تخمین زده‌اند و اگر این مقدار صحت داشته
باشد مملکت آذربایجان از سایر ممالک دیگر ایران با جمعیت‌تر
است و ۵۰۰۰۰ نفر از این مقدار را اکراد محسوب
داشته و ۷۲۰۰۰ نفر را عیسوی (نسطوریان ۴۴۰۰۰
ارمنیان ۲۸۹۰۰ نفر) دیگر بوجود قونسول‌های خارجه
اکنون قریب ۱۵۰ نفر اروپائی در تبریز موجود است

و نفط

و نفط آذربایجان را از قراریکه ذکر کرده‌اند از دو کلمه
آذر (آتش) و بایجان یا بایگان (نگاهبانه) گرفته‌اند
و لفظ آتش ~~پرستکده~~ پرستش آتش‌پرستان ممکن است که این ملک
حق داشته باشند

مالیات سالیانه —— در جدول مالیات (سنه ۱۸۸۸) جمع
مالیات ایران مالیات آذربایجان ۷۸۹۱۴۲ تومان
و ۶۰۰۵۲ خروار جنس یا من حیث المجموع ۹۵۵۵۵۵
تومان که معادل ۲۷۶۱۹۰ لیره است نوشته شده است
حالا مرقوم شده موافق راپورتی که قونسول انگلیس نوشته است
مالیات سالیانه ۳۸۵۶۷۴ لیره است و ممکن نیست
که در ایران کم دولت به دستور العمل مالیات آیا فی نفسه کدام
اختلاف نداشته باشد و آنچه قبل نوشته شده ۱۰ است
بواسطه ~~تقریب~~ تنزل نقره [illegible] سه قران هم محسوب
شده است ولی آنچه قونسول نوشته است چون [illegible]

تفرگرده است هر یک سه تومان محسوب میشد و کلیه مالیات
آذربایجان موافق راپورت قونسول انگلیس قرار است
مالیات (از بابت زمین و چهارپا یا مالیات نقدی که وجه نقد [illegible])

۷۵۰۰۰۰ تومان یا	لیره	۲۷۵۰۰۰
جنسی ۱۵۲۰۰ خروار گندم از قرار خرواری ۱۵ شلینگ		۱۱۴۰۰
~~[illegible]~~ کاه ۷۰۰۰ خروار		۲۲۷۵
گمرک ۲۷۱۰۰۰ تومان	۶	۹۰۳۳۳
تذکره ۲۰۰۰۰ تومان	۱۴	۶۶۶۶
مجموع شلینگ ۱۹	لیره	۳۸۵۶۴۷

اگرچه گرفته مالیات بانواع مختلفه بار مردم را سنگین
ولی روی هم رفته در مملکت آذربایجان که جمیع اراضی
آن بهترین حاصلخیزی است این مقدار چندان زیاد نیست
و مردم نباید شکایت داشته باشند

تبریز

تبریز — پایتخت مملکت آذربایجان شهر بسیار معروف
تبریز و این شهر در سمت شمال غربی ایران ما بین محلات
جلوه بهار و مغربست که خراسان در سمت شمال شرقی واقع
شده است و حکومت این شهر غالباً به تجارت خارجه و وجه
قونسولها محول به ولیعهد کرده اند و این شهر واقع شده است
در انتهای دشت وسیعی که تا دریاچه ارومیه ممتد میشود
و در سمت جنوب باغات خارج شهر از اوج جبال سرخ
سرخه (جبال قرمز یزدانه است) و اطراف آن تپه های زرد
و قرمز است [illegible] در سمت جنوب قلل جبال
مخروطی شکل جبل سهند که بارتفاع ۱۱۸۰۰ پا از سطح دریا
مرتفع گشته است با برف نمایان است
زلزله — شهر تبریز موافق آنچه در تواریخ ذکر شده مستقل
بواسطه اعراب و سلجوقیان و مغول و ایلخانان و روسیه محاصره
گشته است و آنچه که از دست این فاتحین [illegible]

طبیعت بواسطه زلزله اغلب معدوم گردیده است و از قراریکه
ذکر نموده‌اند دو مرتبه جمیع بناهای آن با سطح زمین هموار گردید
و در ۱۳۹۲ تیمور این شهر را غارت نمود و از آن زمان الی
حال پنج دفعه نیز بواسطه زلزله منهدم گشته است و کروسینسکی
مرقوم نموده که در زلزله ۱۷۲۱ از شهر تبریز ۸۰۰۰۰
نفر تلف گردیده‌اند و نصف این مقدار هم بواسطه زلزله
۱۷۸۰ تلف گردیده‌اند و غیر محل تعجبات که چنین شهر
هنوز ۲۰۰۰۰۰ آباد گشته است ~~و محله و کوچه‌های~~
محله و کوچه‌های شهر تبریز تمام کم وسعت و بنای عالی چندان
ندارد و در حقیقت هم در این شهر که مدام بواسطه زلزله خراب
می‌شود بنای عالی و عمارات ملوکانه گمان لازم ندارد
تاریخ تبریز — از جمله وجه تسمیه‌های تبریز یکی این است
که می‌گویند زبیده زن هارون الرشید مدتی بود که به مرض
تب گرفتار بود و در این شهر بواسطه آب و هوای آن تب
او قطع

او قطع گردید و به این ملاحظه این شهر را به تب ریز
موسوم نمود و سیاحان مانند شاردن هم در باب تسمیه و وجه تسمیه
این شهر بسیار نوشته‌اند و بعضی می‌گویند که تبریز لغات
فارسی و مرکب از دو کلمه تب یا تاب (گرم) و ریز یا ریز
یا ریختن (به معنی خفقان گردان) و به این دلیل تبریز می‌نامند
عقیده کرم که اصلاً بواسطه چشمه‌های آب گرم که در حوالی شهر
واقع شده است نسبت گردیده و این شهر که در تواریخ ارمنی
به توریس یا توریز مشهور است در زمان [illegible]
تیرداد (سوم) سلطان ارمنستان بود و بعد [illegible] سلطان [illegible] (و سلطان قبل از)
رالف سی بیان می‌کند موسوم بود گانزاکا یا گاناکا
و زبیده زن هارون الرشید در سنه ۷۹۱ این شهر را درست
نموده در زینت آن افزود و بعد سلطانی که در بعضی تواریخ
ادوار این تبریز نوشته‌اند و در عهد مارکوپولو تبریز شهر
بود که تجار در آنجا زیاد منفعت می‌نمودند و در سنه ۱۳۲۰

بطور وضوح تجارهای یونانی در تبریز ساکن بوده و در سنه ۱۲۱۴ هجری تبریز
در تبریز مجمع ترتیب داده و ۲۴ تاجر در [illegible] حوالات
کلاویخو در سنه ۱۴۰۱ نه روز در تبریز توقف نمود و در سنه ۱۴۰۵
در هنگام مراجعت از سمرقند ۱۹ روز در تبریز توقف نمود
و بعد از تیمور [illegible] این شهر آباد گردیده که سیاحان جمعیت
اینجا را ۳۰۰۰۰۰ نفوس نوشته اند و بعد از چند سال دیگر باز
تحت اکراد قره قویونلو گردیده ولی اوزون حسن که رئیس
طایفه آق قویونلو بود تبریز را تسخیر نمود و [illegible]
سلطنت نمود و در عهد سلطنت او مسافرین یونانی
جوان [illegible] و شرح آن را در تواریخ سابقه ذکر کرده اند
و در روزنامه [illegible] مذکور شده است که تبریز
شهر [illegible] داراست ۲۴ میل محیط و در باب
زنان تبریز این عبارت را نوشته است
زنان شال برف [illegible] و [illegible] ابنه
سایر

سایر اهالی ایران [illegible] و [illegible] که در پایین [illegible]
[illegible] که اینه [illegible]
از دور نمایان است
و شخص دیگری نیز بدین عبارت توصیف زنان تبریز را
نموده است
زنان تبریز اگر چه خوش قد و سفید و نازک اندام اند ولی
غالب زشت [illegible] و تمام چادر [illegible] بر سر [illegible]
اما دو باره [illegible] و تمام صورت خود را [illegible]
[illegible]
تجارت تبریز ـــــ تمام [illegible] این [illegible] قبل
متفقا بر این عقیده اند که در تبریز تجارت [illegible] عمده دارد
و [illegible] که در مملکت آذربایجان پول زیادتر از
سایر ممالک ایران رواج دارد و [illegible] در سنه ۱۶۷۱
در باب تبریز و تجارت آنجا این عبارت را بیان [illegible]

[illegible]

حقیقتاً تبریز شهریست بزرگ و با ثروت و دوم شهر ایران محسوب
می‌شود چه از بابت تجارت و چه از جهت طول و چه از جهت
وسعت و تجارت شد تعداد نفوس در این شهر مشتمل است
۱۵۰۰۰ و ۱۵۰۰۰ دکان و اگرچه در تمام شهر تبریز
خانه عالی مشاهده نمی‌گردد اما بازارهای آن بسیار خوب
هستند دکان ندارم که در هیچ شهری بازاری مانند بازار
تبریز یافت شود چونکه بسیار وسیع و در دکان‌ها خوب
ساخته شده و در تمام روز این دکان‌ها و بازارها پر شده
از تجار و معاملین و غیره.

~~میدان تبریز [illegible] میدان الهات~~

گرفتن روسیه تبریز را — درباره حالیه قشون روسیه به ریاست
پاسکیویچ به سمت تبریز روان شده و بدون اینکه تیر خالی
نمایند از کسی گرفته و حاکم آنجا را اسیر نمودند و اگرچه در روزنامه
اطلاع

اطلاعات بطرزبورغ نوشته بودند که قشون ساخلو ی
قلیل بود و [illegible] سوار [illegible] . بعد قشون روسیه
سپه قهار ایران را مع کلیه شهر گرفته و به سمت پطرزبورغ
فرستاده‌اند و هم چنین بعض چیزهای مشهور که در تبریز ساخته
شده روسیان به طرف روسیه فرستاده‌اند و در کرملین
قرار داده‌اند

اگرچه شهر تبریز از بیست دروازه داشت ولی روسیان
۱۵ کلید به سمت بطرزبورغ فرستاده‌اند و گمان می‌کنند
که این کلیدها را هم در جزو اشیائی که از قشون دشمنان گرفته‌اند
قرار داده باشند و پس از آنکه فیمابین روس و ایران
مصالحه شد دوباره تبریز را به ایران واگذار نمودند

وضع حالیه تبریز — از سنه ۱۸۰۵ الی اکنون دیگر
تبریز مقر سلطنت ولیعهد گشته است و اول ولیعهدی که
در این مملکت حکومت نمود عباس میرزا پسر فتحعلی شاه بود

دکینر که در سنه ۱۸۱۰ بدین مملکت آمده این شهر را خراب‌ترین شهرهای ایران می‌نویسد و جمعیتش را ۳۰۰۰۰ نفر می‌نویسد و موریر در سنه ۱۸۱۲ ساکنین آنجا را ۵۰۰۰۰ نوشته و پس از انقضای جنگ روسیه بواسطهٔ صلح [illegible] مردمان آن شهر روی به ترقی نهاده و جمعیت آنجا را از ۱۰۰۰۰۰ الی ۱۲۰۰۰۰ ذکر نموده‌اند و اکنون جمعیت را فی ما بین ۱۷۰۰۰۰ و ۲۰۰۰۰۰ نفر می‌نویسند

در سنه ۱۸۸۶ ژنرال [illegible] اطلاع داد که شهر تبریز دارای ۸ امامزاده و ۳۱۸ مسجد و ۱۰۰ حمام و ۱۶۶۰ کارخانه و ۳۹۲۲ دکان و ۲۸ قراول‌خانه و ۵ کلیسا می‌باشد ولی مقدار زیادی از این تعداد بناهای موجوده ویرانه و خراب است. این ۳۱۸ مسجد هم تکایای جدیده و قدیمه هستند که در ایام محرم در آنها تعزیه‌داری می‌نمایند

مسجد ابی و ارک — اکنون در تمام تبریز دو بنای قدیم موجود است و تقریباً هر دو آنها قریب به انهدام هستند و اول این بناها مسجد ~~کبود است~~ [illegible] مرسوم به مسجد کبود یا مسجد ابی و گویا بواسطهٔ کاشیهای اعلائیش بدین اسم موسوم گشته است و بنای آنرا نسبت می‌دهند به جهان‌شاه که آخر سلطان از سلسلهٔ قره‌قویونلو است (۱۴۳۷–۱۴۶۸) ولی بواسطهٔ زلزله دیوارهای آن فرو ریخته و گنبدش هم بکلی منهدم شده است و اکنون که از آثار آن باقی مانده است در حقیقت هم همین مقدار به عظمت کار ایرانیان کافی است و اهالی تبریز میگویند که این مسجد بنیان است چونکه در زمان بنای این مسجد شهر مشغول [illegible] و بنای ثانی شهر تبریز ارک دولتی است که در قسمت غربی شهر واقع شده ~~است~~ و بنای این محل را نسبت می‌دهند به علیشاه.

و در داخل ارک هم مسجد باشکوهی موجود است ولی در اوایل
این نامه عباس میرزا آنجا را قورخانه نموده و چند نفر از صاحب
منصبان انگلیسی هم در آنجا مشغول کار بودند و هم چنین در همین
محل در ماه جولای ۱۸۵۰ رئیس بابیان را تیرباران نمودند
و دیوار ارک ۱۲۰ پا ارتفاع و در تحت ۲۵ پا عرض دارد
و سابق برای زنانیکه مرتکب قتل میشدند از فوق این دیوار
بزیر می انداختند ولی اکنون این قاعده منسوخ شده است
چونکه چندی قبل فاحشه را از بالای برج بزیر انداختند
ولی چون از زیر جامه های زیادی پوشیده بود باد در اثنا
افتاده و چندان اذیتی بخود وارد نگردید

محله اروپائیها ـــــ قصر ولیعهد بهترین و نیکوترین عمارات
تبریز است و اروپائیان که همان تعهد دارند ... گردند
در محله ارامنه ساکن میشوند و قونسولهای روسی و عثمانی
و انگلیس نیز در همین محله ساکن اند و قونسول انگلیس عمارت

دارای

دارای عمارت بسیار وسیع و عالی و دولت فرانسه
هم در تبریز قونسول فرستاده است و شغل این قونسول
مخابرات بعضی مطالب تجارتی و حمایت رتق و فتق
امور عیسویان اتباع و سابق برای دولت بلژیک هم قونسول
در تبریز فرستاده بود ولی چون شغلی نداشت بعد از چندی
دوباره مراجعت نمود و چنانچه سابق ذکر شد داخل شهر
چندان باشکوهی ندارد چونکه تمام خانه ها از سطح کوچه ها
پست تر بنا شده و کوچه ها هم تماماً کج و معوج و کثیف هستند ولی
بواسطه سعی حکومت ولیعهد و تجاران مشغول اند مستحکم
ایران محسوب میشود و چون در هر چند سال یک مرتبه
بناهای تبریز بواسطه زلزله منهدم میشود بهمین جهت مردم
بناهای عالی نمیسازند والا اگر این مانع در میان نبود
بواسطه قرب معدن سنگ مرمر ممکن بود که تمام عمارات
تبریز با مرمر تزئین گردد

در دور تمام محوطه ارگ دیواری کشیده شده است و در دور
شهر هم دیوار مخروبه‌ای مشاهده می‌گردد

حکومت ——— در فصل شخصیتهای مهم شرح احوال ولیعهد
و دیگر وزیر او امیر نظام که مالیه ممالک تبریز است تحویل
بیان کرده‌ایم

فی الحقیقه ولیعهد آدمی است موقتی که تمام امور در کف
کفایت امیر نظام است و این شخص اگرچه پیر است ولی بسیار
دانا و هوشیار است و در حقیقت این شخص تمام مملکت
آذربایجان را منظم و مرتب کرده است

مواجب امیر نظام سالیانه از دولت 5000 تومان
ولی چنانکه ذکر کردیم حکام به مواجب دیوانی چندان
اعتنائی ندارند و فقط از هر جهت که از مردم اخذ می‌نمایند
گذران می‌نمایند

علاوه بر مواجب قشون و وظیفه و وظیفه‌خواران دولت

سالی

سالی دو هزار تومان به جهت پیشتخانه و همین مقدار هم به جهت
آتش‌بازی اعیاد به حاکم می‌دهیم

شاهزاده‌ها ——— فارنر که در سنه ۱۸۳٤ از تبریز عبور
نموده و اولاد و ذکور و اناث فتحعلی شاه را ملاحظه کرده است
می‌نویسد که فتحعلی شاه خیال کرده است که اولاد خود را
در تمام ممالک پراکنده کرده چونکه این کار سبب شده است
که اهالی ایران البته از آقاهای زیاده کراهت داشته‌اند ، همچنین
ایضاً ماک گرگر که در سنه ۱۸۷۵ به خراسان رفته است
می‌نویسد که اهالی خراسان کلیه از آقاهای زیاده شکایت
دارند و بعد از ... اولاد فتحعلی شاه . حکومت هر شهری را
یکی از پسران خود داده بود و بعد از وی اولاد ایشان
از این قاعده تخلف نموده و حکومت بعضی ممالک را به امراء
و وزرا که از سلسله قاجاریه نیستند داده‌اند و ...
در سرحد عثمانی و ایران ... آراک نقافت شده ...

به جهت مذهب شیعه دشمنی موجودات و مملکت آذربایجان
الکدن بواسطه دولت عثمان و روسیه از تمام ممالک
دیگر ایران ممتاز و اشتها زیادتر است ولی در دهات تبریز
بواسطه جهات عدیده از مردمان خراسان مشکل‌تر
و غیورتر اند

ملاحظه روسیه در باب تبریز —— دولت روسیه ذکر فسخ معاهده
~~[illegible]~~ خراسان و تبریز را
بیک وجه نگاه میکند و خیالش در باب این دو مملکت
یکی است

سفیر [illegible] در سنه ۱۸۵۶ که دولت انگلیس بوشهر و محمره را متصرف کرده
و دوباره به دولت ایران رد نمود ضبط نموده است
و هم چنین در باب روسیه ها این خیال را داشته ولی باید
ملتفت بود که معتقد شد. بعد سفیر انگلیس تبریز را از چنگ
روسیه بیرون آورد چونکه در ادل و ملت مشار الیه بر [illegible]
گفت

گفت که هرچه روسها می‌خواهند بطلبند [illegible] والا ان
بران [illegible] زیادتر میگردد و اگر منفعل شد. گوش
به این حرف نمرده لیکن روسیه به این چیزها اعتنا نکرده
کرده و سرحد [illegible] این عبارت را بیان
می‌نماید

اگر دولت روسیه از وضع آذربایجان و حاصل خیزی
آن ملک و مایه تجارتی و پلتیکی و معادن و [illegible] آن
بشناسد حال مطلع بود لابد [illegible] بود تبریز را متصرف
میکرد و دلیل آنکه تبریز را دوباره به دولت ایران
واگذار نمود این بود که درست از وضع آن ملک اطلاع
نداشت

تجارت آذربایجان —— تمام مال التجاره که از
ارض [illegible] داخل آذربایجان میگردد یا از سمت جبال
قفقاز و اراضی روسیه است یا از سمت ترابوزان و [illegible]
نشا

شرق بحر اسود و این راه تازه را شصت سال قبل عباس
میرزا ملاحظه تجارت انگلیس مفتوح نمود چونکه آن اوقات دو
با انگلیسها اظهار مودت می‌نمود و بر عکس از روسیان
کمال تنفر داشت و عباس میرزا به جهت ترقی تجارت
مابین دولتین برقرار نمود. و از سمت ترابوزان تجاران
این دو دولت باهم مراوده می‌نمودند ولی این کار چندان
دوامی نداشت و بعد تجاران انگلیس از سمت اسلامبول
مال التجاره خود را به تبریز حمل می‌نمودند و از قراریکه
نقل می‌نمایند حمل مال التجاره این راه به سالی ۱۰۰۰۰۰۰
لیره‌ بود و در همان زمان بنابر خواهش عباس میرزا
تجاران انگلیس در تبریز و خوی کارخانجات نساجی
به جهت نسج پارچه‌های پشمی و غیره برپا نمود. و مشغول
گردیده بودند ولی در زمان محمدشاه به واسطه مناقشات
مابین دولت ایران و انگلیس کدورت پیدا شد. و تجارت
انگلیس

انگلیس روی به تنزل نهاد و در همین ضمن قماشهای انگلیس بطرف
مملکت خود روان گردیده و در سنه ۱۸۴۹ یکی از سفرای انگلیس
نوشته است که از کارگزاران انگلیس سه نفر در تبریز یعنی
می‌نویسد ولی نمیدانم که تجاران این مملکت در تبریز مراوده
داشته باشند یا خیر ولی بعد از چند سال دیگر باز مال التجاره
انگلیس در بازارهای تبریز نمایان گردید و لیکن در این دفعه [illegible]
از سمت ترابوزان مال التجاره حمل نگردید چونکه دولت
روسیه اذن داده بود که مال التجاره‌های خارجه
از اراضی روسیه و قفقاز عبور نمایند و بنابراین بملاحظه
تمام مال التجاره از جهت [illegible] وارد آذربایجان گردید
و مال التجاره سنوات ۱۸۶۸ و ۱۸۶۹ و
۱۸۷۰ به این مقدار رسیده بود

	۱۸۶۸	
حمل به داخل		۳۵۱۰۰۰ لیره
حمل به خارج		۶۸۴۸۸۵

حمل به داخل } ۱۸۶۹ ۱۵۷۵۷۷۶
حمل به خارج } ۹۰۱۲۱۸

حمل به داخل } ۱۸۷۰ ۱۰۹۴۷۱۷
حمل به خارج } ۴۲۲۶۳۲

در سنه اخیر بواسطه قحطی تجارت کلیتاً تنزل نموده بود

درصورت ملاحظه مقدار مال التجاره که در این سنوات داخل اذربایجان شده است معلوم میگردد که هم انگلیس و هم روس منافع زیاد داشته‌اند علاوه بر این در آن زمانی هنوز دولت روسیه راه بادکوبه و انزلی را معروف ننمود [?] و هم هنوز دولت انگلیس ابواب تجارت را از سمت خلیج فارس مفتوح نکرده بود و پارچه جنسی که در این سنوات دولت انگلیس داخل ایران نموده است از این قرار است

۱۸۶۸ ۱۰۱۷۸۸۵

۱۸۶۹

سنه ۱۸۶۹ ۱۱۲۴۲۱۱

سنه ۱۸۷۰ ۸۶۴۰۰۰

مخالفت روسیه — در سنه ۱۸۷۷ دولت روسیه بملاحظات [?] جنبه و نیز بملاحظه ترقی تجارت خود مانع گردید از اینکه تجاران اروپ از سمت قفقاز مال التجاره به ایران حمل نمایند بدین معنی که از تمام مال التجاره اروپ گمرگ زیادی میگرفت که اغلب از قیمت خود مال التجاره زیادتر میگردید و این کار باعث شد که دوباره تجاران اروپ مال التجاره خود را از سمت ترابوزان داخل ایران نمایند و تا اوایل ۱۸۸۳ باز هم مال التجاره از سمت روسیه وارد ایران میگردید ولی از آن زمان الی حال دولت روسیه به قدری دیوان [?] زیاد گمرک افزوده است که دیگر بهیچوجه از آن سمت مال التجاره حمل نمیگردد و تمام مال التجاره خارجه از سمت ترابوزان وارد تبریز میگردد و مادر فعلی [?] که مخصوص

تجارت ایران است از این راه و فواید تجارتی آن ذکر
خواهیم نمود چونکه مقصود ما در این موقع فقط است
که بیان نمائیم مال التجاره که از بیرون داخل می گردد و همچنین
مال التجاره که از اینجا بخارج حمل می شود

تجارت سنوات اخیره — هرگاه ملاحظه کنیم مجموع
مال التجاره که در این سه سال اخیری وارد تبریز شده یا از اینجا
بخارج حمل کرده اند معلوم می شود که با آنچه که در بیست
سال قبل ذکر کرده اند اختلاف زیاد دارد و مجموع مال التجاره
داخله و خارجه این سه سال از این قرار است

حمل به داخل	۱۸۸۷	۹۱۵۱۰۸ پوند
حمل به خارج		۵۷۵۰۴۵
مجموع		۱۴۸۵۱۴۲
حمل به داخل	۱۸۸۸	۶۶۴۱۹۶
حمل به خارج		۴۱۴۶۹۴
مجموع		۱۰۷۷۸۹۰
حمل به داخل	۱۸۸۹	۸۵۴۸۹۱
حمل به خارج		۴۸۹۴۵۶
مجموع		۱۲۴۴۳۴۷

تجاران انگلیسی هنوز پارچه های پنبه و ابریشمی به تبریز
می آورند و غالباً تمام این پارچه از منچستر آورده می شود
و در سنه ۱۸۸۸ قیمت پارچه های انگلیسی معادل بود با
۳۹۴۲۲۰ لیره و در سنه ۱۸۸۹ با ۵۰۱۸۲۰ لیره
و در سنه ۱۸۸۸ معادل ۱۷۰ بار پارچه های روسی
و در سنه ۱۸۸۹ معادل ۱۹۶ بار که قیمتش ۴۰۰۰ لیرات
وارد تبریز کرده اند ولی در این دو سال اخیر روبل روسیه
صد ۵۰ ترقی نموده به این واسطه ظاهراً تجارتی زیاد تر
کرده و روسیه بملاحظه ترقی تجارت خود از آنچه مال التجاره
بخارج حمل می کرده اند گرانتر گرفت و بر خیلی ...

روبل پول کاغذی روسیه است

تجارت فرانسه در تبریز قلیل بود

پارچه‌های پشمی سالی تقریباً معادل ۳۰۰۰۰ لیره الی
۴۰۰۰۰ لیره از باطوم وارد تبریز میشود ولی قدری
از این مقدار زیادتر هم از سمت اطریش و آلمان وارد میشود
(۴۰۰۰۰ الی ۵۰۰۰۰ لیره) و ماهوت این ممالک
اهالی بر ماهوتهای روسیه ترجیح دارند و بدین واسطه زیادتر
از ماهوت روسی حمل میشد
چای هم سالیانه معادل ۱۰۴۰۰۰ لیره از لندن و استردام
وارد تبریز میشود ولی اغلب از سمت لندن آورده میشد
و اسباب چراغ و بلور و آینه و ظروف و خرازی و غیره نصفش
از روسیه ابریشم حمل مینمایند و نصف دیگرش را از اطریش
و آلمان و هم چنین بعض هم از این اسباب‌ها از فرانسه
هم میشود ولی مخمل و پارچه‌های ابریشمی فقط از فرانسه
و ایتالیا آورده میشد

از تمام

از تمام مال التجاره‌ئی که در سنه ۱۸۸۹ وارد تبریز شده است
آنچه متعلق بروسیه و سایر ممالک اروپ است از این قرار است

روسیه	ممالک اروپ
۶۱۵۵۱ پوند	۷۹۲۴۴۰ پوند

بدون اغراق میتوان گفت که از مجموع مال التجاره که
وارد تبریز میشود از صد ۸۰ مال انگلیسی است
و ۲۰ از سایر دول دیگر و از آنچه تجار حمل میشد
از صد ۱۰ الی ۱۲ را تجار انگلیس حمل مینمایند
و ما بقی را تجار روس و غیره.
مال التجاره اروپا تماماً چنانچه ذکر شد از سمت ترابوزان
حمل میشد و مال التجاره روسیه از تفلیس و طرف بادکوبه
بندر آستارا و اردبیل
نصف مال التجاره‌های اروپ از راه‌های دیگر نیز داخل آذربایجان
میشود مثل راه حلب و موصل و سلیمانیه از بغداد

حمل مال التجاره بخارج —— اگر ملاحظه کنیم فهرست مال التجاره
که از آذربایجان به خارج حمل می‌گردد معلوم می‌شود
که تجاران روسی از این جهت بر تجاران سایر ملل تفاوت
چندانی ندارند و نباید هم از این کار تعجب کرد چونکه بواسطه
مجاورت لابد اکثری توانند مال التجاره مملکتی خریداری نمایند
وانچه روسیان مال التجاره از آذربایجان حمل می‌نمایند
معادل است با ۲۶۶۴۴۹ لیره و حال تمام تجاران سایر
ممالک بیش از ۱۲۳۰۱۷ لیره مال التجاره بخارج حمل
نمی‌نمایند واین مقدار معادلات با راپورتی که از قونسول
انگلیسی مقیم در تبریز بانتشف دریافت شده ولی در راپورتی
که در سنه لیوارنبورغ طبع شده است مجموع مال التجاره
روسیه که وارد تبریز شده است معادل ۷۴۶۳۴ لیره
وانچه از تبریز به روسیه حمل شده است معادل ۱۸۷۵۱۳م
لیره است

ودیگر

ودیگر مال التجاره که از تبریز به روسیه حمل می‌شود میوه‌جات
خشک از قبیل زردالو و کشمش و بادام و پنبه است
و در سنه ۱۸۸۸ قیمت آنها معادل بوده است با ۲۲۲۰۰۰
لیره و در سنه ۱۸۹۰ با ۲۰۰۰۰۰ لیره که از سمت اردبیل
و مراغه ارامنه روسیه از طرف اردبیل به آستارا راه
و از آنجا وارد بادکوبه می‌نمایند
مال التجاره که تجاران اروپا از آذربایجان بخارج
حمل می‌کنند مرکب است از قالی (۴۲۲۶۰ لیره)
که به انگلستان و امریکا برده می‌شود و معادل ۲۹۰۵۳م
لیره تنباکوی شیرازی که در اسلامبول فروخته خواهد شد
در چند سال قبل دولت روسیه بملاحظه ترقی تجارت خود
قصد نمود که زراعت پنبه را در آذربایجان ترقی دهد
ولی چون آب و هوای این ملک به جهت زراعت
پنبه مثل سایر ممالک ایران نیست پی به مقصود نرسید

تجارت خارجی و داخلی آذربایجان از قراریکه ذکر کردیم
ولی چون این مملکت نزدیک به سرحد روسیه و عثمانی است
اهالی آنجا خیلی مال التجاره را از گمرک میگذرانند به این جهت
احتمال دارد که مقدار تجارت آذربایجان سالیانه مختلف
مقدار مذکور باشد

وضع حالیه تجارت — اگرچه بنابر مطالب مذکوره
تجارت آذربایجان زیاد است ولی مع ذلک تجار
شکایت دارند و این مطلب به جهت این است که مال التجاره
در بازار زیادی مانده و علاوه برای تجاران ایران
به ساعت یک بازی دری ادارند و اغلب اوقات
باعث تعطیل تجارت میشوند و اغلب تجار بدون
جهت ورشکسته میشوند و بدون شک تجارت این مملکت
از دو راه مذکور ترقی خواهد نمود و محتمل است که از راه
راه اول که از اطراف سرحدات عثمانی و بایزید و خوی
ترقی

ترقی تجارت میسر شود تا از سمت راه ثانی که از اطراف
اردبیل و بنادر بحر خزر است — و اکنون تاجر معتبر
آذربایجان زنگیرات که از کلهٔ شیخ تر پارچه‌های پنبه
به تبریز حمل مینماید و از آنجا از اطراف قزوین مال التجاره
وارد طهران میگردد

افواج آذربایجان — چنانکه سابق ذکر شد آذربایجان
معدن قشون ایران است و ما در اینجا فقط ذکر مینمائیم
افواج آنجا را چونکه قصد نداریم که ترتیب و نظم افواج قشون را
بیان نمائیم و این مطلب را راجع میکنیم به فصلی که مخصوص
قشون ایران است

عباس میرزا در جنگ روس حتی المقدور از این مملکت
قشون تهیه نمود و در زمان جنگ (۱۸۲۶) قشون
آذربایجان مرکب بود از ۲۰۰۰۰ سوار و ۶۰۰۰
سرباز و ۱۰۰۰۰ جا ... در وقت ثانی را ...

انگلیس همه روزه مشق میدادند و قشون حالیه اذربایجان از قراریست
که در ذیل ذکر میشود

سالیه نظام

سه قومان یا سه دیویزین

دویزن اول مرکب است از یازده فوج و سه فوج از این
افواج هرکدام دارای ۸۰۰ نفر هستند و باقی هرکدام
دارای ۱۰۰۰ نفر = ۱۰۴۰۰ نفر

دویزین ثانی مشتمل است بر هشت فوج که چهار فوج دارای
۸۰۰ نفر اند و چهار فوج دیگر هریک دارای ۱۰۰۰ نفر
و مجموع میشوند ۷۲۰۰

دویزین ثالث مرکب است از ۱۰ فوج [illegible] دو فوج از این
افواج [illegible] ۱۰۰۰ نفری هستند و باقی هرکدام
۸۰۰ نفری = ۸۴۰۰

مجموع ۲۶۰۰۰ نفر

سواره

سواره

از هر ناحیه ۲۰۰ الی ۴۰۰ سوار ترتیب داده اند که [illegible]
دو هفته و فقط سه فوج از این سواران که هر [illegible] فوجی
دارای ۴۵۰ نفر است جزو سواره نظام محسوب
میگردند و مجموع سواران اذربایجان از سواره نظام
و غیره معادل است با ۶۸۰۰ نفر

توپخانه

توپخانه اذربایجان مرکب از ۱۲ فوج ۴۰۰ نفری
و در هنگام لزوم انها را به باطریهای چهار عراده تقسیم
مینمایند و تعداد مجموع معادل است با ۴۸۰۰ نفر

سالیه نظام	۲۶۰۰۰ نفر
سواره	۶۸۰۰
توپخانه	۴۸۰۰
مجموع	۳۷۶۰۰

در فن مشق و اسلحه افواج ——— می‌توان گفت که پیاده نظام
و توپخانه آذربایجان بهترین قشون‌های ایران است چونکه
گاه‌گاهی مشق می‌کنند و کمی از روی قانون مطلع هستند
و ملبوس هم با قاعده داده می‌شود و هر چند سال یک مرتبه
این افواج را به تبریز فرا خواسته و ولیعهد از شاه دوباره آنها را
مرخصی می‌نمایند ولی در این مدت مرخصی دیگر نه مشق
می‌کنند و نه لباس به آنها داده می‌شود و چنانکه در فصل
خراسان ذکر کردیم بعضی از افواج آذربایجان را
به سمت مشهد و کرمان و بعضی از شهرهای دیگر ایران روانه
می‌نمایند و همینکه چند سال یک فوج در یک شهر توقف کرد
آنوقت او را مرخص نموده و فوج دیگری بجای آن فوج
مأمور می‌نمایند و تقریباً این حرکت از روی قانون نظامی
نیست که فوجی را از یک مملکت به مملکت دیگر روانه
نمایند

اسبهای

اسبهای سوار بی‌نظام کوچک‌اند و قوی ولی کلیه مردمان
ایران در سواری مهارت دارند و تفنگ یک قسمتی از سواره
و پیاده نظام تفنگ‌های ورندل است ~~پهلو~~ و در دست
مابقی هنوز آن تفنگ‌های قدیمه باقی است و توپ بعضی
از باطری‌های توپخانه توپ اطاتیوس است و مابقی دیگر
همان توپ‌های کهنه است که یقیناً بی‌اندازه بدتر از اندازی
توپخانه ترکیه

افواج ساخلوی آذربایجان ——— قشون ساخلوی تمام
شهرهای بزرگ ایران به موجب فصلی که در بالا ذکر کرده‌ایم
معلوم است که در تابستان قشون زیادی در شهر جمع می‌نمایند بعد از
آنها را مرخص می‌کنند و در چند سال قبل همه ساله قشون
۸۰۰۰ الی ۹۰۰۰ در خارج تبریز اردو زده و صاحب
منصبان اطراف آنها را مشق می‌دادند ولی در سنه ۱۸۹۰ قشون
اردو مرکب بود از یک فوج سوار (۶۰۰ نفر) و سه فوج

پیاده و دو باطری توپ صحرائی و یک باطری توپ کوهی

قشون ساخلوی حالیه آذربایجان از این قرار است

تبریز — دو فوج و نیم سیاه پیاده و یک فوج قزاق و سه باطری

توپخانه (به جهت سواره قزاق تبریز سالی ۱۲۰۰۰ تومان از دولت

گرفته می‌شود در حالیکه بیش از ۱۰۰ قزاق موجود نیست)

خوی — یک فوج پیاده نظام و یک باطری توپخانه و چند

توپی که در قلعه خوی موجود است

قلعه خوی را که مهندسین خارجه طرح انداخته‌اند گویا محکم‌ترین

تمام قلاع سرحدی ایران است

ارومیه — یک فوج پیاده نظام و مقدار قلیلی توپچی

مراغه — یک فوج پیاده نظام و مقدار قلیلی توپخانه

ساوجبلاغ — نیم فوج پیاده نظام و چند نفر توپچی

اردبیل — نیم فوج پیاده و چند نفر توپچی

به جهت محافظت راه [illegible] و علف‌داری [illegible] و بعضی قلعه‌جات

که اغلب

که اغلب سرباز ندارند دولت سالی ۱۲۰۰۰ تومان به شاهزاده

نصرة الدوله می‌دهد

در ماکو که تقریباً بواسطه غارهای زیاد قلعه محکمی است

صاحب مقتدری موسوم به تیمور پاشاخان قرار داده‌اند

و دولت سال مواجب و مرسوم ۲۰۰۰ سواره به او می‌دهد

و از قراریکه می‌گویند این شخص بیش از این سوار دارد چنانچه

بعضی‌ها تعداد سواره او را به ۱۰۰۰۰ نفر رسانیده‌اند

و شخصی که قبل از تیمور پاشاخان در این محل شوکت [illegible]

بیش از اشخاص خارجه نفرت داشت که در تمام آن مدت

یک نفر خارجه را پذیرائی ننمود و تفنگهای این

سواران [illegible] است از تفنگ ته‌پر وردان و از قراریکه

می‌گویند این تفنگهای اخیر را دولت روسیه برسم

ارمغان به جهت دولت ایران فرستاده است

ماکو قلعه‌ایست نزدیک سرحد عثمانی

خطوط تلگراف ــــ علاوه خط تلگراف اروپ که از
جلفا وارد تبریز شده. و از آنجا بطرف طهران ممتد میگردد
خود دولت ایران نیز خطی هم دارد و از آن جمله یکی است
که از تبریز بطرف [illegible] و از آنجا ممتد شده (۱۴۳ میل)
و دیگری است که از تبریز بطرف ساوجبلاغ و سرحدات
کرد ممتد میگردد (۱۲۵ میل) و هم چنین خطی از خوی
به بایزید که سرحد عثمانی است کشیده شده. و خط دیگری
نیز از خوی بارومیه و سلماس. آنکه اطراف دریاچه هم
کشیده شده است

اردبیل ــــ قبل از آنکه از اطراف غربی و جنوبی تبریز
بگذریم بهتر است شرح مختصری در باب قلعه مشهور اردبیل
که سابق آباد بوده و اکنون بکلی رو به انهدام نهاده
ذکر نمائیم
قلعه اردبیل واقع شده است در شرق کوه تقریباً فاصله اش

از بحر خزر و جبال آتش‌فشان ساوه‌بلان است
جبل آتش‌فشان ساوه که اکنون خاموش گشته است
۱۵۷۹۱ پا از سطح دریا ارتفاع دارد و قله‌اش دایم
از برف و یخ مستور است و اهالی آنجا میگویند که در فوق
این کوه پیغمبری مدفون است و در ۱۸۳۵ کاپیتن شیل محض
تحقیق این مطلب در بالای کوه رفته و تفتیش [illegible]
نموده که یعنی در زیر برف و یخ مدفون نیم دیگر انتشارات
و عقیده اهالی آنجا است که بواسطه اعجاز این پیغمبر است
که برف فوق کوه ذوب نمیگردد ولی غافل از آنکه هر چه
کوه بلندتر باشد برف آن دیرتر ذوب میگردد
اردبیل در میان شهرهای ایران بواسطه مقبره و مقبره
شیخ صفی الدین که نسبتش بامام موسی میرسیده
گفته بوده و شاه اسمعیل که بانی سلطنت سلاطین صفویه
است پس از نسبت به شیخ مذکور میرسد و پس از آنکه

شاه اسمعیل سلطان ایران گردید پای تخت را از اردبیل
قرارداد و خیلی محل تعجب است که دو قبر این مقبره (قبر شیخ
و شاه اسمعیل) در زمان سلاطین صفویه زیارتگاه عمده
نگشته است و این قبور هنوز در مسجد خرابه نمایان است
و در روی مقبره شاه اسمعیل صندوق از چوب صندل که آنرا
بطور خوبی با عاج خاتم کاری کرده لف کرده بودند
و این عاج ها را همیون امپراطور هند پس از اینکه از تاج
خود را از وطن اخراج نمود به عنوان طلب یاری شاه اسمعیل
برسم ارمغان تقدیم نمود و در تالار جهان نما در عقب
بقعه که در طاقی ... مقبره شیخ واقع است
در روی آن قبر باد فرشهای قیمتی و شال مفروش کرده اند
و در تالار مجاور سابق براین ظرفهای چینی قدیم بسیار زیادی
که شاه عباس تقدیم مقبره شیخ کرده بود موجود بود و همه
روزه تقریبا ... من برنج به جهت

غذای

غذای زواران شیخ طبخ می نمودند و تا جنگ روسیه
این ظرفها را در اطاقی که ذکر شده در آن را مقفل کرده بودند
و هم چنین در کتابخانه شیخ کتابهای خطی و قرآنهای خطی
بسیار خوب یافت میشد ولی ژنرال پاسکیویچ تمام آنها را
غارت نموده و به کتابخانه سلطنتی سنت پطرزبورغ
فرستاد

حالیه اردبیل مانند قلعه الموت محبس گشته است ولی
از اینکه محمد شاه به تخت سلطنت جلوس نمود تمام شاهزادگانی
که گمان داشت که اطاعت نخواهند نمود در این قلعه حبس
کرد

۲

دریاچه شاهی یا دریاچه ارومیه —— از جمله آثار قابل ملاحظه
طبیعی دریاچه ای است که جبال آذربایجان ترکیب داده اند
و این دریاچه تمام از سطح دریا مرتفع تر است
در اراضی روسیه دریاچه گوکچا در سمت مشرق ایروان واقع شده

از قراریکه بعضی مورخین میگویند
این شهر موسوم شده است به اسم
اردوبیل که اسم دو دیو است
و میگویند این دو دیو سلیمان را
در پاک کردن راه میان این جبال
کمک نموده و سلیمان خیال داشت
که آب ایران مرکزی را وارد بحر خزر نماید

و در اراضی عثمانی دریاچه وان است که در سمت مغرب
وان واقع گردیده و بزرگترین این دریاچه‌ها دریاچه ارومیه است
که از ارک تبریز مشاهده می‌شود و عموماً در نقشه‌جات اروپا
این دریاچه را دریاچه ارومیه می‌نامند بواسطه شهر مشهور ارومیه
که بفاصله ۱۲ میل در سمت ساحل غربی آن واقع شده است
ولی ایرانیان آن را دریاچه شاهی می‌نامند و هم چنین بعضی
دیگر این دریاچه را کاپوتا ارتاجو می‌نامند که ~~معنی کبود~~ و این
لفظ از فارسیان که به معنی کبود است گرفته شده و این
دریاچه ۸۴ میل طول دارد و عرضش واقع است
مابین ۲۰ و ۳۰ میل و محیطش تقریباً ۳۰۰ میل است
و ۴۱۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد و در اطراف آن
ملیح و جزایر چند با مراتع جنگلی موجود است و جبل سهند
که ۱۱۸۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع دارد در سمت مشرقی
واقع گشته و با قله مخروطی جبل آرارات ابرا را سوراخ

می‌نامند

می نامند
مورخین و محررین شروح مختلف در باب این دریاچه بیان
کرده اند و کلیتاً از قرار معلوم سابق بر این محیط دریاچه
از حال بزرگتر بوده است چونکه مورخین سابق حتی تحریر می‌نمایند
که شبه جزیره شاهی که در سمت سواحل شرقی واقع شده است
جزیره بوده است بمحیط ۲۵ میل و از این قرار معلوم
می‌شود که حجم دریاچه سابق بر این بزرگتر از حال بوده است
ولی از طرف دیگر بعضی سیاحان نوشته اند که راه تجارتی از این
جزیره الی ارومیه موجود بوده است و این مطلب دلیل است
بر اینکه حالیه دریاچه از قدیم بزرگتر شده است چونکه آن محلها
اکنون آب گرفته است در هر صورت این دریاچه بسیار
کم عمق است و علاوه بر این آبش از تمام دریاها و بحار شورتر
نمکین‌تر است و تقریباً در هر صد من آب این دریاچه ۲۰۲
من نمک یافت می‌شود و از قراریکه بعضی مرقوم نموده کشف این دریاچه

بسیار بسیار است و اکثر عمق آن ۵ یا ۶ پا و داخل آن به ۱۵
الی ۱۶ پا می رسد و تقریباً گفته و بعضی غواصان تقریباً تا دو میل
از کناره آن پیش می روند بدون آنکه به عمق حقیقی آن برسند و بعضی
سیاحان بر این عقیده اند که نمک این بحر از اوقیانوس اطلانتی
کمتر است ولی مؤلف بر این عقیده است که هیچ آبی به این قدر
نمک ندارد چونکه دیده اند که شناوران پس از آنکه ده میل در آن
بحر شنا نمایند به همه تنشان به اندازه ای قشری گردد و هم چنین
اعصاب آنها به بی زودی از کار می افتد ولی همینکه شخص
وارد آب این دریاچه گردید فی الفور بدنش از سوزش نمک
مانند اطلس قرمز می گردد و در تمام بدنش شوره نمک ظاهر می شود
و در این دریاچه حیوانات بحری به هیچ گونه موجود نیست و فقط
میان این دریاچه جزایرات هم به یکسان تا پایان کوچکی که بعضی
تغذیه و بعضی مرغهای دیگر به ندرت دیده می شوند خلق شده و در سواحل
این دریاچه لجنهایی که از نمک و بعضی معدنهای ... در پایان ترتیب
شده اند

شده اند موجودات و در هنگام موج کفهای نمکین که به ساحل
رسیده فی الفور به شکل چند انگشت منجمد می گردند و از شفقت
هر ابر کوچکی که در سمت انتهای جنوبی این دریاچه واقع شده اند
به عدد آسمان مربع و محل چراگاه است و بزرگترین آنها
پنج میل طول دارد

بحر بیجانی — ممکن است گفت که وجود دریاچه
به بی صفت ولی طوفانها و سیلهای بزرگ و دشتهای
مزروع اطراف آن نوع نیک نمایه منظری خواهد کرده
این معنی که چند سفینه کوچک به جهة این دریاچه ترتیب
داده و از شهرهای اطراف آن با محل دیگر نقل
مال التجاره حمل نمایند ولی کلیتاً ایرانیان بحر بیجانی را
خطا ... و ... نایند که ... و ... جهة
در دریاچه شاهی ... کمی حرکت می نمایند
در سنه ۱۸۳۸ که یکی از اعمام سلطنت حاکم تبریز بود ...

اینکه حمل مال التجاره انحصار داشته باشد حکم نمود که قایق‌های
دریاچه شاهی را شکسته و حکام بعد هم متابعت او را
کرده و از کشتی رانی در این دریا بالمره منع گردیده ولی حالیه
حکام مراغه سه قایق کوچک که هر کدام شصت خروار
بار بگیرد ترتیب داده و از شهرهائیکه گندم ارزان است به تبریز
و خوی که شهری گرانتر است حمل می‌نماید و این سه قایق را
به کمپنی سالیانه به مقدار ۸۰۰ لیره اجاره داده است
و کلنل استوارت سکیف که اگر جهاز بخار کوچکی هم در
این دریاچه ترتیب دهند خالی از فایده نخواهد بود ولی این مطلب
هم خیالی است و هر وقت سایر نواقص ایران رو به حرکت
گذاشت انجام درست خواهد شد

چاه مرمر ——— نزدیک ساحل شرقی دریاچه و تقریباً
به فاصله ۶ میل از دهکده دهخوارقان چاه یا چشمه‌هائیکه
سنگ مشهور مرمر از آنها خارج می‌شود مشاهده می‌گردد

دراین چشمه

در این چشمه‌ها را بعضی اوقات بواسطه مجاورت مراغه
معادن مراغه می‌گویند و بعضی اوقات معادن تبریز
و در فضائیکه تقریباً نصف میل محیط دارد عده زیادی
از این چشمه‌ها نمایان است و مدام از این چشمه مرمر از جهات
منبعان و جیان خارج می‌گردد و پس از آنکه مرمر از چشمه
خارج گردید می‌توان با دست از آن شکست ولی همینکه
قدری ماند به تمامی چینه الف منجمد و بسیار سخت می‌گردد
و از قراریکه می‌گویند تبریزی مرمرها مرمریست که در هنگام
خروج از چشمه ۶۵ درجه فارنهیت حرارت
داشته باشد و ممکن است سنگ مرمر را به قطعات بسیار
نازک اره نمود و در عوض شیشه به کار برد چونکه کمی شفافیت
هم هست سنگ مرمر به جهت سنگ فرش و هم اره دیوار اطاق
و بناهای دیگر بسیار خوب است و در غالب بناهای شرقی
مخصوص در مساجد سنگ مرمر زیاد یافت می‌شود

و رنگ مرمر از زرد و کهربائی است الی سفید و بعضی اوقات
رگهای قرمز در روی آنها یافت میگردد و حجر قبر تیمور
که در کتب سابق شرح آن ذکر گردیده است از همین سنگ است
و بدون شک تیمور این سنگ را از تبریز بدانجا برده است
در آثاریکه بعض مورخین نوشته‌اند تیمور علاوه بر این سنگ
مرمرهای دیگر از تبریز به سمرقند حمل نمود و این چشمه‌های مرمر
شبیه‌اند به آنکه تا چند سال قبل در نیوزلاند شناخته گردیده
(واکوتان) در باره رنگ سنگ تازه امریکای شمال چنین است
که رنگ سنگهای آن از فکری روشن است الی سفید برف

مراغه —— مراغه که در جاده دریاچه شاهی واقع شده
شهریست دارای ۱۵۰۰۰ جمعیت و اگر بعض تواریخ اسم
این شهر از قدم افتاده است ولی مع ذلک بازمانه سایر
شهرهای دیگر ایران در سابق با ثروت بوده است
پس از اینکه هلاکوخان پسر بزرگ چنگیزخان از فتح بغداد

مراجعت کرد

مراجعت نمود ~~مقر سلطنت~~ در این شهر توقف کرده و در این
شهر جمعی از علما و منجمین و دانشمندان را در خود جمع نموده
و تا آخر عمر با آنها زندگی نمود و پس از فوتش (۱۲۶۵)
یعنی او را در شهر جزیره شاهی مدفون کردند و قبریکه اکنون با
در مراغه به اسم او مشهور گشته است شاید قبر یکی از زنان
باشد و مادرش هم در همین محل فوت کرده و در حقیقت باعث
اشتهار و آبادی این شهر رفیق و ناصح او نصیرالدین بود
و این شخص دانشمندترین منجمان عصر خود محسوب میگردید و در نتیجت
موجب شد در روی تپه رصدخانه ترتیب داده و باسم خود آنرا
موسوم نمود و آثار آن بنا هم اکنون نیز موجود است
و در آن رصدخانه خدمت ایلخانی را تکمیل نمود
هلاکو معدوم گشته و مراغه اکنون در دست ملوک الطوایف
دیگر است ولی اینکه بهترین شهری رشته را که این اسامی را
نگاه او خواهد آورد و در حقیقت که باعث زندگی آن ...

همینها است و الا شخصی که در مدت عمر کاری به جهة یادگار
خود نکرده باشد عدم و وجودش یکی است ولی از چه روز
دیگر نامش به کلی از صفحه روزگار محو می‌شود

ارومیه ——— در طرف دیگر یا سمت غربی دریاچه
به فاصله ۱۲ میل از ساحل شهر ارومیه واقع ~~است~~
در دشتی که به ساحل جزئی مرودشت واقع گردیده است
دار ومیه را عیسویان اورمی یا اورمیا می‌نامند
شهر ارومیه را باغات و بساتین احاطه کرده است دارای
جبال منبع‌های زیاد و در اراضی آن جاریست و تمام اراضی
آن مسکون و مزروع است و عده قرای آن را از ۲۰۰
الی ۶۰۰ گفته‌اند و سیاحان اراضی این ملک را شبیه
به اراضی جبل بینابین و اراضی ساحل دریاچه زور رشتی
و اراضی ساحل جزر لمباردی فرض کرده‌اند و این شهر
که ارتفاعش از سطح دریا ۴۰۰۰ پا است دارای ۳۰۰۰۰

الی ۴۰۰۰

الی ۴۰۰۰۰ نفر جمعیت است و نیز ساکنین آن افشار
و ترک است و هم چنین عده زیادی از عیسویان و یهودیان
دارا است و در این شهر متمکن‌اند و در تاریخ قدیم ارومیه را محل
مولد زردشت نوشته‌اند و در دور این شهر دیواری کشیده
و در خارج آن آثار خندقی حفر نموده‌اند و حالیه دارای شش
دروازه است و بنای عمده این شهر قورخانه است که در زمان
شهر ساخته شده و در میدان این قورخانه ۱۴ توپ برنج
و یک توپ برنجی بزرگ موجود است و در مکتب شیخ
عبدالله (سنه ۱۸۸۰) سه فوج پیاده نظام با تفنگ‌های
ورندل در این شهر توقف داشته و بناهای قابل ملاحظه
آن در نظر سیاحان عمارتی است که تعلق به ارامنه و کاتولیک‌ها
فرانسه و انگلیس دارد و این کشیشان بعضی تعلیم و تربیت عیسویانی که پیرو
مذهب نسطوری هستند در این شهر مسکون گشته‌اند

اصل نسطوریان ——— تعداد نسطوریان را از [illegible]

[illegible]

۱۰۰۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰۰ تخمین زده اند و دیگری عدد ایشان
هم از این زیادتر باشد و نیز این طایفه رعایای عثمانی هستند
و آنچه از این طایفه در تحت حمایت دولت ایران زندگانی
می‌کنند قریب ۳۰۰۰۰ است و این اسم که بر سر ایشان
گذارده شده و اروپائیان ایشان را بدین نام خطاب می‌نمایند
اسمی است که نه خودشان به هیچ وجه قبول نداشته و شاید
هیچکدام همدیگر را بدین اسم خطاب ننمایند و این اسم
بی‌جهت بر سر این طایفه گذارده شده است گویا از نسل
پیروان نستوریس هستند و این شخص در سال ۴۳۱ از ملکیای
افرنگی بواسطه عقیده مختلفی که پیدا کرده بود با پیروان
خود فراری شده به دنیا. به دولت ایران آورد و در آن
زمان ما بین دولت ایران و دولت روم خصومت زیادی
وجود داشت و دولت ایران بدین ملاحظه ایشان را
بطور خوبی پذیرائی نموده و تمام ایشان را در تمام ایران
هرز

نشر یافت و این طایفه در اورمی و بغداد و نصیبین
متوقف گشتند. و کشیشان خود را بطرف بختیاری و تاتار
و هند و چین روانه کردند و ۲۵ کشیش از این طایفه باطراف
پراکنده شدند. و پیروان ایشان از بحر الروم الی اقیانوس
هند پراکنده گردیدند و تمام عیسویان غربی را به کلی معدوم نموده
تا آنکه در اواخر مائه چهاردهم تیمور به کلی این طایفه را قتل
و غارت نمود و بقیة السیف که از شر تاتاریان جان
به در برده بودند در سمت شمال مزوپوتامی و در جبال پنهان
گردیدند و بعد از آنکه اطمینان حاصل نمودند که کسی دیگر معرض
ایشان نخواهد گردید بعضی از آنها به موصل رفته و بعضی دیگر
وارد اراضی کردیه شدند و این طایفه هیچ از این حادثه هیچ
اطلاع ندارند و بلکه نام نستوریان را هم نمی‌دانند و ادعا
می‌کنند که از اعقاب ست تماس و شت جهود هستند
و خودشان را بریتو مرخانند و حال آنکه مسلمی ایشان را

نصرانی که مخصوصاً به نستوریت خطاب می‌کنند و دیگر
کرات که یکی از کیشان است منشأ این طایفه را به
۱۲ طایفه بنی اسرائیل می‌رسانند ولی عقیده مؤلف
است که این طایفه اصلاً از طوایف بنی اسرائیل نیست
و بعضی دیگر این طایفه را نسبت به کلدانیان و طوایف شمالی
داده‌اند و زبان متداوله این طایفه لغت اهالی شام است
که با لغات عربی و ترکی و ایرانی و کردی مخلوط شده است
کیشان این طایفه —— تاریخ کیشان این طایفه [illegible]
نیکروفانل [illegible] معلوم است که متفرقه ذکر شده
پس از آنکه تاتاران این طایفه را قتل نمودند آنچه که از
دست آنها جان به در بردند در تحت اطاعت پاتریارخ
که موسوم به مار ایلیای بعد در کوهستان نزدیک موصل زندگانی می‌نمودند
و در اوایل مائه شانزدهم کیشان طایفه که در سرحد عثمانی و ایران
متوقف بودند این طایفه را باطاعت اوردند و بعد کیشان

ادم

ادم در این طایفه پیدا شده و در اوایل مائه هیجدهم بعضی
از نسطوریان موصل به رم رفته و پاپ آنها را
قبول کرده و رئیس آنها را به مار یوسف ملقب نموده این
طایفه در دیاربکر متوقف گشته و در سنه ۱۷۷۹ تمام نسطوریان
موصل یا اهالی غربی متابعت آنها را نموده و بدانها متصل
گردیده‌اند و بنابراین در آن زمان (مسالتیل) کلیسا به دو فرقه
منقسم گشته بود (۱) نسطوریان شرقی در تحت اطاعت
مارشیمون و نسطوریان غربی متحد با رم و در سنه ۱۸۷۴ قدرت
اخیر به واسطه تنزل پاپ (۱۸۶۹) از رتبه مقطوع الکمع
گشته و دوباره قطع نموده که مطلع پاتریارخ گردیده ولی
رئیس آنها ملقب به مار ایلیا موسوم که در موصل توقف داشت
با موافق قانون رئیسا رضا نمود داگرچه این طایفه
از آنجا و هند کم تر نبوده‌اند ولی در حالا در موصل هم خانواده
نزدیک گرده و در قلعه ملقب متوقف گشته‌اند

و آنچه از این طایفه را که منشعب به مخدوم مردمان بوده مراتب
دعوی و فخر داشته به دولت انگلیس مربوطند و بعضی از امام
در عبارات انگلیس که در ضبط و حرکت مربیانه کار گرفته
و بنابراین اکنون سه طایفه عیسویان نسطوریات به سه طایفه
منقسم گشته اند

اولا نسطوریان قدیم در تحت اطاعت مار شیمون
ثانیا کلدانیان قدیم در تحت اطاعت پاتریاریخ
ثالثا کلدانیان جدید در تحت اطاعت مار ایلیای موردی
و طایفه اول از دو طایفه دیگر بیشتر اند و از قراریکه تخمین
زده اند تعداد نفوس نفوس این طایفه به ۱۰۰۰۰۰
نفر میرسد و ۶۰۰۰۰ نفر از این مقدار در خاک عثمانی
مستوطن اند و ۴۰۰۰۰ هم در خاک ایران.
مارشیمون ——— از این طایفه که در تحت قانون
مارشیمون هستند و در خاک ایران سکنی دارند ۸ نفر کشیش

موجودات

موجودات دو نفر از آنها که موسوم اند به مارگوریل
و مار حنان یشوع دارند به آنهائیکه در خاک ایران ساکنند
و مارشیمون عبارت از نامی است که در دهکده کوچانیس
نزدیک جولامرک در اراضی عثمانی قریب به آب
شهر زاب منزل دارد و اسم این شخص [illegible]
هم حکومت مربیانه و هم به ترتیب یا ناحیه از جانب
هم ملکی تعیین میکند ~~علیه شخص~~ و هم قسمی مارشیمون ارثی
گشته است که در ترای حکومت داشته اند و در زمان
حکومتش مشغول و احکامات نامه ... و مارشیمون یا شخص
حاکم همیشه از همان ناحیه انتخاب میشود و همیشه یک
عده از اشخاص ذکور این طایفه را در مدرسه که ساخته
داراز زمان تعلیم کرده است به امانت دهند و یکی از ایشان
یکی از آنها به مرتبه ریاست منتخب گردیده سایرین را ...
که از آنچه تا بحال از قبیل فرزند داشته و زن ممنوع بوده اند

حال میل دارند و ان شخص عظیم الکون نه هنر ریاست بیه
نصب کرده اند موسوم است
بهار اورا هم (ایرعموی مارشمون) و در زمانیکه بصنف
قدرسه ولیان [illegible] اسم طایفه پاتریارچ است
خواهد کرد

اندار مارشمون —— در زمان متبل در این ناحیه
مارشمون حکومت مخصوص داشته است لیکن زیاد بعد ولی
پس از اینکه بدرخان بیگ در ۱۸۴۴ با اهالی کردستان
این طایفه را اذیت می‌نمود مارشمون بطرف
[illegible] فرار نمود و پس از مراجعت دولت عثمانی ماهی
۱۲ ایره بجهت او جیره قرارداده و اورا در حکومت
قدرت آورده است و به این جهة [illegible] او که به ملک
مشهور است [illegible] او [illegible] جزیه او
[illegible] و اکنون سلطنت این طایفه ضعیف گشته و بهر

ازاین

ازاین هم خراب‌تر گردید و حالیه وضع او بسیار بد است
چونکه از یک طرف [illegible] داز طرف دیگر
انگلیسها [illegible] و به دستیاری آنها
می‌خواهد کار خود را انجام دهد و بالا از طرف سایر
کشیشان امریکا (پرس بی‌ترین) نیز [illegible] داخل
نه، دات اورا گمراه ساخته و او اکنون بلا اطلاع
[illegible] گردیده تبعه روسیه هم واسم
این شخص روئیل است و خود را روئیل شمون [illegible]
دنیا برای آنچه ذکر شد عنقریب است که حکومت این طایفه
منقضی گشته و مارشمون‌ها [illegible] هیچ جا [illegible]
دفع کلیه و قانون این طایفه —— قانون این طایفه [illegible]
[illegible] آنها را [illegible] کشیشان خارجه بهر وقت ملاحظه کرده
[illegible] باسم قانون [illegible] موسوم کرده اند و لازم نیست
که ما در این موقع شرح دهیم که وضع آنها چگونه است.

ولی از نامه پنج ال حال کمی قانون ایشان تغییر کرده و قانون
سایر عیسویان مختلف است ولی در باره روزه
و روزه گرفتن دقت تمام دارند و ایشان را هنوز ناز دست
نداده اند

کلیساهای این طایفه با سایر کلیساها بسیار فرق دارد
و فقط اینکه حکومت سلاطین را تا زمان پطر جملی ایشان
کلاه دفاع بنا می‌نمایند و از طرف دیگر معنی اینکه سلاطین
سواره داخل انجا نکنند یا اینکه از دشمنی خال در انجا نهند
مدخل انرا خیلی تنگ قرار داده و با ستون نزدبان خروج
و دخول را ساخته

سمی کنیتان — در این نامه اخیر بسیاری از کنیتان
سعی نمودند که قانون و اصول مذهبی این طایفه مختلف را
که اسامی‌شان در میان اروپ مشهور شده است
یکی نموده و تمام را باسم متحد نامند

ادلاکنیتان امریکا — بر سبیل زمین یا کنیتان امریکائی
اول اشخاص بودند که بدین کار مشغول شده و در سنه ۱۸۲۹
میرا سویت و دویت بجهت اطلاع بدین مملکت
و در سنه ۱۸۳۳ اپرسن مامور شده و در سنه ۱۸۴۵ شروع
به انجام مطلب نمود و باستعانت قونسول انگلیس
مقیم در تبریز بعلاوه زحمتی و قوت در انجاح مطلب
هنوز کوشش نمودند کنیتان امریکا اظهار نمودند که هیچ
هیئت و اختلاف مابین جوری باشند و بدین جهت کنیتان
نسطوریان ایشان را با احترام و بطور خوبی پذیرائی نمودند
ولی بعد از زمانی که کنیتان کلیسای جدیدی ساخته و شروع
به مباحثه مردم نمودند مابین ایشان خصومت برقرار گردید
و در سنه ۱۸۶۸ که عده پروتستانها به ۲۴۰۰ نفر رسیده
بعد قوت گرفته و در آخر داخل سایرین را به مذهب
خود هدایت می‌نمودند و قانون و رسوم مذهبی خود را

بعد از فوت پدر مسیر کرده و در سنه ۱۸۷۰ اکنیخ ای با الاهفراد
در ارومیه منزل کرده داشته شروع به هدایت مردمان
نموده و مسلمانان و ارمنی را به مذهب مرادورده و چند کشیش
در تبریز و همدان و طهران نیز قرار داده و این اشخاص نیز
بوسایط مختلفه جذب قلوب کرده و مردم را به مذهب
هدایت می‌نمایند چون رئیس این کشیشان هنوز در ارومیه است
و در آنجا بنای بزرگی مشهور به مدرسه ~~دست بنا نمود~~
در خارج شهر بنا کرده و در داخل آن مریضخانه
و معلم‌خانه ساخته و علوم از قبیل نجاری و انگریزی را
نیز با شخاص می‌آموزند و چراغ کله هم به جهت چاپ
در آنجا موجود است و در کوه سیر که باندازه ۵۰ میل
از شهر فاصله دارد طلاب تابستانی نیز به جهت خود نیز
بنا کرده است و از قراری که به جهت من اطلاع داده‌اند
اکنون در ارومیه شش کشیش موجود است و در تبریز چهار نفر

و در سلماس

و در سلماس یک نفر و در همدان دو نفر و در طهران دو نفر
و چند نفر از زنان را نیز مع لغه و با اسم طبابت نزد
کشیشان می‌فرستند و این زنها هم در هنگام طبابت با انواع
مختلفه جذب قلوب می‌نمایند و یکی از این کشیشان که حکیم
و طبیب است به جهت جذب قلب ولیعهد مأمور شده. بعد دکتر
ترالنس هم در طهران مشهور است. و آنچه سالیانه به جهت
این کشیشان فرستاده می‌شود متجاوز از ۷۰۰۰ لیره است
و جمعیت این طایفه با انضمام شاگردان و غیره مرکب است
از ۷۰ کشیش و ۱۲۰ نایب کشیش و ۵۰ باب کلیسا
و ۲۰۰۰ تبعه و ۱۲۰ مدرسه و ۲۸۰۰ شاگرد
و معلوم است که با این رفت و مواظبت با هر کس زبانی جمعیت
این طایفه زیاد گشته و بر ترقیشان افزوده خواهد گشت
اما کشیشان کاتولیک فرانسه ـــ یک عده از کشیشان
کاتولیک رسی مدت زمانی در سلماس توقف داشتند

ولی بواسطه قوت امریکائیان خائف گشته و جوانان
فرانسوی را هم مرسوم به بوژه مامور شده به آن سمت رفته
شده و این شخص پس از رسیدن به مقصد عیسویان ایرانی را
مسلح نموده و گویا شد از لازاریست فرانسه را نیز به جهت جلب
قلوب روانه شده و دولت فرانسه هم این طایفه را
تقویت مینماید و در ۱۸۵۱ این کشیش به همراهی سفیر فرانسه
از سلطان عثمانی فرمانی به جهت استقلال خود دریافت
نمود و حالیه کشیشان فرانسه قدار از بابکان در بلاد
ساکن‌اند اولا در ارومیه که یکی از کشیشان نیز در آنجا
ساکن است ثانیا در خسروا که در دشت سلماس
واقع شده است و در حقیقت مکان اجدادی ایشان است
و در تمام این طایفه ۷ کشیش و ۵ کنیسه موجود است
و در مکتبهای نیز زبان طایفه ناحیه را تعریف شده و بطور
مذهبی اعظم پاپ مجری است

در این

در محله دیلمان که در اراضی سلماس و در سمت شمال شرق
دریاچه ارومیه واقع شده است و در کنار آن تقریبا بعضی
از سلاطین ساسانیان حجاری شده است و از قراریکه
سرکونه تقریر اردشیر و شاپور اول در حالت اعانت
بابانه حجاری شده است و جای باشکوه کلنل استوارت
ذکر مینماید بفاصله ۱ ½ ساعت از سر جبلاق
در راه میان دو آب و در کوه بارتفاع ۵۰ پا از
سطح زمین دو حجره است و در وسط سنگی است که مدتها
بر وفق وقت شده و در دو حجره مختلفه دار رشته
تمام کشیشان پروتستانی انگلیس و روس —— تقریبا در همان
زمان از جانب مکتبای باسل دو کشیشی به جهت هدایت
نستوریان فرستاده شد ولی این شخص کاری از پیش نبرده
و در ۱۸۳۷ به محل خود مراجعت نمود
راجع به کشیشان انگلیس —— خلاصه پیش از اینکه

امریکائیان به جهة هنود قلیل مفتوح نموده کشیشان انگلیس
هم در این معرکه نمایان گشته
در ۱۸۴۶ مارشمون مراوده با هول (ارکبیشوب)

Ainsworth

سمرسائیر، و مستر F. W. اینسورث در ۱۸۴۰
کشیش به اسم انجمن جغرافیا و انجمن S. P. C. K
(انجمن انتشار دین مسیح) بایران سمت روانه نمود تا اینکه
از وضع و اخلاق و تعداد و حالات نستوریان اطلاع

Br. G P

بهم رسانند و در ۱۸۴۲ انجمن مذکور ~~بادجر~~ بادجر را
که یکی از شاگردان معروف است مجدداً بایران سمت
فرستادند ولی این شخص بوساطه جنگ بیش از یک سال
توقف ننمود و بوطن مراجعت نمود و از آن وقت مراوده
تنزل یافت و در ۱۸۶۸ یکی از کشیشان شاهات به
ارکبیشوب ~~[illegible]~~ (تایت) کاغذی نوشته
و معاون طلب نمود و از جانب کشیش کل کاست
مامور

مامور شده و کتاب ناقص در بیان احوال نستوریان نوشت
علاوه در ۱۸۸۱ کشیش مذکور وزیری بایران سمت فرستاد
و در ۱۸۸۴ به معاونت دولت ایران و دولت عثمانی

Riley

رایلی از جانب [illegible] مامور شده تا اینکه احوالات
این طایفه را به جهة او اطلاع دهد و در ۱۸۸۶ کشیش [illegible]
که مامور به هدایت نبود به ایران رسید و تبعه مارشمون را
اداره بطور اقدام به ترتیبی نمودند و کاغذی که این کشیش از جانب
کشیش کل به جهت باز تاریخ آورده [illegible]
[illegible]
مقصود ما از فرستادن این کشیش اینست که نستوریان را
تابع خود نموده و احکامات خود را بر آنها جاری نمائیم و ما
هیچ قصد نداریم که اصطلاحات و قوانین و وضع کلیسای قدیم آنها
را تغییر دهیم بلکه قصد ما اینست که آنها را ~~[illegible]~~
تقویت نمائیم تا اینکه شایسته گوی احکام خود را جاری نمائیم

چونکه واضح است که این طایفه بلا استعانت طایفه معتبر
دیگری نمی‌توانند کاری از پیش ببرند
رئیس این طایفه که در اروپا منزل دارد به کوشش ترقی کرده است
که اکنون در اروپا مدرسه برای کشیشان ترتیب داده است
و در ابتدای سال گذشته (۱۸۹۱) در آن مدرسه ۷۰
محصل موجود بود و یک مدرسه بزرگ هم برای اطفال
ترتیب داده‌اند و ۵۵ شاگرد در آن مهیا است و یک
مدرسه هم برای دختران ساخته‌اند و اکنون ۸۰ شاگرد
دارد و محل هم برای زنان تارک دنیا ساخته‌اند
و هم چنین در سویرقان که به مسافت ۱۸ میل در سمت
شمال [illegible] واقع شده است مدرسه با ۴۰
شاگرد موجود است و مدرسه ارومیه نیز همین مقدار
شاگرد دارد در ایران و اراضی عثمانی ۷۲ مدرسه
دهاتی ترتیب داده و در مجموع ۱۵۰۰ شاگرد موجود است
دیگر

و کلیسا اکنون در این اراضی پنج کشیش انگلیسی است که یکی از آنها
روزی در هنگام قتل و غارت اکراد [illegible] در سنه
۱۸۹۶ ـ ۱۸۹۷ در دهکده مارشیمون (کوچانس)
به سر برد و آنچه از دولت انگلیس در سنه ۱۸۸۹ برای این کشیشان
فرستاده شد با هزار دفعه پول که فقیر بود به مردم
برای امداد فرستاده بودند
نتیجه این کار ـــ ثمر و نتیجه این کار این است که این طایفه
دوباره به قانون اصلی خود در [illegible] و قانونهای جعلی
خود را ترک می‌نمایند و اکنون بعضی برای عقیده‌ای که از زمان
عیسی [illegible] است از قانون مذهبی انگلیس چندان اختلاف
ندارد و ممکن است متحد گردند و بعضی دیگر برای عقیده‌ای
که بواسطه این کار دین [illegible] رواج یافته و کشیشان باید همین قدر
سعی در تعلیم و تربیت آنها داشته باشند و باید چندان سعی
به قید مذهب ننمایند چونکه این جزئی اختلاف مذهبی [illegible]

برطرف خواهند و نتیجه عمده این کار است که بواسطه سعی کشیشان
انگلیس و امریک و فرانسه اهالی ایران و عثمانی کم کم با ایشان مأنوس
گشته و بسی از مدت زمانی تعداد عیسویان زیاد خواهد گردید
و بواسطه تعلیم و تعلم نستوریان که مانند وحشیان در کوه
و قرا زندگانی می‌نمودند قدری آرام گشته و دیگر
مثل آن هم دیگر را قتل و غارت نمی‌نمایند ~~دیگر~~ و این طایفه
الآن مردمانی بسیار آرام رحیم القلب مهمان نواز و بکلی
اخلاقشان با سابق مختلف گشته است ولی از طرف دیگر
این طایفه مدام با هم نزاع دارند و بسیار متعصب هستند
چنانچه اغلب با وجود قبول کردن [illegible] می‌نمایند و مستر ریلی
در اول راپورتی که داده است ذکر می‌نماید که به جهت سؤال
کردن در انگلیس و امریکا هیچ نیز از اینست که از این طایفه را
به آن جا فرستند چونکه خیلی از این اشخاص با تحول بودن مذهب
مراجعت کرده دوباره بهمان حالت قدیمه باقی بوده‌اند

سؤال کشیشان به جهت اینست که وجهی به جهت مخارج مدارس
وغیرها و یتیمان جمع نمایند و هرکدام از عهده بآن شاهست
که به این کار مأمور شوند آنچه تحصیل می‌کنند نصفش را خود ضبط
کرده و ~~نصف~~ نصف دیگرش را به جهت مخارج مدرسه فرستند
مستر قوان نگفت تمام نستوریان که در این چند سال به جهت
اخذ وجوه به انگلیس رفته‌اند از آن پول مداخل کلی کرده‌اند
و در این شصت سال که کشیشان [illegible] تربیت می‌نمایند
هنوز نتوانسته‌اند که به این طایفه حالی نمایند که زهد و تقوی
و درستکاری از جمله اصول مذهبیات است و اینقدر را هم
می‌نویسم که در تمام این طایفه حتی اطفال مدرسه یک نفر شخص
معتبر نمی‌توان یافت و اگر چه اطفال از بزرگان بهترند
ولی همینکه بزرگ شدند به دروغ پردازی و دزدی رفتار می‌نمایند
و تمام تحصیل و تربیت هیچ مرشد و کشیشان امریکا که اکنون
متجاوز از ۵۵ سال است این طایفه را تربیت می‌نمایند

هنوز عادت قدیمه آنها را ترک نداده اند و آنهائی را

که کشیشان فرانسه تربیت کرده اند دارای همین حالت اند

و اغلب آنانی که با هم موجبات اینست که آن اشخاص ملکه

تربیت شده. امیرکائیان فقط سعی دارند که در ظاهر

خود را متمدن نشان داده و در باطن مردم را گول زنند ولی آنانیکه

تربیت شده کشیشان فرانسه اند این حقه را ندارند

در سنه ۱۸۸۹ ش، مدعی شد که دیگر مثل ایام نادرشاه

ایران مدرسه و کلیسا ساخته نماید و دیگر هستند اکنون کار

کشیشان قدری مشکل گشته و کشیشان فرانسه خیال خود را توسعه

دهند و حاکم عالیه ارومیه حبابنور میرزا پسر عموی شاه

با میوایان بطور خوبی سلوک کرده. دلیل مسئولی به اینها دارد

و مابین کشیشان فرانسه و انگلیس رشته مودت محکم گشته است

و هر کدام در ناحیه مشغول کار خود هستند و هیچوقت به کار هم

دیگر کاری ندارند ولی کشیشان امریکا با کشیشان انگلیس خصومت

دارند

دارند و دلیل دشمنی آنها این نیست که در زمانیکه انحصار به آنها

داشته‌اند انگلیسان قدم گذاشته‌اند بلکه دلیل این است

که قانون هر دو با هم مختلف است و در جائیکه انگلیسان قدم

پیش می‌گذارند آنها عقب خواهند رفت و کشیشان امریکائی

با ایرانیان نیز مراوده بهم رسانیده و تشریح آنها را داخل شعبه

ضعف محسوب اند و بهمین دلیل دولت ایران کشیشان را از این کار

باز داشت و در ضمن این طایفه مداخله در کار انگلیسان

بی‌جمعه و کارهای آنها را نیز قدری ضایع کرده و در انجمن آنها چاپیده

در افغان ذکر تمام کرده‌ایم محل را با قرائت

تعداد طوایف نستوریان از رباییان از قراریست که در

ذیل ذکر می‌شود

نواحی سلماس	۷۵۰ خانوار
سمای و چارا	۱۰۰
ارومیه و نواحی	۳۶۰۰

شکلودرا	۴۰۰
برادوست یا برادوست	۱۰۰
ترگاور	۵۰۰
مرگاور	۱۰۰
مجموع	۵۵۰۰

تعداد و وضع نسطوریان ایران — در صورتیکه به هر خانواری
۴ الی ۵ نفر فرض کنیم تعداد نسطوریان ایران معادل
می شود با ۲۵۰۰۰ الی ۲۵۰۰۰ نفر که نسبت به دو سال پیش
که در زمان سلطنت ناصرالدین شاه بواسطه عدم قشون و جهد
است تعداد این طایفه خیلی ترقی کرده و می توان گفت
بنا بر مسلم المجموع در هر خانواری ۸ نفر می شود و اگر
در این مطلب را قبول نمائیم تعداد نسطوریان معادل با
~~خواهد گردید~~ با ۴۴۰۰۰ نفر ولی هر چه تعداد
این طایفه کمتر باشد و کمتر تعداد شود فایده و منفعت به جهت دولت
ایرانا

ایران زیادتر است
نسطوریان که در دشت ساکن اند مردمانی تنومند
با بنیه های پهن و چهره های درشت و اغلب موهای ریششان قرمز
قرمز است و آنانیکه در کوه ساکن اند خیلی شباهت
به اکراد دارند چنانچه بعضی اوقات نمیتوان امتیاز
داد و جدا نمود نسطوریان را از اکراد و شغل آنها در وقت
صلح زراعت و گله داری و در اقسام دیگر با تجارت مشغولند و با
اکراد بواسطه داشتن اسلحه همیشه بر این طایفه تاخت و تاز می نمایند
وضعیات نسطوریان — نظر به مسلک کشیشان و مواظبت
و توجه های خارجه و ملایمت سلطنت نسطوریان عالیه مانند
سابق در معرض صدمه واذیت گرفتار نیستند ولی
معهذا بواسطه قانون که اکنون در مذهب اسلام
موجود است این طایفه را بطور زندگی و عسرت
زندگانی سرکنند و آن قانون اینست ~~[illegible]~~

که اولاً اگر مسلمی با کافر نزاع نماید و بجهة اجرای حقوق
در محکمهٔ شرع حاضر شوند اعم از اینکه حق با مسلمان باشد
یا نباشد حرف نصرانی یا خارج مذهب دیگری قبول
نیست و قانون ثانی آنست که اگر کافری تمام مال طایفه‌اش را
بدزدد همینکه مسلمان گردید دیگر کسی بر او حقی ندارد
و مسلمانان که از آن صفات شنیعه دختران ارامنه را می‌ربایند
و در از فریفته و مسلمان می‌نمایند و پس از مسلمان شدن
دختر مسلمه مال پدر و مادر را برداشته و بخانهٔ محبوب خود
می‌رود و دیگر کسی نمی‌تواند به او حرف بزند
و از آن جمله در ارمنستان سال ۱۸۹۱ کردی یک دختری را
که پدرش از اهالی انگلیس و مادرش از ارامنه بود ضایع
نمود و اینکه جمع شدند در محکمه دادخواست او را به دختر اسلام
آوردند و حکم تمام گردید و اگر کافری مسلمان گردد
موافق قانون شرع تمام املاک پدر و مادرش مال اوست
دائماً.

و این کار دیگریست که بحکومت دارد که مال او را گرفته یا آنکه
بطور عدل مابین آنها قسمت نماید و بهمین دلایل اشخاص
خارجه بصیرت در میان مسلمانان زندگی می‌نمایند
دلشوریان هم الکنون همین حالت را دارند و هم چنین زنهای
ده که بجهة اغنام و مالیات گذاشته‌اند اذیت و آزار آنها
می‌نمایند و اغلب زنها دیگر از این مقدار مطالبه می‌نمایند و در
چند سال قبل بسبب اصرار دولت انگلیس صاحب منصبی
موسوم به ... بجهة این طایفه معین نمودند تا اینکه
به امور آنها رسیدگی کرده و مطالب آنها را بعرض حکومت
برساند ولی پس از چندی معلوم گردید که این شخص بجهة مایه
جلب منفعت خود به تعقیب زیاد در آن نمود
خلاصه الکنون نسطوریان بحالت بسیار بدی در میان
ایلیات زندگانی می‌نمایند و همه وقت به التجای آنها باعث
برای فراهم شده که عیسویان سایر مذهبی آنها را ازدیاد

دولت ایران علاجی نمایند

خراج عبوران — تمام عبوران ایران از خدمت
نظامی معاف اند ولی در عوض از هر کدام سالی ۵
قران میگیرند و قانون اینست که پس از آنکه طفل یکی
پانزده سالگی رسید این مالیات را هر دو دول نظم میخواست
از طفل دیگر و از هر که بتوانند میگیرند و در بعض جهات
اردبیل یک قسم مالیات اتاث موسوم به کیور آنیک
(به معنی دهکی) و نظر به این خراج از هر خانه مسلمانی
سالی ۵ قران میگیرند و از عبوران سالی ۸ قران
و کلیه مقدار مالیات نسبتی دارد به اتاق و رعیتی د
و حقوق آزاد مالیات را دریافت میکنند خود.
از هر یک دفتر انگشت دوب مشخص که رعیتی از مقدار
معین زیادتر میگیرد و بعضی اوقات هم کمتر از
معین

ارامنه

ارامنه — عده ارامنه مملکت آذربایجان
از تعداد نستوریان کمتر است ولی کلیه اینها مقدار زیادی
هستند و تعداد اینها از قراریست که ذکر میشود

ماکو	۵۰۰ خانوار
کتور	۱۰۰
خوی	۴۰۰
دشت سلماس	۱۲۰۰
سهاتی و چارا	۱۰۰
اردبیل	۵۰۰
سلدوز	۱۰۰
برادوست با برانادوز	۱۸۰
قره داغ	۱۰۰۰
مراغه	۱۲۰
میاندواب	۸۰

(قاعده اینها تقریباً
زیادتر باشد)

ساوجبلاق	۶۰
تبریز	۷۴۰
اردبیل	۳۵
مجموع	۴۸۳۵

ارمنیان از نسطوریان در تجارت و کسب و صنعت
بهترشان بیشتر است و اغلب بجهت تجارت به سایر
شهرهای دیگر ایران سفر مینمایند و همانکه تخمینی زده ام
ملکیه در بر خانوار ارامنه که نیز موجود است و به طور
واسطه مجموع جمعیت ۲۸۸۹۰ نفر میشود و سی
فی المجموع در مملکت آذربایجان ۷۲۸۹۰ نفر نسطوری
و ارمنی موجود است ارمنیان ایران نیز فقیر اند
ولی تحت تسلط مغول و امانشان زیادتر از نسطوریها
داشته اند [illegible] میل خود هر جا که میخواهند سفر کنند
و هر نوع تجارتی هم مینمایند و حق ایشان کسب

که در تبریز

که در تبریز توقف دارد و وقتی الفقر و [illegible]
و این طایفه هم در اراضی روسیه و عثمانی نیز توقف دارند
ارامنه عثمانی زیادتر از ارامنه ایران هستند و در اطراف
افغان نیز از این طایفه شرحی مذکور خواهم شد
و در این جا زیادتر از این مقدار باعث تصریح
خواهد است

کردستان —— پس از شرح نسطوریان و ارمنیان
مشغول میشویم به ذکر احوالات دشمنان ایشان
که اکراد باشند و فعلی جماعتی که در یک مملکت
دو طایفه مجاور که تقریباً از یکدیگر [illegible] ایشان
با هم خصومت داشته باشند

کردستان که در عهد اول جغرافیای مشهور [illegible]
مملکتی است به وسعت ۵۰۰۰۰ میل مربع که مسکون
کرده است از اکراد و این مملکت نه سرحد طبیعی دارد نه موضع

مشتمل است بر اراضی ایران و اراضی عثمانی و طوایف
مختلفه اتراک و ایران و کلدانیان و ارمنیان نیز در این
مملکت مسکن دارند و میتوان گفت که این مملکت از
سرحد ارامنه عثمانی بسمت شمال منبسط شده است
الی دشت دجله و جبال لرستان (در جنوب) ~~جنوب~~
و نیز سرحد ایران در طول این مملکت واقع است

تاریخ و اصل اکراد ——— اصل و نژاد طایفه اکراد
درست معلوم نیست و نمیتوان گفت که این طایفه
اصلاً ایرانی هستند یا تورانی از اعقاب مدی هستند
یا از نژاد فارسیان و هم چنین معلوم نیست که طایفه کاردو
یا کرتو که در جبال شمالی شامات مسکن داشته اند
همین طایفه اند یا خیر و هیچکس تا بحال این مسئله را حل نموده
ولی ما همینقدر میدانیم که [illegible] این طایفه کاردوخی
باشند که گزنفون بیان کرده است و در حدود

ده هزار نفر

ده هزار نفر گزنفون کردها نیز بیان کرده است
و این دو طایفه در اطراف و ممالک با هم متحد بوده اند
و در هر صورت این طایفه ~~شوکت سلطنت~~
به سلاطین یونان و روم و عثمانی و عجم و تاتار
اطاعت نکرده اند بلکه همیشه باعث اغتشاش
مسکنشان و صلاح الدین مشهور را نیز از این طایفه
محسوب کرده بوده است ~~[illegible]~~ و ادریسی
بیان کرده که در زمانیکه شاه اسمعیل اول شاه صفوی غلبه
میکرد پس از اتمام جنگ سلطان سلیم غازی حکم نمود که این
طایفه را آسوده نمایند و تقریباً در سال بعد (۱۶۲۹)
سلطان مراد چهارم و شاه صفی در عهدنامه خود
حدود سرحد این مملکت قرار داده و آن را معین نموده
و از آن زمان الی حال اکراد تبعه دولتین و در هیچ طرف
تاریخی از این طایفه در دست نداریم و نخواهیم [illegible]

بزرگان این طایفه در میان خود حکومت می‌نمودند و تبعهٔ
اقتدار انها کمتر از دولت مستقله نبود تا اینکه در ۱۸۴۲
دولت عثمانی رشید محمد پاشا را مامور نمود تا اینکه حکومت
این سلسله را منقرض نماید و از ان زمان الی حال
حاکم انها را جانب دولت عثمانی معین می‌نماید و همچنین
شاهان ایران هم بیک سلاطین قاجاریه که از قوت بزرگان
طوایف می‌کاستند از خود انها حاکم معین نمی‌نمایند و همه
شعبه را از اطراف به جهت حکومت اکراد می‌فرستند
و حالیه اگر چه اکراد بی نظم زده‌اند و با قوت‌تر از جمیع طوایف
مشهور لیکن بزمان سلف بسیار اسوده و ارام گذرانیده
و دیگر بیرانی با قوت افغانستان تر کرده‌اند

مذهب و زبان اکراد ——— در این محل در خصوص اکراد
ایران بیان می‌گردد نه در خصوص اکراد عثمانی و اگر چه این
دو طایفه نیز یکی هستند ولی به انها کار نداریم و اگر بخواهیم

جزئی

جزئی از احوالات انها بنویسیم عموما ذکر خواهد شد
اکراد تمام شافعی مذهب‌اند ولی چندان اعتقاد و حمیت مذهبی
ندارند چونکه هر کدام از انها که چند سال در ایران می‌مانند
شیعه می‌شوند و مذهب اکراد ایرانی در واقع این مذهب
شیعه و سنی و از خیالات اینها مسلمان و نصاری و اغلب
اکراد ایران شیعه‌اند و بعضی از انها که در جبال سکنی دارند
علی را خدا می‌دانند و معروف‌اند به علی‌اللهی و خیلی کم
رسومات و قوانین این طایفه معلوم است راجع در
این طایفه است که علی به ۱۰۰۱ شکل تا حال در دنیا ظاهر شده
گاه نوح بوده است گاه داود گاه موسی گاه سلیمان گاه
عیسی و گاه سلمان و گاه امام حسین و گاه هفت پیر
ایلیا و هفت تن که در اوایل اسلام عبادت می‌نمودند
و مشهورتر انها بابا یادگار است و این طایفه می‌گویند
روح پی بوده است در شکل قیز کرده است و بعضی

می‌گویند که این طایفه مذهبشان قریب به مذهب یهود است
و عبادتشان. ایشان واقع است در کرده که در دالکو ـ
نزدیک زهاب باتفاق افتاده است

زبان اکراد زبانی است مرکب. کرمانجی که بعضی اوقات
کردانی نیز می‌نامند که اصلاً زبان ایرانی است مخلوط
بلغتهای دیگر در اردلان در کرمانشاهان به لغت گوران
تکلم می‌نمایند

شغل و وضع اکراد —— وضع و اخلاق اکراد
زمانهای تاریخی قدیم تا معلوم است ولی کلیتاً طایفه‌ای هستند
صحرانشین دزد و بی‌رفتاری واز هیچ زبردستی ایشان خبر
ندارند و اکراد ایران غالب به امر چوپانی مشغول اند و بعضی
هم در بدو دانه اشتغال زوده و زراعت می‌نمایند واز ثمر سبز
دکار [illegible] و [illegible] نیز بسیار قلیل تربیت می‌دهند
و در تابستان در چادرهای جنبشیه می‌زنند ولی در زمستان

در قرای

در قرای متوقف می‌شوند و اکراد صحرانشین اغلب در اراضی عثمانی
در صفحات متوقف اند و زراعت در میان این طایفه قرب
ندارد و در میان این طایفه هیچ نوع اشتغالی یافت از دزد
بزرگ ای [illegible] و از شخص [illegible] ای ادم [illegible]
دانا نیکه خوب معرفت کامل این طایفه دارند بی اعتمادی را
قبول نمی‌کنند بلکه می‌گویند مردمانی هستند باجرات و متهور و [illegible] دوست
ولی هیچ [illegible] طلبی خارج شده دیگر [illegible]
از دوستان برای [illegible] و دشمنان در میان
[illegible] و دشنامیکه [illegible] ایشان را [illegible] بسیار [illegible] است
و معلوم نیست که [illegible] این طایفه [illegible] را
از سبب [illegible] و حالیه [illegible] اکراد عثمانی [illegible]
[illegible] چونکه [illegible] ولایت فقرا [illegible]
[illegible] مشغول نمی‌شوند حال هر کس می‌خواهد باشد [illegible]
[illegible] از [illegible] این طایفه به [illegible]
[illegible]

معمول دولت ایران از اکراد هفت که قدری بهتر تربیت
کرده‌اند چند فوج ترتیب داده. و یکی از آن افواج که از اهالی
کرمان گرفته شده است دو سال (۱۸۴۱-۱۸۴۲) در زمان
محمد شاه در تحت حکم سر هنری راولنسن بوده‌اند و در این ایام
سواران اکراد با آن زمان [illegible] بلند و دلیر و شجیع و زیرک
[illegible] مشاهده می‌شوند و کلیه این طایفه بسیار راضی و نادان اند
نزاکت ندارند نه مدرسه نه خط و نه سواد و می‌توان
گفت که در ۱۰۰۰۰ نفر کرد یک نفر [illegible] نیست
تا در کردان و نوشتن [illegible] مرد چنین است
و چهره شان قدری شبیه است به افغانها و [illegible]
بیان کرده‌اند که هم در میان ایشان زیادات دیده
زشت

فتنه شیخ عبید الله ـــ در ۱۸۸۰ اکراد به دولت
ایران یاغی گشته و یک رتبه قوت و قدرت خود را
کم نمایان

که نمایان بوده مشهور داشته.
شیخ عبید الله پسر شیخ طاهر که رئیس یک طایفه بود از سمت
جبال و جرب [illegible] وان وارد کردستان عثمانی
گشته و در آنجا رابطه طایفه اورامان را مشهور کرده و وقت که
در زیرکی و عقل و هوش و زکاوتش همه جا مشهور شده و مردم
[illegible] رئیس اکراد شده. بعد در آن [illegible] و در دیوانخانه اش
قریب ۵۰۰ الی ۱۰۰۰ نفر به محاکمه می‌آمدند
و او هم [illegible] با این اشخاص گفتگو می‌نمود و [illegible] داشته
باید دانست اگرچه [illegible] در میان اکراد و معلوم بود که از ابتدا
خیال داشت که به کردستان ایران حمله کرده و شیعیان را
مقتول نماید در حالی که عثمانی هم به ملاحظه آنکه ایران را
قدری مغشوش دارند ساکت [illegible] او را تحریک
می‌نمودند و به همین جهت فتنه شیخ عبید الله ترقی
کرده و با چندین هزار نفر وارد ایران گردید و بسیاری

عبدالقادر ساوجبلاغ را گرفته به طرف ارومیه روانه
گردیده ولی آنجا مجبوراً فرار نمودند و در میان
دو آب قتلگاهی از ۰۰۰ نفر اکراد به وجود
آمد [illegible] دسته دیگر قوای اکراد جمع شده از طرف کوه
بر ارومیه را محاصره کردند ولی پس از ده روز دکتر
کوکران که با شیخ رفیق و دوست بود او را از این عزیمت
منصرف نمود و در این اوقات طرف طهران رسید
و ۲۰۰۰۰ نفر [illegible] با فرماندهی [illegible] به ریاست
حشمت الدوله (حمزه میرزا) به طرف میاندوآب روانه گردید
ولی حمزه میرزا در راه توقف کرده و به سالار [illegible]
[illegible] کار را [illegible] کرده و شاه چنان متوحش شد [illegible]
که [illegible] از روی [illegible] فوات [illegible] انگلیسی
شورش [illegible] ولی زود [illegible] و اقبال
شاه تمام و معدوم کرده چونکه شیخ اکراد [illegible] تبریز

با سانی

به آسانی افشار را منصرف گردید ولی از [illegible] در راه
این قدر [illegible] را [illegible] تا اینکه قوای ایران رسیده
و معلوم شد که همراهان او به جهت فتح و آبادی ایران نکرده
بودند بلکه فقط به ملاحظه مذهب و به جهت غارت
آباد [illegible] بودند ولی از اینکه دید جنگ سخت
شد از دور [illegible] فرار نمود و او را تنها گذاشتند
~~[illegible]~~ سلاطین اروپا سلطان عثمانی را مجبور
نمودند که شیخ عبیدالله را تسلیم [illegible] دولت
عثمانی او را گرفته و در ماه جولای ۱۸۸۱ در اسلامبول
او را حبس نمودند ولی در ماه اکتبر ۱۸۸۲ ~~[illegible]~~
[illegible] محبوس ~~[illegible]~~ فرار نمود
ولی ~~[illegible]~~ دوباره به جنگ آمد و چونکه [illegible]
[illegible] مجبوراً فرار نمود به طرف [illegible] روان گردیده و در
در ماه اکتبر ۱۸۸۳ مرحوم گردید

این جنگ اگرچه دوام نداشت ولی [illegible]
بسیار [illegible] و وقایع [illegible] چونکه در این جنگ معلوم
گردید که حتی اکراد [illegible] در [illegible] دست [illegible]
انداخته و [illegible]

عده اکراد ایرانی — تعداد اکراد عثمانی را
از دو کرور الی سه کرور ذکر نمایند ولی تعداد اکراد
خراسان از [illegible] (بغیر از آنانیکه در خراسان
ذکر کرده‌ام)

اکراد سرحد و آذربایجان	۲۵۰۰۰۰ نفر
اکراد کردستان	۱۲۰۰۰۰
اکراد کرمانشاهان	۲۴۰۰۰۰
مجموع	۶۰۰۰۰۰ نفر

از قرار دیگر مکنل استوارت [illegible] که در سنه
۱۸۹۰ داده است تعداد اکراد آذربایجان را
۴۵۰۰۰

۵۰۰۰۰ م نوشته است که تقریباً مضاعف مقدار
مذکورات ولی چنانچه ذکر شده است عقیده مؤلف
این است که در ایران ~~جمعیت [illegible]~~ جمعیت یک
طایفه یا یک شهر درست معلوم نیست چونکه هیچ وقت
آمار را نشمرده اند فقط از روی تخمین می‌گویند باید فلان
قدر جمعیت در این شهر باشد و یا فلان طایفه باید مثلاً
۱۰۰۰ نفر باشد

اولاً اکراد سرحد — بسیار واضح است که بی‌قانون‌تر
ولی فعلاً تمام اکراد اکرادی هستند که در سرحد ساکن اند
در این طایفه به مناسبت [illegible] عقب حرکت می‌کنند [illegible]
[illegible] نمی‌توانند غارت می‌نمایند و در ۲۵ سال
قبل مستر طیلر قونسول انگلیس در دیار بکر این عبارت
نوشته است

بواسطه ~~[illegible]~~ مذهب مخلوط یک طایفه و عقیده [illegible]

همیشه مابین دولت عثمانی و دولت ایران نزاع است.
و اگر اکراد هر دو طرف در خانهای خود متوقف شوند
و باطراف مهاجرت نکنند این نزاع تمام میشود
و اگر دولت انهائی که بی خود از ملک خود خارج
میشوند تنبیه نماید دیگر مرتکب این حرکت نخواهند شد
و معلوم است که تمام کارها به جهت گرفتن مالیات است
و در وقت مالیات گرفتن اکراد ایران بطرف اراضی
عثمانی میروند و اکراد عثمانی وارد اراضی ایران میشوند
و مرکز مالیات نمیدهند [illegible] رعیت قدیم این دولت
از آن دولت مالیات میخواهد و از این دادن بر سر
این کار باهم نزاع دارند و اگر دولت بخواهد [illegible]
در سرحد قرار دهد هیچ فایده نخواهد داشت چونکه او
انها [illegible] اعتنا نمیکنند و مدام باهم دیگر نزاع
خواهند نمود

ار اکراد

از اکراد سرحد و از اکراد از [illegible] الحمد در ذیل ذکر میشود
~~[illegible]~~ صورتیکه بعد دریافت ~~[illegible]~~ شده است

شقاقی (رئیسشان [illegible] در تبریز [illegible]) — قسمتی در عثمانی
و قسمتی در ایران مردمانی دزد و وحشی مذهب [illegible]

سی [illegible]	(چادر یا خانوار)	۱،۵۰۰
هرکی	— تابستان در ایران و زمستان در	
موصل		۲۰۰۰
ارامار	— بعضی از انها در تابستان از سرحد گذشته و وارد ایران میشوند	——
قره پاپاخ	— ساکنین سلدوز و دشت [illegible] (شیعه)	۴۰۰۰
مکری	— ساکنین مشرق و شمال شرقی ساوجبلاغ	۳۰
سنی		۲۰۰۰۰

منگوری — ساکنین جنوب ساوجبلاق سنی و مسکون
۵۰۰۰

ممشی — ساکنین اراضی لاهیجان و مغرب و جنوب غربی
ساوجبلاق سنی و مسکون ۳۰۰۰

زرزا — ساکنین جبال شمال غربی اشنو تمام سنی
و دزد
۱۰۰۰

حیدرانلو — طایفه بزرگ نزدیک [illegible] —

ساوجبلاغ که قریب ۱۵۰۰۰ نفر جمعیت دارد محل عمده
جمعیت اکراد است و حکومت ان محول است به بزرگان
اکراد ولی از جانب حکومت تبریز معین میگردد
و حاکم حالیه شمغر است موسوم به سیف الدین خان
که بسیار ادم با ترتیب و کافی است و فارسی و فرانسه
هم میداند

تنها کردستان خاص — [illegible]

دکرمان

دکرمان‌ها ان مملکت کوچک اردلان ~~واقع شده است~~
با کردستان ایران واقع شده است و ساکنین تمام کرد
هستند و حاکم‌نشین این مملکت سنه واقع شده است در یک دره
وسیع مزروعی و حاکم حالیه اش فرهاد میرزا که یکی از عموهای
شاه است در وسط شهر ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ سربازخانه عالی بنا کرده و اکنون
دو فوج ۸۰۰ نفری و یک باطری توپخانه در انجا
موجود است و در زمان سلطنت ناصرالدین شاه حکام
والی این مملکت مطیع کشته‌اند و در سابق
حکومت انجا محول بود به رؤسای اکراد که از طایفه بنی
اردلان بوده و ادعا میکردند که نژاد ایشان به صلاح‌الدین
میرسد و خود را به والی اردلان ملقب کرده بودند
(والی کردستان) و در زمانیکه ریتش در انجا بود (۱۸۲۰)
والی انجا مانند سلطان حکومت میکرد ولی از [illegible] اسمی

سنجابی شد. دیگر ~~حمه~~ این طایفه را از حکومت خلع نمود

در ریاست آنها به عموی خود واگذار نمود و حتی در کردستان

هم رشته مطابق فهرست ذیل از اکراد اردلان (کردستان)

دریافت نموده ام

		خانوار
کالهر	— در ناحیه ساکز	۳۰۰
تایلاکو	— در ناحیه هاواتو	۹۰۰
قولباقی	— در ناحیه هاواتو	۵۰۰
شیخ اسمعیل	— در اسفندآباد (این طایفه در زمستان به اراضی عثمانی مهاجرت می‌نمایند)	۲۰۰
برزنجه	— در اسفندآباد (ایضاً)	۳۰۰
مانمی	— در حسن آباد	۵۰۰
مامش جابرامی	— در ناحیه بیلاوار	۲۰۰
کورتک	— در بیلاوار	۴۰۰
گورکانی	— در لیلاق	۳۰۰

لک

لک	— در ناحیه لیلاق	۱۰۰۰
تاتاشیری	— در سرحد	۲۰۰

(این طایفه هم در زمستان به اراضی عثمانی می‌روند)

تا اکراد کرمانشاه. — پس از این در طایفه اکراد

کرمانشاه. شهر و حاکم نشین این ناحیه کرمانشاهان است

و چنانچه در فصل دوم ذکر شده راه کاروان بغداد

طهران از این شهر می‌گذرد و به این جهت است که بعضی

مسافرین از کردستان عبور نموده و شرح آنجا را نوشته‌اند

و سرحدات این مملکت در مغرب اراضی عثمانی است

و در جنوب اراضی لرستان ایران که بعد مذکور خواهد شد

و [illegible] کنگاور [illegible] این مملکت واقع شده است [illegible] ما بین

خط تقسیم شمالی و جنوبی ایران و ما در این جا فقط از این

شهرها و دنباله مطلب خود را بیان می‌نماییم

طوایف اکراد کرمانشاه از این قرارند

کلهور —— قسمتی ایل و قسمتی متوقف و گرمسیر یا منزل
تابستانی کلهرها جبالی است که در سمت شمال شرقی کرند واقع
شده است و سردسیر یا منزل زمستانی ایشان دشت زهاب
و قصر شیرین است تا سرحد عثمانی و مذهب ایشان علی اللهی
و اغلب ایشان شیعه هستند و یک فوج پیاده نظام هم از این
طایفه موجود است در سربازی بیش از شایسته جمعیت
ایشان گمان می‌کنم که این طایفه از اعقاب
امرای ساسانیان که در شهر کلهور را (سرپل زهاب)
توقف داشته‌اند و رئیس حالیه ایشان رضاقلی خان است
و حکومت انجام با ارادت و منصب سرتیپی نیز دارد و فوجی
سواره هم از این طایفه می‌گیرند
۵۰۰۰ خانوار

سنجابی —— در ماهیدشت و مغرب کرمانشاهان
توقف دارند و علی اللهی هستند
۱۵۰۰

گوران —— قسمتی ایل قسمتی متوقف در میان ماهیدشت

وهارون

و هارون [نشین] خان توقف داشته و مذهب ایشان علی اللهی
و یک فوج پیاده نظام که به اسم شخص بزرگ خودشان است
نیز از این طایفه موجود است ۵۰۰۰

کرندی —— قسمتی صحرانشین قسمتی اهل شهر و قراء متوقف در میان
کرند و هارون آباد و مذهب ایشان علی اللهی و یک فوج پیاده
نظام نیز از ایشان ترتیب داده‌اند ۲۰۰۰

بوانیج و جلالوند —— در تحت اطاعت رئیس کرندی ۱۰۰۰

زنگنه یا زنگنه —— شیعه. تمام شیعه هستند و یک فوج
پیاده نظام نیز از اینجا موجود است ۱۵۰۰

بهاوند —— در شهر و قراء متوقف ۲۰۰

سقروند و کرد بیاهی —— متوقف در شمال کرمانشاهان ۳۵۰۰

نانکلی —— متوقف در غرب کرمانشاهان ۴۰۰

جلیلاوند —— متوقف در شرق کرمانشاهان ۴۰۰

مافی – چوهانکرا – کازیل —— در شهر و قراء متفرقه ——

هولان یا هولیلان — ایلات جبال شرقی (غربی) کرمانشاه دارای

اسب گرگاه
۴۰۰۰

آخور —
۱۰۰۰

محصولات — مملکت کرمانشاه از بابت حاصل خیزی و زیادی غله و حبوبات یکی از ممالک متمول ایران محسوب می‌شود و در این مملکت زیاده بر آنچه مصرف می‌کنند هم زراعت می‌نمایند و با وجود این را [illegible] به جاهای دیگر حمل می‌شود و در سنه ۱۸۷۵ که کاپیتن ناپیر در اینجا بود گندم کرمانشاه ۰۰۰۰۰ من خروار حاصل شده بود و مالکین خرواری ۹ قران می‌فروختند و هم چنین این شهر به جهت اسبهای خوب و قاطر مشهور گشته است و فرشهای کردی که در همه بازارهای قسطنطنیه و سایر شهرهای دیگر فراوان است از همین نواحی همین شهر به ممالک برده می‌شود و زنان در صحرا یا در چادرهای خود شبها را بافته

و چادر

و چادر که منزل و سایبان طوایف ایلات است از پشم سیاه گوسفند مانند پتو ساخته می‌شود و اغلب هم بسیار زیبا هستند و همه آنها را به واسطه دیرکهای که از نی ساخته به اطاقهای چند قسمت می‌نمایند و یک چادر دارای اطاق زنانه و مردانه دارای آشپزخانه و طویله و انبار و غیره است و اغلب اکراد کرمانشاهان یا کردستان که در قراء یا در شهرها منزل دارند لباس خود را به کلی تغییر داده‌اند و در اول انقراض صفویه با ایران انتساب می‌نمایند و از قراری که می‌گویند از هر خانه یک لیره مالیات دریافت می‌نمایند و در تابستان یک لیره دیگر

کرمانشاهان — حاکم نشین کرمانشاه شهر کرمانشاهان است و این شهر ۳۰۰۰۰ نفر جمعیت دارد و شهر در محل بسیار خوب واقع شده است چونکه تقریباً فاصله‌اش از تبریز و طهران و اصفهان و بغداد یکی است (یعنی ۲۵۰ الی ۳۰۰ میل) و از آنجا به هر کدام از این شهرها راهی موجود است و به این واسطه

بسیار قابل ملاحظه است و علاوه برای واقع شده است
در سر راه کربلا و از قراریکه میگویند سالی ۱۰۰۰۰۰
زوار پیش از این شهر عبور مینمایند و این شهر را بهرام چهارم
پسر یا برادر شاپور ... ابوالسلطنه
حکومت کرمانشاهان معروف گشته بعد بنا کرده است
و این شهر مانند شهرهای دیگر همدان در معرض خطر
نیافتاده و ناحیه در میان تراکمه خیابان مشهور است
دارچه نادرشاه دور دور کرمانشاهان برج و باروئی
بنا نموده ولیکن اکنون خراب شده است و خندقهائی
پر از خاک گردیده گفته از دور اوایل مائه حالیه فتحعلی شاه
حکومت این شهر و نواحی اطرافش را
به پسر بزرگش محمد علی میرزا داده و آن شاهزاده نظر
برقابت عباس میرزا ولیعهد و بملاحظه اینکه نامش در تواریخ

مشهور باشد

مشهور باشد با پسرش امام قلی میرزا که بعد از او در انجا
حکومت مینمودند بسیاری در آبادی شهر نموده
و تمام بناهای آثار محمدعلی میرزا بوضع قرشی بنا کرده و دکاکین
و قهوه‌خانه‌ها نیز بنا نموده و در زمان ناصرالدین
شاه نیز حکومت آنجا به ظل السلطان محول نموده
بودند و عماد الدوله و رفاهیه بسیار فراهم در وسط شهر
و در روی زمین مرتفعی بنا کرده موجود و آماده توپ
۱۲ عراده اطریشی و ... عراده توپ ... عراده توپ برنجی
و ۵۰۰ تفنگ ورندل با ۵۰۰۰ ... در ساخلوی این شهر
موجود است و در اطراف شهر خصوصا در سمت شمال
باغهای زیاد موجود است و همه گونه میوه‌جات دارد
و در باب تجارت داخله و خارجه کرمانشاهان که یکی
از ممالک ... بسیار قابل ... دارد در فصلیکه از تجارت
ایران گفتگو میشود شرح بیان خواهیم کرد

وکیل الدوله — تمام مسافرین انگلیسی که در کرمانشاهان
وارد میشوند در خانه حاجی آقا محمد حسن معروف
به وکیل الدوله ~~[illegible]~~ که نایب دولت
انگلیس است توقف مینمایند و این شخص که یکی از اشخاص
دانشمند ایران است در اوایل سن همراه سر رالینسن
از بغداد به طهران آمده و از آن زمان الی حال در خدمت
دولت انگلیس است و فی الحقیقه از روی تعقیب خدمت
مرکز و از شغل خود اکنون تمول زیادی فراهم
آورده و عمارت عالی در کرمانشاهان بنا کرده است
و در خانه اش همیشه برروی مهمانان باز است و شش
کاروانسرای بزرگ در آنجا ساخته است و از قراریکه
میگویند صاحب ۱۰۰ پارچه ملک است و باغ دلگشا
که محمد علی میرزا بنا نموده اکنون خریده است و در هنگام
جشن ملکه شهر را چراغان نموده و مردم را به مخارج خود

بجشن

به جشن اهل دوستی ضیافت نمود و دولت انگلیس
به او منصب سرتیپی عطا نموده و او از این بابت بسیار
افتخار دارد من وکیل الدوله را که اکنون شخصی است
مسن در طهران مشاهده نمودم او بعد مریض شده
و طبیبان ایرانی او را شرحشان به موت کرده بودند و
از دولت انگلیس اطبای خارجه را به مداوای او مامور
نمود و حالتش قدری بهتر شد. بعد پسرش حاجی
عبدالرحیم را نیز در این سفر همراه آورده بود و اسم او هم
که این جوان نیز مانند پدرش شخص با کفایتی گشته و درجه اقتدار
از دست نداده

طاق بستان — از جمله چیزهائیکه ملاحظه اش زیاد قرار گرفت
و سالکین آن است همانا مجسمه آثار عالی است که در بیرون
آن شهر موجود است
در دامنه کوه تصویر سلاطین ایران و ساسانیان از قبیل دارا

و شاپور شاه مرتفع و این آثار اخیر واقع شده است
در طاق بستان که فاصله آن از شهر چهار میل است و را .
این محل پس از سه میل فاصله از شهر از آن رها [struck]
که عماد الدوله بنا کرده و اکنون خراب شده است [struck]
و پس از عبور از آن محل میرسند به طاق بستان که [struck]
و بفاصله ۲۰ میل در دهانه کوه نقش [illegible] دارا [struck]
شاه مرتفع و در پایه کوه از [illegible]
خارج شده و به جهت آن دو انبار ساخته اند و آن
آب [illegible] درخت را آبیاری مینمایند و این محل متصل
به عمارتی که وکیل الدوله [illegible] است و شاهزاده
مرحوم نیز این محل را آباد کرده است
تصویر سلاطین ساسانیان —— آثار رقیه این محل
منحصر است به دو طاق مقعر که بواسطه تیشه حجاری
شده است و در آن طاقها تصاویر بالا یکدیگر بعضی

صورتهای

صورتهای دیگر بطور نقش حجاری شده است و بفاصله
قلیلی از این محل در گوشه [illegible] پله با دو
تیشه حجاری شده و آن پله ها را به یک طبقه داخل کرده اند
و سر پرتر میرسیده که باقی مانده مجسمه بزرگی که ظاهرا
اینه [illegible] نزول کرده باشد شاپور مرتفع [struck]
و در فوقانی هم یک ردیف پا که از قوزک شکسته شده است
شاپور میگردد و دکیانی در سنه ۱۸۷۸ در تألیفات
خود [struck] مینویسد که آن
مجسمه افغانی بود با لباس فاخر و بر دوش چوبی را
گرفته بود و معلوم میشود که از آن زمان این حال
به این صورت رسیده است و بزرگترین این طاقها تقریبا دو
آن نیم پا ارتفاع دارد ولی عرضش معادل است ۲۴
پا و عمقش ۲۲ و سطحه کره [illegible] در بالای طاق دو طرفی
به یک فاصله زیادی مسطح کرده اند و در دو طرف این طاق

(سبک فارسی) تا صد پایه طاق کلمات زیاد حجاری کرده و به
تصویر دیگر زن یا حوری در طرف موجودات و کتیبه‌ای نیز است
به صورتهائیکه رشته میخی [illegible] در روی سکه‌های ظفر ترتیب میداده
~~وضع اینجا~~ و کارگر این عمل یونانی بوده است
وقت داخل این طاق به دو جزو قسمت میشود و در قسمت
فوقانی سه شکل شاه دیده میشود به این معنی که در وسط
تصویر خسرو پرویز را با نشان سلطنت و تاج ساسانیان
کشیده و دو شکل دیگر ~~[illegible]~~ [illegible] باد عرضه داشته اند
و از قراریکه عقیده داده اند میتوان گفت که در این موقع امپراطور
موریس شیرین و تاج سلطنت را باد عرضه داشته است
و در صورتیکه این فرض را قبول نمائیم خسرو در وسط ایستاده و از یک
طرف شیرین تاج سلطنت و از طرف دیگر امپراطور تاج خود را به
پادشاه [illegible] عرضه میدارد ولی ~~معلوم نیست [illegible]~~
~~[illegible]~~ داشته باشند یا نداشته سهم و جهت این مطلب معلوم نیست

[illegible]

در حین معلوم نیست که حامل تاج زن است یا مرد و در قسمت
تحتانی تصویر همین سلطان را در حالت سواری حجاری
کرده اند در رکاب [illegible] بر دوش زره پوشیده اند و اعراب
بطوری این عمل را اغراق کرده اند که کتیبه‌های ازرا نتوان
خواند

در باب شیرویه و شیرین ایرانیان حکایات دیگری زیاد
ذکر کرده اند و از قراریکه میگویند فرهاد کوهکن از حجاران
معروف عصر خود بوده است به شیرین عاشق گردید و خسرو
با او وعده داد که اگر با بیستون [illegible] در زمان سلطنتی
خود کشتن شیرین را بتو دادگر اقدام نموده [illegible] ~~[illegible]~~
بواسطه حدت عشق مشغول به کندن کوه گردید و تحمل کارش
قریب به اتمام رسید از طرف خسرو خبر مرگ شیرین را
به او القا نمودند [illegible] بیچاره پس از شنیدن این خبر در دم خود را از
کوه بزیر انداخت

شکارگاه. — در پهلوی طاق شکارگاه غزال و گراز و غیره

حجاری شده است و در این محل قایق‌های چند نیز دیده میشود

و این قایقها دلیل میشود بر اینکه این زمین ~~[illegible]~~ باطلاق

و در قسمتی محل دریاچه موضوع بوده است و از طرف دیگر فیلهای

معظم در میان نیستان بجهت راندن گرازها نزد شاه که در

وسط ایستاده است پیدا کرده اند و ~~در وسط این محل~~

دو قایق ~~است که مرکز بود~~ و در دو قایق هم از مطربان

که بعضی می‌کوبند نی زنان توقف دارند و در قایق ثالث هم

ایستاده و مشغول دست زدن ~~[illegible]~~ هستند و در وسط

این محل دو قایق دیگر هم دیده میشود که در یکی آنها شاه با زنهای

خود (?) ایستاده و در دیگری نیز صورت خود است

در صورتیکه ~~[illegible]~~ یکی از هاله به دور سر خود داشته

و در فوق سر آن چیزی به شکل ~~[illegible]~~ هلال حجاری شده است و دیگر

نیز دیگر هم در همان قایق نشسته و چنگ می‌نوازد و در فوق

این شکار

این شکارگاه. محمد علی میرزا پسر فتحعلی شاه، در حاکم کرمانشاهان

تصویر خود را حجاری کرده است و در طرف مقابل ~~[illegible]~~

این شکارگاه محل دیگری است که شکار آهو را نشان

و در آن محل هر دو پیاده در فوق قرار گرفته و چتری

بر سرش نگه داشته اند و معلوم میشود که تازه وارد شکارگاه

گشته و در قسمت دوباره هر دو را در حالت دوان

اسب حجاری کرده اند و در محل ثالث شکار تمام شده

و با طراف شکارگاه بطرف منزل روان گشته اند و در قسمت فوقانی

این محل مطربان نشسته و مشغول نواختن آلات مختلفه

هستند و در طرف دیگر فیل که آهو را تعاقب کرده با شتر

که شکارها را حمل می‌نماید نشان می‌دهد

این تصاویر را در بین چند محل ختم میشود حال انگشتی که او را

با انجام رسانیده است استادانه کار کرده است

جای تاقی که کوچکتر از طاق اول است

۱۹ پا عرض و ۱۱½ عمق و ۱۷ پا ارتفاع دارد
درحالیکه در دیوار عقب حجاری کرده بودند بطور طولی
بوده است چونکه اکنون فقدان مرئی نشده دل این
آثار [illegible] آنکه هنوز که اثاثی [illegible]
واز آن معلوم میشود که یکی از اشکال غلط شاپور دوم
~~که موسوم به ذوالاکتاف~~ ذوالاکتاف است و دیگری
شاپور سیم میباشد

بفاصله کمی در دست راست این طاق حجاری دیگری موجود است
دوران دو ~~[illegible]~~ نفر از سلاطین ساسانیه در روی هم
تاقی ایستاده و حلقه‌ای را در دست گرفته‌اند
و در عقب شاه ~~[illegible]~~ دست چپی شخصی را می‌ایستد
که دور اطراف سرش را شعله نور احاطه کرده است و عموماً
این تصویر را نسبت میدهند به شاپور اول در حالیکه ملک را
[illegible] اردشیر بابکان تقدیم می‌نماید در حضور خدا
برز

(برز یا ارمزد) و در روی سکه‌های اردشیر تصویر این خدا
~~[illegible]~~ با دو سر شاه [illegible] دان [illegible]
افتاده. بنظر می‌رسد که در زمان سلطان اخیر پارسیان [illegible]
بی‌ستون — بفاصله ۲۴ میل از کرمانشاهان کوهی [illegible]
به اندازه ۱۵۰۰ پا از سطح زمین مرتفع گشته است و عجائب
ذکر شده بزرگی این کوه مقابل است با ناهمواری سطحی
و در یک قطعه از این کوه بارتفاع ۵۰۰ پا نقوش برجسته
دارای حجاری شده است و نتیجه از ۱۰۵۰ سال قبل [illegible]
را نشان میدهند است و اسم این کوه را بنا بهای
مختلف از قبیل بغستان و بی‌ستون و غیره ذکر کرده‌اند
و از ابتدا نام بغستان یا

Βαγίστανον ὄρος

بوده است و بی‌ستون را بی ثوانا ~~[illegible]~~
ستون و بدون ستون ترجمه کنند و ~~[illegible]~~ یا بهشتان را
[illegible]

یعنی که منزل خداونه ترجمه کرده انه همه جالبی بلفظ تنوق منزله

Διος ὄρος

و هم چنین مسیو تردان گفت که بعضی این اسم را نام

دیو دوروس سیکولس Diodorus Siculus

نقل ~~جلیه~~ این اسم را به اد است ولی بعضی دیگر

با غستان را همان محل باغ ترجمه کرده و لیشان دو بی تردرا

هم از همان نام اخذ کرده اند و اگر شرحیکه ~~ستزیاس~~ ctesias

در باب این محل نوشته است قبول نمائیم باید یقین نمائیم

که سمیرامیس نیز این مکان را دیده است دراز قراریکه مورخین

نوشته اند سمیرامیس در زمانیکه از بابل به همدان میرفت

این مکان را ملاقات کرده و حکم نموده که تصویر خود را

با تصاویر صد سرداریکه همراه داشت در این کوه حجاری کنند

ولی معلوم نیست که بعد ها کی این تصاویر را برطرف کرده

یا آنکه بمرور زمان برطرف گشته است

قبل از انکه

قبل از انکه اروپائیان بتوانند خواندن خطا میخی اطلاع بهم رسانند

سیاحان در باب این تصاویر خیالات مختلف بیان

میکردند و هرکس به عقیده خود عرفی میزد مثلا کر پرتر Ker porter

مینویسد که این سلطان تخت الفرات دارا عراق

بنی اسرائیل اند و گاردان gardanne که از اهالی فرانسه است

میگوید که این مسیح و ۱۲ شاگردش است و کپل Keppel

~~میگوید~~ ~~که~~ ~~این~~ ~~...~~ و بعضی دیگر ~~otther~~

بیانات مختلف دیگر ذکر کرده اند

تصاویر دارا ——— ولی الحال بملاحظه ~~کتاب~~ انکه

اروپائیان بخواندن خطا میخی قادر اند میدانیم که این

تصویر داراست و ~~نیز~~ انکه ~~تمام~~ ~~...~~ زنجیر کرده

ایستاده اند دشمنان دارا یعنی مردمانی که از او سر کشی کرده

اند گذاشته است و در عقب او دو نفر مسلح ایستاده

دیده میشود که حقارت هر یک از دشمنان ...

بخوبی معلوم میشود چونکه دارا خیلی بزرگتر از سایرین حجاری
کنند و از کتیبه که از آنجا هم پیدا گشته است دیگر بشرح
بجهة تعیین این مطلب باقی نمانده و از آن کتیبه که در فوق سر دارا است
این عبارت نوشته شده است

منم بهومن شاه شاه و سلطان ایران پادشاه ~~کلیه~~
بالاستقلال کل مملکت عجم پسر هیستاسپس نوه ارشام
و از نسل کیان

و خود دارا چنین میگوید

منم دارا ابن هیستاسپ ابن ارسام ابن آریارمنی ابن
تیس‌پس ابن کیان و ما را بهمین جهة کیان نامیده‌اند و از زمان
قدیم اجداد من سلطنت کرده‌اند و هشت نفر پیش از من
بتخت سلطنت جلوس کرده و من سلطان نهم این سلسله
هستم و بفضل ~~خدا~~ یزدان (ارمزد) اکنون سلطنت
میکنم خداوند اورمزد این عطیه را بمن عطا کرده است و ممالکه

یعنی دارا ابن بهمن اسفندیار ابن گشتاسب ابن لهراسب ابن کیخسرو ابن سیاوش ابن کیکاوس ابن کیقباد

خداوند

خداوند بمن عطا کرده است و من در آنها سلطنت میکنم
از این قرار است

ایران ~~...~~ کردستان بابل شامات عربستان
مصر و جزایریکه در بحر در تحت حکومت من هستند از این قرارند
اسپارتا ایونیا مدیا ارمنیا کاپادوکیا پارتیا
زرنگیا آریا کوراسمیا بکتریا ~~سغدیا~~ سغدیانا
کاندارا ساسی ساتاژیدی اراکوتیا مسیا

(این جزایر در بحر الروم است)

یکی از اشکال طلو سلطان تصویر بزرگ دو بار دیگر با کتابت است
و دارا این شخص را گرفته و بقتل رسانیده و تصویر ~~...~~
شکل یکی از یاغیان است و در فوق سر آن این عبارت
نوشته شده است

منم سلطان ساکارتیا از نژاد مدیا گرارید دینا را سکه
را من اسم ذکر کرده است در فوق تصویر نهم نوشته است

که این است سارگن کاسی تیان (?)

تمام قطعات این محل بسی هیئت [illegible] قطعات را
متصرف نه بطول ۱۵۰ پا و به ارتفاع ۱۰۰ پا و در آن
قطعات تقریباً ۱۰۰۰ سطر به خط ایرانی و سوزیانی و
آسوریان (؟) حجاری گشته است و این خطوط را
دارا پس از انهدام بابل که در آنجا کتب النفریانی گشته
بعد حکم شد که حجاری نموده‌اند و راولینسن ترجمه این خطوط را
در سنه ۱۸۴۷ بطور خوبی بیان کرده است

وضع حجاریها — در بابین گره محلی دیگر است که تقریباً
معدوم گشته است و این محل [illegible] مشتمل است بر چند تقریر
دیگر که نام گوتارز که در سنه ۵۱–۴۶ در ایران سلطنت
می‌نمود نقش گشته است و در زمان اخیر در وسط کتیبه
کتیبه عربی نوشته می‌کرده و از قراریکه ذکر می‌کنند این کتیبه وقف
دقت‌نامه [illegible] است و بعضی از [illegible] نقاط دیگر
دیگرها

دیگرها اکنون بطور خوبی مشاهده و خوانده می‌شود و از قرار معلوم
این سلاطین بزرگ تعمد داشته است که [illegible]
را الی الابد باقی بماند والا اگر این تعمد را نمیداشت مکان
به این ارتفاع منتخب نمی‌کرد معلوم است که کارگران
با زحمات نردبان کار خود را به انجام رسانیده‌اند و تحقیق
کار بسیار مشکلی بوده است چونکه اول سطح را مسطح و هموار
کرده‌اند و بعد در بعضی مواضع مقعر را با سرب آب کرده
ریخته‌اند یا آنکه تکه سنگی در آن محل نصب کرده‌اند و بطوری
استادان اطراف رفعت کرده‌اند که شخص با [illegible] قرار نه
تمیز دهد که [illegible] و تمام این خطوط میخی که اکنون بطور خوبی مشهود است
بسیار به قاعده و منظم حجاری کرده و روغنی در روی آن خطوط
مالیده‌اند که پس از انقضاء این مدت هنوز باقی و [illegible]
از [illegible] کرده است

گنج نامه — در طرف شرقی و نزدیک همدان در دامنه کوه [کوه الوند]

(محلی) دو نقطه دیگر با عین شروع که موسوم است به گنج نامه هست و
می‌شود و در این محل اسم دارا و کسرکس [illegible]
منقوش با تضرعات [illegible] به درگاه خداوند جاری گشته است
و از روی همین بیانات الف و بای خط میخی به دست
آمده است

اهالی ایران در هر محل که خط میخی یا خط دیگری که قادر بخواندن
آن نیستند هست به آن می‌گویند این گنج نامه است و اگر
کسی بتواند بخواند می‌فهمد که گنج در کدام مکان است

همدان —— شهر همدان جزو عراق عجم محسوب می‌شود
و این شهر بواسطه تاریخ قدیم و وقایع [illegible]
از شهرهای معروف ایران محسوب می‌گردد و آن واقع گشته است
در پای کوه الوند (الوند که در قدیم اروند می‌نامیدند) [illegible]
و بواسطه چشمه‌هایی که از این کوه خارج می‌شود بوستانها و باغهای
زیاد در اطراف شهر موجود است و چون سطح آن از سطح
بحر

بحر ۶۰۰۰ پا ارتفاع دارد و هوایش بسیار [illegible]
محلات شهر و کوچه‌های همدان کم عرض اند و کثیف و حالیه جمعیتش
۳۰۰۰۰ نفر جمعیت ندارد ولی بازارهای آن را خوب بنا کرده
و مال التجاره هم در آنجا فراوان است و مال التجاره عمده این
شهر ظروف مسی است و چرم و [illegible] و شراب قرمز و سفید
و صنعتگران آنجا علاوه بر اینکه با طلا و نقره [illegible]
سکه هم خوب می‌زنند و اکنون در همدان ۱۵۰۰ الی ۲۰۰۰
یهود موجود است و این شهر در سابق نیز دارای طایفه [illegible]
شمرده می‌شد بواسطه قبور استر و مردخای که در مرکز
شهر نزدیک مسجد جامع واقع اند و از ازمنه سلف این قبور
زیارتگاه عبرانی بوده و بعض مسلمانان هم می‌گویند که قبر
ابو علی سینا در این مکان است و صحت و سقم این کلام هم
معلوم نیست (ابو علی سینا در سنه ۳۸۰ متولد گشته و در سنه
۴۲۸ مرحوم گردیده و دار دنیا [illegible] این حکیم را [illegible])
[illegible]

همدان قدیم یا اکباتان — همدان در تاریخ قدیم به اسم
اکباتان معروف است و همدان تلفظ است مخفف هگمتانا
که به معنی اگمتانا یا اکباتان است و کلمه این تلفظ فرانسه
[illegible] را و بدون شک همدان حالیه در محل اکباتان قدیم واقع است
ولی معلوم نیست که کدام اکباتان چونکه در زمان قدیم هفت
اکباتان موجود بود و این هفت شهر جا به جا در خاک ایران
اتفاق افتاده بود و بعضی گفته‌اند که این نام اشاره به پایتخت
و محل سلطنت است و کلیة قبول شده است که همدان
اکباتان پایتخت سلاطین کیانی بوده است از زمان دارا
دارای [illegible] سلطانی است [illegible] و این شهر گمان [illegible]
که در تواریخ ایران نامش مذکور نیست [illegible] بوده و خزاین اشکانی در همین شهر بود و اسکندر
چونکه دارا را با اسکندر [illegible] تواریخ سلاطین عجم را در همین شهر غارت کرد و پس از آن
فرنگ [illegible] شهرت و کلیة
از شرق [illegible] در این محل [illegible] اکباتان [illegible] موسوم
اسامی سلاطین [illegible] کیانی [illegible] بعد [illegible] اکباتان [illegible] در این شهر عمارتی
مختلفات [illegible]

دارای

دارای سقف و دیوارهای رنگ کرده و نقاشی شده
مانند معبد بابل که [illegible] در باب این محل
محققین آراء مختلف دارند و همین طور هم اختلافهای
آنها باقی است تا زمانیکه آثاری به جهت کشف ~~این مطلب~~ محققان
کشف کرده

در خارج شهر همدان گمان مرتفعی است موسوم به مصلی و سابق
برای ارک بوده است و آقا محمد شاه آنرا با زمین هموار کرد
ولی هنوز معلوم نیست که این جا بنای آن است که ذکر شده
یا غیر آن و [illegible] به جهت حل این مسئله مطلبی کشف کرده‌اند ۱۰۱
[illegible] است که ادعا می‌نماید اکباتان [illegible] واقع است
در مکان موسوم به تخت سلیمان در وسط راه همدان و تبریز
چونکه در آن محل در فوق تپه مرتفع زیادی با آثار [illegible]
بزرگ [illegible] و در حقیقت [illegible] محل [illegible] است
اگر همدان همان اکباتان قدیم باشد چونکه [illegible] یونانی

این شهر را قرینه بابل گرفته اند چنانکه از اسم آن بخوبی معلوم
می گردد

در خارج شهر شیری از سنگ موجودات دارد قراریکه می گویند
این شیر طلسم است - همه قحطی و در روی این
طلسم اشکال اشاره یکه نتوان از آن کشف مطلب نمود موجود است و در حقیقت
تا تحقیق و دانسته از اطراف همدان را بخوبی گردش نه نمایند
صرف و کم ... آن معلوم نخواهد شد

فقط اشاره یکه از کیانیان در نزدیکی همدان موجودات گنج نامه
یا به ستون است و در روی یکی از آنها کتیبه به اسم
ارتاگزرسس دوم یا همین موجودات

ارتاگزرس را علمای ایران بهمن ترجمه نموده اند و در تاریخ
ایران و در میان سلاطین کیانی پس از کیخسرو موجود
نیست و هم چنین معلوم نیست که کدام یک از سلاطین کیانی
به این اسم موسوم گشته اند (مترجم)

سرحد ایران

سرحد ایران و عثمانی —— قبل از آنکه شرح احوالات
ممالک غربی و شمال غربی ایران را به اتمام برسانیم
بهتر است که مختصری هم از سرحد ایران و عثمانی ذکر شود
تا آنکه خوانندگان مطلع گردند که این سرحد تعیین نشده است
نشده است

تقریباً پنجاه سال قبل دولت روس و دولت
انگلیس به ملاحظه آنکه نزاع دو دولت ایران و عثمانی
برطرف بشود مامورین معین به جهت تعیین سرحد معین
نمودند و مامورین دولت انگلیس سر ویلیام ویلیامز و ...
فرانت در پورت ... دیگر ... بودند در ۱۸۴۷
عهدنامه در ارزنة الروم با تمام
رسانیده و طرفین مهر نموده در ۱۸۴۹ مامورین رسیده اند
معین شدند تا آنکه عمل را تمام نمایند و مامورین به دولت
عثمانی قطعه کوتور را از دست قشون ایران گرفته و تا مدت

تعیین اشخاص

سی سال مشغول بود در همان زمان مامورین از طرف
مصر و شط العرب تا کوه آرارات که تقریباً
۷۰۰ میل می‌شود [struck out] روانه کردیده در این
موقع بواسطه جنگ کریمه عمل انها موقوف و ناتمام ماند و نقطه
نتیجه این کار نقشه بود از آن اراضی که در دست مامورین
افتاده بود و در این نقشه هم سرحد را معین نکرده بود
و فقط اراضی را که ۲۰ الی ۴۰ میل عرض داشت نشان کرده
بودند تا اینکه در هر جا که حل و فصل کردید سرحد را معین نمایند
در سنه ۱۸۶۹ دولت عثمانی و ایران باهم قرارداد نمودند که
تا سرحد معین نگشته است [struck out] بر نوع میل داشته باشند با
رفتار نمایند در سنه ۱۸۷۰ و سنه ۱۸۷۲ و سنه ۱۹۷۴ مابین این
دولت نزاع شده و نزدیک بود به اینکه [struck out] جنگ جاری گردد
خلاصه در سنه ۱۸۷۸ که بواسطه کنگره برلن [struck out] مجدداً
نقشه‌های مذکوره حکم کننده بود دوباره گفتگو [struck out]

سرحد

سرحد بمیان آمد و مجدداً دولت روس و انگلیس مامورین
به تهیه [struck out] انجام این مطلب روانه نمودند و در
حوالی سنه ۱۸۸۰ سرحدی مابین این دو دولت معین کردید
ولی دولت عثمانی [illegible] تعلقی که در دست
قشون ایران است گفتگو دارد و نقطه دیگری که باز محل گفتگو است
زهاب است و در عهدنامه ارزروم مابین دو دولت
قسمت کردیده بود و در دفعه ثالث [illegible] بعضی اراضی
[illegible] که در دست [illegible] [struck out]
نزدیک دجله واقع است گفتگو شده و دولت ایران ادعای
زراعت در این املاک مربوطه و این ادعاها ثابت
شده است که در این مدت هیچ سرحد معین نشده واقف
متصل است که تمام سمت [illegible] مابین دو [illegible] چونکه دولت
ایران و عثمانی فعلاً از جنگ [illegible] داشته‌اند و اگر [illegible]
زمین [illegible] تمام [illegible]

هم‌شان و دولت اختلاف مذهبی اساسا است

طرق عمده در ممالک شمال غربی

تبریز الی اردبیل

تبریز الی سلیمانیه (از طرف ارومیه داشتنو و ساوجبولاغ)

تبریز الی ساوجبلاغ

سلیمانیه الی سینا

تبریز الی تخت سلیمان

تخت سلیمان الی زنجان

اردبیل الی سلطانیه

قزوین الی همدان (از فارزیان رواک علی‌اباد

کولان‌جین مینی‌اباد هریان فامنین)

سلطانیه الی همدان

همدان الی اصفهان (از ملایر گلپایگان و خوانسار)

همدان الی ارومیه (از ساوجبلاغ)

ارومیه الی کرشاقی

فصل هفدهم

درباب قشون ایران

تاریخ قشون ایران ـــــ بنابر آنچه مورخین یونانی نوشته
در زمان سلف قشون ایران کمتر و بلکه جری‌تر از قشون یونانیان
نبوده است و از جنگ ماراتن و ترموپیلی و گوناگرا
و ایسوس و اربلا و غیره شور و شجاعت این دو قشون بخوبی
معلوم میگردد و تاریخ قشون این دولت از تمام تواریخ اهل
دیگر مبسوط‌تر است میباشد چونکه از ابتدای سلطنت کیان
الی اکنون همیشه این ملل مشغول جنگ بوده‌اند چه با هند و چه
با ممالک خارجه و در زمان قدیم هخامنشی و سلطنت ساسانیان
تا کنون و اسلحه قشون ایران بر سایر قشونهای دیگر رجحان داشته است
دنیا را فرا گرفته هم بهمان حالت قدیمه هم باقی بوده
ولی از آن زمان الی اکنون بتدریج از رسوم و عادات قشون
اروپا و قواعد معموله آن ممالک مذکوره بیان الی الآن جاری

۵۱٤ - ۵۷۰
و۵

و از همان زمان دولت ایران با دولت انگلیس وداع را داده گذاشته
در روابط دوستی فیمابین را متحد کرده اند

قشون ایران در زمان سلطنت شاه عباس بزرگ در غایت
ترقی بوده بود ولی در زمان شاه سلطان حسین رو به تنزل
نهاد و ثانیا در زمان سلطنت نادر اوج گرفته و در زمان
آقا محمد خان باز ترقی نمود و از این زمان الی الآن به تدریج
قشون ایران مانند قشونهای اروپا تربیت شده است ولی
صاحب منصب معلمیکه دولت ایران برای این کار از اجانب
خواسته اند از یک مملکت نبوده بلکه از تمام ممالک تربیت
هیئت صاحب منصب به ایران رفته و قشون آنجا را بوضع قشون
مملکت خود تربیت نموده اند و آنچه در این فصل از احوالات
قشون ایران ذکر میشود از قراریست که صاحب منصبان
ایران و فرنگی آنجا به جهت من بیان نموده اند و اگرچه من نظامی
نیستم ولی مع ذلک به بازدید قورخانه و توپخانه

آنجا رفته و تمام آنها را بدقت ملاحظه نمودم
برادران شرلی در سنه ۱۶۰۰ برادران شرلی سر رابرت
و سر انتونی با ایران آمده و مشغول تعلیم قشون ایران
گردیده و موافق آنچه هربرت می نویسد ایرانیها استعمال
توپ را از اهالی پرتغال آموخته و استعمال خمپاره را از
دولت پرتغال در زمان شاه طهماسب که با دولت
عثمانی جنگ میکرده بواسطه مردی که از ایرانیها [illegible]
بایشان آموخت و اگرچه از این دولت ایران با دول
یا اسلحه دیگر داشته است به تحقیق معلوم نیست
اول کسیکه از سلاطین ایران خیال نظم قشون افتاد شاه
عباس بوده که دیگر از مورخین در این
باب چیزی نمی نویسد
دولت مقتدر عثمانی که اینک الی فرنگستان از او خائف اند
اکنون بواسطه تنزلی روی تنزل نهاده است چونکه اینگونه

قشون ایران را که دشمن بزرگ آن وقت مقتدر عثمانی باشند
~~ترتیب نموده و بانها قواعد جنگ را~~ آموخته است ~~و معلم~~
آموخته و آنها را از وضع استعمال (ساختن) حربه های آتشی و استعمال
آنها در مورد جنگ مطلع کرده است و معلوم است که بهمین
واسطه چو تمام از قوت و شوکت عثمانی کاسته شده جهت
آنکه اردوی ایرانیان که بغیر از شمشیر و نیزه حربه دیگر
نداشتند ~~[illegible]~~ خوف داشت و حال که این ملت
دارای پانصد عراده توپ و ۶۰۰۰۰ تفنگ شده است
واضح است که برابر او چگونه خواهند آورد

پیرتو دولاوال که در زمان شاه عباس در ایران بوده است
می نویسد که سر انتونی در ابتدا ۲۰۰۰۰ پیاده تفنگچی
ترتیب نمود و پس از آنکه این افواج قانون جنگ را کاملا
یاد گرفتند بجهت آنها اسب تهیه دید و آنها را مشق سواری
آموخت و به ~~[illegible]~~ الان انتونی ربرت ~~ریاست قشون~~

به تعلیم قشون ایران مشغول گردید و این شخص بعد از آنکه
در سال ۱۶۱۲ به لندن مسافرت نمود در مراجعت کاپیتن
~~[illegible]~~ طامس را از لندن برای تعلیم افواج سواره بایران
آورد و اگر شخص بدقت تامل نماید می بیند که قشون ایران
در ابتدا از اهالی انگلیس رسوم و قواعد جنگ را آموخته
و بهمین واسطه استادان زیاد از انها باید داشته باشند

قشون ایران در زمان سلاطین صفوی ـــ در تمام ازمنه
و در زمان شاه عباس هم قشون بی نظم تر از قشون ایران
یافت نمی گردید و در سال ۱۶۲۲ که ایرانیان و انگلیسیان معا
در ارموز مشغول جنگ بودند انگلیسها از دیدن قشون بی
بی احتیاطی و بی نظمی متعجب گشته بودند و ادوارد مونکسی
که در آن جنگ حضور داشت می نویسد که قشون ایران
بکلی از رسوم جنگ بی بهره اند و بجنگ مرتبه بدون آنکه احتیاط
خود را نمایند بطرف دشمن حمله می نمایند

گاردان می نویسد که پس از مرگ شاه عباس در ایران
۱۵۰۰۰۰ قشون موجود بود (۵۰۰۰۰ قشون سلطنتی
۱۰۰۰۰۰ قشون ممالک مختلفه) و سیر [illegible] از اول تعداد قشون
قشون ایران را ۹۷۰۰۰ سوار می نویسد و دیگری [illegible]
[illegible] ذکر می نماید که سلاطین ایران در موقع لزوم می توانستند
۴۰۰۰۰۰ سوار و ۷۰۰۰۰ پیاده تهیه نمایند ولی
همیشه در ایران بیش از ۵۰۰۰۰ قشون حاضر نبوده
در اواخر سلطنت صفویان دوباره وضع قشون ایران تغییر
نمود گاردان که در [illegible] سنه ۱۶۶۶ از نزد شاه عباس
ثانی رفته بود بیان می نماید که قشون ایران اگرچه بظاهر
آراسته می باشد ولی بهیچ [illegible] فایده ندارند
چنانچه در عهد شاه سلطان حسین محمود [illegible] از افاغنه
تمام ایران را منهدم نموده و از قرار بیان می نماید
[illegible] ایرانی در جنگ افاغنه در نزدیکی اصفهان

۴۰۰ به ترتیب [illegible] اما حال نموده و از قشون
افاغنه ۴۰۰ نفر کشته گردید

قشون ایران در زمان سلطنت نادر ــــ در زمان سلطنت
نادر شاه دوباره وضع قشون ایران رو به بهبودی
نهاد و این سلطان داهیه با همه نابسامانی مملکت ایران را
که تمام [illegible] گرفته بود [illegible] و [illegible] را
ضبط تصرف در آورد

آنچه که قشون نادر را [illegible] گردانید [illegible] تعداد
آنها را ۲۰۰۰۰۰ می نویسد [illegible] شاه [illegible] ذکر می نماید
که نادر سالیانه به هر یک از سربازان ۲۵ لیره می داد
و مواجب تمام قشون او از این قرار سالی ۵۰۰۰۰۰۰
لیره می شد و همین واسطه بود که سربازان نادر را [illegible] او از
دل و جان خدمت می نمودند
قشون نادر مرکب بود از اهالی کردستان و گرجستان و افغان

و با همه اینها چون بداو گرفتند اولت به جنگ زیاد بود
تمام مردم را به انعام و احسان [crossed out] خود به دوی آورده
چنانچه پس از شکست او در بغداد [crossed out]
دسته قشون نزد وی آن مطلب کوچک مکشوف میشد و از
قراریکه مورخین ذکر مینمایند از ۱۵۰۰۰۰ قشونیکه نادر
در جنگ ایران داشت یک نفر ملیه یافت نمیگردید
و در شکل مینویسد که سواران ایران مانند سنگ جنگ مینمایند
برای جنگیکه زیاد زمان دو عرض کشانند یک هم آمده
و پس از یک حمله از طرف دیگر فرار مینمایند
قشون ایران در زمان فتحعلیشاه — آقا محمد خان که از
سلاطین قاجاریه است نیز مانند نادر رفتار نمود و قشون را
منظم قوی نگهداری مینمود ولی فتحعلیشاه که میل داشت
با زنان در حرمخانه بسر برده دور از جنگ باشد [illegible]
معشوق شد و این شاه [illegible] از [illegible]
[illegible]

پیش رفت کردن و در تحت نظامی فرانسه را یاد گرفته بسبب
و در جنگهائیکه در زمان او اتفاق افتاد قشون در طهران
حاضر نمود و از آنجا ~~بعد~~ به تبریز نزد عباس میرزا میفرستاد

قشون عباس میرزا

صاحب منصبان فرانسوی — عباس میرزا (ولیعهد)
که از جانب فتحعلیشاه حکومت تبریز را مینمود در هنگام
جنگ با روسیان مشاهده نمود که بدون استعانت صاحب
منصبان اروپ جنگ با دولتهای متمدن مشکل بلکه بی فایده است
پس برای ملاحظه از ژنرال گاردان که از جانب ناپلیان
به ایران آمده بود خواهش نمود که چند نفر صاحب منصب برای
تعلیم افواج به ایران بفرستد ناپلیان خواهش او را قبول نمود
و هفت نفر [crossed out] صاحب منصب
به ایران فرستاد و این اشخاص در آذربایجان و کرمانشاهان
بتعلیم افواج مشغول شدند و هم این شاهزاده [illegible]

در میدان جنگ حاضر شده و با سربازان مشق می‌نمود اسامی
این صاحب‌منصبان به این قرار است
ترزل برنارد لامی بوئیتم فابویه
ربول وردیه ده به استعانت همین اشخاص عباس میرزا
در بعضی جنگ فتح نمود
صاحب‌منصبان انگلیس — در سنه ۱۸۰۹ دولت انگلیس
سرهارفورد جونز را به سفارت نزد فتحعلی‌شاه فرستاد
تا اینکه ~~معاهده بجهة تجارت~~ قراری بجهة تجارت رعایای
دولت انگلیس در ایران بگذارد و در معاهده [illegible] ذکر
کرده که دولت انگلیس سالی ۲۰۰۰۰۰ تومان به دولت
ایران داده و در وقت لزوم هم [illegible] صاحب‌منصب و قشون
که خواسته باشند به دفع خارج به ایران بفرستد و همین ملاحظه
سرجان ملکم که با ایران [illegible] چند نفر از صاحب‌منصبان
هند انگلیس را به جهت نظم قشون ایران همراه آورد

Sir harford jone

داستان

داستان این صاحب‌منصبان به این گونه می‌باشد
کریستی لیندسای مونتیث ویلک و در سنه
۱۸۱۱ که سرگور اوزلی با ایران آمد او نیز چند صاحب
منصب همراه آورده بعد از آن اشخاص به این اسم موسوم بودند
ماژور داری و دارسی ترود و چند نفر از وکیل‌ها [illegible]
ردیف‌یان ۴۷ ام را نیز به جهت نظم و ترتیب قشون دولت
انگلیس به ایران فرستاد
ماژور کریستی که از صاحب‌منصبان قشون هندی بعد در ایران
ریاست سربازان سرافراز گردید و نایب لیندسای که خود
قشون هندی بعد ریاست توپخانه مأمور شده داد
روی بخت و صداقت خدمت عباس میرزا را [illegible]
و این شخص تا آن قدر قوی بود که توپ‌های [illegible] خود را [illegible]
در سپه سالاری کار اسرار داشت که بعضی اوقات قدری
با [illegible] در زیر [illegible] توپخانه [illegible] واقعی [illegible]

حیث بعد از مدتی دیگر رتبه ترقی در میان قشون ایران
متداول گردید و تا مدت چهل سال این شخص مشغول خدمت
بود و بدقت کمر ادا شاه می‌شد کلانتر منصب
که رتبه زنده شد. است چونکه بسیار تنومند و شجاع
بود و ارتفاع قامتش تقریباً به ۷ پای رسیده و بملاحظه
این خدمات دولت انگلیس لقب خان با دعا منصب
و سالیانه ۲۲۰۰ لیره مواجب هم از دولت
انگلیس با او میدادند و آخر در سال ۱۸۵۱ در ماه فوریه
فوت شد. و او را در قبرستان ارامنه طهران دفن
نمودند

در سال ۱۸۱۲ که دولت انگلیس با دولت روسیه صلح نمود
سرگور اوزلی به صاحب منصبان انگلیس حکم کرد که دیگر در
جنگهای روسیه و ایران حاضر نشوند ولی بامز بواسطه
اصرار عباس میرزا دولت انگلیس کرستی و لینزی سارجنت‌ها

و نیز دو وکیل دیگر را مرخص نمود تا اینکه در آن جنگ حضور
داشته باشند. و کرستی در ماه اکتبر سال ۱۸۱۲ در جنگ
اصلاندوز گلوله خورده و بعد یکی از روسیان او را
بقتل رسانیدند ولیکن از مرگ این شخص شغل او را به ماژور
هارت محول داشته و این صاحب منصب شهرت بسیار
حاصل کرده و در سال ۱۸۳۰ در شهر تبریز بمرض وبا مرحوم گردید
و در همین روز مرحوم ماکدونالد کنیر در بیرون شهر
تبریز فوت شد و اهالی تبریز نگذاشتند که نعش او را
داخل شهر نمایند ولی پس از گفتگوی زیاد اجزای [illegible]
سفارت انگلیس نعش مرحوم را لباس پوشانیده و در تخت روان
گذاشته وانمود [illegible] آدم زنده. او را داخل شهر نموده در کلیسای
ارامنه مدفون نمودند
ماژور هارت در قشون ایران بخوبی ترقی نمود که معمولاً
مواجب تمام قشون آذربایجان را با او محول کنند

در سنهٔ ۱۸۱۴ که جنگ روس و ایران تمام گردید عباس میرزا
در تبریز کارخانه باروت سازی درست نمود و صاحب منصبان
انگلیس به روسا قشون ما تربیت از ایشان حکم می‌خواندند ولی در
سنهٔ ۱۸۱۵ که دولت انگلیس با دولت ایران بنای جنگ
داشت وزیر انگلیس حکم نمود که تمام صاحب منصبان انگلیس
از ایران خارج شوند

قدرت قشون ایران ـــــ در زمان جنگ روس نیکلای
چند از قشون ما از پاسکیانا با آنکه از تبریز مامور شدند
و حفظ این کار خیلی بسیار عظیم بود چونکه اهالی تبریز
به قشون روسیه کمک و قراء را
بدون نزاع با ایشان سپردند

قشون عباس میرزا که بود از ۱۲۰۰۰ سرباز
و ۱۲۰۰ سوار توپچی دارد و ۲۰ توپ صحرائی
و ۸۵۰۰ یا ۹۰۰۰ جانباز و دو زنبورچیان بسیار

که رئیس اینها صاحب منصبان انگلیس بودند ولی بعد از معاهده
با دولت روسیه عباس میرزا از خیال ترقی و نظم قشون
افتاده و صاحب منصبان انگلیس را به بهانه اینکه با دولت
روسیه همراهی می‌نمودند از شغل خود
معزول نمودند

خلاصهٔ دفتر ترتیب قشون ایران ـــــ اگرچه قشون ایران
بواسطه صاحب منصبان اروپائی ترقی نمودند ولی از جهت
دیگر بواسطه نظم و ترتیب از قدرت قشون ایران
کاسته گردید چونکه در زمان سابق قشون ایران مرکب بود
از طوایف ایلات و عراقی‌ها و این طوایف اصیل
ترکمان و عرب خوب برای جنگ تحصیل می‌نمودند در تمام
اوقات برای جنگ می‌شدند و اگر در آن زمان قشون ایران
صاحب منصب دانائی می‌داشت در تمام موارد فتح می‌کرد
ولی چون تمام صاحب منصبان ایرانی غیور و هنوز با اروپا دانائی

میرانند و قشون هم به جای منصب حد نگاه میکنند داخل
حمله روی بغداد میدهند دل نمیکنند بملاحظه اینکه قوت
از قوت روسای سالک ایلات کاسته گردد و دفع قشون ایران را
تیز داده و به سبک اروپا رفتار نمودند از قراریکه ذکر
میشاید هنگامیکه این فرجه ژنرال پرسولف که از جانب
روسیه حاکم گرجستان بود رسید فریاد برآورد که الحمدلله
که الکنون جدوث ایران فایق شدم و برهان مطلب این
میباید که دولت ایران که با [illegible] بهتر از سایر ممالک از جهت
صنایع و علوم و تربیت و قواعد جنگ و اسلحه و تعداد قشون
پیشرفت میباشد تا بحال بواسطه همین قشون بی نظم خود در مقابل
سایر دول زیست نموده بود ولی اکنون که عباس میرزا دفع
قشون را تیز داده است بزودی مملکت را دشمنان متعرض
خواهند کرد

نظم قشون در مملکت فایده دارد که مواجب و مرسوم آنها

بطور خوب

بطور خوب داده شود و رسیده و اسباب و ~~[illegible]~~ و اسلحه
لازمه از هر گونه مهیا باشد و علاوه بر این در مملکتی که سلطنت
چندان دوامی ندارد و هر روز در دست طایفه‌ای
دیگر می‌افتد و قانونی بجز رای سلطان در میان نیست
و بعد چنین قشون هیچ فایده نخواهد داشت و اگر این
دفع را تیز داده و مطابق عادات سابقه رفتار نمایند
یقینا اقتدار دولت ایران زیادتر از حالیه میشد و اگر
کوزالیوفی که مدتی در قشون ایران مشغول خدمت بود میگوید
این است که ذکر میشود

دولت ایران در باب نظم و تربیت قشون خطا
خطا نموده است چونکه بر همه کس معلوم شده است که از آنکه
دولت ایران به این حال افتاده در تمام جنگها شکست
خورده و ژنرالان گفت که اهالی ایران کمال وحشت را داشته
چونکه با همین سوارهای ایرانی نادرشاه و آقا محمد خان

سلاطین پیشین خارجه را مغلوب نموده و در بادیان حالیه ایرانی
تماماً مردمان کوهستان آذربایجان و کردستان و غیره مرهون
دلاوری اشخاص بی عقل و نادان می‌باشند که اگر سالها شخصی
ایشان را تربیت نماید باز در اول فرصت دست چپ و راست
خود را نمی‌دهند و دلیل این مطلب است که اهالی ایران درمیان عموماً
دهاتیان خیلی به ندرت اشخاص باسواد پیدا می‌شود و علاوه
برای چون دولت قانون هم در دست ندارد که جلوگیری نتواند
از عهده مصارف قشون برآید و معلوم است که صاحب منصب
با علم و بی‌چیز مواجب در موقع جنگ نخواهد بود

تنزل قشون ایران ـــ پس از رفتن صاحب منصبان انگلیسی دوباره
عباس میرزا در سنه ۱۸۱۵ بخیال نظم و ترتیب قشون افتاده و از دولت
فرانسه خواهش نمود که چند صاحب منصب به ایران بفرستد ولی دو بار
فتح بخت نمود و چند نفر از ایرانیان به انگلستان فرستاد تا در آنجا
تحصیل نمایند و در مراجعت قشون ایران را منظم نمایند ولی باز در همان

زمان چند نفر صاحب منصبان فرانسه در قشون محمد علی میرزا حاکم کرمانشاهان
موجود بودند و هم چنین کلنل دروویل مشغول در آذربایجان تا
قوهای قفقازی را ترتیب داده بود و در سنه ۱۸۲۶ که دولت
روسیه به جهت ساحل غربی با دولت ایران جنگ می‌نمود
دولت ایران بواسطه این قشون ترتیب شده مغلوب گردید
و خسارات بسیار به ایشان وارد آمد و پس از آن سه سال در سنه
۱۸۳۰ فقط کلنل شی در قشون ایران باقی ماند و بعد
دیگر از مورخین می‌گویند که در سنه ۱۸۳۱ صاحب منصبان خارجه
قشون عباس میرزا مشغول بودند بر کاپیتان شی و بورکس
ولیت لوبان و بروسک و هنت و کیل

از صاحب منصبان انگلیس

سربازان جیوان در جنگ خراسان همراه عباس میرزا بودند و غالب
این فتح این بود که دولت ایران برای قشون منظم در شهر
داری دو بار جنگ انگلیس داشت و اگر با همان قشون سابق
قشون باروی جنگ می‌نمودند یقیناً شکست با ایرانیان بود

قشون ایران در عهد فتحعلیشاه در سنه ۱۸۲۶ نیز با طالبان قشون روس که

از آنجمله صاحب‌منصب بودند و رئیس این طایفه کلنل سام

خان روسی بعد این شخص دختر والی گرجستان را به زنی

گرفته و با دولت ایران متفق گشته بعد فوج بهادران

در تحت اطاعت این صاحب‌منصب نجف بی اختیار مرخود و بعد

و کلنل استوارت مرقومیه که در سنه ۱۸۳۵ لباس این فوج

مرکب بود از کلاه پردار و قبای قرمز و شلوار سفید

و تکمه‌های بلند

صاحب‌منصبان انگلیس ——— در عهد عباس میرزا بجهت

خراسان و هرات در سنه ۱۸۳۴ (در همین سنه عباس میرزا فوت شد) دولت

انگلیس متوقف شد و دوباره بنای دوستی و مودت را با ایران

گذاشته و شتند. قبل از فوت فتحعلیشاه در سنه ۱۸۳۴ دولت

انگلیس مجدداً صاحب‌منصبان انگلیسی و ذخیره وغیره بجهت

دولت ایران فرستاد و صاحب‌منصبانیکه در این سنه وارد

ایران

ایران شده از آن قرار مرقومه

سرجان شیل سر الینز کی (اردو بعد بوزارت رسید)

کلنل فرانت (شارژ دافر) کلنل مرباسم کلنل

استودارت (در سنه ۱۸۴۲ در بخارا مقتول گردید) کلنل دارسی

تود (رئیس توپخانه) کلنل شیل (ریاست فوج شقاقی

مأمور گردید) و ماژر رالنسن مأمور گردید که اکراد را

تربیت نماید و شش رالیه در سنه ۱۸۳۶ با قشون محمد میرزا

از کرمانشاهان به خوزستان و شوشتر آمده و کتابی نیز

در باب مسافرت خود تألیف کرده است در بهتون بعد از مرگ

فتحعلیشاه رئیس قشون کنت دابیج محمد شاه را بسلامت بدون نزاع

بر تخت سلطنت نشانید. و در همان سال (۱۸۳۵) در شیراز

قشون حسین میرزا (فرمانفرما) شکست داده و محمد شاه نیز

۲۸۰۰۰ لیره بجهت مخارج قشون با و مرحمت نموده رالیه

از این وجه بکلی اسباب موزیک (۵۰۰ لیره) و دو هزار

تفنگ هزار نفر سرباز و در همین سال دولت انگلیس ۵۰۰۰۰
تفنگ به دولت ایران تقدیم نمود و در ۱۸۳۶ ویل برام
دویست نفر دیگر نیز از انگلیس به ایران فرستاده شد و بواسطه
معاونت دولت انگلیس و کوشش صاحب منصبان انگلیس مرز و بوم
قشون ایران مرتب شده و به استعمال اسلحه های انگلیس آشنا
گردیدند

قشون محمد شاه ——— در ۱۸۲۵ دولت انگلیس مجدداً تسلیحات
بجز تفنگ اطلاعات به ایران فرستاد و شش راپرت
در زنجان ۲۰ هزار اردو صد نفر سرباز استقبال نمودند
دارا ترا ریکید شرح می دهد لباس قشون مرکب بود از نیم تنه شال
قرمز و شلوار آبی و هر کدام دارا بوده یک قطار و
و یک طپانچه و کیسه فشنگ و دل محمد شاه نیز بود این قشون را
تحویل نمود چونکه مواجب ایشان هر کدام جاری بوده حرکت
و کلیه فرمانات را که شاه این جمع بود بربایت غلامانان

شاه

شاه مامور نموده

رفتن صاحب منصبان انگلیس از ایران ——— پس از آنکه محمد شاه
بتخت سلطنت جلوس نموده نیابت بد رفتاری را با صاحب منصبان انگلیس
گذاشته و مواجب و رسوم آنها را بطور خوبی نرسانیده
و ملاحظه برای صاحب منصبان ایرانی از روی عداوت
صاحب منصبان انگلیس را در دقت سان و غیره خبر نموده
و تشکیل در این باب ... که قشون ایران هرگز منتظم
نخواهند شد چونکه هیچ وقت مواجب درست با آنها نمی دهند و علاوه کن
هرگز نظام در ایران برقرار نخواهد ماند و لحاظ دارد که صاحب
منصبان انگلیس که قشون ایران ترتیب نموده اند با افغانها
و ترکها حالا می توانند جنگ نمایند ولی از پیش محمد شاه
بخیال گرفتن هرات افتاده و لشکر به آنجا روانه
نمود و دولت انگلیس چون دید که باز دولت ایران
بخلاف میل او حرکت می نماید فرمان داد تا صاحب منصبان

دوباره به انگلیس مراجعت نمایند و در سنه ۱۸۳۶ مکنیل ...
انگلیس را خواهانند و تمام صاحب‌منصبان به مملکت خود
عزیمت نمودند و از این به بعد دیگر صاحب‌منصبان انگلیس وارد
ایران نگردیدند ولی باید متفق بود که دولت ایران بواسطه
دولت انگلیس قشون خود را منظم نمود ... [illegible]
صاحب‌منصبان انگلیس زحمت در تربیت قشون ایران زحمت
بسیار کشیده‌اند و اگر روزی قشون ایران ترقی نماید حاصل
زحمات که صاحب‌منصبان انگلیس در میان آنها پاشیده‌اند
در اینجا می‌نویسد که توپخانه ایران از سایر اسلحه
دیگر سپاه ترقیات زیادتر نمود چونکه در سنه
۱۸۴۷ توپچیان هیچ بود عساکر سی ... [illegible] چهار ...
جمع شده و در آنجا سه توپ ۴۶ بوده ترکیب داده
دو عدد آنها فرانسوی و دیگر ... [illegible] ولی
قشون ایران اول قشونی بوده که در ... جنگ به چنین بار

عمده اقدام کرده‌اند و خاطرنشان که آن قشون را در هر اسلحه ...
می‌نویسد که توپچیان ایران بسیار زرنگ و قوی و چابک
می‌باشند و هیچ قشون اروپا نمی‌توانند این توپ‌ها را سبک‌تر
در صحرا سریع‌تر از این طایفه حرکت دهد و سپرده بود که
قشون ... [illegible] و در بختیاری شاه ... گردیده است ترقی
شرح درباب توپچیان می‌نویسد

صاحب‌منصبان فرانسوی ـــــ بعد از رفتن صاحب‌منصبان
انگلیس صاحب‌منصبان فرانسه که نیز با ... [illegible] بودند
خیال بودند روی با ایران آوردند ولی این طایفه هم آن
دوام در ایران نیاوردند و دوباره به مملکت خود مراجعت
نمودند

از بیانات مورخین فرانسه معلوم می‌شود که دولت انگلیس
در حق مردم ایران چه قدر زحمت کشیده است و ... [illegible]
... [illegible] درباب ... را از ایران ... می‌نویسد

سربازان ایران نه نظم دارند نه قانون نه صاحب منصب می‌شناسند
نه به انها احترام می‌گذارند و صاحب منصبان نیز نه در خیال
ترقی ایشان می‌باشند و در فکر جیره و مواجب

صاحب منصبان ایتالیا و اطریش و اتریا و فرانسه —— پس از
رفتن صاحب منصبان فرانسه دولت ایران دوباره بخیال نظم قشون
افتاده و از امپراطور اتریا خواهش نمود که چند صاحب منصب
به ایران روانه نماید و در سنه ۱۸۵۲ امپراطور اتریا یک
طبیب و یک نفر شیردان و یک نفر معدنچی و یک صاحب منصب
بایران فرستاد و دو نفر از این اشخاص در ایران فوت شده
و دو نفر دیگر در سنه ۱۸۵۸ و ۱۸۵۹ باطراف مالک خود
مهاجرت نمودند و در سنه ۱۸۵۶ شش نفر از اهالی ایتالیا
که از ایتالیا فرار نموده بودند وارد ایران شدند و تا
مدت ده سال در ایران توقف داشتند چونکه مسیو مونزی
مرتنیه که در سنه ۱۸۷۰ این اشخاص بدون اسلحه در طهران تا

گردش

گردش می‌نمودند و در سنه ۱۸۵۹ دوباره دولت فرانسه [illegible]
صاحب منصب به ایران فرستاد و این اشخاص هم در سنه ۱۸۶۱
به فرانسه مراجعت نمودند

صاحب منصب خواستن از انگلیس —— بعد از رفتن صاحب منصبان
مذکوره و شکست هرات در سنه ۱۸۶۰ دوباره شاه بخیال درست قشون
خود افتاده و از دولت انگلیس خواهش صاحب منصب نمود اگرچه
هنوز چند نفر از صاحب منصبان انگلیس در قشون و قورخانه ایران
باقی بودند ولی مع ذلک دولت انگلیس از صاحب منصب
فرستادن عذر آورده چونکه می‌دانست که دولت ایران می‌خواهد
بواسطه ترتیب قشون افغانستان و بلوچستان را متصرف گردد
و این کار هم خلاف میل دولت انگلیس بود

صاحب منصبان اطریشی —— در سنه ۱۸۷۸ که شاه به سفر سوم
فرنگستان رفت از مملکت اطریش ۱۱ صاحب منصب به ایران
آورده و این اشخاص را به ... سال اجیر نمود و این صاحب منصبان در کجا

بوده‌اند یک سرهنگ و یک یاور و سه سلطان و پنج نایب
و هشت نفر ۸۰۰ نفری بار این صاحب منصبان از عراق
عجم و سلطان‌آباد و بهبهان آورده و چنین قرار داده‌اند که پس از یک
سال تمام این افواج را تقاعد و منظم از حضور شاه بگذرانند
ولی این صاحب منصبان درست هنوز بقول خود وفا ننموده‌اند
و دلیل که این سبب که هیچکدام زبان ایران نمی‌دانند و از اهالی
ایران هم کسی زبان آلمانی نمی‌داند و این هم چون محال
کار خود را بدون ترجمان انجام دهند هرکدام از آنها نوشته طرح
روان کرده‌اند ولی به ازبهر مملکت نه صاحب منصب
بجهت توپخانه و سلاح نظام به ایران آمده و صاحب منصبان
که ایشان ترتیب کرده‌اند هنوز در سان فوزن ظاهر نشده
صاحب منصبان روسی ——— در همین زمان کلنل
دومان تودیچ با هشت نفر از صاحب منصبان روسیه به ایران
آمده و فوج قزاق بوضع روسیه ترتیب نمودند و هزار قشون

همراه

توپ از عهده برآمد و دولت روسیه هزار تفنگ (برکنبری)
و چند عراده توپ همراه فولاد برای دولت ایران به عنوان هدیه
فرستاده و در خود طهران زنبورک به وضع روسیه (یک ۱۲ قران)
به جهت قزاقان ترتیب داده‌اند و حالیه سه فوج از این قزاقها
در طهران موجود می‌باشند و هر فوجی ۴۰۰ نفر نفری دارد
ولی حقیقتاً ۱۲۰۰ نفر هم قزاق در طهران موجود نیست
و صاحب منصبان روسی یک سرهنگ و سه سلطان و یک نایب
و ده صاحب منصب جزء ولی در زمانیکه من در طهران بودم
یک سرهنگ و یک سلطان و یک نایب و شش صاحب منصب
جزء دیگر موجود نبود و از قراریکه ذکر می‌نمودند دولت
ایران خیال دارد که فوج چهارم نیز از اکراد تشکیل دهد
صاحب منصبان خارجه حالیه ——— اتریش علاوه بر صاحب
منصبان روسی هفت صاحب منصب اطریشی در ایران می‌باشد
و شش نفر از این صاحب منصبان سرهنگ می‌باشند و یک نفر

یا در یک نظر موافق با نظر فرانسوی دیگر نظر ایتالیائی
و یک نظر بلغارستانی و دو صاحب منصب پروسی که در مدرسه
دار الفنون مشغول تعلیم شاگردان می‌باشند نیز در ایران
موجود است

قشون جدید ایران ——— آنچه از اول فصل تاکنون ذکر
کردیم متعلق بود به قشون سابق ایران و هیچکدام اینها
وضع قشون ایران را به این نحو بیان نمی‌نماید ولی آنچه اکنون
ذکر می‌کنیم متعلق است به قشونیکه حالیه در ایران موجود است
و کلیهٔ قشون ایران به سه جزء عمده منقسم است

اولا ——— قسمت عمده قشون ایران سوارهای بی نظام است
که از ایلات انتخاب می‌شوند و این قشون علاوه بر آنکه
هیچ نظم و ترتیب ندارند غیر از رئیس یا ایلخان خود بکسی دیگر اطاعت
نمی‌نمایند و بیشتر این نوع سوارها در سرحدات [illegible] می‌شوند
دیگر مواجب قلیل (بلکه هیچ) دولت به آنها نمی‌دهد

و چون

و چون نظم و ترتیب میان آنها نیست نیز باعث اغتشاش
می‌باشند و در هر نقطه که مأمور کرده‌اند در عوض نظم دادن آن
محل خود باعث بی‌نظمی می‌شوند

ثانیاً ــ قسمت دوم قشون ایران قشونی است مرکب از توپخانه
و سواره و پیاده دائمی قشون را به طرز اروپا ترتیب کرده‌اند اما
لباس و اسلحه دارند ولی نه اسلحه آنها مفید است نه جیره و
مواجب آنها بقدر کفایت می‌باشد و یقیناً این قشون
اروپا هم ضبط می‌نمایند

ثالثاً ——— قسمت ثالث قشون ایران بیکاره است بی نظم و ترتیب
موسوم به تفنگچی دستی یکی در هر شهری به چند مقداری از این
قشون تعیین نموده و آنها را بحراست اطراف شهر و طرق و غیره
مأمور کرده‌اند و اسلحه این جمع فقط یک تفنگ است
و فی الحقیقه این تفنگچیان بسیار زرنگ و با قابلیت هستند
و در موقع جنگ ثابت شده این طایفه بیشتر از [illegible] است

تعداد قشون ایران —— تعداد قشون ایران از قراریست که ذکر
میشود لیکن بجهت بیان این مطلب ناچاریم انها را به چهار
جزو قسمت کنیم

اولا قشونیکه اسامی انها در دفاتر دولتی مسطور است
ثانیا قشونیکه بوقت دولت انها را احضار نماید حاضر خواهند گردید
ثالثا ~~تعدادیکه ... از این قشون ...~~ قشونیکه دارای اسلحه میباشند
رابعاً ~~قشونیکه~~ تعدادیکه از سپه [illegible] انها معلوم نیست

تعداد قشون —— در دفاتر دولتی و سالنامه تعداد قشون ایران را
۲۰۰۰۰۰ نفر نوشته ۱۵۰۰۰۰ نفر حاضر رکاب
و ۵۰۰۰۰ نفر در موقع جنگ حاضر و مهیا میگردد از این تعداد
قشون ایران موهومی باشد

قشون حاضره که در موارد مختلفه حاضر نیستند —— هیچ وقت قشون تمام
در ایران بواسطه عدم راهها در مدت چند روز چندین هزار قشون
در یک نقطه جمع نشد بلکه در چندین ماه هم ممکن نخواهد گردید و قشونیکه
دربار

دربار تخت و سایر ممالک مختلفه حاضر میباشند از این قرار

سوارهای ایلیات	۱۶۳۵۰
سواره نظام	۲۴۹۳
پیاده نظام	۶۳۷۰۰
توپخانه (۵۴۰ صاحب منصب)	۴۰۰۰
زنبورکچی (۱۰ صاحب منصب)	۸۰
قشون الحاقی	۱۶۹
سرباز رضعی	۳۶۰۰
مجموع	۹۰۳۹۲

قشون مسلح —— قشونیکه دارای اسلحه میباشند از این قرار

سواره	۱۲۴۲۷
سواره نظام	۲۴۹۳
پیاده نظام	۲۵۰۰۰
توپخانه (با ۱۶۴ توپ)	۱۸۰۰

[illegible] ۱۶۹

مرخصی ۲۰۰۰

مجموع ۴۳۸۸۹

قشون موجوده —— اگر بدقت ملاحظه نمائیم در ایران بیش از ۵۰۰۰۰ نفر قشون حاضر رکاب موجود نیست و در سنه ۱۸۹۱ قشون موجوده ایران از این قرار بوده

طهران	۶ فوج
خراسان	یک فوج
کلات نادری و سرخس	یک فوج
کرمان و بلوچستان	یک فوج
فارس	یک فوج
لرستان و بروجرد (چهار عراده توپ)	یک فوج
افغان یا یزد (چهار صد سوار)	یک فوج
استراباد و گرگان	یک فوج

آذربایجان (۱۰۰ سوار)	یک فوج و نیم
مغان (دو عراده توپ)	یک فوج
اردبیل (دو عراده توپ)	نیم دسته
ساوجبلاغ	نیم دسته

مجموع ۱۷ فوج میشود و چون هر فوجی بیش از ۸۰۰ نفر نیست تعداد قشون ۱۳۰۰۰ پیاده و ۱۸۰۰ توپچی میشود دل(?) صاحب مغا(?) بیان مینماید که در این سنه ۶۴ فوج (۵۲۰۰۰ نفر) در سر خدمت و ۳۵ فوج (۲۸۰۰۰ نفر) مرخص میباشند و هم چنین ۲۹۰۰ توپچی مامور خدمت و ۲۹۰۰ نفر مرخص میباشند

سوار —— چنانکه سابق ذکر شد سواران ایران مرکب‌اند از اکراد شمال شرقی و شمال غربی و تیموری و ترکمان(?) و غیره و وضع گرفتن این سواران به این قسم است که از هر خانه یک سوار میگیرند و این ایلیات از هر اراضات(?) تا به برزار(?)

برای که میباشند در پی این سواران که موسوم
به سرهنگ یا سرتیپ میباشند یا صاحبان ایل میباشند یا یکی
از اقوام نزدیک او و صاحب منصبان این سواران
یوزباشی است و پنجه باشی و مواجب سواره و صاحب منصب
از ۶۴ قران است الی ۱۰۰۰ قران ولی تمام
غلامان شاهی چون از نجبا میباشند هریک ۱۰۰۰ قران
مواجب دارند و علاوه بر این مواجب هریک جیره علیق
نیز داده میشود ولی سواران به جهت رفع احتیاج خود علیق
اسبان را میفروشند و این اسبها با وجودیکه هرگز تغذیه
کفایت نمیکنند در تحمل رنج و تعب بسیار قوی و چابک میشوند
چونکه سوار هرچه اسباب دارد از قبیل لحاف و عبا و لباس
تمام را در روی اسب گذاشته و خود هم با تفنگ و طپانچه و غیره
سوار بر این حیوان شده و روزی تقریباً سی میل راه می رود
و تمام سواران اسب ارزان ابتیاع مینمایند

تمام مردمان

تمام مردمان ایران خصوصاً اهالی ایلیات سواری به طفلان
خود می‌آموزند و هرودوتس مورخ یونانی بیان می‌نماید
که ایرانیان به اولاد خود سه چیز می‌آموزند سواری و تیراندازی
و راست‌گوئی و فی الحقیقه این طایفه در تیراندازی و سواری
گوی سبقت را از جمیع طوایف ربوده‌اند ولی راستگوئی اکنون
از میان ایرانیان منسوخ گشته و خود هزار قدم کنار است
عمده قشون ایران همین سوارانی بی نظم و ترتیب می‌باشند چونکه
دولت ایران با همین سواران دنیا را زیر و زبر نمود و با همین سواران
نادرشاه هند را به تصرف درآورد و با همین سواران سلطان محمود
تمام هند را تا سومنات خراب نمود و اگر دولت ایران
کمی در باب نظم و ترتیب و جیره و مواجب این سواران
سعی می‌نمود خالی از فایده نمی‌بود به جهت اینکه اگرچه این سواران
نمی‌توانند در برابر حمله قشون منظم پایداری نمایند ولی جنگ
دور میدان به جنگ نزدیک دیده اند کمتر حریف ایشان

نسق سواران ایران از این قرار تفصیل است

آذربایجان ۲۴ دسته

خراسان ۲۲ دسته

استراباد (ترکمان یموت) ۱ دسته

شاهرود ۱ دسته

کرمان ۱ دسته

گیلان مازندران ۵ دسته

عراق (افشار) ۴ دسته

بجنورد ۴ دسته

خمسه ۴ دسته

طهران ۶ دسته

عربستان (لر و بختیاری) ۴ دسته

قزوین ۴ دسته

کرمانشاهان ۵ دسته

گلپایگان ۱ دسته

کرند ۱ دسته

لرستان ۲ دسته

شیراز ۱ دسته

بهبهان ۱ دسته

تعداد این دسته جات از ۵۰ الی ۱۰۰ نفر میرسد

سواره نظام ——

اولا سواره اصفهان —— در ایران سه فوج سواره نظام موجود است
دو فوج در طهران و یک فوج در اصفهان و فوج اصفهان
موسوم است به سواره فتح نادری و هر سواری ۲۴ قران مواجب
دارد و شش ماه در سر خدمت و شش ماه مرخص و هر سواره
و صاحب منصبانش یک دسته قوش نگاه میدارد و سالی یک
دست لباس به آنها داده میشود و در هنگام مرخصی جیره
مواجب ندارند و اگر در هنگام خدمت در وقت مرخصی اسبشانرا

اعتبار سالیانه جیره و مواجب و علیق که با اطمینان داده شود و جیره و مواجب این سواران از مالیات مملکت داده میشود و مواجب و جیره و رسوم صاحب منصبان از قراریست که در این جدول ذکر میشود

فوج اصفهان

درجه صاحب منصبان	مواجب سالیانه	جیره یومیه من	جو	کاه	
۱ سرتیپ	۶۰۰۰	۱۲	۲۴	۴۸	۶۰۰۰
۱ سرهنگ	۴۰۰۰	۶	۱۲	۲۴	۴۰۰۰
۱ ناظر	۳۲۰۰	۳	۶	۱۲	۳۲۰۰
۲ یاور	۱۸۰۰	۳	۶	۱۲	۳۶۰۰
۴ سلطان	۱۲۰۰	۱/۵	۳	۶	۴۸۰۰
۱ آجودان	۱۸۰۰	۳	۶	۱۲	۱۸۰۰
۱ بیرق دار (سلطان)	۱۲۰۰	۱/۵	۳	۶	۱۲۰۰
۸ نایب اول	۱۲۰۰	۳ چارک	۱/۵	۳	۹۶۰۰

[illegible]

۸ نایب دوم

۸ نایب دوم	۸۴۰	۳ چارک	۱/۵	۳	۶۷۲۰
۱ روزنامه‌چی	۱۸۰۰	۱/۵	۳	۶	۱۸۰۰
۱ اطبا	۳۰۰۰	۳	۶	۱۲	۳۰۰۰
۱ اشرف	۳۰۰۰	۳	۶	۱۲	۳۰۰۰
۱ وکیل کل	۴۲۰	نیم من	۱	۲	۴۲۰
۴ وکیل باشی	۳۸۰	نیم من	۱	۲	۱۵۲۰
۱۶ وکیل اول	۳۷۰	نیم من	۱	۲	۵۹۲۰
۱۲ وکیل دوم	۴۶۶	نیم من	۱	۲	۵۵۹۲
۸ سرجوقه	۳۳۴	نیم من	۱	۲	۲۶۷۲
۵۲۵ سوار	۳۲۰	نیم من	۱	۲	۱۶۸۰۰۰

مجموع مواجب فوج ۲۳۲۷۸۸ قران میشود

جیره (از قرار خرواری سه تومان) ۴۷۴۴۰ قران میشود

علیق (جو خرواری ۱۵ قران، کاه ۵ قران) ۶۲۴۰۰ قران میشود

مجموع مخارج سالیانه یکفوج سوار ۳۴۲۶۲۸ قران میشود

دل چونا به فوج پنج از شش ماه مواجب داده می‌شود مخارج
اما از این قرار است

مواجب	۱۱۶۳۹۲
جیره	۱۸۷۳۰
علیق	۳۱۲۰۰
چراغ	۱۲۰۰
لباس	۱۸۰۰۰
مخارج زرادخانه	۵۰۰۰
مجموع	۱۹۰۵۱۲

و لباس این سواران بطرز پروس است
ثانیاً قزاق —— در طهران دو فوج قزاق موجود است
یکی مهاجر و دیگری بومی در لباس این قزاقان فرقی است
از کلاه پوست و چرکزی و زنگار و سالی چند دست لباس
به قزاقان داده می‌شود یک دست از پارچه‌های اروپ

دیگر

و یک دست از پارچه‌های ایران و دو دست دیگر منتقال یا ملوار
و تفنگ و شمشیر و زین و برگ را از دولت به آنها می‌دهند
هر کدام از قزاقان اسب دارند ولی علیق آنها را دولت می‌دهد
در قزاقخانه مکانی به جهت اسب ساخته‌اند
قزاقان مهاجر از روی تقریر مواجب و جیره دریافت می‌نمایند
چنانچه مهاجر سالی ۵۵ قران و بومی ۳۵ قران اخذ
می‌نمایند و حقیقتاً صاحب منصبان روسی این سواران را بسیار
به قاعده و با نظم تربیت کرده‌اند و دلیل عمده آن مطلب
است که جیره و مواجب قزاقان را ماه به ماه صاحب
منصبان روسی از خزانه دریافت می‌کنند و مانند سایر افواج
دیگر جیره و مواجب آنها سال به سال عقب نیفتد و علاوه
برای صاحب منصبان روسی طمع در مال قزاقان ندارند
ولی صاحب منصبان ایران میل دارند که از این قزاقان
مواجب سرباز نصف و یا ثلث و یا ربع را مداخل نمایند

و معلوم است که ایشان صورت قشون ... نظم خواهم کرد جیره و مواجب صاحب منصبان فوج قزاق از قراریست که در ذیل ذکر میشود

فوج قزاق

درجه و عده صاحب منصبان	مواجب سالیانه	جیره روزانه	علیق		
			جو	کاه	[illegible]
اولا صاحب					
۱ سرتیپ	۱۴۰۰۰	[illegible]	۶	۳	۳
۱ سرهنگ	۳۰۰۰		۴	۶	۱,۵
۳ یاور	۲۴۰۰		۲,۵	۵	۱ ۱/۴
۴ سلطان	۱۸۰۰		۲	۴	۱
۱ اجودان	۱۸۰۰		۲	۴	۱
۸ نایب اول	۱۲۰۰		۱,۵	۳	۳/۴
۸ نایب دوم	~~۱۰۰۰~~ ۸۴۰		۱,۵	۳	۳/۴
۱ اشرف	۱۵۰۰		۲	۴	۱
۱ اطبا	۳۰۰		۲,۵	۵	۱ ۱/۴

ادبل

۱ وکیل کل	۴۰۰	[illegible]	۱	۲	۲
۴ وکیل	۳۵۰		۱	۳	۲
۸ سرجوخه	۳۱۵		۱	۳	۲
۵۰۰ سوار	۳۰۱		۱	۲	۲

مجموع جیره و مواجب مبلغ فوج قزاق سالیانه چنین میشود

مواجب ۲۲۳۹۴۰

جیره ۸۵۹۹۴

علیق ۶۹۴۹۵

مجموع ۳۷۹۴۲۹

ثانیا فوج روس

۱ سرهنگ ۱۲۰۰۰

سایر صاحب منصبان مانند

فوج اول میباشند

۵۶۰ سوار ۱۸۰

مواجب	۱۵۴۷۴۰
جیره	۸۵۹۹۴
علیق	۶۸۴۹۵
مجموع	۳۰۹۲۲۹

معلمین فوج اول و دوم

صاحب منصبان روس
[illegible]
و دو سلطان و غیره
صاحب منصب
} مجموع سالیانه ۸۰۰۰۰

۱ مترجم ۸۶۶۰

مجموع ۸۸۶۶۰

مخارج تمام دو فوج سالیانه از این قرار است

معلم

معلم	۸۰۰۰۰
مترجم	۸۶۶۰

فوج اول مواجب	۲۲۳۹۴۰
جیره	۸۵۹۹۴
علیق	۶۸۴۹۵
طبیب	۱۲۰۰
اسقاطات	۵۸۹۰۰
لباس	۵۸۹۰۰
	۴۹۷۴۲۹

فوج دوم مواجب	۱۵۴۷۴۰
جیره	۸۵۹۹۴
علیق	۶۸۴۹۵
طبیب	۱۲۰۰
اسقاطات	۵۸۹۰۰

لباس ۵۸۹۰۰

—— ۴۲۸۲۲۹

مخارج اصطبل توپخانه ۱۰۰۰۰

مجموع مخارج دو فوج ۱۰۲۴۳۱۸ قران

هیچکدام از این افواج بقدر عده معینه مقرر نیستند و بنفر اوقات کمتر از ۵۰۰ نفر نمی باشند و عده صاحب منصبان کل و معلمین و مواجب ایشان ترتیب درستی ندارد ~~و این حساب~~ چون دسته موزیکانچی بجهة سواره قزاق ترتیب داده ام اکنون و ربت سالیانه مواجب این دو فوج ۳۰۰۰م بر آورد است

سپاه نظام —— سربازان ایران از روی نظم و ترتیب از عادت و قوانین گرفته نشده بلکه به پول می باشند هنگامی که از قریه ده سرباز بگیرند و از دیگری هیچ نگیرند و عمل سربازی در ایران این قدر بد است که غالب پول میدهند و خود را

آزاد می نمایند

آزاد می نمایند و جمله حکم شده که از قرای و دهات سرباز بگیرند اهل ده جمع شده و پولی بجهت آنکسی که سرباز شده تهیه می نمایند و این وجه از سه الی ۲۰ تومان می رسد و هر ساله این وجه را که به قانون موسوم است به خانواده سرباز می دهند ولی غالب خانوار سربازها بیش از ۸ الی ۱۰ تومان نمی رسانند

مدت سربازی در ایران مادام العمر می باشد و هر کسی که سرباز گردید دیگر آزادی نیست مگر آنکه پول جمع نموده از سرهنگ فوج آزادی خود را ابتیاع نماید یا آنکه وجهی به دیگری بدهد تا آنکه او بجای او خدمت نماید و عیب دیگر ازین است که آنهایی که از این خدمت معاف می باشند و قرار بر این است که سالی دو ماه خدمت نمایند و یک سال در خانه می مانند و هر فوجی مرکب می باشد از ده دسته و هر دسته با صاحب منصب ۱۰۰ نفر می باشد ولی اکنون در هر دسته بیش از ۶۰ نفر موجود نیستند

فوج ۱۰۰۰ نفری است ۷۰۰ نفر سرباز گرفته است

و صاحب منصبان هر فوج از این قرار اند

سرتیپ	۱ نفر
سرهنگ	۱ نفر
یاور	۲ نفر
آجودان	۱ نفر
سلطان	۱۰ نفر
نایب اول	۱۰ نفر
نایب دوم	۱۰ نفر
نماینده	۱۰ نفر
وکیل باشی	۱ نفر
موزیکانچی باشی	۱ نفر
صاحب منصبان دسته	
وکیل	۱ نفر

سرجوقه

سرجوقه	۴ نفر
ده باشی	۸ نفر

مواجب و جیره فوج —— جدول ذیل برای مواجب و جیره و مواجب صاحب منصبان و سربازان افواج را واگذار در سر خدمت باشند بگویند که این جیره و مواجب به آنها داده میشود ولی در هنگام مرخصی نیز از سالی دو ماه برخوردار کنیم و سه تومان نقد جزء دیگر به آنها داده میشود ~~و از جیره و مواجب تمام صاحب منصبان~~ نیز ~~[illegible]~~ صد ۲۰ جیره و مواجب دریافت مینمایند

درجه	مواجب	جیره	خانوار
سرباز	۷۰	۹۰	۸۰
سرجوقه	۸۰	۹۰	۸۰
وکیل	۹۰	۹۰	۸۰

وکیل‌باشی	۱۹۰	۱۴۸	۸۰
نایب [illegible]	۱۹۰	۱۲۶	۸۰
نایب سیم	۱۹۰	۱۲۶	۸۰
نایب اول	۲۸۰	۱۲۶	۸۰
سلطان	۵۹۰	۵۴۰	۸۰
امیران	۵۹۰	۵۴۰	۸۰
بیرق‌دار	۵۸۰	۵۴۰	۸۰
یاور دوم	۱۰۰۰	۱۱۴۵	۸۰
یاور اول	۱۲۰۰	۱۱۴۰	۸۰
سرهنگ	۴۰۰۰	۱۸۶۰	۰
سرتیپ سیم	۷۵۰۰	۳۰۰۰	۵
سرتیپ دوم	۹۰۰۰	۳۹۶۰	۵
سرتیپ اول	۱۲۰۰۰	۶۰۰۰	۵

لباس افواج

لباس افواج ـــ لباس سربازان ایران رنگش از یکسنخ
و شلوار. [illegible] و یک کلاه و یک کمربند و یک کفش قرار
برایش است که به هر سربازی سالی دو دست رخت [illegible]
و یک دست ماهوت و دو جفت کفش داده شود در
موقع رخصت [illegible] و مواجب شش ماهه داده شود ولی هیچوقت
نه مواجب [illegible] داده می‌شود. لباس دو سه دست سربازی
دیده می‌شود که تمام لباسش بقاعده باشد غیر از طهران
در سایر ممالک سربازان به لباسهای مختلفه می‌باشند یک کلاه
دارد کفش ندارد یکی نیم‌تنه دارد شلوار ندارد و این کار هم
تازه نیست چونکه شاه عباس ۲۰۰۰ دست لباس
به قیمت ۵۰۰۰ [illegible] قران دو هفته بعد [illegible] سرباز
در ممالک مختلفه مشاهده کردم همه را به رنگ [illegible]
دیدم. [illegible] سربازان ایرانی [illegible]
رفع افواج ـــ اگرچه از زمان سلطنت ناصرالدین شاه.

وضع قشون نه روی نظم نهاده است ولی بازه به کلی از نظام ترتیب
و امیر نظام (میرزا تقی خان) که در سنه ۱۸۵۱ مقتول گردید
در ترتیب قشون از سعی مینمود و بعد از او میرزا حسین خان
سپهسالار قانونی بحسب اداره عسکریه ترتیب داده
دستور میشد که هر سربازی بعد از ۱۲ سال خدمت نماید
وجیره و مواجب هر یک را بطور معمول بر این قاعده
دائما در ذخیره بهمت نفر و هفت قشون ترتیب داد
ولی بعد از فوت او دیگر کسی متحمل قانون او نگشته و انچه
که نوشته بود مهمل بماند و دو بار قشون ان نظم گردید
داد قرار بکه معلوم میشد قشون ایران نظم نخواهد گرفت
مگر انوقت که در دست سلاطین خارجه گرفتار گشته تجدید
قشون ممالک ایران —— مطابق فهرستی که میرزا ... در
در سنه ۱۸۸۶ نوشته است قشون ممالک مختلفه ایران از این
قرار است باغذ وجیره و مواجب یعنی افواج غایب از محل گرک

اسم ممالک افواج	محل ساخلو انها
آذربایجان ۲۶ فوج	تبریز طهران
	میان دوآب اردبیل
	سوج بلاق مشهد
	سرحدات روس و ترکمان
خراسان ۱۲ فوج	
از ایل ترشیز خلج	سرخس استراباد
سمنان ۳ فوج قائن ۳ فوج	قائن نصرت اباد
کرمان سه فوج تفنگچی	طهران سرحد بلوچ
ازکرمان دلمرج ۱ استراباد (مشهد)	
مازندران ۷ فوج	استراباد
گیلان ۱ فوج	انزلی

اصفهان ۵ فوج	اصفهان و خمسه
خمسه ۵ فوج	مشهد کلات
دماوند ۴ فوج	طهران
قزوین ۳ فوج	طهران
کرمانشاهان ۴ فوج	سرحد اکراد
کزاز و فراهان ۲ فوج	ابوشهر بندر عباس
کردی ۱ فوج	شیراز
کر[illegible] ۱ فوج	
کلیائیان ۱ فوج	
لرستان ۳ فوج	
ملایر ۱ فوج	
نهاوند ۱ فوج	
تهران ۴ فوج	
کردستان ۱ فوج	

توپخانه

توپخانه ـــ بنابر آنچه ذکر شد توپخانهٔ ایران مرکب است
از یازده باطالیان و [illegible] جاری شد. بعد
که از آذربایجان ۱۳ فوج توپچی حاضر شده و هم فوجی
از هر یک از این ممالک ~~نیز یک فوج~~ خراسان و استرآباد
و شاهرود و بسطام و کرمان و اصفهان و بروجرد
و خمسه و قره‌تاغان و عربستان و قزوین و کرمانشاهان
و کردستان و کزاز و گروس و لرستان و ملایر
و نهاوند و همدان و طهران و ساوه و شیراز از یک
فوج توپچی گرفته ولی از ممالک مذکوره [illegible] حکم
توپچی گرفته نشده. بلکه از بعض جاها به کل یک نفر توپچی
هم گرفته نگشته است چونکه وقتی که حکم به گرفتن سرباز یا توپچی
صادر میشود مأمورین بر سر زارعین رفته میگیرند حکم شده است
که سرباز [illegible] از اهل [illegible] لا به قهر [illegible]
مفصلاً از [illegible] اینها [illegible]

مواجب توپچی مضاعف مواجب سربازی باشد ولی جیره‌ها یکی است و مقدار مواجب و جیره توپچی و صاحب منصب از این قرار است

درجه	مواجب	جیره	خانوار
توپچی	۱۴۰	۹۰	۸۰
سرجوقه	۱۶۰	۹۰	۸۰
وکیل	۱۸۰	~~۱۴۰~~ ۹۰	۸۰
وکیل باشی	۲۸۰	۱۳۸	۸۰
نایب سوم	۲۸۰	۱۲۶	۹۰
نایب دوم	۳۸۰	۱۲۶	۸۰
نایب اول	۵۶۰	۱۲۶	۹۰
سلطان	۱۱۶۰	۵۴۰	۸۰
اجودان	۱۱۶۰	۵۴۰	۸۰
بیرقدار	۱۱۶۰	۵۴۰	۸۰
یاور دوم	۲۰۰۰	۱۱۴۰	۸۰
یاور اول	۲۴۰۰	۱۱۴۰	۸۰
سرهنگ	۵۰۰۰	۱۸۶۰	—
سرتیپ سوم	۷۵۰۰	۳۰۰۰	—
سرتیپ دوم	۹۰۰۰	۴۹۶۰	—
سرتیپ اول	۱۲۰۰۰	۶۰۰۰	—

توپهای قشون ایران ـــــ در باب اسلحه قشون ایران هرچه بیان نمایم بی‌فایده است چونکه تمام اسلحه این دولت بی‌فایده است و اگر به جهت رتبه یکسر داده با یک کالسکه درست [illegible] نتوان آنها را حمل و نقل نمود

در ایران چهار توپ روسی به کالیبر ۸٫۷ سانتیمتر موجود است (نوع کروپ) و چند توپ [illegible] در بنا ها انبارها ذخیره و قورخانه یافت می‌شود و ۵۰ عراده

توپ ۷ سانتیمتری در طهران و تبریز موجود است و در طهران
۸ توپ نه سانتیمتری و ۱۰ عراده یک سانتیمتری (گویا اشتباه
شده باشد ۱۰ سانتیمتر است نه یک سانتیمتر) و ۷۲ عراده
توپ‌خانه‌ای که در خود طهران ساخته شده است ولی اراده
ندارد و ۵۰۴ عراده توپ از قدیم که به کالیبر مختلفه
۱۲ الی ۴۶ سانتیمتر باشد موجود است و بعضی از این‌ها اراده
و قورخانه ندارند و چند عراده از این توپ‌های بی‌مصرف را
در میدان توپخانه به جهت نمایش قرار داده‌اند و در تبریز علاوه
بر توپ‌های کوهی ۸ عراده توپ اطریشی ۹ سانتیمتری
موجود و در اصفهان نیز ۸ عراده ۸ سانتیمتری و دو عراده
۷ سانتیمتری خارجات و ۱۷ عراده دیگر نیز در سایر
سرحدات برده‌اند و علاوه بر این توپ‌ها ۲۰۰ عراده
از همان توپ‌های قدیم نیز در سرحدات یافت می‌شود و لیکن
این توپ‌ها را هم بیشتر در انبارها پنهان کرده و هیچ وقت

بیرون نمی‌آورند

بیرون نمی‌آورند و مهمات که اکنون بعضی از انبار زنگ‌خانه
درهم و خراب شده باشند و علاوه بر این چون توپچیان
با این توپ‌ها مشق نکرده‌اند در موقع لزوم لابد درست
نمی‌توانند با آنها تیراندازی نمایند

اسلحه و قورخانه ایران — اسلحه سایر قشون را از توپخانه
[illegible] هزارات و چند نوع سایر نظام تفنگ‌های مختلف
بدون ... ساخته که دولت انگلیس قبل از جنگ ... در سنه
۱۸۶۴ استعمال می‌نمود به کار می‌برند و در بعضی سرحدات
شمال خراسان و سیستان هنوز آن تفنگ‌های فتیله‌ای معمول و به کار است
ولی در قورخانه و انبار طهران ۱۰۰۰۰ تفنگ ورندل که به جهت
[illegible] نگاهداری کرده‌اند موجود است ولی چون تا کنون
با آنها تیراندازی نکرده‌اند یقیناً زنگ‌ها آنها را کاملاً ضایع کرده
و در زمان ناصرالدین شاه که از دولت آلمانی ۲۰۰۰۰
تفنگ شاسپو و ۳۰۰۰۰ تفنگ ماوزر ابتیاع شد

(آلمانیها) فرانسویان این تفنگ‌ها را در جنگ سنه ۱۸۷۰ از فرانسویان گرفته

و هر کدام را به قیمت ~~[illegible]~~ بیست و پنج هزار

به شاه فروخته‌اند این تفنگ‌ها [illegible] اسلحه‌ها [illegible]

هستند ولی در قورخانه که نزدیک میدان توپخانه است

اکنون تفنگ ابزاری سازند و زنبورک این قورخانه کارخانه

باروت سازی نیز موجود است و قورخانه قدیم ایران را

میرزا آقاسی وزیر دوره محمد شاه که میل زیاد به [illegible]

داشت بنا نموده است

قورخانه ـــ قورخانه ایران [illegible] باغی است

[illegible] اطراف آن کارگران نشسته و مشغول ساختن آلات

حربی می‌باشند و چون در آن موقع [illegible] در صاحب منصب

[illegible] به قورخانه رفتم نزدیک [illegible] تمام اسبابها

[illegible] در جای [illegible] و حتی باغ را از [illegible]

رنگارنگ زینت کرده بودند

زنبورکها.

زنبورکها. [illegible] سازی که از فرانسه [illegible] از صاحب منصبان اطریشی

خریده است در قورخانه موجود است و کارگران نیز مشغول

[illegible] آنها کرده و [illegible] در [illegible]

و [illegible] می‌باشند و تعداد آنها که از فولاد در روسیه ساخته می‌شد

نیز [illegible] می‌سازند و از قرار [illegible]

در قورخانه کار می‌نمایند ولی [illegible] این مقدار موجود است

ولی اگر شخص به دقت ملاحظه نماید تمام کارگران [illegible] می‌نمایند چونکه

در اسلحه خوب [illegible] که به ایران آورده می‌شود [illegible]

از روی آن به ساختن [illegible] چنان می‌نمایند در اسلحه

که [illegible] و [illegible] این کارگران [illegible]

می‌کردند

سربازهای ایران و اسلحه آنها ـــ ما [illegible] در ایران بودیم

غالب اوقات به تماشای سربازها و اسلحه آنها می‌رفتیم چنانکه

[illegible] سربازهای ایران در محافظت اسلحه

سر نیزه می‌زنند و بعضی اوقات تفنگ خود را در جوی گذاشته
و به اتفاق ایشان از جوی می‌جهند و اگر تفنگ در زمین
در دست داشته باشند علی الاتصال تفنگ خالی در آن گذاشته
و بلاجهت ~~[illegible]~~ پر و خالی می‌نمایند و اگر اتفاقاً یک
مرتبه آن تفنگ‌های خالی به ایشان نخورد خود را
زخمدار می‌نمایند و دیگر دست به آن تفنگ نمی‌زنند و جمله
کثافات تفنگ را باران زیاد کرده قدری کهنه بر سر سنبه
بسته و با تمامت آب لوله را شسته ولی از آن در اقتضا
تفنگ در بند می‌زنند این قدر میل به تفنگ ماریتی دار
که بینند نمی‌خواهند عوض دشمن قوشون را هدف گلوله نمایند
زنبورکچی ـــــ چنانچه در سالنامه می‌نویسند
زنبورک را سلاطین قاجار اختراع کرده‌اند و این اشخاص
ملبس‌اند به لباس نارنجی و با بیرق‌های زرد و قرمز در روی شتر
سوار می‌شوند و در هنگام سلطنت فتحعلی شاه ~~در اعیاد~~

بود که شاه

بود که شاه سوار می‌شد می‌رفتند ایشان شلیک می‌نمودند
و اگرچه هنوز این قشون در طهران موجود است ولی دیگر
در هنگام سواری شاه ایشان حاضر نمی‌گردند و فقط در شب‌های
اعیاد و اتفاقات ~~[illegible]~~ با زنبورک شلیک می‌نمایند
و در هنگام سواری شاه اکنون بجای زنبورک توپ می‌زنند
قشون اطریشی ـــــ قشون اطریشی ایران چنانچه سابق ذکر
شد مرکب است از یکدسته که اطفال ایرانی دو فوج قشون اطریشی
ترتیب کرده‌اند و در ابتدا خیال داشتند که تمام قشون ایران را
به این نوع منظم نمایند اما این مطلب به مانند سایر کارهای ایران
ممنوع گردید و اکنون بعضی از آن صاحب‌منصبان مشغول تعلیم
سایر افواج هستند و بعضی دیگر بلاجهت میدان مشق را ذرع می‌کنند
مخارج قشون ـــــ ~~[illegible]~~ موافق راپورت
دیپ لاتینک سنه ۱۸۸۶ مخارج کلیه قشون ایران ۶۱۴۰۰۰
[illegible] و ۸۱۰۰۰ خروار غله که روی هم ۶۶۸۰۰۰ پوند

بعد است و در بعضی راپورت‌ها ویک مخارج قشون را از
۵۸۵۰۰۰ تومان الی ۸۵۰۰۰۰ تومان نوشته‌اند و در سنه
۱۸۸۹ مخارج قشون را ۱٬۸۰۰۰۰۰ تومان یا ۵۲۴۰۰۰ لیره
ذکر کرده‌اند ولی گویا این مقدار صحت نداشته باشد چونکه
الکه هندسی در ایران کشف نمودم مخارج قشون سالیانه
۲۵۰۰۰۰۰ تومان است که تقریبا ۷۱۴۰۰۰ لیره است
می‌شود و چون این مقدار را با مخارج قشون اروپ که سالیانه
۱۵ کرور لیره انگلیس بود مقایسه کنیم معلوم می‌شود که قشون ایران
از آن زمان الی حال چقدر تنزل کرده‌اند و چون هر
باشند می‌گیرند و اگر از تمام این مقدار به قشون می‌داد
چندان عیبی نداشت اما بعد از وضع رسوم و دو و صد و مداخل
امیر تومان و سرتیپ و سرهنگ و یاور و سلطان و نایب
و سپه سالار و لشکرنویس و سررشته نویس برای سرباز چیزی
هیچ باقی نمی‌ماند

صاحب منصبان

صاحب منصبان ایران ـــ وضع صاحب منصبان ایران از وضع
سربازان بدتر است چونکه این اشخاص نه علم دارند نه سواد نه جنگ
دیده‌اند نه تفنگ نه تیراندازی می‌دانند نه اسلحه سازی اگر تفنگ را
باز نمایند و دوباره اجزاء آن را ندانند تمام خواهند گفت که صاحب
مرتب کردن اسباب تفنگ مهندسین زیردست فرنگی‌ها است
مع هذا فرق دست پیدا است فوراً می‌دهند امیر تومان
یا سرتیپ گشته است و دلیل این مطلب این است که در ایران
منصب یا به ارث داده می‌شود یا به پول یا به وجاهت
فلان طفل هنوز شانزده سال ندارد سرتیپ گشته است
پسر فلان وزیر هنوز متولد نشده است به درجه شده فلان پسر
هنوز دوازده سال ندارد امیر تومان گشته و در زیر دست وزیر
جنگ می‌رود اگر در میان این اطفال صاحب منصب
مستعد یافت شده‌اند هم چون علم ندارند قادر بر رفع نواقص
نیست در کلیه امور قشون در دست سرهنگ می‌باشد

(اگر ترتیب از قانون را بخواهید بشود) در این شخص دکان خوبی دارد و صنف
سرفروشند سرباز فروشند از جزء می دزدند از صاحب کم می‌شود
از عده سربازی نگاه به اداره ذخیره می‌کنند خلاصه از هر جهت منافع
مداخل می‌نماید و تقریباً به سرهنگ سالی ۷۰۰ — ۸۰۰
الی ۱۰۰۰ تومان مداخل می‌نماید بعضی درجه که از دست
او بردن [illegible] بدست یاوری رسید و بعد بدست سلطان
و بعد به دکمه نایب و از اتفاق دارد که ده باشی [illegible]
از سرباز ادعای خانه [illegible] وتا حالا که در مملکت ایران
شغل و صنف [illegible] و هیچ [illegible]
داده می‌شد دولت ایران روز به روز بیشتر و تنزل
[illegible] می‌کند و تا بحال [illegible] در هیچ جا
که امروز [illegible] کتاب نتوانند بخوانند و [illegible] که [illegible]
قطعه داشته باشد یا [illegible]
دیگر به [illegible] باشد یا فلان صاحب منصب [illegible]
باشد

باشد
مدرسه دولتی ——— که بانی سلطانی ایران اول [illegible]
تعلیم صاحب منصب اشخاص دولت [illegible] شاه، و نایب السلطنه
می باشند و شاه مدرسه [illegible] مدرسه لیسه پاریس [illegible]
و در آن مدرسه فنون نظامی و طب و معادن و [illegible]
[illegible] و تعلیم نظام این مدرسه دولتی صاحب
منصب پرورش شده و در آن زمانیکه من مدرسه را ملاقات
نمودم ۲۰۰ شاگرد در [illegible] و ۶۵ نفر در [illegible]
می [illegible]
مدرسه نظامی ——— نایب السلطنه زیر ریاست شاه در سنه
۱۸۸۵ مدرسه [illegible] مدرسه [illegible] ساخته است
و [illegible] مخارج این مدرسه سالی ۱۲۰۰۰ تومان [illegible]
[illegible] است و [illegible] تقریباً این دو مدرسه با هم
رقیب می‌باشند و [illegible] چنانکه [illegible] دارد ولی [illegible]

و اسباب لازمه مدرسه دار الفنون بیش از اندازه مدرسه
نظام است اما چون نایب السلطنه وزیر جنگ و سپهسالار است
شاگردان این مدرسه از قشون منفصل زودتر ترقی خواهند نمود
و در این مدرسه ۱۵۰ نفر شاگرد که همه طفل ~~[illegible]~~
هستند موجود می‌باشند

مریضخانه — در زمانیکه شاه از سفر فرنگستان مراجعت نمود
دو چیز در ایران بنا نهاد یکی مدرسه و دیگری مریضخانه
دولت هر ساله مقداری معین بجهت مخارج [illegible] مریضخانه
و مواجب طبیب‌ها و دواها و [illegible] خدمه و غیره می‌دهد اما
رئیس مریضخانه بلا تأمل آن وجه را ضبط می‌نماید و در همان
زمانی که من در طهران بودم یکروز فرمودند که شاه به
مریضخانه خواهد آمد ~~[illegible]~~ رئیس مریضخانه
بیکبار فی الفور بیست نفر سرباز کرایه کرده و آنها را در
رختخواب خوابانید و بآنها تعلیم نمود که وقتیکه شاه از حالات

[illegible]

بگوئید روشنا مانند اشخاص مریض ناله کنید و این تدبیر در تمام کارهای
ایرانیان یافت می‌شود

وضع سربازهای ایران — از زمانیکه صاحب منصبان انگلیس
از ایران رفته‌اند الی حال بتدریج جیره و مواجب سربازان کم
شده و سال بسال چیزی بآنان نمی‌رسد و این سربازان
بدبخت اغلب بکسب از قبیل حمالی و دهقانی و دلالی
و غیره فروش [illegible] خود را مشغول می‌نمایند و اغلب هم آن نفع
پول که از آن می‌نمایند و در این صورت صاحب منصبان
مقداری هم از آنها گرفته و آنها را مرخص می‌نمایند که بجهت
خود کاسبی نمایند و بمنازل خود جا در شهرهای دیگر ایران با
لباس حرکت می‌نمایند و اگر لباس را داشته باشند از ترس
آنکه مبادا کسی آنها را اذیت نماید از پول خود ابتیاع می
نمایند

سربازهای ایران اگر در جنگ روسیه در بعضی موارد بخوبی

و شجاعت زیاد اظهار نموده‌اند ولی مع ذلک شکست خورده‌اند

و یکی از جنگ‌ها فتح همدان به همراهی تفنگ قشون هند

فرار نموده‌اند دیگر از [illegible] می‌نویسد که به جهت گرفتن ایران

یک دسته سرباز بدون اسلحه هیچ لازم نیست ولی اگر [illegible]

قشون همراه داشته باشند از بابت اغذیه کار مشکل می‌شود

و در جنگ‌های محمدشاه سربازهای ایرانی بواسطه رشادت

و [illegible] بسیار پایداری نموده‌اند ولی در جنگ

۱۸۵۷ ۱۰۰۰۰ سرباز ایران از ۵۰۰ نفر سرباز

انگلیس فرار کرده‌اند و هم چنین در ۱۸۶۰ عده زیادی از قشون

ایران از ترکها در جنگ [illegible] شکست خورده و روی بگریز

نهاده‌اند

اگر وضع قشون ایران همین طور باقی باشد با ۱۵۰۰۰ الی ۲۰۰۰۰

قشون منظم اروپائی می‌توان تمام مملکت ایران را بآسانی

مسخر نمود.

مشق قشون

مشق قشون سانقول طهران ——— چنانچه در [illegible]

می‌بایستی بعد در پای تخت ۷۰۰۰ سرباز موجودات

ولی هیچ وقت بیش از ۵۰۰۰ مشاهده نگشته است و این

سربازها همه روزه در میدان مشق که در یک طرف میدان

توپخانه واقع شده است مشق می‌نمایند و علاوه براین سربازها

دو باطری توپخانه و ۴۰۰ قزاق در این میدان نیز همه روزه

مشق می‌کنند.

دیگر شد از شاگردان مدرسه

یک روز نایب السلطنه مرا همراه خود به میدان مشق برد

و در هنگام مشق اسب یکی از صاحب منصبان را بزمین زده و [illegible]

در میان میدان جولان می‌کرد و [illegible] در ۱۹۲۲

در دسته سربازها که مانند قشون اروپائی در جلو [illegible] مشق می‌کردند

یکی از صاحب منصبان ایرانی نیز در جلو افواج و صاحب منصبان

از اسب بزمین افتاد.

و چهار سربازان در هنگام [illegible] به حفظ [illegible] ۱۲۰ نفر از جلو

شد . با نایب السلطنه عبور رژیمانه دیدم هر فوجی از چهار بر
موجود است تعداد سربازان فوج ٤٨٠ نفر است
و افواج حاضره مرکب بودند از سه فوج اذربایی و دو فوج
ترک و این افواج افزونتر از سایر فوجها [illegible] چونکه
انبار قورخانه و توپخانه [illegible] دل افسوس که اسلحه و لباس
و نظم در میان این افواج یافت نگردد و در این موقع نایب السلطنه
از من سؤال نمود که قشون ایران را چگونه می بینی جواب دادم
که الحمدلله نظم و مواظبت درست شده الا لباس [illegible]
در باب سؤال نمود که طهران چگونه شهریست جواب دادم
که حقیقتا الکنون مانند شهرهای اروپ گشته است و اگر
بغیر از این جواب میدادم لابد از من تنفر میگرفت
حرکات افواج ——— دور را مشاهده و بعض وقت دیگر
بعض افواج را دیدم حرکت شایسته نمودم و در وقت حرکت انها
از قراریست که ذکر میکنم

دسته سربازی که

دسته سربازی که بیش از چند نفر نمانند در انجام حرکت در چقدر
میل راه برانکند [illegible] دلهای هریک به قسمت دیگر میرفتند
و بعض منفرد و بعض باهم هست که تا راه را [illegible] سربازخانه و اسلحه
و لوازم خود را غایب در روی الاغ یا در تخته [illegible]
و صاحب منصبان هریک سوار اسب شده و چهار زانو
برای [illegible] حرکت کنند و در هر فوجی [illegible] به هشت حلقه
قبه دیگر موجود است و این سربازان همگی [illegible]
رسیده تمام آنها را عمارت سربازخانه و ذکری بیان نمود که دقیق
یک فوج انگلیسی خواست عبور نمود اهل انجا مانند انگلیس بر انها
با دشمن دفاع نمودند در قلعه [illegible] دیوار [illegible] که در
١٨٤٠ در [illegible] بعد [illegible] که بعد از عبور فوج از این شهر
تمام ~~[illegible]~~ زراعات و باغات ~~[illegible]~~ آن شهر
مانند این بود که در دست دشمن افتاده است و [illegible]
در ٥٠ سال قبل این عمارت را [illegible]

گویا قشون ایران معتاد نشده‌اند برای اینکه از برای اینکه هر کدام از آنها را
غارت نمایند و اگر هم اتفاق بیفتد جایی بزنند که صاحب منصب
آنها مجبور شده اگر نمایند (اگر از او بترسند) یا اینکه بواسطه بعضی علایق
دیگر قادر به غارت کردن نباشند آن وقت دیگر قشون را مجبور کنند
در یک جا متفق در ازمان [illegible] اوقات [illegible]

ادارهٔ نظامی ـــــ ادارهٔ قشون ایران نیز مانند ادارهٔ دولت
است بی‌ترتیب و در حقیقت هم قشون ایران اداره در هیچ
لازم نیست به جهت اینکه از روی علم و دانش به کسی منصب
داده نمی‌شود هر کس پول داد صاحب منصب می‌شود و لباس
آنها را از عقب [illegible] صاحب منصبان متفاوت میدهند [illegible]
و در بیان صورت صاحب منصب هیچ نمیتوانند مداخل خود را بکنند
قشون ایران نه آذوقه دارد نه قورخانه نه هیچ اسباب اگر
در صحرا از گرسنگی بمیرند [illegible] کسی [illegible]
باید [illegible] و علاوه برای قشونیکه نه قدر اداره نه ترتیب

نه اسلحه نه آذوقه نه جیره نه مواجب صاحب منصب [illegible] ادارهٔ نظامی
بسیار خوب کار میکنند ادارهٔ نظامی [illegible] فقط [illegible] دارد که [illegible]
تمام مالیات قشون را بپا نماید [illegible] که از [illegible] بپرد [illegible]
بگیرند [illegible] به او [illegible] و آن وقت معلوم است
که ایشان هم [illegible] مداخل نمایند از سربازها
چه زمان گرفته و آنها را رخصت میدهند و اگر یک روز بخواهند
سان بدهند از جای دیگر سرباز اجاره میکنند ولی اگر سربازها
ایران صاحب منصب قابل و دانشمند داشته باشند به کسب
زمانی ترقی میکنند و اگر از سربازان اروپ بهتر نشوند از آنها
پست‌تر نخواهند بود

حالت سربازان ایران ـــــ وضع قشون ایران از قراریست
که ذکر کردیم و اگر چه همه وقت این قشون ترقی نخواهد [illegible]
باز بعضی [illegible] بر این عقیده‌اند که اگر این [illegible]
نمایند [illegible] کار [illegible] خواهند کرد و سرباز [illegible]

در سنه ۱۸۵۸ درباب قشون ایران این عبارت را بیان نامه
می نماید
ایرانیان از زمانه [illegible] در دوران دین و حقیقتا
تمام اهل مشرق زمین بهمین صورت می باشند و از جهت [illegible]
[illegible] دیگر قوت محسوب می شوند.
[illegible] در سنه ۱۸۷۹ این عبارت را بیان نموده است
در تمام کره مردمانی بهتر از اهالی ایران بجهت قشون یافت
نگردد چونکه مردمان ایران اشخاص هستند قوی و با قوت
و عملاً برای اینکه [illegible] کل جهت قشون دارد اعتنا
می نمایند (این مطلب [illegible] جهت اینکه [illegible]
می نماید که فوج [illegible] افشار آذربایجان تماماً از [illegible]
صف در بازی [illegible] می توانند و اگر [illegible] حرکات در [illegible]
قشون ایران [illegible] معمول است ولی فوج [illegible] خراب
[illegible] که در آن [illegible] یافت می شود [illegible] اکثر گفته اند)

و یقین است

و یقین است که هر کدام در قوت شخص بوده به جهت قشون مفید است
ولی مهمات است که صاحب منصب قابل و دانا در میان ایشان
یافت نمی شود و اگر قشون ایران را مثلاً دولت خارجه
تعلیم و تربیت نماید و به جهت اینکه [illegible] آلات حرب بسیار
دانا [illegible] استعمال آلات [illegible] کرده [illegible]
بعضی از قشون عثمانی بهتر می شوند
قشون ایران از جهت پیاده روی نیز بسیار [illegible] قشون های عالم برتر
است [illegible] را [illegible] می نویسد قشون عباس میرزا
۲۵۰۰ میل راه در مقابل هر روز $21\frac{1}{2}$ میل پیموده
و در صورتی که پیاده روی [illegible] اروپا [illegible] مشهور گشته است
[illegible] در هر روز $15\frac{3}{4}$ میل راه
می پیمود و هم چنین از قشون عباس میرزا [illegible] ۱۵۲
میل را در مدت سه روز پیاده طی کردند
[illegible] درباب سربازان ایران این عبارت را اظهار می نماید

سربازان ایران اگر چه هیچ وقت مانند سربازان انگلیس کار آزموده نشده
ولی اکنون بدون کمک صاحب منصب اروپائی نمی‌توانند
در یک صف یا بحالت مربع ردیف بایستند و لیکن همین که
فرمان حرکت داده شد می‌ایستادند و دیگر نمی‌توانند حرکت نمایند
و این کار باعث بر این می‌شد که صفوف ایشان از نظم خارج گردد
و تحمل سختی و تحمل والا حتی بارکش و بعضی دیگر از در باب
سربازان ایران همین گونه گفتگو شده است و مهم‌تر این حقیقت
هست اما [illegible] فهمیده نمایند
سربازان ایران بسیار کثیف و چرک و بی‌نظم
و ضمناً گرد آلود و غبار آلود شد ولی اکنون صاحب منصبان انگلیس
مشغول به تعلیم ایشان شده و امید دارم که لیکن از [illegible] بواسطه
مواظبت استادان کاردان قوی بنیه و زرنگ و تندرو گردند
و خداوند تمام به شاه ایران مردمان قوی که فی الحقیقه است
[illegible] عطا کرده است اما افسوس که این سلطان [illegible]

اشغال

اشغال ایران [illegible]

تیر قشون ایران — از تمام مطالب مذکوره معلوم می‌شود
که قشون ایران چقدر بی‌قوت و بی‌اسلحه می‌باشند و اگر
دولت بخواهد می‌تواند دوباره قشون ایران را ترقی دهد و ضامن
همین طریق است که قانون نظام ترتیب داده و از روی آن
قانون خرج و مواجب و علیق قشون را [illegible] بپردازند و هم
ضمناً مدارس چند بنا کنند و صاحب منصبان را در آنجا ترتیب نماید
ولی از اینکه صاحب منصب ادارها و افواج [illegible]
و اسلحه و اسباب جدید بدست قشون تهیه نماید و از اطبا
[illegible] طبع بنوعی ترتیب داده و هر روزه قشون را مشق
نمایند از روی حرکت و قانونهای جنگی جدید مؤثر نه اینکه بدون
جهت بروند ایشان را در میدان [illegible]
[illegible] تهیه صاحب منصبان نظام دولت ترتیب داده و مواجب
قانون با صاحب منصب [illegible] رفتار نمایند و الا اگر بخواهند

قشون را بی نحو بدون اسلحه و لباس و جیره و مواجب و صاحب
منصبان نفهم و بی سواد نظام ارتش حاضره عنقریب [illegible] تا
نیز و خود رشته بر طرف شده و اگر اداره چنین بماند رساله
قشون ایران نیز منکی بر گردد
دفع اینه قشون ایران ——— سربازانی که در باب
دفع خواهند . قشون ایران این عبارت را بیان می
نماید

ایران هرگز ترقی نخواهد کرد (مؤلف برای عقیده نیست) ولی ممکن
که یک روز سرباز خوب شود و اهالی ایران که مانند حیوانات
محسوب گشته اند از سایر اهالی آسیا از قبیل هنود و روسیه
و ترک بهتر و شجاع تراند و ممکن نیست که بگویند اروپایی ها
با اهالی مشرق فرق نخواهند داشت و اهالی انگلیس دشمن
قوی تر از قشون ایران که در تحت صاحب منصبان روسی باشند
ندارند و هم چنین اگر انگلیس این ملک را تصرف نماید

آنوقت

آنوقت قشون ایران هرچه ممکن باشد به ضد مملکت روسیه و لیکن
معلوم نیست که کدام از این دو دولت که در سبقت [illegible] لازم خواهد
داشت ~~و امیدوار چنانم که یک روز در دفتر نظام دولت~~
انگلیس

امیدوار هستیم که انشاالله به مرور زمان و مساعدت بخت
روزی بیاید که دولت انگلیس اسامی افواج آذربایجان
و ترکمان و اکراد را در دفتر نظامی خود ثبت نماید
و اگر چنین روزی اتفاق افتد این قشون از ملکه انگلستان
لشکر مواجب و جیره خود را دریافت خواهند نمود ملکه از مملکت
[illegible] ایران باب [illegible] داده [illegible] هم چنین ممکن است
که روزی [illegible] ایران [illegible]
[illegible] در میان سربازهای [illegible] انگلیس ایستاده و مشغول
دفاع [illegible] و ~~[illegible]~~

فصل چهارم

در بیان راه آهن ایران

فایده راه آهن — در فصول قبل شرحی از اسباب طرق
و راه آهن ایران بیان نمودیم ولی در این فصل ذکر منافع
ممالکی را که از آن جا قطار راه آهن از کجا تند عبور خواهد
نمود

بر تمام ایرانیان از عالی و دانی واضح و هویدا که امروز از وزیر
تا فقیر معلوم است که وجود راه آهن برای دولت ایران
چه قدر فایده فراهم داشت چه از بابت تجارت و چه از
حیث حفاظت دنیا که از حیث وزرای دربار کلان و حکام
نشنیدم در دنیا که شاه از سفر فرنگستان وارد سرحد ایران
گردید بسیار اظهار تأسف می‌نمودند که چرا راه آهن در ایران
کشیده نشده است و چون چنین باید رعیت هستار و پایتخت
باشیم و معلوم نیست که چرا تا بحال قبل نقشه در ایران

نیز از چند سال راه آهن کشیده شده است و از قراری که بنظر مؤلف
رسیده است موانعات بسیار در طرق ایران بجهت کشیدن
راه آهن موجود می باشد و بواسطه این عوایق در این ازمنه
در ایران راه آهن کشیده نخواهد گردید

موانع طبیعی ———— وضع طبیعی مملکت ایران بنحویست که اگر
بخواهند راه آهن در تمام مملکت بکشند بسیار صعب و با مخارج فوق العاده
چونکه معلوم است که ابتدای راه آهن از کنار بحر خزر و خلیج
شهرهای ایران هر کدام ۴۰۰۰ یا ۵۰۰۰ پا از سطح دریا ارتفاع
دارند و علاوه بر اینها طرقهای شهرها به قدری معروف به پرتگاهاست
که خاطر از آنجاها به صعوبت عبور می نماید و یقین است که در این
صورت کشیدن راه آهن مخارج زیاد لازم و مهندسین دانا
لازم دارد و اکنون قریب بیست سال است که اشخاص می
خواهند امتیاز از دولت اختیار کشیدن راه آهن را حاصل نمایند
و بعد سفرا خود در راه رقابت هم و بواسطه خیالات پوچ
معطل

معطل نموده اند از این وقع غرضیت می نمایند و اشخاصی که در طلب
کشیدن راه آهن ایران ذکر خواهد شد به ترتیب از این قرار می باشند

رویتر ———— از ۱۸۶۵ الی سنه ۱۸۷۱ تجاران و مهندسین
روس و انگلیس و اطریش و آلمانی و اهالی دیگر بجهت کشیدن راه
آهن به ایران آمدند ولی دولت بعلت ... از این اشخاص هیچ
از آنها جواب صحیح نداد و در ۱۸۷۲ بارون رویتر این امتیاز را
حاصل نمود و شرط کرد که [illegible]
نبود

اولا راه آهن از بحر خزر الی خلیج فارس کشیده و بعد از آن شروع
به کشیدن طرق سایر ممالک نماید
ثانیاً از منافع عاید دولت ایران صدی [illegible] حاصل نماید
ثالثاً از اراضی دولت ایران بدون قیمت به شاه مالیه واگذار
نماید
رابعاً شاه مالیه در مدت ... سال تمام خطوط را باتمام رساند

خامساً دولت ایران حکم نماید که عملیات لازمه و تنگ [illegible] و غیره را

بدون مساعدت باید برسانند

سادساً بعد از انقضاء هفتاد سال تمام این خطوط واگذار به دولت ایران

شود

بارون دو رویتر از سمت رشت شروع نمودند و چند میل راه را درست نمودند

و مهندسین با اطراف فرستاد تا از وضع طرق به خوبی مطلع گردند ولی

دولت روسیه از حسادت مانع این کار شده و در هنگام مراجعت

شاه از فرنگستان به اصرار رویتر معامله خود را فسخ نمود

فالکنهاگن — در ۱۸۷۴ فالکنهاگن که از مهندسین

درجه اول روسیه است و در گرجستان بعضی خطوط راه آهن

کشیده است به خیال ایران آمده و اجازه حاصل نمود و مقرر گردید

که تا مدت چهل و چهار سال دولت ایران و

دولت روسیه حکم نمود که اول از جلفا به تبریز راه آهن کشیده و بعدا

روی وصل نماید ولی شاه به خیال اینکه مبادا روس ایران را به [illegible]

گفت

حالیه هم مشغول‌اند در داخل
گیلان گردد

گرفت ایران را، راه آهن لازم ندارد و در ۱۸۷۵ دوباره فالکنهاگن

خیال افتاده و این مرتبه قرار شد که دولت ایران

نماید ولی شاه رأی را که مساعدت نموده داد و انزلی تقاضا

منصرف گردید و اگر این راه کشیده می‌شد به جهت دولت روسیه

خیلی فایده داشت چونکه شاه رأیش تعهدات که

قطع راه آهن ایران را با بغداد متصل نموده و در سمت ترکستان

ترتیب خط بکشند

الیون — در ۱۸۷۸ موسیو الیون فرانسوی مهندس

در رشت به جهت ساختن راه روانه شده قرار داد که اگر دولت ایران

صدی پنج ضمانت نماید در دو سال راه آهن ایران را با اتمام رساند ولی دولت

ایران از قبول ضمانت ابا نموده و فقط الیون به واسطه دیگر اصرار

ننمود

معادن بواتال — در ۱۸۸۲ موسیو بواتال که امتیاز چراغ گاز

و چراغ الکتریک را حاصل نموده بود قرار داد که راه آهن از رشت

صدی پنج ضمانت نماید

طهران دار طهران به ابوشهر به کشیده هم چنین تمام معادن ایران را

۹۹ ساله اجاره نمود و به جهت انجام این کار موسیو بواتال

۵۰۰۰۰۰ فرانک در انجمن پاریس گذاشت ولی معاهده او

نزد ناصرالدین شاه برقرار نگردید

راه آهن شاهزاده عبدالعظیم ـــــ از جمله مطالبی که مقرر

شده بود موسیو بواتال به کشیدن یک راه آهن حضرت عبدالعظیم

که ۶ میل از طهران فاصله دارد و بعد وی امتیاز را بیل

در بوشهر داده و بعد آنها را به تجار بلژیکی فروخت و از

قراری که ذکر می نمایند سالی ۴۰۰۰۰۰ نفر از طهران به زیارت

حضرت عبدالعظیم میروند و تجار بلژیکی مقدار ۲۰۰۰۰۰۰

فرانک حاضر نمودند * قرار داده که ۶ کرور دیگر نیز حاضر

نمایند و در بروسل کمپانی و چرخها و واگن های

لازمه را ساخته و از آنجا با دکوبه به ایران حمل نمودند ولی

کرایه بسیار گرانی دادند (به جهت هر یک فرانک ۶ ...)

دایر را

دایر راه را که فاصله اش بیش از ۱۸ سانتی نمیشد با تمام

رسانیدند

قتل راه آهن ـــــ در ابتدا قتلی رخ داد که باعث نفرت

ایرانیان از راه آهن گردید و آن این بود که یکی از ایرانیان

قبل از اینکه واگنها به ایستگاه برسد در زیر چرخها

مقتول گردید و یک مرتبه تمام مسافرین بر سر راه

آهن ریخته و از قرار واقع آنها را اذیت نموده و اسباب های

آنها را خراب نمودند

این راه آهن چندان نفعی ندارد به جهت اینکه راه چندان

طولی نیست و مسافرین الآن به جهت تفریح دماغ با الاغ

مسافرت می نمایند و قیمت بلیت ماشین دو قران و نیم قران

دو شاهی است و در ایام عید جمعه و ایام تعزیه دخل راه

آهن از ۲۰۰ الی ۵۰۰ تومان میشود ولی در زمستان

روزی ... الی ۵ تومان بیشتر نمیشود و منافع کمتر از ایام

حاصل می‌گردد
کمپانی دارای چهار لکوموتیف و ۲۱ واگن می‌باشد و ۵
نفر اروپائی و ۵۰ نفر ایرانی نیز مشغول خدمت
هستند ولی واگنهارا ایرانیان حرکت میدهند و امیدواریم
که این کمپانی به تدریج راه آهن ایران را وسعت بدهد و در ۱۸۸۹
اجازه حاصل نمود که راه را بطرف قم متصل نماید ولی خیال او
انجام نپذیرفت و این کارخانه اکنون [illegible] در طهران موجودات
در ماشین هیچ اثاثه سازی از همان محل بطرف [illegible] کارگاه
روان خواهند کرد...

ترامواي —— موسیو بواتال در طهران نیز در میان
خیابانها ترامواي کشیده است و اکنون ۱۲ واگن به کار دارد
ولی ۴۳ عدد دیگر بیا خواهم نمود و در طویله اش ۱۵۰ اسب
[illegible] و ۹۰۰ نفر موجودات اما هیچ راه را [illegible]
به سایه [illegible] به بهانه اینکه تمام راه را از زمین بر رفته و اسباب

صعوبت

صعوبت هم از قبیل دکل و غیره کشیده است و می‌گفتند که کمپانی خیال
دارد که بطرف قلهک تراموای را امتداد بدهد ولی ظاهراً
از این خیال منصرف گشته و اکنون در خیابانهای
شمالی طهران مشغول کشیدن راه است

خط آهن معدنی —— در بهار ۱۸۹۱ مسیو بواتال که اکنون
اسم انجمن راه آهن ایران مشهور است از شاه اجازه حاصل
نمود که راه آهن حضرت عبدالعظیم را بطرف معادن سنگ
و سنگ گچ و غیره که تقریباً ۳۰ کیلومتر از شهر فاصله دارد
متصل نماید و در همین جلسه دوباره اجازه گرفت که راهی
بطول ۸۰ کیلومتر از طهران به طرف البرز و معادن ذغال
سنگ که در وسط راه قزوین است بکشد ولی اکنون ظاهراً
از این خطوط گذشته است چونکه تمام کار
ایرانیان نموده است و بزودی از خیال منصرف
می‌شوند

(اکنون کاینه شده است)

راه آهن محمدآباد —— چنانچه در شرح احوال ممالک شمالی
ذکر کردیم یکی از تجاران ایران راه آهن شروع نموده است
داوزقاریکه بنظر مؤلف رسید هیچوقت این راه را تمام
نخواهد شد

از بحر خزر بطهران حالیه دو راه کاروان رو معلوم است
یکی از رشت که از قزوین عبور نموده بفاصله ده روز بطهران
میرسند و دیگری از مشهدسر که از البرز با همراه عبور کرده
و بعد از هفت روز بطهران وارد میشوند
بفاصله ۲۲ میل از سمت غربی مشهدسر راه آهن محمدآباد کشیده
شده است و این راه پس از فاصله ۱۲ میل و عبور از البرز بدامنه
کوه البرز که تا فاصله ۶۰ میل از طهران ممتد شده است کشیده
میشد و از آمل دو روزه بطهران میرسیدند و حاجی محمدحسن
امین دارالضرب راه آهن از محمدآباد به آمل کشیده است
و اگر این راه تمام شود بواسطه اینکه اقرب طرق است ما بین

بحر خزر و طهران فواید کلی حاصل خواهد گردید و حقیقتاً حاجی
محمدحسن نیز همین خیال را داشت و در محمدآباد
یک کاروانسرا دیده دکاکین بنا نموده و ... و خیابان را به شهری
بلژیکی واگذار نموده و چون این راه بسیار ناهموار میباشد و سنگهای آن
درست تسطیح نشده است بسیار به سختی ساخته شده است
و بلژیکیها بر روی چوبها ساخته‌اند که پس از اندک زمانی منهدم
خواهد گردید و دوازده واگن و یک لکوموتیف که در دست
سیاه از چهار است و در این راه کار میکنند ولی اکنون
تمام آنها بکلی خراب و ضایع گشته‌اند و دست را به قصد
داشت که از آمل بپای کوه راه آهن امتداد
بکشد و چون رشته جبال البرز در جلو واقع شده و یقیناً
به جهت سوراخ کردن آن مخارج بسیار لازم خواهد بود
حاجی محمدحسن که شخص ممسکی است زیر این بار نخواهد رفت
و این خیال را به قصد داشت که هیچ تکانی و دستگاه سازد

در اصل بیاورد و دارا اقدام مانند راه آهن تا اکنون جزء معلوم

نگشته است

معاهدات دیگر ـــ در سنه ۱۸۸۹ که من در ایران بودم

با لاشکوفسکی که یکی از افراد راه آهن ماورای قفقاز است

به طهران آمده و اجازه حاصل شد که راه آهن از [illegible]

به [illegible] درست بکند ولی از این هم مانند سایرین جز

معلوم نگردید و در سنه ۱۹۰۰ دولت روسی موسوم به رافالویچ

(سابقا قونسول ایران در اودسا) و پلیاکوف به طهران آمد

و قرارداد دند که راه آهن از جلفا به طهران و از طهران به

بندر عباس و از جلفا به تبریز و از طهران به مشهد بکشند

ولی راه آهن کشیدن آنها [illegible] کردیم باآنکه برقابت

انگلیس در طهران بانک دایر نموده و از آنها امتیاز استقراض

موسوم ساختند و بانک این اشخاص اکنون دایر است

در نزدیک خانه [illegible] امین الدوله [illegible] از [illegible] بانک [illegible]

سالها اجاره نموده اند

خلاصه ـــ از بیانات مذکوره یعنی استنباط میشود که مهمتر

مانع بزرگ سد راه آهن [illegible] مرتب ساخته والا با وجود

اقدامات اینها هم یقیناً اگر مانع نداشته راه آهن ایران

تا بحال تمام گردیده بود

مانع بزرگ سد ترقی ایران علما و مجتهدین این مملکت هستند

و این طایفه اصلاح نمیدانند که خارج مذهب در ترقیات قدم

قدم گذارند و دائما مردم را از معاشرت اجانب

منع مینمایند چونکه تمام اقتدار اینها بر این است که اگر مردمان

ایران تربیت شوند دیگر هرگز به سخن و حرفهای اینان

گوش نخواهند داد و یقینا این کار باعث تنزل اقتدار

و اقدام اینان شود و بنابراین هر القدر سعی دارند که

مملکت ایران روز بروز از جهت همه علوم و صنایع عقب

افتد تا آنکه مردمان عام بقول اینان بهتر گوش دهند

وعلاوه بر این دفع سلطنت ایران به کودتی که هیچکس نتواند
اطمینان داشته باشد که پس از ترک سلطنت دارای ملک خصوصی
می‌باشد یا نخیر و به همین ملاحظه تجار چیزان با [illegible]
چونکه می‌گویند که احتمال دارد پس از ترک سلطنت سلطان
بعد به خاک سلطان قبل رای نکند و دیگر [illegible] کار بی‌جا
کرده است بی دخل ندارد اگر شما حق دارید بروید
از خودتان دریافت نمایید دم خیلی از حقیقت اگر چون راه
آهن ایران زیاد خارج دارد پول کمپانی [illegible] کمپانی
با تمام آن وفا نخواهد شد و تا پایان دولت در میان
نباشد این کار به انجام نخواهد رسید

قیمت مصالح —— شاید خیلی تصور شود که فقط به واسطه
این عوایق تا حال راه آهن در ایران کشیده نشده است بلکه
مصالح و مواد لازمه نیز بسیار گران تمام می‌شود به جهت اینکه
اکنون معدنی [illegible] که کفاف ساختن راه آهن را داشته باشد

در ایران موجود نیست و اگر بخواهند از سمت شمال به ایران
آهن حمل نمایند علاوه بر گمرک که روسیه می‌گیرد کرایه زیاد در بر دارد
ولی در صورتیکه راه آهن را از ساحل بحر خزر [illegible] نمایند قدری
مخارج جزئی کمتر خواهد بود به جهت اینکه از آن وقت تمام مصالح را
با خود راه آهن حمل می‌نمایند و من تعجب دارم از شخصیکه در روزنامه
این نحو عبارت را نوشته است
گفته بود راه آهن در ایران بسیار آسان می‌باشد چونکه بهر کوه
مواد از قبیل چوب و سنگ ~~[illegible]~~ و غیره دارد و علاوه
بر اینها از معادن ایران بقدری آهن حاصل می‌شود که دیگر
محتاج نیست به اینکه از خارج به ایران حمل نمایند (اگر یا نشد
کرده و فقط اینها را اکنون نوشته باشم)
~~اما اگر دولت ایران در معادن خالصه [illegible] کرده بود~~
نماید که تمام مواد و مصالح لازمه راه آهن در ایران موجود است
اکنون راست گفته است به جهت اینکه ما خیلی فرق [illegible]

چنانکه گفته شد این تبصره کفایت این خطوط در ایران موقوفست
ولی اگر در معادن کار نمایند احتمال می‌رود که پس از مدتی
دیگر اهالی ایران بتوانند از سود پول
خود راه‌آهن‌های نظیر احداث نمایند

مقاومت روسیه —— علاوه بر تمام ممانعات طبیعی و مالی
مانع عمده خطوط راه‌آهن ایران دولت روسیه است
و این دولت بملاحظات پلتیکی هرگز نمی‌گذارد که راه‌آهن در
ایران کشیده شود هر وقت که کمپانی بخواهد شروع در این کار
نماید فی الفور او مانع می‌شود چونکه می‌داند که هر وقت در تمام
ممالک ایران راه‌آهن کشیده شود دیگر مانند حال بر ایران [illegible]
نخواهد داشت و خطوطی که فایده تجارتی و نظامی بجهت
دولت روسیه دارند خطوطی است که از سرحد ایران بطهران کشیده
شود چه از سمت تبریز چه از سمت خراسان و بحر خزر
ولی اگر غیر از این خطوط خطوط دیگری کشیده شود بجهت دولت

روسیه

روسیه علاوه بر عدم فایده ضرر هم خواهد داشت و یکی خطوط
سرحدی [illegible] است چونکه از آنجا می‌توانند مستقیماً بسمت
طهران حرکت نمایند و چندان بعید هم نیست که در این چند سال
روسیه مشغول کشیدن این خطوط شود

ممانعت روسیه از کشیدن راه‌آهن —— در سنه ۱۸۸۸ سفیر انگلیس
در طهران از شاه اجازه حاصل نمود که تمام کشتیهای تجارتی
دول خارجه از رود کارون عبور نمایند و در همین روزها هم
انگلیس ملاحظه کرده که فقط مشارالیه را در باب این مطلب
طمع نموده بودند چونکه بواسطه این معاهده دیگر انحصار
تجارتی بجهت دولت انگلیس باقی نماند. بعد هر دولتی میتوانست
کشتی تجارتی خود را به آن سمت روانه نماید و [illegible]
سفیر روسیه مقیم در طهران به ملاحظه این کار از شاه نوشته
با مهر گرفت که تا پنج سال دیگر شاه اختیار کشیدن راه
آهن ایران را به اشخاص خارجه ندهد و دولت روسیه دارند

این مدت مختارات که هر جا که بخواهد راه آهن بکشد و تحملات
که امروز شروع به کشیدن نماید و اقبال هم دارد که در آخر پنج سال
شروع کند و معلوم است که این کار مدت پنج سال کشیدن راه آهن
ایران را معقب انداخته است

امتیاز راه آهن روسیه —— در زمانیکه در طهران توقف
داشتم دفع راه آهن ایران بدین گونه بود و در روزنامه
تامس این عبارت نوشته شده

اکنون روسیه مختارات که راه آهن در ایران بکشد ولی او
به جهت اینکه مملکت ترقی نماید فی القدر در این کار مسامحه
خواهد نمود و معلوم است که اگر تمام ایران را راه آهن کشند
نصف به جهت ادخال ازقرار [illegible] خواهد بود

حالا معلوم نیست که روسیه چه خیال در سر دارد در سنه ۱۸۹۰
که موسیو بوتزو سفیر روسیه وارد ایران گردید بلافاصله ~~بعد~~
افتتاح بانک و شروع در حفر معادن و اداره دفاتر

دوباره

دوباره از شاه نوشته گرفته که تا پنج سال دیگر امتیاز راه
آهن به کسی داده نشود و در این ده سال روسیه مختارات
که به خارج خود یا به خارج کمپانی در ایران راه آهن
بکشد و معلوم است ~~که روسیه هیچ قصد ساختن ندارد~~
~~بجز انیکه وسط اروپا~~ که مقصود روسیه است که در این مدت
وسط اروپا تا کوتاه کند و از طرف دیگر تجارت
انگلیس در ایران تنزل نماید چونکه میداند که اگر مثلا از
خلیج فارس به طهران راه آهن کشند یکرور وجه بر تجارت
انگلیس افزوده خواهد شد

خیال روسیه —— تحقیق معلوم است که روسیه در این
باب خبط کرده است چونکه نشانه داشته و دارد که [illegible]
میشوند که روسیه از این جهت نماید شعور نخواهد داز طرف
دیگر ممکن است که این تدبیر روسیه باعث ضرر خود گردد
چونکه یقین است که در این مدت ده سال تجارت روز

روز بروز ترقی نماید و علاوه برای ~~دولت~~ تجاران انگلیس
بواسطه نفوذهای دارند انجام بعضی کارهای دیگر مملکت را
ترقی خواهند داد ولی همین دراین مدت مردمان گمراه اینک
روسیه باخبر شده در صدد ممانعت او برخواهند آمد و از طرف
دیگر دولت انگلیس به سالها در باب راه آهن با دولت
روسیه گفتگو نموده و دولت روسیه مجبور شدند که یا شروع
در کشیدن راه آهن نماید یا اینکه به کلی واگذار نماید دولت
روسیه فقط سعی دارد که بواسطه مختلفه راه آهن ایران را
عقب انداخته و در آخر نتیجه حاصل خواهد شد که از این کار
پشیمان گردد و آن وقت فایده سودی نخواهد داشت چونکه
پس از انقضای این مدت معلوم است که دیگر به او واگذار
نخواهند شد و از طرف دیگر ممکن است که در این مدت
راه آهن داخل مملکت ایران انداخته باشد و معلوم است
که دراین صورت آن وقت دولت روسیه ضرر خواهد کرد

درجه

درجه نزدیکتر شروع نماید. آنچه برای او ثمرات
واکنون ما در این جا شرح میدهیم ~~خطوطیکه~~ خطوط را
که ممکن است راه آهن کشیده شود و اسم واره نمائیم که نزدیک
تجاران انگلیس در این خطوط شروع به کشیدن راه آهن نماید

خطوط راه آهن که ممکن است در ایران
کشیده شود

خطوط راه آهن ایران یا خطوطیکه از سرحدات به داخل
مملکت کشیده شود به استثنای ~~دو راه مختلفه~~
~~کشیده~~ شمالی و جنوبی و شرقی و غربی بر ات مختلفه
منقسم میشود

از سمت شمال مرکز از دو خط راه آهن کشیده
اولا از تفلیس به تبریز و از تبریز به طهران —— تخمین خطی که
ممکن است در ایران کشیده شود خطی است که ~~از تفلیس~~
از شمال غربی شروع گردد و آن خط جنوب است ~~...~~

که از تفلیس یا منازل دیگر را. این تفلیس و باد کوبه شروع
شده و پس از گذشتن از اردوباد و جلفا وارد تبریز شود
و از آن شهر می‌توان خط را بطرف قزوین امتداد
و بطهران تهیه نمود این راه را. بهتر است که از قفقاز
به طهران هم راه و بعضی تجارها امتیاز گیرند این خط را
حاصل نمودند و خود روسیه هم یک دفعه عزم نمود باید
که این عمل را با تمام رساند و اگر این خط کشیده گردد
به جهة روسیه فواید تجارتی زیاده دارد چونکه مال التجاره را
از روسیه مستقیماً وارد تبریز نموده و از آنجا به طهران حمل
مینماید و از طرف دیگر چون مملکت آذربایجان بسیار
حاصلخیز است روسیه میتواند هر نوع اغذیه به خارج
حمل نماید و به عقیده مؤلف روسیه میل دارد که در این خط
را این به کشد و ممکن است که بزودی هم شروع نماید
ولی معتقد کل آن است که تا تبریز بیش این راه امتداد

نیابد

نیابد به جهة آنکه خیال ملک اول است که تبریز به سایر ممالک
دیگر مرتبط نگردد و هم چنین اگر این را انگلیس. شق
به جهة انگلیس هم خالی از فایده نیست چونکه دولت روسیه
مانع است از اینکه کشتی انگلیس در بحر خزر حرکت نماید
و به این دلیل دولت انگلیس مجبور است که مال التجاره
خود را از سمت ترابوزان که خیلی خرج دارد به ایران
حمل نماید و در صورت عمل پس از آنکه مال التجاره به تبریز
رسید آنوقت حمل آن بطهران آسانتر گردد و هم چنین
انگلیسها به جهة رجوع بین راه این جاده انگلیس میتوانند
سهولت وارد ایران گردند
ثالثاً از بادکوبه به لنکران و از لنکران به رشت و [و از رشت] طهران
که در رشت شروع خط کامل ممکن است گردد. شق ثالث خوب است
که از ساحل غربی بحر خزر شروع شده خط به این طرز که از
بادکوبه و لنکران و آستارا عبور نموده و وارد رشت شود

با آنکه از طرف دولت فقط [illegible] این طرف طهران کشیده
شده

تا تنها از مشهد سر الی طهران —— از مشهد سر ممکن است
راه های طرف طهران کشیده و دولت روسیه پس از اتمام
راه آهن بادکوبه الی تفلیس در اجیکابول که بفاصله ۱۶
میل در سمت غرب بادکوبه واقع شده است نیز [illegible]
بنا رفته [illegible] و معلوم است که قصد [illegible]
امتداد این خط را دارد و از قراریکه در ماه دسامبر
سال ۱۸۹۱ اطلاع داده اند معلوم شده است که راه [illegible]
اجیکابل را الی [illegible] امتداد داده اند همچنین
با این تمام خطوط بنادر بحر خزر الی طهران (بخصوص ان خط)
رشته جبال البرز به مانع بزرگ است به جهت کشیدن راه
آهن واقع گشته است و به جهت کشیدن راه آهن از رشت
الی طهران تا حال تجاران [illegible] اشیاء زحمت [illegible] نموده اند
ولی

ولی هیچ کدام شروع در کار نکرده اند
دولت روسیه میتواند از قزوین راه آهنی بطرف رشت
کشیده و مردم را از آمدن به انزلی آسوده نماید و با وجودیکه
انزلی از طهران بیش از ۲۰۰ میل فاصله ندارد به جهت نبودن
[illegible] ان مال التجاره از این راه حمل نمیگردد
[illegible] دره گرگان —— قبل از آنکه دولت روسیه اراضی
ماوراء قفقاز را متصرف گردد ممکن نبود که از سمت جنوب
شرقی بحر خزر [illegible] راه آهن به سمت استرآباد کشیده
و از آنجا بطرف دره گرگان و اراضی [illegible] رود قوچان
امتداد داده [illegible] و نماید این راه به جهت روسیه زیاد مفید
چونکه از این سمت میتواند که به خراسان و هرات
داخل گردد ولی اکنون که اراضی ماوراء خزر را متصرف
شده است دیگر این راه چندان به جهت او فایده ندارد
و چون در بحر خزر هم کشتی تجارتی دولت دیگر نمیتواند

داخل شده باشد تجارتی هم از دولت روسیه برای سایر
دول ها آید و اکنون روسیه ~~[illegible]~~ بواسطه راه آهن
ژنرال آننکف که در ماوراء خزر کشیده شده است
میتواند که داخل هرات و مشهد گردد و اگر این راه
ساخته شود آن وقت روسیه از دو راه میتواند پی به
مقصود ببرد ولی از طرف دیگر اگر این راه آهن کشیده
شود به جهت روسیه خالی از خطر نخواهد بود

خامسا از عشق آباد و قوچان به مشهد ـــ در فصل پیش
همین کتاب ذکر کردیم که روسیه قصد دارد که از سمت
قوچان راه آهن بطرف مشهد بکشد و در این جا دیگر لازم
نیست که فواید و خسارت آن را شرح دهیم ولی گویا
دولت روسیه از این خیال افتاده باشد چونکه
راه شوسه که از ~~[illegible]~~ مشهد الی قوچان و از قوچان
بطرف روسیه کشیده اند به خوبی شاهد که نبودن در آن

راه آهن

راه آهن کشیده و اگر هم فی الحقیقه روسیه بخواهد دنباله
راه آهن بکشد باید جز از این راه شوسه یک شعبه
و راه دیگر بنا نماید

سادسا راه دوشاق و سرخس الی مشهد ـــ در زمانی که
در مشهد توقف داشتم شنیدم که دولت روسیه قصد دارد
که راه آهن ماوراء بحر خزر را به مملکت خراسان وصل نماید و هرگاه
اراده به عهده پرنس دوندوکف کرساکف حاکم قفقاز واگذار
شده بوده و اگر این راه آهن کشیده شود ناچار از سرخس که گذشته
و باعث میشود که روسیه به هرات نزدیک شود و در این صورت
دولت روسیه بیک سنگ دو مرغ را کشته است به جهت اینکه
پس از اتمام این راه هم مشهد در سرحد مخاطره است و هم سرحد
افغان و در بهار سنه ۱۸۹۱ انتشار یافته بود که ژنرال آننکف
اصرار دارد که راه آهن دوشاق و سرخس را اتصال دهد
و هم چنین مذکور میشد که خیال دارند از کرکی شعبه به سرخس

راه آهن بکشند و ممکن است که این راه آهن از سمت مشهد در ایران
انبساط دهند ولی بواسطه شرطی که در معاهده ذکر شده است
دولت روسیه از کشیدن این راه ممنوع است و بعقیده مؤلف
صلاح ایران در وصل شدن راه آهن مشهد به راه آهن روسیه وصل
نخواهد شد چونکه دولت ایران میداند که اگر راه آهن
روسیه به مشهد وصل شد آنوقت روسیه نزدیکتر از آن شهر را
متصرف خواهد گردید و بدین ملاحظه حتی المقدور
از کشیدن این راه روسیه را ممانعت خواهد نمود و اگرچه
محتمل است که دولتین راه آهن سرخس بزودی
شروع کرده ولی با ملاحظات مذکوره مانع خواهد شد
که آن راه بطرف مشهد انبساط یابد

سابعاً راه طهران الی مشهد — بعضی مورخین و محررین برآن عقیده‌اند
که اگر راه آهن از طهران به مشهد که فاصله آن ۵۵۰ میل است
کشیده شود بسیار خوب خواهد بود ولی چون من از این راه

عبور کرده و مواضعات آنرا مشاهده کرده‌ام میدانم که هیچ
این راه چندان فایده ندارد بلکه هرکس که شروع به این کار
نماید احمق است و بعضی محررین دیگر برآن عقیده‌اند که بواسطه
گندم زیاد و دیگر اجناس در اراضی واقعه فی مابین شاهرود
و طهران زراعت میشود این راه فایده خواهد داشت
و هم چنین بواسطه همین راه تجارت تجاران انگلیس و هند
در مشهد ترقی خواهد نمود ولی راه عمده تجارتی تجاران انگلیس
و هند راه جنوبی است و حس دولت انگلیس در باب آبادی آن راه
زیادتر است و هیچ میل ندارد که در سمت خراسان راه آهن
کشیده شود

ثامناً راه آهن سیستان — هرگاه از سرحدات شمال
ایران فوراً متوجه به سرحدات شرقی نمائیم معلوم میشود که بواسطه
انبساط راه آهن انگلیس از سمت بلوچستان در ایران تجارت
افغانستان و الی هند در ایران زیاد میگردد و علاوه براین وسیله دولت

انگلیس بجوی افغانستان محافظت خواهد نمود و از تمام منازل
درداز، و کتا و قلعه عبدالله یا چمن ممکن است
یا از طرف نوشکی که در جنوب جبال ایران است یا
قدری بطرف شمال راه این راه به سمت سیستان امتداد داد
و از سیستان بملاحظه زراعت و ملاحت یزد و کرمان میتوان
راه این را بدان شهرها متصل نمود ولی از قراریکه ذکر نمایند حاکم
هندوستان مانع است که در وقت اول راه این کشیده شود به جهت مخارج
زیادی که باید متحمل گردد و دوم هم به جهت اینکه بواسطه این
راه در معرض حملات شمال گرفتار خواهد گردید و از طرف دیگر
فایده تجارتی فوری هم ندارد و باید دانست که هر راه این که در ایران
کشیده شود اقلا تا پنج سال فایده نخواهد داشت ولی از طرف
دیگر معلوم است که اگر این راه این کشیده شود فایده
فوری خواهد داشت چون بابت حمل مال التجاره و اغلب دهات
حملان تجارتی [illegible] و مخارات جنگی و نظامی این را. راه در فصل

سابق

سابق بیان نمودیم و در این فقط ذکر مینمائیم که هر خط آهن را که
این کشیده شود همین ملاحظات و مواضعات نظامی را بدون
کم و زیاد دارا خواهد بود

تا سعادت خط راه آهن ماوراء ایران — چنین خط راه آهن
اگر کشیده شود حقیقتا شبه خواهد بود از خط آهن اقیانوسی هند تا
خلیج ایران و از بون یا کوادر یا چاه بهار یا بملاحظات
مختلفه تجارتی از بندر عباس شروع خواهد شد و بواسطه وجود
این راه تجارت انگلیسی در ممالک مرکزی و شمال شرقی ایران
رونق خواهد شد و هم چنین به جهت حمل تریاک و پنبه و میوه جات
خشک برای دولت ایران مفید خواهد گردید و میتوان این راه را
از شمال شرق به اصفهان کشید و هم چنین از سمت شمال بطهران
و از سمت غرب به بغداد متصل نمود و اگر این راه کشیده
شود فی الحقیقه ایران از بعض مخاطرات خلاصی گردیده است
عابرین راه بوشهر الی طهران — اگر بخواهند راه آهن مستقیمی

[illegible]

از بوشهر ~~بصوب~~ به شیراز و از شیراز به طهران ممکنه بعقیده مؤلف
هیچوقت صورت نخواهد گرفت بواسطه موانعات کوهی مابین
شیراز و خلیج فارس موجود است ~~متقیبگ~~ و دشتی که تقریبا
شش نردبان است ~~ملتفت~~ و ۷۰۰۰ پا از سطح خلیج
ایران ارتفاع دارد این دو شهر را از هم جدا کرده است و در هنگام
کشیدن راه آهن یا باید این رشته جبال و اراضی مرتفعه را
سوراخ نمود یا اینکه پیچ را آن راه منحرف نموده از آنها راه
خط راه آهن را گذرانید و چون بوشهر بواسطه تجارت بندر
عمده گشته است مردم گمان می‌نمایند که حکما باید از این محل
راه آهن کشیده گردد ولی نمیدانند که در این راه چه قدر موانعات
طبیعی موجود است و خیلی اشکال میرسد که بواسطه این موانعات
شیراز و بوشهر بواسطه راه آهن بهم دیگر متصل گردند ولی ممکن است
از طهران الی اصفهان راه آهن کشیده و احتمال هم میرود
که در این زودیها کشیده گردد

یازدهم

یازدهم راه محمره و بروجرد الی طهران — اساسی‌تر و عمده‌ترین
راه‌هایی که میتوان در ایران کشید خطوط است که از رود خانه
کارون شروع شده و از میان شهرهای حاصلخیز غربی
ایران گذشته و به پای تخت میرسد و بعضی مطابق آنچه
حدس زده اند راه آهنی که فایده فوری و نفع کلی به خزانه
دولت ایران داشته باشد همین راهی است که از شوشتر
یا محمره شروع شده و از سمت شمال دارد اراضی کردستان و خرم آباد
و بروجرد شود و از آنجا میتوان از طرف همدان یا کرمانشاهان
طهران را با بغداد وصل نمود و هم چنین از طرف سلطان
آباد و قم میتوان آن خط را بطهران امتداد داد و این بندر
جنوبی ایران چند صد میل از بوشهر به طهران و اصفهان
نزدیکتر است و هم چنین مانعی مانند کتل راه بوشهر و شیراز
در این راه وجود ندارد و از طرف دیگر این راه علاوه
بر اینکه به خلیج فارس محل مال التجاره خواهد بود یا ارزی

به طهران از سمت شهرهائی خواهد گذشت که در آنجا اغذیه
فراوان و ارزان است و هم چنین این راه باعث
این خواهد شد که ممالک شمالی ایران (آذربایجان) به خلیج
فارس نزدیک شود یا به عبارة اخری بواسطه این راه
بر منافع تجارتی افزوده خواهد گشت و علاوه بر این
چون اغلب مردمان ایران همه ساله بزیارت قبور
مقدسه میروند و این راه هم در وسط این قبور واقع
گردیده است هم به جهت مسافرین دائم به جهة اهالی راه
این ناحیه فایده خواهد داشت ~~دلیل تجارتی~~ و بواسطه
وجود راه آهن جمعیت زوارانی که بزیارت قم (فاطمه
خواهر امام رضا) و کربلا و نجف و سامره میروند
از دست کاروان آسوده میگردند چونکه تمام این اماکن
مقدسه و مدفن امام حسن عسکری و سایرین در آن طرف
فرات واقع شده است و هم چنین حجاج بیت الله

از این راه عبور خواهند نمود و چون هر مسلمانی مجبور است
که لا اقل یک مرتبه در عمر خود به حج برود یقیناً در سال
متجاوز از صد هزار زن و مرد از این راه عبور خواهند
نمود و چون به دقت ملاحظه نمائیم خواهیم دید که هیچ راه
آهن ایران اینطورها مفید نخواهد بود و معلوم است که پس از
کشیده شدن این راه هیچ زواری با کاروان حرکت نخواهد
نمود و یقیناً به جهة سهولت و قرب زمان زیادتر از قبل
بزیارت میروند

دوازدهم راه بغداد الی طهران —— در صورت اعاده
سرحدات غربی ایران در ملاحظه خطوط ممکنه میرسیم
به بغداد و از این محل ممکن است راه آهن بطرف طهران
کشیده شود و فاصله این دو شهر معادل است با ۵۰۰ میل
و راه آهن از شهر همدان و کرمانشاهان نیز عبور خواهد نمود
و مناسب حال اشخاص را دارد پس هم از این راه مطلب [illegible]

چونکه بعض از سیاحان اقرار دارند که مال التجاره خود را
از سمت بوشهر داخل ایران نمایند بواسطه آن کتلی که در راه
موجودات و اگرچه فایده این راه زیاد است ولی
مضایق زیاد هم دارد چونکه اراضی دشت کلا اینها خالی است
ایران بسیار ناهموار و کتلها در راه این منزلات ولی
در هر صورت چه از بابت مسافت و چه از بابت حمل مال التجاره
نماینده بقدر فایده در راه محمره نخواهند شد و از طرف دیگر
بشکل آن راه از وسط شهرهای حاصل خیز عبور نماید
و به این جهت این راه قبل بر این راه بسیار تفاوت دارد
راه آهن نهر و بحر اردوم — پس از ذکر راه آهن بغداد
الحال لازم است که شرح دهیم که علاوه بر دره ~~بغداد~~
فرات از طرف بحر اردوم تا تهران به بغداد نزدیکتر به
به این معنی که دولت هندوستان تا بحر اردوم راه
آهن کشیده و از آنجا به راه آهن دولت ایران

وصل نماید

وصل نماید

نظر به بیانات
دره فرات — محررین افواه قبل سر اندرو
دکامرون دیز و اطلاعاتی که اجزاء پارلمنت در
۱۸۷۲ در باب این راه بیان کرده اند و خیلی معروف
و مشهور است و این جمع به جهت راه آهن مهم در دره فرات
که فقط خطی است که تهران خیابان این دو مملکت کشید
اراضی از اعتمان کرده و ضایع آن را برادر کرده اند
و به جهت انجام این مطلب از ساحل مقابل جزیره قبرس
یا از سوئدیا یا از اسکندریه یا از یاق ربیول یا ارادوس
نزدیک شهر و در امتداد شمال از طرف البو یا در امتداد
جنوب از طرف بالمرا منتهی گشته و به دره فرات میرسید
و از آنجا در امتداد ساحل سمت راست به بحر وارد گشته
و بعد به کران یا کویت در خلیج فارس منتهی میگردد و طول
این خط تقریباً ۱۰۰۰ میل میگردد یا آنکه پس از عبور

از فرات در اثر اد دجله وارد بغداد گشته و از آنجا مانند
سابق بطرف بصره رفته و در کویت ختم میشود و در این
صورت پل هم برای عبور دجله لازم است و این خط
راهی بود که پارلمنت انگلیس معین کرده بود به همه راه‌ها
بغداد و بصره و مخارجش را در صورتیکه فضای مابین
رایل ۴ اینچ از یک متر نباشد معادل ۶۰۰۰۰۰۰
لیره تخمین زده اند و اگر بخواهند مانند اروپائیان فاصله
مابین رایلها را چهار پا و $8\frac{1}{2}$ اینچ قرار بدهند
مخارجش ۸۵۰۰۰۰۰ لیره میرسد و اگر بوضع راه
آهن هند بنا شود که فاصله مابین رایل ۵ پا ۱ ۵
و یا باشد مخارجش ۱۰۰۰۰۰۰۰ لیره تخمینا
این راه اقرب طرق است که به هند مسافرت از انگلیس
به هند و به همین دلیل اخراج پارلمنت به سیاحان سفارش
می‌نمودند که از روی حرکت [illegible] موافقت این راه را
ملاحظه نمایند.

ملاحظه نمایند
مرافعات این خط —— حقیقتاً از توجهات پارلمنت
به سیاحانیکه از این راه عبور کرده اند و در تحقیقات
شرح بیان کرده اند درست این اراضی را به نگارش
و اطلاع کاملی از آن بهم رسانیده و لاجون [illegible] در زمان
مختلف الاحتشام و مزد [illegible] را بدقت ملاحظه
کرده ام میگویم که این نقشه هیچوقت انجام نخواهد پذیرفت
یا اقلاً در این سنوات شروع نخواهد گردید و آنچه باعث
تقویت خیال می‌گردید این است که ذکر میشود
طبعی —— اما در اراضی که این خط راه آهن باید کشیده
گردد چهار مانع موجود است
۱ — طبعی
۲ — پلتیکی
۳ — نظامی
[illegible]

۴ــ اکونومی (صرفه جوئی)

منافعات طبیعی این مشتملات بر دفع اراضی و آب و هوای
مملکت در صورت ملاحظه می‌بینیم که اهل مانع است
که سلسله جبال ساحل سوریان سوراخ ~~[illegible]~~ و راه
آهن را که ایجاد کنیم و معلوم است که باید متحمل مخارج گزاف
گردیم و بعد اگر در امتداد این خط راه آهن را دهیم در تمام
طول تا رسیده‌ی بغداد بجز از انیوش و الموصل دیگری
شاهراهی نگردد و معلوم است که لابد راه آهن باید
از جائی بگذرد که مایه تجارتی داشته باشد و اگر از سمت
جنوب اتصالیه ~~[illegible]~~ بار را بالمره ترجیح
گردد از میان اراضی عقیم و صحراهای بی آب عربستان
خواهد گذشت و بهای این اراضی در مدت تابستان
بسیار محترق میگردد و گمان نکنم که صاحب منصبی یافت
شود که راضی شود به اینکه سربازان خود را در مدت تابستان

ازاین

از این راه عبور دهد چونکه در این فاصله که تقریباً ۱۰۰۰ میل
میشود نه آب است نه آبادانی و پس از اینکه قشون از
این راه عبور نماید پس از رسیدن به مقصد در عوض جنگ
کردن باید مریضخانه ترتیب بدهد و تمام آنها را
در مریضخانه‌ها برده مشغول معالجه نمایند و این بار ریل راه
بقدر نیم شاهی مایه ندارد و از وقتی هم ساخته شد لابد
باعث ضررت خواهد گردید

بنگی ــــ خیلی باید تعجب نمود که چرا این مهندسین در اطلاعات
خود نوشته اند که دولت عثمانی در این باب مبلغی
مساعدت خواهد نمود یا خصوصیت

در اراضی و ممالکی که این خط میگذرد و از آغاز الی انجام
خاک دولت عثمانی است و در این صورت بدون
رضایت دولت عثمانی نمیتوان یک ریل گذاشت
و نه میتوان پس از اتمام از کسی یک فلوس دریافت

کند و از طرف دیگر این خط بنحوی است که بهیچ
دولت عثمانی فایده ندارد چونکه نه ولایات او را بهم
متصل می‌نماید و نه تجارت را ترقی میدهد و هم چنین این
خط نه او را از دست روسیه خلاص خواهد شد و نه بر قوتش
خواهد افزود و در حقیقه فایده این خط بجهت دولت
انگلیس است و نگاهداری هندوستان و دولت عثمانی هم
از این پروژه فایده بیزار است و از قراری که فهمیده ام
دولت عثمانی میل دارد که روز بروز دولت انگلیس ترک
نماید و اگر اکنون دولت انگلیس دولتی شجیع بدست
که باید در تحت حمایت دیگران زندگانی نماید دولت عثمانی
بسیار متحمل خواهد شد و یقین است که در این صورت
دولت انگلیس اگر بخواهد بجهت فایده خود هزار میل را
آهن بکشد خطا می‌کند چونکه بزرگانه خیال دولت عثمانی
حیث و احتمال میرود که پس از اتمام آن را منهدم نماید
نظامی

نظامی —— هرگاه فرض کنیم که این راه فقط محض خطه
و فواید نظامی ساخته میشد خواهیم دید که راه آهن درین
فرات که از اروپا و دریای بکر و مارون و متصل
میکند رود بجهت محافظت آسیای صغیر بسیار خوب است
ولی این راه آهن که از وسط اراضی لم یزرع میگذرد
همیشه گرفتار حمله عربان و در وقت جنگ اسباب
خطرناکی خواهد گردید
اکونمی (امساک) —— علاوه بر مطالب مذکوره
مانع عمده که در این راه موجود است اینست که فایده
تجارتی ندارد و گمان ندارم که کسی منافع مخارج راه از خط
راه حاصل گردد و یقین است و هیچ دولتی هم چنین
ضمانت را نخواهد نمود و بدلایل ذیل این خط فایده نخواهد داد
اولا چون طول راه زیاد است مخارج گزاف لازم دارد
ثانیا چون از اراضی حاصل خیز و معادن دیگر نمیگذرد
ثالثا

فایده چندان ندارد

ثانیاً در کشتی رو مسافرین البته رایگان فایده داشته باشد از آن
راه عبور کنند چونکه در امتداد انجام این راه دو انبار گو
موجود و مال التجاره باید از کشتی به راه آهن حمل شود و از آن
به کشتی و معلوم است که هیچ تاجری به جهة اینکه مدت
مسافرتش دو روز کمتر شود تحمل مخارج نخواهد کرد به علاوه
برای ممکن است که طول مدت هم زیاد شود بواسطه حاضر
نبودن کشتی و همچنین مسافرین از قبیل زوار و تجار دهاتی
دیگر به جهة گردش و سیر البته سفر ثانیه نه اینکه در اطاق
راه آهن نشسته و مدام از اراضی خشک و کویر و پر گرد و خاک
عبور نمایند و اگر من بجای آنها بودم هرگز قبول نمیکردم
که اگر این راه ساخته شده بود

اختصار ـــــ همانطوری که به جهة کشیدن راه آهن دره
فرات و غیره موجود است از قراریکه ذکر کردیم

دیابه

و باید ملتفت بود که پس از بنای مذهب سرکار دیگر هیچ
این راه آهن فایده ندارد و اگر به جای این کار معبر را طور
خوبی نگه داشته و مذهب را محافظت نمایند خیلی فایده‌اش
بیش از آنچه است لیکن درصورتیکه کرایه کشتی را زیاد تخفیف دهند

راه آهن ایران (ادامه) ـــــ خلاصه امتداد راه آهن دره
فرات از سمت مرز چون ساعی ذکر شد و امتیازش به خلیج فارس
مذکور شد ولی در آنجا بیان ننمودیم که قصد داشتند از روی
خشکی تا کراچی این راه آهن را امتداد دهند ولی از خیالات
ایشان این بود که خط راه آهن در تمام طول تمام ساحل شمالی
یا ساحل ایران خلیج فارس کشیده شود به این معنی که آن خط از محمره
و بوشهر و بندر لنگه و بندر عباس و جاسک و گوادر
گذشته و به کراچی منتهی گردد و این راه به عقیدهٔ مؤلف
مانند راه دره فرات است و بهمان دلایل از جمله این
راه نیز فایده ندارد حتی رهنی زیاد و فایده‌اش به جهة ایران

هیچ بلکه خطرناک است

بوشهر - شیراز - بندرعباس ——— سر گلدسمید در تألیفات
خود دو خط دیگر به جهت اتصال راه آهن ایران ذکر کرده است
و در هر صورت خواه با راه آهن فرات متصل شود یا نشود از بغداد
شروع شده و در امتداد شرقی از اراضی ایران می‌گذرد و دو خط
عمده را از شوشتر و رامهرمز یا اگر ممکن باشد از اهواز. از کنار
خلیج فارس می‌گذرد و از اهواز. به ابلاز آمده و از آنجا به بهبهان
می‌رسد و از بهبهان در امتداد راه کاروان می‌توان بطرف
شیراز امتداد داد و اگر بخواهیم شیراز را به بحر متصل نمائیم
دو خط موجود است. یکی راه شمالی که از فسا و داراب و طارم
می‌گذرد و دیگری راه جنوبی که از لار عبور خواهد نمود بعد
در هر صورت به بندرعباس منتهی خواهند گردید و از آنجا می‌توان آنرا
در طول ساحل مکران را. این را بطرف کراچی امتداد داد
اتصال حقیقی مرکز ایران ——— به جهت بنای خط را. آهن مواقع

طبیعی زیاد موجود است. و اگر بخواهند راه آهن کمرانی را امتداد دهند
مخارج گزاف لازم دارد و به عقیده مؤلف اگر این خط
ماورای ایران قدری در سمت شمال بنا شود بد خواهد بود و اگر از وسط
راه آهن در عرض ایران بکشند. یقیناً این خط نخواهد بود
بلکه خطوطی است که شهرهای حاصلخیز و اماکن عمده تجارت را
با هم متصل نماید و یقیناً این خط را دولت انگلیس بنا خواهد نمود
و چنین خط ~~هم~~ حتماً از بغداد شروع شده. و از کرمانشاهان
بروجرد و اصفهان و یزد و کرمان عبور خواهد نمود و به عقیده مؤلف
اگر در ایران راه آهن کشیده شود یقیناً نیز این خطوط هم وصل خواهند
گردید و از آنچه که در اطلاعات سابق ذکر کردیم معلوم می‌شود
که به جز واسطه این خط با خط آهن هندوستان وصل می‌شود و فایده آنکه
چه خواهد بود و اگر این خط بنا گشته و با اروپ متصل گردد سرمایه‌ها
انگلیس ~~از لندن~~ ~~تا~~ با سهولت آن عبور نموده وارد کراچی
را مغانستان ~~[illegible]~~ که تا آن زمان ممکن است وارد خواهند

کردیم

راه آهن آسیای صغیر — اگر راه آهن مذکور کشیده شود ممکن است
که با بحرالروم و اروپ بواسطه راه آهن مرتفعه آسیای صغیر
اتصال یابد و احتمال این مطلب زیادتر است تا اینکه در آسیای
صغیر راه آهن عملیه نزدیک واقع و بنادر دیگر نیز باشد
اکنون در آسیای صغیر سه خط راه آهن موجود است
اولاً خطی است که از اسکوتاری ~~مقابل قسطنطنیه~~ شروع شده
و در مقابل قسطنطنیه به اسمیدی وارد میگردد و فاصله تمام این
خط ۵۶ میل است و اکنون مشغول بودند به امتداد آن خط
از مرکز آسیای صغیر به انگوره
خط ثانی از سمیرنا شروع شده و به دینیر که فاصله اش ۲۴۵
میل است منتهی میگردد
خط ثالث خطی است تقریباً ۴۰ میل و این خط بندر مرسینا را
که نزدیک تارسوس در سیلیسیا واقع شده است با ادانا
متصل

متصل نماید
بنای راه آهن در مملکت کوهستانی مانند آسیای صغیر بسیار
مشکل است و مخارج آن زیاده و مایه تجارتی هیچ نفع آن تا
خیلی کم ولی احتمال میرود که در آینده دو خط اول یا فقط
خط اول بپایان منتهی شده که این خط مذکور تا ماورای ایران متصل گردد
و در این صورت مرتبه آن ~~هندوستان بواسطه راه آهن شرقی~~
راه آهن شرقی که از کاله شروع شده و به قسطنطنیه میرسد
و به شعبات راه آهن آسیای صغیر که از آن سمت اسکودری
شروع میشود از روی خشکی با هندوستان مراوده نموده و ایضاً محملات
که در آینده بواسطه راه آهن شعبات با بحرالروم اتصال پیدا کند
ولی افسوس که تمام این مطالب تعلق دارد به زمان آینده و وقتی
انجام خواهد پذیرفت که اسم ما هم از صفحه روزگار محو شده است
خط معروف عربستان — از قراری که مسموع گردیده تقصد دارند
که از روی خشکی با شعبات خط دیگری با هندوستان مراوده پیدا نماید

برای اینکه از بندر رسیده و از دشت [illegible] سرحد [illegible] راه آهن کشیده
ولی از عبور از عربستان [illegible] یکی از نقاط خلیج فارس منحرف گردد
دل بر عقیده [illegible] تعریف همان حوالی نقاط که در راه آهن [illegible] فرات
وصل داشت [illegible] این راه نیز در جهد است و این بیابان همان
صحرائی است که چهل سال بنی اسرائیل در آن سرگردان ~~[illegible]~~
بودند و هر کس که این کار را عهده بگیرد مانند بنی ~~اسرا~~
اسرائیل سرگردان خواهد ماند و [illegible] خواهد شد

خاتمه ——— در این فصل خطوط ممکنه دیگر را هم ذکر کرده
چونکه در هر صورت بواسطه وضع طبیعی ایران و [illegible] وضع ابنیه آتی
راه آهن ایران فایده [illegible] خواهد داشت و از وضع حالیه
[illegible] ایران معلوم می‌شود که در آتیه راه آهن در تمام سرحدات
کشیده خواهد شد و در این صورت هیچ چیز بهتر از این نیست که این راه
آهن الحاقات هر وقت امکان داشته باشد و من در این فصل
تمام خطوط ممکنه را بیان نمودم تا آنکه آن اشخاصیکه خیال

دارند

۲

دارند [illegible] این دولت [illegible] که نباید [illegible] فایده خودشان مطلع
باشند که کدام قطعات [illegible] آن چیزهاست
وضع [illegible] مملکت و عدم ترقی و نبودن [illegible] و مخالفت روسیه
و بی مواظبتی دولت ~~تمام اهالی [illegible]~~ هر یک مانع بزرگ [illegible]
~~[illegible]~~ که نتوان [illegible] داشت فواید مذکوره را داشت
چونکه این موانعات [illegible] باعث تأخیر شروع در کار و تنزل تجارت
[illegible] راه آهن ایران اکنون در هوا ایستاده است و از [illegible]
اعیان و [illegible] و بزرگان دولت تا تنزل مهندسین و کارگران و [illegible]
این شغل [illegible] راهی نیست
مملکتی که اکنون [illegible] زیاد کرده باشد [illegible] سرگردان [illegible]
و بواسطه عدم امنیت تا کجا راه آهن ایران معوق مانده است
و [illegible] توان گفت که سبب این است که در این کارها [illegible]
نیست چونکه فایده عمده راه آهن از تجارت حاصل می‌گردد و در این
[illegible] در [illegible] که [illegible] ۸ قران [illegible] و حال آنکه [illegible]

خرواری پنج تومان بفروش میرفته در قم و قزوین دو تومان و ۲۴ قران
و در ۱۸۹۰ معلوم شده است که اگر گندم را بشتر از سلطان آباد
به بغداد و از آنجا به لندن حمل کنند نفع خواهند کرد و در این صورت
یقینی است که بواسطه راه آهن چه قدر تجارت ترقی خواهد کرد
در مملکت چین راه آهن بنا نموده و باز هم قصد دارند که خیلی دیگر
بکشند ولی در مملکت سلطانی که خود شخص سه مرتبه بار راه آهن به شهرهای
اروپ مسافرت کرده و فواید آنرا فهمیده است هنوز راه آهن کشیده نشده است
و به جهة دولت ایران غیر ممکن است که این کار را خود صورت بدهد
چنانچه حالیه به جهة اهالی ثابت [illegible] که به تقیه و دو بین که مدتها است
ترک کرده اند با ذکر [illegible] این راه کاروان موجب خواهد بود
چنانچه در ممالک [illegible] موجبات و ممکن است که در راه
دیگر [illegible] در تمام اراضی ایران یک خط راه آهن مختصری موجود
و ایرانیان اذعان نمایند که در ایران هم راه آهن موجبات

تمت
غره شهر رجب المرجب
سنه یکهزار و سیصد و یازده
و مطابق ژانویه سنه یکهزار
هشتصد و نود و چهار مسیحی
ترجمه شد

ترجمه میرزا محمد خان شاگرد مدرسه پلیتکنیک دولتی طهران (توپخانه)

تاریخ غره

شهر جمادی الثانی سنه

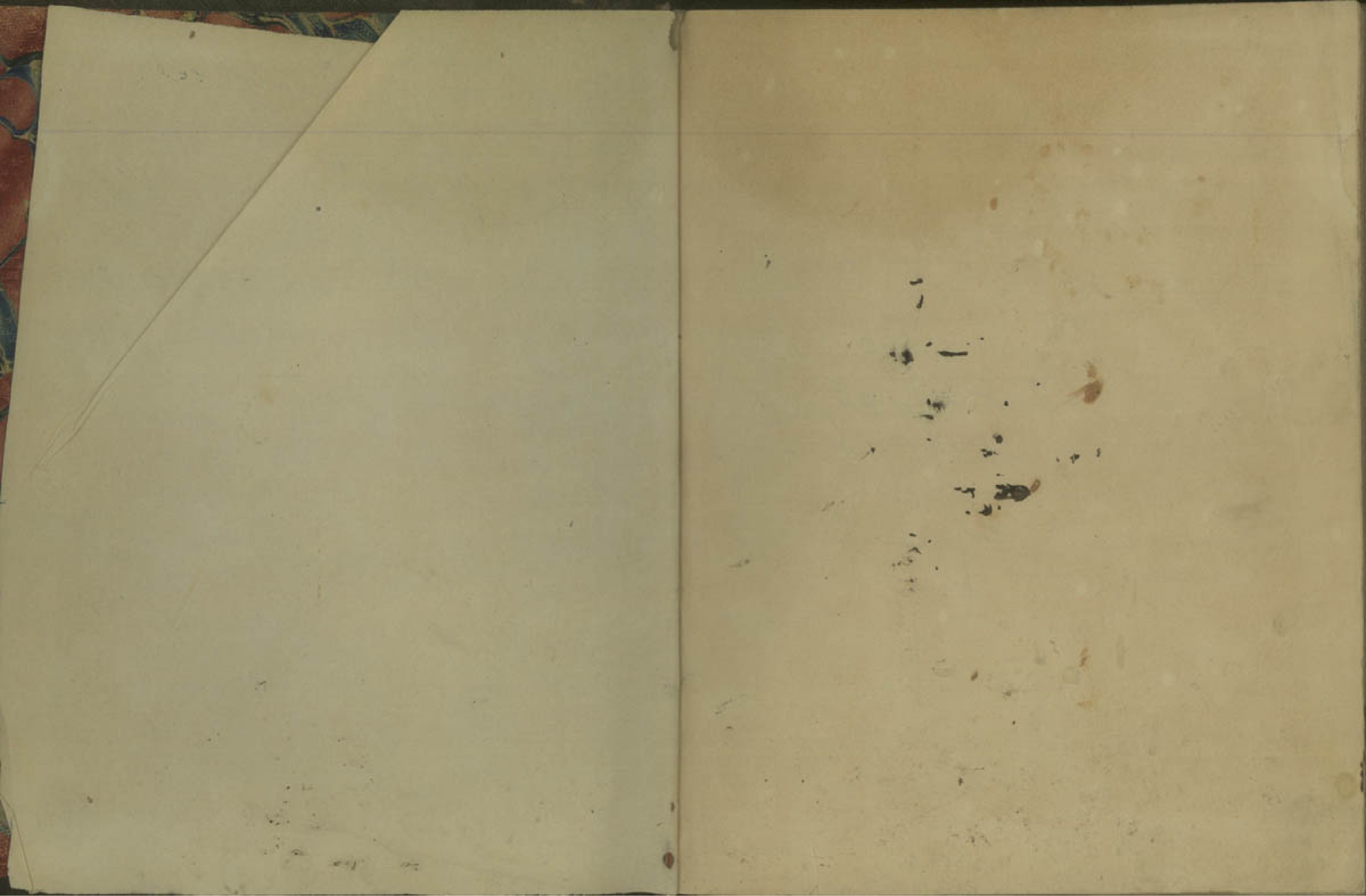
یکهزار و سیصد و یازده هجریه

و مطابق دوم دسامبر سنه

یکهزار هشتصد و نود و سه میلادی

باتمام رسید

جلد ثانی

حسن ولد علی بیک جمبر لر

خدا یا علی الا له

آن محمد تقی